

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

*v rámci publikační skupiny
Scientific Publishing Group*

*Svazek XIV mezinárodní
kolektivní monografie*

Česká republika
2021

Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. (Česká republika)
Středoevropský vzdělávací institut (Bratislava, Slovensko)
Národní institut pro ekonomický výzkum (Batumi, Gruzie)
Batumi School of Navigation (Batumi, Gruzie)
Regionální akademie managementu (Kazachstán)
Veřejná vědecká organizace „Celokrajinské shromáždění lékařů ve veřejné správě“ (Kyjev, Ukrajina)
Nevládní organizace „Sdružení vědců Ukrajiny“ (Kyjev, Ukrajina)
Univerzita nových technologií (Kyjev, Ukrajina)

v rámci publikační skupiny Publishing Group „ Vědecká perspektiva “

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XIV mezinárodní kolektivní monografie

Česká republika
2021

International Economic Institute s.r.o. (Czech Republic)
Central European Education Institute (Bratislava, Slovakia)
National Institute for Economic Research (Batumi, Georgia)
Batumi Navigation Teaching University (Batumi, Georgia)
Regional Academy of Management (Kazakhstan)
*Public Scientific Organization "Ukrainian Assembly of Doctors of Sciences
in Public Administration" (Kyiv, Ukraine)*
*Public Organization Organization "Association of Scientists of Ukraine"
(Kyiv, Ukraine)*
University of New Technologies (Kyiv, Ukraine)

within the Publishing Group "Scientific Perspectives"

MODERN ASPECTS OF SCIENCE

14- th volume of the international collective monograph

Czech Republic
2021

Vydavatel:

**Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.
se sídlem V Lázních 688, Jesenice 252 42
IČO 03562671 Česká republika**

Zveřejněno rozhodnutím akademické rady
Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. (zápis č. 3/2021 ze dne 9. prosinec 2021)

*Monografie jsou indexovány v mezinárodním
vyhledávací Google Scholar*

Recenzenti:

- Karel Nedbálek** - doktor práv, profesor v oboru právo (Zlín, Česká republika)
Markéta Pavlova - ředitel, Mezinárodní Ekonomický Institut (Praha, České republika)
Yevhen Romanenko - doktor věd ve veřejné správě, profesor, ctěný právník Ukrajiny (Kyjev, Ukrajina)
Iryna Zhukova - kandidátka na vědu ve veřejné správě, docentka (Kyjev, Ukrajina)
Oleksandr Datsiy - doktor ekonomie, profesor, čestný pracovník školství na Ukrajině (Kyjev, Ukrajina)
Junij Kijkov - doktor informatiky, dr.h.c. v oblasti rozvoje vzdělávání (Teplíce, Česká republika)
Vladimír Bačišin - docent ekonomie (Bratislava, Slovensko)
Peter Ošváth - docent práva (Bratislava, Slovensko)
Oleksandr Nepomnyashy - doktor věd ve veřejné správě, kandidát ekonomických věd, profesor, řádný člen Vysoké školy stavební Ukrajiny (Kyjev, Ukrajina)
Vladislav Fedorenko - doktor práv, profesor, DrHb - doktor habilitace práva (Polská akademie věd), čestný právník Ukrajiny (Kyjev, Ukrajina)
Dina Dashevskaya - geolog, geochemik Praha, Česká republika (Jeruzalém, Izrael)

Tým autorů

C91 Moderní aspekty vědy: XIV. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2021. str. 870

Svazek XIV mezinárodní kolektivní monografie obsahuje publikace o: utváření a rozvoji teorie a historie veřejné správy; formování regionální správy a místní samosprávy; provádění ústavního a mezinárodního práva; finance, bankovníctví a pojišťovnictví; duševní rozvoj osobnosti; rysy lexikálních výrazových prostředků imperativní sémantiky atd.

Materiály jsou předkládány v autorském vydání. Autoři odpovídají za obsah a pravopis materiálů.

OBSAH

PŘEDMLUVA

15

ODDÍL 1. PSYCHOLOGICKÉ ASPEKTY SEBEREALIZACE JEDINCE

§1.1	ПРОФЕСІЙНА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ У ЮРИДИЧНІЙ ПРАКТИЦІ (Романенко Є.О. Національний авіаційний університет, Помиткіна Л.В. Національний авіаційний університет)	17
§1.2	ПРОФЕСІЙНА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ПСИХОЛОГА В ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ (Помиткіна Л.В. Національний авіаційний університет)	27
§1.3	FEATURES OF SELF-REALIZATION OF AN IMMIGRANT IN COMMUNITY ACTIVITIES (Parasiei-Hocher A. Ukrainian Institute of Arts and Science, Podkopaieva Y. National Aviation University)	37
§1.4	COMMUNICATIVE SELF-REALIZATION IN EARLY ADOLESCENCE IN CONDITIONS OF PSYCHOLOGICAL SYMBIOSIS IN THE FAMILY (Rudyk S.A. National Aviation University)	48
§1.5	ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ МОТИВАЦІЇ ДОСЯГНЕННЯ ЯК ОСНОВИ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ (Вашека Т.В. Національний авіаційний університет, Долгова О.М. Національний авіаційний університет)	61

§1.6 ВПРОВАДЖЕННЯ ПОЗИТИВНИХ HR-ПРАКТИК ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ПЕРСОНАЛУ ОРГАНІЗАЦІЙ (Власова-Чмерук О.М. Національний авіаційний університет)	72
§1.7 ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ (Волошина В.В. Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова)	83
§1.8 ІДЕАЛИ ТА ЦІННОСТІ ОЛІМПІЗМУ У ПРОБЛЕМНОМУ ПОЛІ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ (Вржесневський І.І. Національний авіаційний університет, Величенко М.А. Національний авіаційний університет, Лукашова І.В. Національний авіаційний університет, Захарчук І.Р. Міжрегіональна Академія управління персоналом)	95
§1.9 РОЛЬ ПЕРФЕКЦІОНІЗМУ У ГОТОВНОСТІ ДО РИЗИКУ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ (Гірчук О.В. Національний авіаційний університет, Ігнатенко Д.Р. Апарат Верховної Ради України)	108
§1.10 ЗАПОБІГАННЯ КІБЕРБУЛІНГУ У ВІРТУАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ ЯК УМОВА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ (Гордієнко К.О. Національний авіаційний університет)	119
§1.11 НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ «САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ» (Ічанська О.М. Національний авіаційний університет, Яковицька Л.С. Національний авіаційний університет)	130

§1.12 РОЛЬОВИЙ БАЛАНС ЯК КОМПОНЕНТ СМИСЛОТВОРЕННЯ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ (Ключєва К.Є. Національний авіаційний університет)	140
§ 1.13 ПРОФЕСІЙНА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ ТЕХНІЧНИХ УНІВЕРСИТЕТІВ (Кокарева А.М. Національний авіаційний університет)	152
§1.14 ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО БАТЬКІВСТВА ЯК СКЛАДОВА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ (Кравченко Ю.І. Національний авіаційний університет)	163
§1.15 САМОАНАЛІЗ ЯК ПЕРЕДУМОВА САМОВИЗНАЧЕННЯ ТА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ (Лич О.М. Національний авіаційний університет)	173
§1.16 ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ РЕФЛЕКСІЇ В КОНТЕКСТІ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОГО ПІДЛІТКА (Маляр О.І. Комунальний заклад вищої освіти «Вінницька академія безперервної освіти», Подкопаєва Ю.В. Національний авіаційний університет)	183
§1.17 ГОТОВНІСТЬ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ-МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ АВІАЦІЙНОЇ ГАЛУЗІ (Михеєва Т.О. Національний авіаційний університет)	194
§1.18 ОСОБЛИВОСТІ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ЖІНОК З НЕФОРМАЛЬНИХ СУБКУЛЬТУР (Мужанова Н.В. Національний авіаційний університет)	207

§1.19 ОСОБИСТІСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ УНІВЕРСИТЕТІВ УКРАЇНИ (Отиц О.М. Національний авіаційний університет)	220
§1.20 ДУХОВНА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ОСОБИСТОСТІ (Помиткін Е.О. Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України)	231
§1.21 ПОЛІМОТИВАЦІЯ ЯК УМОВА УСПІШНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ПІЛОТІВ ЦИВІЛЬНОЇ АВІАЦІЇ (Риков О.О. Національний авіаційний університет)	241
§1.22 РЕТРОСПЕКТИВНІ СПОГАДИ СТОСУНКІВ З БАТЬКАМИ ЯК ЧИННИК САМОСТАВЛЕННЯ Й САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ У ДОРΟΣЛОМУ ВІЦІ (Сечейко О.В. Національний авіаційний університет)	252
§1.23 СМИСЛ ЖИТТЯ ЯК УМОВА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ (Хохліна О.П. Національний авіаційний університет)	266
§1.24 ПРОБЛЕМА ДУХОВНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ В СУЧАСНОМУ СТУДЕНСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ (Черевко О.В. Національний авіаційний університет)	276
§1.25 ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ДО ДІЯЛЬНОСТІ ЯК УМОВА ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТІВ-ПІЛОТІВ ЦИВІЛЬНОЇ АВІАЦІЇ (Чернявська С.М. Національний авіаційний університет, Хохліна О.П. Національний авіаційний університет)	287

§1.26 ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ 307
САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В
КІБЕРПРОСТОРИ (Яковицька Л.С. Національний
авіаційний університет)

§1.27 ЗВ'ЯЗОК САМОРЕАЛІЗАЦІЇ З КОПІНГ- 318
СТРАТЕГІЯМИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ
СИЛ УКРАЇНИ (Ярмольчик М.О. Національний авіаційний
університет)

ODDÍL 2. VEŘEJNÁ SPRÁVA, SAMOSPRÁVA A STÁTNÍ SPRÁVA

§ 2.1 КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ 330
КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ
СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ МОТИВАЦІЄЮ ПЕРСОНАЛУ
В ПУБЛІЧНІЙ СФЕРІ (Гой О.Т. Прикарпатський
національний університет імені Василя Стефаника)

§ 2.2 РЕГУЛЮВАННЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО 354
РОЗВИТКУ УКРАЇНИ (Савченко В.Ф. Уманський
державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
Маклюк О.В. Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна
Академія управління персоналом», Кулик О.С.
Національний університет «Чернігівська політехніка»)

§ 2.3 ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАКТИК 378
СТАЛОГО РОЗВИТКУ В СИСТЕМУ ДЕРЖАВНОГО
РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ
УКРАЇНИ (Харченко Т.О. Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна)

ODDÍL 3. PENÍZE, FINANCE A ÚVĚR

- § 3.1 ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ: 390
ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ (Лиса О.В. Дніпровський
національний університет імені Олеся Гончара)

ODDÍL 4. ÚČETNICTVÍ, ANALÝZY A AUDIT

- § 4.1 THEORETICAL AND METHODOLOGICAL 432
FUNDAMENTALS OF IDENTIFICATION OF THE
BEHAVIOR OF THE TOTAL LIQUIDITY INDICATOR IN
THE SYSTEM OF EVALUATION INDICATORS
(Lazaryshyna I.D. National University of Life and
Environmental Sciences of Ukraine)

ODDÍL 5. EKONOMIKA A ŘÍZENÍ PODNIKU

- § 5.1 THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS 441
FOR DEFINING THE ORGANIZATIONAL
DEVELOPMENT OF AN ENTERPRISE AND
ESTIMATING ITS EFFICIENCY (Ralko O.S. National
University of Life and Environmental Sciences of Ukraine,
Vasiukhno M.O. National Aviation University)

- § 5.2 УПРАВЛІННЯ ВНУТРІШНІМ КОМУНІКАЦІЙНИМ 469
ПРОСТОРОМ ПІДПРИЄМСТВ ГОТЕЛЬНОГО БІЗНЕСУ
(Александрова С.А. Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова)

- § 5.3 МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ОЦІНЮВАННЯ 479
ЯКОСТІ НАДАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ (Грибик І.І.
Національний університет «Львівська політехніка»,
Смолінська Н.В. Національний університет «Львівська
політехніка»)

§ 5.4 *ДЕСТРУКТИВНА КОНКУРЕНЦІЯ ЯК НАСЛІДОК ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ ДИВЕРГЕНЦІЇ* 491
(Сердюк О.С. Інститут економіки промисловості НАН України)

ODDÍL 6. PROBLÉMY VĚDESKÉ A TECHNICKÉ ČINNOSTI

§ 6.1 *ОСНОВНІ ЗАСАДИ ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В ПРОФЕСІЙНІЙ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНІЙ) ОСВІТІ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД* 512
(Петрова І.П. Інститут економіки промисловості НАН України)

ODDÍL 7. MARKETING

§ 7.1 *АДАПТАЦІЯ БІЗНЕСУ ДО ФОРМАТУ ОНЛАЙН ТОРГІВЛІ* 525
(Прокопишин-Рашкевич Л.М. Національний університет «Львівська політехніка», Беспалюк Х.М. Національний університет «Львівська політехніка»)

ODDÍL 8. ŘÍZENÍ

§ 8.1 *THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF FUNCTIONAL STRATEGY USEFULNESS OF FINANCIAL ANALYSIS TECHNIQUES* 540
(Lazaryshyna I.D. National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine)

§ 8.2 *ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ МОТИВАЦІЄЮ ПЕРСОНАЛУ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ* 549
(Гой Н.В. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Жук О.І. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника)

§ 8.3 УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ НА ОСНОВІ КОНЦЕПЦІЇ КОНТРОЛІНГУ (Рачинська Г.В. Національний університет "Львівська політехніка", Лісовська Л.С. Національний університет "Львівська політехніка")	579
---	-----

ODDÍL 9. MEZINÁRODNÍ EKONOMIE

§ 9.1 CLUSTER INITIATIVES AS A MECHANISM FOR MODERNIZING THE NATIONAL ECONOMY: ADAPTATION OF EUROPEAN PRACTICE (Trushkina N. Institute of Industrial Economics of NAS of Ukraine, Shiposha V. LLC "Institute of Scientific-Pedagogical and Production Infrastructure")	590
---	-----

ODDÍL 10. PSYCHOLOGIE, PEDAGOGIE, VZDĚLÁVÁNÍ, FILOZOFIE A FILOLOGIE

§ 10.1 PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FEATURES OF ATTENTION DEVELOPMENT IN JUNIOR SCHOOLCHILDREN WITH INTELLECTUAL DISABILITIES IN THE LEARNING PROCESS (Bocheliuk V.Y. «Zaporizhzhia Polytechnic» National University, Pushchyna I.V. «Zaporizhzhia Polytechnic» National University)	602
§ 10.2 TRAINING PRESCHOOL TEACHERS IN FUNDAMENTALS OF ECOLOGY AND VALEOLOGY (Kalichak Y.L. Ivan Franko State Pedagogical University in Drohobych)	614
§ 10.3 VOLUNTEER ACTIVITIES IN A TERRITORIAL COMMUNITY (Martynyuk Y.V. Kyiv University named after Boris Grinchenko)	648

§ 10.4 DEVELOPMENT OF LEXICAL AND GRAMMATICAL SIDE OF SPEECH IN OLDER PRESCHOOL CHILDREN WITH GENERAL SPEECH UNDERDEVELOPMENT OF THE THIRD LEVEL (Panov M.S. Municipal Institution of Higher Education «Khortytsia National Educational Rehabilitation Academy», Zhadlenko I.O. Municipal Institution of Higher Education «Khortytsia National Educational Rehabilitation Academy») 671

§ 10.5 STRATEGIC COMMUNICATIONS IN PUBLIC GOVERNANCE: BASIC PRINCIPLES AND CONCEPTUAL APPROACHES (Storozhenko L.G. State University of Telecommunications, Petkun S.M. State University of Telecommunications) 685

§ 10.6 ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ (Заболоцька С.І. Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Заміщак М.І. Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка) 697

§ 10.7 ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ПОЗААУДИТОРНІЙ РОБОТІ (Мартинюк В.В. Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини) 709

§ 10.8 ФЕНОМЕН СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ В СУЧАСНОМУ ОСМИСЛЕННІ (Сіваченко І.Г. Комунальний вищий навчальний заклад «Харківська академія неперервної освіти») 719

§ 10.9 ХРИСТИЯНСЬКІ ЦІННОСТІ ЯК ЧИННИК 731
ЩАСЛИВОГО ПОДРУЖНЬОГО ЖИТТЯ (Сметаняк
В.І. Прикарпатський національний університет імені
Василя Стефаника, Гумен А.В. Прикарпатський
національний університет імені Василя Стефаника)

§ 10.10 ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ 741
СУЧАСНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У
НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ЗВО (Шевчук Г.Й.
Національний університет «Львівська політехніка»)

ODDÍL 11. EKOLOGIE: BIOLOGIE INTERAKCE

§ 11.1 SOLID HOUSEHOLD WASTE IN THE CITY OF 783
MELITOPOL: CURRENT SITUATION AND PROBLEMS
(Yorkina N.V. Melitopol State Pedagogical University
named after Bohdan Khmelnytsky, Cherniak Ye.B.
Melitopol State Pedagogical University named after
Bohdan Khmelnytsky)

ODDÍL 12. PRÁVO

§ 12.1 СУЧАСНІ ЗАКОНОДАВЧІ ІНІЦІАТИВИ 800
УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ В
УКРАЇНІ (Гусаров С.М. Харківський національний
університет внутрішніх справ)

§ 12.2 КОМПАРАТИВНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ 811
КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ТА ОЗНАК ШАХРАЙСТВА В
КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ СПОЛУЧЕНИХ
ШТАТІВ АМЕРИКИ ТА УКРАЇНИ В СФЕРІ
НЕРУХОМОГО МАЙНА (Кушнарєва О.Б. Одеський
державний університет внутрішніх справ)

§ 12.3 СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ПРОВАДЖЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ, ЩО ОБМЕЖУЮТЬ НЕДОТОРКАННІСТЬ ЖИТЛА ЧИ ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ (Салманов О.В. Харківський національний університет внутрішніх справ) 822

§ 12.4 ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ СФЕР РЕГУЛЯТИВНОГО ВПЛИВУ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ МВС УКРАЇНИ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ (Салманова О.Ю. Харківський національний університет внутрішніх справ) 833

§ 12.5 ПОНЯТТЯ СТІЙКОСТІ ЗЛОЧИННИХ ОБ'ЄДНАНЬ: АНАЛІЗ ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЙ ВЕРХОВНОГО СУДУ (Шульженко Н.В. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого) 847

ODDÍL 13. POLITOLOGIE

§ 13.1 THEORETIERUNG VON MODUS DER ZIVILGESELLSCHAFT IN DER LANGFRISTIGEN PERSPEKTIVE: DIE UKRAINE UND DIE EU IN ZEITEN EXOGENISCHER HERAUSFORDERUNGEN (Wolkiwskyj M. Nationale Taras-Schewtschenko-Universität Kyjiw, Olijnyk A. Nationalen Taras-Schewtschenko-Universität Kyjiw) 857

Шановні колеги!

Вітаю колектив редакційної колегії, Видавничу групу «Наукові перспективи», авторів та читачів із виходом XIV-го тому міжнародної колективної монографії міждисциплінарного напрямку "MODERNÍ ASPEKTY VĚDY" ("Сучасні аспекти науки").

Значний обсяг актуальних наукових робіт знаходить об'ємне відображення на сторінках монографії, що є вагомим внеском у скарбницю науки та освіти України, розвитку міжнародного співробітництва.

За роки свого становлення і розвитку, видання знайшло свою нішу, показало широту висвітлення питань і, звичайно, продемонструвало майстерність та професіоналізм своїх авторів. Адже інформація потрібна нам як повітря, а видання стало таким необхідним і дуже важливим її ковтоком.

Здоров'я, всіляких гараздів, творчого натхнення та подальших успіхів!

**З повагою,
Директор Видавничої групи
«Наукові перспективи»,
проректор ПВНЗ Університет
Новітніх Технологій**

I.V. Жукова

Шановні колеги!

Вітаю Вас із виходом XIV-го тому міжнародної колективної монографії міждисциплінарного напрямку "MODERNÍ ASPEKTY VĚDY" ("Сучасні аспекти науки").

Примітною рисою чергового тому міжнародної монографії стало те, що він містить матеріали авторитетних вчених і практиків у галузі психології, яким присвячений окремий Розділ «Психологічні аспекти самореалізації особистості».

Уважно стежу за Вашим виданням, тому знаю, що у кожному із його томів – обговорення

найбільш нагальних проблем сучасного державного управління та публічної служби, психологічних проблем особистості, безлічі піднятих і успішно вирішених за допомогою видання теоретико-практичних питань економічного розвитку і суспільно-правових відносин, євроінтеграції, управління психолого-педагогічними системами.

Так тримати, ще більш впевнено йти до сотого і тисячного номерів!

Хай процвітає видання, зростає зацікавленість читача!

Успішної і плідної роботи, нових ідей і звершень!

**З повагою,
Завідувач кафедри авіаційної
психології Національного
авіаційного університету,
доктор психологічних наук,
професор**

Л.В. Помиткіна

ODDÍL 1. PSYCHOLOGICKÉ ASPEKTY SEBEREALIZACE JEDINCE

*§1.1 ПРОФЕСІЙНА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ
У ЮРИДИЧНІЙ ПРАКТИЦІ (Романенко Є.О. Національний
авіаційний університет, Помиткіна Л.В. Національний
авіаційний університет)*

Вступ. Суспільний добробут будь-якої країни визначається підтриманням життєдіяльності й функціонування громадян на основі правопорядку та ряду законів. Забезпечення цієї функції покладається на працівників в галузі юриспруденції та права. Професійна діяльність юриста складна й надзвичайно відповідальна, однак дуже необхідна для регулювання соціально-правових відносин між людиною і державою.

На сьогодні юриспруденція – надзвичайно популярна спеціальність. Навчатися за цим фахом престижно, цікаво і досить складно. Але ні вартість навчання, ні майбутні складнощі не зупиняють тисячі вступників перед мрією стати юристом. Професійну діяльність юриста дуже часто пов'язують з діяльністю психолога, різниця лише в тому, що психолог допомагає вирішити проблему особистості за рахунок поглиблених знань природи психіки й індивідуальності людини, а юрист – допомагає вирішувати широке коло проблем особистості за рахунок знань безлічі законів і прав людини та суспільства. Зазначимо, що в обох спеціальностях спільним є прийняття рішень, однак валідність рішення в юридичній практиці перевіряється нормами й правилами, Конституцією даного суспільства та законами. А відтак, на професіонала-юриста покладена велика відповідальність за прийняте рішення [11].

Розглянемо складові професійної самореалізації юриста у нашому суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Перш за все юрист – це фахівець, знання, уміння й навички якого відповідають професійно-правовим у галузі юридичних наук, законодавства і практики його застосування. Історичні дослідження коренів цієї професії вказують на те, що першими так званими юристами називали римських жерців – понтифіків. Вони закладали основи правового регулювання суспільного життя, створювали й розширювали широку базу прецедентів. Лише декілька століть опісля юриспруденція сформувалася як наука. Сучасне поняття «юрист» об'єднує всіх людей, що займаються різноманітною професійною юридичною діяльністю, а саме: суддів, слідчих, прокурорів, нотаріусів, юрисконсультів, адвокатів тощо [2].

Вивчаючи професійно важливі якості фахівців цієї професії, дослідники зазначають, що юристи, а також люди, які професійними або життєвими завданнями пов'язані з юристами, зазначають про такі риси правників: системність мислення, точність, увага до деталей, винахідливість, стресостійкість, вірять не словам, а документам. Водночас юристи більш схильні до емоційного вигорання, можуть бути непохитними, не вміють програвати, а точніше, мають постійне та непереборне бажання перемагати. Отже, готовність юриста до професійної самореалізації – це прагнення до реалізації особистісного потенціалу, при усвідомленні самого себе, а саме розуміння взаємовідповідності власних індивідуально-психологічних особливостей вимогам професії.

Одним з перших в психології проблематику самореалізації активно розробляв американський психолог А. Маслоу. Вчений визначав, що *самореалізація* – це здатність людини пізнати себе і здійснити своє

покликання. Кожна людина має потребу в *самореалізації*, однак не всі усвідомлюють як цього досягати, тому вчені й практики й на сьогодні продовжують досліджувати цей феномен.

Проблему самореалізації особистості досліджували такі відомі вчені й практики як О. Донченко, І. Єрмаков, В. Зінченко, О. Кисельова, І. Кон, Л. Сохань, В. Татенко, Т. Титаренко та ін. Дослідники визначають, що самореалізація – реалізація потенціалу особистості в суспільстві, процес найповнішого розкриття особистістю своїх здібностей і творчих можливостей, індивідуального саморозвитку і самоздійснення, внутрішнього потенціалу свого Я.

Самореалізацію особистості як цілісний процес становлення людини на своєму життєвому шляху досліджувати Л. Виготський, С. Рубінштейн, а продовжили І. Бех, Л. Божович, В. Давидов, Д. Ельконін. Педагогічні аспекти самореалізації як активної пізнавальної та творчої діяльності у нових умовах освітнього процесу розробляли В. Андреев, І. Бех, І. Зязюн, І. Іванов, В. Лозова, С. Сисоєва, О. Савченко та ін. Дослідники зазначають, що професійній самореалізації має передувати набуття професійної компетентності, фаховості. Як зазначено в провідних наукових працях, професійно-компетентна особистість – це особлива конкретизація категорії «особистість», це, перш за все, сукупність певних психологічних властивостей та рис, що є найважливішими для успішності виконання професійних завдань; по-друге, професійно компетентною називають людину, яка власні професійні знання, уміння, навички уміло застосувала у практичній галузі, показала професійну зацікавленість, проявляла професійний інтерес, удосконалювала задатки, розвивала здібності, вибудувала індивідуальний стиль діяльності та професійне ставлення до власної праці, і яка здатна ефективно реалізовувати свої

вміння та передбачати їх наслідки; така особистість завжди отримує високі результати, оскільки володіє комплексом професійно важливих якостей, що в результаті дають змогу їй реалізувати себе як професіонал [8; 10]. Відзначимо, що діяльність юриста завжди пов'язана з комунікацією, вмінням вести переговори та узгоджувати різні конфлікти між зацікавленими сторонами.

Професійну самореалізацію та професійну компетентність юриста розглядали сучасні дослідники Занік Ю.М., Каламаж Р.В., Мудрик А., Кихтюк О., Романенко Є. О., Якимчук М. та ін. Так, Каламаж Р. на теоретико-емпіричному рівні досліджувала професійну діяльність юристів і описала соціально-психологічні особливості професійної юридичної діяльності. Дослідниця вказує, що існує взаємозв'язок професійної Я-концепції студентів-юристів та індивідуального стилю освоєння діяльності [4], а також визначає динаміку професійної концепції юристів та основні показники щодо рівнів її розвитку. У монографії Каламаж Р. досліджуються різні відтінки професійної Я-концепції майбутніх юристів: розкривається психосемантика образу юридичної професії, обґрунтовується зв'язок індивідуального стилю діяльності та когнітивно-стильової організації пізнавальної сфери особистості з Я-концепцією. Переважна увага акцентується на обґрунтуванні засад становлення досліджуваного феномена у ВНЗ.

Також дослідницею побудовано модель професійної Я-концепції майбутніх юристів, згідно з якою цілісне вивчення процесу формування останньої в навчально-професійній діяльності, розкриття її сутності як специфічного особистісного утворення передбачає чітке уявлення про структурні компоненти, механізми розвитку та реалізації, функціональне призначення, етапи становлення у ВНЗ, рівні розвитку на основі системи критеріїв та відповідних

показників, систему психолого-педагогічних умов і принципів.

Занік Ю.М. зосередив свої дослідження на інтелектуальній культурі юриста, і вважає соціальним її призначенням, по-перше, для сприяння створенню в суспільстві умов упорядкованості, які б були юридично забезпеченими, що дозволило б людині здійснювати та захищати свої природні права; по-друге, підтримці порядку та норм поведінки, вибудованих у відповідності з морально виправданими юридичними засобами як основного принципу функціонування суспільного та особистого життя; по-третє, життєзабезпеченню існування здорового суспільства [1].

Романенко Є.О. у своїх публікаціях підкреслює різнобічні сторони професійної самореалізації юристів, робить акцент на особливостях інтелектуальної та моральної культури юриста. У працях дослідника визначаються особливості функціонування інтелектуальної культури юриста, її формування та застосування, функції та основні завдання, розглядаються основні чинники впливу на її формування упродовж становлення професійної кар'єри [3].

Мудрик А., Кихтюк О. у проведених дослідженнях описали під новим кутом зору феномени «компетентність», «професійна компетентність», узагальнили особливості, закономірності та характеристики юридичної діяльності. Професійну компетентність юриста характеризують як усвідомленою й цілісною сформованістю комплексу знань, умінь та навиків, психологічних якостей, задатків і здібностей, а також професійних можливостей. Автори дослідили й узагальнили професійну компетентність юриста, основними складовими якої є: загальнокультурна компетентність (адекватні навички в спілкуванні, уміння встановлювати контакти з оточенням); особистісно-мотиваційна компетентність (ідеали, цінності, смисли,

прямованість особистості); практично-діяльнісна компетентність (керувати мотивацією до діяльності; здійснювати дослідницьку практику за фахом); спеціальна компетентність (готовність до самостійної праці, вміння приймати самостійні рішення, реалізувати адекватність оцінки ситуацій, постійно займатися самоосвітою та підвищенням кваліфікації за спеціальністю, здатність до побудови подальшого професійного розвитку та самоудосконалення); професійно-правова компетентність (усі види необхідних законодавств, нормативних актів, тощо); особистісна компетентність (психологічна готовність до постійного професійного зростання, реалізації в професійній діяльності); комунікативна компетентність (передбачає здатність до ефективного виконання завдань в процесі спілкування та міжособистісної взаємодії); психологічна компетентність (реалізується за умови ефективної взаємодії з соціальним оточенням; основи знань про людину як індивіда, індивідуальність, суб'єкта діяльності й особистості, знання загальних характеристик (темперамент, характер, здібності тощо), особливостей перебігу психологічних процесів (мислення, пам'ять, уява); соціально-психологічна компетентність (реалізація ефективної взаємодії з людьми в соціумі, вирішувати конфлікти толерантним способом на основі відповідних норм і правил, жити в гармонії з представниками інших культур, мов та релігій, життєвих цінностей); соціально-перцептивна компетентність (розпізнавати емоційно-почуттєві відтінки у діяльності й спілкуванні осіб); аутокомпетентність (відповідне уявлення про свої соціально-професійні якості, знання й володіння методами подолання можливих професійних деструкцій та деформацій) [5, с.94].

Отже, дослідники професійну компетентність юриста розуміють як поглиблене знання своєї справи; сукупність

професійних знань і професійно значущих особистісних якостей, що детермінують самостійну й відповідальну діяльність людини; спроможність та вміння виконувати певні професійні функції; прояв єдності професійної й загальної культури; інтегративна характеристика фахівця, що демонструє готовність та визначає його здатність успішно виконувати професійну діяльність як важливий компонент підсистеми професіоналізму діяльності [5, с.95].

Сідак Л. М. вважає, що основою професійної самореалізації юриста є морально-правова культура, яку визначає як різновид загальної культури, який становить систему цінностей, що досягнуті людством у галузі права і стосується правової реальності даного суспільства [7]. Оскільки кожне суспільство виробляє свою модель правової культури, на погляд дослідниці, структура правової культури юриста має базуватися на культурі:

1) свідомості та правосвідомості – як усвідомленні необхідності жити в гармонії з оточенням, з позицій справедливості, прав і свобод людини;

2) правової поведінки – будь-якої активності громадян, що відповідає нормам і правилам суспільного життя;

3) юридичної практики – найбільш поширеної ефективній діяльності законодавчих, судових, правозастосовних, правоохоронних органів, правових цінностей тощо.

Методи творчої самореалізації майбутніх юристів досліджувала Якимчук М. Студіювання наукової літератури дало змогу уточнити дефініцію поняття «творча самореалізація майбутнього юриста» як процес особистісного розвитку майбутнього юриста, який проявляється у креативних рішеннях під час виконання нестандартних завдань, у бажаннях розвиватися, поглиблювати свої професійні компетенції, а також і в пошуках власного «Я» [9].

На наш погляд, у практичній діяльності юриста є замало місця для творчості, однак, якщо особистість гармонійна, то поєднання фахових юридичних знань і навичок з творчими здібностями могло б привнести в цю професію певну своєрідність і призводити до більш повного розкриття особистісного потенціалу в ній, надати повноти професійній самореалізації. Також творчість юриста можемо розглядати як компенсатор складній розумовій діяльності, а прояви творчості – як умову запобігання професійним деструкціям.

Висновки. Виконання норм і правил поведінки людини у суспільстві забезпечується перш за все діяльністю юридично-правової основи в державі. Професія юриста, з одного боку – надзвичайно відповідальна, з іншого – дуже почесна й престижна. Професійну самореалізацію юриста визначаємо як процес найповнішого розкриття особистістю своїх здібностей і компетентностей, творчих можливостей, індивідуального саморозвитку й самоздійснення, внутрішнього потенціалу власного Я у практичній діяльності. До основних складових професійної самореалізації юриста відносимо: морально-правову культуру (на основі свідомості та правосвідомості), інтелектуальну культуру, професійну компетентність (загальну, особистісно-мотиваційну, практично-діяльнісну, комунікативну, особистісну та психологічну, соціально-психологічну, соціально-перцептивну, аутокомпетентність), надзвичайну відповідальність за прийняті рішення, творчість як компенсатор складної діяльності, усвідомлення взаємовідповідності власних індивідуально-психологічних особливостей вимогам професії. Подальші дослідження бачимо в емпіричному визначенні рівнів розвитку означених складових у юристів та розробці психологічного супроводу щодо забезпечення їх успішної професійної самореалізації.

Список використаних джерел:

1. Занік Ю. М. Інтелектуальна культура юриста: філософсько-правовий аспект : дис... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Київський національний ун-т внутрішніх справ. – К., 2006.
2. Жалинский, А. Э. Введение в специальность «Юриспруденция». Профессиональная деятельность юриста: учебник. Москва: Издат. проспект, 2009. – 362 с.
3. Інтелектуальна культура юриста: філософсько-психологічне обґрунтування: моногр. / Ю. М. Занік; Львів. ін-т внутр. справ при Нац. акад. внутр. справ України. – Л.: БаК, 2002. – С. 93-99.
4. Каламаж Р.В. Я-концепція як складова професійної самосвідомості юристів / Р.В. Каламаж // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». – Острог, 2006. – Вип. 7. – С. 156-164.
5. Мудрик А., Кихтюк О. До питання професійної компетентності юриста / Psychological Prospects Journal. Вип. 35. 2020. – С.83-100.
<https://doi.org/10.29038/2227-1376-2020-35-83-100>
6. Романенко Є.О. Державна політика у сфері забезпечення прав і свобод людини. Державне управління: удосконалення та розвиток [Електронний ресурс], 2010.
7. Сідак Л. М. Морально-правова культура – основа професійної самореалізації юриста / Л. М. Сідак, К. В. Ципишук // Суперечності взаємодії моралі і права в сучасному українському суспільстві. – Харків: Право, 2019. – С.60-64.
8. Ценко, М. Б. Особистісна зрілість юриста / Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, 4, 2016. – С.150–160.

9. Якимчук М.Ю. Методи творчої самореалізації майбутніх юристів / Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». – Випуск 1, 2020. – С.8-11. <https://doi.org/10.32837/chern.v0i1.38>

10. Концепція вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії. http://www.fair.org.ua/content/library_doc/Legal_Education_Reform_Concept_09_09_2016.

11. L. Pomytkina, A. Gudmanian, O. Kovtun, S. Yahodzinskyi, Personal choice: strategic life decision-making and conscience. E3S Web of Conferences, Vol.164, 10021 (2020) <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202016410021>

**§1.2 ПРОФЕСІЙНА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ПСИХОЛОГА
В ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ (Помиткіна Л.В.
Національний авіаційний університет)**

Вступ. У професійній діяльності переважної більшості людей настає час, коли професійні знання, вміння й навички досягають найбільшої функціональності й ефективності, саме тоді фахівець стає професіоналом своєї справи. Вчені визначають цей період як здійснення професійної самореалізації особистості. Процес самореалізації особистості в кожній професії має свої особливості, закономірності, періоди здійснення тощо. А, зокрема, професійну самореалізацію психолога-викладача вищого навчального закладу вважаємо досить складною справою.

Говорячи про професію психолога, ми перш за все зустрічаємося з широкою палітрою спеціалізацій, від психолога-консультанта, медичного психолога, шкільного психолога, військового психолога, сімейного психолога, психолога-викладача тощо, – до психотерапевта з десятками відтінків методів в психотерапії. Як відомо, наука психологія надає поглиблені знання про індивідуальну й неповторну природу особистості, та шляхи й методи надання їй психологічної підтримки, психокорекції чи психореабілітації. Отримуючи дипломи бакалавра та магістра з психології, майбутні психологи мають зробити вибір, а точніше, прийняти рішення, про подальшу практичну діяльність відповідно, по-перше, до конкретної спеціалізації в психології, по-друге, до власних індивідуально-психологічних та психофізіологічних якостей, що представляють необхідний набір ПВЯ (професійно важливих якостей) для успішної діяльності. Отже, далі розглянемо особливості професійної самореалізації психолога-викладача у сфері вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. У психології професійну діяльність та професійну самореалізацію досліджували такі вчені й практики як Бодров В.А., Бучек А.А., Ермоленко А.В., Климов Є.О., Кокун О.М., Павлова А.М., Пряжников Н.С., Рибалка В.В., Толочек В.А. та ін. Науковці переконані, що в основі самореалізації особистості в певній професії є так звана «професійна придатність». Мірою професійної придатності однозначно визначено професіоналізм суб'єкта. Таким чином, професіоналізм – ступінь опанування та реалізації індивідом професійно-посадових вимог та відповідного кваліфікаційного рівня їх виконання, або міра якості виконання індивідом вимог до конкретної професійної діяльності [3]. Професіоналізм – це інтегральна якість (новоутворення) суб'єкта праці, що характеризує продуктивне виконання професійних завдань, яке зумовлене творчою самодіяльністю і високим рівнем професійної самоактуалізації. Професіоналізм суб'єкта являє собою якісну характеристику, що відображає високий рівень професійно-важливих і індивідуально-ділових якостей, акмеологічних інваріантів професіоналізму, високий рівень креативності, адекватний рівень домагань, мотиваційну сферу й ціннісні орієнтації, спрямовані на прогресивний розвиток фахівця [4, с. 99].

Підкреслюючи складність професійної самореалізації психолога-викладача, зупинимося на необхідних складових здійснення у цій професії. Перш за все, це теоретична підготовка. Якщо розглядати психолога, який викладає психологічні дисципліни на бакалавраті, а це близько 57-58 дисциплін, то викладач має знати основи усіх дисциплін, щоб бути цікавим, ефективним, сучасним, словом, професіоналом своєї справи.

Якщо говорити по викладача в магістратурі чи аспірантурі з психології, то це вже «вищий пілотаж», тому

що треба знати не лише основи ряду дисциплін, а поглибленні знання з проблем особистості чи індивідуальності, природу відмінностей, людських пристрастей і бажань, вміти розробляти авторські курси на основі квінтесенції теоретичних знань та власного досвіду, щоб зацікавлювати магістрів і надихати до наукових досліджень аспірантів.

По-друге, як відомо з вимог до викладача вищої школи, психолог-викладач має володіти усіма методами вчительської дидактики проведення занять: знати емоційну напругу, вміти зацікавити, здійснювати переключення уваги, тримати увагу, використати той чи інший метод, як, наприклад, мозковий штурм, кейс-метод, метод презентацій, робота в групах тощо. Відомо, що для ефективного засвоєння знань студентами найкращим способом є метод переключення уваги з теоретичного інформаційного блоку до прикладів, які вкажуть на необхідність вивчення саме цього матеріалу, та пов'яжуть з подальшим використанням у майбутній психологічній практиці молодих фахівців.

По-третє, для того, щоб викладачу бути цікавим, сучасним і ефективним, необхідно самому здійснювати практичну діяльність у психології, щоб мати «живі» приклади з різних психологічних проблем особистості для обговорення на заняттях із студентами. Так, наші викладачі здійснюють індивідуальні психологічні консультування для різновікової категорії населення та проводять соціально-психологічні й бізнес-тренінги на запит широкого кола компаній як державної так і приватної форми власності. Це робить їх не лише теоретиками, а й психологами-практиками. Ми хочемо підкреслити важливість уміння поєднувати теорію з практикою, що, безперечно, надає унікальності й неповторності такому викладачу та вибудовує «індивідуальний стиль професійної діяльності».

Наступною складовою професійної самореалізації

викладача-психолога є те, що у ВНЗ його вважають науково-педагогічним працівником. І ця обставина накладає відповідальність за певні досягнення й показники в науці. Це означає, що крім викладацької й практичної діяльності необхідно здійснюватися у наукових статтях, монографіях, навчальних посібниках, участі й виступах на конференціях, постійно підвищувати науково метричні показники, оскільки діяльність викладача оцінюють за кількістю його публікацій та кількістю цитувань його праць.

Також ми вважаємо за необхідність обґрунтувати ще й таку складову професійної самореалізації викладача-психолога як підвищену вимогу з боку як найближчого оточення так і соціуму взагалі. Мова йде про те, що кафедра викладачів-психологів не лише здійснює навчання, а має відповідати очікуванням студентів, колег викладачів інших кафедр, керівників вищої ланки й адміністрації. Ми часто чуємо у свій бік: «ви не просто викладачі, ви психологи!» Саме в такі звернення вкладається, що ми маємо бути емпатійними, все розуміти, бути «конгруентними» (за К. Роджерсом), не зважати на обставини, не ображатися, володіти достатнім рівнем саморегуляції тощо, і продовжувати нести «світле, розумне, позитивне, випромінювати задоволеність і щастя»!

Принагідно нагадаємо характеристику К. Роджерса про те, що психолог має бути перш за все гармонійною особистістю, конгруентною у своїй професійній діяльності задля професійної самореалізації. «Особистісне зростання – писав видатний психолог – це постійне просування до високої конгруентності» [6, с. 13]. Одним із основних показників гармонійності особистості є взаємовідповідність, конгруентність її якостей, яку з різних позицій досліджували В. М. Бехтерев, О. Ф. Лазурський, Л. С. Виготський, К. Роджерс, Г. С. Костюк, П. В. Лушин, В.В.Рибалка та інші психологи. Терміни конгруентність і неконгруентність все

частіше використовуються у сучасній практичній психології. Конгруентна особистість (в дослівному перекладі – «відповідна», «узгоджена») єдина і цілісна у своїх почуттях, їх сприйнятті та висловлюванні про них, не має психологічних «захистів» чи «масок» і може бути такою, якою в глибині душі вона є [5, с. 10]. Тільки таку особистість психолога сприймають клієнти, студенти, довіряючи йому свої почуття та глибинні переживання. Те ж саме можна сказати про особистість викладачів, які є вчителями, вихователями, наставниками, консультантами, можливо й тими, на кого хочуть бути схожі студенти.

Окремо хочемо віддати належне майстерності у володінні собою психологів-викладачів. На сьогодні, високий рівень саморегуляції є найважливішою інваріантою (постійною величиною) професіоналізму. Мова йде про психологічну готовність: довготривала психологічна готовність забезпечує стабільність працездатності і результатів діяльності; короточасна – дозволяє мобілізуватися у конкретній (можливо конфліктній) ситуації. Цілий комплекс досліджень, що спираються на методологічні принципи вітчизняної психології, показав, що формування психологічної готовності суб'єкта праці є ключовою задачею забезпечення надійності і ефективності його діяльності [4, с. 207-210]. Зокрема, для психолога – формування такої готовності починається зі студентських років й продовжується під час адаптації до здійснення психологічної практики.

Професійну діяльність викладача-психолога вважаємо емоційною працею, оскільки під час її здійснення потрібно передавати знання студентам з певними емоціями та їх відтінками. Як відомо емоційна праця пов'язана з емоційним інтелектом – EQ – показником здатності людини до спілкування, вміння усвідомлювати свої емоції та розуміти почуття інших людей [7]. На сьогоднішній день вчені

активно працюють над створенням моделей досягнення успіху у професійній діяльності, які диференційовані в залежності від рівня управління емоціями: власними, інших, тобто різним ступенем використання емоційної праці. Емоційний інтелект багато в чому залежить від характеру і темпераменту, але не є статичною величиною, що дана людині від народження. З життєвим досвідом EQ неминуче зростає і розвивається. Таким чином, у працях дослідників отримав подальший розвиток взаємозв'язку емоційного інтелекту та успіху в професійній діяльності [8].

Як відомо, потреби людини, і зокрема, потреба в професійній самореалізації, суб'єктивно переживаються нею як бажання, потяги або прагнення. Сигналізуючи про виникнення потреб та про їхнє задоволення, ці переживання регулюють діяльність людини, стимулюючи або послаблюючи її. Наявність потреби та її безпосереднього, чуттєвого виразу (бажання, потягу тощо) ще не є достатньою умовою для того, щоб діяльність щодо її задоволення (або спрямована на інший предмет) могла здійснитися. Для цього необхідний об'єкт, який, відповідаючи потребі за змістом, став би збудником діяльності, надав би їй конкретної спрямованості. Людині притаманні вищі форми відображення дійсності, а тому об'єкти, які збуджують діяльність, можуть поставати у формі ідеї чи морального ідеалу. Саме цей усвідомлюваний образ, який збуджує діяльність, орієнтує її на задоволення певної потреби, називають мотивом діяльності, що реалізується. Отже, від спрямованості мотиву залежить, що (в психологічному розумінні) являє собою та чи інша дія, який суб'єктивний сенс вона має для даної людини, як відтворює її внутрішній світ, «картину її «Я» [1].

Так, мотив саморозвитку й самовдосконалення є важливим у професійній діяльності психолога-викладача, який спонукає багато працювати й розвиватися, а також є предиктором мотиву досягнення. Мотив досягнення – це

прагнення досягати високих результатів і майстерності у професійній діяльності, що проявляється у виборі складних завдань і прикладенні зусиль до їх виконання, оскільки успіхи у будь-якій діяльності залежать не тільки від здатностей, навичок, знань, але й від мотивації досягнень. Вчені виділяють основні фактори щодо рівня мотивації досягнення [1, с. 23]:

- 1) значимість досягнення успіху;
- 2) надію на успіх;
- 3) суб'єктивно оцінену ймовірність досягнення успіху;
- 4) суб'єктивні еталони досягнення.

Отже, людина з високим рівнем досягнення, прагнучи отримати вагомі результати, наполегливо працює над поставленими цілями, що безперечно призводить до високого професіоналізму й професійної самореалізації. Вчені визначають професіоналізм як якісну характеристику суб'єкта діяльності, що відображає його високу професійну кваліфікацію і компетентність, різноманітність ефективних професійних навичок і умінь, володіння сучасними способами вирішення професійних задач, що дозволяє здійснювати діяльність з високою продуктивністю [2].

У процесі просування до професійної самореалізації майбутньому професіоналу необхідно вибудувати ще й індивідуальний стиль діяльності як сукупність варіантів діяльності, найбільш зручних для людини за наявного у нього темпераменту. Формальними ознаками індивідуального стилю діяльності є стійка система прийомів і способів діяльності. Індивідуальний стиль обумовлений певними особистими якостями й виступає засобом ефективного пристосування до об'єктивних вимог.

У вузькому сенсі слова індивідуальний стиль – це індивідуально-своєрідна система поведінкових засобів, до

яких свідомо чи стихійно вдається людина з метою найкращого врівноваження власної типологічно обумовленої індивідуальності з зовнішніми умовами життєдіяльності. Серед особливостей, що складають ядро індивідуального стилю діяльності, завжди є дві групи [2]:

а) особливості, що сприяють успіху в даних обставинах;

б) особливості, що протидіють успіху.

Отже, в індивідуальному стилі професійної діяльності проявляється все різноманіття людської психіки, загальнопсихологічна структура особистості, усі образи формування рухів, дії, діяльності, знання, навички тощо, що називають – неповторністю. Також хочеться відмітити, що неповторність психолога-викладача виявляється у захопленні своєю справою, у бажанні нести передові знання студентській молоді, у прагненні до професійної самореалізації, незважаючи на соціально-економічний статус цієї професії.

Професійна діяльність викладача-психолога не обмежується тими складовими, на які ми описали вище. Зазвичай, його можна доповнити й розширити такими як академічна мобільність, міжнародна діяльність, такою сучасною й модною на сьогодні складовою як проектна діяльність тощо. Наше дослідження носить дослідницький характер і відповідає переважно основному методу в психології – методу спостереження, хоча не обійшлося й без власного досвіду та досвіду колег. Отже, ми не претендуємо на вичерпність викладу й обґрунтування проблеми становлення професійної самореалізації психолога в практичній діяльності, а лише окреслили коло професійних сходинок до вершини професіоналізму в психології.

Висновки. Отже, узагальнюючи вищевказане, приходимо до висновку, що професійна самореалізація психолога-викладача є надзвичайно цікавим, багатограним

і водночас складним процесом. До основних складових процесу самореалізації психолога-викладача відносимо: високий рівень саморегуляції, достатній емоційний інтелект, індивідуальний стиль діяльності, наявність провідних мотивів досягнення, саморозвитку й самовдосконалення, високої конгруентності, обізнаності у сфері новин науки, постійно здійснюватися в психологічній практиці, бути цікавим, ефективним, сучасним – професіоналом своєї справи. І якщо сучасним психологам-викладачам вдається утримуватися на належному рівні в усіх складових цього унікального феномену, то залишається пишатися ними, захоплюватися й говорити «VIVAT!!! психолог-викладач!».

Список використаних джерел:

1. Занюк С.С. Психология мотивации. – К.: Эльга-Н; Ника-Центр, 2001. – 352 с.
2. Климов Е.А. Пути в профессионализм: Учеб. пособие. – М.: Флинта, 2003. – 320 с.
3. Помыткин Э.А. Онтогенетическое измерение развития личности профессионала / YEARBOOK OF INTERNATIONAL UNIVERSITY COLLEGE. – Volume VII. – TENTH INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE «EDUCATIONAL MANAGEMENT: EFFECTIVE PRACTICES», Scientific Research and Creativity, 2014. – Dobrich: International University College, Bulgaria, 2014. – P. 284-287.
4. Помиткіна Л. В., Помиткін Е.О. Психологія праці і відпочинку: підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / Любов Віталіївна Помиткіна, Едуард Олександрович Помиткін. – К.: ТОВ «Альфа-ПК», 2019. – 322 с.
5. Помиткіна Л.В. Психодинамічна неконгруентність особистості: діагностика, корекція та консультування: Монографія. – К.: Книжкове видавництво НАУ, 2007. – 180 с.
6. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление

человека. – М.: Изд. Группа «Прогресс», «Универс», 1994. – 480 с.

7. Хвостенко Тетяна. Емоційний інтелект як передумова успішної кар'єри. 03.01.2014 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.business-territory.com/articles/emotsiini-intelekt-yak-peredumova-uspishnoi-kar%E2%80%99%D1%94ri>

8. Grandey, A. A. (2000). Emotional regulation in the work place: A new way to conceptualize emotional labor. *Journal of Occupational Health Psychology*, 5, 95–110.

§1.3 FEATURES OF SELF-REALIZATION OF AN IMMIGRANT IN COMMUNITY ACTIVITIES (Parasiei-Hocher A. Ukrainian Institute of Arts and Science, Podkopaieva Y. National Aviation University)

Introduction. The challenge of the modern era of the XXI century is migration, which has been called the “century of migration”, which is marked by a significant increase in the scale of cross-border movements of the population.

The scale of migration activity of people in the world has been growing rapidly in recent years, which raises many problems that not only politicians, sociologists, but also scientists are called upon to solve. The study of the problem of migration does not leave out the attention of researchers in various fields of scientific knowledge – philosophers, sociologists, historians, psychologists, who emphasize a wide range of its most important aspects, among which are adaptive and cultural.

The intensification of migration processes has led to a whole range of significant social and cultural, social and psychological problems, a significant increase in the interest of scientists in research on the adaptation of migrants to new living conditions. Thus, the rapid pace of change that is characteristic of the current stage of development of society, creates new problems in the study of this problem. A person who has left his homeland and changed his place of residence must not only learn another language, traditions, customs and culture of the new country, he must organize his life in such a way as to realize his full potential and resources. In this regard, the problem of human realization of themselves, their capabilities, the disclosure of their potential. It becomes obvious that in the new conditions of human existence there is a need not only to adapt to new living conditions, but also to realize themselves in them, ie self-realization.

Presenting main material. The problem of self-realization of the individual in the context of current issues related to the study of internal activity of the individual, the development of its potential, its maximum use of resources for full self-realization in development and activity, remains one of the most popular in psychology. Traditionally, the study of the problem of human self-realization in psychology is associated with the analysis of the works of the founders of the humanistic direction of psychology. Indeed, it is thanks to the appeal of psychologists to study the problems associated with the realization of human potential, their capabilities, their “self”, modern psychology has been enriched not only by a separate psychological school – humanistic psychology, but also a huge baggage of new data. provisions of the theory of self-actualization. Self-realization of the individual is interpreted as the realization of his personal potential. The problem of self-realization of the individual is studied in various psychological directions, for example, representatives of the humanities, such as A. Maslow [16] and the phenomenological direction of K. Rogers [16]. Researchers focused on autonomy, self-actualization, self-improvement, self-realization, freedom of choice, responsibility etc. In humanistic psychology, self-realization is perceived as the meaning of life, there is a relationship between self-realization and the social contribution of man, as in relation to loved ones, and to all mankind, depending on the scale of the individual. At the same time, it is impossible to single out a single concept of self-realization. It should be noted that the existence of a large number of theoretical studies has not led to the development of a balanced view of the theory of self-realization. Researchers define self-realization as a phenomenon due to the desire for self-actualization inherent in human nature. Research also presents an opinion that considers the possibility of procedural determination of the phenomenon of self-realization.

First of all, E. Fromm notes that self-improvement, man

realizes his nature. By nature, man is free and independent, which can lead to great creative success and achievement, while the fear of loneliness can prevent this [9].

Thus, I. Geronimus and O. Orlova [2], studying the problem of self-realization, identify several areas of study of this phenomenon:

1. A special need that allows you to discover and use your talents, abilities, potentials is the main condition for personal growth [4], [5].

2. The method of realization of individuality in the results of their activities [6].

3. Personality traits that contribute to the search for new forms of behavior and overcoming stereotypes [7].

4. The process of self-determination (including in public activities) and self-awareness in everyday life, the process of transition from the determination of behavior “from the outside” for its internal regulation [7].

Different approaches are manifested both in considering the nature of self-realization and mechanisms of its implementation, and in the analysis and description of conditions and factors influencing its course and success.

Such researchers of the phenomenon of self-realization as R. Zobov, V. Kelasyev, L. Korostyleva propose subjective and objective factors that affect the content and dynamics of the process of self-realization:

1. Factors that depend on the person (subjective) – value orientations, desires and abilities of the person to work on himself, reflection, moral qualities, will.

2. Factors that do not depend on man (objective) – the social and economic situation in the country, living standards, material security, human impact on the media, environmental status, etc. [6].

Regarding the instrumental aspect of self-realization of a person, related to the knowledge, skills and abilities available to

a person, they allow him to perform a specific work activity and build a system of relations with people.

Among the factors complicating the self-realization of the individual should be identified atomicity, loneliness of human existence, its non-inclusion in active life, spiritual and cultural limitations, underdevelopment of consciousness, inadequate professional choice. Such phenomena as the priority of material and pragmatic values, drug addiction, alcoholism, etc. have an unconstructive influence on the process of personal self-realization.

Domestic psychologists for the first time begin to highlight in the process of self-realization the facts not only motives but also values, abilities of the individual.

Thus, researchers R. Zobov and V. Kelasyev describe several areas of self-realization that can occur simultaneously: the requirements of society, the disclosure of their abilities and the implementation of their values. This diversity, according to the authors, can lead to internal conflicts and contradictions, for example, when the subject develops his abilities, but the activity itself contradicts his beliefs and values or is not supported or ignored by society [7, p. 375].

Researchers T. Opekin and N. Shipova formulate the definition of self-realization as a conscious and planned process. Self-realization of the individual, his methods and types are often characteristic of the cultural and historical period in which he lives [3].

L. Korostylova gives the following definition of self-realization: "self-realization of the individual is the realization of opportunities for self-development through their own efforts, activities, co-creation with other people, society and the world at large. Self-realization involves the balanced and harmonious development of various aspects of personality by making adequate efforts to unleash individual potential. In its most general form, self-realization as a process of self-realization is

the realization of oneself in life and daily activities, the search for and affirmation of one's special path in this world, one's values and the meaning of one's existence at every moment. Self-realization is achieved only when a person has a strong motivation for personal growth" [8, p. 69]. The process of self-realization is directed from within into the world, the external reality. As criteria for self-realization of the individual, the researcher identifies satisfaction and productivity that can be applied to man and society. Productivity (success) is seen as an objective condition for self-realization. Satisfaction - as a subjective condition of self-realization [7].

Zhang He argues that mentality is important in solving the problem of human self-realization. Considering the mentality as a holistic education, which takes the form of holistic ideas about peace, man, nature and society, as well as a set of readiness, attitudes and tendencies to feel and perceive the world in a certain way, the author speaks of its role in individual self-realization trajectories [17].

The researcher considers two opposite orientations of mentality in the regulation of human activity. He associates the first with self-realization through the transformation of society and nature. The second is self-realization through self-transformation [17, p. 25].

Summing up the analysis of the problem of self-realization, we note that the self-realization of the individual, on the one hand, reflects the process of activity. On the other hand, self-realization is "a set of instrumental-stylistic and motivational-semantic characteristics that ensure the constancy of aspirations and readiness for personal self-expression in various spheres of life in the process of ontogenesis" [5]; [8, p. 39].

Therefore, for the harmonious functioning of society the problem of self-realization of the migrant is important for both the migrant and the host community, because from the standpoint of humanism self-realization is the key to stability in society, and

violation of self-realization leads to personal problems. such as crime, etc.

Investigating the peculiarities of self-realization of the individual, the phenomenon of migration, L. Lyubimov notes that the study of the host environment, cultural characteristics, social conditions, socio-psychological climate of the host community, as well as individual psychological characteristics of migrants (features of self-realization, values). Allows you to choose an adequate model of interaction and form a cultural consensus [11].

Thus, in its most general form, self-realization in psychological research is perceived as a process of self-realization, self-realization in life, associated with finding and affirming their special path, their values and meaning of existence at any given time. At the heart of this process are the needs for self-improvement.

In our opinion, the analysis of the problem of self-realization in the conditions of migration should cover two most important aspects.

The first is related to the historical and psychological formation of the problem of self-realization, the second – to the study of aspects related to the ability of man in these conditions to build their own lives and be the subject of their lives. The most important aspect necessary for a comprehensive analysis of the process of human self-realization is the study of its existential features, in particular the authenticity of its existence. This aspect is associated by researchers with the problem of choosing a person's path.

Theoretical approaches to the concept of migration as a social and psychological phenomenon. Changes taking place in today's world, in which the processes of globalization are gaining momentum, require a person to realize the importance of individual initiative, independence, responsibility, self-determination and self-realization, regardless of place of

residence and life. This is especially true as political, economic and educational migrations around the world tend to increase.

“Migration” – means the resettlement or territorial movement of the population associated with the change of residence. The main specificity of migration is a person’s intention to change their place of residence, move to a new place, change their lifestyle. As noted by M. Slyusarevsky, “migration is a spatial activity of man, aimed at mastering the resources of new territories and associated with a change of residence” [14, p. 31]. There are a number of approaches to the study of types of migration in the scientific, social and psychological literature. Thus, migration can be divided into several groups: 1) interstate (with crossing the state border); 2) permanent or temporary (forced migration due to special events in the country); 3) sovereign or forced (the reason for migration is beyond human choice, forced migration); 4) political and economic (political circumstances or material interests, labor migration); 5) legal and illegal (migration is related to ethnic and legal circumstances); 6) prepared and unprepared migration (intellectual migration - there is an opportunity to get a job, unprepared migration - immigrant, refugee) [14, p. 33-34].

Among the results of research by domestic and foreign authors aimed at solving various aspects of migration, we can highlight research on the process of social and cultural adaptation of migrants and social and psychological and social and cultural problems associated with this process (G. Soldatova, O. Khukhlaev, L. Shaigerova and other); studies examining acculturation strategies that lead to different adaptation options (J. Berry, S. Bochner, K. David and others), as well as options for developing the concept of “culture shock” (A. Fernham, S. Bochner).

Theoretical analysis of existing psychological studies of different groups of migrants showed that some foreigners acculturation process is very fast and efficient, while others

experience many difficulties. Factors influencing the consequences of resettlement (economic, social, cultural) have been sufficiently studied, and this makes it possible to influence its positive outcome with certain measures taken.

Thus, taking into account the specifics of human life in migration, to the forefront of research on the problem of self-realization is the aspect related to human characteristics, theoretical analysis of the problem of human adaptation to migration, its essential characteristics.

The external form of self-realization of the individual is represented by the activity of the individual in the profession, creativity, sports, art, education, political and social activities, etc. The inner form is a person's self-improvement in various aspects: moral, spiritual, physical, intellectual, aesthetic [10]. In the process of adaptation, a person to some extent transforms himself. It is the transformative activity of man that characterizes him as a subject. At the same time, transformational activity can be carried out only on the basis of existing value-semantic bases of the person. We believe that the social activity of the immigrant is one of the essential conditions for the development of the process of self-realization of the individual. Taking into account the requirements of the activity approach should be considered the presence in the analysis of what is the psychological reality of the category of consciousness. It is consciousness that determines the nature of the relationship between professional activity and the process of self-realization of the individual.

S. Zueva notes that social activity, which is reflected in the human mind as a space of self-realization, can provide three aspects of self-realization: psychological, socio-cultural and instrumental. The psychological aspect of self-realization appears as an awareness and expression of personal potential in social activities. The instrumental aspect of self-realization involves the demand and use of potentials, resources, experience

in the form of knowledge, skills, abilities, human abilities. Social and cultural aspect is manifested in the awareness and fulfillment of individual mission through social activities in relation to other people, society, humanity [4]. Probably, such a construct of social activity, which is formed in the human mind, contributes to the successful self-realization of the individual.

Conclusions. Thus, taking into account the specifics of human life in the conditions of migration, the aspect related to the existential features of human life comes to the fore in the research of the problem of its self-realization. Of course, the most important here is the analysis of the whole range of problems associated with the process of social and cultural adaptation. A person's ability to fully realize himself through social activities is determined by the adequacy of his choice. At the same time, theoretically, the possibility of the existence of fragmentary, partial self-realization of the individual in public activities should be allowed.

Thus, we can identify a number of parameters that determine the conditions of human self-realization in public activities: the degree of awareness of a person's personal potential and instrumental resources; the degree of adequacy of her choice; the formation of human ideas about self-realization as a mission towards other people and society in the country where they live.

References:

1. Galazhinsky, E. Sistemnaya determinatsiya samorealizatsii lichnosti [System determination of personality self-realization]. – Tomsk: Tomsk State University Publishing House, 2002. - 212 p.
2. Geronimus, I., Orlova, E. Psikhologicheskiye osobennosti professional'noy samorealizatsii i professional'nogo samoopredeleniya konsul'tantov sluzhby «Telefon doveriya» [Psychological features of professional self-realization and

professional self-determination of consultants of the service “Telephone hotline”] // Psychological research. 2012. T. 5, No. 24. S. 8. URL: <http://psystudy.ru> (date of reference schenia: 04/18/2015).

3. Vestnik Kostromskogo gosudarstvennogo universiteta [Bulletin of the Kostroma State University]. Series: Pedagogy. Psychology. Sociokinetics. 2021. Vol. 27, No. 2. P. 7–15. ISSN 2073-1426

4. Zueva, S. Samorealizatsiya cheloveka v professional'noy deyatel'nosti [Self-realization of a person in professional activity [// Concept. - 2013.– No. 02 (February). - ART 13027. - 0.4 p. L. - URL: <http://e-koncept.ru/2013/13027.htm>. - State. reg. El No. FS 77- 49965. - ISSN 2304-120X.

5. Kolomiets, E. Metodologicheskiye problemy samorealizatsii lichnosti v prostranstve obrazovaniya [Methodological problems of personality self-realization in the educational space] // Bulletin of the Tomsk State University. 2010. No. 331, p. 181–184.

6. Korostyleva, L. Problemy samorealizatsii lichnosti v sisteme nauk o cheloveke [Problems of personality self-realization in the system of human sciences] // Psychological problems of personality self-realization. - St. Petersburg, 1997. - S. 3–19.

7. Korostyleva, L. Psikhologiya samorealizatsii lichnosti: zatrudneniya v professional'noy sfere [Psychology of personality self-realization: difficulties in the professional sphere]. SPb. : Speech, 2005.

8. Kudinov, S. Funktsional'no-stilevoy podkhod v issledovanii samorealizatsii lichnosti [Functional-style approach in the study of personality self-realization] // Science. Education. Practice

9. Leontiev, D. Samorealizatsiya i sushchnostnyye sily cheloveka [Self-realization and the essential forces of a person] // Psychology with a human face: a humanistic perspective in post-Soviet psychology. M.: Smysl, 1997. P. 156–176.

10. Lyubimov, L. Ostorozhneye s tolerantnost'yu [Be careful with tolerance] // Vedomosti. 2010.7 sept. URL: <http://www.narod.ru/38.html> (date of access: 05/25/2015).

11. Maslow, A. Motivatsiya i lichnost' [Motivation and personality]. 3rd ed. SPb. : Peter, 2009.352 p.

12. Rogers, C. Stanovleniye lichnosti: vzglyad na psikhoterapiyu [Formation of personality: a look at psychotherapy] / per. from English Zlotnik. M.: Eksmo-Press, 2001.415 p.

13. Slyusarevskiy M. Psykholohiya mihratsiyi [Psychology of migration: the head master] / M. Slyusarevskiy, O. Blinova; National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Institute of Social and Political Psychology. - Kirovohrad: TOV "Imeks LTD", 2013. - 244 p.

14. Fromm, E. Psikhoanaliz i etika [Psychoanalysis and ethics]. Moscow: Respublika, 1993.415 p.

15. Khyel, L., Ziegler, D. Teorii lichnosti [Theories of personality] – 3rd ed. - SPb.: Peter, 2007 .- 607 p .: ill. - (Series "Masters of Psychology")

16. Zhang, He Strategii samorealizatsii i sub'yektnyye pozitsii migrantov [Strategies for self-realization and subjective positions of migrants]: abstract dissertation. Cand. psychol. Sciences: 19.00.01 "General psychology" / Zhang He. - URAO. - M., 2014 .- 24 p.

§1.4 COMMUNICATIVE SELF-REALIZATION IN EARLY ADOLESCENCE IN CONDITIONS OF PSYCHOLOGICAL SYMBIOSIS IN THE FAMILY (Rudyk S.A., National Aviation University)

Introduction. At the present stage of development of society, success is of particular importance for boys and girls. Through success, they determine their place in society, evaluate themselves and build a further strategy of behavior. Success is promised at trainings and psychological programs, people strive for it, dream about it. The youthful age is especially sensitive to the pressure and expectations of society. They have hopes for a bright future for all. Some boys and girls fall into depressive states due to lack of confidence in their strengths, inability to carry this load, lack of motivation, lack of faith in themselves. The natural opportunities for human development provide an ideal basis for the growth of a strong representative of a new generation. Family or significant adults should help, support, inspire the child to believe in himself, the concept of his own worth and the incredible possibilities of human as a great creation. However, the increased anxiety of significant adults, being in dependent or co-dependent relationships, does not allow raising a child who accepts himself as undoubtedly and unconditionally valuable, independent of the expectations of society. Parents themselves do not trust the world around them so much, they have such destructive life positions that a complete merger with the child, life with him as one life seems to them quite reasonable and the most safe.

The term «symbiosis» was introduced into science in the XIX century. A. de Bari to designate «the phenomena of co-existence of dissimilar organisms» [1]. In nature, the phenomenon of symbiosis is quite natural and in many cases quite productive. Erich Fromm first introduced the concept of «psychological symbiosis», characterizing the relationship of the

infant with the mother. «The biological model of a symbiotic union is the relationship between a pregnant woman and her fetus. There are two of them, and yet they are one: With psychological symbiosis, the bodies are not connected with each other, but there is a similar psychological attachment» [9]. These two organisms partly interact with the outside world as a single organism, build a complex functional system in which one link is carried out by one, the other by another, and together a normal cycle is obtained. Life concepts and interactions begin to make sense as the mother interprets them as meaningful, and then they also begin to make sense for a child as well.

In the course of the destruction of psychological symbiosis, there should be a gradual emancipation, separation of a person from this psychological umbilical cord. Gradually, the child grows and learns to control himself. To make decisions independently and take decisive steps towards development. However, in some families it happens that the mother or other significant adult does not allow the child to carry out the mandatory process of separation required for the success of development. They continue to protect, worry, live a shared life, shared concerns, goals. Attitude to the child as an object implies a lack of consideration of his true, rather than imposed interests, disrespect for his borders, authoritarian imposition of his own attitudes, indisputable knowledge, «how to do it right». The mother does not allow him to develop, but does a lot in his place, thereby binding him to herself. Self-asserting at his expense, takes away his right to independence. Growing up, this child receives a verbal or non-verbal message: «I need you, and you need me» and, as an adult, this person still looks at his mother, makes decisions that will suit her, sometimes to the detriment of his true needs. Moreover, he often understands the abnormality of his situation (and therefore often becomes dependent on alcohol, drugs, computer games, etc., where he is again comfortable and where there is an «island of freedom» from

maternal guardianship). The reasons for the misfortunes of such a person are that he literally does not belong to himself: there is no coordination between thoughts, feelings and actions, and this imbalance can aggravate addiction, depression.

Representations of psychological symbiosis were contained in many works of psychoanalysts who studied the relationship between an infant and a mother. In particular, the concept of symbiosis was used by such psychoanalysts as A. Balint, T. Benedict, M. Mahler. However, more generally, reflections on symbiosis took place by E. Fromm (1900–1980). In the conception of J. Piaget, in adolescence «the last fundamental decentration takes place – the child is released from the specific attachment to data in the field of perception of objects and begins to view the world in terms of how it can be changed. According to J. Piaget, at this age, a personality is finally formed, a life program is being built» [7].

In a healthy family system, there is unconditional love for the child. It is strong and absolute, but does not provide for eternal control, merger and anxiety. It implies, first of all, mood. Mood is a good contact with oneself in the process of contact with a child [10]. The set up parent carefully watches the child, responds to his reactions and gives the baby the opportunity to learn. Among the numerous studies of the concept of «psychological symbiosis» (M. Mironova, E. Sokolova, M. Mahler, F. Payne, A. Bergmak, J. Shotter and others), we did not find a scientifically valid classification of signs by which the presence of symbiotic relationships in families could be noted. Today we can only talk about some markers that give us the opportunity to suggest a symbiotic relationship. In particular, in the writings of I. G. Malkin-Pykh «Victimology. Psychology of the victim's behavior», we find the following styles of raising a child in the family:

1. Dominant hyperprotection: heightened attention and care for a teenager is combined with petty control, an abundance of

restrictions and prohibitions, which enhances non-independence, lack of initiative, indecision, inability to stand up for oneself.

2. Conductive hyperprotection: parenting like the «idol of the family», indulging in all the desires of the child, excessive patronage and adoration, resulting in an exorbitantly high level of claims by the teenager, unbridled desire for leadership and superiority, combined with insufficient perseverance and reliance on one's own resources.

3. Emotional rejection: ignoring the needs of a teenager, often abusing him. The hidden emotional rejection is manifested in the global discontent with the child, the constant feeling of the parents that he is not «that», not «like», for example, «not courageous enough for his age, forgives everyone, and everyone can walk on him». Sometimes it is masked by exaggerated care and attention, but pretends to be irritation, a lack of sincerity in communication, an unconscious desire to avoid close contacts, and, if necessary, to free oneself somehow from the burden.

4. Increased moral responsibility: the requirements of uncompromising honesty, a sense of duty, decency, imposing responsibility on the adolescent for the life and well-being of loved ones, persistent expectations of great success in life that do not correspond to the age and real capabilities of the child – all this is naturally combined with ignoring the real needs of the child, his own interests, insufficient attention to its psychophysical features. Under the conditions of such upbringing, the status of «head of the family» is forcibly attributed to a teenager with all the ensuing requirements for the care and guardianship of «mother-child».

5. Unpredictable emotional reactions: it is about parents who are prone to unexpected changes in mood and attitude towards children. The change in attitude is due to the internal state of the parents, the characteristics of their personality. The inability to predict such changes has a negative effect on children who do not know what to expect from their parents in the

morning, after coming from school, from a walk. For the same thing one can be punished and caressed. Children feel insecure, they do not feel parental love. Gradually, self-doubt becomes a character trait and is subsequently projected onto relationships with other people who are perceived on the basis of the familiar parental model. The result is conflicting interpersonal relationships, disbelief in the stability of friendship, marriage, etc.

6. Inconsistent education: in one family, each of the parents, and even more so grandparents, can adhere to different educational styles. For example, there may be emotional rejection by the parents and an indulgent hyperprotection by the grandmother (Lichko, 1979; Eidemiller, 1980) [9].

Boys and girls, confirming the listed parenting styles in their families, find signs of increased victimization, behaviors, more characteristic of a small child than an adult. The most common victimization characteristics are as follows:

- Difficulty in making decisions.
- Expressed desire to rely on advice, support of other people. They create situations on purpose when someone else decides for them. They allow other people to manage their lives.
- Often they do things that are unpleasant for them, but necessary for others, believing that they are binding other people to themselves. In the absence of contact, they feel helpless and uncomfortable, even if the contact is destructive. They do everything to be irreplaceable. The manifestation of concern for others, playing the role of a «martyr».
- Helplessness in response to criticism and disapproval. Attempt to restore a positive attitude towards oneself at any cost. Dependent on the assessment of others.
- The fuzzy border of «I», the manifestation of any initiative is accompanied by a feeling of fear. They do not know where their personality ends and where the personality of another person begins.

- Many suppressed emotions erupt in the form of anger and aggression, leaving behind a feeling of guilt and shame.
- They are afraid of loneliness, make great efforts not to be left alone. Alone, they are confused and anxious.
- There is no sense of inner significance. They do not feel themselves, it is difficult for them to express feelings.
- A «sticking» relationship to another, without which they cannot survive.
- Do not know how to survive their emotions. The reference point is external. Communication with another person leads to absorption.
- They take responsibility for the feeling, condition of another person. Life is centered around what other people think about them. The desire to be «good». The main goal is to guess the desire of others and satisfy them, to know and feel what they like and what others don't like. If they manage to become the way others see them, they will feel safe.
- They put themselves at the center of events with a constant, exorbitant expansion of responsibility. They take responsibility for the feelings of others, for the content of their thoughts, for their life. It is soft but deadly egocentricity. Despite the apparent softness, it is difficult to convince them of anything, to propose an alternative.
- Dishonesty – they seek to create the appearance of absence of problems, crisis in relations. Their characteristic secrecy, double morality. Children live a double life [9].

Thus, participants in symbiotic relationships are often forced to play. They live an external life, ignoring their own internal needs. Often this even turns into a magnificent adaptive skill of self-management in society with a pathological inability to cope with one's own inner world and internal processes, which invariably leads to depressive states.

Purpose: At the theoretical and empirical level, to study the relationship of the parents' behavioral attitudes in the family

(positive interest, directivity, hostility, autonomy, inconsistency) and the occurrence of depressive states in 1st, 2nd year students of humanitarian and technical specialties, taking into account the level of communicative self-control in adolescence.

Hypothesis:

1. In families with psychological symbiosis, the level of self-control in communication will be high due to the child's fear of not meeting the expectations of his parent and remaining good for everyone.

2. Boys and girls who assess relationships in their families as symbiotic are prone to depression.

Method. The study involved 88 people, including 44 girls and 44 boys aged 17-18, first-year students of technical and humanitarian departments of the National Aviation University, Kiev, Ukraine. The participants of the study were asked to fill out an author's questionnaire in which they subjectively determine the style of upbringing in parental families, assess their ability to control the process of communication and self-management at the time of communication, as well as assess the quality of their mood lately. Also, respondents were asked to take the M. Snyder test, which gives an assessment of self-control in communication. The author of the methodology believes that people with high communicative control constantly monitor themselves, know well where and how to behave, control the expression of their emotions. At the same time, they have difficulty in spontaneity of self-expression, they do not like unpredictable situations. People with low communicative control are more direct and open, they have a more stable «I», little susceptible to changes in various situations. Since we did not find valid methods for determining the presence of psychological symbiosis in the family that would allow us to study only the opinion of the child, we used the existing valid methodology «Parent behavior and the attitude of adolescents to them» in the modification of Vasserman L.I., Gorkova I.A. Romitsyna E.E.

The methodology studies the attitudes, behavior and methods of parenting as their children see in adolescence and allows us to describe the relationship with the parent according to the most common manifestations: friendliness, hostility, autonomy, directivity and inconsistency of the parent. This questionnaire is suitable for adolescents 17-18 years old, which corresponds to the age of our respondents. To make a diagnosis of a state of the respondents, they were asked to go through the methodology «Beck Depression Scale», which is used to diagnose depression levels. The depression test questionnaire (Beck Depression Inventory) was proposed by Aaron T. Beck in 1961 based on clinical observations that revealed a list of symptoms of depression. After that, we carried out a correlation analysis of the data obtained by the Spearman's T-criterion.

Results. The results of the survey showed that the percentage of the subjective assessment of the level of communicative self-control coincides with the subjective opinion of students about the presence of psychological symbiosis in parental families. 76.1% (67 people) of the respondents rated their own level of communicative self-control as high, of which 61.4% (54 people) found signs of symbiotic relationships in the behaviors of their families. Correlation analysis by Spearman's T-criterion for all categories showed the following results (Table 1). As can be seen from the general table 1, the correlation connections on firm the hypothesis that the positive interest of both parents in their child reduces the level of depression, and the scale of the positive interest of the mother has a direct correlation with the assessment of the level of communicative self-control. There can be several explanations of why would the child need high communicative self-control, if the mother has a positive interest in him. In a conversation with a psychologist, respondents who noted a positive interest with their mothers report that they often do not want to offend them, because they love them very much and therefore they can't feel relaxed in

conversations at home or in society. Also in the conversations it turned out that students with such indicators have either religious or conservative eyes.

Table 1.

**Correlation analysis by Spearman's T-criterion
according to the results of tests of students of humanitarian
and technical specialties of NAU 1, 2 year, n = 88**

Scales	Assessment of the level of communicative self- control	Assessment of the presence of depressive states (A.Beck scale)
Positive interest mother	0,445*	-0,768**
Mother's directivity	0,228*	0,367**
Mother's hostility	- 0,265*	0,620**
Mother's autonomy	- 0,261*	0,453**
Mother's inconsistency	0,263*	0,453**
Father's positive interest	0, 121	- 0,217*
Father's directivity	- 0,046	0,166
Father's hostility	- 0,006	0,248*
Father's autonomy	- 0,099	0,400**
Father's inconsistency	0,107*	0,406**

* $p < 0.05$; ** $p < 0.01$; *** $p < 0.001$

In our opinion, this correlation requires further testing on a larger sample and careful selection of respondents according to the criterion of «conservative views in the family». Researchers are interested in the scales of directivity of the mother, inconsistency of the mother, and inconsistency of the father. As we can see, all respondents have signs of depression with high values of these scales, and we also observe high communicative control, which confirms our hypothesis that in families where there are symbiotic relationships, children want to show that they are good and worthy of love. They take responsibility for the emotions of their parents, and consider themselves the cause of pain and poor mood of their parents. Inconsistency of parents in raising a child leads to a number of problems with the child's self-esteem, increases anxiety, and leads to depression. Nevertheless, many respondents who note inconsistent parental behavior as the leading type of parenting in families demonstrate a high level of self-management objectively based on test results, which coincides with their subjective indicators in the questionnaires.

Also from the Table 1 we see that the behavior of the mother has a stronger correlation with the assessment score of communicative self-control than the behavior of the father. We are forced to leave this question for further research. In this sample, we did not find out on whom, father or mother, the main educational function of this group of subjects lay. The conclusion about the regularity of the greater influence of the mother on the state of the respondents can be made only by making sure that the sample is homogeneous according to the criterion «father's participation in the upbringing».

Discussion. In accordance with the results obtained, all correlations correspond to the logic of psychological processes. Positive interest in the child in the family helps to reduce the level of depressive states. The question of a direct correlation of the level of communicative self-control with a positive attitude

of parents requires further study, since the sample was not investigated for conservative or religious education in families. The respondents themselves, whose indicators were high relative to the level of communicative self-control and who expressed a positive attitude towards both parents, reported traditional conservative parenting, which may also indicate a hidden relationship of psychological symbiosis.

Therefore, this item requires clarification and further research. Especially significant correlations are observed in scales related to the attitude of the mother, which confirms the widespread opinion about the leading role of maternal education (E. From, 1990). Of particular interest are the inconsistency scales of the mother and the inconsistency of the father. Here we observe a direct correlation with the level of communicative self-control and, at the same time, we observe strong correlation with the scale of depressive states. This gives us the opportunity to say that respondents with similar results observe a phenomenon of psychological symbiosis in the family. The results of the survey in the form of a subjective assessment of the respondents confirm this. Thus, it can be argued that the inconsistent behavior of the mother and father is one of the signs by which the phenomenon of psychological symbiosis in families can be determined.

Conclusions. The results of the study confirm the stated hypotheses: in families with psychological symbiosis, the level of self-control in communication will be high due to the child's fear of not meeting the expectations of his parent and the desire to remain good for everyone. Boys and girls who value relationships in their families as symbiotic tend to be depressed. Inconsistent behavior of mother and father is one of the signs by which the phenomenon of psychological symbiosis in families can be determined. In our further studies, we plan to derive and scientifically substantiate, through indirect testing, the criteria by which the presence of symbiotic relationships in families can be determined.

To test the author's questionnaire for the phenomenon of psychological symbiosis in families, which will suggest the presence of this phenomenon only from the respondent. A deeper study of the influence of symbiotic relationships on the development of important, socially significant abilities and skills in adolescence and clarification of methods for correcting destructive conditions that occur in families with psychological symbiosis.

References:

1. Bary, A. (1879). Die Erscheinung der Symbiose. Strassburg: Karl J. Trubner, 30, P. 5 [in German].
2. Bowlby, D. (2003). Affection. M.: Gardariki, 232 [in British].
3. Bowlby, D. (2004). Creation and destruction of emotional bonds. M.: Academic project, 447 [in British].
4. Biller-Andorno, N., Zeltner, T. (2015). Individual responsibility and community solidarity - The Swiss Health Care system. New England Journal of Medicine. Advance online publication [in England]. <http://dx.doi.org/10.1056/NEJMp1508256>
5. Brambilla, M., Sacchi, S., Pagliaro, S., & Ellemers, N. (2013). Morality and intergroup relations: Threats to safety and group image predict the desire to interact with outgroup and ingroup members. Journal of Experimental Social Psychology, 49(5), 811-821[in Spanish]. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jesp.2013.04.005>
6. Emelyanova, E.V. (2004). The crisis is in a dependent relationship. SPb.: Speech, 368 [in Russian].
7. Family Psychology: Textbook / Pomitkina L.V., Zlagodukh V.V., Khimchenko N.S., Pogorilskaya N.I. Kiev: NAU, 272 (2011) [in Ukrainian].
8. Mahler, Margaret S., Pine, Fred, Annie, Bergman. (2011). The Psychological Birth of a Human Baby: Symbiosis and Individuation. Per. from English. M.: Kogito-Center, 413 [in Russian].

9. Malkina-Pykh, I.G. (2010). Victimology. Psychology of victim behavior. M.: Eksmo, 864 [in Russian].

10. Parenting. A guide for expectant and true parents: a textbook / Eduard Pomitkin. Kiev: Chair, 40 (2018) [in Ukrainian].

11. Pomytkina, L., Moskal'yova, L., Podkopaieva, Y., Gurov, S., Poplota, S., Zlagodukh, V. (2019). Empirical studies of the socio-psychological conditions of the formation of ideas about the spiritual ideal in primary school children, *International Journal of Children's Spirituality*, 24: 4, 371-388. DOI: <https://doi.org/10.1080/1366436X.2019.1672626> SCOPUS

12. Pomitkina, L.V. (2012). Psychological readiness of students to make a strategic life decision on choosing a life partner / Actual problems of psychology: Collection of scientific works of the GSKostiuk Institute of Psychology. Kyiv, Vol. 11. Psychology of personality. Psychological assistance to the individual. No. 6. 504-509 [in Ukrainian].

13. Pomitkina, L.V. (2017). Psychological peculiarities of national identity in the context of communicative interaction / National identity in language and culture: a collection of scientific works / in general. ed. Goodmanian A.G., Shostak O.G.. - K.: Talcom, 200-203 [in Ukrainian].

14. Vlastimil, V., Lytvynchuk, L., Tkach, B., Pomytkina, L. (2019). Psychological rehabilitation of opioid youth dependence: Monograph / European Institute of Further Education, Podhajska (Slovakia), 265 [in Slovakia].

15. Yalom, I. D. (1999). *Ékzystentsialnaya psikhoterapiya* [Existential psychotherapy] / per. s anhl. T. S. Drabkyna. Moskva: Nezavysymaya firma «Klass» [in Russian].

16. Znamenskaya, S.V. (2003). Theoretical aspects of the study of the problem of the development of communicative skills // Materials of the 48 scientific and methodological conference. Stavropol: SSU, 36–37 [in Russian].

§1.5 ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ МОТИВАЦІЇ ДОСЯГНЕННЯ ЯК ОСНОВИ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ (Вашека Т.В. Національний авіаційний університет, Долгова О.М. Національний авіаційний університет)

Вступ. В умовах динамічного розвитку науки та техніки, важливим завданням закладів вищої освіти є підготовка конкурентоспроможних фахівців, здатних творчо мислити, адаптуватися та досягати успіху в професійній діяльності. Очевидно, що трансформація соціальних цінностей, переформатування ринку надання освітніх послуг та доступність вищої освіти відображається на мотивації сучасних студентів. Це зумовлює необхідність пошуку відповіді на актуальні питання, як ефективно впливати на навчальну мотивацію студентів, як розвивати мотивацію досягнення, що зрештою стане запорукою їх життєвого та професійного успіху.

Однією важливих задач покращення якості сучасної освіти є дослідження мотивації професійної діяльності майбутніх фахівців та її чинників. Перед фахівцями у галузі освіти постає питання формування та розвитку мотивації досягнення успіху та розуміння механізмів реагування студентів на невдачі.

Виклад основного матеріалу. Під мотивацією досягнення Косолапов А.Н. розуміє мотивацію, спрямовану на найкраще виконання діяльності та орієнтовану на досягнення результату, що може реалізовуватись в сферах навчання або професійної діяльності [1, С. 103]. Мотивацію досягнення визначають, по-перше, як рушійну силу діяльності, а по-друге – як необхідну умову успіху. Саме від неї залежить інтенсивність та наполегливість діяльності, її цілеспрямованість. Успіхи як в навчальній, так і в професійній діяльності залежать не лише від здібностей та

вмінь індивіда, але й від його мотивації досягнення.

Згідно з положеннями Г. Мюррея, людина з вираженим мотивом досягнення намагається досягти успіху в роботі, отримати необхідний результат. Х. Хекхаузен визначає мотив досягнення як бажання особистості розвивати свої вміння та здібності, підтримувати їх високий рівень [2]. Він виокремлює 2 тенденції мотиву досягнення: це прагнення до успіху та уникнення невдач.

Мотивація найбільш чітко простежується в рівні енергії в поведінці індивідів, а також в інтенсивності їх залучення в діяльність. Мотивація - це динамічна система, яка обумовлена вольовими та емоційними процесами, потребами, установками та ціннісними орієнтаціями особистості а також життєвими обставинами. В дослідженні Venger O. P. та колег встановлено, що мотивація досягнення студентів-медиків має позитивну динаміку (зростає) протягом навчання від 2 до 4 курсу, що трактується як ознака формування внутрішньої мотивації для ефективного оволодіння фахом [3, С.34].

Мотивацію досягнення безумовно можна розглядати в позитивному ключі, як перевагу для особистості. Moghadam M. з колегами наводить емпіричні дані про те, що зі збільшенням мотивації досягнення, зменшується академічне вигорання студентів [4].

В роботі О. Віндекер підтверджено, що чим вище у студентів ВНЗ мотивація досягнення, тим вище оптимізм. Автор зауважує, що прагнення досягати високих успіхів є особливо цінним в період професійного самовизначення, а отже «формування і підтримка оптимістичного стилю у студентів сприяє бажанню останніх прагнути до підкорення нових вершин» [5, С. 125].

Згідно з дослідженням Т. Большакової, чим вище мотивація досягнення студентів-музикантів, тим позитивніші їхні професійні самооспектації. Тобто ще на

етапі оволодіння професією вони відчують більшу задоволеність реалізацією професійного потенціалу, більшу професійну затребуваність, професійну компетентність в порівнянні зі студентами, що орієнтовані на уникнення невдач [6].

Результати дослідження Hassanzadeh & Mahdinejad підтверджують наявність прямої кореляції між показниками мотивації досягнення та щастя, що дозволяє авторам робити висновок, що мотивація досягнення спонукає людей прагнути до успіху заради щастя. Мотивація стимулює людей до прогресу, зростанню над собою, що робить їх щасливими та задоволеними життям [7].

Серед досліджень факторів, що впливають на мотивацію досягнення індивіда, звернемо увагу на працю Komarraju & Karau, які дослідили вплив особистісних факторів Великої п'ятірки на мотивацію. Мотивація досягнення найкраще пояснюється сумлінністю, нейротизмом та відкритістю. Мотивація уникнення прямо корелює з нейротизмом та екстраверсією, а обернено - із сумлінністю та відкритістю. Таким чином, сумлінність особистості (що включає організованість, продуктивність відповідальність) є найкращим предиктором для мотивації досягнення [8].

Методи та методики дослідження. Психодіагностичним інструментарієм емпіричного дослідження стали методики: Мотиваційний тест Х. Хекхаузена (модифікація Л.М. Собчик), методики діагностики мотивації досягнення успіху та уникнення невдач Т. Елерса, методика «Рівень суб'єктивного контролю» Дж. Роттера, методика діагностики типу поведінки в конфліктних ситуаціях К. Томаса, Тест смисложиттєвих орієнтацій Д. Леонтьєва, Методика діагностики міжособистісних стосунків Т. Лірі. Для встановлення кореляційних зв'язків був використаний кореляційний аналіз (критерій Пірсона).

Вибірку дослідження студенти Національного авіаційного університету, спеціальності 053 Психологія, всього 86 осіб.

Аналіз отриманих результатів. Кореляційний аналіз показників мотивації досягнення та осмисленості життя показав, що існує обернений зв'язок між страхом невдачі та такими смисложиттєвими орієнтаціями як цілі в житті, процес життя, локус контролю Я, локус контролю життя та з наявністю смислу життя в цілому (табл. 1).

Таблиця 1

Значимі кореляційні зв'язки між показниками мотивації досягнення (тест Х. Хекхаузена) та осмисленості життя (тест Д. Леонтьєва)

Шкали	Цілі в житті	Процес життя	Локус контролю Я	Локус контролю життя	Осмисленість життя
Страх невдач	- 0,253*	- 0,278*	-0,222*	-0,252*	-0,229*
Чиста надія		0,309* *	0,229*	0,279*	

* - Кореляція значима на рівні 0,05; ** - Кореляція значима на рівні 0,01.

Показник «чистої надії» прямо пов'язаний з процесом життя, локусом контролю Я та життя. Отже, чим більше осмисленим є життя людини, тим частіше вона сподівається на удачу та тим менше боїться поразки.

Встановлено, що страх невдачі тісно пов'язаний з таким негативним емоційним станом як тривожність, а показник «чиста надія» обернено прокорелював з тривожністю, фрустрацією та ригідністю (табл. 2). Шкала «уникнення невдач» за методикою Т. Елерса обернено прокорелювала з агресією та ригідністю.

Можемо зробити висновок, що страх невдачі

супроводжується переживанням тривоги за можливий неуспіх, а стратегія уникнення невдач не властива людям з високою агресивністю та ригідністю. З іншого боку, мотивація досягнення успіху, виражена показником «чиста надія», не характерна для тривожних, фрустрованих та ригідних осіб.

Таблиця 2

Значимі кореляційні зв'язки показників мотивації досягнення (тести Х. Хекхаузена, Т. Елерса) з емоційними та психічними станами

Шкали	Реактивна тривожність	Особистісна тривожність	Тривожність	Фрустрація	Агресія	Ригідність
Страх невдач		0,342*	0,347**			
Чиста надія	-0,254*		-0,274*	- 0,277*		-0,215*
Уникнення невдач (Елерс)					- 0,272*	- 0,376**

* - Кореляція значима на рівні 0,05; ** - Кореляція значима на рівні 0,01.

Кореляційний аналіз мотивації досягнення з показниками інтернальності за методикою Рівень суб'єктивного контролю показав значимі прямі зв'язки загальної інтернальності, інтернальності в галузі невдач та надії на успіх (табл. 3). Ці показники та інтернальність в міжособистісних стосунках прямо прокорелювали й з показником «чистої надії». Страх невдач має обернений зв'язок з загальною інтернальністю та інтернальністю в галузі досягнень та міжособистісних відносин.

Таблиця 3

Значимі кореляційні зв'язки між показниками мотивації досягнення (тести Х. Хекхаузена, Т. Елерса) та інтернальністю

Шкали	Загальна інтернальність	Інтернальність в галузі досягнень	Інтернальність в галузі невдач	Інтернальність у виробничих відносинах	Інтернальність у міжособистісних відносинах
Надія на успіх	0,256*		0,226*		
Страх невдач	-0,223*	-0,264*			-0,229*
Чиста надія	0,340**		0,249*		0,261*
Уникнення невдач	-0,312**			-0,338**	-0,270*

* - Кореляція значима на рівні 0,05; ** - Кореляція значима на рівні 0,01.

Шкала уникнення невдач за методикою Т. Елерса обернено прокорелювала з інтернальністю у виробничих та міжособистісних відносинах. Отже, студенти з переважанням мотиву уникнення невдач будуть розглядати у якості причин не успіху в професійній діяльності (у навчанні) та в міжособистісних стосунках когось іншого, приписувати власні невдачі зовнішнім обставинам.

Таблиця 4

Значимі кореляційні зв'язки між показниками мотивації досягнення (тести Х. Хекхаузена, Т. Елерса) та типом поведінки в конфліктних ситуаціях (тест К. Томаса)

Шкали	Суперництво	Компроміс	Уникання	Прийняття
Надія на успіх		0,244*	-0,234*	
Чиста надія		0,232*	-0,249*	
Уникнення невдач (Елерс)	-0,382**		0,346**	0,374**

* - Кореляція значима на рівні 0,05; ** - Кореляція значима на рівні 0,01.

Для осіб з переважанням мотиву уникнення невдач властиві такі типи поведінки в конфліктних ситуаціях як уникнення та пристосування і не характерним виявилось суперництво (табл. 4). Надія на успіх та чиста надія, навпаки, прямо прокорелювали зі шкалою компроміс та обернено – з униканням.

Таблиця 5

Значимі кореляційні зв'язки між показниками мотивації досягнення (тести Х. Хекхаузена, Т. Елерса), шкалами методики Т. Лірі та самооцінкою

Шкали	Підкорення	Залежність	Самооцінка
Уникнення невдач (Елерс)	0,502**	0,275*	
Страх невдачі			-0,292**
Чиста надія			0,270*

* - Кореляція значима на рівні 0,05; ** - Кореляція значима на рівні 0,01.

Кореляційний аналіз показав прямий зв'язок мотиву уникнення невдач із такими характеристиками міжособистісної взаємодії як підкорення та залежність (табл. 5). Встановлено обернений зв'язок самооцінки за методикою С. Будассі з показником «страх невдачі» (-0,292**, значимість 0,009) та прямий з показником «чиста надія» (0,270*, значимість 0,015).

Дискусія. Хоча досліджень, присвячених мотивації досягнення успіху, є досить багато, їх результати виявляються неоднозначними. Так, М.В. Галанте дослідив зв'язок між мотивацією досягнення, локусом контролю та самоповагою особистості. Автор вказує на відсутність значимих зв'язків між мотивацією досягнення та зазначеними психологічними характеристиками, що можна пояснити як невеликою кількістю респондентів, так і змістовними характеристиками явищ: високий рівень

мотивації досягнення ще не гарантує власне досягнення успіху, від якого залежить самоповага індивіда. У осіб з домінуванням мотиву невдачі відсутність невдачі як такої вже може бути причиною самоповаги [9, С. 65]. З іншого боку, в нашому дослідженні встановлено значимі кореляційні зв'язки загального рівня інтернальності та окремих шкал методики РСК з мотивацією досягнення успіху та обернені – з мотивом уникнення невдач, що підтверджує вищий рівень власної відповідальності у осіб з вираженим прагненням до успіху.

Мотивацію досягнення розглядають як складову змагальної мотивації в роботах, присвячених психології спорту. С.В. Биков та О.В. Удовиченко вказують на її важливість для формування передстартового стану спортсменів, їх поведінки на змаганнях та досягнутого результату. Автори показали прямий зв'язок мотивації досягнення з рівнем самооцінки спортсменів, що підтверджує результати, отримані нами на вибірці студентів. Також дослідники встановили прямий зв'язок інтернальності в галузі досягнень та невдач з мотивом досягнення успіху: прагнення до успіху, очевидно, більш виражено у осіб, які впевнені, що успіх залежить саме від них і навпаки – страх невдачі призводить до пошуку інших винуватців, ігноруючи власний внесок у ситуацію [10]. В нашому дослідженні страх невдач обернено прокорелював з інтернальністю в галузі досягнень, що вказує на приписування не лише невдач, але й здобутків іншим людям чи вдалим обставинам, а також з інтернальністю в міжособистісних стосунках.

Як зазначає Д. Мак-Клеланд [11], однією з основних характеристик людей з високою мотивацією досягнення є прийняття на себе відповідальності при рішенні різних завдань, тому отримані кореляційні зв'язки з інтернальністю є обґрунтованими та очікуваними.

Якщо розглянути отримані кореляційні зв'язки мотиву уникнення невдач зі стратегіями поведінки в конфліктних ситуаціях та характеристиками міжособистісної взаємодії за методикою Т. Лірі, можемо простежити досить очікувану тенденцію: студенти з вираженим мотивом уникнення невдач демонструють підкорення та залежність у міжособистісних стосунках та обирають уникання конфліктів або стратегію пристосування в конфліктних ситуаціях. Якщо згадати характеристику мотивації досягнення її автора, Г. Мюррея, він її описує як прагнення долати труднощі, перешкоди, змагатися з іншими, перевершувати їх та самого себе. Вказані вище характеристики (підкорення, залежність, пристосування та уникання конфліктів), навпаки, не сприяють досягненню успіху, що може підтвердити припущення про протилежність понять мотивація успіху та уникнення невдач. Також стратегія суперництва в конфліктній ситуації обернено корелює з мотивом уникнення невдач.

Встановлені кореляції мотивації досягнення з психічними станами студентів показують тісний зв'язок цих психічних явищ: негативні емоційні стани частіше зустрічаються серед осіб з вираженим мотивом уникнення невдач. Як зазначає М. Уварова, під час навчання у закладах вищої освіти студенти переживають стрес та напруження, що обумовлює виникнення негативних емоцій, знижує їх успішність та мотивацію досягнення [12]. Авторка встановила зв'язок рівня тривожності з мотивацією досягнення та уникнення невдач, проте значимим виявився зв'язок лише з особистісною тривожністю, а з реактивною не було встановлено значимих кореляцій. В нашому дослідженні показано, що реактивна тривожність обернено пов'язана з показником «чиста надія», а особистісна тривожність – прямо прокорелювала зі страхом невдач. Ймовірно, що високий показник особистісної тривожності

негативно впливає на адаптацію студентів до умов освітнього середовища, що може проявлятися в поганій успішності, невпевненості в своїх силах та очікуванні невдач. Виражена надія на успіх, навпаки, зменшує ситуативну тривожність та сприяє формуванню впевненої поведінки, бажанню досягати успіхів у навчанні.

Висновки. Отримані кореляційні зв'язки між мотивацією досягнення успіху та іншими психологічними характеристиками студентської молоді проливають світло на важливі психологічні показники, що беруть участь у формуванні мотивації, як в емоційно-вольовій сфері, так і в структурі особистості та сфері міжособистісних стосунків. Зрозуміло, що на основі лише отриманих зв'язків ми не можемо впевнено стверджувати, що саме ці психологічні характеристики впливають на формування мотиваційних структур, проте їх тісний зв'язок з мотивацією досягнення та страхом невдач дозволяє окреслити цілі для розвитку мотивації досягнення у студентської молоді.

Список використаних джерел:

1. Косолапов А.Н. Мотивация достижения как основа профессионально-ценностной установки. *Историческая и социально-образовательная мысль*. 2014. № 5 (27). С. 102-104.
2. Хекхаузен Х. Психология мотивации достижения. Санкт-Петербург: Речь, 2001. 256 с.
3. Venger, O. P., Husyeva, T. P., Mysula, Y. I., Sas, L. M., Smashna, O. Y., Bilous, V. S., Liuta O. O., & Nestorovysch, Y. M. (2018). Мотивація досягнення як важливий чинник успішного професійного становлення студентів-медиків. *Медична освіта*, (4), 31-35. <https://doi.org/10.11603/me.2414-5998.2018.4.9388>
4. Moghadam, M.T., Abbasi, E., Khoshnodifar Z. Students' academic burnout in Iranian agricultural higher education system: the

mediating role of achievement motivation. *Heliyon*, Volume 6, Issue 9, 2020, <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2020.e04960>.

5. Виндекер О.С. Взаимосвязь мотивации достижения с показателями оптимизма-пессимизма // Изв. Урал. гос. ун-та. Сер. 1. Проблемы образования, науки и культуры. 2009. № 4 (68). С. 119-125.

6. Большакова Т. В., Большакова А. М. Професійні самооцінки та мотивація досягнення студентів музично-виконавських спеціальностей. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2019. С. 77-82.

7. Hassanzadeh, R., & Mahdinejad, G. (2013). Relationship between happiness and achievement motivation: A case of university students. *Journal of Elementary Education*, 23, 53-65.

8. Komarraju, M., Karau, S. J., & Schmeck, R. R. (2009). Role of the Big Five personality traits in predicting college students' academic motivation and achievement. *Learning and individual differences*, 19 (1), 47-52.

9. Галантэ М.В. Корреляционные исследования взаимосвязи характеристик личности в рамках акмеологической оценки специалиста. *Акмеология*, №4, 2008. С. 60-66.

10. Быков С.В., Удовиченко О.В. Взаимосвязь самооценки личности с мотивацией достижения спортсменов-перворазрядников. *Вестник Самарской гуманитарной академии*. 2014. № 1 (15). С. 37-50.

11. Мак-Клелланд Д. Мотивация человека / Д. МакКлелланд. СПб.: Питер, 2007. 672 с.

12. Уварова М.Ю. Исследование личностной тревожности и мотивации достижения у студентов-первокурсников. *Известия Иркутского государственного университета*. Серия «Психология» 2014. Т. 8. С. 74-86.

§1.6 ВПРОВАДЖЕННЯ ПОЗИТИВНИХ HR-ПРАКТИК ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ПЕРСОНАЛУ ОРГАНІЗАЦІЙ (Власова-Чмерук О.М. Національний авіаційний університет)

Вступ. Пандемія Covid-19 стала шоковою подією для бізнесу в усьому світі, вона змінила життя і роботу людей у глобальному масштабі. Умови життя є нестабільними, складними, невизначеними, неоднозначними, що відображається поняттям VUCA-час. Навіть в песимістичному прогнозі наслідків пандемії для бізнесу вчені не змогли передбачити, наскільки затяжною стане рецесія в економіці [1]. Проте в кожній кризі є місце для трансформацій і зростання. Завдяки пандемії і науковці і практики, корпоративні лідери та власники оцінили важливість піклування про ментальне здоров'я персоналу організацій, на сьогоднішній день в тренді позитивна організаційна психологія та новий напрям HR-менеджменту – wellbeing технології. Цікавість українських психологів до даної проблематики відображена в роботах А. Василик, О. Драган, Л. Карамушки та колег [2,3,4].

Виклад основного матеріалу. В сучасних публікаціях благополуччя співробітника розглядається як фундамент його продуктивності та успішності. Важливим є те, що благополуччя співробітника закономірно призводить до його залученості, а залученість є найбажанішим станом співробітника для компанії. За висловом К. Бубнової «благополуччя – це нова залученість» [5]. Якщо співробітники не відчувають себе добре та підготовленими до роботи – фізично, психологічно та емоційно – всі інші інструменти підвищення їх продуктивності не будуть спрацьовувати, або будуть мати тимчасовий ефект. Тому

багато світових компаній впроваджують спеціальні програми для підтримки благополуччя співробітників.

К. Бубнова виділяє декілька стадій розвитку програм благополуччя співробітників [5].

1 стадія - характерний фокус на здоров'я співробітників. Це традиційні моделі wellness – починаючи з фінансових стимулів для скринінгу здоров'я та програм з відмови від куріння, надання абонементів в спортзал, надання співробітникам гаджетів для трекінгу фізичної активності.

На стадії 2-й стадії роботодавці концентрувалися на фінансовому благополуччі через впровадження освітніх програм, які допомагають співробітникам зрозуміти, як керувати фінансами, приймати вірні фінансові рішення та навчити накопиченням.

3 стадія - цілісний похід полягає у переході від разових монопрограм до повноцінного погляду на благополуччя та концентрацію на кожному співробітнику як на унікальній особистості з різними потребами. Цей підхід включає турботу про здоров'я, фінанси, соціальні зв'язки та емоційне благополуччя. Повноцінний підхід до благополуччя представлений у ієрархічній моделі інституту Гелатта (Gallup organization) (рис 1).

Для того, щоб представити позитивні HR практики, які сприяють благополуччю і залученості, розглянемо життєвий цикл співробітника в організації [7].

Рис. 1. Ієрархія залученості Gallup [6].

Життєвий цикл співробітника – це модель, яка пояснює різні етапи, які більшість співробітників переживає зі своїм роботодавцем. Життєвий цикл починається, коли працівник дізнається про компанію чи можливість працевлаштування, продовжується шляхом підбору, найму та адаптації до свого часу роботи в компанії, і, нарешті, поширюється на їхній досвід звільнення та після закінчення роботи. Оцінка покращення життєвого циклу співробітників може мати вирішальне значення для довгострокового успіху компанії та її прибутковості.

Життєвий цикл співробітника включає такі етапи:

Привабливість роботодавця. У багатьох випадках життєвий цикл співробітника починається ще до того, як компанія встановила будь-який контакт з майбутнім кандидатом. Привернення уваги, а отже і привабливість компанії для кандидата простіше відбувається для відомих брендів, відомих місцевих підприємств або провідних у галузі компаній, але кандидат навряд чи відгукнеться на

вакансію, якщо він не зацікавлений у компанії.

Пошук співробітників (рекрутинг) та перший контакт. Пошук – це етап, на якому компанія вперше взаємодіє з потенційним співробітником. На етапі першого контакту потенційний співробітник ближче знайомиться з культурою компанії та з тим, яка робота пропонується. Пошук кандидатів найкраще розпочати у власній компанії, саме тут може працювати спеціаліст, що готовий виконувати необхідні обов'язки. Ротація кадрів всередині компанії не тільки економічно вигідніше, а також дозволяє запобігти професійному вигоранню співробітника, який вже довгий час працює на посаді та не бачить шляхів для зростання.

Відбір та наймання. Етап відбору є критичною фазою життєвого циклу співробітника. Під час співбесіди і роботодавець і кандидат мають задавати свої запитання та зрозуміти, чи підходять вони один одному. У той час як більшість роботодавців розглядають співбесіду головним чином як крок у визначенні компетенцій співробітників, для кандидата важливо визначити, чи підходить йому культура компанії і робоче навантаження для того, щоб прийняти рішення про роботу в даній компанії, і роботодавець повинен відповісти йому на всі питання та допомогти в цьому розібратися.

Адаптація. На сьогоднішній день в провідних компаніях прийнято розрізняти онбординг співробітника та власне адаптацію. Онбординг – це пару перших днів у новій компанії. Забезпечення успішного початку роботи працівників – це командні зусилля. Керівникам та HR-фахівцям потрібно співпрацювати, щоб забезпечити максимально ефективну адаптацію та введення на посаду нового співробітника, а також донести до нього цінності компанії та познайомити з колегами. Адаптаційний період як правило триває від одного до трьох місяців.

Залучення. Як тільки початкове хвилювання від нової

роботи закінчується, адаптація відбувається добре, співробітник залучається до поточної діяльності, йому це вдається, він починає отримувати задоволення від роботи. Сильна корпоративна культура компанії та зосередженість на залучення співробітників можуть допомогти співробітникам відчувати радість від того, що вони роблять, щодня приступаючи до роботи. Залучені співробітники, як правило, продуктивніші і залишаються працювати в компанії довше.

Розвиток. Кожен співробітник – унікальна особистість. Деякі працівники задоволені залишатися на одній посаді і виконувати схожі завдання протягом багатьох років, інші мотивовані розвивати свої компетенції та рухатися кар'єрними сходами в рамках організації. Навіть якщо компанія невелика, де небагато можливостей для вертикального просування, можна надати співробітникам нові обов'язки та проекти, щоб допомогти їм зростати на своїх посадах. Регулярний перегляд заробітної плати також має велике значення.

Утримання. Спад результативності співробітників та їх звільнення є природним етапом життєвого циклу у будь-якій компанії. Спад результативності – це стан, при якому висока кваліфікація співробітника поєднується з падінням мотивації, він може відчувати моральну, фізичну втому, тобто професійно вигоріти. Можна зробити певні кроки, щоб зберегти найкращих співробітників. Для цього потрібно прислухатися до ініціатив співробітників, давати їм можливість покращувати свою роботу, зберігати їхню залученість і забезпечувати їм зручність у повсякденному робочому житті.

Визнання. Зарплата та компенсаційний пакет, найчастіше, є основними причинами, з яких співробітники ходять на роботу щодня, але визнання заслуг співробітників може підвищити їхнє відчуття щастя та відданість компанії.

Визнання за добре виконану роботу може йти від керівника до підлеглих, але ще й корисною буде практика для співробітників знайти спосіб визнання досягнень своїх колег.

Офбординг (підготовка до звільнення) Коли співробітники йдуть із компанії, вони сподіваються зберегти з компанією добрі стосунки. Замість того, щоб проявляти невдоволення до співробітника та псувати стосунки з ним після того, як він написав заяву на звільнення, варто запланувати плавний перехід обов'язків, перехресне навчання для всіх, кому може знадобитися тимчасово взяти на себе проект чи завдання.

Звільнення. В ідеальній ситуації співробітники йдуть з вашої компанії з приємними спогадами та добрими побажаннями своїх колег. Щоб покращити досвід співробітників, потрібно переконатися, що було проведено вихідне (прощальне) інтерв'ю, щоб зрозуміти, чому співробітник йде, і отримати чесний зворотний зв'язок про те, які зміни можуть зробити компанію найкращим місцем для роботи в майбутньому. Після того, як вирішені всі організаційні питання, пов'язані зі звільненням, дружній прощальний обід або чаювання стане приємним спільним спогадом для всіх.

Колишні співробітники. Після звільнення співробітників вони не можуть назавжди зникнути з поля зору компанії. Крім дружніх стосунків із нинішніми співробітниками, колишні співробітники можуть як і раніше рекомендувати компанію своїм друзям та знайомим в якості роботодавця. Цілком можливо, що компанія працюватиме з ними знову в якийсь момент у майбутньому. Не спалювати мости – найкраща стратегія для всіх учасників цієї взаємодії.

При плануванні і впровадженні інструментів для підвищення благополуччя співробітника в компанії необхідно з одного боку врахувати етап життєвого циклу, на

якому знаходиться співробітник, а з іншого боку різноплановість мотивації, яка забезпечує його залученість. Оскільки з виділених 11 етапів, на першому і на останньому етапі благополуччя особистості не залежить від компанії, зупинимось на інших етапах.

На етапах рекрутингу та наймання важливими виступає вже існуюча корпоративна культура в компанії, де з поміж іншого важливим для кандидата є: смисл роботи, структурованість і зрозумілість внутрішньої комунікації в компанії, можливість впливати на процеси в компанії.

Основні завдання на цьому етапі – на співбесіді відповісти на всі питання кандидата, допомогти йому у всьому розібратися. Якщо компанія зацікавлена у співробітнику, керівнику має сенс «продати свій компанію», назвати принаймні три причини, чому кандидат має обрати цю компанію.

Саме з етапу онбордингу та адаптації компанія вже може безпосередньо піклуватися про благополуччя співробітника. Як це реалізувати – забезпечити співробітнику комфортний старт роботи. Напередодні першого робочого дня надіслати лист з необхідною інформацією та розпорядком першого робочого дня, за необхідності, забезпечити індивідуальний трансфер до офісу компанії. В перший день: екскурсія офісом, заключення контракту, знайомство з особистим напарником, безкоштовний обід Знайомство з командою та з керівником, налагодження комунікацій: самопрезентація новачка. Знайомство з компанією, структурою, внутрішніми процесами та інструментами, введення в посаду: підготовлене робоче місце, обговорення та фіксування задач на адаптаційний період з керівником. На етапі адаптації необхідно, щоб співробітник зрозумів організаційну структуру компанії (місія і мета компанії, правила корпоративної культури), командну структуру (хто за що

відповідає, до кого звертатися і з якими питаннями), професійні задачі (які робочі задачі він має виконувати, які результати мають бути, хто і яким чином надає співробітнику зворотній зв'язок і оцінює його результати). На позитивну адаптацію співробітника впливатимуть такі HR-практики: тренінги про корпоративну культуру, корпоративні чат-боти-«асистенти», в яких можна знайти актуальну інформацію про компанію або задати питання, у професійній адаптації - супровід наставника. На соціальну адаптацію впливатимуть квести по компанії зі співробітниками, вечірка, присвячена завершенню адаптаційного періоду. Завдяки сучасним технологіям в компаніях є можливість систематичного моніторингу настрою співробітника (це експрес-опитування в чаті, де користувачу необхідно обрати зображення емоції, що відповідає його настрою). Дана інформація необхідна для того, щоб аналізувати психофізіологічну адаптацію співробітника до роботи.

Наступні декілька етапів життєвого циклу (до підготовки до звільнення) охоплюють «розквіт» працівника в компанії. Це процес з двостороннім рухом, коли співробітник починає отримувати задоволення від роботи і від того, що компанія піклується про його благополуччя, з іншого – компанія очікує віддачі, максимального прибутку від ефективності співробітника.

Представимо в цілому, які практики реалізуються на цих етапах.

Програми турботи про фізичне здоров'я – безпечне середовище на робочому місці, наявність страхування здоров'я співробітників, часткова або повна компенсація абонементів в спортзал, розвиток обізнаності щодо здорового способу життя, здорового харчування. В умовах пандемії багато компаній адаптували робочі процеси для віддаленої роботи співробітників або гнучкого графіку їх роботи.

Турбота про психічне здоров'я та позитивний клімат в організації. Тут при нагоді стає весь арсенал практик позитивної організаційної психології. Кім Камерон у книзі «Позитивне лідерство» пропонує такі рекомендації для лідерів організацій [8]. Для створення позитивних стосунків на роботі необхідно заохочувати співробітників проявляти співчуття та висловлювати подяку. Це можуть бути візити подяки, під час яких варто просто висловити подяку іншій людині, або практика надсилати «повідомлення»-подяки, листівки або записки, що передаються співробітникам, які заслуговують на подяку. Такі висловлювання ведуть людей до підтримуючих стосунків, які, у свою чергу, впливають на результативність організації. Також має значення позитивне спілкування, що реалізується у вигляді позитивного зворотного зв'язку та підтримуючої комунікації. Позитивний зворотній зв'язок, допомагає людям систематично збирати інформацію про свої сильні сторони та унікальний внесок. Оскільки більшість людей мають труднощі з точним визначенням своїх сильних сторін, концентруючись на тому, що в них не виходить, що потрібно «підтягнути», увага з боку керівника або співробітників на той особливий внесок, який був зроблений, дозволяє їм отримати визнання в тому, що вони роблять найкраще. Підтримуюча комунікація – це практика надавати коригувальні або негативні зворотні зв'язки у вигляді проблемно-орієнтованих тверджень таким чином, щоб спілкування було підбадьорливим і корисним, зміцнюючи, а не послаблюючи відносини, і покращуючи індивідуальну продуктивність співробітника. Варто відмітити, що українські компанії переймають світовий досвід і для підтримки психологічного здоров'я в компанії користуються послугами штатного або позаштатного психолога.

Підтримка співробітників. Тут можна виділити два

аспекти: покращення каналів зв'язку, прозора комунікація допоможе підвищити мотивацію співробітників, дозволить їм стати ефективнішим. Керівництво повинно регулярно відкрито повідомляти про свої плани, забезпечувати зворотній зв'язок. Це також забезпечить відчуття приналежності співробітників до роботи над досягненням спільної мети організації. Другий аспект: до співробітників, їх точок зору варто прислухатися, це сприяє побудові довіри всередині компанії. Наприклад, в компанії можна оголосити конкурс інновацій, в якому кожен співробітник може взяти участь і запропонувати нововведення, як роботу виконувати простіше/цікавіше/ефективніше.

Програми навчання та розвитку. Різноманітні програми навчання допомагають співробітникам реалізовувати потребу у зростанні та визнанні. Це не тільки програми, спрямовані на розвиток професійних компетенцій. Це можуть бути тренінги з командоутворення або розвиток професійно важливих якостей співробітника.

Висновки. Вкладання компаніями інвестицій у здоров'я та благополуччя працівників, тобто застосування wellbeing-технологій у менеджменті персоналу є економічно виправданим, у звітах світових компаній можна знайти інформацію, що кожний 1 євро, інвестований в програми благополуччя, приносить 4,5 євро прибутку [5]. Задоволені працівники працюють мотивовано, продуктивно, що веде до процвітання компанії. В українському бізнесі впровадження програм благополуччя знаходиться на етапі зародження, та надихаючими можуть стати позитивні приклади відомих компаній для подальшого розвитку в обраному напрямку.

Список використаних джерел:

1. Craven, M., Liu, L., Mysore, M., & Wilson, M. COVID-19: Implications for business. McKinsey & Company, 2020, 1-8.

2. Василик А. В. Основи well-being-менеджменту як системи забезпечення професійного здоров'я і благополуччя персоналу. Матеріали Четвертої Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Управління розвитком соціально-економічних систем». Харків: ХНТУСГ, 2020 р.
3. Драган О. І. Wellbeing-технології – новий напрямок у розвитку менеджменту персоналу компаній харчової галузі / О. І. Драган // Наукові праці НУХТ. – 2021. – Т. 27. – № 2. – С. 55–64.
4. Карамушка Л. М., Креденцер О. В., Терещенко Т. В. Методики для дослідження «mental health» персоналу організацій. Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2019. Т. 1: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. Вип. 54. С. 15–22.
5. Бубнова К. Well-being это новая вовлеченность. URL: <https://lifeaddwiser.com/blog/well-being-engagement-nudge>
6. Gallup Engagement Survey. URL: <https://devlearning.ucsf.edu/gallup>
7. Holliday M. 11 Stages in the Employee Life Cycle: How to Measure & Optimize. URL: <https://www.netsuite.com/portal/resource/articles/human-resources/employee-life-cycle.shtml>
8. Cameron Kim. Positive leadership: Strategies for extraordinary performance. Berrett-Koehler Publishers, 2012.

*§ 1.7 ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ
(Волошина В.В. Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова)*

Вступ. Стрімкі соціально-економічні зміни в суспільстві змусили людей пережити нові емоції невизначеності, непрогнозованості, непередбачуваності некерованості відносно власного життєтворення. Пандемія COVID-19, засвідчивши крихкість людського життя і висвітливши рівень технологічного відставання, поставили перед людством ряд нових вимог до його освіченості, фаховості, компетентності й адаптивності. Переосмислення кінечності буття й того, що у будь-яку хвилину все може змінитися незворотно, актуалізувало сенси в існуванні кожного. Екзистенційні виміри власної ідентичності стали нагальними не лише для особистості юнацького віку, а й для всіх інших вікових категорій. Навчання упродовж життя стає обов'язковою умовою конкурентоспроможності особистості. А отримання актуального фаху, оволодіння компетенціями, які допоможуть не лише утриматися у вихорі змін, а й залишитися бажаними та затребуваними стало гострою потребою для особистостей як юнацького так і дорослого віку.

Система вищої освіти, набувши за останні два роки нових технологічних можливостей, відчула необхідність в оновленні методологічної й методичної сторони освітнього процесу, а також в переосмисленні наповненості й необхідності заучуваного матеріалу майбутніми фахівцями. Широкомасштабного «апгрейду» потребують, і сутнісний зміст освітніх технологій, і учасники процесу їх впровадження.

Вибір професії завжди є досить складним і водночас легким завданням для особистості. Адже необхідно обрати

саме той виді діяльності який відповідами індивідуальним інтересам, переконанням, прагненням, сприятиме самореалізації й матеріальному благополуччю. Все більше молоде покоління прагне займатися тією професійною діяльністю яка має конкретний корисний результат, постійно тримає в тонусі, має глобальні масштаби і сприяє особистісному й професійному розвитку. Від молодого покоління ми все частіше чуємо висловлювання на кшталт того, що «я там себе вичерпав», «мені цим займатися не цікаво, не драйвово» тощо. Хоча, ще двадцять років тому, для переважної більшості людей одного разу займана посада видавалася єдиною і незмінною до настання пенсійного віку. Сучасна молодь будує власні індивідуальні таскторії життя, освіти і професійної діяльності. Основні компетенції комунікативності, креативності, критичності, когнітивності і колаборативності розширюються soft skills, зокрема, проектним і нестандартним мисленням, умінням виходити за межі зрозумілого, уміння вчитися тощо.

Обираючи майбутню професію сучасна молодь все більше орієнтується на усвідомлення самоцінності, а саме: «що корисне для мене буде в обраній професійній діяльності і, головне, чого нового я зможу привнести у поле професії». За умови усвідомлення власної системи цінностей, розуміння здібностей, бажань і спроможностей такий особистісний вибір не викликає труднощів у майбутнього фахівця, підкріплюючись почуттям інтегративної цілісності, самоповаги і самодостатності. Труднощі ж породжуються в результаті особистісної аксіологічної невизначеності, при невизначному статусі ідентичності, низькому рівні самоінтересу і саморозуміння, зовнішній вмотивованості до професійної діяльності студента тощо. Обираючи професійну галузь знань, майбутній фахівець проектує аксіологічні перспективи своєї професійної ідентичності, тобто надає домінантності саме тим професійним цінностям,

які найбільше відображають його особистісні смисли у професійній діяльності, відповідають уподобанням і сприятимуть самореалізації в подальшому.

Виклад основного матеріалу. У психологічну галузь, на зміну системи підготовки кадрів із широким колом професійних компетентностей, прийшов час поглибленого оволодіння конкретними вміннями, техніками, способами психологічного впливу та підтримки особистості в межах певної соціальної сфери. На жаль, кількість кризових ситуацій з яким не справляється психіка особистості лише зростає. До проблем людей, які переживають ПТСР спричинений військовими подіями додається постковідний синдром та ін. Суспільство потребує фахових психологів спроможних приймати нові виклики і формувати нові позиції у розумінні особистості та її індивідуальної траєкторії самореалізації. А, отже, і технології професійної підготовки майбутніх психологів у закладах вищої освіти також мають відповідати вимогам і потребам суспільства. Здійснити такий крок у бік перебудови освітнього процесу, зокрема професійної підготовки фахових психологів, дозволяють нові освітні технології, спрямовані на формування, прогнозування поведінки і корекцію психологічної організації особистості майбутнього фахівця, які базуватимуться на конвергенції індивідуальних властивостей і потенційних можливостей майбутнього психолога з технологічно побудованими (т.б. такими, що максимально враховуватимуть механізми і закономірності, як особистісного розвитку, так і логіки освітнього процесу) зовнішніми впливами. Такою інноваційною пропозицією для процесу професійної підготовки майбутніх фахівців можна вважати розроблену нами та впроваджену у освітній процес факультету психології Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова аксіологічно орієнтовану технологію формування інтеграла професійної

цінності майбутнього психолога.

Інтеграл професійної цінності (ІПЦ) майбутнього психолога є поліфункціональним, відносно стійким психологічним утворенням, складовими якого є особистісна, професійна та соціальна аксіосфери ціннісної самосвідомості майбутнього фахівця. Алгоритм реалізації технології передбачає формування домінантних цінностей ІПЦ майбутнього психолога на основі синергії ціннісних орієнтацій, якостей і здібностей в особистісній, професійній та соціальній аксіосферах його самосвідомості. Утвердження ІПЦ на метарівні ціннісної самосвідомості майбутнього психолога відбувається за рахунок кристалізації домінантних цінностей «Я-психолог», як аутоцінності (особистісна аксіосфера) в залежності від кваліфікації «Я-консультант», «Я-тренер», «Я-соціальний психолог», як профцінності (професійна аксіосфера), «Я-Інший, Інший-Я», як афіліаційності (соціальна аксіосфера). Сформованість інтеграла професійної цінності забезпечує цілісність особистості майбутнього психолога, її змістовність, автономність, процесуальність й відкритість до пізнання нового.

Професійна підготовки майбутнього психолога має відбуватися, за нашим переконанням, на підставі втілення співвідносних, синергійних й водночас ієрархічно пов'язаних *психотехнологій*. Реалізація цих психотехнологій в процесі фахової підготовки майбутнього психолога пов'язана з врахуванням специфіки розвитку компонентів його ціннісної самосвідомості. Виокремлюється п'ять етапів вище визначеного процесу, на яких відбувається структурування якісних особистісних утворень в межах певних аксіосфер (особистісної, професійної, соціальної) майбутнього психолога. Управління розвитком цих утворень здійснюється в контексті п'яти (відповідно етапам) психотехнологій, алгоритм кожної з яких включає

актуалізацію розуміння, пізнання та дієвості майбутнього психолога відносно якостей та цінностей в аксіосферах ціннісної самосвідомості. За нашим розумінням, спочатку алгоритм психотехнології професійної підготовки майбутнього психолога пов'язаний з підвищенням ефективності становлення певних особистісних утворень, що структуруються (коли особистісні якості досягають ускладнених форм - особистісних цінностей) в особистісній аксіосфері. Алгоритм наступної психотехнології пов'язаний з ефективністю розвитку професійних ціннісних орієнтацій, які ускладнюючись та інтегруючись, трансформуються в професійні цінності й функціонують в професійній аксіосфері майбутнього фахівця. Зрештою, ціннісне ставлення до Іншого, як провідна детермінанта майбутньої професійної діяльності психолога, викристалізовує в структурі ціннісної самосвідомості соціальні орієнтири, які ускладнюючись, перетворюються в соціальні цінності його соціальної аксіосфери. Слід підкреслити, що зазначені аксіосфери мають прямий і зворотний зв'язок, при цьому кожна з них, посилюючи свій внутрішній потенціал, розповсюджується на вищі етапи становлення ціннісної самосвідомості. Водночас аксіосфери, які нові (професійна та соціальна) для майбутнього фахівця, залучаються до взаємозв'язку з попередньою (особистісна) і транслуються в такій синергії до інтегративного зв'язку, який визначає передбачуваний продуктивний результат. Таким чином, простежується ускладнення компонентів ціннісної самосвідомості на кожному з етапів підготовки, що призводить в кінцевому результаті до більш глобалізованого й інтегрованого якісного утворення - інтеграла, який і буде визначати стійку переконаність майбутнього психолога щодо особистісного вибору професії. Розглянемо більш сутнісно кожен з етапів освітньої технології «Формування інтеграла професійної цінності майбутнього психолога».

На *першому етапі* фахової підготовки реалізується **психотехнологія «Осмислення особистісних цінностей майбутнім психологом»**, що спрямована на розвиток самоставлення, самоприйняття та самовизнання майбутнім фахівцем тих особистісних якостей, якими він володіє на початковому етапі професійного навчання. Фахова підготовка підвищує показники емоційно-ціннісного, когнітивного та мотиваційно-поведінкового рівнів ціннісної самосвідомості, які визначають критерії самооцінки майбутнім фахівцем власних утворень і досягнень відповідно вимогам майбутньої професійної діяльності та спроможностей до оволодіння основами професійних знань. На фоні цього актуалізується ціннісне самоставлення, що дає можливість майбутньому психологу синергезувати процес власного *розуміння* особистісних якостей. Більш широке включення майбутнього фахівця в освітньо-професійну діяльність закладу вищої освіти визначає процес подальшого *пізнання* цих якостей на підставі виявлення та прийняття як позитивних, так і негативних модальностей у його «Я-образі». Актуалізація ціннісно-сислової рефлексії сприяє самоприйняттю цих особистісних якостей майбутнім психологом, котрі структурують його особистісний простір. Активізація *дієвості* відносно прийнятого спектру особистісних орієнтацій та якостей сприяє їх самовизнанню й диференціації того, що відповідає і не відповідає критеріям ідеального «Я-образу». В результаті осмислення майбутнім психологом ціннісності окремих особистісних якостей, вони утверджуються в новій формі в епіцентрі реального «Я-образу». Співвідносячи їх з модальностями ідеального «Я-образу» майбутній фахівець утверджує їх ціннісність, трансформуючи таким чином в поле особистісної аксіосфери як власні особистісні цінності.

На *другому етапі* фахової підготовки реалізується **технологія «Осмислення професійних цінностей та**

здійснення особистісного вибору спеціалізації майбутнім психологом». В ході освітньо-професійної діяльності майбутнього фахівця у ЗВО відбувається розвиток у нього розуміння значущості тих професійних орієнтацій, які відіграють суттєву роль у побудові майбутнього професійного шляху. Підвищується ефективність емоційно-ціннісного, когнітивного та мотиваційно-поведінкового рівнів аксіосвідомості майбутнього психолога, що визначає зростання конструктивності його ціннісного самоставлення до професії. Розширення й ускладнення когнітивної інформації та посилення якісних показників мотивації до професії психолога надають можливість майбутньому фахівцю виокремити й вийти на рівень ціннісного пізнання цілого ряду професійних якостей. На цьому фоні відбувається самоприйняття професійних якостей, які структуруються в межах становлення ідеального професійного «Я-образу». Водночас розвиток дієвості на засадах навчально-практичної діяльності надає можливість майбутньому психологу виокремити ціннісність професійних якостей і перенести їх в епіцентр реального професійного «Я-образу». Актуалізація в ціннісній самосвідомості професійних якостей майбутнього психолога, які притаманні лише йому, в процесі вправлення в дієво-практичних завданнях призводить до їх інтеріоризації та самовизнання у вище визначеній аксіосфері як професійних цінностей. Такі трансформації надають можливість майбутньому психологу здійснити особистісний вибір майбутньої спеціалізації відповідно з притаманними йому професійними цінностями.

На *третьому етапі* фахової підготовки реалізується **технологія «Осмислення соціальних цінностей майбутнім психологом»**. У результаті актуалізації в ціннісній самосвідомості майбутнього фахівця особистісних та професійних цінностей виникає тенденція до розуміння

ним соціальних орієнтирів як таких, що причинно зумовлюють надання психологічної підтримки чи допомоги Іншому. Соціальна орієнтація на психологічну допомогу Іншому визначає ускладнення розвитку емоційно-ціннісного, когнітивного та мотиваційно-поведінкового рівнів ціннісної самосвідомості майбутнього психолога. Синергізований взаємозв'язок всіх зазначених конструктів цієї самосвідомості майбутнього фахівця визначає актуалізацію його ціннісного самоставлення до тих соціальних орієнтирів, які модулюють допомогу і підтримку тим, хто її потребує. Оптимізований процес навчально-виховної діяльності у ЗВО визначає розвиток ціннісного *пізнання* Іншого. В полі соціальної аксіосфери в результаті самоприйняття ті соціальні орієнтири, які усвідомлюються майбутнім психологом як суттєві соціальні якості для майбутньої професійної діяльності, імплантуються в епіцентр ідеального професійного «Я-образу». В межах фахової підготовки посилюється цілеспрямована мотивація майбутнього фахівця на активізацію *дієвості* стосовно Іншого, що забезпечує можливість самовизнання та трансформації соціальних якостей в реальний професійний «Я-образ» та їх консолідацію в соціальній аксіосфері як соціальних цінностей.

На *четвертому етапі* фахової підготовки реалізується **технологія «Розвитку аксіоідентичності майбутнього психолога»**. В процесі фахової підготовки посилюється зв'язок та синергія особистісних, професійних та соціальних цінностей всіх аксіосфер майбутнього психолога, що призводить до конструювання складного особистісного утворення – складової інтеграла професійної цінності – аксіоіденти-чності. В процесі навчання посилюється професійна поінформованість майбутнього фахівця, що актуалізує алгоритми *розуміння* та *пізнання*, засобами реалізації яких якісно збагачуються емоційно-ціннісний,

когнітивний та мотиваційно-поведінковий рівні його ціннісної самосвідомості. Таке ускладнення змісту аксіосвідомості інтенсифікує входження та ототожнення особистісних, професійних і соціальних цінностей з реальним професійним «Я-образом». Окреслені ідентифікаційні процеси дають можливість майбутньому психологу утвердити в епіцентрі реального професійного «Я-образу» індивідуальне особистісно-сміслове утворення – особистісну ідентичність - «Я-психолог». Ускладнення змістового навантаження професійно-орієнтованих знань актуалізують ідентифікаційні процеси, пов'язані з професійними цінностями, що долучає до епіцентру професійного «Я-образу» професійну ідентичність диференційованого характеру, як-от: «Я-консультант», «Я-тренер», «Я-соціальний психолог» та ін. Загалом в ході фахової підготовки відбувається активізація *дієвості* в межах спеціальності та спеціалізації, що визначає посилення тенденцій до виокремлення тих, з ким співпрацюватиме психолог в майбутній професійній діяльності. Для майбутнього психолога Інший стає не лише детермінантою, але й категорією образу соціальної ідентичності в системі «Я-Інший, Інший-Я». В цілому інтеграція особистісної, професійної та соціальної ідентичностей визначає конструювання в ціннісній самосвідомості майбутнього психолога такого особистісного утворення як аксіоідентичність.

На *п'ятому етапі* фахової підготовки втілюється **технологія «Самореалізації домінантних цінностей інтеграла професійної цінності майбутнього психолога»**, яка спрямована на становлення провідних, фундаментальних цінностей в структурі ціннісної самосвідомості майбутнього фахівця. В ході професійної підготовки на основі включеності й виконання супервізорської практики у майбутнього психолога посилюється якісний рівень

особистісної саморегуляції. На основі цього активізується спрямованість на теоретико-прикладний досвід, що надає можливість фахівцю підсвідомо виконувати алгоритми *розуміння, пізнання та дієвості*, які посилюють його ціннісне самовизнання особистісної цінності «Я-психолог», утверджуючи останню в особистісній аксіосфері як аутоцінність; визначають і актуалізують самовизнання особливих професійних цінностей, що утверджують в реальному професійному «Я-образі» для кожного майбутнього фахівця окремо такі домінантні цінності, як «Я-консультант», «Я-тренер», «Я-соціальний психолог», «Я – політичний психолог», «Я – реабілітаційний психолог», «Я - психосоматик» та ін., що на рівні професійної аксіосфери визначає їх як профцінність. І зрештою, саморегуляція соціальних цінностей підводить до самовизнання та утвердження в зазначеному «Я-образі» соціальної цінності «Я-Інший, Інший-Я» на рівні соціальної аксіосфери як афіліаційності. Взаємозв'язок та синергійність означених особистісних утворень, які відображають для майбутнього психолога цінність власної особистості у професії, цінність останньої та результатів професійної діяльності стосовно Іншого, знаменують появу стійкого особистісного утворення - інтеграла професійної цінності.

Поетапність становлення ціннісної самосвідомості майбутнього психолога є стратегічно визначальною в технологіях його професійної підготовки, оскільки дозволяє врахувати гетерохронність розвитку складових та встановити взаємо-зв'язок між ними - особистісною, професійною та соціальною аксіосферами. В процесі синергійності цінностей цих аксіосфер структуруються складніші особистісні утворення – домінантні цінності, що на метарівні для майбутнього фахівця персоналізують аксіологічну сутність самосвідомості, яка й кристалізує його ціннісне ставлення до себе, професії та Іншого.

Утвердження домінантних цінностей свідчить про те, що майбутній психолог від вирішення часткових особистісних, професійних та соціальних проблем піднімається на вищий, більш глобальний рівень усвідомлення власної цінності в професії й суспільстві. Такими домінантними цінностями майбутнього психолога виступають «Я-психолог» (особистісна аксіосфера), у відповідності до кваліфікації «Я-тренер», «Я-консультант», «Я-соціальний психолог» тощо (професійна аксіосфера) та «Я-Інший, Інший-Я» (соціальна аксіосфера). Сукупність зазначених домінант створює інтеграл професійної цінності майбутнього психолога, як динамічного й поліфункціонального психологічного утворення, що слугує стрижневим орієнтиром процесу його життєтворення.

Таким чином, на етапі пошуку ефективних шляхів вирішення проблеми вдосконалення підготовки майбутніх психологів необхідно виходити з того, що в психологічній науці існують лише односпрямовані психологічні технології, визначено соціально-психологічні детермінанти фахової підготовки майбутнього фахівця, виокремлюються певні особистісні, професійні, соціальні цінності в процесі набуття психологом професійних компетенцій, концентрується увага на інтегруванні цих цінностей в цілісний конструкт в структурі професійної та ціннісної самосвідомості психолога, досить побіжно вказується на необхідність впровадження професійної кваліфікації та її особистісного вибору майбутнім психологом. Втім, враховуючи сучасне інформаційно-технічне та соціально-політичне навантаження на людину, інноваційні психотехнології підготовки майбутнього психолога мають бути зорієнтовані на особистість як самоцінність, котра осмислює себе в широкому життєвому просторі через інтегративну єдність особистісних, професійних та соціальних цінностей. У процесі професійної підготовки

важливо концентрувати увагу на етапах і механізмах розвитку ціннісної самосвідомості майбутнього фахівця та засобах і техніках надання психологічної допомоги тим, хто її потребує.

Аксіологічна психотехнологія «Формування інтеграла професійної цінності майбутнього психолога» вирізняється легкістю відворення і трансформування. Складові технології можуть бути адаптованими до фахової підготовки особистості у широкому аспекті гуманітарних галузей. Переконані, використання в освітньому процесі закладів вищої освіти технології формування інтеграла професійної цінності особистості посилять індивідуалізацію освітньої траєкторії майбутніх фахівців. А наявність інтеграла професійної цінності на етапі входження особистості в поле професійної діяльності сприятиме її професійній самореалізації, самоефективності і конкурентноспроможності.

Список використаних джерел:

1. Волошина В.В. Аксіопсихологія професійної підготовки майбутнього психолога у вищих педагогічних закладах освіти. Монографія /В.В.Волошина. – Вінниця: ТОВ «Нілан - ЛТД», 2014. – 274 с.
2. Волошина В.В. Психологічні технології підготовки майбутніх психологів. Монографія / В.В.Волошина. – Вінниця: ТОВ «Нілан - ЛТД», 2015. – 391 с.

§1.8 ІДЕАЛИ ТА ЦІННОСТІ ОЛІМПІЗМУ У ПРОБЛЕМНОМУ ПОЛІ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ (Вржесневський І.І. Національний авіаційний університет, Величенко М.А. Національний авіаційний університет, Лукашова І.В. Національний авіаційний університет, Захарчук І.Р. Міжрегіональна Академія управління персоналом)

Вступ. Процеси прискорених трансформацій сучасного інформаційного суспільства оптимізують формування активної життєвої позиції особистості в контексті перспектив конструктивної самореалізації. У педагогічному контексті ці тренди знаходять втілення у концепції безперервної освіти. На жаль, ці ж тренди не в повній мірі стосуються аспектів індивідуального фізичного розвитку, фізичної підготовленості, фізичних навантажень і «тілесності» людини в цілому. Типовий молодий представник сучасного соціуму, homo economicus, орієнтується на «раціональний вибір» як на найбільш продуктивний в суспільстві споживання. Ця раціональність відповідає звичним цінностям його соціуму, параметрам зовнішньої успішності й заохочує фізичну інертність і меркантильні інтереси індивіда. У той же час, така світоглядна позиція відсуває на другий план можливості фізичного розвитку підростаючих поколінь, їх функціональної підготовки і головне всебічного – саморозвитку особистості. Також, в умовах постійної «раціоналізації», губляться перспективні орієнтири всебічного гармонійного розвитку особистості. На цьому тлі олімпійська тематика, історичні витоки олімпізму, його традиції, ідеали, цінності, етичні та моральні установки досі залишаються затребуваними в освітньому та міжкультурному просторі різних народів, заповнюючи особливу нішу в можливостях розвитку особистості [2, 3, 4].

Треба зазначити, що сучасні уявлення про фізичну

культуру і спорт все більше орієнтуються на прикладні (забезпечення соціальної та трудової активності) і соціально-економічні (з ухилом у шоу-бізнес) аспекти життєдіяльності [2, 3, 15]. Відсутність у сучасних педагогічних конструктах зрозумілих і загальноприйнятих ідеалів, прагматичний «ціннісний» підхід до культури та педагогіки обмежує духовне зростання й розвиток особистості і веде до негативних тенденцій в перманентному коеволюційному потоці. У довготерміновій перспективі такий споживчий підхід стає загально цивілізаційною проблемою, яка має еволюційний підтекст. Зауважимо, що особливо відчутні ризики, пов'язані з обмеженнями у фізичних навантаженнях і руховій активності на тлі спокус «віртуального простору», що створює свою «квазіреальність». Таким чином, ситуація, що склалася, спонукає до наукового дослідження базових ідеалів і цінностей олімпізму.

За баченням авторів у сучасному суспільстві, олімпійській спільноті та практиці наукових досліджень не визначено чіткої межі між такими, загальнолюдськими, поняттями як "ідеал" та "цінність". **Мета** нашої роботи визначити дефініції цих понять та розглянути перспективи та потенціал "олімпійського ідеалізму" у педагогічному контексті самореалізації особистості.

Визначення сфери використання та впровадження зазначених вище понять, та ризики підміни "ідеалів" ціннісним підходом викликають необхідність міждисциплінарного дискурсу. Тож, запропонована мета дослідження детермінує використання комплексу **методів**, зокрема – аналітичного, системного, феноменологічного. Також у ході досліджень застосовувалась експлікація власних логічних схем.

Виклад основного матеріалу. Етимологічні коріння значення поняття «культура» належать до спадщини

Стародавнього Риму. «Культура» від дієслова «cultio» – обробка, як альтернатива природному. Цицерон використовував слово «культура» тільки разом із зазначенням об'єкту цієї турботи (наприклад, догляд за душею, тілом). Таким чином, традиція пов'язувати культуру з розвитком душі і тіла, а не тільки з матеріальними цінностями, сходиться до античності. Ця традиція розглядає людину не як продукт природи, а більше як продукт обробки – «виховання». Тобто, виховуючи тіло, а відповідно і особистість, людина прагнула поліпшити свій природний габітус. Античне уявлення про культуру, яка пов'язана з «доглядом за тілом» підтримувалося значним практичним досвідом проведення спортивних змагань та практикою підготовки спортсменів до виступів на них у древніх Греції та Римі. Саме в той час закладався фундамент фізичної культури сучасної цивілізації як обов'язкової складової культури кожної людини. Практика занять фізичними вправами в гімназіях і палестрах та досвід проведення великих спортивних змагань підтримувалися відповідної релігією, ідеологією, теоретичними досягненнями, певними церемоніалами. Як важливий елемент буття і культури саме тоді сформувався «змагальний принцип» – агоністика, який реалізувався у всіх сферах життя людини (праця, наука, мистецтво, спорт).

Агоністичний принцип, поширений античними греками, а згодом запозичений і римлянами, підтримує життєстійкість, конкурентоспроможність, поступальний рух і розвиток європейської, а загалом і світової цивілізації [1, 7]. В рамках цієї традиції фізична культура на кожному новому етапі розвитку суспільства виходить з наявності біологічного, фізіологічного чи іншого природного матеріалу в соціально-психологічних контекстах. Тому з давніх часів фізична культура і фізичне виховання представляються як базова антропологічна константа освіти.

В античній традиції тілесність людини була тісно пов'язана з ідеалами калокагатії. Процес виховання в давньогрецькій традиції мав максимально забезпечити гармонійний розвиток кожної особистості. Реалізація соціальних і вищих духовних потреб людини відповідно, повинна була бути пов'язана з досконалим фізичним розвитком, що, в свою чергу, є основою для самореалізації особистості. В цілому, в античних освіті та вихованні в той час орієнтиром стає платонівська тріада: музика, філософія, гімнастика, які розглядаються як фундаментальні елементи, що стосуються всіх аспектів існування людини. Ідеали калокагатії у взаємозв'язку з принципом агоністики активували інтерес давньогрецького соціуму до можливостей фізичного розвитку, змагальної діяльності, участі у спортивних випробуваннях за встановленими правилами.

У контексті розвитку освіти, в історичному ракурсі початок відновлення і реалізації ідеалів всебічного гармонійного розвитку пов'язаний з діяльністю засновника Берлінського університету Вільгельма Гумбольдта. Саме заснована ним у XVIII столітті доктрина вищої школи та відповідний їй конструкт (класичного університету) стали фундаментом вищої освіти сучасності. Інституційне повернення до ідеалів калокагатії було у той час істотним кроком вперед від постулатів християнського середньовіччя та одночасно істотним поштовхом для розвитку природничих і гуманітарних наук. У галузі фізичного виховання і спорту зазначені ідеали були впроваджені П'єром де Кубертенем, який, незважаючи на захопленість саме спортом, вважав, що цінність спортивних змагань та Олімпійських ігор виявляється у всебічному і гармонійному розвитку людини у дусі гуманізму. Варто зазначити що пізнавальні та виховні зусилля сучасної освіти, на жаль, зосереджені на реалізації короточасних «інтересів»

(приватних побажань) і окремих здібностей учня, що апіорі ведуть до однобічного розвитку особистості [3, 4].

Особливим питанням, яке, на нашу думку, вимагає системного дослідження і рішення в контексті загальної освіти, є наявність ідеалів у сучасному виховному процесі. На наш погляд «ідеал» – це одна з вищих форм абстрактного мислення, існуюча, насамперед, в уяві. «Цінності» мають відношення до реального мислення, реального стану речей – оскільки неможливо цінувати те, чого поки що не існує. Більшість авторитетних фахівців з олімпійської освіти, а саме: С. Бубка, М. Булатова, В. Столяров, В. Платонов у своїх працях згадують «олімпійські ідеали» як те, що апіорі притаманне олімпійській освіті. Разом з цим, досить часто вживають термін «цінності» як щось рівноцінне «ідеалам». Тенденція заміщення «ідеалів» цінностями спостерігається і в іноземних джерелах [8, 10, 11, 14, 15]. Тому досить важливо визначитися з використанням дефініцій і потенціалу цих понять в освітньому полі та у фізичному вихованні зокрема.

Треба визнати, що деякі ідеали, як базові суспільні орієнтири, з плином часу, в загальних рисах цивілізаційного руху мають тенденцію трансформуватися в цінності. Наприклад, ідеал краси гармонійно розвиненого людського тіла, до якого прагнули за часів античності, в суспільстві споживання поступово нівелюється до значення «товарного вигляду».

У цьому контексті вкрай важливо визначити відмінності між «ідеалами» і цінностями. Ідеали – це горизонтні й навіть за горизонтні орієнтири, що визначають розвиток і шляхи еволюції та коеволюції нашого виду. Ідеали акумулюють творчий потенціал людини і велич його духу. Цінності це – оціночні критерії властиві окремій людині, групі осіб, соціуму. Тобто, цінності це критерії успішності, самореалізації, соціального благополуччя, які, за

певних умов, мають тенденцію реалізовуватися людиною або суспільством. Ідеали несуть потенціал, нові перспективи та орієнтири для суспільства і нашого біологічного виду. Цінності це оціночне судження, притаманне конкретному часу. Тому ідеали первинні стосовно цінностей. Після закінчення своєї історичної функції ідеали можуть втрачати своє значення як універсального орієнтиру суспільного або особистісного розвитку та, в деяких випадках, трансформуватися в цінності. Але виникає питання – чи вичерпана у виховних контекстах місія ідеалів калокагатії? Наскільки натепер людством реалізований, закладений в цих ідеалах потенціал? Якщо Гумбольд, Кубертен, Торндайк і багато інших видатних мислителів на певному етапі розвитку суспільства поверталися до цих освітніх орієнтирів, то можна припустити, що їх потенціал до сих пір не вичерпаний.

Суспільство, орієнтоване на цінності, використовує прагматичний потенціал людства. Суспільство, орієнтоване на ідеали, апелює до «феноменального» абстрактного мислення людини. Перше спрямоване на оптимізацію повсякденного життя і вже наявних життєвих ресурсів. Друге більше направлено на роботу перспективних орієнтирів (конструктів, дій, протидій). Доповнюючи один одного, збагачуючи та підштовхуючи, ідеали і цінності сублімуються у майбутнє людства. Неминуче, що перше і друге можуть співіснувати одночасно. При цьому, на якомусь часовому відрізку, буде проявлятися переважання то цінностей, то ідеалів. Циклічність і взаємозв'язок цих явищ психіки людини і «свідомості» соціуму вимагають окремого дослідження, однак, можна припустити, що трансформація ідеалів у цінності відбувається не тільки у суспільстві, але й в окремій людині протягом її життєвого циклу.

Повертаючись до реалій сучасного світу, треба

визнати, що суспільство «споживання», безумовно, віддає перевагу предметним, а не суб'єктивним цінностям, формуючи пасивну позицію людини-споживача. Ці цінності можуть бути матеріальними, соціальними (демократія, гендерна рівність тощо), духовними (релігійні, християнські чесноти, смислотворення тощо), носити інтегральний характер – але в перспективному сприйнятті сучасної людини вони займають саме це місце. У той же час, ніша ідеалів заповнюється, на жаль, сурогатними культами – культом збагачення, культом споживання (у цьому контексті первинні моральні ідеали олімпізму – гармонійно розвиненої людини мають тенденцію нівелюватися до стану «шоу-азарту» публіки і «товарного вигляду» тіла).

В античні часи олімпійські ідеали природно концентрувалися навколо змагань, тобто спортивної боротьби. У тій чи іншій мірі всі вони були пов'язані зі змагальною діяльністю та поведінкою людини в процесі цієї діяльності, наприклад:

- почесна і бажана важка перемога;
- випадкова чи легка перемога не приносить морального задоволення;
- атлет завжди повинен пам'ятати завдяки чийм зусиллям він став переможцем;
- слова подяки тренеру – ознака хорошого тону;
- не треба загострювати увагу на негативних моментах змагань;
- необхідна гармонія фізичної сили і порядності;
- прагнення нагороди нерідко перевершує порядність;
- нехай жага слави не змусить звернути з прямого шляху.

Ці постулати, сформовані античним поетом Піндаром [5], стали базовим алгоритмом, який веде до чесного суперництва (причому у всіх сферах суспільного життя). І все ж, ми повинні зауважити, що насправді це ще не ідеали. Це кодекс

настанов, можливо навіть побажань. Але ці постулати відносяться до ідеалізованого образу і, що для нас важливо, до процесу формування цього образу, хоча сам він як конкретний символ ще не сформований.

Новий етап Олімпійської історії (відродження Олімпійських ігор) безумовно можна назвати «кубертенівським». На сучасному етапі розвитку суспільства, в нових соціально-політичних контекстах виник запит до реформування системи виховання і освіти, використовуючи прагнення людини до змагальної діяльності з акцентом на фізичний розвиток підростаючих поколінь [2, 3, 6, 7, 8, 10].

В цілому концепція П. Кубертена близька до розуміння концепції місця і цілі педагогіки в суспільстві раніше запропонованої В. Гумбольдтом. Обидва в своїх концепціях апелювали до необхідності формування гармонійно і всебічно розвиненої особистості. Ця ідея і започаткувала такі досить різні але однаково цінні загально цивілізаційні конструкти як «класичний університет» і «Олімпійські ігри». Треба відзначити, що фізична складова особистості людини є одним з основних елементів нашої самореалізації (процес розвитку фізичних можливостей). У контексті «ідеального» підходу всі кубертенівські олімпійські принципи (сприяння гармонійному і всебічному розвитку особистості, принцип аматорства, етичний кодекс спорту, зміцнення миру і встановлення міжнародного взаєморозуміння) є наслідком саме цього постулату – всебічно розвиненої людини .

В інтерпретації «Кубертенівського олімпізму» Г. Ленком олімпійський ідеал розглядається як філософія реалізації олімпізму в особистості, де викладається цілісна антропологічна концепція «ідеального олімпійця», яка спирається на розуміння людини, як творчої особистості, тієї, що здобуває («homo creator» і «homo performer») [12, 18]. У його розумінні «людина – це не тільки активна істота, тобто

істота, свідомо орієнтована на певні цілі, але в ще більшому ступені істота, яка прагне досягти їх краще і краще за допомогою своєї активності».

Заслуговує на увагу цікаве трактування концепції П. Кубертена, запропоноване М. Булатовою та В. Платоновим [2]. Автори розкрили антропогенний характер кубертенівських принципів з акцентом на закладені в ці принципи філософські, вітальні, соціальні та педагогічні підтексти. У цьому ж ракурсі простежено глибокий взаємозв'язок олімпізму кубертенівського періоду з руховими практиками та історично сформованими світоглядними підходами (духовними практиками) незахідного світу.

Новітній період історії олімпізму характеризується певною амбівалентністю, в своєму тиражованому ЗМІ сприйнятті. Ця двоїстість полягає в спробі зберегти образ чесного спортивного дійства (абсолютно незалежного від меркантильних впливів) з професіоналізмом гравців, суддів, тренерів, менеджерів, брокерів, які мають право отримати фінансову винагороду (компенсацію, вигоду) за свою роботу. В цьому ракурсі, олімпійські ідеали почали стрімко трансформуватися в цінності і надалі продовжують використовуватися в сучасному суспільстві як бренд, як безпрограшний маркетинговий хід. Однак, це не означає, що у педагогічній площині є обов'язковим перехід до «ціннісного» розуміння олімпізму. Треба зауважити, що ідеал, майже завжди, відрізняється від практики саме тому, що він покликаний змінити свідомість, а потім і існуючу практику на краще. Феномен олімпійського спорту настільки значущий для сучасного світу, його драматургія настільки приваблива, що олімпійські ідеали продовжують впливати на підростаюче покоління та на уми зрілих особистостей, незважаючи на переважання ціннісного підходу в нашому суспільстві споживання.

На наш погляд, ідеал не може бути принципом (як у

П. Кубертена), оскільки знаходиться вище в структурній ієрархії, хоча і будується на принципах, іноді навіть породжуючи їх. Втім, принцип або принципи тимчасово можуть займати місце ідеалу. Принципи задають напрям олімпійського руху, а не його універсальну мету, яка закріплюється та унаочнюється ідеалом. Олімпійський ідеал відрізняється від суспільного ідеалу, бо він має трансісторичну складову і загальноцивілізаційне значення. Зовнішня й внутрішня логіка олімпійського руху задається ідеалом людини, що сформувався у рамках культури доби Модерну. Ідеал, апіорі, також не може бути філософією, хоча і може висловлюватися через певні філософські побудови. Ідеал – це образ, символ часто збірний і лише іноді конкретний.

Ми припускаємо, що ідеал олімпізму – це абстрактний образ людини: сильної, здорової, впевненої в собі, всебічно розвиненої, здатної перманентно боротися за своє і самоствердження самовдосконалення (а значить знаходиться в самореалізації), процесі в чесному протистоянні проявляти благородство, і впевнено йти в своєму розвитку від перемоги до перемоги. На наш погляд, ці перемоги не обов'язково виражаються в нагородах і рекордах, а можуть символізувати перемогу над собою, над своїми недоліками (особливо важливо таке розуміння у віковому аспекті). Це ідеал людини, яка всебічно гармонійно розвивається в її перманентно активній фазі. Такий ідеал прийнятний як для подальшого розвитку суспільства, так і для нашого біологічного виду, для самореалізації окремої людини. Реальній людині не обов'язково ототожнювати себе з ідеалом, досить мати цей ідеал як приклад або як орієнтир для формування своєї життєвої позиції і час від часу активувати його. Орієнтир самовдосконалення та пов'язаний з ним процес «поліпшення природи» людини виходить за рамки тільки власне самого олімпізму, проте дозволяє

нівелювати частину негативних процесів комерціалізації сучасних Олімпійських Ігор у суспільній свідомості людини. Таким чином, ідеал, як збірний образ людини прийдешнього, знаходить своє місце в еволюційному потенціалі нашого виду і може бути виражений як виховний орієнтир в педагогіці. У той же час слід зауважити, що сублімація такого ідеалу і його сприйняття в свідомості людини досить індивідуальні та суб'єктивні. Це сприйняття, навіть в особистісному варіанті, може і не мати чітко визначених меж, що є властивим більшості ідеалів на відміну від цінностей.

У середовищі професійного спорту вищих досягнень (тренери, менеджери, функціонери та ін.), в структурних ланках спортивних федерацій та олімпійських комітетів, можливо, буде переважати вплив ціннісного підходу. У суспільному сприйнятті (частково формованому ЗМІ) і, особливо, в педагогічній площині олімпійської освіти, на наш погляд, більш доречно апелювати до ідеалів. Дефіцит ідеалів, підміна ідеалів ціннісними й «споживчими» культурами в освітній сфері посилює ризики можливого, в перспективі, переходу від *homo creator* до цілком реального *homo economicus*, а значить і до колапсу в розвитку людства.

Висновки.

1. Олімпійський ідеал (та цінності які утворюють його) мають універсальне культурне і педагогічне значення, мобілізуючи людину на перманентне самовдосконалення, самореалізацію, самоперевершення, спонукаючи не заспокоюватись на досягнутому.

2. У педагогічному контексті олімпійської освіти «ідеал» або «ідеали» є основою гуманістичної виховної традиції.

3. Історія олімпійського руху унаочнює ідеал і цінності олімпізму як складний соціокультурний та спортивний феномен.

Список використаних джерел:

1. Булатова М, Бубка С. Культурное наследие Древней Греции и Олимпийские игры. Киев: Олимпийская литература, 2012. 408 с.
2. Булатова М, Платонов В. Олимпизм и олимпийское образование: история, современность, будущее. *Наука в олимпийском спорте*. 2018. № 4. С. 4–27. DOI: 10.32652/olympic2018.4_1
3. Вржесневський І, Зоз О, Янішевський Ю. Олімпійська освіта і фізичне виховання: креативний потенціал взаємовпливу. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія*. 2020. Вип. 1 (16). С. 23–29.
4. де Кубертен, П. Олімпійські мемуари. Київ: Олімпійська література, 1997. 180 с.
5. Пиндар В. Оды. Фрагменты. М.: Наука, 1980. 503 с.
6. Столяров В. И. Введение в мир философии спорта и телесности человека. Философия спорта и телесности человека: монография. Кн. 1. М.: Издательство «Университетская книга», 2011. 766 с.
7. Amour K., Dagkas S. Olympism and education: acritical review. *Educational Review*. 2012. Vol. 64(3). P. 261–264.
8. Binder D. L. Olympic values education: evolution of a pedagogy. *Educational Review*. 2012. Vol. 64(3). P. 275–302.
9. Georgiadis K. The Implementation of Olympic Education Programs at World Level. *Procedia Social and Behavioral Sciences*. 2010. Vol. 41. P. 6711–6718.
10. Lenk H. Towards a Philosophical Anthropology of the Olympic Athletes and/as the Achieving Being. *IOA. Report of the 22nd Session. Lausanne*. 1985. P. 163–177.
11. Lipiec J. Sport, olimpiizm, wartości / pod red. Józefa Lipca ; aut. Dorota Ambroży. Kraków : Fall, 1999. 101 p.
12. Makris A, Georgiadis K. Athens 2004: Olympic education in Greece during the Athens 2004 Olympic Games. *Olympic*

education: an international review. New York: Taylor & Francis, 2017. P. 47–59.

13. Pena E. F., Ramago N., Cerezuela B., Gila G. Spain: Olympic education in Spain as a multi-facet enterprise. *Olympic education: an international review*. New York: Taylor & Francis, 2017. P. 265–280.

§1.9 РОЛЬ ПЕРФЕКЦИОНІЗМУ У ГОТОВНОСТІ ДО РИЗИКУ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ (Гірчук О.В. Національний авіаційний університет, Ігнатенко Д.Р. Апарат Верховної Ради України)

Вступ. Успішне виконання професійної діяльності забезпечується не лише вміннями та навичками, мотивацією, психологічною готовністю до виконання професійних завдань, а й наявністю професійно важливих якостей. Готовність до ризику виступає як професійно необхідна якість особистості. Вимоги до певного рівня вираженості готовності до ризику, як однієї з таких характеристик, притаманні не лише особам, які працюють у небезпечних та надзвичайних умовах, а й працівникам, які виконують свою роботу в умовах стресу. Саме у юнацькому віці відбувається професійне становлення. Обрання майбутньої професії, здобуття професійних знань, вмінь та навичок, отримання практичного досвіду під час проходження практики, працевлаштування та перші кроки у професійній діяльності. Зважаючи на те, що готовність до ризику є сталою характеристикою особистості, доцільним є дослідження впливу інших рис особистості на формування готовності до ризику.

Виклад основного матеріалу. Психологи, досліджуючи трудову діяльність людини у небезпечних ситуаціях, виділяють дві групи понять: «ризик» і «ставлення до ризику». Ризик в діяльності для індивіда може виступати як метою, так і мотивом активності для досягнення бажаного результату. У той час, як ризик у формі мотиву характеризує спрямованість людини на ризиковану ситуацію для переживання гострих відчуттів. За Ю. Петровим є два види прояву ризику: мотивованого та немотивованого [2]. «Відношення до ризику», натомість, використовується для характеристики особистісних ознак при ухваленні рішень та

їх виконання у несприятливих ситуаціях. До даної групи особистісних ознак відносять спрямованість, схильність та готовність до ризику, які є взаємопов'язаними настільки, що інколи психологам достатньо складно їх розрізнити. «Спрямованість до ризику» є більш загальним поняттям, яке стосується рис особистості, і характеризує велику кількість потреб та мотивів людини щодо ризикованої ситуації [4]. Водночас «схильність до ризику» оцінюється на поведінкових особливостях, способі дій та взаємодії з об'єктом людини за несприятливих умов. Як фактори регуляції поведінки людини в надзвичайних умовах, поняття схильності та готовності до ризику базуються на психодинамічних властивостях людини, іншими словами на її типі темпераменту. Досить часто поняття «схильність до ризику» та «готовність до ризику» поєднують та замінюють одне одним, саме тому варто не лише знати визначення даних понять, а й розуміти різницю між ними. «Схильність до ризику» визначає актуальні внутрішні мотиви людини відповідно до певної ситуації. Особа схильна до ризику відрізняється надмірною імпульсивністю, інколи відчайдушністю, бездумністю, недостатньою вираженістю і повною відсутністю відповідальності за скоєння певних дій та наслідків ризикованої поведінки. У свою чергу «готовність до ризику» визначається як зовнішня мотивація та здатність людини робити виважені рішення та діяти адекватно з урахуванням особистісних установок у надзвичайних ситуаціях ризику та небезпек [4]. За наявності дещо різних поглядів науковців на розуміння понять «готовності до ризику» (В. Моторина, Г. Солнцева, Т. Корнілова та інших) та «перфекціонізму» (три основні складові за О. Лозою: самовдосконалення, установка, риса особистості) та не у повному обсязі вивченої проблематики ролі перфекціонізму у готовності до ризику, дослідження є актуальним.

У науковій психології поняття «перфекціонізм» з'явилося не так давно, у 60-80-х рр. ХХ ст. Основні результати наукового дослідження щодо «перфекціонізму» були отримані такими вченими, як: Д. Хамачек, Д. Барнс, Дж. Стобер, К. Отто, С. Блатт та інші [5]. Вивченням даного поняття почали займатися й вітчизняні науковці, а саме: Є. Ільїн [5], О. Лоза [5] та інші. Вітчизняний психолог О. Лоза визначив три основні напрями дослідження перфекціонізму: 1) як самовдосконалення; 2) як установка; 3) як риса особистості [3].

Серед сучасних визначень психологічного змісту поняття «перфекціонізм» можна виділити кілька теоретично та емпірично опрацьованих наукових підходів. Близьким за змістом визначення, для нашого дослідження, є перфекціонізм як багатшарова риса особистості, що характеризується надмірним прагненням індивіда до бездоганності та досконалості, яка супроводжується критичною самооцінкою, стурбованістю щодо оцінок інших, високими особистістними стандартами, когнітивними та інтерперсональними відхиленнями [2]. Досить часто перфекціоністів характеризують як людей, що мотивовані страхом невдачі та здаються досить відчайдушними, ризиковими. За моделлю самоцінності П. Хевіта можна дослідити мотивацію досягнення успіху та уникання невдач та визначити модель поведінки притаманну перфекціоністам [4]. В межах даної моделі існують чотири типи людей: 1) самозахисники; 2) оптимісти; 3) ті, що змирилися; 4) сумлінні. Автор описує «сумлінних» як осіб, яким притаманні високі сподівання на успіх і надмірний страх невдачі. «Сумлінним» притаманний екстремальний підхід уникання конфлікту із сильною орієнтацією як на досягнення успіху і уникнення невдач, так і відсутністю цілеспрямованої мотивації для виконання певної дії.

Трудоголіки-перфекціоністи є індивідами, яких

постійно спонукають до дій ззовні, і які є хронічно незадоволеними собою [3]. Також варто звернути увагу на те, що страх невдачі у перфекціоністів пов'язаний із соромом. Дослідники Д. Честер та Л. Мервін на експериментальному рівні встановили, що всеохоплюючий страх перфекціоніста – це очікуваний сором, який супроводжується викриттям провалу [8]. Дана особливість висвітлює стурбованість щодо «Я-реального» та «Я-ідеального» особистості, тобто її самоідентичності. Надмірний контроль з боку батьків є причиною виникнення тривалого почуття сорому та сумнівів у дитини. Одним з факторів адаптації індивіда з ознаками перфекціонізму до навколишнього середовища є формування готовності до раптових неочікуваних реакцій та активності, тобто дій в умовах ризику.

У психологічній літературі існує ряд різних моделей науковців, що пояснюють особливості розвитку перфекціонізму у людини, проте всі вони сходяться на тому, що дитинство та юність є ключовими періодами для розвитку перфекціонізму у житті особи. Самосвідомість та розуміння соціальних стандартів в юнацькому віці робить його періодом підвищених очікувань щодо власних досягнень. Крім того, багато науковців припускає, що різні форми перфекціонізму виникають через різні механізми. Зокрема, є припущення, що самоорієнтований перфекціонізм розвивається через соціальне навчання, тоді як соціально встановлений перфекціонізм розвивається завдяки механізму соціальних очікувань.

Досить важливим фактором розвитку готовності до ризику у юнацькому віці є професійна діяльність. Певні професії, такі як економіст, машиніст, пілот та слідчий вимагають від фахівців достатнього рівня готовності до ризику. За думкою К. Комарова, саме неналежність ступеня вираженості даної характеристики може призвести до професійної деформації особи [3].

У психологічній літературі існує ряд різних моделей

науковців що пояснюють особливості розвитку перфекціонізму у людини, проте всі вони сходяться на тому, що дитинство та юність є ключовими періодами для розвитку перфекціонізму у житті особи. Однією з найбільш відомих моделей є теорія соціального наuczіння [9].

Відповідно до цієї концепції, у дітей та підлітків розвивається перфекціонізм, спостерігаючи та наслідуючи перфекціонізм батьків. Це проявляється у постійному перебуванні під впливом переконань перфекціоніста та поведінки батьків, або ідеалізуючи своїх батьків і намагаючись бути такими ж досконалими, як вони. Інша модель - це соціальні реакції та тривожне виховання [8]. Крім того, висувуються гіпотези щодо певних батьківських стилів (наприклад, суворих та контролюючих батьків) для розвитку дітей фактор ризику представляють дезадаптивні форми перфекціонізму. Ще одна важлива модель, що має на меті пояснити, як формується перфекціонізм - модель соціальних очікувань [8]. Відповідно до цієї моделі перфекціонізм виникає як наслідок умовного схвалення батьків, пов'язаного з батьківськими очікуваннями та критикою. Діти, батьки яких мають великі сподівання і критикують своїх дітей, коли їм не вдається досягти високого рівня очікувань, є більш схильними до розвитку перфекціонізму через інтерналізацію цих очікувань та пов'язаний з ними негативної самооцінки.

Готовність до ризику може виступати як професійно важлива якість під час професійного психологічного відбору для визначення професійної придатності кандидата на обрану посаду спеціалістами з підбору персоналу, адже дане поняття також більш конкретно характеризує здатність або нездатність людини працювати в умовах ризику [1, 6, 7].

Дослідження проводилось на базі вищого навчального закладу Національної академії внутрішніх справ (м.Київ). У ньому брали участь 61 студент 2 курсу, спеціальності право.

Мета дослідження полягала у встановленні зв'язку перфекціонізму з готовністю до ризику у юнацькому віці.

За для встановлення зв'язку перфекціонізму з готовністю до ризику були використані стандартизовані психологічні методики: шкала перфекціонізму О. Лози; методика дослідження схильності до ризику А. Шмельова.

За методикою «Шкала перфекціонізму» (О. Лози) ми встановили відносні групові показники, найбільше респондентів схильні до конструктивного перфекціонізму 45,9% (28 осіб) та гіперперфекціонізму 34,4% (21 особа), також є незначна частина респондентів з гіпоперфекціонізмом 19,7% (12 осіб), така форма перфекціонізму як «деструктивний перфекціонізм» не була встановлена у респондентів дослідження.

Конструктивний перфекціонізм (45,9%) характеризується високим рівнем особистісних стандартів та низьким рівнем поляризації мислення. Таке сполучення сприяє досягненню успіху та задоволеності результатами своєї діяльності й міжособистісних стосунків, що в остаточному вигляді позначається на відчутті особистісної гармонії та благополуччя. Особи цього рівня вміють формулювати досяжні цілі та коригувати їх залежно від ситуації, при цьому допускають можливість як успіху, так і неуспіху, але зберігають оптимізм та позитивний настрій. Рівень високих стандартів сприяє відповідальності та прагненню до саморозвитку, звідси адекватна самооцінка. У свою чергу, поляризація не заважає прояву терпимості в сприйнятті дійсності, оптимістичному погляді на неї та задоволеність життям.

Гіперперфекціонізм представлений у 34,4% респондентів. Такі особи вирізняються високими показниками як особистісних стандартів, так і поляризованого мислення. Це означає, що за такої комбінації вони характеризуватимуться завищеними прагненнями досконалості, постановкою надто високих цілей, неможливістю отримати задоволення від виконаної роботи. При цьому надмірно витрачають власний

ресурс, постійно перероблюючи й без того гарно виконану роботу, що призводить до виснаження, вигорання та можливої невротизації. Через прагнення до високих стандартів особи з такою формою перфекціонізму демонструють високу відповідальність і намагання постійно розвиватися, щоб досягти ідеального образу себе. Проте виражена поляризація мислення провокуватиме занадто жорстку оцінку себе і дійсності, що виявлятиметься в недостатньо високій самооцінці, нетолерантності, відносно песимістичному погляді на життя та помірній задоволеності ним.

Для 19,7% респондентів характерним є гіперперфекціонізм, що свідчить про їх низький рівень особистісних стандартів та поляризацію мислення. Дані особи є nonперфекціоністами, тобто взагалі не мають або мають слабо виражені перфекціоністичні домагання. Це може призводити до легковажного ставлення до роботи, наявності помилок та невідповідності результатів діяльності, а також до необов'язковості та безвідповідальності в стосунках. Разом з тим, через досить толерантне ставлення до себе й інших, вони можуть бути цілком задоволені собою, вважати себе досить розвиненими та мати високу самооцінку, вирізняючись досить позитивним сприйняттям життя.

Варто зазначити, що така форма перфекціонізму як «деструктивний перфекціонізм» не була встановлена у досліджуваних, отже така несприятлива форма перфекціонізму, якій характерна система оцінювання і яка обмежується двома протилежними полюсами – дуже добре і дуже погано не є сприятливою для майбутніх працівників правоохоронної діяльності та не відповідає їх професійно важливим якостям.

Для встановлення рівня схильності до ризику респондентів дослідження використана методика О. Шмельова. За результатами обробки даних ми встановили, що респонденти мають середній 57,4% (35 осіб)

та високий 39,3% (24 особи) рівні схильності до ризику. Схильність до дій у ризикових ситуація сприяє активній залученості до невизначених та стресових ситуацій, проте учасники дослідження не схильні до авантюризму та невідконтрольним діям у невизначених обставинах. У студентів 2 курсу за відсутності повного опанування особистісних стандартів діяльності у професії слідчого, наявний високий рівень готовності до ризику.

Для встановлення зв'язку перфекціонізму з готовністю до ризику у юнацькому віці, застосовано кореляційний аналіз. Перевірка типу розподілу даних за допомогою критерію Колмогорова-Смірнова показала, що змінні розподілились згідно з нормальним розподілом ($p < 0,05$), тому застосовували коефіцієнт кореляції Пірсона.

Отримані статистичні результати показали, що «схильність до ризику» і шкали «особистісні стандарти діяльності» (я, інші) та «загальний показник особистісних стандартів» пов'язані між собою в обернено. Кореляція значима для шкал «особистісні стандарти»: «я» на рівні 0,012, «інші» – 0,003, «загальний показник особистісних стандартів» – 0,030 Чим вищий ступінь вираженості схильності до ризику у особистості, тим нижчий рівень особистісних стандартів діяльності у неї. Можна зробити висновок, що за відсутності прагнення до високих стандартів виконання своєї роботи та встановлення недосяжних цілей, людина більш схильна до гнучкості, частій зміні свого основного виду діяльності та адаптації до нових умов невизначеності. За відсутності вираженості перфекціоністичних домагань людині набагато легше ухвалити рішення в стресових ситуаціях. Варто також зазначити, що свобода від певних стандартів може сприяти авантюризму.

Наявність певних чітких стандартів поведінки фахівця, а особливо працівника правоохоронної діяльності,

унемоżliвлює дії, які будуть виходити за рамки даної діяльності, і, в свою чергу, зменшують ймовірність ризику у ситуації невизначеності. Незнання певних правил та стандартів діяльності може призвести до неконтрольованих дій з боку працівників та, іноді, навіть авантюризму.

Нами були надані практичні рекомендації для студентів, що навчаються за спеціальністю «Право».

Висновки. Доведено зв'язок перфекціонізму і готовності до ризику у юнацькому віці. Зі зміною рівня вираженості перфекціонізму від гіпоперфекціонізму та конструктивного перфекціонізму до гіперперфекціонізму ступінь готовності до ризику зменшується. Це можна пояснити наявністю у гіперперфекціоністів достатньо високих вимог та цілей, які вже заздалегідь заплановані, тому рівень імпровізації в їх діяльності мінімальний. Натомість респонденти з конструктивним перфекціонізмом та гіпоперфекціонізмом схильні до адекватної оцінки ситуації, своїх власних сил для досягнення цілі. Зазвичай такі люди відкриті для нових ідей та прагнуть пізнати якомога більше не обмежуючи себе лише обов'язками. Саме тому дані форми перфекціонізму мають більш виражений ступінь готовності до ризику – вони готові діяти в умовах ризику. Високий рівень особистісних стандартів сприяє розвитку їх відповідальності, що в подальшому гарантує адекватну поведінку у стресових ситуаціях.

Встановлено, що зі зміною рівня вираженості перфекціонізму від гіпоперфекціонізму та конструктивного перфекціонізму до гіперперфекціонізму ступінь готовності до ризику зменшується. За кореляційним аналізом доведено: що вищий ступінь вираженості схильності до ризику у особистості, то нижчий рівень особистісних стандартів діяльності у неї.

Список використаних джерел:

1. Билиця А. Я. Основні ознаки поняття виправданого ризику. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2009. Вип. 21. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/apvchzu_2009_21_26.pdf.
2. Коваль І. А. Готовність до ризику як комплексний механізм зменшення внутрішньої напруги у соматичних хворих. *Зб. наук. праць «Проблеми сучасної психології»*. 2019. Вип.12. – Режим доступу : <http://vnv.asv.gov.ua/index.php/2227-6246/article/view/161180>
3. Комаров О.В. Митний ризик як ключовий елемент механізму державного ризик-менеджменту в митній галузі [Електронний ресурс]. Вісник Академії митної служби України. Серія: Державне управління, 2011. № 2. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vamcudu_2011_2_32.pdf
4. Лоза О. О. Моделі перфекціонізму та методики його діагностики. *Вісник Дніпропетровського університету економіки та права імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2011. № 1(1). С. 122–125.
5. Лоза О. О. Особливості перфекціонізму як особистісної риси державних службовців: дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 / Інститут соціальної та політичної психології. К, 2015. 216 с.
6. Моторин В. Б. Риск в професійній діяльності: основные факторы и особенности проявления: монография. СПб.: СПбУ МВД России, 2002. 240 с.
7. Психологічна готовність до ризику військовослужбовців Національної гвардії України: монографія/ О.С. Колесніченко, Я.В. Мацегора, І.І. Приходько та ін. Х.: Національна академія НГУ, 2017. С. 210-318.
8. Chester D. S., Merwin L. M., & DeWall C. N. Maladaptive perfectionism's link to aggression and self-harm:

Emotion regulation as a mechanism. *Aggressive Behavior*. 2015. 41(5). P. 443–454.

9. Hewitt P.L., Flett G.L. The Multidimensional Perfectionism Scale: Development and validation. *Canad. Psychol.* 1989. V. 30. P. 103–109.

*§1.10 ЗАПОБІГАННЯ КІБЕРБУЛІНГУ У
ВІРТУАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ ЯК УМОВА
САМОРЕАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ У ЗАКЛАДІ
ВИЩОЇ ОСВІТИ (Гордієнко К.О. Національний авіаційний
університет)*

Вступ. Розвиток соціальних комунікацій, які задовольняють різні потреби людини та супроводжують її протягом усього життя – потреба у безпеці, у приналежності до групи, визнанні, самореалізації та самоактуалізації буде завжди актуальною проблемою. Інтернет-комунікацію можна вважати одним із способів задоволення цих потреб.

Соціальні мережі містять структуровану інформаційну базу даних про мільйони необхідних і непотрібних речей в залежності від потреб користувачів: від бажання до самореалізації та самоактуалізації у різних сферах діяльності до задоволення фізіологічних, пізнавальних, соціальних потреб, тощо. Чим більше людей спілкуються у віртуальній реальності, тим більше з'являється електронної інформації про особисте життя, інтереси, думки, роботу, навчання, тощо, яка може бути використана сторонніми особами проти її власника у різних формах кібербулінгу (переслідування, шантаж, приниження, зведення наклепів, анонімні погрози та ін.).

Однією з причин зростання інтересу до проблеми кібербулінгу як насильницького акту у віртуальному просторі є його зв'язок з академічною успішністю. Через те, що студенти проводять більшість власного часу в освітній установі очно, або дистанційно користуються освітніми платформами закладів вищої освіти, особливо в період ізоляції, безперечно, що це має значний вплив на розвиток здобувача, його успішність, а головне на становлення як спеціаліста, професійну самоактуалізацію.

Мета дослідження: теоретичне обґрунтування впливу кібербулінгу у віртуальному просторі на самореалізацію

здобувачів у межах закладу вищої освіти. Завдання дослідження: 1) визначити критерії соціально-психологічної адаптованості та можливі показники дезадаптованості студентської молоді до вищого навчального закладу; 2) обґрунтувати наукові підходи до розуміння суті самореалізації та самоактуалізації особистості загалом й у навчально-професійній діяльності; 3) розглянути професійну самоактуалізацію, її компоненти та показники; 4) аргументувати вплив кібербулінгу на показник поведінкового компоненту професійну самоактуалізацію здобувачів в межах закладу вищої освіти (академічна успішність); 4) проаналізувати психокорекційні програми зниження провів кібербулінгу через роботу із покращення академічної успішності студентів.

Виклад основного матеріалу. Оскільки студенти проводять більшу частину свого часу в освітній установі, або використовуючи освітні платформи навчального закладу, відповідно до дистанційної форми навчання у період карантину, не можна заперечувати, що це істотно впливає на соціальний, інтелектуальний та поведінковий розвиток здобувача, його соціально-психологічну адаптацію, а, відповідно, і на самореалізацію як майбутнього професіонала [5; 6; 17].

В оновленому Законі «Про освіту» (2017) сприяння навчанню впродовж життя входить в перелік головних засад державної політики і принципів освітньої діяльності. Проголошується націленість освіти на «всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей» (Про освіту, ст. 6), що цілком відповідає європейським тенденціям.

Окрім вищезазначеного, критеріями соціально-психологічної адаптованості здобувачів до закладу вищої

освіти можна визначити об'єктивні результати навчальної діяльності (успішність), ступінь інтеграції особистості в навчальний колектив (соціальний статус студента, громадська активність), ступінь реалізації внутрішньо-особистісного потенціалу (самореалізація / самоактуалізація), емоційне самопочуття (рівень психоемоційного напруження, тривожність, наявність/відсутність невротичних реакцій) [13]. Тобто, успішність адаптації особи пов'язана з особистісним зростанням, її самоактуалізацією, що розглядається нами як вужче поняття, що відображає передумову самореалізації як процесу [11].

Самоактуалізація розглядається у ідеях екзистенційно-гуманістичного підходу і психосинтезу як прагнення людини до повного розпізнавання і розвитку своїх особистісних здібностей та їх реалізації (Д.Леонтьєв, А.Маслов, Г.Алпорт та ін.). Синонімами самоактуалізації вважаються такі особистісні прояви, як самовіддача, самовираження, самоствердження та саморозкриття, що особливо виявляються у такій важливій сфері життя, як професійна [4; 11].

Вивчаючи співвідношення й взаємодію самоактуалізації та самореалізації, О. Григор'єва й Ю. Поваренков виявили, що зазначені феномени взаємопов'язані, але не взаємозамінні, орієнтовані на вирішення різних завдань професійного становлення особистості. Самореалізація виражає здатність особистості оптимально використовувати та активно перетворювати свої ресурсні можливості у реальній діяльності, наголошуючи на зовнішніх та об'єктивних показниках ефективності даного процесу. Натомість, самоактуалізація є внутрішньою активністю особистості, що спрямована на виявлення та вивчення власних ресурсних можливостей. Відповідно, професійна самоактуалізація створює готовність суб'єкта

праці до самореалізації у межах конкретної професійної діяльності.

Дослідженням професійної самоактуалізації присвячені роботи таких вчених, як R. Assagioli, J. Bugental, Л. Вязнікова, Г. Звенигородська, А. Maslow, R. May, С. Rogers, V. Frankl та ін., що визначається як пошук себе в професії, «професійного-Я», власних професійних ролей, професійного іміджу, індивідуального стилю професійної діяльності, визначення та втілення у життя професійних перспектив, постановка професійних цілей, намагання розкрити та реалізувати свої потенції за обраною професією [4; 12].

Юнацький вік загалом є періодом для розвитку самоактуалізації у різних сферах життєдіяльності, а також періодом відповідального прийняття рішень, що визначає все подальше життя людства: вибір кар'єри, супутника життя, місця в житті, сенсів, розвиток світогляду, тощо. Зауважимо, що у студентські роки (15-25 років) відбувається формування творчої особистості, особливих здібностей та інтелекту майбутнього фахівця, тобто студент здобуває професійну ідентичність та професійне-Я. У навчанні та професійній діяльності головним завданням є зростання та самовдосконалення для досягнення подальшого професійного та особистісного розвитку. Навчально-професійна діяльність передусє етапу самостійної професійної діяльності, тому самоактуалізація в процесі навчання у ЗВО є запорукою успіху подальшої професійної діяльності [4; 12].

Визначення суті самоактуалізації продемонструвало, що структуру цього психічного явища складають когнітивний, мотиваційний та поведінковий компоненти (А. Реан, О. Большакова, С. Чимбєєва, Н. Бадмаєва та ін.). Під поведінковим компонентом професійної самоактуалізації здобувачів вищої освіти ми розуміємо успішність у навчанні [4].

Натомість, в основному показником дезадаптації здобувача вищої освіти дослідники розглядають тривожність, що перешкоджає нормальній адаптації, розвитку і продуктивності діяльності [10]. Однак, ми звертаємо увагу та відзначаємо, що одним із основних показників неадаптивності студента є девіантна поведінка (від англ. «deviation» – відхилення), яку визначають як систему вчинків або окремі вчинки, що суперечать прийнятим у суспільстві нормам (правовим, етичним, естетичним, тощо) і проявляються у вигляді незбалансованості психічних процесів, порушенні процесу самоактуалізації або у вигляді ухилення від морального та естетичного контролю за власною поведінкою [7]. Відповідно, формою девіантної поведінки є кібербулінг, особливістю якого є анонімність агресора і більше охоплення можливих жертв завдяки віртуальному простору [2; 3; 15].

Кожен із учасників ситуації насилля відчуває її вплив на собі. Студенти коледжу/університету, які повідомляють про кібербулінг, частіше відчувають депресію, тривогу, фобію або параною порівняно з однолітками (M. Arıcak, A. Schenk, W. Fremouw), психосоматичні розлади, стикаються із наслідками у вигляді злості, смутку, болі, збентеження, занепокоєння, страху, самозвинувачення (Z. Zhou, H. Tang, Y. Tian, H. Wei, F. Zhang, C. Morrison), труднощі в міжособистісних стосунках (C. Faucher, M. Jackson, W. Cassidy, C. Kokkinos, N. Antoniadou, A. Markos), проявляють суїцидальні думки та акти планування, віктимізацію пов'язану з негативними стратегіями подолання, такими як вживання алкоголю, як серед юнаків (A. Schenk, W. Fremouw), так і серед дівчат (D. Bennett, E. Guran, M. Ramos, G. Margolin), психологічну пригніченість на базі соціальної та педагогічної (B. Spears, P. Slee, L. Owens, B. Johnson), демонструють нижчий рівень

академічної успішності та зниження концентрації уваги [1; 16].

У білоруському дослідженні було зроблено спробу узагальнити та проаналізувати думку студентів про булінг та його форми (кібербулінг) у закладах вищої освіти. У процесі дослідження використовувався метод есе. Студентам пропонувалося висловити письмово свою думку про булінг у ЗВО. Усі респонденти відзначили, що у вищій освіті превалює кібербулінг, а також його негативний вплив на успішність, оскільки жертва цькування починає уникати насилля найпростішим способом – не відвідуючи занять, ізоляцією від початкової групи та педагогічного колективу, що часто призводить до відрядування, або сама людина забирає документи із закладу [7]. Натомість, J. Patchin та S. Hinduja зазначають, що студенти, залучені до кібербулінгу в ролі кривдників, частіше відчувають соціальні труднощі, більш схильні до стресів і депресій, порівняно з тими, хто в ньому не бере участі, адже найчастіше вони є жертвами традиційного булінгу та демонструють ненормативну, делінквентну (протиправну), агресивну й адиктивну (залежність від психоактивних речовин) поведінку, неуспішність у навчанні та знижену професійну самоактуалізацію загалом [1].

Тобто, кібербулінг впливає на навчальну діяльність і спричиняє зниження успішності; небажання відвідувати навчальний заклад, прогули; нестабільні оцінки; низьку навчальну активність, що є показниками зниження поведінкового компоненту професійної самоактуалізації студента у закладі освіти.

У дослідженні 1438 студентів у Китаї виявлено відмінності в академічній успішності між тими, хто був залучений до кібербулінгу та тими, хто не був учасником вказаного насильницького акту. Відповідно, було виявлено значні гендерні відмінності, що свідчать про те, що юнаки з

більшою ймовірністю, ніж дівчата будуть залучені до кіберзалякування на позиціях як злочинців, так і жертв, а студенти з нижчою академічною успішністю з більшою ймовірністю були злочинцями в Інтернеті, ніж здобувачі з кращою успішністю [20].

Незважаючи на те, що наведені дослідження вказують на взаємозв'язок між кібербулінгом і проблемною поведінкою (як предиктор або наслідки), існують дані, що вказують на те, що кіберагресором може бути «типовий» студент, який не пред'являє поведінкових відхилень або порушень, який не вийшов з маргіналізованої групи, без проблем із успішністю [1].

Виходячи із вищезазначеного, академічна успішність як показник професійної самоактуалізації у навчальному закладі може бути маркером прояву девіантної поведінки у Інтернет-просторі у формі кібербулінгу [2; 3; 8].

З іншого боку, особистісні характеристики та академічні компетенції здобувачів можуть також впливати на поведінку, що відображається у їх діяльності на віртуальних платформах. Хоча ці думки виходять за рамки поточного теоретичного дослідження, однак розуміння зв'язків між кібер-залякуванням і кібервіктимізацією та між метакогнітивною обізнаністю й усвідомленням безпеки цифрових даних роблять зрозумілішими освітні проекти, які будуть створені для запобігання цих двох вимірів. Крім того, наявність у закладах вищої освіти корпоративних акаунтів сприяє зниженню проявів кібербулінгу, адже кожен учасник є ідентифікованим, а спілкування між адміністрацією, викладачами та студентами безпечним, тобто без загрози втручання зовнішніх користувачів. Ці запобіжні заходи необхідно вивчати на більш різноманітних культурах та вибірках, які мають несхожий академічний рівень і стосунки із батьками [2; 3; 14; 19].

Університети могли б спиратися на успішні елементи

шкільних програм запобігання булінгу і кібербулінгу відповідно. Однак, вказані програми мають бути адаптованими до вікової групи (юнацтво) та системи навчання, орієнтуючись на фактор успішності цієї вибірки саме серед студентської молоді [16]. Наприклад, програма SWPBIS («Загальношкільні позитивні поведінкові втручання та підтримка»), запропонована в США в 1998 році, основною метою бачила забезпечення просоціальної поведінки та підвищення успішності учнів у школах [18]. Ця система покращує якість життя дітей та підлітків, роблячи їх поведінку в конфлікті більш адекватною та соціально прийнятною, а її ефективність підтверджена результатами на базі 7000 шкіл. Або американська багатопрофільна програма Positive Action (РА, Позитивна дія), що працює з багатьма видами девіантної поведінки, та у фокусі уваги якої лежить робота із успішністю, тривогою, протидією булінгу, депресією, вживання психоактивних речовин, розвитком просоціальної поведінки в середовищі однолітків, проблемами шкільної відвідуваності, тощо [9]. Однак, на відміну від шкільного кібербулінгу, проблема кібербулінгу серед здобувачів у вищому навчальному закладі підвищується через відсутність психологічної допомоги студентам та недостатність технік «зворотного зв'язку» між суб'єктами педагогічного процесу [6].

Отже, заклади вищої освіти мають можливість спиратися на елементи шкільних програм запобігання булінгу, та використовувати вже існуючі психокорекційні програми зниження провів кібербулінгу через роботу із академічною успішністю студентів.

Висновки. Таким чином, полярними проявами соціально-психологічної адаптованості/деадаптованості у межах вищого навчального закладу та віртуальної дистанційної освіти є взаємопов'язані між собою феномени, такі як показник поведінкового компоненту професійної

самоактуалізації (академічна успішність) та девіантна поведінка у Інтернет-просторі (кібербулінг). Отже, теоретичний аналіз літературних джерел демонструє важливість запобігання кібербулінгу у віртуальному просторі, що створить умови та розширить перспективи для самореалізації студентської молоді у закладі вищої освіти. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в емпіричному вивченні соціально-психологічних чинників протидії проявам кібербулінгу та у застосуванні психокорекційних програм зниження провів кібербулінгу через роботу із академічною успішністю студентів.

Список використаних джерел:

1. Аверкиева Е.В. Психологические особенности влияния кибербуллинга на молодежь. *Психология образования: современный вектор развития* : монография / под ред. И. А. Ершова, С.Б. Малых, Т.Н. Тихомирова. Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2020. С. 454-467.
2. Гордієнко К.О. Обґрунтування поширеності проявів кібербулінгу серед студентської молоді. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки. 2021. Вип.15 (60). С. 25-34. DOI: 10.31392/NPU-nc.series12.2021.15(60).03
3. Гордієнко К.О. Потребнісна спрямованість студентів у кіберпросторі як чинник віктимної поведінки. *Журнал «Перспективи та інновації науки» (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*, 2021. № 3(3). С. 231-240. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-3\(3\)-231-240](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-3(3)-231-240)
4. Гордієнко К.О. Самоактуалізація студентів та ефективність їхньої соціально-психологічної адаптації. *Індивідуальність у психологічних вимірах спільнот та*

професій в умовах мережевого суспільства: монографія колективна / за ред. Л.В. Помиткіної, О.П. Хохліної. Київ : ТОВ «Альфа-ПК», 2019. С. 192-204. URL: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/49187>

5. Иванова А.К. Буллинг и кибербуллинг как явление образовательной среды: примеры современных исследований проблемы. *Интернет-журнал «Мир науки»*. 2018. Т.6, № 5. URL: <https://mir-nauki.com/PDF/32PSMN518.pdf>

6. Кнышова Л.П., Артюхина А.И., Чумаков В.И. Кибербуллинг как социально-педагогическая проблема. *Образовательный вестник "сознание"*. 2020. Т. 22., № 4. С.5-9. DOI: <http://dx.doi.org/10.26787/nydha-2686-6846-2020-22-4-5-9>

7. Ксенда О.Г. Содержание буллинга в высшем образовании в представлении студентов. *Современные проблемы прикладной юридической психологии: материалы I международной интернет-конференции / под ред. И.А. Фурманова, г. Минск, 23 ноября 2017 г. Минск : БГУ, 2017. С. 66-71.*

8. Мозгова Г.П., Помиткіна Л.В. Кібербулінг як девіантна форма поведінки особистості в інтернет-просторі. *Журнал «Перспективи та інновації науки» (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»*, 2021. № 3(3). С. 269-278. DOI: 10.52058/2786-4952 -2021-3(3)-269-278

9. Молчанова Д.В., Новикова М.А. Противодействие школьному буллингу: анализ международного опыта. *Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики»*. Сер. Современная аналитика образования. 2020. № 1 (31). 72 с.

10. Прихожан А.М. Психология тревожности. Дошкольный и школьный возраст. СПб. : Питер, 2007. 192 с.

11. Психологія особистості: Словник-довідник / за ред. П. Горностая, Т. Титаренко. Київ : Рута, 2001. 320 с.

12. Самаль Е.В. Общая и профессиональная самоактуализация личности студента в процессе обучения в вузе. Москва : РИВШ, 2010. 168 с

13. Чайка В.Г. Особенности социально-психологической адаптации студентов к обучению в вузе. *Инновации в образовании*. 2002. №2. С. 35-41.

14. Ballard, M. E., & Welch, K. M. (2017). Virtual warfare: cyberbullying and cyber victimization in MMOG play. *Games and Culture*, 12 (5), 466-491.

15. Kowalski, R.M., Giumetti, G.W., Schroeder, A.N., & Lattanner, M.R. (2014). Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. *Psychological Bulletin*, 140(4), 1073-1137. DOI: 10.1037/a0035618

16. Mishna, F., Regehr, C., Lacombe-Duncan, A., Daciuk, J., Fearing, G., & Van Wert, M. (2018). Social media, cyber-aggression and student mental health on a university campus. *J Ment Health*, 27(3), 222-229. DOI: 10.1080/09638237.2018.1437607

17. Pomytkin, E.O., Pomytkina, L.V., & Ivanova, O.V. (2020). Electronic Resources for Studying the Emotional States of New Ukrainian School Teachers during the COVID-19 Pandemic. *Information Technologies and Learning Tools*, 80(6), 267-280. <https://doi.org/10.33407/itlt.v80i6.4179>

18. Vuran, S. (2016). Schoolwide Studies in the “Journal of Positive Behavior Interventions”. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 16 (5), 1693–1710.

19. Yildiz-Durak, H., & Saritepeci, M. (2020). Examination of the Relationship between Cyberbullying and Cyber Victimization. *J Child Fam Stud*, 29, 2905-2915. DOI: 10.1007/s10826-020-01768-4

20. Zhou, Z., Tang, H., Tian, Y., Wei, H., Zhang, F., & Morrison, C.M. (2013). Cyberbullying and its risk factors among Chinese high school students. *School Psychology International*, 34, 630–647. DOI: 10.1177/0143034313479692

*§1.11 НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ
ПОНЯТТЯ «САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ» (Ічанська
О.М. Національний авіаційний університет, Яковицька Л.С.
Національний авіаційний університет)*

Вступ. Самореалізація є складним феноменом, розробкою якого займається більшість гуманітарних і поведінкових наук. Динаміка процесу самореалізації цікавить психологів, філософів, педагогів, соціологів, медиків, і представників інших сучасних наукових напрямків про людину. Але, безумовно, проблема самореалізації особистості має поперед усе психологічну природу, її особливості, механізми та закономірності можуть бути вивчені засобами психологічного емпіричного дослідження шляхом інтеграції міждисциплінарних знань.

В умовах динамічних змін, різноманітних загроз, зростання можливостей саморозвитку та водночас вимог до досягнення успіху проблема самореалізації особистості набуває нових прикладних сенсів; виявлення, розвитку і застосування людського ресурсу як в межах діяльності окремої особистості, так і рамках різних соціальних спільнот, певного суспільства, а також світового товариства.

Виклад основного матеріалу. Історико-філософський контекст проблеми презентований у двох підходах до трактування самореалізації: есенціальній та екзистенціальній. Вказані підходи базуються на протилежних одна до одної концепціях особистості та її волі. Зокрема, есенціальна концепція представлена у поглядах Аристотеля та його послідовників, які вважали, що в основі самореалізації лежать ті риси, якості, здатності людини, які описують її сутнісну природу. Самореалізацію вони визначають як втілення людської природної сутності, що є об'єктивно попередньою особистісному існуванню, та такою, що часто протистойть реальному індивіду як ідеал,

що досягається та реалізується при відповідних умовах і обставинах. У даному контексті варто відзначити специфіку культурно-історичних типів самореалізації особистості, які стали початком оформлення передумов розвитку концептуальних підходів щодо самореалізації особистості. Найбільші утруднення виникали через необхідність вибору незалежних критеріїв, властивостей людини, які б конституювали її природну сутнісну. Тракткування самореалізації вимагає включати лише позитивні, соціально запитані здібності та потреби людини, яка, безумовно, має і негативні якості. Отже, есенціальний підхід, заперечує в бутті людини особистісний вимір та заперечує право особистості на авторську побудову свого життя [6; 11; 12].

Екзистенціальний підхід є протилежним об'єктивістському баченню розвитку людини. Акцент зміщується на буттєву інтерпретацію потреб людини. За часів Сократа і стоїцизму вважалося, що природу людини слід вивчати не як природу фізичних речей, а більш складним специфічним шляхом. Тобто, особистість не можна досліджувати як об'єктивну даність. Така позиція щодо проблеми самореалізації базується на екзистенціальній філософії, представники якої вважають, що суб'єктивність людини первісно позбавлена будь-якої природи, її обумовлює особистісна життєдіяльність. Людина є такою, якою вона робить сама себе. Вона постійно проєктує свою життєдіяльність, існує настільки, наскільки може себе реалізувати. Тобто, людина не підпорядковується якомусь вже визначеному алгоритму, але живе у середовищі, яке організовується навкруги проєктів, які вона сама собі довільно обирає. Сартр вважав, що оскільки поняття індивіду визначається поза соціальним розвитком і має абсолютну автономію і волю, самореалізація стає неминучою через сутність існування особи. Таким чином, в екзистенціалізмі людина повинна визначати себе, своє

існування та розвиток сама [1; 2; 10].

Цілеспрямований інтерес до поняття «самореалізація» як центрального поняття в філософії виявляється наприкінці 1970-х – початку 1980-х років, коли розробляється понятійний апарат, за допомогою якого самореалізації власне й надається статус філософської проблеми. Вихідною позицією у тлумаченні даного феномену є уявлення про сутнісні сили людини, тому самореалізація визначається як розкриття в діяльності людини її сутнісних сил.

Досить довго проблема самореалізації у вітчизняній психології ототожнювалася з проблемою особистості. Проблема особистості досліджується дуже різнобічно: у філософсько-методологічному, онтологічному і прикладному аспектах. В залежності від підходів існує кілька шкіл, теорій, розробляються дослідницькі концепції і емпіричні методики. Через аналіз життєдіяльності людини, сучасна психологія розкриває психологічний склад особистості, її внутрішній світ, духовний потенціал. За М. О. Недашківською, основними моментами самореалізації є усвідомлення образу власного Я, пошук і вибір ідеалу, цінностей, здійсненню яких особистість хоче присвятити життя, формування активної життєвої позиції. Плани і програма самореалізації мають співпадати з планами і програмою життєдіяльності особистості [12].

Феномен самореалізації включає різні категорії, а саме: самоактуалізація, саморозвиток, самовираження, самовдосконалення, індивідуалізація, мотивація, воля, щастя, властивості особистості.

Самоактуалізація за А. Маслоу – це бажання людини стати тим, ким вона може стати, досягти вершин свого потенціалу; це не тільки кінцевий стан, але й процес актуалізації своїх можливостей [10].

У роботах К. Роджерса виділені психологічні умови ефективної взаємодії, яка сприятиме максимальній реалізації творчого потенціалу особистості, її самоактуалізації:

1) безумовне позитивне сприйняття іншої людини, щира симпатія, інтерес і повага до неї внаслідок самого факту її існування;

2) конгруентність, тобто цілісність людини, відповідність реальних почуттів і дій нашому усвідомленню щодо цих почуттів і стосунків;

3) емпатія як здатність до співчуття і розуміння емоційного стану іншої людини.

Дотримання зазначених умов дозволить створити сприятливу атмосферу для заохочування особистості до творчої самореалізації в різних видах діяльності, у науково-технічній та професійній зокрема, гарантуватиме свободу вибору поряд з правом на ризик і добровільно взятою на себе відповідальністю за власні вчинки, розвиватиме самоконтроль і довіру до свого суб'єктивного досвіду. Без позитивного прийняття себе та іншої людини, на думку К. Роджерса, самореалізація неможлива [13].

Концепція самореалізації, як і близькі їй концепції самоактуалізації, обумовлені активним розвитком гуманістичної психології. Однак слід пам'ятати, що в українській психології ще до А. Маслоу існували ідеї самореалізації людини, що не стали поширеними в силу особливостей історичної епохи. Зокрема, ще у 40-их роках ХХ століття Г. С. Костюк, через вивчення складної діалектики впливу спадковості, середовища та виховання на розвиток особистості, коли набуті якості стають новими внутрішніми умовами розвитку, прийшов до ідеї саморозвитку: «Виникають вищі форми саморуху особистості, що розвивається, що виражаються в її свідомій цілеспрямованості, у прагненні працювати над собою, виробляти в себе ті або інші якості, керуючись певним ідеалом, підкоряти своїй владі гру сил своєї власної природи. При наявності такої цілеспрямованості особистість до деякої міри сама починає керувати своїм власним

психічним розвитком» [8, С. 37].

Р. Асаджолі використовує поняття «самореалізація» для позначення двох різновидів розширення свідомості, пов'язаних між собою. Ці розширення свідомості є різними за походженням, тому і проявляються неоднаково. Перше розширення розглядається як «самоздійснення, тобто психічний ріст і дозрівання, пробудження та прояв прихованих можливостей людини, – етичних, естетичних, релігійних переживань та форм діяльності» [3, С. 29]. За своєю природою, цей вид самореалізації відповідає визначенню самоактуалізації А. Маслоу. Другим різновидом розширення свідомості самореалізація як самоосягнення – «осягнення себе, переживання і усвідомлення своєї Самості як синтезуючого духовного Центру» [3, С. 30]

У позиціях багатьох вчених наявне твердження, що самореалізація – це цільова функція особистісного розвитку людини, яке базується на тому, що людина, яка розвивається, знаходиться у постійному пошуку природженої недиференційованої цілісності. Зокрема, цей аспект наявний у С. Л. Рубінштейна [14], який стверджує, що людина, досягнувши певного рівня розвитку, стає здатною свідомо регулювати хід життя, вибирати і здійснювати свій власний шлях самореалізації. Звідси витікає уявлення про своєчасність сформованості в суб'єкта здатності визначити ту змістовну сторону подій його життя, які найбільш значущі для подальшого особистісного розвитку. Суб'єкт в своїх діяннях, в актах своєї творчої самодіяльності не тільки відкривається і проявляється, він в них визначається щодо подальших цілей та особистісних сенсів. Здатність до самореалізації водночас є і реальною здатністю до застосування знань [5; 16; 18].

Схожі тлумачення процесу самореалізації є в роботах К. О. Абульханової-Славської, Л. І. Анциферової, С. Л. Рубінштейна. Вони визначають самореалізацію через

діяльності особистості, спрямовану на досягнення життєвих цілей. «Вміння ставити і утримувати цілі (починаючи від сенсожиттєвих до ситуативно-тактичних) забезпечує вищу форму зміни особистості – її розвиток і творчість» [1; 2; 14].

І. С. Кон розглядає самореалізацію як соціальну проблему, яка також обумовлена віковими особливостями людини і актуалізується на стадії дорослості, з переходом від юності до зрілості: «для одних людей дорослість означала розширення свого «Я», збагачення сфери діяльності, підвищення рівня самоконтролю і відповідальності, коротше, самореалізацію, інші ж підкреслюють моменти вимушеного пристосування до обставин, втрату свободи у виявленні почуттів інше» [6, С. 273].

Л. В. Сохань розглядає самореалізацію у контексті розвитку життєвого шляху особистості і визначає її як «свідоме, цілеспрямоване опредметнення людиною своїх сутнісних сил, коли ціль не просто нав'язана ззовні, а є внутрішньою детермінантою діяльності особистості» [17, С. 130]. Тобто, невід'ємною умовою повноти самореалізації особистості є осмислена побудова нею свого життєвого шляху з метою виконання життєвих цілей та реалізації життєвих цінностей. Останні, очевидно, можна вважати показниками самореалізованості особистості.

Також є методологічний підхід щодо розрізнення понять «саморозвиток» і «самореалізація». Саморозвиток особистості більш вузьке поняття, синонімічно близьке поняттю «самореалізація», а саме – розвиток, при якому внутрішні умови формуються на рівні особистості. Іншими словами, під саморозвитком та самореалізацією особистості автор розуміє таку ситуацію, коли особистість стає суб'єктом власного розвитку [4; 8; 14; 18].

На основі різних підходів до пояснення і визначення поняття «самореалізація особистості», у контексті власного

дослідження В. В. Зарицька дає таке визначення феномену самореалізації: самореалізація особистості – це процес і результат застосування особистістю у повсякденному житті і праці набутих компетенцій, удосконалення і розвиток їх включенням у творчу особистісно значущу діяльність й отримання від неї не тільки користі для себе та для інших, а і внутрішнього задоволення [4]. В такому сенсі самореалізацію можна вважати критерієм щасливого життя, тому що людина реалізує три особливо значущі мети: задовольняє власні потреби (матеріальні і духовні); вибудовує бажаний соціальний статус і одержує внутрішнє задоволення як процесом, так і результатом власної особистісно і суспільно значущої діяльності.

Привертає також увагу акцент на динамічній природі поняття «самореалізація». Наприклад, Л. О. Коростильова [7] виділяє такі складові самореалізації: самореалізація як мета, як стан, що виникає внаслідок оцінки отриманого результату, як власне результат, що оцінений за критерієм «успіх – неуспіх», за наявністю властивостей, які виступають ресурсами для самореалізації. Аналогічно динамічний підхід представлено у підході Л. В. Сохань, яка трактує самореалізацію як «свідоме, цілеспрямоване опредметнення людиною своїх сутнісних сил, коли мета не просто нав'язана ззовні, а є внутрішньою детермінантою діяльності особистості» [17, С. 130].

Ще одним змістовним аспектом аналізу даної проблеми є вивчення критеріїв самореалізації. Так, К. О. Абульханова-Славська, В. В. Зарицька, Л. С. Яковицька у якості критерію самореалізації розглядають задоволеність [1; 4; 18]; Л. О. Коростильова до задоволеності додає ще один критерій – корисність (продуктивність) [7]. С. Д. Максименко і В. І. Осьодло виділяють цілу групу критеріїв самореалізації: організаційний, діяльнісно-творчий, суб'єктно-особистісний, результативно-професійний [9].

Дана проблематика розглядається також у контексті вікової, гендерної педагогічної психології. І. С. Кон акцентує на віковому аспекті проблематики самореалізації, пов'язуючи її з переходом від юності до зрілості: «для одних людей дорослість означала розширення свого Я, збагачення сфери діяльності, підвищення рівня самоконтролю й відповідальності, отже, самореалізацію; інші ж підкреслюють моменти вимушеного пристосування до обставин, втрату свободи у виявленні почуттів інше» [6, С. 271]. Наприклад, Ічанська О.М. розглядає специфіку прояву характеристик «Я-образу» у респонденток з фемінною, андрогінною, маскулинною гендерною ідентичністю у жінок-підприємців.

Висновки. У роботах психологів та філософів існують різні підходи до визначення поняття «самореалізація особистості». Даний феномен розглядають і як осмислену цілеспрямовану діяльність, і як здатність до максимально повного використання власних здібностей і можливостей, і як цільову функцію особистісного розвитку, але в усіх випадках акцентується здатність до саморегуляції, необхідність досягнення певного рівня особистісного розвитку.

На основі узагальнення підходів щодо визначення процесу самореалізації особистості ми дотримуємося наступного трактування поняття «самореалізація», представленого у роботі Яковицької Л.С.: це складна система дієвих стратегій, рішень та сенсів, які включаються у особистісно значущу діяльність задля отримання від неї користі, внутрішнього задоволення та щастя [18].

Список використаних джерел:

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни. М.: Мысль, 1991. 299 с.
2. Анцыферова Л.И. Психология повседневности: жизненный мир личности и техники ее бытия.

Психологический журнал. 1993. Т.14. № 2. С. 3–16.

3. Ассаджоли Р. Психосинтез: теория и практика: От душевного кризиса к высшему «Я». М. : РЕФЛ-бук, 1994. 311 с.

4. Зарицька В. В. Психологія самореалізації особистості: монографія. К.: Олдіплюс, 2019. 242 с.

5. Ічанська О. М. Особливості «Я-образу» жінок-підприємців з різними видами гендерної ідентичності // Молодий вчений. –2019. –№2(66). –С.524-527.

6. Кон И.С. Жизненный путь как предмет междисциплинарного исследования. *Психология личности в трудах отечественных психологов.* СПб : Издательство «Питер», 2000. С. 269–279.

7. Коростылева Л. А. Психология самореализации личности: затруднения в профессиональной сфере. СПб.: Речь, 2005. 222 с.

8. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. К. : Рад. шк., 1989. 608 с.

9. Максименко С. Д., Осёдло В. И. Субъектный подход в изучении профессиональной самореализации. *Психология и право.* 2011. №1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://psyjournals.ru/files/39330/psyandlaw_2011_1_Maksimenko.pdf

10. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / Под общ. ред. Г. А. Балла, А. В. Киричука, Д. А. Леонтьева. М. : Смысл, 1999. 425 с.

11. Муляр В. І. Проблема становлення особистості в системі «індивід – суспільство» (філософсько-культурологічний аналіз): монографія. Житомир: ЖДТУ, 2005. 320 с.

12. Недашковская М. А. Самореализация личности как феномен культуры: автореферат дис. ... кандидата философских наук : 09.00.01 / Ин-т философии. Киев, 1990. 16 с.

13. Роджерс К. Становление личности. Взгляд на психотерапию. /Пер. с англ. М. Злотник. М. : Эксмо-Пресс , 2001. 414 с.

14. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир: монография. СПб. : Питер, 2003. 512 с.

15. Сердюк Л. З. Самотворення особистості як цілісний самодетермінований феномен. *Актуальні проблеми психології*. 2015. Т. 7. Вип. 38. С. 422–431.

16. Синишина В. М., Яковицька Л. С. Суб'єктність студента-психолога як основа його самореалізації. *Перспективи та інновації науки. Серія «Психологія»*. 2021. № 4. С. 387–397.

17. Сохань Л. В. Життєва компетентність особистості : наук.-метод. посіб. К. : Богдана, 2003. 520 с.

18. Яковицька Л. С. Професійна самореалізація викладача у науково-технічній діяльності: монографія. Вінниця: Документ Принт, 2017. 352 с.

§1.12 РОЛЬОВИЙ БАЛАНС ЯК КОМПОНЕНТ СМИСЛОТВОРЕННЯ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ (Ключєва К.Є. Національний авіаційний університет)

Вступ. Рольовий баланс надає можливість підліткам мати більш широкий спектр реагування, тобто самостійно обирати виконувані ролі, відмовлятися від нав'язаних ролей та свідомо діяти із ролей, які не суперечать внутрішньому стану підлітка та є доречними й адекватними ситуації. Смыслотворення особистості, на нашу думку, є поштовхом до реалізації діяльності, та є першочерговою передумовою вибору дії й прямопропорційно впливає на вибір рольової поведінки індивіда.

Смыслотворення особистості вивчалося багатьма психологами-класиками, існує багато різноманітних точок зору та підходів. Далі ми розглянемо деякі з них.

3. Фройд створив свою теорію інтерпретації психічних процесів на протигау фізікалізму та біологізму, що панував у психології в той час. На початку створення нової психоаналітичної науки, він вводить поняття смислу, але не дає йому подальшого розвитку. Хоча, можна сказати, що інтерпретувати означає йти від явного сенсу до прихованого. Інтерпретація повністю належить сфері сенсу. 3. Фройд мав широку та успішну психологічну практику та працював переважно із заможними клієнтами, які мали психічні захворювання істерії та неврозу, займався інтерпретаціями та розкриттям їх внутрішніх неусвідомлюваних смислів. Термін «смысл» був замінений 3. Фройдом на пояснення підсвідомих покликів енергій лібідо та мортідо [1].

А. Адлер, навпаки, працював з клієнтами низького та середнього достатку, його погляди на смисли ближчі до реального життя простих людей. А. Адлер розглядав смыл життя у контексті трьох фундаментальних життєвих проблем, що так чи інакше є дотичними до кожної людини:

1. Факт життя породжує проблему праці та професійного самовизначення;
2. Факт життя людини у суспільстві породжує проблему міжособистісних відносин, кооперації та дружби;
3. Факт існування двох статей породжує проблему відносин між ними, любові та шлюбу [1].

Смисл життя, за Адлером, визначається цими трьома сферами, і правильне вирішення цих трьох життєвих проблем допомагає знайти його. Науковець пише, що розуміння смислу є ключем до вивчення всієї особистості загалом. Смисл життя первинний по відношенню до сенсів окремих дій. Він практично складається вже в перші чотири-п'ять років життя людини, виступаючи не у вигляді словесного формулювання, знання про смисл, а пронизуючи на кшталт мелодії весь стиль життя особистості та визначаючи спрямованість поведінкових проявів. Важливим внеском А. Адлера в теорію смислів є розробка критерію «істинності» смислу. Він пише, що ознака всіх істинних «смислів життя» є ті смисли, які можуть бути розділені та присвоєні іншими людьми. Навпаки, особи, що відхиляються від норми – невротики, психотики, злочинці, наркомани, мають лише прагматичні смисли життя, які замикаються на них самих і не являються смислом взагалі. Ще один введений ним важливий постулат полягає в тому, що смисл можливий лише в комунікації. Прикладом цієї сентенції є слово, якщо воно означає щось лише для однієї людини, то в ньому не має сенсу. Отже, згідно з уявленнями Адлера, саме смисл життя, правильний чи хибний знаходить свій відбиток у всіх поведінкових проявах, установках, психічних процесах і рисах характеру індивіда та є джерелом їхнього сенсу [1].

Цікавими є і думки К. Г. Юнга про проблему смислотворення. Він торкається вікових та диференційно-психологічних аспектів смислу життя. К.Г. Юнг зазначає, що в молодому віці сильніша орієнтація на

дію, а пізнання смислу життя стає важливішим у старшому віці. Він писав, що важливість смислу життя можуть заперечувати люди з низькими життєвими цілями або соціально не пристосовані, а ті, хто до цих категорій не належить, обов'язково зіткнуться з цим питанням. Також, є дуже цікавою його ідея про життєві смисли, які не є суто суб'єктивними, а можуть бути нав'язаним ззовні для виконання соціальних ролей. В такому випадку, він застерігав від загрози відчуження особистості (self), втрати її реальності у разі орієнтації тільки на зовнішні, екстернальні стимули [1].

Л. С. Виготський розглядає смислотворення через переживання підлітка, які визначаються як внутрішнє ставлення до конкретного фрагменту дійсності. Переживання має біосоціальне орієнтування, воно знаходиться між особистістю та середовищем, відображає ставлення особистості до середовища, яке показує, чим є даний момент для особистості. Відношення дитини до середовища і середовища до дитини відбувається через переживання та діяльність самої дитини. Витоки же діяльності закладені в смислотворенні підлітка. Переживання, будучи вторинним і довільним фактом, не визначається прямо та безпосередньо ні психофізіологічними особливостями суб'єкта, ні властивостями самого предмета переживання. Те, як підліток переживає предмет, насправді визначено змістом його ставлення до цього предмета, або, точніше, змістом його діяльності. Отже, лише розглядаючи підлітка, як суб'єкта діяльності, ми зможемо розкрити конкретну єдність фізіологічного та психологічного, «внутрішнього» та «зовнішнього» в особистості [1].

Поняття смислу, в роботах О. М. Леонтьєва, майже від початку увійшло в систему основних понять теорії діяльності. Він писав, що предмет дії, завжди виступає для суб'єкта у певному ставленні до мотиву. Свідоме відношення предмета дії до його мотиву і є сенсом дії, а форма переживання

(усвідомлення) смислу дії є усвідомленням його цілі. Тому предмет, що має для підлітка смисл, є предметом можливої цілеспрямованої дії. А дія, що має смисл, є дією, яка уможливує досягнення тієї чи іншої мети [1].

Виклад основного матеріалу. Переходячи до розкриття теми рольового балансу з позицій смислотворення особистості, треба зазначити, що психологічне здоров'я багато в чому залежить від душевного стану людини, балансу емоцій та почуттів, своєчасно вирішених внутрішніх суперечностей, подолання емоційних конфліктів, формування гармонійних відносин у суспільстві. Кожна людина в своєму житті грає різноманітні ролі. Ролі можуть бути ситуативними і життєвими, водночас професійними та сімейними. Рольовий розвиток в підлітковому віці є дуже важливим. Я. Морено розглядав рольовий розвиток як спонтанне розгортання соматичних, психічних, соціальних та трансцендентних ролей, які стають основою для розвитку «Я» (Self) – рольової індивідуалізації [2].

Виконання ролі людиною, зокрема підлітком, часто супроводжуються рольовими конфліктами чи протиріччями. Рольовий конфлікт є внутрішнім конфліктом, який проявляється при незбіжності соціальних рольових очікувань та внутрішніх потреб людини. За таких умов можна говорити про дві мотиваційні тенденції особистості – *соціалізації* (засвоєння соціального досвіду в формі ролей) та *індивідуації* (набуття рольової автономії та незалежності від соціальних ролей).

Баланс між цими двома групами мотивів можливо розглядати як головну тенденцію функціонування особистості та рушійну силу її розвитку.

Однак баланс між *екстернальними* та *інтернальними* тенденціями для різних людей виявляється різним. Це можна пояснити тим, що для різних людей зовнішні та внутрішні рольові конфлікти визивають різні ступені

напруги, люди по різному уникають цих двох варіантів протиріч. Одні особистості віддають перевагу орієнтації на внутрішні цінності, обираючи інтернальні стратегії поведінки в умовах рольового конфлікту. При цьому вони посилюють протиріччя між особистою рольовою поведінкою та соціальними очікуваннями (не бояться розчарувати людей), провокуючи зовнішній чи міжособистісний рольовий конфлікт. Інші особистості орієнтуються на зовнішню систему цінностей та обирають екстернальні стратегії, провокуючи внутрішній чи внутріособистісний конфлікт. Рольовий конфлікт, звичайно, викликає напругу, яка пов'язана з негативними переживаннями різної ступені тяжкості [3]. Намагаючись подолати негативні переживання, підліток проявляє активність, яка й спонукає розвитку його особистості.

Перші рольові конфлікти, з якими стикається людина, виникають ще в дитинстві та зв'язані вони з заохоченням чи несхваленням батьків з приводу тих чи інших спонтанних рольових дій дитини. Настанови батьків слід поділяти на навчальні (сприяючі засвоєнню ролі) та на обмежуючі (забороняючі одні ролі та заохочуючі розвиток інших, іноді навіть деструктивних для психіки дитини). Життєвий досвід дитини формується не абстрактно, а в суб'єктно рольовій формі. Таким чином, ролі можливо розглядати, як функціональні одиниці життєвого досвіду (на соматичному рівні, це нейронні зв'язки) [3].

Можна припустити, що існує більш-менш стійка тенденція особистості обирати відповідні тактики та стратегії поведінки в умовах рольового конфлікту. Локус рольового конфлікту це конструкт, який визначає схильність особистості обирати одну з двох стратегій поведінки: інтернальну чи екстернальну, тобто, орієнтуватися відповідно на внутрішні чи зовнішні детермінанти рольової поведінки (потреби, цінності, установки) з переважанням

ймовірності зовнішнього чи внутрішнього рольового конфлікту. За умов інтернальності в особистості домінує тенденція відстоювання власної рольової ідентичності та бажання будувати рольову поведінку згідно з нею, навіть якщо вона суперечить виконуваній ролі. Екстернальна особистість буде рольову поведінку здебільшого у відповідності з рольовими очікуваннями, якщо вони суперечать ідентичності та Я-концепції людини, то останні придушуються, таким чином дається поштовх розвитку внутріособистісного рольового конфлікту [4].

Також, треба зазначити, що наявність внутрішніх конфліктів є поштовхом для розвитку особистості і важливим аспектом життя людини. В результаті подолання інтраперсональних конфліктів зростає професійна компетентність, формуються нові вміння та навички; розвивається адекватна ціннісно-мотиваційна система, «психологічна імунна система» (емоційна стриманість) зростає; з'являється свідомість і навички рефлексії.

За припущенням П. П. Горностая, локус рольового конфлікту це не ситуативна поведінкова реакція, що визначається умовами ситуації, а особистісна характеристика, що в цілому є стабільною, незалежно від умов соціальної ситуації [5].

Проблеми самореалізації особистості, складність особистісного зростання, формування ідентичності в підлітковому віці визначили мету нашого емпіричного дослідження, яка полягає у вивченні зв'язку між особистісними характеристиками підлітка із його поведінкою в конфліктних ситуаціях [6].

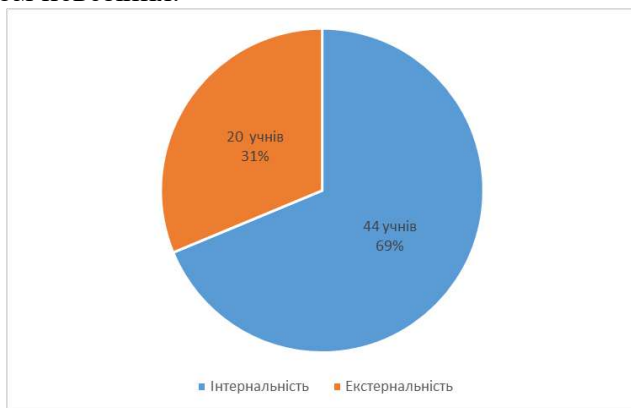
Було проведено емпіричне дослідження та зроблено кореляційний аналіз за методиками Джуліана Роттера і Томаса-Кілмана, вивчення стратегій подолання особистісних конфліктів [7].

В дослідженні взяли участь 64 учня. 52% вибірки складали учні жіночої статі, а 48% – чоловічої статі.

Перейдемо до розгляду емпіричних даних, отриманих за допомогою названих методик. Ми виявили, що 69% підлітків мають виражену інтернальність. Вони вважають, що більшість важливих подій в їх житті є результатом їх власних дій, що вони можуть ними керувати, і, таким чином, відчують свою власну відповідальність за ці дії і за те, як складається їхнє життя в цілому. 31% респондентів нашої вибірки мають екстернальну спрямованість, рівень суб'єктивного контролю у них нижчий (Мал.1). Такі підлітки не бачать зв'язку між своїми діями і значущими для них подіями життя, не вважають себе здатними контролювати цей зв'язок і думають, що більшість подій та вчинків є результатом випадку або дій інших людей. В області досягнень, такі підлітки приписують свої успіхи, досягнення і радості зовнішнім обставинам – везінню, щасливій долі або допомозі інших. Відповідальність за діяльність з негативним результатом підлітки із зовнішнім локус-контролем також схильні приписувати іншим людям або вважати ці події результатом невезіння.

Рис. 1. Розділ вибірки за показниками методики Дж. Роттера

З ціллю виявити які саме стратегії конфліктної поведінки обирає той чи інший тип особистості за Дж. Роттером, ми провели кореляційний аналіз між шкалами обраних методик за допомогою IBM SPSS Statistics. Аналіз даних показав значимість зв'язку між показниками інтернальності та стратегією суперництва, та зворотну значимість зв'язку між показниками екстернальності та стратегією суперництва. Інші типи поведінки в конфліктній ситуації не виявили значущий зв'язок із типами характеру за Дж. Роттером. Отже за даними дослідження підлітки, які більше схильні до Інтернальності 69% частіше використовують стратегії суперництва або конфронтації у конфліктній ситуації (Табл. 1).

Таблиця 1

Коефіцієнт кореляції Спірмена

		Суперництво	Інтернальність
Суперництво	Коефіцієнт кореляції	1,000	,273*
	Знач. (двостороння)	.	,029
	N	64	64
Інтернальність	Коефіцієнт кореляції	,273*	1,000
	Знач. (двостороння)	,029	.
	N	64	64

*. Кореляція значима на рівні 0,273 (двостороння).

Підлітки, які мали виражену **Екстернальність 31%** не схильні використовувати стратегії суперництва або конфронтації (Табл. 2).

Таблиця 2

Коефіцієнт кореляції Спірмена

		Суперництво	Екстернальність
Суперництво	Коефіцієнт кореляції	1,000	-,273*
	Знач. (двостороння)	.	,029
	N	64	64
Екстернальність	Коефіцієнт кореляції	-,273*	1,000
	Знач. (двостороння)	,029	.
	N	64	64

*. Кореляція значима на рівні -0,273 (двостороння).

Проаналізувавши результати, ми бачимо, що підлітки із інтернальним локусом контролю використовують *стратегію суперництва (конкуренції)*. Тобто у них домінує тенденція відстоювати власну рольову ідентичність і будувати свою поведінку згідно з нею, навіть якщо вона суперечить виконуваний ролі, наприклад ролі учня. За Джуліаном Роттером характеристика інтернальності пов'язана із відчуттям своєї сили, гідності, відповідальності за те, що відбувається, з самоповагою, соціальною зрілістю і самостійністю особистості. Через те що в нашому дослідженні брали участь підлітки віком 13-15 років, обрання ними переважно стратегії суперництва відповідає особливостям їх віку. В даному випадку, бачимо наявність інтерперсонального (зовнішнього) рольового конфлікту.

Спираючись на проведений кореляційний аналіз, зауважимо, що підлітки із вираженим екстернальним локусом контролю, обирають такі стратегії подолання конфлікту як: *співробітництво, пристосування та уникнення*. Такі результати є також досить логічними, зважаючи на характеристики екстернальності. Не відстоюючи чи не маючи своєї точки зору, підлітку простіше використовувати саме такі стратегії, які можуть стати причиною інтраперсонального (внутрішнього) рольового конфлікту.

Обрання підлітками-інтерналами стратегії *суперництво* для подолання конфлікту можливо пояснити, як намір особистості відстояти саме свою власну думку; прагнення до автономії та до незалежності. Необхідно допомогти цим підліткам задовольнити потребу у *самозбереженні* – безпеці збереження своєї особистості (індивідуальності). Підлітки-екстернали найчастіше обирають *співробітництво* як стратегію подолання конфлікту. В роботі з ними ми пропонуємо приділяти увагу розширенню спектру рольового відреагування.

Отже, обираючи ту чи іншу стратегії поведінки, підліток приймає свідоме чи підсвідоме рішення діяти – «грати» за своїми чи за чужими правилами «гри», він вбачає

конкретний смисл виконання інтернальної чи екстернальної моделі поведінки. Треба зауважити, що діяльність напряду пов'язана із смислотворенням, тому що смисли які підліток вкладає в предмет взаємодії напряду впливають на його поведінку під час виконання тієї чи іншої ролі. Смисл який вкладає в діяльність підліток детермінує його поведінку. Можна сказати, що смислотворення є передумовою діяльності на кожному її підготовчому етапі аж до моменту реалізації. Такими етапами є усвідомлення потреби, виникнення бажання, хотіння (коли зароджується діяльність), боротьба мотивів (на даному етапі людина обирає та відкидає смисли) і, нарешті, реалізація дії. Але, через то що інтернальність чи екстернальність є особистісними характеристиками індивіда, тобто дії із певного локусу контролю не носять ситуативного характеру, вони не можуть бути завжди адекватними ситуації. Ця теза доводить необхідність роботи над збалансуванням рольової поведінки. Наприклад, підліткам з високою екстернальністю, ми можемо дати рекомендацію розвивати більшу інтернальність щодо власних дій. Тобто, бути в *контакті з собою та більше спиратися на самого себе* [8], [9].

Із результатів нашого дослідження, можна побачити, що підлітки не використовують стратегію компромісу. Тому, також рекомендуємо розвивати вміння діяти в умовах цієї стратегії. Цей стиль займає середнє місце в сітці стилів конфліктної поведінки, він є найбільш збалансованим, передбачає як активні, так і пасивні дії; відображає схильність учасника конфлікту до урегулювання протиріч на ґрунті взаємних домовленостей та поступок через досягнення часткового задоволення своїх інтересів. Використання компромісу у взаємодії розвиває дипломатичність, толерантність обох сторін, які є ознаками формування високої культури спілкування. Також цей стиль

добре узгоджується з іншими способами урегулювання конфліктів, не виключає їх використання в поєднанні з собою [6].

Висновки. Отже, розвиток рольового репертуару сприяє збалансуванню діяльності, надає можливість підліткам мати більш широкий спектр реагування, давати доречну й адекватну відповідь на смисложиттєві ситуації, свідомо обирати та діяти, відмовляючись від нав'язаних соціумом ролей які суперечать внутрішньому стану підлітка. Смыслотворення особистості, на нашу думку, є першочерговою умовою для самореалізації в діяльності, та прямопропорційно впливає на вибір рольової поведінки індивіда.

Список використаних джерел:

1. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности: монография. 4-е изд., перераб. и доп. Москва: «Смысл», 2019. 584 с.
2. Лейтц Г. Психодрама: теория и практика. Классическая психодрама Я.Л.Морено. Москва: «Прогресс», «Универс», 1994. 352 с.
3. Горностай П. П. Личность и роль: Ролевой подход в социальной психологии личности: монография. Киев: «Интерпресс ЛТД», 2007. 312с.
4. Горностай П. П. Особистісні характеристики рольової поведінки. *Вісник Харківського держ. університету*. 1999. № 4. С. 18–22.
5. Горностай П. П. Вимірювання параметрів рольового конфлікту: зарубіжний досвід. *Конфліктологічна експертиза: теорія та методика*. 1997. Вип. 1. С. 116–125.
6. Яковицька Л. С. Самореалізація особистості і система гуманістичних цінностей в духовній спадщині Г. І. Челпанова. *Г. І. Челпанов і його роль у розвитку*

психологічної освіти і науки слов'янських держав: зб. докладів по матеріалам міжнародної наук.-практ. конф., 20-21 квітня 2012 р. Маріуполь: ДВНЗ «Приазов. держ. техн. ун-т», 2012. С. 197–200.

7. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: учебное пособие. Самара: «БАХРАХ-М», 2001. 672 с.

8. Яковицька Л. С. Екстеріоризація як мотиваційно-ціннісний чинник самореалізації особистості у науково-технічній діяльності. *Індивідуальність у психологічних вимірах спільнот та професій: зб. наук. праць.* /за заг. ред. Л. В. Помиткіної, Т. В. Вашеки, О. М. Ічанської. К. : Аграр Медіа Груп, 2018. С. 300–305.

9. Яковицька Л.С. Створення нових сенсів як механізм самореалізації викладача університету у науково-технічній діяльності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки».* 2017. Вип. 1. С.143–147.

§1.13 ПРОФЕСІЙНА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ ТЕХНІЧНИХ УНІВЕРСИТЕТІВ (Кокарева А.М. Національний авіаційний університет)

Вступ. Стратегічними завданнями реформування вищої освіти України, які визначені Національною доктриною розвитку освіти, є формування освіченої, творчої особистості, а також забезпечення пріоритетності розвитку людини та професійна самореалізація. Це обумовлено передусім великою конкуренцією серед випускників, тому потреба в професіоналах зростає, що висуває нові вимоги до закладів вищої освіти в період пандемії. Професійна самореалізації студентів інженерів, це синтез теоретичних знань та практичних умінь, які будуть їм необхідні в майбутній професійній діяльності. Сьогодні професійна самореалізація майбутніх випускників технічних університетів є пріоритетною, фахівець у галузі інженерії, це висококваліфікований спеціаліст, який уміє поєднувати винахідництво, наукові та фундаментальні знання для знаходження нових рішень технічних проблем. Вибір професії інженера, або професійне самовизначення, будучи засобом самоствердження особистості в суспільстві, стає сьогодні одним з головних рішень у житті майбутнього спеціаліста. Професійне самовизначення майбутніх інженерів може вважатися повноцінним та діючим, якщо воно доповнюється постійним прагненням до професійного зростання. Професіоналізм це вищий щабель у розвитку людини як суб'єкта пізнання, праці, спілкування. При цьому критерієм рівня професіоналізму є ступінь професійних компетентностей фахівця сучасним досягненням науки і практики технічної галузі. Ми розглядаємо професіоналізм, як найважливішу акмеологічну категорію, у діяльнісному та особистісному проявах.

Виклад основного матеріалу. В аспекті професійної

інженерної діяльності як багатофункціонального процесу спрямованого на застосування інтегрованих, фахових знань та застосовування їх у нових, нестандартних ситуаціях відбувається забезпечення розвитку особистісних якостей фахівця. Розглянемо деякі аспекти, які визначають сутність та детермінанти професійної самореалізації особистості.

Професійну самореалізацію як феномен, досліджували українські та закордонні науковці, а саме (Б. Ананьєв, О.Бодров, Р. Кричевський, Т. Базаров, Т. Шульц, Г. Беккер, С.Максименко, М. Мескон, А. Наумов, А. Столяренко, та ін.); як мотив (Г. Герцберг, В. Леонтьєв, С. Рубінштейн, Є. Ільїн), самоактуалізації і самореалізації особистості (А. Батаршев, А. Маслоу, Г. Олпорт, А. Абульханова-Славська, Л. Коростильова).

В своїх дослідженнях науковець Л. Коростильова вважає самореалізацію необхідним атрибутом розвитку дорослої людини, визначає цей феномен як «здійснення можливостей розвитку «Я» за допомогою власних зусиль, співтворчості, співдіяльності з іншими людьми (близьким і далеким оточенням), соціумом й світом в цілому. Самореалізація передбачає збалансований і гармонійний розвиток різноманітних аспектів особистості шляхом докладання адекватних зусиль, спрямованих на розкриття генетичних, індивідних й особистісних потенціалів. У найзагальнішому вигляді самореалізація як процес реалізації себе – це здійснення самого себе в житті й буденній діяльності, пошук й ствердження свого особливого шляху в цьому світі, своїх цінностей і смислу свого існування в кожний даний момент часу. Самореалізація здійснюється тоді, коли у людини є сильний збуджувальний мотив для особистісного зростання» [5, 52].

Більшість науковців утотожнюють поняття самоактуалізація та самореалізація. Дослідник К. Роджерс визначає що: самоактуалізація – це прагнення людини до

найбільш повного прояву і розвитку своїх можливостей і здібностей; А. Маслоу вважає, що самоактуалізація – повне використання талантів, здібностей, можливостей, які пов'язані з самореалізацією. На нашу думку самоактуалізація є вужчим поняттям і входить до складу більш широкого «самореалізація». Самореалізація особистості за своєю сутністю безпосередньо пов'язана з самопізнанням, самооцінкою людини. Д. Леонтьєв зазначає, що в понятті самореалізації з позиції психології акцент на особистісних якостях, які дозволяють певній особистості продуктивно самореалізуватися на мотиваційній основі [8, с. 156–175].

Дослідники С. Д. Максименко та В. І. Осьодло пропонують системно й комплексно досліджувати категорію самореалізації. Вони її пропонують розглядати як процес і результат діяльності в професійній діяльності. Вчені запропонували наступні критерії самореалізації: організаційний – характер цілей, мотивів, ціннісних орієнтацій і умов кар'єрного зростання, їх усвідомленість, рівень досягнень, ставлення до обраної професії, бажання оволодіти необхідними знаннями, уміннями, навичками і т. ін.; діяльнісно-творчий – засоби і способи реалізації професійної діяльності, професійна компетентність; професійна спрямованість, самоконтроль, ступінь вираження професійної етики; характер творчої активності й уміння творчо вирішувати професійні завдання; ступінь реалізації творчого потенціалу особистості; суб'єктно-особистісний – рівень сформованості суб'єктних якостей та особистісного професійного розвитку; результативно-професійний – рівень результативності професійної діяльності, у тому числі реалізації професійних знань, умінь, навичок і практичних професійних дій [10].

Ефективність професійної самореалізації залежить від спектру можливостей, які пропонуються майбутнім випускникам ЗВО для прояву їхньої самостійності в

навчанні, науковій діяльності, різноманітних за тематикою секціях, наукових дослідженнях, гуртках та тематичних заходах. Однак, така орієнтація може бути реалізована на основі побудови відповідної стратегії діяльності, що створює педагогічні умови з розвитку самореалізації особистісного потенціалу в системній взаємодії.

Дослідниця А.Маркова пов'язує професійну самореалізацію з поняттям “професіоналізм” і відносить професійну самореалізацію до середнього рівня досягнення професіоналізму. Всередині цього рівня професіоналізму дослідниця виокремлює етап адаптації людини до професії, етап самоактуалізації людини в професії (усвідомлення людиною своїх можливостей, початок саморозвитку засобами професії, максимальна самореалізація своїх можливостей у професійній діяльності), етап вільного володіння професією, що проявляється у формі майстерності, гармонізації людини професією [9, с. 129].

Майбутній інженер вирізняється інноваційним мисленням, використовує можливості творчого спілкування з колегами для власного цілеспрямованого професійного і кар'єрного розвитку, оволодіває організаторськими вміннями, професійними знаннями в галузі менеджменту, вміннями представляти свої досягнення для їх оцінки експертами та налагоджувати рівноправне спілкування з оточуючими, акцентує увагу на тих, хто реалізовує творчі ініціативитощо. [6, с. 65].

Проаналізувавши наукові доробки А. Крохмаль, яка проблему формування самостійності майбутніх інженерів розглядає в зв'язку з практикою. Науковиця зазначає, «найбільш ефективним при цьому є опертя на особистісно-професійний досвід студентів, який вони набувають під час виробничих практик, у процесі професійної діяльності і виконання науководослідних проектів. Участь у практичній діяльності найбільш повно дозволяє усвідомити студенту

брак у себе знань, умінь, якостей, необхідних для успішної професійної самореалізації, і спонукає майбутнього фахівця до активного самовдосконалення» [7, с.8].

Метою нашого дослідження було розкрити особливості самоактуалізації студентів інженерів, під час освітнього процесу в технічному університеті. під час дослідження ми воикористали анкетування та ряд психодіагностичних методик (методика діагностики самоактуалізації особистості О.В. Лазукіна в адаптації Н.Ф. Калини; методика дослідження самооцінки С.А. Будассі, методика вивчення мотивів навчальної діяльності (модифікація А.О. Реана, В.О. Якуніна). Вибірку склали 123 студенти I-IV курсів Факультету кібезбезпеки, комп'ютерної та програмної інженерії Національного авіаційного університету, галузі 12 Інформаційні технології, спеціальностей:

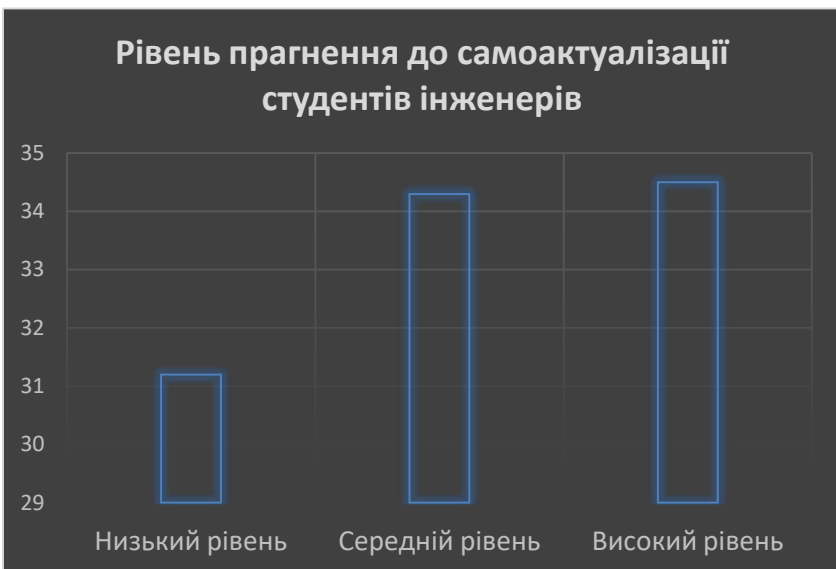
- 121 Інженерія програмного забезпечення
- 122 Комп'ютерні науки
- 123 Комп'ютерна інженерія
- 125 Кібербезпека

Методика самоактуалізації особистості О.В. Лазукіна в адаптації Н.Ф. Калини, дала нам можливість виявити позитивні результати, вона дозволяє оцінити особистісний потенціал людини, рівень особистісної зрілості, самоактуалізації. Ми отримали наступні дані (34,3%) мають середній рівень самоактуалізації, тобто вони певною мірою готові до професійного розвитку, ставлять адекватні плани на майбутнє, паралельно реалізуючи цілі сьогодні, для 31,2% студентів із високим прагненням до самоактуалізації дуже значимі найвищі духовні цінності, вони приймають інших такими, які вони є, мають високу гнучкість і контактність у міжособистісних відносинах, тобто мають високе прагнення до самореалізації. Відповідно 34,5 % майбутніх студентів інженерів живуть вчорашнім днем, відвернуті від соціуму, їх поведінка не відповідає

адекватним суспільним цінностям, вони не приймають власну особистість, тобто потребують психологічної корекції, оскільки такі прояви скоріш за все призведуть до подальшої особистісної та професійної стагнації, на наш погляд це обумовлено їх професійною спрямованістю.

Рис. 1. Рівень прагнення до самоактуалізації студентів інженерів

Професійна самореалізація відіграє дуже важливу роль в професійній діяльності, це полягає в усвідомленні особистістю самого себе, власне сприйняття, за допомогою методики С.А. Будассі ми дослідили самооцінку студентів майбутніх інженерів в галузі 12 Інформаційні технології.

Дослідження показало, що (85,0%), студентів майбутніх інженерів мають неадекватну самооцінку, це свідчить про низький рівень домагань, невпевнені у власних силах, орієнтуються на невдачі, на нашу думку може бути обумовлено специфікою спеціальності та онлайн навчання, про що говорить пасивність та замкнутість у спілкуванні. що

спостерігати юнацький максималізм, де саме і відбувається особистісне та професійне самовизначення. З метою визначення мотивація до навчальної діяльності, професійної самоактуалізації ми використали методику вивчення мотивів навчальної діяльності (модифікація А.О. Реана, В.О. Якуніна).

Рис. 3. Мотиви навчальної діяльності студентів інженерів.

Відповіді студентів в цілому відобразили фактичну ситуацію освітнього процесу, на питання «Для чого я вчусь?», розкрили майбутню свою мотивацію в своїй професійній діяльності. Освітній процес спонукає їх на отримання знань, умінь та навичок, професійної компетентності, яка в майбутньому допоможе отримати фінансове благополуччя та досягти успіху в професійній діяльності, що безумовно характерно для їх вікової категорії.

Отже, сутність професійної самореалізації можна вважати – пошук і знаходження особистісного сенсу в

обраній, освоюваній і вже виконуваній трудовій діяльності, а також – знаходження сенсу в самому процесі самовизначення. Під професійним самовизначенням розуміють самопізнання та об'єктивну оцінку особистістю власних індивідуальних особливостей, зіставлення своїх професійно важливих якостей і можливостей з вимогами, необхідними для оволодіння конкретною професією. Це процес прийняття особистістю рішення щодо вибору майбутньої трудової діяльності (вибір професії, професійного навчального закладу, місця працевлаштування) [4, с. 12].

Проаналізувавши психолого-педагогічну літературу та власне дослідження, ми з'ясували, що професійна самореалізація майбутніх інженерів у професійній діяльності залежить від професійної підготовки студентів в освітньому середовищі, їх стимулів до професійної діяльності та мотивів щодо формування професійної компетентності.

Професійна самореалізація полягає в усвідомленні особистістю себе як суб'єкта конкретної професійної діяльності і передбачає:

- 1) самооцінку людиною власних індивідуально-психологічних якостей та зіставлення своїх можливостей з психологічними вимогами професії до спеціаліста;
- 2) усвідомлення своєї ролі в системі соціальних відносин і своєї відповідальності за успішне виконання діяльності та реалізацію своїх здібностей;
- 3) саморегуляцію поведінки, спрямованої на досягнення поставленої мети.

Професійна самореалізація – це багатомірний процес, який можна розглядати з різних точок зору:

– як серію задач, які суспільство ставить перед особистістю, яка формується, і які дана особистість повинна вирішити за певний період часу;

– як процес поетапного прийняття рішень, за допомогою яких індивід формує баланс між своїми

побажаннями та нахилами, з одного боку, і потребами суспільства - з іншого;

– як процес формування індивідуального стилю життя, частиною якого є професійна діяльність. [3, с. 184].

Професійна підготовка може вважатися повноцінною та діючою, якщо вона доповнюється постійним прагненням до професійного зростання. Професіоналізм визначається як вищий щабель у розвитку людини як суб'єкта пізнання, праці, спілкування. При цьому критерієм рівня професіоналізму є ступінь відповідності знань, умінь і навичок фахівця сучасним досягненням науки і практики у цій області. Професіоналізм, як найважливіша акмеологічна категорія, розглядається, у широкому контексті, у діяльнісному та особистісному проявах. Безсумнівно, у процесі становлення професіоналізму діяльності особистість розвивається. Мова йде про професіоналізм, що включає підструктури, що перебувають у діалектичній єдності, професіоналізму діяльності і професіоналізму особистості.

Професійна самореалізація особистості інженера – якісна характеристика суб'єкта праці, що відображає високий рівень професійно важливих або особистісно-ділових якостей, креативності, адекватний рівень домагань, мотиваційну сферу і ціннісні орієнтації, спрямовані на прогресивний розвиток. Професіоналізм діяльності – якісна характеристика суб'єкта праці, що відображає високу професійну кваліфікацію і компетентність, різноманітність ефективних професійних навичок і умінь, в тому числі заснованих на творчих рішеннях, володіння сучасними алгоритмами і способами вирішення професійних завдань, що дозволяє здійснювати діяльність з високою і стабільною продуктивністю.

Висновки. Професійна самореалізація інженера – це високий і стійкий рівень знань, умінь і навичок інженерії, що дозволяють досягати найбільшого та стабільного ефекту

у професійній діяльності. Майстерність інженера – етапи професіоналізації особистості, що характеризуються творчим виконанням професійної діяльності, інтеграцією сформованих професійно важливих якостей особистості в індивідуальний стиль діяльності, постійним вдосконаленням методів і технологій власної професійної діяльності. Мотиви професійного самовдосконалення конкретизуються, видозмінюються залежно від задоволеності своїми досягненнями: навчанням, місцем роботи, професійним просуванням по кар’єрній сходинці і т.п. Мотивація особистості інженера є складна система зовнішніх і внутрішніх факторів і механізмів, що спонукають, направляють і регулюють діяльність щодо підготовки та здійснення вибору свого професійного шляху, постановки та досягнення професійних цілей, вибору засобів їх досягнення, а також діяльність з саморозвитку і самовдосконалення в професійній сфері. В ході дослідження встановлено, що ефективність процесу самореалізації пов’язана з успішністю в навчальній та науковій діяльності та позитивними майбутніми професійними орієнтирами, що розкриває можливі перспективи кар’єрного зростання. Подальші перспективи дослідження полягають у розробці та апробації методики формування готовності майбутніх інженерів до професійної самореалізації.

Список використаних джерел:

1. Андрущенко В. П., Михальченко М. І. Сучасна соціальна філософія. – К. : Генеза, 1996. – 368 с.
2. Виховання особистості: підручник / І. Д. Бех –К.: Либідь, 2008.–848 с.
3. Кокарева А.М. Професійний розвиток особистості інженера // Вища освіта України.– 2019. – №2 (27). – С. 234-240.
4. Кокарева А.М. Сучасний стан професійної підготовки інженерів в технічному університеті. – К. :

Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка, Психологія, 2017.

5. Коростылева Л. А. Проблема самореализации личности в системе наук о человеке. Психологические проблемы самореализации личности. СПб., 1997. 256 с.

6. Klyumenko, M. (2017). Педагогічні умови розвитку кар'єрної компетентності майбутніх інженерів-механіків у технічних університетах. *Professional Pedagogics*, (13), 109–115. <https://doi.org/10.32835/2223-5752.2017.13.109-115>.

7. Крохмаль А. М. Формування потреби у професійному самовдосконаленні студентів вищих технічних навчальних закладів: автореф. дис. на здобуття канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / А. М. Крохмаль. – Харків, 2012. – 20 с.

8. Леонтьев Д.А. Самореализация и сущностные силы человека. Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии / под ред. Д.А. Леонтьева, В.Г. Щур. Москва. С. 156–175.

9. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Знание, 1996. – 308 с.

10. Максименко С.Д., Осёдло В.И. Субъектный подход в изучении профессиональной самореализации [Электронный ресурс] // Психология и право. 2011. Том 1. № 1. URL: <https://psyjournals.ru/psyandlaw/2011/n1/39330.shtml> (дата обращения: 07.12.2021)

11. Павлютенков Є. М. Формування мотивів вибору професії. – К. : Рад.школа, 1980. – 130 с.

12. Фоміна М. В. Структурування змісту психолого - педагогічної підготовки інженерів машинобудівного профілю: Автореферат дис... канд. пед. наук. 13.00.04. / М. В. Фоміна. - Вінниця, 2005. - 20 с.

§1.14 ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО БАТЬКІВСТВА ЯК СКЛADOVA САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ (Кравченко Ю.І. Національний авіаційний університет)

Вступ. Батьківство – важлива соціально-психологічна функція людини, базове покликання та, водночас, це довготривалий та неоднорідний процес, який включає в себе етапи становлення і розвитку. Рівень усвідомленості батьківства, його соціально-психологічні наслідки мають вирішальне значення для формування нової особистості. З огляду на значущість ефективного батьківства на сучасному етапі для розвитку суспільства в цілому та кожної особистості зокрема, неабиякої важливості набуває формування психологічної готовності до батьківства ще до моменту появи дитини.

Виклад основного матеріалу. Батьківство і батьківські моделі поведінки розглядаються у різних аспектах, різними школами та напрямками у психології. Представники психоаналізу (З. Фрейд, А. Адлер, К. Юнг, Е. Еріксон, Е. Фромм та ін.) основним завданням батьків вважають задоволення потреб дитини та збереження культурних цінностей. Науковцями підкреслюється важливість батьківської відповідальності, допомога в реалізації індивідуального потенціалу дитини.

З позиції гуманістичного напрямку (А. Маслоу, К. Роджерс, Ш. Бюлер та ін.) основною функцією батьківства вважається позитивне безумовне прийняття своєї дитини та забезпечення їй тепла та безпеки, що в комплексі сприяють повноцінному розвитку Я-концепції дитини й досягненню психологічної безпеки та благополуччя.

Р.В. Овчарова, психолог, дослідник, автор публікацій з теми батьківство, вважає, що характер батьківства відбивається на якості потомства, що майбутнє суспільства -

це сьогодишній стан батьківства [1]. Дослідниця визначає батьківство як інтегральне психологічне утворення особистості (батька та/або матері), що включає сукупність ціннісних орієнтацій батьків, установок та очікувань, батьківської відповідальності та стилю сімейного виховання [2]. Перелічені психологічні категорії, включені до змісту батьківства є соціально-психологічними надбудовами особистості, які розвиваються у процесі онтогенезу особистості та відповідно до кожного етапу соціалізації.

Поняття батьківство можна розмежувати на материнство та батьківство. Вчені-психологи не ототожнюють ці поняття і виділяють особливості кожного з них. Функціональні відмінності ролей батька та матері дослідила К. Белогай [3], яка виявила, що ідеальний батько – це домінуюча особистість, упевнений у собі та вольовий чоловік, який має високий рівень розвитку комунікативних навичок та зорієнтований на думку оточення. На відміну від батька, ідеальна мати є менш домінуючою і більш доброзичливою. Г. Філіпова [4,5] виокремила такі найважливіші функції материнства: забезпечення матір'ю предметного середовища та умов для практичної, ігрової діяльності та спілкування дитини; забезпечення умов для формування культурних особливостей соціально-комфортного середовища та стилю мотивації досягнення, а також основних культурних моделей і ціннісних орієнтацій.

Теоретичний аналіз наукових джерел у ключі вивчення “материнства” та “батьківства” як окремих категорій виявив, що материнство та психологічна готовність до нього більш вивчене, ніж поняття батьківство в цілому та психологічна готовність до нього. Дослідження материнства, взаємодії матері і дитини у ранньому онтогенезі, емоційний стан жінки під час вагітності, особистісні зміни жінки, пов'язані з входженням у батьківство, сприйняття образу дитини

вагітною проводяться такими вченими, як Н.М. Авдєєва, О.В. Бажєнова, Л.Л. Баз, Г.І. Брєхман, В.І. Брутман, І.В. Добряков, О.І. Захаров, О.О. Карабанова, С. Ю. Мєщєрякова, М.С. Радіонова, Г.Г. Філіпова. У своїх роботах Т. Верні, Д. Чемберлен, С. Гроф, Дж. Конджер, М. Оден, М. Сігельман, А. Бєртін, А.Я. Варга, В.І. Гарбузов, В.К. Котирло, Т.В. Нєщєрет, А.С. Співаковська, В.В. Столін розкрили питання становлення відносин вагітної жінки з дитиною та вплив взаємодії матері й дитини на її розвиток, а також особливості поведінки батьків у сім'ї, їх відношення до дитини.

Такі науковці, як А.Я. Варга, О.С. Алексєєва, М.Ю. Арутюнян, А.Д. Кошєлева, С.М.Сорокоумова, А.С. Співаковська, Г.Г. Філіпова розглядали джерела дитячого неблагополуччя як наслідок батьківського способу поведінки, розкрили питання “Я-концепції батьків” та “батьківських установок”.

Узагальнюючи аналіз літератури з проблеми батьківства, слід підкреслити, що вирішальне значення для розвитку дитини має стиль батьківського ставлення. Формування особистості дитини відбувається під впливом дитячо-батьківської взаємодії. Саме у колі сім'ї закладається базис картини світу, образ себе у цьому світі, самооцінка дитини. На основі цих особистісних якостей, в подальшому дитина буде будувати відносини з оточуючим світом.

Одна з найвідоміших типологій батьківського ставлення належить С. Броуді[6]. Науковець запропонував типологію, що описує чотири типи відносин між батьками та дітьми. Наведемо коротко характеристику кожного з типів.

Для першого типу, який має назву “підтримуюча поведінка”, характерні наступні ознаки. Батьки легко пристосовуються до потреб дитини. Відношення до дитини підтримуюче, без великої кількості обмежень. Тим не менш, до дитини пред'являються певні вимоги, та її поведінка

контролюється, але робиться це м'яко, з урахуванням індивідуальних особливостей дитини.

Другий тип – “домінуюча поведінка”. Основною характеристикою даного типу батьківського ставлення є прагнення прищепити дитині певні навички, звички, методи способи поведінки. Батьки цього типу свідомо намагаються пристосуватися до потреб дитини. Витриманий баланс між авторитетністю батьків та поступками дитині

Третій тип – “холодна поведінка”. Як основний інструмент виховання виступає жорсткий контроль з боку батьків та послідовне, суворе привчання дитини до певної поведінки. Батьки цього типу не виявляють великого інтересу до дитини. Основним тут виступає почуття обов'язку. У відносинах з дитиною майже немає теплоти та зовсім немає спонтанності.

Четвертий тип – “непослідовна поведінка”. Поведінка батьків не співвідноситься до віку та потребам дитини, батьками допускається багато помилок у вихованні. Батьки погано розуміють свою дитину. Їхні прямі виховні впливи, як і реакція, на одні й ті самі вчинки дитини, суперечливі. Вимоги, що висуваються непостійні, контроль за дитиною ослаблений.

На думку С. Броуді, найшкідливішим для дитини виявляється четвертий стиль батьківського ставлення, оскільки постійна непередбачуваність реакцій позбавляє дитину відчуття стабільності навколишнього світу та провокує підвищену тривожність. Однак, не тільки четвертий, а й третій стиль батьківського ставлення не сприяє формуванню благополучних батьківсько-дитячих відносин та відповідно не сприяє формуванню середі розвитку та психологічної безпеки для дитини. Для забезпечення благополучних батьківсько-дитячих відносин, які є основою ефективного батьківства, батьки мають приходити до етапу планування появи дитини з певним

рівнем підготовки. На нашу думку, забезпечити успішність реалізації батьківської функції може саме високий рівень психологічної готовності до батьківства, що сприятиме формуванню оптимального стилю батьківського ставлення батьків та реалізації оптимального формату взаємодії з нею.

Спираючись на підхід таких авторів, як Л.А. Данилевич, Т.О. Піроженко, Р.В. Овчарова, К.К. Платонов, Л.Є. Сікорська, можемо визначити поняття “психологічної готовності до батьківства” як інтегративну стійку характеристику, психологічне новоутворення особистості, яке має свою структуру з функціонально пов'язаними між собою компонентами. Так, Т.О. Піроженко[7], розглядає поняття батьківства як структурне утворення, що містить наступні компоненти: когнітивний (уявлення про себе як про батьків, уявлення про ідеальних батьків, знання батьківських функцій, усвідомлення батьками родинного зв'язку з дітьми); емоційний (батьківські почуття, ставлення до дитини, ставлення людини до себе як до батька чи матері); поведінковий (вміння, навички та діяльність батьків, спрямована на матеріальне забезпечення дитини, її виховання та навчання, стиль сімейного виховання, піклування).

Одна з базових конструкцій, на якій будується психологічна готовність до батьківства, це уявлення про батьківство. Кожна людина виносить певний образ батьківства з дитинства, з батьківської сім'ї і цей образ значною мірою впливає на ставлення до майбутнього батьківства. Р.В. Овчарова [1] описує уявлення про батьківство як наочний образ явища батьківства, що виникає з урахуванням наявного у людини досвіду (насамперед, у батьківській сім'ї) шляхом його відтворення в уяві. Подання образу є менш яскравим і деталізованим, ніж сприйняття цього образу в реальній ситуації, але в той же час воно є більш узагальненим і схематизованим. По суті уявлення батьківство є фантазією, оскільки явища батьківства

насправді ще немає, а існує лише його сконструйований загальний образ, який включає в себе образи емоцій, пов'язаних із процесом виховання дітей, окремі та загальні когнітивні схеми: планування способу життя в умовах батьківства, планування виховного процесу та інше, а також образи окремих поведінкових актів та всієї поведінки в цілому.

Щербаков А.В. [8] виділяє когнітивно-рефлексивний, особистісний та емоційний компоненти психологічної готовності до батьківства та розкриває можливості розвитку кожного з компонентів з метою підвищення загального рівня психологічної готовності до батьківства особистості. Когнітивно-рефлексивний компонент включає в себе розуміння змісту поняття “батьківство”, розкриття поняття “батьківська роль”, усвідомлення своїх слабких місць у сфері батьківства та аналіз ситуацій дитячо-батьківської взаємодії. Розвиток особистісного компоненту психологічної готовності до батьківства полягає у формуванні позитивної “Я-концепції”, розвитку вміння безумовного прийняття близьких людей та робота над особистісними смислами і цінностями. Формування емоційного компоненту полягає у розвитку емпатії та підвищенні культури прояву почуттів.

Узагальнюючи, розуміємо, що кожен з компонентів важливий та усі вони взаємопов'язані. Поглиблене вивчення компонентів психологічної готовності до батьківства, та можливості впливу на кожен з них, є подальшою метою нашого теоретичного та емпіричного дослідження. Основними напрямками подальшого дослідження вбачаємо наступне.

На когнітивному рівні: розширення знань про батьківство майбутніх батьків; формування образу успішного батьківства; формування реалістичних, оптимальних умовиводів на рахунок батьківства. На

особистісному першочерговим завданням є робота з установками та сформованими уявленнями про батьківство, а також розвиток позитивного погляду на життя, розуміння своєї цінності та цінності кожної людини. Вплив у *емоційній* площині на формування психологічної готовності до батьківства вбачаємо у підвищенні рівня емоційного інтелекту, адже саме розуміння, прийняття власних емоцій і емоцій інших людей та високий рівень емпатії є основою конструктивної, ефективної комунікації. Можливості розвитку *поведінкового* компоненту вбачаємо в освоєнні продуктивних поведінкових стратегій, розвитку навичок прийняття рішень, планування та реалізації цілей.

Також для формування високого рівня психологічної готовності до батьківства, на нашу думку, важливим є розвиток таких багатокомпонентних опцій особистості як комунікативна компетентність та стресостійкість.

Цілеспрямований вплив на кожний з компонентів психологічної готовності до батьківства може значною мірою підвищити рівень її сформованості. Максимально комфортна та продуктивна реалізація батьківської функції можлива саме за умови сформованості психологічної готовності до батьківства у батьків ще до моменту народження дитини.

Висновки. Батьківство, як важлива соціально-психологічна функція людини, є сукупністю ціннісних орієнтацій, установок та очікувань, батьківської відповідальності та стилю сімейного виховання. Рівень усвідомленості батьківства, його соціально-психологічні наслідки мають вирішальне значення для формування нової особистості.

Дослідження зарубіжних і вітчизняних психологів демонструють вирішальне значення впливу стилів батьківського відношення та дитячо-батьківської взаємодії на розвиток дитини. Основою продуктивної дитячо-

батьківської взаємодії служить високий рівень сформованості психологічної готовності до батьківства.

Поняття батьківство диференційоване на материнство та батьківство, кожне з яких має свої функціональні особливості. В той же час є базові компоненти притаманні батькам будь якої статі. Саме вплив на кожен з цих компонентів, на нашу думку, є основою формування психологічної готовності до батьківства.

Узагальнюючи вивчення складових психологічної готовності до батьківства, як багатогранної структури, можемо виділити наступні компоненти: когнітивний, особистісний, емоційний та поведінковий. Припускаємо, що вплив на кожен з цих компонентів дає змогу підвищити рівень готовності до батьківства.

Вивчення кожного з компонентів та можливостей їх розвитку є метою нашого подальшого дослідження. На нашу думку, саме високий рівень психологічної готовності до батьківства є запорукою ефективного, щасливого батьківства, яке створить благотворний простір для розвитку успішної, щасливою, гармонійної особистості.

Список використаних джерел:

1. Овчарова Р. В. Родительство как психологический феномен : учебное пособие. Москва: Московский психолого-социальный институт, 2006. 496 с.
2. Овчарова Р. В. Психология родительства : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений. Москва : Издательский центр “Академия”, 2005. 368 с.
3. Белогай К. Н. Культурные модели материнства и отцовства как факторы формирования родительского отношения. Журнал практического психолога. 2005. № 5. С. 41–46.

4. Филиппова Г. Г. Материнство и основные аспекты его исследования в психологии. Вопросы психологии. 2001. № 2. С. 22–36. 6.
5. Филиппова Г. Г. Психология материнства : учебное пособие. М. : Изд-во Ин-та психотерапии, 2002. 240 с
6. Васильева Е.Н. Ролевая структура детско-родительских отношений: монография. Н. Новгород: НИУ РАНХиГС, 2015. 196 с.
7. Піроженко Т. О. Хартман О. Ю., Виховуємо дитину – зростаємо як батьки : навчально-методичний посібник. Тернопіль: Мандрівець, 2014. 168 с.
8. Щербаков А.В. Родительские роли как детерминанты формирования личности в контексте психологической готовности к родительству у студенток вуза: автореф. диссертации ....канд.псих.наук:19.00.07. Нижний Новгород, 2014. 28 с.
9. Deater-Deckard Kirby. Parenting Stress. New Haven: Yale university press, 2004. 208 p.
10. Е.Н. Васильева, А.В. Щербаков. Психологическая готовность к родительству: монография. Н. Новгород: НИУ РАНХиГС, 2015. 208 с.
11. Чемберлен Д. Разум вашего новорожденного ребенка. М.: Независимая фирма "Класс", 2005. 224 с.
12. Мещерякова С. Психологическая готовность к материнству. Вопросы психологии. 2000. № 5. С. 18–27.
13. Андреева Т. В. Психология семьи : учеб. Пособие. СПб. : Речь, 2007. 384 с.
14. В.В. Вишньовський. «Формування психологічної готовності жінки до материнства»/Матеріали V Міжнародної науково-технічної конференції молодих учених та студентів. Актуальні задачі сучасних технологій – Тернопіль 17-18 листопада 2016.
15. Гурьянова Т. Развитие психологической готовности к материнству на стадии планирования

беременности, во время беременности и после родов : дис...
канд. психол. наук : 19.00. 07. Барнаул, 2004. 176 с.

16. Гусак Н. І. Підготовка юнаків-старшокласників до виконання соціальних ролей чоловіка та батька : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2005. 18 с.

17. Ярошинська О. О. Розвиток поглядів на інститут батьківства в історії української етнопедагогіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” К., 2005. 18 с.

*§1.15 САМОАНАЛІЗ ЯК ПЕРЕДУМОВА
САМОВИЗНАЧЕННЯ ТА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ
(Лич О.М. Національний авіаційний університет)*

Вступ. Гармонійне життя особистості пов'язується з роботою над собою, з прийняттям себе та нових знань про себе. Важливим виявляється уміння особистості, відокремлюючись від усього оточуючого, відчути свої схильності, бажання, мотиви, можливості, слабкості тощо. Самоаналіз надає можливість особистості дізнатись про себе, не уникаючи відкриттів, визначитись та реалізуватись у житті, у професійному середовищі.

Виклад основного матеріалу. Життя будь-якої людини відрізняється від життя інших людей і має свою специфіку. Ця специфіка прихована у наданні сенсу самим суб'єктом всьому різноманіттю життєвих обставин, подій та ситуацій тощо, що наповнюють і роблять його життя особливим. За влучним виразом О. Леонтьєва, «“завдання на сенс” є завданням на життя» [1, с. 423-424], що здійснюється завдяки самоаналізу через пізнання себе та реальності навколишнього світу.

Самоаналіз – це нелегке завдання, навіть для особистості, яка прагне або перебуває у процесі саморозвитку та самовдосконалення. Темп та ритм життя сучасної людини достатньо інтенсивні настільки, що їй не вистачає часу приділити увагу своєму внутрішньому світу, зрозуміти якою вона є, чи прагне вона саме такого життя, чи задоволена вона своїми досягненнями тощо.

Взагалі, проблема пізнання людиною себе – це одна з найдавніших проблем, до якої звертались мислителі, філософи з давнини до наших днів. Найбільш відомий заклик про пізнання людиною себе був висічений на фронтоні Дельфійського храму і став важливою складовою давньогрецької філософії людини. «Пізнай себе!» – ця теза

може й досі виступати орієнтиром і мотиваційним поштовхом до саморозуміння для сучасної людини. Крім цього, науковці різних століть намагались наблизитись різноманітними методами та засобами до внутрішнього світу особистості. Так, у своїй праці В. Томас та Ф. Знанецький зазначають: «Ми повинні поставити себе у положення суб'єкта, який намагається знайти дорогу у цьому світі, і ми повинні пам'ятати перш за все, що середовище, яке впливає на нього і до якого він пристосовується, є його світом, а не об'єктивним світом науки – природи та суспільства, якими він їх бачить, а не такими, якими їх бачить вчений» [2, с. 1846-1847].

І тому самоаналіз виступає шляхом не тільки отримання нових знань про себе, а й дозволяє зберегти свою самобутність, індивідуальність в різних сферах життєдіяльності. Розглядаючи механізми отримання нових знань про себе П. Бергер та Т. Лукман розкривають два джерела – взаємодія з іншими та з власним внутрішнім світом. «Звичайно, "я знаю себе краще" ... Моє минуле в моїй пам'яті, і хоча я не зможу відновити його у всій повноті, все одно це більше, ніж інша людина може сказати про нього. ... З іншого боку, те, "яким я є", не настільки зрозуміло. Щоб зрозуміти себе, я маю призупинити безперервну спонтанність переживання і свідомо звернути увагу на самого себе. Крім того, така рефлексія щодо самого себе зазвичай буває викликана тим чи іншим ставленням до мене іншої людини» [3, с. 16-17]. Людина соціальна істота і звикла бути частиною оціночного світу інших осіб, починаючи з дитинства. Таке оціночне ставлення укорінене і проявляється у чутливості до зацікавленості їхніми персонами. Сучасний характер взаємодії між людьми у теперішній час трансформується і, незважаючи на заміну реального спілкування дистанційним, ще більше посилюється така чутливість – бути цікавими для інших

оточуючих. А краще розуміння або пізнання інших людей можливі лише через пізнання, самоаналіз особистістю самої себе. Тому важливо сформувати власну думку про себе шляхом знайомства з собою, шляхом надання цьому сенсу.

Група науковців – П. Вацлавік, Д. Бівін, Д. Джексон розглядають сенс не в семантичному, а в екзистенційному значенні. Вони підкреслюють у своїй праці, що: «Відсутність сенсу – це жах екзистенційного Ніщо. Це той суб'єктивний стан, у якому реальність відступає або зникає взагалі, а з цим і будь-яке усвідомлення себе або інших» [4, с. 281]. Простежується важливість для людини зберегти суб'єктивну внутрішню реальність у взаємодії з реальністю зовнішнього середовища. Так, О. Леонтьєв в іншій своїй праці зберігає ідею "завдання на особистісний сенс" і зазначає, що це завдання: «... не вирішується само собою, тому що тепер воно стало завданням на співвідношення мотивів, що характеризує її як особистість. Потрібна особлива внутрішня робота, щоб вирішити таке завдання і, можливо, відкинути від себе те, що оголилося» [5, с. 150]. І видатний науковець торкається важливої проблеми, що виникає на тлі самоаналізу – це прийняття або неприйняття себе. Така амбівалентна проблема в психології розглядається і широко розкрита зокрема через прояви та використання особистістю захисних психологічних механізмів. Проте, якщо вони спрацьовують та діють, це означає, що зустріч із справжнім собою все ж відбувається. Людина сама обирає свій шлях внутрішніх змін. Як зазначав К. Левін: «Навіть якщо система залишається недоторканою ззовні, відбуваються внутрішні зміни» [6, с. 70], припускаємо, що цей може стосуватись й самоаналізу.

Взагалі, самоаналіз тлумачиться як «вивчення людиною самої себе, прагнення пізнати свій внутрішній світ, як спроба проникнути у глибини своєї власної психіки» [7, с. 496]. Самоаналіз асоціюється з одним із напрямів, в якому він був

перетворений на один із методів вивчення особистістю себе, – це психоаналіз. При цьому засновник психоаналізу – З. Фройд [7] вважав, що самоаналіз не повинен підміняти собою психоаналіз як такий. «Психоаналіз (особливо в його ранньому варіанті, вільному від далекосяжних теоретичних постулатів, в якому він і був асимільований багатьма іншими підходами) є один із прикладів вирішення завдань на сенс – сенс симптомів, хвороб, помилкових дій, сновидінь тощо» [1, с. 424]. З. Фройд запропонував вивчати внутрішній світ, спогади дитинства, власні сновидіння, спостерігати власні психічні стани, фантазії, тобто вивчати себе як лікар досліджує пацієнта. І «розглядав самоаналіз як метод, що надає цінні відомості про себе» [7, с. 497].

Нам вважається доцільним зазначити, що право на самоаналіз мають не представники тих чи інших напрямів, а кожна психологічно здорова особистість. «Деякі психоаналітики говорять про те, що люди, здорові самі по собі та мають здорову та непошкоджену психічну структуру, стають самими кращими кандидатами для психоаналізу» [8, с. 50]. Проте ми розуміємо, що за межами оточення, людина наодинці не залишається самотньою – у неї є вона сама, з її думками, досвідом, враженнями, таємницями тощо. Тому К. Хорні зазначає, що самоаналіз, з одного боку, це важкий, поетапний процес, може бути болісним та неприємним процесом, що потребує всю доступну конструктивну енергію. А з іншого боку, є ряд психологічних чинників, що роблять самоаналіз бажаним (сприяє зростанню внутрішньої сили, впевненості у собі, прояву власної ініціативи, сміливості, наполегливості тощо). На думку науковця, ефект, що досягається при самоаналізі, проявляється і в інших сферах життя особистості. Вона набуває здатність долати труднощі та не губитися без сторонньої допомоги. [9].

Припускаємо, що в основі багатьох феноменів таких, як самопізнання, саморозуміння, самоствалення, самооцінка

тощо, коли у якості об'єкту вивчення виступає сам суб'єкт, знаходиться процес аутоаналізу. Так само як аналіз «... включений у всі акти практичної та пізнавальної взаємодії організму з середовищем» [10, с. 19] та «... полягає у мисленнєвому розчленуванні на складові частини об'єкта, що досліджується та є методом отримання нових знань» [11, с. 16], так й аутоаналіз дозволяє самій особистості цілісно охопити власний внутрішній світ. Аутоаналіз – це нові знання про себе, що заломлюються через набутий власний досвід. Аутоаналіз це більш глибинний, свідомий процес, завдяки якому виокремлюються усі психологічні надбання, що трансформуються незалежно від ретроспективних спогад та перспективних устремлінь.

Аналізуючи складові структури особистості В. Джеймс [12] прийшов до висновку, що самим узагальнюючим елементом особистості, і при цьому самим одноманітним, – є пам'ять. «Пам'ять надає особистості один із шляхів набуття сенсу життя в цілому і на кожному його етапі зокрема. ... Тільки сенс, видобутий автобіографічним самопізнанням з ідеї унікальності себе, з роздумів про свою долю, здатний, злившись з загальнозначущим сенсом, породити щось нове: життєвий сенс – призначення. Це вища форма еволюції смислів містить у собі потенціал особистісного здійснення у вузькому просвіті між соціально значущим та індивідуально необхідним» [13, с. 15]. Пам'ять пов'язує три часові виміри – минуле, теперішнє та майбутнє, узгодженість яких привертала увагу багатьох науковців.

Є. Головаха та О. Кронік у своїй праці, присвяченій психологічному часу особистості, зазначають: «Зміст психологічного минулого, визначається сукупністю так званих реалізованих зв'язків, що поєднують між собою події хронологічного минулого. Психологічне теперішнє включає у себе актуальні зв'язки, тобто ті зв'язки, реалізація яких вже почалась, але ще не завершилась, і які поєднують між

собою події хронологічного минулого, з одного боку, і майбутнього – з іншого. І нарешті, психологічне майбутнє особистості складають потенційні зв'язки, реалізація яких ще не почалась, оскільки вони поєднують між собою передбачувані події хронологічного майбутнього» [14, с. 198].

Ці часові психологічні виміри супроводжують людину протягом життя, від народження й до останньої миті та мають свою вікову динаміку прояву. Саме частинами «психологічного поля у даний момент часу», згідно з концепцією К. Левіна, являються психологічне минуле, теперішнє і майбутнє. «Прояснення проблеми минулого і майбутнього було сильно затримано тим фактом, що психологічне поле, яке існує у даний час, містить також погляди цього індивіда на його майбутнє та минуле. Індивід бачить не тільки свою теперішню ситуацію; він має певні очікування, бажання, страхи, мрії про своє майбутнє. Його погляди на його власне минуле і на минуле іншого фізичного та соціального світу часто невірні, але тим не менш вони складають його життєвий простір «рівень реального» минулого» [6, с. 73-74]. «Поле включає не тільки теперішнє становище індивіда, але і його уявлення про своє минуле та майбутнє – бажання, страхи, мрії, плани та надії. Усі частини поля, не дивлячись на їхню хронологічну різночасовість, суб'єктивно переживаються як одночасні та у рівному ступені визначають поведінку людини» [13, с. 174].

Як зазначає В. Нуркова: «Навіть протягом одного людського життя час неоднорідний. Час юності і час старості відмінні один від одного. “Як мчить час”, – з гіркотою помічає дорослий, тоді як дитина болісно вираховує дні, що залишилися до початку літніх канікул або до довгоочікуваного дня народження» [13, с. 142]. Підтвердження даного ствердження відбулось шляхом експериментального порівняння результатів молодих та літніх досліджуваних, і виявилось, що з віком суб'єктивний

плин часу прискорюється [15]. Однак нерівномірність сприйняття часу не відбивається на якості сприйняття внутрішнього світу особистості. Як писав В. Джеймс: «Людина у зрілому віці може різко відрізнятись від себе самої в юності, але обидві вони, звертаючись подумки до того ж дитинства, називають це дитинство своїм. ... Ми часто говоримо про людину: “Вона так змінилася, що її важко впізнати”; дещо рідше люди самі дають про себе подібний відгук. Зміни в особистості, що відзначаються нашим «я» або зовнішнім спостерігачем, можуть бути в одному випадку різкими, в іншому – ледь помітними» [12, с. 59].

Зміни, які торкаються внутрішнього світу особистості будуть помічені у її справах, діях, у виборі сфери, в якій вона прагне реалізовуватись. Навіть філософська теза про пізнання людиною себе трансформувалась до проблеми, що людина на основі знань може вдіяти, вчинити. Так, Н. Сарджвеладзе у своїй монографії «Особистість та її взаємодія з соціальним середовищем» торкається проблем внутрішньої зміни особистості та, на цій основі, самореалізації.

Науковець розглядає особливості свідомості та самосвідомості через порівняння висунутих ним тез, що вступають у суперечність. Особистість, з одного боку, «це відносно стійка та стабільна, фіксована система установок і рис характеру. Вона являється уособленням поглядів та переконань тієї спільноти людей, репрезентантом якої вона являється». [16, с. 17]. З іншого боку, особистість – «це постійна самореалізація своїх можливостей. Їй властиві постійне становлення. Вона унікальна та автономна» [16, с. 17]. Перша теза, на думку науковця, це узагальнене уявлення про особистість багатьох тогочасних психологів, які фактично зводили особистість до індивідуальності. Друга теза, а скоріше, антитеза висунута науковцем при узагальненні ідей

та поглядів вітчизняних та зарубіжних філософів та психологів про особистість, яка характеризується становленням, змінами, відкритістю, самореалізацією, автономністю, унікальністю, де особистість – це система, що розвивається та знаходиться у постійному становленні. У межах цього останнього підходу Н. Сарджвеладзе посилається на відомих науковців (Дж. Когол, В. Франкл, А. Маслоу, К. Роджерс, І. Кон, С. Столін), які зорієнтовані на розумінні особистості як такої, яка прагне зберегти свою унікальність, прагне до самореалізації.

Вважаємо, що самореалізація особистості пов'язана з самовизначенням, коли завдяки глибинному аутоаналізу особистість не просто має про себе певні знання, вона й прагне до розвитку усього найкращого, що має у собі (найкращих особистісних якостей, реалізації цілей тощо). Власне кажучи, це й підтверджується деякими положеннями психологічного аналізу сутності особистості запропоновані Н. Сарджвеладзе. Наведемо коротко його тези [16, с. 21-22]: – особистість прагне бути та залишатись собою, тобто важливо наскільки вона прагне до індивідуалізації; – особистість не тільки суб'єкт постійного розвитку, тобто важливо наскільки усвідомлено вона прагне до розвитку та становлення; – особистісний спосіб буття з елементами автономії, тобто важливо наскільки вона прагне до автономії та самостійності; – особистість це не сукупність потенційних можливостей, що певним чином реалізуються протягом життя, тобто важливо наскільки вона сама прагне до реалізації цих можливостей.

Як бачимо проблема самовизначення та самореалізації особистості досить вагома і вивчається багатьма науковцями. Власне, заперечення шляху реалізації може призвести до негативних наслідків. На думку Є. Головахи, якщо життєві цілі і плани не реалізуються, то наявність ціннісних регуляторів забезпечує стійкість особистості в

момент “кризи нереалізованості”. Якщо ж намічені цілі досягнуті й втрачають спонукальну силу, ціннісні орієнтації стимулюють постановки нових, цілей. Цей механізм діє при стійкій структурі ціннісної свідомості людини, коли у неї сформована досить чітка ієрархія ціннісних орієнтації [17]. А усе відбувається завдяки аутоаналізу, що дозволяє особистості окреслити власні схильності та можливості у різних сферах життя та діяльності.

Висновки. На нашу думку, саме аутоаналіз дозволяє людині взаємодіяти безпосередньо з власним досвідом, зберігати внутрішню цілісність, виокремлювати певні частини з узагальненого уявлення про себе для кращого саморозуміння, розширяти знання про себе, про свої можливості, довіряти своєму вибору. Враховуючи соціальний досвід оточуючого середовища на основі аутоаналізу людина може співвідносити його з власними надбаннями об’єктивного сприйняття себе, проявами своєї особистості тощо. Власне, тому вважаємо, що шлях аутоаналізу призводить до самовизначення та самореалізації особистості у різних сферах її життєдіяльності.

Список використаних джерел:

1. Леонтьев А.Н. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. Москва: Смысл, 2007. 511 с.
2. Thomas W.I. and Znaniecki F. The Polish Peasant in Europe and America II. Part IV: Life Record of an Immigrant, New York: Dover Publications (1958): 1831-1914].
3. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. Москва: «Медиум», 1995. 323 с.
4. Вацлавик В., Бивин Д., Джексон Д. Прагматика человеческих коммуникаций: Изучение паттернов,

патологий и парадоксов взаимодействия. Москва: Апрель-Пресс, ЭКСМО-Пресс, 2000. 320 с.

5. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва: Политиздат, 1975. 304 с.

6. Курт Л. Теория поля в социальных науках. Санкт-Петербург: Сенсор, 2000. 368 с.

7. Лейбин В.М. Словарь-справочник по психоанализу. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 668 с.

8. Фрейджер Р., Фейдимен Д. Личность. Теории, упражнения, эксперименты. Санкт-Петербург: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2006. 704 с.

9. Хорни К. Самоанализ. Москва: ЭКСПО, 2002. 448 с.

10. Психология. Словарь. /под ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского, Москва: Политиздат, 1990. 494 с.

11. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. Москва: Политиздат, 1987. 590 с.

12. Джемс У. *Психология* /под ред. Л.А. Петровской. Москва: Педагогика, 1991. 368 с.

13. Нуркова В.В. Свершенное продолжается: психология автобиографической памяти личности. Москва: УРАО, 2000. 320 с.

14. Головаха Е.И., Кроник А.А. Психологическое время личности. Москва: Смысл, 2008. 267 с.

15. Wallach M.A., Green L.R. On age and the subjective speed of time. *Journal of gerontology*. 1961. V. 16. № 1. P. 71-74.

16. Сарджвеладзе Н.И. Личность и ее взаимодействие с социальной средой. Тбилиси: МЕЦНИЕРЕБА, 1989. 205 с.

17. Головаха Е.И. *Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение* молодежи. Киев: Наукова думка, 1988. 142 с.

*§1.16 ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ
РЕФЛЕКСІЇ В КОНТЕКСТІ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ
СУЧАСНОГО ПІДЛІТКА (Маляр О.І. Комунальний заклад
вищої освіти «Вінницька академія безперервної освіти»,
Подкопаєва Ю.В. Національний авіаційний університет)*

Вступ. Наша сучасність відзначається високим ступенем мінливості культурних впливів, безперервною зміною вимог, пріоритетів, настанов, цінностей. Така ситуація зумовлює об'єктивну необхідність у здійсненні рефлексії, що покликана розкрити адаптивні, самоактуалізуючі можливості людини й ті особистісні якості, які визначають її самоцінність і мають бути збережені в процесах соціального вираження, захищені від нівелювання зовнішніми впливами, розкриті в продуктивній самореалізації. Важливу роль у процесі самопізнання та розумінні людьми один одного відіграє рефлексія. Значущості набуває вплив рефлексії у контексті самореалізації особистості.

Розуміння рефлексії упродовж всієї історії становлення психологічного знання мало багато підходів. Від суто філософського, де Дж. Локк визначав її як спостереження, якому розум підпорядковує свою діяльність, до суто психологічного підходу І. Карпова, який вважав, що рефлексію слід розглядати у трьох основних модальностях психіки особистості: рефлексія як стан, як властивість і як процес. Рефлексія виступає як процес осмислення особистісних змістів (образів особистості, з якими ототожнює себе «Я»), який призводить до їх поступальних змін і породжує новоутворення особистості (І.Д. Бех, І.М. Семенов, С.Ю. Степанов та ін.).

Виклад основного матеріалу. Значну увагу вивченню рефлексії як категоріального засобу розкриття сутнісного змісту низки психологічних феноменів і фактів та як

пояснювального принципу організації і розвитку психіки людини приділяли такі відомі психологи, як Б.Г. Ананьєв, П.П. Блонський Л.С. Виготський, Ж. Піаже, С.Л. Рубінштейн. Завдяки проведеним ними дослідженням було встановлено, що рефлексія – один з важливих чинників становлення і розвитку особистості людини.

На думку В.І. Степанського та І.Л. Енгельса, становлення суб'єктності відбувається за трьома етапами: усвідомлення індивідом свого тіла не просто як даного йому в безпосередніх відчуттях, а одночасно, як і об'єкт свого управління (соматичне Я); усвідомлення себе як суспільної істоти, здатної до соціальної активності (соціальне Я); рефлексія власного психічного світу, не тотожного психічному світу інших людей (психічне Я) [8]. Процес соціалізованого виховання, на думку вчених, визначає основні напрямки для розвитку суб'єктності особистості. В.О. Ядов теж розглядає суб'єктність як властивість особистості, яка набувається, формується в життєдіяльності, кристалізованій у потенціях людини [10].

І.І. Резвицький щодо цього зазначає, що «в якості індивідуальності людина є автономним і неповторним суб'єктом свідомості і діяльності, здатним до самовизначення, саморегулювання, самовдосконалення в умовах суспільства» [7, С. 38].

Людина як суб'єкт формується і виявляється у процесі спільної діяльності, шляхом діалогічної взаємодії, у результаті співвіднесення актуальних та історичних соціально-культурних норм із власним образом зовнішнього та внутрішнього світу. Таке співвіднесення можливе завдяки рефлексії як складовій свідомості, а саме – здатності мислити за іншого, бачити, оцінювати себе та свої дії з позиції інших.

Ми погоджуємося з думкою Мільчевської Г.С., що особистісна самореалізація підлітка пов'язана, перш за все, з

пошуком свого власного Я, пізнанням своїх можливостей, здібностей, талантів та реалізацією і втіленням їх у життя. В даному контексті важливим є визначення поняття «рефлексія». Так, рефлексія – це роздуми людини про свій внутрішній стан, самоаналіз; здатність людини звертатися до початку своїх дій; вміння знаходитися в позиції спостерігача; роздуми особистості про те, що вона робить, яким чином пізнає себе [5, С. 181].

Рефлексивність – це здатність до відображення «образу-Я», а також усвідомлення сутності своєї особистості взаємодії з іншими людьми [1, С. 32]. І.С. Кон розуміє рефлексивність як здатність поставити себе на місце іншого та усвідомити ставлення інших до себе [4, С. 37]. Отже, рефлексивність проявляється в аналізі своїх задумів, своєї діяльності, наслідків прийнятого рішення, коли людина одночасно виступає і суб'єктом, і об'єктом самоспостереження, а також у здатності людини до аналізу своєї взаємодії з оточенням.

Важливим, на думку А.С. Шарова, є розгляд рефлексії як механізму, що спричиняє зміни не тільки в діяльності, яка упредметнює активність людини і в підсумку змінює звичний перебіг подій, а й у суб'єкті – через рефлексивну організацію її внутрішнього світу, за допомогою інтеграції та диференціації меж смислової сфери особистості [4].

А.В. Карпов, розглядаючи зміст поняття рефлексії, розрізняє три основні її види: ситуаційну, ретроспективну і перспективну. Так, ситуаційна рефлексія виявляється у самоконтролі поведінки людини в певній ситуації, осмислення її елементів, аналізі співвідношення своїх дій із ситуацією відповідно до мінливих умов. Така рефлексія виражається в обмірковуванні суб'єктом своєї поточної діяльності, у розгортанні процесів ухвалення рішення, у схильності до самоаналізу у певних життєвих ситуаціях. Ретроспективна рефлексія виявляється в схильності до

аналізу вже виконаної в минулому діяльності та подій, що відбулися. Така рефлексія виражається у частоті і тривалості аналізу та оцінки суб'єктом минулої події. Перспективна рефлексія виявляється у співвідношенні аналізу майбутньої діяльності, поведінки з плануванням, прогнозуванням ймовірних результатів. Основними характеристиками такої рефлексії є – деталізація планування поведінки, частота звернення до майбутніх подій, орієнтація на майбутнє [3].

І.Д. Бех зазначає, що рефлексія є засобом усвідомлення суб'єктом підґрунтя власних дій, це спрямованість мислення на себе, на власні процеси і продукти діяльності. Вченим описані й досліджені такі види рефлексії як регулятивна (внутрішнім об'єктом якої є увага, що визначає зосередженість і спрямованість виховного процесу), визначальна (осмислення суб'єктом свого Я та усвідомлення того, що віддаляє його від досконалості), синтезуюча (узгодження гуманістичних цінностей з Я-духовним), створювальна (розвиток і саморозвиток особистості) [2].

Погоджуємося з думкою науковиці Яковицької Л.С. про те, що рефлексія є базовою здатністю людини, специфічною і фундаментальною складовою істинно людського способу життя, діяльністю із саморозвитку, самовивчення, самопроектування, конструювання себе, які спрямовані на розвиток прийомів самопізнання, саморозуміння, самоідентифікації, уміння приставати на різні позиції. З підвищенням рівня реалізації рефлексії збільшується інтерес до власної індивідуальності, підвищується усвідомленість власної мотиваційно-потребової, емоційно-вольової та когнітивної сфер, що, в свою чергу, визначає становлення самоприйняття, аутосимпатії, самоповаги, позитивного інтегрального самоставлення, як умова успішної самореалізації особистості [11].

Перше дослідження, що розкривало сутність

особистісної рефлексії підлітків, було виконане Н.І. Гуткіною, яка розглядала даний феномен як механізм самосвідомості, як особливий акт самодослідження, при якому індивід вивчає власний внутрішній світ і самого себе як дослідника. Проявом особистісної рефлексії в її дослідженні виступили рефлексивні очікування, а критерієм наявності – самоаналіз, який приводить до нових знань про себе. Підкреслюється, що підлітковий вік є сензитивним періодом у розвитку особистісної рефлексії. А.М. Прихожан, вивчаючи емоційно-ціннісне ставлення підлітків до себе, виявила, що рефлексивний аналіз зумовлює як позитивне, так і негативне емоційне ставлення до себе, яке залежить від оцінного ставлення оточуючих і, перш за все, від ставлення однолітків [6].

Дослідження проводилося на базі загальноосвітніх шкіл міста Вінниці. Загальна кількість досліджуваних склала 100 учнів 7-8 класів, віком 12–14 років.

До комплексу методик дослідження рефлексії підлітків увійшли наступні: опитувальник «Визначення індивідуального вияву рівня рефлексивності» (авт. А.В. Карпов, В.В. Пономарьова); метод сфокусованого інтерв'ю (авт. Н.О. Деєва); опитувальник «Диференціальний тип рефлексії», розроблений Д.О. Леонтьєвим, К.М. Лаптевою, Є.М. Осіним і А.Ж. Саліховою.

За допомогою методики «Визначення рівня індивідуальної міри рефлексивності» (авт. А.В. Карпов, В.В. Пономарьова) було досліджено дві основні сфери реалізації рефлексивних процесів – перебіг власного мислення, свідомості, діяльності, особистості, з одного боку, і зміст свідомості іншої людини, розмірковування за неї, розуміння її позиції і мотивів – з іншого.

Обстеження проводилося у формі письмового опитування з учнями 7-8 класів.

У результаті проведеного дослідження рівнів рефлексії

у підлітків були отримані такі показники: серед учнів 7-их класів дуже низький рівень мають 17% підлітків; низький – 30,7% підлітків; середній рівень виявлено у 51,2% підлітків, а в учнів 8-их класів були зафіксовані такі дані: дуже низький рівень – 9,1% підлітків; низький – 24,3% підлітків; середній – 53,6% підлітків; високий – 7,3% підлітків; дуже високий рівень продемонстрували 4,8% підлітків.

У більшість дітей підліткового віку розвиток рефлексії має середній рівень, а це свідчить про те, що ці діти аналізують свої задуми, поведінку, наслідки своєї діяльності, взаємодії з іншими людьми, але не в повному обсязі. Вони не завжди можуть зрозуміти позицію іншої людини, поставити себе на місце іншого, зрозуміти свою роль у власному житті та житті інших людей. Низький рівень розвитку характеризується дуже слабким внутрішнім аналізом своєї діяльності, вчинків, особливо їх наслідків і труднощами у навчанні.

Високий та дуже високий рівні рефлексії містять дві основні характеристики: 1) спроможність долучати до кола предметів уявного розгляду власні думки, відчуття і вчинки, що дозволяє підліткові бачити себе очима інших та усвідомлювати недоліки і переваги власної особистості; 2) можливість розрізняти суперечність між думками, словами і вчинками, що дає змогу «створювати» ідеальні конструкції, які не обов'язково висловлювати або втілювати в дію, тобто мовиться про здатність оперувати ідеальними ситуаціями та обставинами.

Отже, найбільш сензитивним періодом розвитку даних рівнів рефлексії слушно вважати вік 15–17 років. Саме у цей період досягається її висока функціональна дієвість, коли у більшості старшокласників вона адекватна їх можливостям самореалізуватися, у багатьох наближається до оптимального особистісного перебігу. Тому у віці 12–14 років дані рівні (високий та дуже високий) були виявлені у найменшій

кількості учнів.

За допомогою методу сфокусованого інтерв'ю (авт. Н.О. Деева) та опитувальника «Диференціальний тип рефлексії», розробленого Д.О. Леонтьєвим, К.М. Лаптевою, Є.М. Осіним і А.Ж. Саліховою, встановлено системну рефлексію, інтроспекцію та квазірефлексію.

Рефлексія як здатність довільного звертання людської свідомості на саму себе має два аспекти: механізм довільного маніпулювання ідеальними змістами в розумовому плані, заснований на переживанні дистанції між своєю свідомістю і її інтенціональним об'єктом, і спрямованість цього процесу на самого себе як на об'єкт рефлексії.

Системна рефлексія була виявлена у 43,4% семикласників та у 43,9% учнів, які навчаються у 8 класі, що свідчить про здатність до самодистанціювання, яке дозволяє вибірково ставитися до самого себе як до авторського проекту, піклуватися про себе і працювати над собою, спрямовуючи зусилля на зміну того, що суб'єкт вважає за потрібне змінити. У підлітків системна рефлексія залежить від спроможності не фіксуватись на переживаннях, що деструктивно впливає на результат, а мобілізовано зібрати інформацію актуального досвіду, дистанційно профільтрувати цю інформацію через процеси внутрішнього діалогу та зробити висновок про свій стан.

Найменше досліджуваних учнів виявили інтроспекцію (23% підлітків; 12% підлітків), це вказує на те, що підлітки частіше виявляють здатність до самодослідження, інтерес до свого внутрішнього світу, власних думок, поглиблено осмислюють свої переживання. Слід зазначити, що інтроспекція, утворена домінуванням спрямованості свідомості на себе та ігноруванням зовнішньої ситуації, є одностороннім процесом, а отже, не сприяє повноцінному сприйняттю себе в ситуації взаємодії.

Квазірефлексія є формою психологічного захисту через відхід від неприємної ситуації, реальне вирішення якої не проглядається. За отриманими результатами дослідження квазірефлексії (виявлено в учнів сьомого класу – 33,3%; виявлено в учнів восьмого класу – 43,9%), нашим респондентам доволі важко конструктивно взаємодіяти із зовнішнім світом. Це обумовлено внутрішніми протиріччями, пережитими підлітками при самоаналізі свого «Я», підлітковим комплексом емоційності (егоїстичність, «міф про власну винятковість» та феномен «уявна аудиторія»).

Досліджуючи види рефлексії ми отримали такі результати: ретроспективну рефлексію виявили у 30% учнів 7-их класів, а в учнів 8-их класів виявлено 36%; ситуативну рефлексію демонструють 43% семикласників і 36% восьмикласників; перспективну (проспективну) рефлексію виявлено у 21% учнів 7-их класів та у 27% учнів 8-их класів. Отже, ретроспективна рефлексія пов'язана з осмисленням образу самого себе в минулому та тих чинників особистісних конфліктів, які виникали на пройденому шляху життя. Ситуативна рефлексія забезпечує включення цілісного «Я» в безпосередню («тут і тепер») ситуацію та осмислення значущості «для мене» тих чи інших сторін своєї особистості, але підлітки не завжди відстежують ситуації, які виникають, не рефлексують свої дії і власну поведінку та докладені зусилля інших людей. В даному випадку перспективна рефлексія означає створення майбутнього життєвого «поля» і свого образу в ньому з можливими перспективами подолання особистісних конфліктів. З трьох видів рефлексії – ретроспективної, перспективної, ситуативної, – остання, особливо в учнів підліткового віку, проявляється найбільше. Це пояснюється індивідуальними та віковими особливостями досліджуваних.

Визначення особливостей рефлексивної активності в

контексті самореалізації розглядалося через афективність, когнітивність та конактивність. Більшість підлітків (51% учнів) мають афективну активність, яка виявляється у підвищеній емоційності, експресії емоцій і відчуттів, котрі переживаються глибиною – у рефлексії своїх емоційних хвилювань, які ніби дають заряд для внутрішніх змін, що часто можуть бути неусвідомлюваними. Також, когнітивну активність виявлено в учнів підліткового віку (29%), основний зміст якої полягає у роздумах про події, в аналізі життєвих ситуацій, в осмисленні і пошуках варіантів виходу з них, у плануванні і передбаченні дій тощо. У підлітковому віці конативний аспект рефлексії продемонстрували 20% учнів. Це свідчить про те, що підліток опановує уміннями-здатностями до самоаналізу, самомотивації, саморегуляції, самокоординації, самоконтролю, самооцінки, а найголовніше – починає усвідомлювати свою індивідуальність, тобто визначає свою позицію у соціумі, одержує цілеспрямований поступ усередині самого свого психодуховного життя.

Досліджуючи якості та особливості рівнів рефлексії у підлітковому віці ми виявили, що найактивніше розвиваються організованість й обґрунтованість, поєднуючись з тактичним та операційним рівнями. Якості рефлексії можуть бути одними із механізмів її розвитку у процесі суб'єктності особистості, як умова успішної самореалізації.

У підлітків обґрунтованість (виявлено в учнів сьомого класу – 35%; виявлено в учнів восьмого класу – 36,5%) здебільшого спрямована на оформлення цінностей смислової сфери особистості, проявом чого служить намагання аргументувати важливість і причини того, що відбувається з ними, знайти підстави своїх дій, зіставити явища, які впливають на їх власне сприйняття, внутрішнє прийняття.

Таким чином, при осмисленні значущої події і себе у

ній, своїх цінностей і смислів, деякі підлітки (учні сьомого класу – 19,5%; учні восьмого класу – 23%) виходять на широкий, ціннісний, узагальнений, або стратегічний рівень рефлексування. Вони прагнуть аналізувати й осмислювати події свого життя, знайти дійсні причини і підстави того, що відбувається. У 12–14-річних підлітків спостерігається більш рівномірний вияв рефлексивних ознак, плавне зростання значень від організованості до обґрунтованості.

Висновки. Як показав аналіз результатів дослідження, рефлексія є одним із основних механізмів психологічного становлення особистості, що стимулює успішну самореалізацію підлітка. Основною проблемою сучасних підлітків є вміння неефективно використовувати минулий досвід, що феноменально підтверджується результатами. Наприклад, підліток аналізує свій вчинок, усвідомлює, що вів себе неадекватно ситуації, з вірою прогнозує, що у майбутньому так вчиняти не буде. Але коли він опиняється в аналогічній ситуації, то все ж вчиняє як і раніше – втрачає контроль над собою і над ситуацією у цілому. Виходить, що у його свідомості минуле і майбутнє перебувають у відриві від сьогодення. Це свідчить про недостатній рівень розвитку рефлексії у дітей підліткового віку та необхідність розроблення й впровадження соціально-психологічного тренінгу з розвитку рефлексії в контексті успішної самореалізації.

Список використаних джерел:

1. Берне Р. Развитие «Я-концепции» и воспитания. Москва, 1986. 320 с.
2. Бех І.Д. Духовні цінності як надбання особистості. *Рідна школа*, 2012. № 1–2 (985–986). С. 9–12.
3. Карпов А.В. Психология рефлексивных механизмов деятельности : монография. М. : Изд-во “Институт психологии РАН”, 2004. 424 с.

4. Кон И.С. Открытие «Я» . М. : Политиздат, 1978. 367 с.
5. Мільчевська, Г.С. Рефлексія як важлива умова особистісної самореалізації старшого підлітка в дитячому закладі оздоровлення та відпочинку. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*, 2013. 10 (IV). С. 180-185.
6. Прихожан А.М. Тревожность у детей и подростков : психологическая природа и возрастная динамика. Воронеж : Издательство НПО «МОДЭК», 2000. 304 с.
7. Резвицкий И.И. Личность. Индивидуальность. Общество : Проблема индивидуализации и ее социально-философский смысл. М. : Политиздат, 1984. 141 с.
8. Степанский В.И. Свойство субъектности как предпосылка личностной формы общения. *Вопросы психологии*, 1991. №5. С.98-103.
9. Шаров А.С. Онтология рефлексии: природа, функции и механизмы. *Рефлексивные процессы и управление*. 2005. Т. 5, № 1. С. 71–92.
10. Ядов В.А. Социальная психология личности. *Социология и современность*. 2003. Т. 1. № 2. С. 75-120.
11. Яковицька Л.С. Рефлексія як чинник самореалізації в науково-технічній діяльності. *Психологія свідомості : теорія і практика наукових досліджень*: зб. тез міжн. наук.- практ. конф., м. Переяслав-Хмельницький, 21 берез. 2018 р. м. Переяслав-Хмельницький, 2018. С. 244-246.

§1.17 ГОТОВНІСТЬ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ-МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ АВІАЦІЙНОЇ ГАЛУЗІ (Михеєва Т.О. Національний авіаційний університет)

Вступ. Актуальність дослідження професійної підготовки іноземних студентів-майбутніх інженерів авіаційної галузі у контексті нашого дослідження обґрунтовується низкою факторів, зокрема:

- зростанням кількості авіаційних перевезень, що впливає на потребу підприємств авіаційної галузі у відповідних висококваліфікованих спеціалістах та призводить до підвищення попиту на здобуття освіти у сфері авіації;

- необхідністю входження українських закладів вищої освіти (ЗВО) до міжнародних рейтингів таких, як QS World University Rankings, Academic Ranking of World Universities, The Higher Education World University Rankings, що забезпечує інтеграцію українських університетів у міжнародний освітньо-науковий простір та досягається частково за рахунок збільшення кількості іноземних студентів [1];

- інтеграцією ЗВТО у європейський і світовий освітній простір з урахуванням національних інтересів, що може бути реалізовано завдяки інтернаціоналізації науково-освітнього процесу та активному залученню іноземних студентів до навчання в Україну шляхом здійснення наступних кроків: узгодження освітніх програм українських та зарубіжних ЗВО, що дасть змогу збільшити кількість освітніх програм подвійних дипломів; залученням іноземних викладачів до освітнього процесу вітчизняних ЗВО; активної участі університетів у міжнародних грантових програмах, що, у свою чергу, передбачає удосконалення процедури набору та зарахування іноземних громадян згідно правил,

що використовуються провідними університетами світу (шляхом заміни вступних іспитів конкурсом документів); формування сприятливого освітнього середовища та створення комфортних умов для навчання та перебування іноземних студентів в Україні; унормування можливості працевлаштування для іноземних студентів у вільний від навчання час задля навчання та опанування ними практичних фахових компетентностей» та ін. [2].

Особливості дослідження готовності до професійної діяльності іноземних студентів-майбутніх інженерів авіаційної галузі, в той же час, обумовлені необхідністю вирішення суперечностей між:

- популярністю серед іноземців здобуття авіаційної освіти у ЗВО України та недостатнім рівнем їх професійної орієнтації на стадії вибору професії;

- сучасними високими вимогами міжнародного ринку праці до фахівців-випускників технічних університетів та недостатнім науковим обґрунтуванням побудови освітньо-інформаційного середовища ЗВТО, спрямованого на формування готовності до успішного здійснення професійної діяльності;

- необхідністю реалізації студентоцентрованого навчання з урахуванням індивідуальних та національних особливостей іноземних студентів та недостатньою готовністю науково-педагогічних працівників до здійснення такої діяльності [3, с. 49].

У рамках нашого дослідження вважаємо доцільним розглянути погляди сучасних вітчизняних та зарубіжних науковців щодо поняття «готовність до професійної діяльності» різних фахівців.

Виклад основного матеріалу. Результати аналізу наукових доробок вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як Б. Ананьєв, А. Адлер, Г. Балл, О. Леонтьєв, М. Кулакова, Т. Ковалькова, Т. Кобилянська, О. Самойленко,

О. Москаленко, О. Коломієць, Л. Рябокінь, І. Радзівілова, І. Крохмаль та ін. засвідчили, що наразі існує багато поглядів і трактувань поняття «готовності до професійної діяльності» фахівців різних сфер, що відображено у таблицях 1, 2.

Грунтовний аналіз стандарту вищої освіти за спеціальністю 272 «Авіаційний транспорт» для другого (магістерського) рівня вищої освіти [4], освітньо-професійної програми «Технічне обслуговування та ремонт повітряних суден і авіадвигунів» другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 272 «Авіаційний транспорт» [5], та завдань і обов'язків інженерів з обслуговування повітряних суден, зазначених у Довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників [6], дали нам змогу зробити висновок, що побудова особистісної траєкторії навчання іноземних студентів-майбутніх інженерів авіаційної галузі у відповідному освітньо-інформаційному середовищі Національного авіаційного університету (НАУ) та формування у них готовності до професійної діяльності потребують розробки та упровадження в освітній процес системи відповідних психолого-педагогічних умов, що складають системоутворююче ядро відкритого системно-синергетичного освітнього простору НАУ.

Аналіз вітчизняних та зарубіжних науково-педагогічних джерел щодо трактування різними дослідниками поняття діяльності дозволив структурувати отриману інформацію, що відображено у таблиці 1.

Таблиця 1

Визначення поняття діяльності у науково-педагогічних джерелах

Джерело або автор	Визначення
Практичний словник синонімів української мови	«праця, робота, заняття, активність, діяння; існування, життя; функціонування»
Великий тлумачний словник сучасної української мови	«застосування своєї праці до чого-небудь; праця, дії людей у якій-небудь галузі; робота, функціонування якоїсь організації, установи, машини і т. ін.; виявлення сили, енергії чого-небудь»
Б. Ананьев	діяльність – це система зв'язків і взаємозалежності праці, спілкування і пізнання, гри і навчання, спорту і самодіяльності різних видів
А. Адлер	психічна діяльність – це комплекс агресивних і захисних механізмів, основним призначенням яких є забезпечення продовження існування даного організму і можливості його безпечного розвитку
Г. Балл	діяльність – це система процесів вирішення різноманітних задач, а результативність навчання визначається тим, які саме задачі, у якій послідовності та якими способами вирішуються.
О. Леонтьев	діяльність – це система, що має структуру, внутрішні переходи і перетворення, свій розвиток; входить до складу системи суспільних відносин і залежить від різних факторів: від місця, яке займає особистість у суспільстві; від умов та індивідуальних обставин, які випадають на долю людини.

Ми поділяємо думку Б. Ананьева, А. Адлера, Г. Балла,

О. Леонтьева відносно їх визначення діяльності як *системи дій особистості, яка взаємопов'язана і взаємозалежна з соціальним та інформаційним середовищем, у якому ця особистість перебуває.*

В той же час, вважаємо доцільним зупинитись більш детально на тлумаченні терміну «професійна підготовка». Дослідниця С. Калаур зауважує, що професійна підготовка сучасного кваліфікованого фахівця повинна мати не тільки гуманістичне спрямування, але й «забезпечувати вільний розвиток здібностей, потреб та інтересів». З методологічної позиції вчена розглядає професійну підготовку як «специфічний соціокультурний інститут, через який здійснюється трансляція спеціалізованого соціального та культурного досвіду, накопиченого суспільством»; у загальнонауковому контексті професійна підготовка передбачає дві стратегії: по-перше, освіту, як процес і результат оволодіння певним стандартизованим змістом освіти...; по-друге, освіту як безперервний процес розвитку, становлення особистості, що передбачає формування мотиваційної сфери, пізнавальних здібностей і професійно-важливих якостей» [7].

Дослідник Г. Лещенко пропонує розглядати професійну підготовку як «органічний складник професійної освіти, який формує й розвиває прикладні практичні знання, уміння, навички, здібності та якості фахівця» і зазначає, що процес професійної підготовки фахівців у ЗВО повинен здійснюватись у єдності з «розвитком необхідних знань, умінь і навичок, вихованням особистісних якостей, розвитком інтелектуальних та фізичних якостей», які необхідні для ефективної професійної діяльності [8].

Дослідниця Д. Люта професійну підготовку розуміє як цілісний, спеціально організований процес, систему

організаційно-педагогічних заходів, метою та кінцевим результатом якого є формування готовності до виконання майбутньої професійної діяльності [9].

Як зазначає вчена С. Фурдуй, «професійна підготовка майбутніх фахівців передбачає одержання кваліфікації за відповідним напрямом або спеціальністю, формування професійної компетентності, ціннісної орієнтації, соціальної спрямованості на виконання професійної діяльності» [10].

Отже, результатом професійної підготовки фахівців є сформована готовність до здійснення професійної діяльності. Результати аналізу сучасної науково-педагогічної думки щодо трактування поняття «готовності до професійної діяльності» різних фахівців представлено у табл. 2.

Таблиця 2

Визначення поняття готовності до професійної діяльності у науково-педагогічних джерелах

Джерело або автор	Визначення
М. Кулакова (2006)	Готовність до професійної діяльності – це інтегративна якість особистості, що виявляється у формах активності і дозволяє виконувати відповідні типові завдання професійної діяльності, прогнозувати шляхи підвищення продуктивності роботи у професійному напрямі.
Т. Ковалькова (2016)	Готовність до професійної діяльності – це цілісний прояв усіх сторін особистості фахівця з виділенням у ньому мотиваційного, емоційного, ціннісного, рефлексивного компонентів та належної підготовки до діяльності (знання, уміння та навички, здобуті у процесі професійної підготовки у ВНЗ).

T. Кобилянська (2018)	Готовність до професійної діяльності – це і психічний стан, і комплекс властивостей особистості, і рівень професійної культури, інтеграція яких і є «психічним новоутворенням особистості», тобто новим рівнем розвитку особистості, досягнутий індивідом в період навчання у закладах вищої освіти; це багат шарове утворення, всі компоненти якого взаємопов'язані і взаємозумовлені.
О. Самойленко (2016)	Готовність до професійної діяльності – це складне комплексне утворення, інтегративна діяльнісно-функціональна характеристика фахівця, в основу якої покладено мотиви діяльності, знання й уміння виконувати певні професійні функції.
О. Москаленко (2015)	Це динамічна та стійка характеристика, досягнута в процесі узагальненого результату взаємодії усіх структурних елементів професійної підготовки, яка передбачає позитивну спрямованість особистості на професійну діяльність.
О. Коломієць (2016)	це особистісне новоутворення, яке інтегрує в собі позитивні мотиви, інтерес до обраної професії, фахові знання й уміння, особистісні знання й уміння (знання «Я»-концепції, уміння самореалізації).
Л. Рябокінь (2010)	Це інтегративне особистісне утворення, що є регулятором та умовою успішної професійної діяльності.
І. Радзівілова (2020)	Це якість особистості, високий рівень сформованості якої дає їм змогу усвідомлювати значення власних можливостей, забезпечує здатність

	використовувати набуті у процесі професійної підготовки знання, уміння та навички, необхідні для правильної організації власних дій під час виконання професійних обов'язків у звичайних, нештатних і аварійних ситуаціях, а також передбачати й усвідомлювати позитивні й негативні наслідки відповідно до прийнятих рішень
I. Крохмаль (2019)	Це системне особистісне утворення, очікуваний результат професійної підготовки і психологічний стан фахівця, що поєднує стійку позитивну мотивацію та сукупність науково-теоретичних знань, практичних умінь і навичок, психологічних якостей, необхідних для ефективного здійснення майбутньої професійної діяльності

Відтак, у межах нашого дослідження *готовність до професійної діяльності іноземних студентів-майбутніх інженерів авіаційної галузі ми розглядаємо як динамічну систему взаємопов'язаних зовнішніх та внутрішніх чинників особистості, які взаємодіють у сукупності з набутими під час професійної підготовки знаннями, вміннями та навичками, спрямованими на успішне виконання завдань професійної діяльності* [3].

В той же час, як зазначається у Довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників [6], інженер з технічного обслуговування повітряних суден виконує, зокрема, такі завдання та обов'язки:

- розробляє заходи щодо поліпшення експлуатації та обслуговування авіаційної техніки та забезпечення безпеки польотів;
- контролює діяльність підпорядкованого персоналу під час проведення обслуговування і ремонту авіаційної техніки та випробувань устаткування;

- розробляє заходи, спрямовані на забезпечення льотної придатності та безпеки польотів;
- бере участь у розслідуванні відмов і несправностей авіаційної техніки, недоліків в роботі інженерно-технічного складу, аналізує причини виробничого травматизму;
- бере участь у розробці і впровадженні стандартів і технічних умов з експлуатації авіаційної техніки;
- вносить зміни в паспорти устаткування;
- засвідчує придатність до польоту повітряного судна або його елементів та підписує свідоцтво про технічне обслуговування.

Проаналізувавши вищезазначені завдання та обов'язки, а також беручи до уваги перелік нормативно-правових документів, які повинен знати інженер з технічного обслуговування повітряних суден, ми можемо стверджувати, що професійна діяльність авіаційних інженерів характеризується *невизначеністю умов*. Таке твердження підтверджується також стандартом вищої освіти за спеціальністю 272 «Авіаційний транспорт» для другого (магістерського) рівня вищої освіти [4] та освітньо-професійною програмою (ОПП) «Технічне обслуговування та ремонт повітряних суден і авіадвигунів» другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 272 «Авіаційний транспорт» [5].

Так, згідно ОПП випускники можуть обіймати наступні посади:

- наукових співробітників (авіаційний транспорт);
- інженерів з експлуатації повітряних суден на етапі науково-дослідних випробувань;
- викладачів ЗВО;
- інженерів з технічного обслуговування, ремонту та діагностики авіаційної техніки;
- інженерів впровадження інноваційних технологій на транспорті тощо.

Крім цього, випускники згаданої ОПП можуть продовжити навчання за програмою третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти. Щодо програмних компетентностей, то загальні та фахові компетентності об'єднуються інтегральною компетентністю, а їх взаємозв'язок і взаємозалежність візуалізовано на рис. 1.

У згаданих документах під інтегральною компетентністю розуміється забезпечення міждисциплінарності зв'язків у формуванні загальних та фахових компетентностей у майбутніх інженерів авіаційної галузі [4].

Взаємозв'язок компетентностей

ЗАГАЛЬНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ:

Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності. Здатність спілкуватися іноземною мовою. Навички використання інформаційних і комунікаційних технологій. Здатність проведення досліджень на відповідному рівні. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел. Здатність виявляти, ставити та вирішувати проблеми. Здатність приймати обґрунтовані рішення. Здатність працювати в міжнародному контексті. Здатність оцінювати та забезпечувати якість виконуваних робіт.

ІНТЕГРАЛЬНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ:

Здатність розв'язувати складні задачі дослідницького та/або інноваційного характеру у сфері авіаційного транспорту або у процесі подальшого навчання із застосуванням положень, теорій та методів природничих, технічних, інформаційних та соціально-економічних наук, що характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

ФАХОВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ:

Здатність розробляти і реалізовувати наукові та прикладні проекти в сфері авіаційного транспорту; застосовувати системний підхід до вирішення інженерних міждисциплінарних проблем в авіаційному транспорті; враховувати правові, соціальні, екологічні, етичні, економічні та комерційні аспекти, що впливають на прийняття та реалізацію рішень на авіаційному транспорті; інтегрувати знання та вирішувати складні наукові та виробничі проблеми у сфері авіаційного транспорту; управляти технологічними процесами у сфері авіаційного транспорту, які є складними, непередбачуваними та потребують нових стратегічних підходів; впроваджувати сучасні технології; обирати оптимальні матеріали, обладнання та заходи для реалізації новітніх технологій на авіаційному транспорті; планувати, організовувати та здійснювати наукові дослідження; організувати роботу колективів виконавців, ухвалювати й реалізовувати управлінські рішення. Навички експлуатації повітряних суден, зберігання, заправлення, технічного обслуговування й ремонту авіаційної техніки. Здатність до розробки виробничих програм; до організації й проведення контролю якості технічного обслуговування й ремонту повітряних суден, дотримання вимог зі збереження льотної придатності й забезпечення безпеки польотів. Навички із забезпечення безпеки експлуатації, зберігання, обслуговування авіаційної техніки, безпечних умов праці персоналу. Готовність брати участь у розробці рекомендацій з підвищення експлуатаційно-технічних характеристик авіаційної техніки. Здатність розробляти моделі, які дозволяють прогнозувати зміну технічного стану об'єктів авіаційної техніки.

Висновки. У межах даної статті нами було здійснено ґрунтовний огляд сучасної науково-педагогічної літератури з метою визначення поняття «готовності до професійної діяльності». Беручи до уваги думки провідних науковців та основні положення нормативно-правового забезпечення освітнього процесу підготовки авіаційних інженерів в українських ЗВО, нами запропоновано власне трактування поняття готовності до професійної діяльності іноземних студентів-майбутніх інженерів авіаційної галузі, специфічною властивістю якої є невизначеність умов.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у визначенні рівня сформованості толерантності до невизначеності у іноземних студентів-майбутніх інженерів авіаційної галузі.

Список використаних джерел:

1. QS World University Rankings – Methodology. (Режим доступу: <https://www.topuniversities.com/qs-world-university-rankings/methodology>) дата звернення 27.10.2021.

2. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031 роки. (Режим доступу: <https://bit.ly/2ZDp60m>) дата звернення 27.10.2021.

3. Михеева Т. Формування готовності до професійної діяльності іноземних студентів-майбутніх інженерів авіаційної галузі / Т.О. Михеева // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К. : Національний авіаційний університет, 2020. – Вип. 2(17). – С. 48-53.

4. Стандарт вищої освіти за спеціальністю 272 «Авіаційний транспорт» для другого (магістерського) рівня вищої освіти (Режим доступу <https://bit.ly/3bBDyZ9>), дата звернення 15.09.2021.

5. Освітньо-професійна програма «Технічне обслуговування та ремонт повітряних суден і авіадвигунів» другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 272 «Авіаційний транспорт». (Режим доступу: <https://bit.ly/3bKq5yd>), дата звернення 15.09.2021.

6. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 68 «Авіаційний транспорт» (2002). (Режим доступу: <https://bit.ly/3vUFqpu>), дата звернення 15.09.2021.

7. Калаур С. М. Система професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери до розв'язання конфліктів у професійній діяльності: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04. Тернопіль, 2018. 676 с.

8. Лещенко Г. А. До питання професійної підготовки майбутніх фахівців. *Молодий вчений*. 2017. № 3(43). С. 421-426.

9. Люта Д. Формування готовності майбутніх фахівців з туризму до професійної діяльності у сфері соціального туризму: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Запоріжжя, 2021. 323 с.

10. Фурдуй С. Б. Компетентнісний підхід у вищій школі в Україні: розробка та впровадження ідей при підготовці фахівців соціономічної сфери. *Молодий вчений*. 2017. № 3(43). С. 485-488.

§1.18 ОСОБЛИВОСТІ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ЖІНОК З НЕФОРМАЛЬНИХ СУБКУЛЬТУР (Мужанова Н.В. Національний авіаційний університет)

Вступ. Життя людини сповнене постійних пошуків нових можливостей. Починаючи з професійного розвитку і завершуючи особистісним буттям процеси самореалізації і самоактуалізації є супутниками зрілої особистості.

Постановка проблеми. В науковій психології терміни «зрілість» і «дорослість» не є тотожними. Тож варто зауважити існування не лише термінологічних, але й розбіжностей верхніх і нижніх вікових меж зрілого віку. В працях багатьох дослідників [1; 2; 3; 4; 5], для позначення вікового періоду дорослості, зазначено вільне послуговування термінів – «зрілість» і «дорослість». Сферою нашого зацікавлення є період зрілості (середньої дорослості).

За основу нами було взято періодизацію Б. Г. Ананьева, у якій він визначав три фази дорослості: рання дорослість (18-25 років), середня (26-46 років) і пізня (47-60 років). Критерієм вибору учасників дослідження була їх відповідність цій віковій фазі – 26-46 років (середня дорослість) [1].

Психологічним новоутворенням періоду дорослості власне і є зрілість, в якості інтегративного особистісного утворення. Зріла особистість – це результат особистісного зростання, успішної самоактуалізації [3; 4; 6; 7]. Саме цей віковий період більшість дослідників визначають періодом “акме” – сприятливим періодом звершень і повного розкриття свого потенціалу [4].

Неформальна субкультура може слугувати сприятливим середовищем для зростання особистісної зрілості її членів. Встановлено, що члени субкультурної групи успішніше самоактуалізуються, порівняно з пересічними громадянами [6].

Виклад основного матеріалу. Терміни «самореалізація» і «самоактуалізація» у низці авторських праць визначаються, як тотожні. Хоча по суті вони є радше рідноположні. Сучасна наукова психологія ці поняття розмежовує, зміщуючи самоактуалізацію в більш духовний спектр, а самореалізацію – у практичний.

Таким чином постає питання, чи буде самореалізація членів неформальної субкультури такою ж успішною, як і їх самоактуалізація? Відповідь на це питання ми вирішили дати за допомогою емпіричного дослідження жінок, які є активними членами неформальної субкультури. В нашому суспільстві до жінок цього віку висувається багато суперечливих вимог: кар'єра – материнство, активність в діях – поступливість в стосунках тощо. Отже, метою нашого дослідження є пошук особливостей самореалізації представниць неформальної субкультури середнього дорослого віку.

Найважливішою особистісною характеристикою людини і показником її зрілості у дорослому віці є успішна самореалізація. Багатовимірний опитувальник самореалізації особистості С. І. Кудінова цілком відповідає меті нашого дослідження [8]. Опитувальник було розроблено в Росії у відповідності з його авторським [8] полісистемним підходом, в якому здійснено аргументований виклад сутності поняття самореалізації та самоактуалізації. Згідно з поглядами автора [8] самореалізація – це втілення (опредметнення) своїх здібностей, знань, умінь й навичок, реалізація можливостей «тут і зараз», в поточний момент часу, в різних сферах життєдіяльності. Тоді, як самоактуалізація – це прагнення реалізувати свій потенціал, саме у значущій для субекта сфері, не залежно від наближеності чи віддаленості перспективи [8].

Методика спрямована на виявлення специфіки самореалізації суб'єкта. Опитувальник містить 20 шкал (19 базових і одну контрольну). Базові характеризують самореалізованість тоді, як контрольна висвітлює концептуальний підхід автора [8], а саме його полісистемну модель самореалізації особистості.

До дослідження долучилися 112 жінок середньо дорослого віку. Первинним етапом інтерпретації результатів респонденток було встановлення рівня їх відвертості під час діагностики. Було виявлено, що у більшості випадків їх відповіді були зумовлені соціальною бажаністю. Відповіді жінок з традиційного суспільства були більш правдивими ($p \leq 0,02$). Шкалу брехні не змогли подолати 24 респондентки з 64 продіагнованих «неформалок» та 7 пересічних жінок з 47 протестованих. Тому в нижче поданому аналізі подані результати лише 80 респонденток: 40 активних учасниць неформальних субкультур (експериментальна група) та 40 представниць загально-традиційної культури (контрольна група).

Наступним етапом було визначення міри прояву характеристик самореалізації, поданих в методиці [8]. Отримані результати надали можливість стверджувати про середній рівень вираженості шкал самореалізації в обох досліджуваних групах. Проте відмінності між двома групами було виявлено, хоча й в межах цього діапазону.

Варто зауважити, що показники шкал самореалізації представниць неформальної субкультури вищі, порівняно з результатами жінок

Таблиця 1

Характеристики самореалізації жінок з неформального субкультурного середовища та традиційної культури

Шкали	ЕГ	КГ	t -	U-
	<i>Хсер</i>	<i>Хсер</i>		
Особистісна самореалізація	3,1750	2,9750		
Шкала брехні	16,6500	12,2000	2,230**	
Соціально-корпоративні установки	17,3500	12,2250	2,935*	
Суб'єктивно-особистісні установки	16,1750	15,5750		
Активність	15,0000	11,0500	2,711*	
Інертність	13,4500	8,1750	3,116*	
Оптимістичність	14,2500	9,5250		3,537* **
Песимістичність	10,5500	7,1750	2,01***	
Інтернальність	13,8500	8,3250		4,343* **
Екстернальність	11,9500	8,6500		2,462* **
Соціоцентриська мотивація	13,6000	9,8500	2,685*	
Егоцентриська мотивація	14,5250	12,4500		
Креативність	12,5500	11,7000		
Консервативність	15,9250	14,0750		
Конструктивність	12,9000	8,3500	3,372***	
Деструктивність	11,1250	10,2000		
Соціальні бар'єри	16,1500	12,2750	3,270**	
Особистісні бар'єри	15,1500	12,4500		

Примітки: ЕГ – експериментальна група; КГ – контрольна група; *Хсер* – показники середніх значень; t – критерій Стьюдента; U – критерій Манна-Уїтні; * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,02$; *** – $p \leq 0,01$;

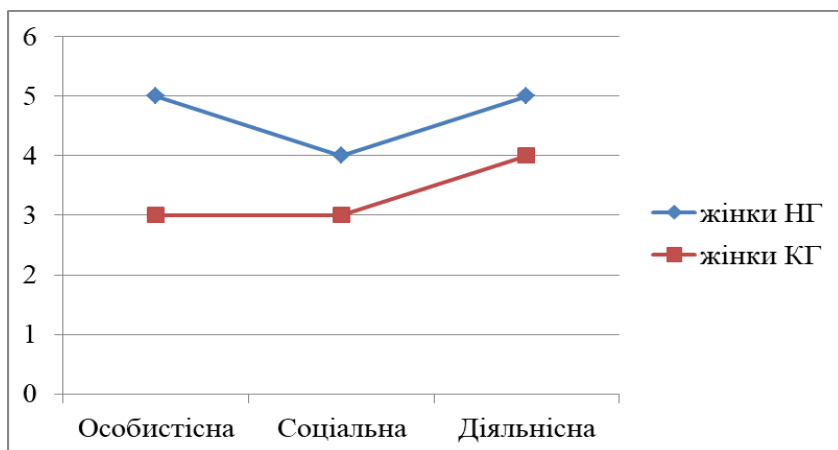
традиційних культурних поглядів (табл.1). Це свідчить про інтенсивніший вияв самореалізаційних ознак у жінок-неформалок, порівняно з пересічними ровесницями.

Зупинимось на порівняльному аналізі окремих характеристик самореалізації респондентів. Відмітимо відсутність у респонденток обох груп особливої активності щодо розширення свого кругозору, розвитку ерудиції та інших інтелектуальних, особистісних й морально-етичних якостей. Визначений показник інертності представниць неформальної субкультури вказує на те, що для жінок-неформалок професія слугує лише вимогою життя. Тому особливого бажання підвищувати свою майстерність у них не має бажання. Подібні дії вони вчиняють лише за вимушених обставин. Також їм не притаманна участь у суспільному житті колективу, громади, міста. Вони прагнуть уникати участі у масових соціально значущих заходах.

Якщо брати до уваги сепарованість членів неформальної субкультури, від загально традиційного соціуму, то інертний рівень самореалізації дорослих жінок, учасниць неформальної субкультури, може бути аргументований їхньою тривалою участю в ній. Проте дорослі жінки із традиційної спільноти продемонстрували ще більш примітивний рівень самореалізації – ірраціональний, – який характеризує їх, як безініціативних і пасивних, не залежно від напрямку їх діяльності. Вони схильні вважати, що все має відбуватися саме по собі. Саморозвиток, побудова кар'єри, набуття професійної компетентності чітко пов'язаний із низкою складнощів на які вони не зважаються. Суспільна діяльність та громадська активність їх не приваблюють. Основними прагненнями їхнього життя виступають відпочинок, розваги й веселе дозвілля.

Рис.1. Домінуючі види самореалізації жінок.

Результати дослідження дорослих представниць неформальної субкультури не дозволили встановити їх домінуючий вид самореалізації, оскільки у них було виявлено найвищу шкальну оцінку за двома видами з трьох (особистісна і діяльнісна). Таким чином, нами було виявлено умовний симбіоз прагнення до духовного розвитку і досягнень в діяльності, не залежно від її виду (професійна, творча, спортивна, учбова). І хоча соціальна реалізація не є домінуючим видом самореалізації, проте визначається респондентками, як важлива.

Домінуючим видом самореалізації представниць традиційної культури визначено саме діяльнісний. Тож в пріоритеті у них все ж таки самореалізація в професійному плані. Особистісний та соціальний варіанти самореалізації для них не є популярними (див. рис.1).

Заключним етапом дослідження є якісний аналіз кожної зі шкал самореалізації.

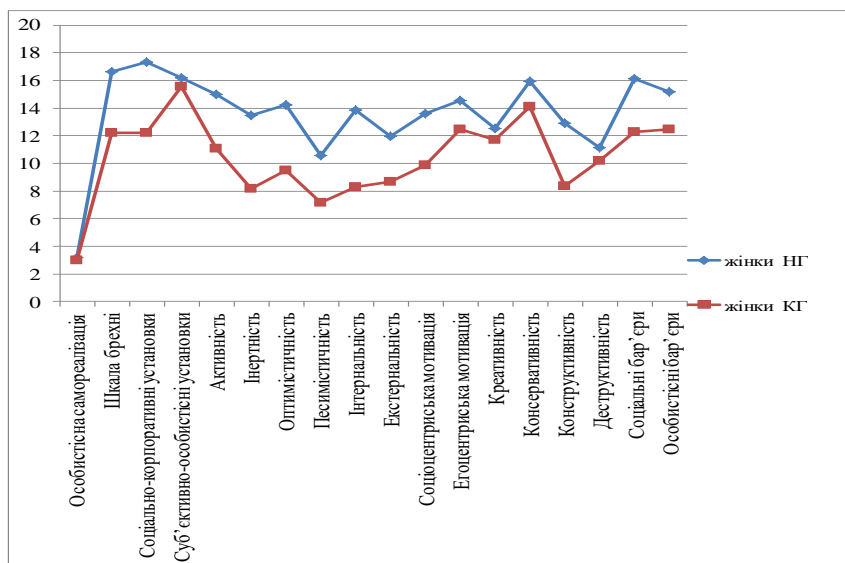
Шкала соціально-корпоративні установки самореалізації. Вона спрямована на висвітлення вираженості

установок до самореалізації суб'єкта пов'язаними з прагненням продемонструвати свої можливості, досвід, знання, вміння й здібності для наступного покращення взаємин в колективі, підвищення продуктивності праці, особистісного зростання деяких колег та ін. Автор [8] стверджував, що високі показники за цією шкалою найчастіше спостерігаються у тих людей, професія яких передбачає служіння (військові, лікарі, церковні діячі та ін.).

Жінки-неформалки продемонстрували вищі показники ($p \leq 0,05$) за цією шкалою, порівняно з пересічними жінками, що свідчить про домінуюче прагнення у них реалізувати себе шляхом спільного творення блага. Неформальна субкультура є спільнотою ідейних однодумців, які поділяють цінності й спосіб життя. Тож високі показники за цією шкалою самореалізації цілком вкладаються в парадигму уявлень про членів неформальної субкультури (див. рис. 2).

Рис.2. Графічне зображення характеристик самореалізації жінок.

Шкала суб'єктивно-особистісні установки самореалізації є полярною до першої. Високі бали за цією шкалою свідчать про домінування в особистості установок, які спрямовані на власну персону. Пересічні жінки на противагу «неформалкам» продемонстрували вищі показники за цією шкалою. Відповідно головним для них є реалізація свого потенціалу в різноманітних сферах з метою отримання ще більших дивідендів: отримати підвищення, зробити себе винятковим, причарувати колектив. Це характеризує пересічних жінок, як таких що скористаються всіма можливостями для досягнення й реалізації важливих для себе цілей, при цьому не враховуючи інтереси інших.

Шкала активність відображає силу й слабкість нервової системи й властивості темпераменту. Високі показники за шкалою є ознакою інтенсивної активності, енергійності в проявах самореалізації. Респондентки обох досліджуваних груп продемонстрували високі показники за цією шкалою. Але результати жінок-неформалок були вищими ($p \leq 0,05$), порівняно з пересічними жінками. Таким чином можна стверджувати, що жінки-неформалки перебувають у постійному русі, як зонішньому так і у внутрішньому. Виявляють прагнення реалізовувати свій потенціал в різних, інколи навіть неочікуваних сферах життєдіяльності.

Шкала інертність протилежна активності. За цією шкалою результати респонденток обох груп також достовірно відрізняються. Інертність учасниць неформальної субкультури порівняно вища ($p \leq 0,05$), ніж у представниць традиційної культури. Такі показники характеризують членинь субкультури, як осіб з обмеженим спектром варіативності поведінки. Вони тяжіють до більш стереотипних, однотипних й подекуди примітивних прийомів самовираження.

Шкала оптимістичність фіксує домінування

позитивного емоційного настрою. Згідно з отриманими даними у жінок з неформального субкультурного середовища показник «оптимістичність» достовірно вищий ($p \leq 0,01$), порівняно з відповідними показниками пересічних жінок. Це свідчить про те, що у «неформалок» переважають позитивні емоції й очікування від власної діяльності, радість та оптимізм на початку своїх справ. Вони з більшою впевненістю дивляться у своє майбутнє й простіше переживають невдачі.

Шкала песимістичність розкриває негативний психоемоційний настрій суб'єкта. І хоча за цією шкалою достовірно вищі показники ($p \leq 0,01$) також було виявлено у жінок з неформального субкультурного середовища, порівняно з пересічними жінками, проте показники за цією шкалою є нижчими, порівняно зі шкалою «оптимістичність». Тож здебільшого «песимістичність» відображає притаманні «неформалам» фіксовані форми поведінки, які й виступають основною перепорою для повноцінного самовираження.

Шкала інтернальність. Високі бали за цією шкалою свідчать про високий рівень самоконтролю. Жінки-неформалки продемонстрували порівняно вищі бали ($p \leq 0,01$), ніж пересічні жінки. Таким чином можна стверджувати, що «неформалки» досить добре контролюють свої вчинки, реакції та поведінку в цілому під час самореалізації. Також їх самоконтроль дозволяє їм прогнозувати ситуації й впевненіше рухатися до намічених цілей. Високі показники за цією шкалою є позитивним індикатором самореалізації.

Шкала екстернальність виявляє слабкість контролю і самоорганізації під час самореалізації. Високі бали вказують на низький поріг самоорганізації. Представниці неформальної субкультури за цією шкалою також отримали вищі бали ($p \leq 0,01$), порівняно з пересічними жінками.

Проте, варто зауважити, що у жінок в обох досліджуваних групах інтернальність домінує над екстернальністю, наявна вища інтенсивність прояву цих ознак. Саме у «неформалок» вираженість цих показників достовірно вища, що свідчить про частіший прояв у пересічних жінок бажання перекладати відповідальності на інших людей та обставини.

Шкала соціоцентриська мотивація самореалізації. Високі бали за нею свідчать про переважання соціально схвалюваних мотивів самореалізації досліджуваної особи. У жінок з неформальної субкультурної групи достовірно ($p \leq 0,05$) вищі показники за цією шкалою, порівняно з жінками з традиційного культурного середовища. Отже, можна стверджувати, що основною спонукуючою власного самовираження жінок-неформалок виступає стійке бажання змінити світ навколо себе на краще, при цьому орієнтуючись на соціальне схвалення членів власної субкультури.

Шкала егоцентрична мотивація самореалізації висвітлює спрямованість особистості на самореалізацію шляхом орієнтування виключно на власні вузькоособистісні мотиви. За цією шкалою достовірних відмінностей між показниками респонденток виявлено не було. Проте варто зазначити спрямованість жінок-неформалок на особистісну зацікавленість, що може бути наслідком їх тривалої участі в неформальній субкультурі.

Шкала креативність розкриває неординарні способи та засоби самовираження особистості. Згідно з показниками у представниць неформальної субкультури більш різноманітніші схеми самореалізації. Проте респондентки обох досліджуваних груп продемонстрували не високі результати за цією шкалою. Також було виявлено деякі складності з переключенням з однієї діяльності на іншу.

Шкала консервативність спрямована на виявлення інтелектуальної, комунікативної та поведінкової стереотипії. Жінки з обох досліджуваних груп продемонстрували високі

показники за цією шкалою. Дорослі жінки, незалежно від культурного середовища, вважають за краще в своєму житті уникати змін, прагнуть стабільності й не бажають змінювати стандартні схеми самовираження навіть за умови незадоволення своїм життям чи діяльністю. Вони більш схильні взагалі відмовитися від задуманого, ніж змінити тактику чи стратегію досягнення результату.

Шкала конструктивності вказує на позитивну результативність процесу самореалізації. За цією шкалою вищі показники ($p \leq 0,01$) було виявлено у жінок-неформалок, ніж у пересічних жінок. Високий рівень конструктивності свідчить про швидке і якісне засвоєння специфічних дій, заходів, способів самовираження і засвоєння нових спеціалізацій, навичок власного самовдосконалення.

Шкала деструктивності оцінює недосконалість та непродуктивність самореалізації особистості. Високі бали вказують на те, що всі зусилля при виконанні діяльності, проведенні громадських заходів не досягають запланованого результату. Рівень деструктивності в досліджуваних групах майже відповідний й невисокий. З огляду на це можна стверджувати, що «деструктивність» самореалізації респонденток виявляється у збіднених захопленнях, вузько спрямованим особистісним розвитком й іншими легкодоступними засобами.

Шкала соціальні бар'єри. Високі показники за шкалою вказують на складнощі й перепони в самореалізації, що в свою чергу зумовлені несформованістю способів і прийомів самовираження особистості. У представниць неформальної субкультури показники за цією шкалою високі й порівняно вищі ($p \leq 0,02$), ніж результати пересічних жінок. Таким чином можна сказати, що жінки з неформального субкультурного середовища володіють низьким професійним рівнем, а також у них несформована здатність до прогнозування віддаленої перспективи. Ці бар'єри

можуть бути зумовлені їхньою низькою поінформованістю, недостатністю досвіду і знань або одноманітністю інтересів. Субкультура за цих обставин може бути обмежувачим фактором.

Шкала особистісних бар'єрів діагностує особистісні особливості індивіда, які перешкоджають повноцінній самореалізації суб'єкта. Високі бали будуть ознакою наявності тривоги, ригідності й невпевненості за умови необхідності виступу перед колегами або незнайомцями, емоційною розгальмованістю або несприйняттям критики, образливості. З огляду на результати відповідей, таких особистісних бар'єрів у жінок з неформальної субкультурної спільноти досить багато.

Висновки. Встановлено психологічні особливості самореалізації дорослих жінок з неформального субкультурного середовища, порівняно з їх ровесницями з традиційної культури:

- існують відмінності в домінуючих складових самореалізації;
- існують відмінності в інтенсивності вияву ознак самореалізації;
- самореалізація жінок-неформалок базується на соціально-корпоративних та суб'єктивно-особистісних установках, узгодженості соціальних і особистісних бар'єрах, консервативності й активності тоді, як основою самореалізації пересічних жінок є суб'єктивно-особистісні установки, консервативність, егоцентриська мотивація, особистісні і соціальні бар'єри;
- констатуємо в членів неформальної групи спрямованість на духовне та соціальне в процесі їх самореалізації;
- вікові особливості жінок-неформалок проявляються в компенсації «консерватизму» впливом субкультури, яка обумовлює їх «соціоцентриську мотивацію».

Перспективи подальших наукових пошуків. Перевірка існування взаємозв'язків між показниками інтенсивності самоактуалізації та самореалізації у зрілих жінок, які є приналежні до неформальної субкультури.

Список використаних джерел:

1. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания. Питер, 2001. 272 с.
2. Деркач А. А. Акмеологические основы развития профессионала. Москва, 2004. 752 с.
3. Ильин Е. П. Психология взрослости. Питер, 2012. 544 с.
4. Журавльова Л. П. Емпатія та особистісне зростання в акмеогенезі. *Наука і освіта*. 2014. № 5. С. 134-140
5. Кон И. С. *В поисках себя: Личность и ее самосознание*. Москва, 1984. 335 с.
6. Мужанова Н. В. Неформальна субкультура, як чинник особистісного зростання молоді. *Особистісне зростання в умовах трансформації сучасного суспільства: монографія* / Ред. колегія: Т.В. Коломієць, Т.Ю. Кулаковський, Г.В. Пирог; за науковою редакцією професора Л.П. Журавльової. Житомир: Вид. О. О. Євєнюк, 2020. С. 84-94.
7. Мужанова Н. В. Особенности личностной зрелости представителей неформальной субкультуры. *Science and Educationa New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2020. VIII(90). С. 62-66.
8. Кудинов С. И. Полисистемный подход исследования самореализации личности. *Сибирский педагогический журнал*. 2007. №11. С.337-346

§1.19 ОСОБИСТІСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ УНІВЕРСИТЕТІВ УКРАЇНИ (Отмч О.М. Національний авіаційний університет)

Вступ. В умовах модернізації системи вищої освіти України посилюється увага до особистості та професійної діяльності науково-педагогічних працівників як головних суб'єктів освітньої діяльності у вищій школі. З огляду на це процес викладання розглядається не просто як трансляція педагогом певної інформації з метою формування у студентів відповідних компетентностей, але й водночас як процес його професійної самореалізації як фахівця у певній галузі наукових знань та освітньої практики, який здійснює відбір наукового контенту, адаптацію його до освітніх потреб і можливостей студентів, структурування змісту певної навчальної дисципліни та цікаве й доступне її викладання. Кожний з етапів цього процесу актуалізує певні особистісні якості науково-педагогічного працівника, які виступають детермінантами його професійної самореалізації у викладацькій діяльності, забезпечуючи якісний рівень її здійснення та задоволеність її результатами.

Проблема професійної самореалізації педагога досить активно досліджується у сучасній психології та педагогіці. Вона стала основною у діяльності школи педагогічної майстерності академіка І. Зязюна. Різним її аспектам присвятили свої праці Н. Базилевич, І. Кривонос, Л. Малаканова, Н. Пивовар, В. Семиченко, Н. Тарасевич, А. Ткаченко та інші науковці [5; 7].

Розглядаючи професійну самореалізацію вчителя як неодмінну умову особистісної самореалізації учнів, представники школи І. Зязюна започаткували наукові дослідження з цієї проблеми й розробили теорію педагогічної майстерності, що набула поширення не лише в

Україні, але й у близькому та далекому зарубіжжі. Утім, з відходом у вічність очільника цієї школи наукові пошуки в напрямі професійної діяльності й розвитку педагога загальмувалися і поза увагою сучасних науковців залишилися особистісні детермінанти професійної самореалізації науково-педагогічних працівників.

З огляду на важливість дослідження цієї проблеми для психологічного осмислення феномену професійно-педагогічної діяльності науково-педагогічних працівників ми присвятили їй наш розділ монографії.

Виклад основного матеріалу. Проблема професійної самореалізації особистості досліджується у сучасній психології з позицій діяльнісного, особистісного, міждисциплінарного, біхевіористського, соціокультурного та ін. підходів і розглядається у контексті професійного розвитку фахівця, реалізації його особистісного потенціалу, професійної самоідентифікації, професійної рефлексії тощо [2, с. 83]. Причому професійна самореалізація виступає одночасно як потреба, як мета, як процес, як результат і як перспектива. Зважаючи на це професійну самореалізацію можна розглядати у двох аспектах: зовнішньому – діяльнісному (як досягнення соціально значущих результатів у професійній діяльності) і внутрішньому – особистісному (як неперервне професійне самовдосконалення особистості, спрямоване на розвиток її професійно важливих якостей і професійних компетентностей) [2, с. 83].

З позицій першого (діяльнісного) підходу, професійна самореалізація є найвищою стадією професійного розвитку людини як суб'єкта професійної діяльності, що характеризує рівень актуалізації її потенційних можливостей у цій діяльності і пов'язується з високою продуктивністю праці, кар'єрним зростанням, стійким попитом інших професіоналів на професійну кваліфікацію, досвід та досягнення фахівця [1; 2].

У контексті другого (особистісного) підходу професійна самореалізація розглядається як розкриття особистісного потенціалу, форма особистісного самоздійснення людини у професійній діяльності, що підкреслює особистісний смисл цього процесу. З огляду на це набувають важливості такі аспекти професійної самореалізації фахівця, як прояв ним високого рівня свободи й творчості у професійній діяльності, задоволеність її результатами тощо [1; 2].

Серед особистісних детермінант професійної самореалізації людини слід назвати:

- наявність в неї вираженої потреби у постійному професійному вдосконаленні;
- існування проєкту власного професійного розвитку;
- домінування спрямованості на досягнення визначених професійних цілей над задоволеністю власними професійними здобутками;
- формування власного професійного простору та ін. [8].

Для науково-педагогічних працівників вплив цих детермінант опосередковується особливостями їхньої професійної діяльності, яка поєднує в собі освітній, науковий, комунікативний і управлінський аспекти.

Перший реалізується як дидактичний вплив викладача ЗВО на студентів з метою формування в них системи професійних знань та здатності відповідати кваліфікаційним вимогам і компетентностям, визначеним освітньою програмою. А це потребує достатнього розвитку таких особистісних якостей науково-педагогічних працівників, які зумовлюють успішність викладацької діяльності: аналітичного й критичного мислення, стрункої логіки, виразного мовлення, проєктивних умінь, що дозволяють відбирати й структурувати зміст дисципліни, планувати порядок його викладання, добирати найбільш доцільні

форми і методи навчання (свого викладання та учіння студентів).

Усвідомлення важливості цих складових дидактичного процесу в сучасній європейській освіті виявилось у розробленні та активному впровадженні освітніх програм, зміст яких спрямовується на такий аспект професійної самореалізації, як досягнення найвищої якості викладацької діяльності науково-педагогічних працівників у дидактичному та методичному вимірах. З урахуванням європейського досвіду реалізації таких програм в Україні розроблено й акредитовано Інститутом вищої освіти НАПН України освітньо-наукову програму «Викладання і навчання у вищій освіті», а 17-18.03. 2021 р. проведено спільно з Британською Радою II Українсько-британський форум «Досконалість викладання і навчання у вищій освіті». Попри успішність і результативність реалізації цих заходів, варто зазначити, що в їх змісті більше акцентувалися зовнішні, процесуально-діяльнісні аспекти професійної самореалізації викладача, ніж особистісні передумови, що забезпечують успішність цього процесу.

Другий, науковий, аспект професійної діяльності викладача вищої школи полягає в зумовленості освітньої діяльності науковою як базовою, оскільки зміст освіти у вищій школі ще з часів заснування перших університетів у Європі вибудовувався на основі наукових досліджень професорів, адаптованих ними до рівня наукового й пізнавального розвитку студентів і переведених в освітній формат у формах лекцій, наукових семінарів, практичних і лабораторних занять. Таким чином склалася традиційна університетська практика викладання академічних дисциплін професорами і доцентами – «з лабораторії в аудиторію» та їх опанування студентами – «з аудиторії в лабораторію» [4, с. 9].

Прискорення науково-технічного й науково-

технологічного прогресу на початку ХХІ століття сприяло перетворенню діади «наука – вища освіта» на тріаду «наука – вища освіта – інновації», що передбачає не лише активне упровадження освітніх інновацій у вищій школі, а й усвідомлення значення вищої освіти як реальної продуктивної сили, яка запустила механізми трансформації світової економіки в економіку знань через зростання взаємозв'язку науково-педагогічної діяльності з виробництвом і бізнесом. Це вимагає від викладачів вищої школи розвитку таких особистісних якостей як підприємливість, креативність, гармонійність теоретичного і практичного інтелекту тощо.

Відповіддю на цей виклик стала поява педагогічного маркетингу, сутність якого полягає не просто у пошуку та задоволенні потреби споживачів освітніх послуг у системі вищої освіти, а й у формуванні в них такої потреби і стимулюванні попиту на свою спеціальність серед потенційних абітурієнтів.

Особливої актуальності ці аспекти набувають сьогодні, коли заклади вищої освіти вступають у жорстку конкурентну боротьбу за випускників шкіл, в якій нерідко перемагає не об'єктивно найсильніший університет, а той, чиї науково-педагогічні працівники можуть з максимальною ефективністю використати свої професійно важливі особистісні якості у налагодженні зв'язків із зовнішньою громадськістю і створенні позитивного іміджу свого закладу вищої освіти.

Розвиток здатності викладачів вищої школи до професійної самореалізації у цьому напрямі, фактично, перебрала на себе система неформальної педагогічної освіти, яка нині активно розвивається в Україні завдяки потужній законодавчій і нормативно-правовій підтримці. Вона реалізується переважно через систему тренінгів і короткотермінових навчальних курсів, значна частина з яких

спрямована на формування професійно важливих якостей науково-педагогічних працівників, до того ж, у зручний і психологічно комфортний для них спосіб.

Комунікативний аспект науково-педагогічної діяльності актуалізує професійну роль викладача вищої школи як комунікативного лідера, який володіє переконливим мовленням, є атрактивним для своїх студентів, може «закохати» їх у свій предмет й запалити пізнавальний інтерес до його поглибленого самостійного вивчення. Це вимагає поєднання зовнішньої привабливості викладача як комунікатора з його внутрішньою притягальністю (педагогічним магнетизмом).

Перша належить до сфери педагогічної естетики і виявляється у таких професійно важливих якостях викладача, як почуття міри, смак, гармонійність, автентичність, конгруентність тощо. Друга стосується педагогічної етики і гуманістичного потенціалу викладача, адже студенти «серцем тягнуться» не лише до високого професіоналізму, але й до людської доброти, співчутливості, емпатійності, надійності, педагогічного оптимізму (віри в людину) та інших гуманістичних якостей педагога, які перетворюють його з «просто викладача-предметника» на «вчителя життя», з яким вони зв'язують свої подальші професійні кроки й звертаються за порадою у життєвих ситуаціях. І це, на нашу думку, є найвищим виявом професійної самореалізації науково-педагогічних працівників у комунікативній площині, хоча, заради справедливості, слід визнати, що не позбавлений привабливості й образ професіонала-соціопата – доктора Хауса з однойменного зарубіжного серіалу, адже, попри його епатажні дії й висловлювання, глядач відчуває, що «десь глибоко всередині» доктор Грегорі Хаус є дуже доброю й гуманною людиною.

У психологічних і педагогічних дослідженнях та в освітній практиці проблемі розвитку комунікативних

якостей педагога приділено сьогодні найбільшу увагу, розроблено й реалізовано у системах формальної та неформальної педагогічної освіти низку комунікативних тренінгів і програм, що дали гарні результати й значно підвищили якість освіти у сучасних університетах.

Звертаючись до управлінського аспекту науково-педагогічної діяльності, слід виходити передусім з того, що за своєю психологічною сутністю вона є мета-діяльністю [7, 17-18], тобто діяльністю з рефлексивного управління самостійною навчальною діяльністю студентів (їх учінням) і саме від цього залежить її ефективність, адже, виходячи зі структури навчання (викладання+учіння), навчити студента викладачеві самому неможливо, оскільки, якщо викладання є, а учіння не відбувається, то не відбувається й навчання і викладач лише даремно витрачає час, намагаючись вкласти у голови студентів свої наукові відкриття, переведені у певний формат змісту освіти.

До того ж, освітній процес є не лише дією викладача, а і взаємодією його зі студентом чи студентською групою, тобто суб'єкт-суб'єктним процесом [6, 11-12]. І викладач у цьому процесі має управляти й навчальною діяльністю студентів, і їхньою увагою, емоціями, поведінкою тощо.

В умовах переходу на дистанційне навчання, спричиненого світовою пандемією COVID-19, цей процес стає ще більш складним і менш контрольованим, адже викладачеві дуже важко управляти освітньою взаємодією зі студентами, які ховаються за «чорними квадратами» чи «аватарками» в Zoom або Google Meet, і педагоги нерідко скаржаться на те, що уподібнюються до магів на спіритичних сеансах, які, викликаючи якогось духа, повсякчас запитують в нього, чи він присутній, чи ні.

Рефлексивне управління навчальною діяльністю студентів вимагає від науково-педагогічних працівників, окрім рефлексивності, таких професійно важливих якостей

особистості, як організованість, дисциплінованість, чіткість мовлення і дій, вимогливість, особистісна впливовість, сугестивність, до певної міри – навіть домінантність, допоки вона не переходить в авторитаризм.

У сучасній вищій освіті розвиток організаційних та управлінських умінь науково-педагогічних працівників відбувається разом з удосконаленням їхньої комунікативної компетентності в ході комунікативно-управлінських тренінгів, семінарів, вебінарів тощо.

Наскрізними професійно важливими якостями науково-педагогічних працівників, які виступають особистісними детермінантами їхньої професійної самореалізації, є: спрямованість, життєва позиція особистості, переконання, ціннісні орієнтації тощо. Вони можуть стосуватися кожного з аспектів науково-педагогічної діяльності, об'єднуючись навколо одного з них як домінантного й утворюючи певний особистісний тип професійної самореалізації викладача вищої школи.

Наприклад, якщо узяти спрямованість особистості науково-педагогічних працівників як мотиваційну зумовленість їх дій, вчинків, поведінки конкретними життєвими цілями, джерелом яких є потреби та суспільні вимоги [3, 20], то можна, на нашу думку, виокремити наукову, дидактичну, методичну та нормативну спрямованість їхньої діяльності й особистості.

Наукова спрямованість виявляється у наданні педагогом переваги науково-дослідній та публікаційній діяльності перед іншими напрямками науково-педагогічної діяльності. Професійна самореалізація такого викладача відбувається як науковий пошук, результати якого упроваджуються у навчальні курси, які викладаються науково-педагогічним працівником та розвиваються у діяльності його наукової школи, студентських наукових товариств чи гуртків. Це – вчений-очільник наукової школи.

Дидактична спрямованість діяльності викладача вищої школи детермінує його захопленість викладацькою діяльністю, прагнення досягти у ній найвищих результатів і черпати творчі сили в освітній і комунікативній взаємодії зі студентами. Це – викладач-професіонал, педагог-майстер.

Методична спрямованість передбачає постійне експериментування викладача з формами, методами і технологіями викладання у вищій школі, розробленням педагогічних інновацій та методичних прийомів. Такий викладач отримує професійну самореалізацію у процесі накопичення і поширення свого досвіду викладання навчальних курсів, супервізії, опікування молодими викладачами, обміну досвідом викладання і кращими освітніми практиками з колегами. Це – викладач-інноватор, наставник молоді.

Нормативна спрямованість характерна для науково-педагогічних працівників, які посідають чи прагнуть посісти керівні посади в університеті. Вони реалізуються не стільки в науковій, освітній чи методичній діяльності, скільки в їх організації, адмініструванні чи стратегічному управлінні закладом. А це вимагає досконалого знання документознавства, умінь ведення документації, компетентності у застосуванні законодавчих актів і нормативно-правових документів, грамотного планування й оформлення звітів за результатів освітньої і наукової діяльності тощо. Головне, щоб у цьому процесі документація не ставала самоцілью й не перетворювала нормативну спрямованість науково-педагогічного працівника на бюрократичну. Це – викладач-менеджер, адміністратор.

Деталізуючи типологію особистісної спрямованості науково-педагогічних працівників, можна виділити також спрямованість на предмет (предметоцентризм), на студентів (студентоцентризм), на себе (егоцентризм), що

детермінують відповідний тип їхньої професійної самореалізації.

Висновки. Отже, професійна самореалізація є найвищою стадією професійного розвитку людини як суб'єкта професійної діяльності й водночас формою її особистісного самоздійснення у цій діяльності.

Особистісними детермінантами професійної самореалізації людини виступають: наявність в неї вираженої потреби у постійному професійному вдосконаленні; існування проєкту власного професійного розвитку; домінування спрямованості на досягнення визначених професійних цілей над задоволеністю власними професійними здобутками; формування власного професійного простору [1].

Для науково-педагогічних працівників вплив цих детермінант опосередковується особливостями їхньої професійної діяльності, яка поєднує в собі освітній, науковий, комунікативний і управлінський аспекти.

Наскрізними професійно важливими якостями науково-педагогічних працівників, які виступають особистісними детермінантами їхньої професійної самореалізації, є: спрямованість, життєва позиція особистості, переконання, ціннісні орієнтації тощо. Вони стосуються кожного з аспектів науково-педагогічної діяльності. Об'єднуючись навколо одного з них як домінантного, вони утворюють певний особистісний тип професійної самореалізації викладача вищої школи: науковий, дидактичний, методичний, нормативний.

Розуміння особистісних детермінант професійної самореалізації науково-педагогічних працівників дозволяє управляти цим процесом і здійснювати його моніторинг, як співвідносячи з певним професійним стандартом, так і виявляючи ступінь актуалізації їхнього особистісного потенціалу в професійній діяльності.

Список використаних джерел:

1. Конюхов Н.И. Прикладные аспекты современной психологии: термины, концепции, методы. М.: Макцентр, 1994. 182 с.
2. Кравчук С.М. Професійна самореалізація особистості як соціально-психологічний феномен. *Актуальні проблеми психології*. Том V. Вип. 15. С. 82-92.
3. Кузьмина Н.В., Кухарев Н.В. Психологическая структура деятельности учителя. Гомель, 1976. С. 20.
4. Луговий В. Вища освіта України: проблеми якості. *Освіта і суспільство*. 2020. № 10. С. 9-10.
5. Основы педагогического мастерства. И.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, И.Ф. Кривонос и др. М.: Просвещение, 1989. 302 с.
6. Отич О.М. *Основи педагогічної майстерності викладача професійної школи*: підруч. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 208 с.
7. Педагогічна майстерність: підруч. І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. 3-тє вид., доп. і перероб. К.: СПД Богданова А. М., 2008. 376 с.
8. Профессиональная самореализация личности. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://персонал.престиж.рф/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%84%D0%B5%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%B%D0%B0%D1%8F-%D1%81%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F-%D0%BB%D0%B8%D1%87/>

*§1.20 ДУХОВНА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ
ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ОСОБИСТОСТІ (Помиткін Е.О.
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана
Зязюна НАПН України)*

Вступ. Самореалізація особистості є, безумовно, результатом її природного, соціального та духовного розвитку. Так само у природі рослина приносить плоди лише після того, як проросте, зміцніє та розквітне.

Подібним чином у маленької дитини, яка ще не стала особистістю і тільки наслідуює дорослих, потреба в самореалізації виражена мінімально. Однак з часом підліток все частіше проявляє акти непокори дорослим, висловлює власну думку, а юнак, зацікавлений і озброєний власним максималізмом, стає здатним відстоювати свої переконання наперекір усьому світу.

Більш зріла людина знаходить соціально прийнятні шляхи і форми самореалізації, доповнюючи досвід людства власними надбаннями. Її самореалізація може відбуватися в різноманітних сферах життєтворчості: у навчанні, у мистецтві, спорті, професійній, політичній чи громадській діяльності.

Спрямованість самореалізації буває різною. Так злодій може самореалізовуватися, вдосконалюючи власну злочинну діяльність, а гідна людина – віддаючи своє життя служінню іншим. Саме цей аспект пов'язаний з духовністю як здатністю присвячувати своє життя Красі, Добру, Істині, пізнанню світу і самопізнанню, самовдосконаленню та втіленню свого духовного потенціалу задля покращення життя на землі. Як саме відбувається цей процес у часі?

Виклад основного матеріалу. Розглянемо віковий вимір життєвого шляху особистості в єдиній перспективі. Погляди на людське життя як на процес, що складається з певних періодів існували з давніх часів у різних народів.

Перші періодизації життєвого шляху, складені у Стародавній Індії та Греції, вже передбачали відповідність життєвих періодів певним цілям і завданням. Зокрема, Піфагор розподіляв життя на весну (дитинство), літо (юність), осінь (зрілі роки) та зиму (старість). Однак тривалість життя сучасної людини з кожним роком зростає, отже вікові межі періодів також можуть змінюватися, а життєві завдання - доповнюватися.

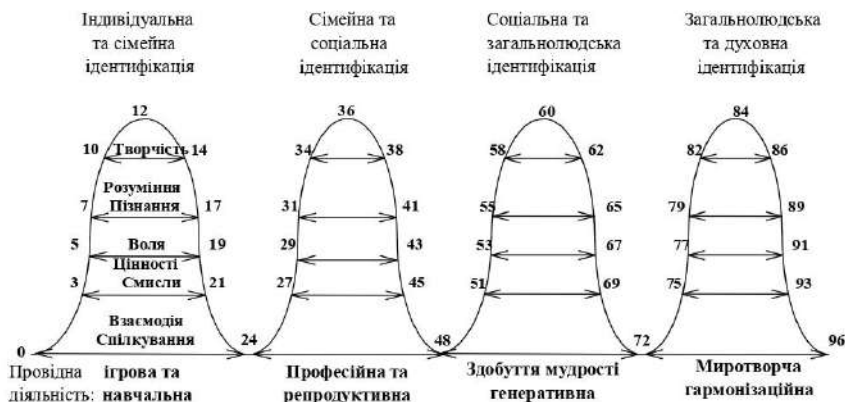
За поданою авторською періодизацією (рис.1) життєвий шлях особистості розподіляється на 4 великі періоди чи етапи – до 24 років, 24-48 років, 48-72 роки та 72-96 років. Розглянемо ці періоди детальніше. На першому етапі (приблизно до 24 років) дитина вивчає себе саму та ідентифікується з батьками, батьківською сім'єю. Провідними видами діяльності для неї стають ігрова та навчальна. Надалі підлітки та юнаки апробовують батьківське виховання та освіту і набувають власного досвіду. Самореалізація знаходить прояв у вияві інтересів, нахилів і здібностей молодшої людини до процесу навчання.

Надалі, на другому етапі (24-48 років), молода людина вирішує завдання вибору професії, оволодіває професійними знаннями, будує та утримує власну сім'ю, отримує досвід соціальної взаємодії. Провідною для неї стає професійна діяльність. При цьому попередні види діяльності не зникають, коли вона грає з власними дітьми, оволодіває корисними навичками соціальної взаємодії. Процес самореалізації відбувається як у професійному колі, так і у створеній сім'ї.

На третьому етапі (48-72 роки) людина може стати майстром своєї справи. Її знання та досвід стають безцінним здобутком. У літньому віці в неї виникає особлива потреба ділитися мудрістю та досвідом з наступними поколіннями. Самореалізація знаходить прояв в усвідомленні досвіду та наставництві, генерації знань.

Рис. 1. Вікова періодизація життєвого шляху особистості.

Близько 72-74 років зазвичай посилюється почуття відповідальності за майбутнє - як своє, так і людства в цілому. Людина потребує уваги та спілкування з дітьми, онуками і правнуками, намагається встановити й підтримувати єдність між поколіннями та нерідко виступає миротворцем завдяки своєму авторитету. Вона може розглядати життєвий шлях як витвір мистецтва і прагнути до свідомої самореалізації у життєтворчості.

Що саме літні люди мають передати молоді? У загальному розумінні – мистецтво правильно побудувати життя, взяти на себе відповідальність за себе і світ, у якому ми живемо.

Що спонукає літню людину здійснювати наставництво? Якими є ефективні сучасні форми самореалізації? Ці питання досліджувалися у рамках реалізації проекту «Психологічна підтримка літніх осіб у період карантину» (реєстраційний номер проекту: 2020.01/0221), що фінансувався за підтримки Національного фонду досліджень України. Зазначимо, що зміст статті,

може не співпадати з поглядами Національного фонду досліджень України і є виключно відповідальністю автора статті.

Метою проєкту «Психологічна підтримка літніх осіб у період карантину», який виконували співробітники Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, було визначено сприяння розвитку особистості літнього віку, яка перебуває у складних життєвих обставинах, пов'язаних з обмеженнями, зумовленими карантинном. Це передбачало допомогу літнім людям у подоланні труднощів через залучення до процесу життєтворчості та свідому організацію власного життя. Під час реалізації проєкту проводилися семінари-практикуми та консультації з соціальними працівниками та психологами, було надруковано методичні рекомендації з психологічними порадами для літніх людей тощо.

Перед виконавцями постало також важливе питання: як поєднати потреби духовної самореалізації молоді та людей літнього віку? Досвід показує, що особливо ефективним є створення та впровадження спеціальних духовно спрямованих проєктів, які мають соціальну значущість.

Слід зазначити, що метод проєктів дедалі активніше входить у простір сучасної освіти, адже він особливим чином поєднує психолого-педагогічну теорію і практику, розкриває перспективи для творчої, конструктивної діяльності. Серед сучасних дослідників цього методу можна назвати таких вчених, як Л. М. Ващенко, С. Б. Кримський, І. Г. Єрмаков, О. В. Онопрієнко, В. В. Рибалка, Г. С. Сазоненко, С. О. Сисоєва, Л. В. Сохань, В. М. Ямницький та ін. Для прикладу наведемо творчий проєкт духовного спрямування за назвою “Зустріч поколінь”. До участі в ньому залучалася учнівська молодь, зокрема, учні 11-х класів київської гімназії №153

ім. О.С.Пушкіна та студенти IV-V курсів Національного авіаційного університету (загалом 175 осіб) та мешканці Будинку ветеранів сцени ім. Н.Ужвій. Надалі наведемо короткий опис проведених заходів.

Творчий духовно спрямований проект «Зустріч поколінь»

Мета проекту: створення психолого-педагогічних умов для обміну життєвим досвідом, поглядами та цінностями між ветеранами сцени та гімназистами. З боку учнів і студентів передбачалася активізація інтересу, потреби в мудрості, у здійсненні посильної допомоги старшому поколінню, у духовній самореалізації.

З боку ветеранів сцени активну участь у проекті брали 12 осіб, серед яких солісти оперних театрів і балету, викладачі Інституту театрального мистецтва імені І. К. Карпенка-Карого та інші діячі культури і мистецтв.

Етапи здійснення проекту

I. Потребово-мотиваційний. На даному етапі здійснювалась активізація у молоді таких потреб, бажань і прагнень, як:

- потреба в сприйнятті та передачі духовного досвіду під час спілкування;
- бажання відновити втрачені зв'язки між поколіннями;
- прагнення самовдосконалення;
- бажання знайти в соціумі власне місце для принесення максимальної користі, для виконання життєво важливої місії.

II. Інформаційно-пізнавальний. На цьому етапі учням була повідомлена інформація про існування Будинку ветеранів сцени та про умови проживання пенсіонерів, які присвятили своє життя служінню мистецтву. Адміністрація Будинку висловила прохання навести лад на присадибній ділянці навколо будинку. Необхідно було скопати землю,

обрізати садові дерева, прибрати сміття тощо. Ця робота була непосильною для пенсіонерів.

ІІІ. Цілеутворювальний етап. На цьому етапі необхідно було об'єднати учнів навколо ідеї допомоги ветеранам сцени, структурувати висловлені учнями думки та пропозиції щодо цієї теми. Було вирішено, що під час зустрічі будуть обговорюватися найактуальніші проблеми людського життя: життєві смисли, цінності, перемоги та помилки. Головне – приділити увагу пристарілим, надати пенсіонерам можливість висловитися й бути вислуханими.

Для отримання згоди на проведення зустрічі спільно з активом класу було здійснено окрему поїздку до Будинку ветеранів сцени. Пенсіонери радо відгукнулися на пропозицію, активно включилися в обговорення умов її проведення.

ІV. Результативний етап. На цьому етапі здійснювався активний розвиток у старшокласників таких компонентів духовно орієнтованої діяльності:

- здатність до надання духовної допомоги потребуючим у різних формах спілкування;
- здатність створювати й підтримувати в колективі атмосферу поваги, порозуміння, творчої співпраці;
- сердечність, великодушність, доброта;
- здатність контролювати свої думки, емоційні стани, слова, дії;
- готовність виносити самостійні моральні судження, здатність бачити ситуацію із зовні, з позиції мудрості, любові;
- здатність свідомого керування увагою тощо.

Зустріч із мешканцями Будинку ветеранів сцени розпочалася з творчої праці гімназистів на присадибній ділянці. Важливо було те, що діти принесли з собою власні садові інструменти, оскільки у розпорядженні Будинку їх не вистачало. Пенсіонери виходили на подвір'я, вітали дітей, дякували їм.

Старшокласники, не відчуваючи примусу, працювали з особливим натхненням. Деякі з них признавалися, що вдома батьки не можуть їх примусити працювати на дачі, а тут... Тут все по-іншому. Пам'ятне фотографування учнів з ветеранами посилювало ефект святковості.

Після активної фізичної праці учасники зібралися у невеличкому актовому залі. Учні почали поволі ставити запитання. Ветерани сцени розповідали про свій життєвий шлях, показували старенькі афіші, співали та декламували вірші. Всі присутні неначе стали учасниками єдиної мистецької дії, опинившись одночасно перед театральною сценою та за її кулісами, оскільки артисти розкривали перед слухачами маловідомі секрети театрального мистецтва.

По дорозі додому старшокласники обговорювали епізоди зустрічі, згадували найбільш пам'ятні моменти. За результатами зустрічі школярами було створено стінгазету, прикрашену пам'ятними фотознімками. Дві учениці домовилися з ветеранами про наступну зустріч і запропонували однокласникам узяти в ній участь.

У цілому під час здійснення проекту старшокласники отримали можливість реалізувати власний духовний потенціал у суспільно корисній діяльності, а мешканці Будинку ветеранів сцени відчували свою потрібність як носії мудрості та досвіду, необхідного прийдешнім поколінням.

Анкетування, проведене серед ветеранів сцени, включало такі запитання:

1. Що найбільш цінне, на Ваш погляд, відбулося під час зустрічі?
2. Ваша головна порада школярам.
3. Від яких життєвих помилок Вам хотілося б застерегти молоде покоління?
4. Ваше побажання школярам.
5. Чи необхідно проводити подібні зустрічі надалі?

У відповідях на перше запитання ветерани

повідомили, що найціннішою була сама зустріч поколінь, прояви уваги й зацікавленості. За висловом однієї з актрис “Крапля добра–допомоги, яку принесли школярі людям похилого віку, може змінити світ на краще, а ще зустріч примушує замислитися як вижити в цьому світі, де безперервно йде боротьба добра і зла? І як сказав А. Ейнштейн, “Щоб вижити, нам потрібен інший спосіб мислення...”.

Серед головних порад школярам провідне місце займали моральні настанови: “Завжди залишатися собою, пізнавати й усвідомлювати своє призначення для утвердження життя на землі!”, “Любити Бога, Батьків, Батьківщину”, “Більше знайомитися не з телевізійним, а з реальним мистецтвом театру”.

У більшості відповідей на третє запитання містилося застереження проти вживання наркотиків, алкоголю, тютюну. Пенсіонери радили: “Будьте уважними в інтимних взаєминах. Не інтерес, а тільки любов виправдовує близькість”.

Серед численних побажань, які ветерани адресували школярам, переважали бажання творчої та особистісної самореалізації, поради радіти малому і бути щасливим у житті, “любити життя, а не себе у житті, адже життя – це подарунок, який приносить радість усьому людству!”.

Всі ветерани одностайно висловилися за продовження таких зустрічей: «Такі зустрічі – Радість і Добра Надія».

Висновки. Потреба в самореалізації особистості є результатом її природного, соціального та духовного розвитку. Її задоволення має специфіку на різних вікових етапах. У літньому віці процес самореалізації набуває форми наставництва, яке дозволяє навчити молодь мистецтву правильно будувати життя, брати на себе відповідальність за себе і світ, у якому ми живемо.

Для поєднання та задоволення потреб духовної

самореалізації молоді та людей літнього віку ефективним є створення та впровадження спеціальних духовно спрямованих проєктів, які мають соціальну значущість.

Список використаних джерел:

1. Гегель Г.В. Феноменология духа: собр. соч.: [в 14-ти т.] / Г.В. Гегель: – М.: Соцэкгиз, 1959. – Т. 4. – 440 с.
2. Зязюн І. А. Духовна еліта у суспільстві: інтелігентність і громадянськість / Іван Зязюн // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. пр.: [у 2-х ч.] / за ред. Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО, О. Г. РОМАНОВСЬКОГО; НТУ «ХП». – Х., 2003. – Ч. 1(5). – С. 32–42.
3. Метод проєктів: традиції, перспективи, життєві результати: практико зорієнтований зб. – К.: Департамент, 2003. – 500 с.
4. Помиткін Е.О. Духовний потенціал особистості: психологічна діагностика, актуалізація та розвиток: посібник/ Е.О.Помиткін. – Київ: «Внутрішній світ». – 2015. – 144 с.
5. Помиткін Е.О. Психологія духовного розвитку особистості: Монографія. – К.: Наш час, 2005. – 280 с. – Бібліогр.: с.252-278.
6. Едуард Помиткін. Психологічні умови духовної самореалізації української молоді / Горизонт духовності виховання: колективна монографія / The Horizon of Spirituality of Education: collective monograph / Уклали й підготували Йонас Кевішас та Олена М. Отич. Вільнюс: Zuvedra, 2019. – С.388-407.
7. Помиткін Е.О. Духовне зростання та самореалізація особистості в сучасних соціокультурних умовах / Педагогіка і психологія професійної освіти // Науково-методичний журнал. – Львів. – 2007. - №2. – С.155-163.
8. Едуард Помиткін, Любов Помиткіна. Духовне пробудження як вершинна потреба особистості / Духовність

особистості: методологія, теорія і практика : збірник наукових праць / Гол. редактор Г. П. Шевченко. – Вип. 2 (101), Ч.1. – Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. – С.137-148. https://doi.org/10.33216/2220-6310-2021-101-2_1-137-148

9. Франкл В. Человек в поисках смысла. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.

10. Фрейдджер, Р., Фейдимен Д. Личность. Теории, упражнения, эксперименты / Роберт Фрейдджер, Джеймс Фейдимен; [пер. с англ.]. – СПб.: Проим-ЕВРОЗНАК, 2006. – 704 с.

11. 10 порад літнім людям у період карантину: методичні рекомендації / О.Г. Коваленко, Л.Б. Лук'янова, Е.О. Помиткін. – Тернопіль: ТОВ «Терно-граф», 2020 – 32 с. іл.

*§1.21 ПОЛІМОТИВАЦІЯ ЯК УМОВА УСПІШНОЇ
ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ПІЛОТІВ ЦИВІЛЬНОЇ
АВІАЦІЇ (Ригов О.О. Національний авіаційний університет)*

Вступ. Стрімкий розвиток індустріальних технологій призводить до активізації удосконалення в усіх формах професійної діяльності, зокрема, збільшуються вимоги й до діяльності пілотів цивільної авіації. Виклики сьогодення, перш за все, пред'являють ряд вимог до підготовки фахівця цієї складної професії, однією з яких є полімотивація як умова успішного виконання поставлених завдань. У системі психологічного професійного відбору пілотів поряд з психодіагностичними та психофізіологічними випробовуваннями є також тести й інтерв'ю на визначення провідних мотивів. Однак, на сьогодні, майбутньому пілоту не достатньо мати лише певний рівень мотивації до опанування знаннями, вміннями й навичками, необхідними для здійснення професійної діяльності в екстремальних умовах. Все більше вчених і практиків говорять про полімотивацію професійної діяльності, оскільки, фахівець використовує багатоманітну палітру мотивів, щоб працювати в екстремальних умовах та ризикувати життям в непередбачуваних обставинах. Отже, можемо розглядати полімотивацію як необхідну умову для здійснення успішного виконання професійних завдань пілотами.

Виклад основного матеріалу. Теоретичний аналіз наукових здобутків з проблеми полімотивації професійної діяльності показав, що науковці й практики переважно досліджують мотивацію і мотиваційні чинники професійної діяльності, тим самим спрощуючи уявлення про складну організацію потребово-мотиваційної сфери особистості. Більш адекватною психологічній дійсності є така методологічна позиція, коли професійна діяльність людини розглядається як полімотиваційна, багатоспонукальна,

оскільки мотивація – це динамічно-інтегральний процес формування мотиву й водночас усвідомлення актуальних потреб, а полімотивація – це вже здійснення кількох діяльностей, де кожній відповідає свій мотив [10, с.105].

Роботи таких вітчизняних вчених як В.К. Вілюнас, Ю.З.Гільбух, І.В. Імедадзе, Є.П.Ільїн, Г.С.Костюк, О.М. Леонтьєв, С.Д.Максименко, Д.Н. Узнадзе, А.В.Фурман та ін. розглядають мотивацію як важливий чинник психічної регуляції людської діяльності, а полімотивацію – як умову здійснення одночасної активності у процесі складної професійної діяльності.

Явище «полімотивації» вперше було описано В.В. Виноградовим як центральне, специфічне поняття словотвірної системи. У психології вперше поняття «поліпотреба» та «полімотивація» з'явилися в аналітичному дискурсі наукової школи О.М. Леонтьєва. Більш детальніше в межах діяльнісного підходу в психології були обґрунтовані І.В. Імедадзе [3]. Надалі В.К. Вілюнас, займаючись вивченням полімотивації, виділив загальні внутрішні умови, які спричиняють полімотиваційну активність. Так вчений виділяє загальні внутрішні умови, які спричиняють полімотиваційну активність. На першому місці основні, це наміри – як наслідок цілісної життєвої ситуації, тобто результат онтогенетичного розвитку; вони формуються на основі стійких мотиваційних відношень, які онтогенетично є полівалентними, а спонукальна ними діяльність – полімотиваційною [1]. На другому, це полімотивація, яка утворюється за конкретних обставин унаслідок того, що фахівець може відчувати одночасно кілька взаємоспричинених, або суперечливих спонукань, узгоджує між собою дію внутрішніх стимулів, заблоковує одні та посилює інші, або ж знаходить певний компроміс у їхній різноспрямованій дії [1, 10]. Отже, у професійній діяльності, особливо в екстремальних умовах, діє

полімотивація як на свідомому так і на неусвідомлюваному рівнях.

Зокрема, О.М.Леонтьєв висував положення про полімотивованість діяльності, спираючись на те, що складні форми поведінки і діяльності, до яких належить і екстремальна, обумовлені одразу кількома потребами. Вчений зазначає, що полімотивація полягає в зумовленості професійної діяльності як пізнавальними мотивами, так і соціальними, що надають цій діяльності «двойкий» сенс. Також полімотивація – це поєднання смислоутворюючого мотиву, що здійснює функцію стимулу та напрямку смислоутворення, з мотивами-стимулами, котрі відіграють роль лише додаткової стимуляції даної діяльності [5.]. Є.П.Ільїн вважає, що справжня полімотивація має місце при досягненні людиною віддаленої мети (наприклад, у процесі діяльності пілота – успішне виконання чергового завдання – польоту), яка спрямовується довгочасною мотиваційною установкою [2].

Так, І.В. Імедадзе підкреслює, що у психології діяльності важливим є питання розуміння суті системоутворювальної природи мотиву і характеру його зв'язку з людською активністю [3]. Також, як зазначає Д. Н. Узнадзе, існує стільки форм поведінки і способів діяльності, скільки й мотивів, які надають людській активності сутності і значення, цілеспрямованості і смислу [12].

Як відомо, мотивація сприяє підвищенню розумової та фізичної працездатності, досягнення високих професійних результатів. Мотивація залежить від минулого досвіду та навчання, від соціальних, характерологічних і культурних факторів. Рівень мотивації визначається вибором мети, рівнем домагань, успіхом і неуспіхом в минулому, тобто отриманим досвідом. Вчені зазначають, що професійна мотивація як властивість особистості є системою цілей, потреб, що спонукають до активного засвоєння знань,

оволодіння вміннями і навичками, свідомого ставлення до професії. Усі ці мотиватори можуть перебувати в різних відносинах один з одним (взаємодія або конкуренція) і мати різний вплив на професійне навчання, тому повне уявлення про мотиви професійної діяльності можна отримати, тільки виявивши значимість для кожного фахівця усіх цих компонентів складної мотиваційної структури [2, с. 267].

Як відомо, сформована в організмі функціональна система будь-якого рівня мотивації містить апарат прогнозування очікуваного результату, названий П.К.Анохіним «акцептор результату дії», і апарат оцінки отриманого результату. Ця універсальна закономірність діяльності організму повною мірою виявляється і при формуванні функціональної системи під впливом трудової мотивації. У зв'язку з цим виникає необхідність нормалізації психічного стану пілота, пом'якшення негативних впливів надмірної психічної напруженості та активації відновлювальних процесів. У подібній ситуації виявляється важливою полімотиваційна підготовка особистості, психічна підготовка, вміння керувати собою, приймати ефективні рішення, що підвищує емоційну стійкість і резистентність організму до несприятливих факторів [13].

Про полімотиваційну діяльність йдеться у працях В. П. Казміренка, який пропонує, що багатоманіття спонукальних впливів і ставлень організаційної діяльності може бути розглянуте через соціально-психологічні умови полімотивації. Вчений пропонує обрати за основу критерій цілісності, він зазначає, що регуляція поведінки містить три взаємопов'язані сфери активізації організаційної життєдіяльності:

- 1) організаційно-практичну мотивацію (навчально-виховні дії, творча актуалізація, досягнення);
- 2) організаційно-інституційну мотивацію (співробітництво, співпереживання, взаємодопомога, відповідальність, влада);

3) організаційний менталітет (етнічна приналежність, престиж, сенс життя) [6]. Фактично, ці сфери можна покласти в основу розробки структури полімотивації професійної діяльності пілотів цивільної авіації.

Сучасна дослідниця Фурман О.Є. зазначає, що з полімотивацією маємо справу тоді, коли одночасно діють декілька мотивів, які утримують багато потреб. У цьому разі в межах однієї фізичної поведінки, тобто об'єктивно виконуваної людиною послідовності дій та операцій, психологічно здійснюється кілька діяльностей, де кожний відповідає свій мотив. Звідси зрозумілим є такий емпіричний факт: чим складніша діяльність, тим різноманітніше її співвідношення із системою потреб і мотиваційною сферою, яка відображає її [10, с.106].

Широкий репертуар мотивів дає можливості виявити методика дослідження полімотивації учнів та студентів, запропонована В.Ф.Моргуном. На думку В.Ф.Моргуна, в ході становлення індивіда різні компоненти діяльності мають різний мотивуючий потенціал [6, С.210-220]. Першим критерієм виділення провідних видів діяльності служить зміст мотиву. Найбільш значущі мотиви діяльності фіксуються й усвідомлюються особистістю, трансформуючись у спрямованості на світ і саму себе. У залежності від того, які емоційні переживання і почуття викликає предмет (досягнення, уникнення чи нейтральні), ставлення до нього може бути емоційно позитивним, негативним чи невизначеним. Позитивне ставлення, що спонукає до досягнення, слід розуміти як інтерес до предмета (у самому широкому значенні). І, нарешті, спрямованість визначається як провідний інтерес чи сукупність інтересів. Потреби, мотиви, ставлення, інтереси і спрямованість, що характеризують мотивацію особистості, слугують також підставою для виділення з загальної структури діяльності провідних діяльностей (О.Н.Леонтьєв,

Б.Г.Ананьев, Д.Б.Сльконін), хоча якісний склад і кількість провідних діяльностей у різних авторів не однакові [11].

Другий критерій для виділення провідних діяльностей – системна будова діяльності (за О.Н.Леонтьєвим). Людська діяльність реалізується зацікавленими, рефлексивними суб'єктами і містить у собі наступні складові: активність суб'єкта діяльності; його взаємини з іншими людьми, соціальним оточенням і суспільством у цілому; перетворення предметів за допомогою засобів у необхідні продукти діяльності. За думкою В.Ф.Моргуна, вичерпавши основні види діяльності, що можуть стати центром зацікавленості суб'єкта, ми й отримуємо необхідність розширення мотиваційної складової до масштабу полімотивації.

Фурман О.Є. зазначає, що різноманітні форми поведінки індивіда мають складну поліпотребову основу, у підґрунті якої перебуває об'єктивна нужданестача. Водночас потребове джерело – стрижневий чинник мотиваційної сфери. Утворюючи єдиний мотив, потреби поєднуються у різні ансамблі або енергетичні потоки, котрі спільно спонукають діяльність [8; 10, с. 105]. Розвиток мотиву як системоутворювального чинника поведінки можливий за внутрішніх умов, коли він спонукає до діяльності, її спрямовує та організовує, є основою прийняття рішення суб'єктом здійснювати вчинок чи ні, розмірковувати чи нехтувати ситуативно.

Емпіричне дослідження. Для з'ясування широкої палітри мотивів в полімотиваційній структурі професійної діяльності пілотів для емпіричного дослідження була використана «Методика оцінки рівня домагань особистості В. Горбачевського», яка проводилася після продуктивної діяльності пілотів. У дослідженні взяли участь пілоти цивільної авіації компанії «BeesAirliner», які були розподілені нами на 2 групи в залежності від стажу роботи

(1 гр. – до 10 років, 2 гр. після 10 років). Діагностувалися наступні мотиви:

1) внутрішній мотив – висловлює впевненість, захопленість завданням, виявляє ті аспекти, які надають виконанню завдання привабливість;

2) пізнавальний мотив – характеризує суб'єкта, який виявляє інтерес до результатів своєї діяльності;

3) мотив уникнення – свідчить про боязнь показати низький результат і що впливають з цього наслідків;

4) змагальний мотив – показує, наскільки суб'єкт надає значення високих результатів в діяльності інших суб'єктів;

5) мотив зміни діяльності – розкриває пережиті суб'єктом тенденції до припинення роботи, якою він зайнятий в даний момент;

6) мотив самоповаги – виражається в намаганні суб'єкта ставити перед собою все більш і більш складні цілі в однотипній діяльності;

7) значимість результатів – надання особистісної значущості результатів діяльності;

8) складність завдання – рівень складності завдань;

9) вольові зусилля – висловлює оцінку ступеня вираженості вольового зусилля в ході роботи над завданням;

10) оцінка рівня досягнутих результатів – співвідноситься з можливостями суб'єкта в певному виді діяльності;

11) оцінка власного потенціалу;

12) намічений рівень мобілізації зусиль – намічений рівень мобілізації зусиль, необхідних для досягнення цілей діяльності;

13) очікуваний рівень результатів – очікуваний рівень результатів діяльності;

14) закономірність результатів – висловлює розуміння суб'єктом власних можливостей в досягненні поставлених цілей;

15) ініціативність – висловлює прояв індивідом ініціативи і винахідливості при вирішенні поставлених перед собою завдань.

Отримані дані були узагальнені й інтерпретовані нами та перевірені за методами математичної статистики – Independent-Samples T Test (t-тест для незалежних вибірок). За шкалою «внутрішній мотив» різниця середнього значення складає 2,2 бали, а стандартна похибка 2,4 бали, при цьому рівень значимості є 0,25 (Sig. (2-tailed)). Шкала «пізнавальний мотив» - середнє значення відрізняється на 5,8 бали зі стандартною похибкою 6,7 бали. Рівень значимості дорівнює 0,60, що є більшим за критичне значення (0,05). За шкалою «мотив уникнення» середнє значення відрізняється на 2,1 бала зі стандартною похибкою 1,9 бала, рівень значимості складає 0,10 (Sig.), тобто більший за критичне значення. Шкала «змагальний мотив» має різницю в середньому значенні 6,1 бали з похибкою 6,7 бали. Рівень значимості 0,63. «Зміна діяльності» - середнє значення відрізняється на 2,8 бали зі стандартною похибкою 2,7 бали. Рівень значимості дорівнює 0,25, що є більшим за критичне значення (0,05). Середнє значення за шкалою самоповага в двох групах відрізняється на 1,5 бали з стандартною похибкою 1,2 бали. Отримані відмінності можна вважати статистично достовірними, оскільки досягнутий рівень значимості дорівнює 0,12 (Sig.), тобто більший за критичне значення (0,05). За шкалою «значимість результатів» різниця середнього значення складає 2,8 бали, а стандартна похибка 2,7 бали, при цьому рівень значимості є 0,25 (Sig.). Шкала «складність завдання» засвідчила, що середнє значення відрізняється на 1,2 бали, зі стандартною похибкою 1,7 бали. За цією шкалою рівень значимості

сягнув 0,13 (Sig.), що також являється більшим за критичне значення і ці дані можна вважати достовірними.

За шкалою «вольові зусилля» середнє значення відрізняється на 5,08 бала зі стандартною похибкою 5,6 бала, рівень значимості складає 0,50 (Sig.), тобто більший за критичне значення. Шкала «достовірність результатів» має різницю в середньому значенні 1,08 бали з похибкою 1,6 бали. Рівень значимості 0,10. «Оцінка потенціалу» вказала на різницю середнього значення 5,1 бали, а стандартна похибка 5,7 бали, при цьому рівень значимості є 0,50 (Sig.). За шкалою «мобілізація зусиль» середнє значення відрізняється на 1,1 бали, зі стандартною похибкою 1,8 бали. По цій шкалі рівень значимості сягнув 0,11 (Sig.), що також являється більшим за критичне значення і ці дані можна вважати достовірними. За шкалою «оцінка рівня досягнутих результатів» середнє значення відрізняється на 1,2 бали зі стандартною похибкою 1,5 бали. Рівень значимості дорівнює 0,09, що є більшим за критичне значення (0,05). Середнє значення за шкалою «закономірність результатів» в двох групах відрізняється на 1,0 бали з стандартною похибкою 1,8 бали. Дані відмінності можна вважати статистично достовірними, оскільки досягнутий рівень значимості дорівнює 0,12 (Sig.), тобто більший за критичне значення (0,05). За шкалою «ініціативність» середнє значення відрізняється на 5,08 бала зі стандартною похибкою 5,8 бала, рівень значимості складає 0,54 (Sig.), тобто більший за критичне значення.

Отже, дані, отримані в ході емпіричного дослідження, засвідчили про відмінність в особливостях усіх вищезазначених мотивів у молодих та досвідчених пілотів. Особливостями такої полімотивації у пілотів зі стажем до 10 років є висока мотивація досягнення успіху, високий рівень надії на успіх, адекватна самооцінка, а також високий рівень домагань, зокрема, високі показники внутрішнього,

пізнавального та змагальних мотивів, високі вольові зусилля, адекватна оцінка власного потенціалу та достатньо висока ініціативність. Таким чином, можемо вважати, що отримані показники основних провідних мотивів складають полімотивацію професійної діяльності у пілотів, причому у молодих вона вища, що, на наш погляд, пов'язано з прагненням до професійної самореалізації.

Висновки. Отримані теоретичні та емпіричні дані дозволяють зробити висновок про те, що полімотивація професійної діяльності пілотів цивільної авіації є надзвичайно актуальним і важливим для їх професійного зростання джерелом. Професійну діяльність пілотів розглядаємо як полімотиваційну, багатоспонукальну, оскільки мотивація – це динамічно-інтегральний процес формування мотиву й водночас усвідомлення актуальних потреб, а полімотивація – це вже здійснення кількох діяльностей, де кожний відповідає свій мотив, що є характерним для екстремальних професій. Отже, полімотивацію професійної діяльності пілотів цивільної авіації можемо вважати умовою їх успішної самореалізації.

Список використаних джерел:

1. Вилюнас В. К. Психологические механизмы мотивации человека [Текст] / В. К. Вилюнас. – Москва: Изд-во МГУ, 1990. – 288 с.
2. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы / Е.П.Ильин. – СПб: Издательство «Питер», 2000. – 512 с.
3. Имедадзе И. В. Проблема полимотивации поведения [Текст] / И. В. Имедадзе // Вопросы психологии. – 1984. – № 6. – С. 87–94.
4. Казмиренко, В. П. Социальная психология организаций [Текст]: монография / В. П. Казмиренко. – К.: МЗУУП, 1993. – 384 с.

5. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы, эмоции / А.Н.Леонтьев. – М.: Изд-во МГУ, 1971. – 139 с.
6. Моргун В.Ф., Тітов І.Г. Основи психологічної діагностики. Навч. посіб. для студентів вищих навч. закладів. – К.: Видавничий дім «Слово», 2009. – 464 с.
7. Помиткіна Л.В., Помиткін Е.О. Психологія праці і відпочинку: підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / Любов Віталіївна Помиткіна, Едуард Олександрович Помиткін. – К.: ТОВ «Альфа-ПК», 2019. – 324 с.
8. Фурман О.Є. Полімотивація – спонукальний параметр інноваційно-психологічного клімату /Scientific Journal «ScienceRise», №6/1(11), 2015. – С.105-110. DOI: 10.15587/2313-8416.2015.45049
9. Фурман А.В., Фурман (Гуменюк) О.Є., Ткач Ю. Методологічне обґрунтування концепції мотиваційних психоформ. *Вітакультурна методологія: антологія. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана: колективна монографія*. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. С. 459-469.
10. Фурман (Гуменюк) О. Феномен полімотивації: сутнісний зміст взаємин за модульнорозвивальної оргсистеми. *Психологія і суспільство*. 2001. №1. С. 74-123.
11. Юдіна Н.О. Дослідження особливостей полімотивації студентів. «Наука і освіта», №6, 2014 – С.143-148.
12. Узнадзе Д.Н. Мотивация - период, предшествующий волевому акту / Д.Н.Узнадзе. – Москва // Психология личности: тексты. - Москва: Издательство Московского университета, 1982. – С. 80-84. <http://www.psychlib.ru/inc/absid.php?absid=14727>
13. L. Pomytkina, A. Gudmanian, O. Kovtun, S. Yahodzinskyi. Personal choice: strategic life decision-making and conscience, E3S Web of Conferences, Vol.164, 10021 (2020) **SCOPUS** <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202016410021>

§1.22 ПЕТРОСПЕКТИВНІ СПОГАДИ СТОСУНКІВ З БАТЬКАМИ ЯК ЧИННИК САМОСТАВЛЕННЯ Й САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ У ДОРОСЛОМУ ВІЦІ (Сечейко О.В. Національний авіаційний університет)

Вступ. Розуміння розвитку особистості, проявів її своєрідності, що зокрема відображається у самоставленні та позначається на процесі самореалізації, неможливо без врахування реального життєвого контексту, в якому воно здійснюється, в цілісності з її соціальними зв'язками [1].

Останнім часом у світовій та вітчизняній психології найбільш авторитетною парадигмою є реалізація комплексного підходу при вивченні особистісної самореалізації, який передбачає інтеграцією міждисциплінарних зав'язків. Зокрема, цей підхід реалізується при дослідженні чинників розвитку і закріплення Я-концепції особистості в рамках родинних взаємин дитячо-батьківських стосунків, де процес особистісної ідентичності розглядається через призму сімейної системи, функціонування якої відбувається за законами цілісності та взаємообумовленості її складових [2].

Роль батьків у формуванні ідентичності особистості є визначальною, оскільки вони є основними та взаємодоповнюючими взірцями для ототожнення. Ця проблема висвітлена у працях Алешиної Ю., Волович А., Антонова А., Барінова Н., Берлінгейм Д., Говорун Т., Кікінеджі О., Здравомыслова О., Кочарян А., Найдовської І., Обозова Н., Обухова Л. та ін. Саме батьківська сім'я є первинним осередком, взірцем та соціальною детермінантою процесу розвитку дитини [3].

Отже, забезпечення в родині умов для вдалої інтеграції дитини в життєвий контекст створює можливості для розвитку гармонійної і здорової особистості, призводить до істотного зменшення психотравмуючих ситуацій і має

продовжуваний ефект впливу на життя вже у дорослому віці, визначаючи повноту самореалізації людини в різних сферах життя через особливості її Я-концепції [2] . Проблеми розвитку Я-концепції і, зокрема, самоставлення, присвячені праці Пантелєєва С., Століна В., Сарджвеладзе Н., Бернса Р., Рубінштейна С. та ін. Осмислення психологічних параметрів сім'ї, які є детермінантами індивідуального розвитку дітей та мають вплив на індивідуальну траєкторію її самореалізації навіть у дорослому житті, можна побачити в роботах В. Гарбузова, А.Захарова та ін. Так, діти в неповних або дисфункціональних сім'ях не мають для ідентифікації повноти взаємодоповнюючих батьківських образів, внаслідок чого у них не розвиваються необхідні для сімейного життя якості особистості [4]. Дослідження Бернса Р. показують, що наслідки розлучення батьків можна спостерігати і у життєвих сценаріях дорослих людей, і, навіть, в наступних поколіннях [2].

Незважаючи на активні дослідження різних аспектів дитячо-батьківських стосунків і їх впливу на людину протягом всього її життя, ця тема залишається центральною в психології і сьогодні. Особливу актуальність набувають питання пролонгованого впливу стосунків з батьками на самореалізацію особистості в інтимній, професійній, міжособистісній сферах та стосунках з власними дітьми. Різні аспекти такого пролонгованого впливу представлені в роботах Дж. Боулбі [3] .

Для встановлення ролі спогадів дитинства і підліткового віку на життя дорослих осіб в психології застосовується прийом ретроспекції. Ретроспективні дослідження проводять з метою встановлення того, як події і переживання життєвого досвіду особистості могли вплинути на її нинішній стан та індивідуальні характеристики. Отже, зважаючи на важливість та недостатню дослідженість проблематики зв'язку

особливостей самоставлення особистості зі спогадами про стосунки з батьками в дитинстві та підлітковому віці, дана тема потребує додаткового дослідження, а ретроспективний підхід до її вирішення є виправданим і інформативним.

В даній роботі представлені результати емпіричного дослідження зв'язку компонентів самоставлення особистості в дорослому віці з її ретроспективними спогадами про стосунки з батьками. **Практичне значення** дослідження полягає в можливості використовувати отримані результати при розробці освітніх та тренінгових програм для батьків, а також у психокорекційній і психотерапевтичній роботі психолога з клієнтами як у груповій, так і в індивідуальній формі.

Виклад основного матеріалу. Мета проведеного нами емпіричного дослідження, полягала у визначенні ролі і характеру зв'язків між спогадами людини про ставлення батьків до неї в дитинстві та підлітковому віці з особливостями її самоставлення в ранньому дорослому віці. Вибірку склали 58 осіб віком від 25 до 35 років, з них 31 жінка та 27 чоловіків. Діагностику визначених психологічних параметрів було здійснено за допомогою таких методик: опитувальник «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них» (ПОР; Е.Шафер); опитувальник комунікативно-характерологічних тенденцій (Т.Лірі); тест-опитувальник самоставлення (В.В. Столін, С.Р. Пантелєєв); методика «Особистісний диференціал» (адаптована в НДІ ім. В.М. Бехтерева). Також була застосована анкета ретроспективних спогадів про дитячо-батьківські стосунки, розроблена Інститутом проблем виховання НАПН України (Бех.І.Д., Петрович Ж.В.). Наявність і характер статистично-значимих зв'язків між діагностованими параметрами було перевірено за допомогою критерію Пірсона.

Перейдемо до розгляду результатів, отриманих в ході емпіричного дослідження. Для оцінки суб'єктивного

сприйняття батьківського ставлення у дитинстві та підлітковому віці ми застосували анкету (авт. Бех І.Д. , Петрович Ж.В.). Анкета має дві інтегровані шкали батьківського ставлення до дитини : шкала позитивного ставлення виявляє дружні, близькі та теплі стосунки, прояв любові, довіру до дитини; шкала негативного ставлення виявляє агресивність, гіперконтроль, байдужість, емоційну відстороненість. Дані, отримані в ході анкетування представлені у табл. 1.

Таблица 1

Розподіл суб'єктивного сприйняття батьківського ставлення до досліджуваних у дитинстві (за даними анкети)

Назва шкали	ознака не виражена (%)	ознака помірно виражена (%)	яскраво виражена ознака (%)
Позитивне ставлення	4	23	73
Негативне ставлення	42	35	23

Отже, з таблиці видно що 73% досліджуваних відчували любляче ставлення батьків до себе, повагу, включеність батьків в своє життя. Такі діти, як правило, мали дружні стосунки з батьками, мали з ними позитивний емоційний контакт, відчували захист та турботу. Яскраво виражене негативне ставлення до себе відчували 23% учасників вибірки. Такі особи, за власною цінкою, стикалися в дитинстві з відчуженістю батьків, часто чули критику на свою адресу від них, відчували агресію до себе, авторитарний гіперконтроль, недовіру.

Анкетні дані доповнюють результати, отримані за методикою діагностики поведінки батьків, які представлені в табл. 2

Таблиця 2.

**Показники батьківського ставлення за методикою
«Поведінка батьків і відношення підлітків до них»**

Назва шкали	ознака не виражена (%)	ознака виражена (%)	Яскраво виражена ознака (%)
Позитивний інтерес (мати)	34	27	39
Позитивний інтерес (батько)	55	27	18
Директивність (мати)	64	26	10
Директивність (батько)	83	11	6
Ворожість (мати)	89	7	4
Ворожість (батько)	87	11	2
Автономність (мати)	66	23	11
Автономність (батько)	71	18	11
Непослідовність (мати)	84	9	7
Непослідовність (батько)	96	27	2

Як видно з таблиці, за ретроспективною оцінкою, матері досліджуваних частіше проявляли позитивний інтерес до дитини, порівняно з батьками, натомість, матерів також частіше оцінювали як більш директивних та непослідовних.

Дані про оцінку досліджуваними свого Я-реального та Я-ідеального, наявність внутрішньо-особистісних конфліктів, а також адекватність самооцінки представлена в таблиці 3.

Таблиця 3

Показники вираженості комунікативно-характерилогічних тенденцій респондентів за методикою Лірі

Назва тенденції	(%)
Наявність внутрішнього конфлікту	19
Обмеженість уявлення про себе	2
Максималізм в оцінці «Я» ідеального	14
Відсутність ідеалу	26
Конструктивність оцінки себе	27
Неадекватно завищена оцінка себе	12

Отже, у 19 % респондентів спостерігається наявний внутрішній конфлікт, викликаний суттєвим розривом між Я-реальним та Я-ідеальним, який супроводжується, як правило, існуванням одночасно суперечливих, а іноді і взаємовиключних мотивів, ціннісних орієнтирів та цілей. При цьому особистість почуває себе вкрай дискомфортно, нездатна визначити пріоритети, діяти відповідно до власної ієрархії цінностей. Деякі респонденти (2%) не змогли конкретизувати наявні у себе характеристики в Я – реальному образі. Це може свідчити про нездатність до рефлексії й блокування самоінтересу, можливо через страх побачити неоднозначність своїх поведінкових проявів та суперечливість емоційних переживань, що в свою чергу може свідчити про наявність у них примітивних механізмів психологічного захисту. Також відсутність чіткого уявлення про свої особливості в дорослому віці може бути наслідком відсутності уявлень людини про те, якою її бачили батьки в

дитинства. Як правило, це характерно для тих, хто згадує свої стосунки з батьками як «холодні», відсторонені, сповнені взаємної недовіри та претензій.

Цікавим виявився зміст образу Я-ідеального у досліджуваних. Так, 7% респондентів охарактеризували ідеальну особистість з такими якостями, як поступливість, лагідність, вдячність, прагнення догоджати партнерові, чуйність, безкорисливість. Та 7% досліджуваних бачать в ідеальній особистості такі якості як, домінантність, деспотичність, самозакоханість, жорстокість, критичність. Важливо зазначити, що у цих 14 % досліджуваних ретроспективні спогади про те, як батьки оцінювали їх характер у дитинстві майже повністю співпадають з їх Я-ідеальним образом вже у дорослому віці. Проте в Я-реальному образі вони здебільшого відзначають у себе протилежні якості. Відтак, можна стверджувати про наявність у них глибокого конфлікту самоставлення. На нашу думку, цей конфлікт може бути спричинений поляризацією батьками свого часу особистісних характеристик дитини на «позитивні» і «негативні» і, як наслідок, такі особи, навіть в дорослому віці проявляють таку саме поляризацію оцінок себе реального, ідеалізуючи, або знецінюючи свої особистісні якості. У них знижена, або взагалі відсутня диференційованість самосприйняття, гнучкість оцінювання себе та інших, ситуативність. Таке світосприйняття людини ілюструє її когнітивну простоту і проявляється в соціальній та емоційній ригідності.

Не змогли визначитися з характеристиками ідеальної особистості 26% респондентів. У 12% досліджуваних уявлення про ідеальну особистість повністю співпадає з баченням себе реального, що може свідчити про завищену самооцінку, неадекватну оцінку своїх можливостей та завищений рівень домагань, претензійне відчуття власної винятковості. Як правило, у таких людей високий ступінь

невдоволення оцінкою їх здібностей і переваг з боку інших.

Перейдемо до аналізу показників самоставлення у досліджуваних і розглянемо його інтегровані характеристики та особливості окремих компонентів. Оцінювання досліджуваними своїх якостей за методикою «Особистісного диференціалу» розподілилися таким чином: 21% респондентів сприймають свої якості як позитивні, соціально бажані і в цілому задоволені собою; 12% респондентів, сприймають себе критично, виказують незадоволення власною поведінкою, і здебільшого мають низький рівень самоприйняття; 4% респондентів демонструють, насамперед, впевненість у собі, незалежність, вони схильні розраховувати на власні сили у нестандартних та складних ситуаціях; 50% респондентів навпаки, відмічають значну залежність від зовнішніх обставин і оцінок з боку інших, мають труднощі із збереженням власних психологічних кордонів й самостійності при прийнятті рішень, відмічають недостатній самоконтроль в ситуаціях психологічного та фізичного тиску з боку інших.

Деталізований опис особливостей основних компонентів самоставлення у досліджуваних можна зробити за результатами тестування, яке представлено у таблиці 4.

Таблиця 4

Розподіл показників самоставлення досліджуваних за опитувальником самоставлення В. Століна, С. Пателєєва

Назва шкали	ознака не виражена (%)	ознака виражена (%)	яскраво виражена ознака (%)
Самоставлення	5	7	88
Самоповага	12	15	73
Аутосимпатія	14	12	74

Очікуване позитивне відношення	25	47	28
Самоінтерес	12	30	58
Самовпевненність	18	8	74
Відношення других	54	14	32
Самоприйняття	7	30	63
Самокерівництво	25	28	47
Самозвинувачення	76	8	16
Саморозуміння	16	21	63

З таблиці видно, що у більшості досліджуваних в цілому благополучна ситуація – вони мають яскраво виражені показники самоповаги, аутосимпатії, впевненості в собі, саморозуміння. Водночас, досліджувані, у яких низькі показники зазначених характеристик, складають від 5 % до 25 % вибірки. Найбільш проблемними у них виявилися такі компоненти самоставлення, як самовпевненість, саморозуміння, самозвинувачення та самокерівництво. Загальною є тенденція до високих показників за шкалою очікування позитивного ставлення до себе з боку інших – 75 %, і тільки у 25% досліджуваних потреба в схваленні є помірною, або низькою.

Для перевірки наявності статистично-значущих зв'язків між компонентами самоставлення досліджуваних та їх ретроспективними уявленнями про батьківське ставлення до них в дитинстві був здійснений кореляційний аналіз. Статистично-значимі кореляційні зв'язки предсавлені в таблицях 5 та 6.

Таблиця 5

**Показники кореляції за критерієм Пірсона
(директивний та автономний стиль виховання батька)**

Показники		Директивність (батько)
Самоставлення	Кор-ція Пірсона	0,960
	Знч.	0,000
Самоповага	Кор-ція Пірсона	0,567
	Знч.(2-сторін)	0,000
Саморозуміння	Кор-ція Пірсона	0,697
	Знч.(2-сторін)	0,000
		Автономність (батько)
Аутосимпатія	Кор-ція Пірсона	0,856
	Знч.(2-сторін)	0,000

Отже, виявився прямий кореляційний зв'язок директивного та автономного стилю виховання з боку батька з такими компонентами самоставлення у досліджуваних, як самоповага, саморозуміння, аутосимпатія. Очевидно, що прояв батьком лідерських якостей в стосунках з дитиною, його директивність у спілкуванні, авторитет і високий статус позначаються на особистості вже дорослої людини у вигляді позитивного сприйняття себе. Це характерно як для чоловіків, так і для жінок. На нашу думку, це частково можна пояснити соціокультурними орієнтирами на «сильного» батька, який забезпечує відчуття психологічного та соціального захисту. Для синів він стає орієнтиром для наслідування моделей маскулінної поведінки. В стосунках з дочкою, авторитарність батька, його статус, його орієнтація у вихованні на моральні норми, прийняті у суспільстві правила поведінки, дозволяють дівчинці також відчувати себе захищеною, і у неї зростає

внутрішня впевненість, почуття гідності, самоповаги.

Безпристрасність, відстороненість у спілкуванні з боку батька, його автономна позиція, скоріш за все, демонструють дитині цінність самодостатності і незалежності через дистанціювання з іншими. Це може стати психологічною основою завищеної самооцінки, яка в даному випадку виступає як захисний механізм подолання страху втратити власну автономність в емоційно-близьких контактах.

Таблиця 6

Показники кореляції по критерію Пірсона (директивний, автономний та ворожий стиль виховання, позитивний інтерес матері)

показники		Автономність (мати)
Самозвинувачення	Кор-ція Пірсона	-0,719
	Значимість	0,0001
Очікуване позитивне відношення від інших	Кор-ція Пірсона	0,329
	Значимість	0,012
показники		Директивність мати
Самооцінка	Кор-ція Пірсона	0,390
	Значимість	0,002
показники		Ворожість мати
Агресивність (Я-реал.)	Кор-ція Пірсона	0,399
	Значимість	0,002
показники		Позитивний інтерес (мати)
Сила	Кор-ція Пірсона	0,458
	Значимість	0,0001

Дані з таблиці 6 демонструють, з якими компонентами самоставлення досліджуваних пов'язаний директивний, автономний та ворожий стиль виховання з боку матері. Прямі кореляційні зв'язки виявлені між автономністю матері та очікуванням позитивної оцінки від інших; між ворожістю матері та оцінкою власної агресивності. Обернений кореляційний зв'язок виявлений між автономністю матері та самозвинуваченням. Це, на нашу думку, можна пояснити психологічним тиском з боку матері вразі її максимальної включеності в дитину. Передбачаємо, що це призводить до контрастного сприйняття дочкою або сином себе, порівняно з матір'ю і відчуття своєї недосконалості, або звинувачення себе вразі супротиву материнській турботі. І навпаки, чим більш автономну поведінку демонструє мати, тим менше у дитини привидів до самозвинувачення. Даний зв'язок, на нашу думку, може також свідчити про те, що вже у дорослому віці, в разі існування «ідеального» образу матері максимально включеної в свою дитину, людина може бачити свою невідповідність такому ідеалу і відчувати внутрішню напругу з цього приводу.

Передбачаємо, що остатня включеність матері, особливо емоційна, але при цьому наявність адекватної віку дитини автономії та сепарації, позитивно впливають на самоставлення, відчуття внутрішньої сили, усвідомлення своєї цінності як самостійної особистості.

Високий контроль з боку матері, її директивність, сила та владна амбіціозність спричинюють невпевненість, підвищену потребу у підтвердженні від інших своєї цінності. Ворожість матері призводить до агресивності дитини, яка може розглядатися як захисний механізм, що закріплюється і проявляється навіть вже у дорослому віці. Агресивність, ворожість, надмірна критичність, стриманість, емоційна холодність в вихованні з боку матері, впливають на

розвиток у досліджуваних також роздратованості, підвищеної критичності, неприйняття, нетерпимості до помилок інших, наслідуючи, певним чином, поведінкові моделі матері.

Прояв позитивного інтересу до дитини з боку матері, її дружні, лагідні, люблячі, емоційно теплі стосунки з дитиною впливають на зростання впевненості в собі, відчуття своєї безумовної цінності, незалежності, здатності розраховувати на власні сили у складних життєвих ситуаціях.

Наприкінці обговорення результатів дослідження можемо висунути гіпотезу про виключну важливість стосунків дітей з батьками протилежної статі. Саме вони, на нашу думку, мають домінуючий вплив на розвиток особистісних якостей, які визначають Я-концепцію особистості та її здатність до самореалізації, особливо в соціальних контактах та міжстатевих стосунках. Перевірка висунутої гіпотези є перспективним напрямом нашого подальшого дослідження.

Висновки. Виявлені значимі кореляційні зв'язки між самоставленням досліджуваних та їх ретроспективними спогадами стосунків з батьками. Такі результати підтверджують, що ключовим фактором закріплення у людини змістових особливостей самоставлення є батьківська сім'я. Уявлення дитини про себе починає складатися в процесі взаємодії з батьками з раннього дитинства. Дитячий досвід спілкування з батьками є вирішальним у формуванні самооцінки, самоприйняття, самоповаги дитини і цей вплив зберігається також у дорослому віці як чоловіків так і жінок. Виявлені тенденції, засвідчують, що особи, у яких наявний внутрішній конфлікт, оцінюють ставлення батьків до них в дитинстві і підлітковому віці або як занадто домінантне і навіть деспотичне, або як занадто відсторонене і байдуже. При

цьому спільним в обох випадках є значне емоційне дистанціювання. При позитивному сценарії особистісного розвитку, самоставлення як складова Я-концепції може стати потужним джерелом внутрішнього ресурсу особистості і мати вирішальний вплив на готовність людини до самореалізації в різних сферах життя.

Список використаних джерел:

1. Гірняк А. Н. Поняттєво-категорійне поле і наукові підходи до розуміння взаємодії у психології. Психологія і суспільство, 2017 № 3. С. 112-126.
2. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. М.: Прогресс 1998. 422с.
3. Боулби Дж. Создание и разрушение эмоциональных связей. Пер. с англ. В. В. Старовойтова. М.: Академ. Проект, 2004. 232 с.
4. Архиреева Т. В. Системный подход к пониманию структуры Я- концепции и закономерностей ее развития в детском возрасте. Культурноисторическая психология № 4, 2008. С. 48-55.

§1.23 СМИСЛ ЖИТТЯ ЯК УМОВА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ (Хохліна О.П. Національний авіаційний університет)

Вступ. Проблема смислу життя людини у психології розглядається невід'ємно від проблеми акме – вершинного розвитку особистості, її самореалізації. Так, наявність смислу життя в особи визначається як умова її нормального та продуктивного життя, повноцінного розвитку, і передусім особистісного зростання, реалізації індивідуальності, ефективної діяльності, прояву творчості, і як результат – задоволеності життям та відчуття щастя. Також відмічається, що проблема смислу життя в науці та практиці зберігає свою незмінну значущість, змінюється лише її змістове та емоційне наповнення залежно від специфіки конкретного та історичного фону й особливостей індивіда (І. Кацишина) [1]. Однак, незважаючи на значення цієї проблеми, її вивченню на теоретичному та емпіричному рівні на сьогодні приділяється недостатня увага.

У науці смисл життя розглядається на двох рівнях: смисл життя взагалі (смысл бытия, існування) та смисл власного життя – мого життя, покликання та призначення. Смысл життя як психологічний феномен представлено саме на другому рівні (І. Маноха) [2]. Зазначене явище стало предметом вивчення таких філософів, як Є. Трубецької, І. Кант, Й. Фіхте, Г. Гегель, М. Бердяєв та ін. [1, 2]. Однак, особливий інтерес представляють психологічні дослідження проблеми. Відмітними для з'ясування сутності, смислу життя, його природи, структури, проявів, характеристик та ін. виявилися праці К. Абульханової-Славської, В. Асеева, О. Бодальова, І. Кацишиної, Д. Леонтьєва, І. Манохи, В. Меренкова, Т. Титаренко, А. Фурмана, Б. Чудновського, О. Хохліної та ін. Метою статті є висвітлення результатів теоретичного дослідження, спрямованого на з'ясування

сутності проблеми смислу життя як психологічного феномену в аспекті проблеми самореалізації людини.

Виклад основного матеріалу. Смысл життя у психології розглядається як головне, інтегральне смислове утворення особистості; як цілісне уявлення людини про своє призначення, про фундаментальні основи власного життя, про сутнісно значущі цінності (Т. Титаренко) [3]. Відмічається, що поняття «смысл життя», як і поняття «смысл», має два значення: 1) суть, головне, основне в явищі та 2) особистісна значущість для людини цієї суті, головного (Б. Чудновський) [4].

Л. Виготський, О. Леонтьєв та ін. зазначають, що смысл життя виникає при взаємодії людини зі світом: суспільством, історією країни, географією, економічною ситуацією, релігією, культурою (О. Старовойтенко), буттям, життєдіяльністю, діяльністю (І. Кант, І. Фіхте, М. Рубінштейн), в яких породжуються цінності [1-3 та ін.]. Смысл життя формується на певній світоглядній основі і є своєрідною інтеграцією системи цінностей, що функціонують у певному суспільстві (М. Рубінштейн) [1]. При цьому, смысл життя, за своєю суттю, є дещо надіндивідуальне, що пов'язує життя індивіда з системою, яка його підкоряє собі, але підкоряє таким чином, що ця «підкора» стає власним атрибутом особистості та виявом її свободи (М. Рубінштейн). І. Кант же вважає, що фактором утворення смислу життя є ідея, яка набуває вигляду етичного закону, обов'язку, що доведена до повноти розуміння як вищого блага та переживається людиною духовно піднесено. Саме смысл життя у життєвих ситуаціях дає орієнтир добровільного самопідкорення етичному закону, який піднімає людину над її власною природою [1]. У зв'язку з цим доречним буде навести думку Б. Чудновського про те, що смысл життя - це відображення у свідомості суб'єкта особливостей ієрархії цільових

установок його життя та діяльності, які стали для нього життєво значущою цінністю вищого порядку [4].

Розглядаючи суть смислу життя, говорять і про те, що він не створюється, а знаходиться, розгортається, здійснюється, присвоюється, активно твориться людиною як суб'єктом життя (В. Франкл, К. Абульханова-Славська та ін.) [3, 5]. За В. Франклом, людину можна лише підвести, підштовхнути до знаходження смислу життя [6]. А знайти смисл життя, як відмічає Б. Чудновський, - найбільша та найвища цінність та необхідна умова людського життя [4].

Розкриваючи суть смислу життя, маємо сказати й про його місце у структурі психічних явищ. Воно відноситься до психічних властивостей – найбільш сталих і вершинних інтегративних складових психіки, а саме спрямованості. Спрямованість особистості є системою спонукань, яка визначає вибірковість її відношень та активності; вона показує в якому напрямку і чому людина діє та ставиться до чогось так чи інакше, а її зміст розкривається через поняття, які складають мотиваційну сферу особи, а саме: потреби, мотиви, потяги, бажання, установки, життєві цілі та плани, інтереси, ідеали, світогляд, переконання, ціннісні орієнтації та ін. Смисл життя пов'язується саме з ціннісними орієнтаціями, які визначають смислову, змістову сторону як спрямованості, особистості, так і її життя, проявляються на свідомому та несвідомому рівнях [7], та являють собою зорієнтованість на певну ієрархію життєвих цінностей – усвідомлених й прийнятих людиною смислів життя (Б. Братусь).

Слід сказати, що у наукових працях різних авторів смисл життя ототожнюється також із спрямованістю особистості в цілому (А. Адлер, Д. Леонтьєв) та різними її складовими: потребою (Б. Братусь), мотивом, метою, життєвими завданнями, цільовими установками, домаганнями, переконаннями та ін. (В. Асєєв, О. Старовойтенко, Б. Чудновський, Т. Титаренко та ін.) [3, 4, 8, 9 та ін.]. Розглядаючи питання механізмів його

виникнення, відмічається, що особистісний смисл породжується у відношенні мотиву діяльності до цілі; при цьому смислоутворювальна функція належить саме мотиву (за Л. Виготським, О. Леонтьєвим) [3].

Узагальнення наявної наукової літератури також показує, що по суті смисл життя - це щонайперше цінність. Але й відмічається, що він є й переживанням людиною цієї цінності у процесі її створення, присвоєння чи здійснення. На відміну від мотивів, які відображають потреби, смисл життя слід розуміти не лише як прагнення до чогось, не лише як майбутню ціль, яка визначається мотивом, а й як переживання, яке відбувається у процесі реалізації мотиву. Смисл життя – це психологічний засіб переживання життя у процесі його здійснення. А здатність суб'єкта переживати цінність життя, задовольнятися ним і складає його смисл (К. Абульханова-Славська) [5]. Смисл життя відображає прагнення особистості, її потреби та підтверджує її реальні досягнення, реальну спроможність проявити себе у формах життя. Отже, смисл життя – це не лише майбутнє, не лише перспектива, а й оцінка (у формі переживань!) досягнутого власними силами за важливими для особистості критеріями, задоволеність життям [5, 8].

Розглядаючи смисл життя в аспекті проблеми самореалізації особистості, слід зазначити, що переживання задоволеності життям та відчуття щастя, досягнення акме приносить не будь-який, а лише оптимальний смисл життя, суть якого – в органічному сполученні життєвої цілі, яка влаштовує людину, та задоволення від процесу та результатів її реалізації (Б. Чудновський) [4]. Саме оптимальний смисл життя обумовлює високу успішність у різноманітних галузях діяльності, максимальне розкриття здібностей та індивідуальності людини, її емоційний комфорт, що проявляється у переживанні повноти та задоволеності життям. Такий смисл життя відповідає

об'єктивним та суб'єктивним умовам його реалізації та має позитивний вплив як на становлення особистості, так і на успішність діяльності людини [4].

Розгляд смислу життя людини в аспекті проблеми забезпечення її самореалізації торкається й питання його структури. Зазначається, що це психічне утворення має не лише свій зміст, а й структуру; воно відображає структурну ієрархію цільових установок суб'єкта, ієрархію «великих» і «малих» смислів (Б. Чудновський) [4]; структурну будову смислової системи особистості (В. Асєєв) [9].

За В. Асєєвим, смисл життя складають цінності-ідеали та цінності-необхідності [9], або «великі» й «малі» смисли, за Б. Чудновським [4]. Цінності-ідеали – це високозначущі установки, мрії; це великі смисли, що стосуються сфери вищих досягнень людини в роботі та життєдіяльності загалом і мають значний розвивальний ефект. Водночас відмічається, що реалізація ідеалів-цінностей потребує суттєвих функціональних, часових і матеріальних витрат; їх актуалізація і підтримання викликають значне функціональне навантаження та напруження; це те що є «предметами розкоші» та «дорого обходиться». Такі цінності – це також зона високого ризику, коли підвищується ймовірність нервово-психічного зриву, помітного зниження рівня досягнень, виникнення страху перед неуспіхом тощо. Надмірне, регулярне навантаження при їх реалізації призводить, таким чином, до деструктивних наслідків для здоров'я та психіки [9, 10]. Говорячи про цю групу цінностей у структурі смислу життя, В. Асєєв вводить поняття сфери межових можливостей (або межової зони можливостей), пов'язаної з зоною ризику [9].

Незважаючи на те, що смисл життя - це передусім цінності вищого порядку, до смислової сфери особистості входять і цінності-необхідності - рутинні, звичайні, низькозначущі смислові установки, або малі смисли. Вони

стосуються задоволення повсякденних потреб, здійснення діяльності у межах звичайних можливостей людини та пов'язані з незначними функціональними навантаженнями й вартують людині «відносно дешево». Але такі цінності не передбачають значних досягнень і мають незначний розвивальний ефект [9, 10].

У смислі життя людини поєднуються обидві групи цінностей, оскільки вона не може жити лише цінностями-ідеалами, але вона не може жити й лише цінностями-необхідностями. Цінності-необхідності реалізуються як поточні, актуальні; цінності-ідеали – як перспективні, вони є своєрідним смисловим резервом, потенціалом, «світлим вогником надій і впевненості в майбутньому» [9, 10]. У більшості випадків людина уникає постановки високозначущих, але важких для досягнення, цілей і задач; стосовно них можуть виникати й важкоусвідомлювані психологічні бар'єри. Вона свідомо чи несвідомо враховує ймовірність межової зони можливостей та зони високого ризику й розгортає свої вищі досягнення в оптимальній зоні. А тому більш правильно буде сказати, що її досягнення – не максимальні, а оптимальні, які не торкаються межової зони можливостей. Відмічається, що реалізація цінностей-ідеалів високої значущості має підводити суб'єкта до зони ризику, межової зони можливостей, але свідомо не вводити (чи не входити) в неї [9, 10].

Таким чином, проведене нами дослідження, спрямоване на з'ясування суті смислу життя людини, дозволило розробити теоретичні засади його подальшого вивчення на сучасному етапі соціально-економічних та політичних змін, з урахуванням реалій, проблем та запитів сьогодення. Необхідною умовою успішності таких досліджень є й визначення параметрів вивчення смислу життя, відповідно до яких конкретизувався б напрям наукового пошуку. Узагальнення наявної у психології

інформації дозволило до таких параметрів віднести наступні [11]:

- наявність смислу життя, що виявляється на основі а) задоволеності/незадоволеності життям (без конкретного його змісту); б) його усвідомленість (неусвідомлена задоволеність, неусвідомлена незадоволеність, усвідомлена незадоволеність, усвідомлена задоволеність, витіснення смислу життя (коли адекватне усвідомлення загрожує самоповазі (Д. Леонтьєв)) [8];

- наявність оптимального смислу життя, про що свідчить а) органічне сполучення життєвої цілі, яка влаштовує людину, б) задоволення від процесу та результатів її реалізації (Б. Чудновський) [4];

- гармонійність структури смисложиттєвих орієнтацій, що забезпечує а) високу успішність у різноманітних галузях життєдіяльності; б) максимальне розкриття здібностей та індивідуальності людини; в) її емоційний комфорт – переживання повноти життя та задоволеності ним (Б. Чудновський) [4];

- наявність в структурі смислу життя та пріоритетність цінностей-ідеалів та/чи цінностей-необхідностей (за В. Асєєвим) [9], великих та/чи малих смислів (за Б. Чудновським) [4], цінностей-цілей та/чи цінностей-засобів (за М. Рокичем) ;

- ієрархічність структури смислу життя: цінностей-ідеалів і цінностей-необхідностей (за В. Асєєвим) [9], великих та малих смислів (за Б. Чудновським) [4], цінностей-цілей та цінностей-засобів (за М. Рокичем) та конгруентність складових смислової сфери особистості;

- зміст смислу життя – конкретні цінності, що входять до смислової сфери особистості (відповідно до класифікацій цінностей): а) цінності-цілі та цінності-засоби; б) матеріальні (природні чи предметні), соціально-політичні, духовні (моральні, релігійні, художні, філософські, правові, естетичні тощо) ; в) цінності-ідеали; цінності-властивості речей, виявлені

в результаті взаємодії з цінностями-ідеалами; цінності-речі, що мають ціннісні властивості; г) індивідуальні, групові, загальнонародні, загальнолюдські; д) цілі в житті, процес життя (інтерес й емоційна насиченість життя), результативність життя (задоволеність самореалізацією); е) цінності-ідеали та цінності-необхідності; є) великі та малі смисли;

- типи структури смислу життя, в основі яких - співвідношення «великих» і «малих» смислів: «конгломерат»; структура, що розпадається; розірвана; номінальна; монолітна; авторитарна; гармонійна (оптимальна); «сплав»; конгруентна (Б. Чудновський, В. Меренков) [6];

- адекватність смислу життя, яка оцінюється за ознаками: а) реалістичність – відповідність об'єктивним та суб'єктивним умовам (індивідуальним можливостям людини), необхідним для його реалізації; б) конструктивність/деструктивність - ступінь позитивного чи негативного впливу на становлення особистості та успішність діяльності людини (Б. Чудновський) [4];

- відповідність смислу життя віковим особливостям; наявність наскрізної для всіх вікових етапів лінії смислу життя (Б. Чудновський, В. Меренков, Т. Титаренко та ін.) [3, 6 та ін.].

Психологічне вивчення смислу життя людини за визначеними параметрами дозволить отримати емпіричні дані про досліджуване явище за повнотою характеристик, здійснити поглиблений їх аналіз, з'ясувати найбільш адекватні змістові лінії роботи з клієнтами з метою досягнення ними високих показників особистісного та професійного становлення, задоволеності своїм життєвим шляхом та максимальної самореалізації [11].

Висновки. Найважливішою умовою самореалізації людини є знаходження нею смислу життя, суть якого - в цілісному уявленні про своє призначення, про фундаментальні основи власного буття, про сутнісно значущі цінності. При цьому досягненню акме в особистісному та професійному

становленні сприяє наявність у людини лише оптимального смислу життя, в якому органічно поєднуються визначені й прийняті нею цілі та задоволення від процесу й результатів її реалізації. Самореалізація людини найбільшою мірою визначається наявністю в смисловій сфері особистості цінностей-ідеалів – високозначущих установок, що стосуються сфери вищих її досягнень в роботі та життєдіяльності загалом і мають значний розвивальний ефект. Однак реалізація цінностей-ідеалів високої значущості має лише підводити суб'єкта до зони ризику, межевої зони можливостей, але свідомо не вводити (чи не входити) в неї.

Зважаючи на роль смислу життя в самореалізації особистості, актуальними та перспективними є дослідження, спрямовані на його вивчення на сучасному етапі розвитку суспільства, в реаліях сьогодення, відповідно до суті цього психічного явища, структури, показників прояву, динаміки та можливостей становлення, залежно від психічного складу людини та ін.

Список використаних джерел:

1. Кацишина И.А. Смысл жизни как объект психологического исследования. *Смысл жизни и акме: 10 лет поиска*. В 2-х ч. Ч.1. / Под ред. А.А. Бодалева, Г.А. Вайзер и др. Москва: Смысл, 2004. С.50-55.
2. Маноха І.П. Смысл життя як психологічний феномен. *Основи психології* / За заг. ред. О.В.Киричука, В.А.Роменця. Київ: Либідь, 1995. С.373-376.
3. Титаренко Т.М. Сучасна психологія особистості. Київ: Каравелла, 2013. С.123-128.
4. Чудновский Б.Э. Проблема оптимального смысла жизни. *Смысл жизни и акме: 10 лет поиска*. В 2-х ч. Ч.1. / Под ред. А.А. Бодалева, Г.А. Вайзер и др. Москва: Смысл, 2004. С.6-22.

5. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. Москва: Мысль, 1991. 300 с.
6. Меренков В.И. О выборе смысла жизни в современную эпоху. *Смысл жизни и акме: 10 лет поиска*. В 2-х ч. Ч.1. / Под ред. А.А. Бодалева, Г.А. Вайзер и др. Москва: Смысл, 2004. С.61-71.
7. Хохліна О.П. Теоретико-методологічні проблеми психології: навч. посіб. Київ: Симоненко О.І., 2021. 244 с.
8. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности Москва: Смысл, 2007. С.247.
9. Асеев В.Г. Особенности структурного строения смысловой системы личности. *Смысл жизни и акме: 10 лет поиска*. В 2-х ч. Ч.1. / Под ред. А.А. Бодалева, Г.А. Вайзер и др. Москва: Смысл, 2004. С.35-41.
10. Хохліна О.П. Смысл життя фахівців авіаційної галузі в аспекті безпеки професійної діяльності. *Матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції «Авіа – 2021»* (20-22 квітня, 2021). Київ: НАУ. С.33.17-33.19.
11. Хохліна О., Горбенко С. Параметри вивчення смислу життя людини. *Débats scientifiques et orientations prospectives du développement scientifique: collection de papiers scientifiques «ΛΟΓΟΣ» avec des matériaux de la II conférence scientifique et pratique internationale* (Vol. 2), Paris, 1er octobre 2021. Paris-Vinnytsia: La Fedeltà & Plateforme scientifique européenne, 2021. С.33-35. <https://doi.org/10.36074/logos-01.10.2021.v2.12>

§1.24 ПРОБЛЕМА ДУХОВНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ В СУЧАСНОМУ СТУДЕНСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ (Черевко О.В. Національний авіаційний університет)

Вступ. Період студентства є одним з найважливіших етапів входження людини у суспільство, з отриманням низки академічних та світоглядних знань, які розширюють уявлення по реальність. Тим самим корегуючи духовні основи, на які опирається людина, і від змін яких залежить майбутнє людини. Сучасні університети, як правило доступні для різних етносів, народів, соціальних верств та представників різного інтелектуального потенціалу, в наслідок чого, кожен студент проходячи період соціалізації адаптує свої духовні ідеали, цінності, погляди, переконання, до соціально прийнятного рівня, для того щоб буди зрозумілим іншим, і щоб отримувати позитивний зворотній зв'язок від оточення. Цей процес пов'язаний з великою кількістю проблем та ризиків на шляху духовної самореалізації в сучасному студентському середовищі.

Період студентства є дуже поворотним, адже людина ще формує розуміння того, як вона може реалізувати свій потенціал несучи користь суспільству паралельно з навчанням, або як зможе знайти своє професійне місце у соціумі, з можливістю повної і інтенсивної духовної самореалізації у виді професійного, культурного, інтелектуального, сімейного і ціннісного втілення своїх ідеалів і цілей у житті.

Виклад основного матеріалу. Вступаючи до університету людина вже має певну сформовану когнітивну та духовну картину світу, яка включає низку цінностей, ідеалів, переконань, поглядів та сприйняття світоустрою. Правильне розуміння якого обумовлює людську успішність у житті, та її здатність до самореалізації свого потенціалу.

Як зазначає вчення саморозвитку, існують різні рівні духовного розвитку людини з індивідуальним набором цілей та амбіцій, досягнення яких обумовлює реалізацію внутрішнього потенціалу людини та її духовного розвитку [1,31]. А саме:

- бажання отримувати лише насолоду від життя, задовольняючи свої базові життєві потреби;
- бажання економічного розвитку та створення своєї сім'ї, з життям тільки ради неї;
- бажання відстоювання соціальної справедливості у масштабі країни або світу;
- бажання духовного саморозвитку на вищих рівнях самоактуалізації з пізнанням «Вищого Я та надсвідомості», та досягнення досконалості на всіх існуючих рівнях. Саме активне устремління людини до мети свого духовного рівня, обумовлює успішність духовного розвитку людини, та неуспішність, якщо вона реалізує інші цілі.

Перше з чим зіштовхується людина вступаючи до університету, це низка можливого різноманіття етносів, притримуючихся різних культур, поглядів та релігійних переконань. Які мають значні відмінності у формулюванні та описі життєвих принципів, з різним рівнем структурної детальної складності об'єктивно-існуючих явищ внутрішньої та зовнішньої реальності людини. Ці відмінності обумовлюються різним когнітивно-інтелектуальним рівнем кожного студента, який по даним нейрофізіологів може відрізнятись у різних людей навіть одного етносу в рази [2, 303-304].

Якщо людина відірвана від своїх культурних коренів, вимушена вести пошуки, з перебором різних методологічних, духовних та ідеологічних концепцій. У кожній з яких вона вимушена витрачати багато часу, щоб розібратись та практично перевірити їх ефективність. І накопичивши досвід зуміти скорегувати свої духовні і ціннісні орієнтири.

У іншому випадку, наслідуючи культурні цінності від ближчого оточення, але не маючи ґрунтового розуміння їх суті та сенсу, людина стає більш вразливою до відмови від них, з практичними спробами емпіричної перевірки їх доцільності на власному негативному досвіді, а не на досвіді інших. Що може мати дуже фатальні наслідки для психічного та духовного здоров'я людини, з втратою безцінного часу, чистоти свідомості, підсвідомості, і на сам перед здоров'я.

Навіть обираючи для себе певний світоглядно-релігійний шаблон сприйняття реальності, який відповідає її рівню когнітивного сприйняття, вона зіштовхується з проблемою відмінностей сприйняття різних людей свого студентського оточення та академічної науки в цілому [3,45].

Намагаючись входити у соціально-студентську та академічну спільноту, людина **кортить бути частиною цілого**, реалізуючи свій внутрішній потенціал. Але коли оточення на порядки відрізняється у духовному рівні розвитку, то це викликає проблеми відсутності порозуміння та схожості інтересів та цінностей в наслідок чого, людина абстрагується від колективу, який знаходиться на іншому рівні розвитку, або корегує своє сприйняття соціально-академічної когнітивної норми.

Саме тому проблема культурно-соціальних відмінностей, яка обумовлена різними інтересами, поглядами, переконаннями, способом життя та цілями самореалізації, може призвести до **соціальної ізоляції та відсторонення людини від студентського середовища**. Адже кожна людина кортить спілкуватись з людьми, того ж соціального і інтелектуального рівня на якому вона знаходиться. Штучні спроби входження в малі соціальні групи студентського середовища нижчого соціально-культурного рівня, здатне призвести до загальної культурно-моральної деградації. Загалом ця проблема мотивує людину

до більш поглибленої кропіткої наукової роботи та самоосвіті, але зворотна сторона цього процесу полягає у зменшенні навичок соціальної комунікації, та внутрішньому відчутті відірваності особистості від свого оточення.

Цей процес може мати компенсаторні механізми завдяки комунікації з викладачами, які мають високий рівень педагогічних та інтелектуальних компетенцій, або надолуження комунікативних навичок в період після виходу із студентського середовища. Тим паче існує ризик розвитку тенденцій блокування відкритого вербального самовираження в наслідок утримання внутрішніх поривів донесення до оточуючого студентського середовища згубності шкідливих звичок, які для деяких представників студентства є соціальною нормою та засобом психічних компенсацій пригнічення свідомості, як компенсаторний механізм витіснення психологічних проблем, травм та фобій. В наслідок чого, збільшується процес культурної і світоглядної ізоляції від студентського середовища, з підсиленням відчуття вивченої безпорадності, по причині складності та великих психічно-енергетичних затрат донесення своїх соціокультурних-цінностей і усвідомлення важливості збереження здоров'я. В наслідок розуміння доцільності направлення своїх зусиль на більш конструктивні заняття, чим на спроби виправлення оточення, яке знаходиться на іншому рівні духовного розвитку. Адже кожна людина або транслює свої цінності та світогляд своїм способом життя, або несвідомо переймає духовні і культурні цінності того середовища в якому знаходиться, що і обумовлює процес соціалізації та формування соціальної норми.

Тому існує **проблема розуміння рівня норми**, яка формується під впливом оточення у якому знаходиться людина. Коли вона отримує позитивний зворотній зв'язок навіть не прикладаючи зусиль, при низькій планці розуміння

успіху та самореалізації, то це призводить до зменшення рівня вподобань, амбіцій та цілей. Саме тому студентське середовище являє собою або джерело мотивації та прикладання зусиль, коли оточення має дуже високі амбіції та цілі, або якір, який обмежує потенціал людини незначним рівнем особистісної самореалізації та впровадження своїх цілей та ідеалів у реальному житті.

В цій проблемі значне місце відводиться конформізму та нонконформізму людини. Яка у період студентства вимушена долати кризу вибору, який поділяється на низку варіантів рішень людини.

При високому когнітивному потенціалі, людина має душе високий рівень вподобань, цілей та амбіцій. Помічаючи недоліки та помилки у існуючих когнітивно-світоглядних методологічних моделях, які задовольняють можливості розуміння інтелектуально усередненого представника наукової спільноти людства. Алгоритмами зіткнення з проблеми у цьому випадку будуть пов'язані з конформізмом або нонконформізмом.

Людина **керуючись нонконформізмом** і зберігаючи свій рівень когнітивно-широкого сприйняття, вкаже на помилки і недоліки когнітивно-ідеологічної і методологічної моделі, яка складає основу академічного сприйняття. У цьому випадку існує ризик непорозумінь у середі науковців, які можуть не володіти компетенціями достатньої широти когнітивного досвіду і інтелектуального рівня розуміння природи деяких явищ, що обумовлюється використанням спрощених методологічних моделей в наслідок нейрофізіологічних особливостей підполів мозку. В наслідок чого, людина керуючись своєю геніальністю та високим потенціалом не має змоги одразу привносити в соціум та наукову спільноту проривні відкриття, та вимушена спрощувати обґрунтування більш складних методологічно-когнітивних моделей, щоб бути зрозумілою

для інших, та стримувати свої творчі амбіції, до моменту поки здобуде наукову ступінь, і отримає авторитет, на основі якого на її відкриття та погляди буде звернена увага з впровадженням у актуальні наукові моделі.

Цей випадок зазначає необхідність точного діагностування когнітивно-інтелектуального потенціалу людини та повноти її когнітивно-світоглядних моделей сприйняття, на які вона опирається. Адже навіть, якщо така людина за назначеною схемою здобуває світового визнання, вона вимушена марно витрачати багато часу на доведення об'єктивно очевидних для неї істин науковій спільноті. Долаючи консерватизм, замість подальшого наукового вивчення більш складних наукових явищ, які знаходяться за межами розуміння науковця репродуктивного способу вивчення дійсності, але які сприймаються людьми більш вищого нейрофізіологічного когнітивного потенціалу. Що виводить проблему духовної самореалізації особистості на етапі студентського періоду на рівень випадкового збігу обставин, який потребує наявності викладачів і студентського оточення того ж духовного рівня розвитку, або дещо більшого, що і у талановитій людини. Щоб мати змогу не тільки максимально реалізовувати свій потенціал, а й бачити перспективи самостійного подальшого духовного розвитку, який включає цінності пов'язані з вищим сенсом і донесенням до світу можливостей та відкриттів, які вона своєю талановитістю здатна дати людству, знайшовши своє місце у соціально-професійному середовищі [4, 150-151].

Якщо таке оточення відсутнє, та не має умов конструктивної комунікації і досягнення порозуміння, з елементом визнання її погляду та інноваційного сприйняття реальності, то така людина вимушена стримувати свій творчий продуктивний потенціал і духовний розвиток, по причині її значного випередження існуючих методологічних уявлень. Ця проблема обумовлена наявністю у науковому

товаристві представників різних ступенів духовного розвитку, що обумовлює різний особистісний досвід і відмінну здатність повноти сприйняття одних і тих самих явищ. Вона стає більш критичною та фатальною для всього людства при прояву **конформізму** у такої людини, адже у такому випадку вона відмовляється від своїх інноваційних поглядів на реальність, на перевагу консервативного репродуктивного засвоєння існуючих методологічних моделей сприйняття дійсності, які як показує наукова практика змінюються та трансформуються з часом по причині нових відкриттів, які неминуче розширюють повноту сприйняття дійсності. Що викликає у людини ввімкнення захисних психологічних механізмів витіснення, з переключенням своєї уваги на більш нижчі рівні самоактуалізації та духовної самореалізації, з неминучою появою вікових криз та відчуття нереалізованого внутрішнього потенціалу, з періодичним загостренням депресивних станів, обумовлених внутрішньою потребою виконання своєї життєвої духовної програми самореалізації, яка супроводжується відчуттям втраченості дорогоцінного часу та творчого потенціалу, який у період студентства є максимальним.

При низькому когнітивному потенціалі людина обирає для себе спрощену методологічну модель світосприйняття, з увімкненням механізму психологічного захисту у вигляді витіснення та ігнорування тих явищ, які людина не може пояснити, зрозуміти та усвідомити. У цьому прикладі є декілька можливих варіантів прояву.

При конформізмі і оточенні, яке перевершує її рівень розвитку, така людина засвоює більш широке розуміння світосприйняття, та знімає механізми психологічного захисту, що пов'язано з проблемою психічного навантаження, і ризиком коливання психічної стабільності від збільшеного когнітивно-інтелектуальної напруги, яка

долається фанатичними переконаннями існування деяких явищ, які сприймаються оточуючими, але природа яких не піддається усвідомленню самою людиною. Внаслідок чого, ці явища переходять на рівень її вірувань та переконань, для яких на її рівні духовного і когнітивного розвитку не існує об'єктивних методологічних обґрунтувань, по причині неможливості їх сприйняття та інтелектуального усвідомлення нею, із за нейрофізіологічних та когнітивних обмежень самої людини.

При нонконформізмі, коли оточення перевищує її рівень розвитку, людина проявляє конфліктність, що змушує її фанатично відстоювати свої методологічні концепції, із за внутрішнього страху зіштовхнутись з явищами, які перевищують її можливості сприйняття, та підривом її самооцінки, в наслідок існування чогось, що вона не знатна інтелектуально охопити, оволодіти, обґрунтувати та повністю пізнати. У цьому випадку людина намагається йти по шляху більш високого рівня духовного розвитку, нехтуючи оволодінням компетенціями свого рівня, в наслідок чого виникає проблема гальмування процесу її духовної самореалізації.

Найбільш важливим аспектом проблем духовного розвитку і можливості самореалізації є оточення людини, та існування різноманіття неподоланих психологічних проблем, травм і фобій, які мають люди навколо. Адже в процесі соціалізації людина переймає не лише погляди, переконання, світогляд та ідеали оточення, але і можливі когнітивні викривлення, якими інші люди компенсують свої психологічні проблеми.

На цьому рівні виникають ризики засвоєння деструктивних концепцій, які відхиляють людину від цілісно-гармонійної і психічно здорової картини світосприйняття, з необхідністю додаткової саморегуляції та психологічної самокорекції, для відновлення розуміння

вірного вектору прикладання зусиль у процесі досягнення духовної самореалізації.

У студентському середовищі, іноді існує проблема використання чорної риторики та булінгу, коли людина маючи певні інтелектуальні або інші комплекси, намагається знецінити досягнення інших, та підвищити свою самооцінку за рахунок приниження оточуючих. В наслідок чого, людина зіштовхується з проблемою можливого знецінення своїх цінностей, ідеалів, поглядів, цілей та вподобань, з ризиком почати соромитись висловлюватись, відстоювати свою позицію та відмовитись від намагань досягати більших успіхів ніж загальна більшість оточення. Саме тому дуже важливим є необхідність розвитку риторично-мовних навичок, та розвиток вмінь аргументованого відстоювання своїх поглядів та ідеалів.

Також існує важливий аспект, пов'язаний з правильним розумінням ролі університету у житті, адже у багатьох випадках, людина надає перевагу більш ретельному засвоєнню університетських академічних знань, вбачаючи, що вони дадуть їй можливість зрозуміти та в повній мірі реалізувати свій потенціал, ігноруючи можливості додаткового саморозвитку та самоосвіти. В контексті студентського середовища дуже важливим є правильне розуміння навчального процесу, як інструменту вияву ресурсів і знань, для більш успішного духовного розвитку, не обмежуючись методологією академічного рівня, яка слугує лише фундаментом формування навичок навчання та проведення досліджень . А самостійно займаючись самоосвітою по різних підходах та знанням.

Важливе місце займає вибір напрямку навчання, адже лише обравши спеціальність, яка дозволить максимально розкрити нейрофізіологічний та когнітивний потенціал людини, стане можливим успішне та максимальне розкриття особистісних здібностей, навичок та досягнення цілей, які

зможуть дати відчуття щастя внаслідок досягнення духовної самореалізації.

Саме тому проблематика відсутності цілісного розуміння напрямку свого розвитку, є дуже розповсюдженою у сьогоденні, адже не маючи чітких критеріїв розуміння об'єктивних духовних основ та природи людського життя, її об'єктивно реальних цілей, більшість людей намагається методом проб і помилок знайти справу та практично ефективні цінності, які дозволяють досягати відчуття щастя та ефективно розвиватись на всіх рівнях, досягаючи духовної самореалізації.

Висновки. Отже проблеми духовної самореалізації в сучасному студентському середовищі пов'язані з відсутністю чіткої соціальної градації по духовному і когнітивному рівню студентів. Які вимушені взаємодіяти без можливості повного світоглядного розуміння один одного. В наслідок нейрофізіологічних відмінностей та відсутності у більшості випадків розуміння своїх життєвих цілей, сенсу життя та свого рівня духовного розвитку, який обумовлює життєві цілі для досягнення щастя та індивідуальної духовної самореалізації для людини. Із-за чого людина змушена експериментувати та досвідним шляхом перебирати різноманітні концепції, методології та погляди на реальність, марно втрачаючи час. Зіштовхуючись з ризиком творчого вигорання в наслідок орієнтації освітнього процесу на репродуктивний тип навчання, з обмеженням можливості творчої самореалізації при наявності талановитості. Та ризиком зіткнення з когнітивним шоком, при знаходженні на більш нижчому рівні духовного розвитку ніж оточення. Проблемою піддаванню впливу деструктивних особистостей із-за значних інтелектуальних, культурних і когнітивних відмінностей, з розвитком вивченої безпорадності, знеціненням своїх цілей, мрій та поглядів оточенням і підсиленням відчуття неможливості

особистісної духовної самореалізації в студентському середовищі.

Список використаних джерел:

1. Эльманович С.Д. Законы Ману. М: «ЭКСМО-Пресс», 2002. 496 с.
2. Савельев. С.В. Стереоскопичный атлас мозга людини. AREA XVII, 1996. 352 с.
3. Помиткін Е.О. Психологічна діагностика духовного потенціалу особистості: посібник. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 144 с.
4. Ямницький В.М. Психологія життєтворчої активності особистості: [монографія]. Рівне: РДГУ, 2004. 360 с.

*§1.25 ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ДО
ДІЯЛЬНОСТІ ЯК УМОВА ПРОФЕСІЙНОЇ
САМОРЕАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТІВ-ПІЛОТІВ ЦИВІЛЬНОЇ
АВІАЦІЇ (Чернявська С.М. Національний авіаційний
університет, Хохліна О.П. Національний авіаційний
університет)*

Вступ. У психологічній літературі під поняттям «професійна самореалізація» розуміється соціалізований шлях гармонійного розвитку особистості, поєднаний зі здобуттям професійно-практичного та духовного досвіду в процесі отримання кваліфікації спеціаліста в період первинного професійного становлення (навчання у вищій школі) та вдосконалення фахового зростання в процесі виконання професійних ролей та обов'язків, що є невід'ємним атрибутом розкриття й здійснення особистісного професійного потенціалу [1, с. 74]. Психологічна готовність майбутніх пілотів цивільної авіації до професійної діяльності є однією з умов їх професійної самореалізації на етапі навчання у ЗВО. Розвиток психологічної готовності студентів до льотної праці потребує визначення суті та структури психологічної готовності, що ми ставимо за мету з'ясувати у даній роботі.

Виклад основного матеріалу. Введення поняття готовності у психологію пов'язувалося з необхідністю визначення рівня можливостей людини до ефективного здійснення того чи іншого виду трудової діяльності, її професійної самореалізації у цій діяльності. Проблема розвитку психологічної готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності набула актуальності ще у 50-х роках минулого століття у працях з питань становлення особистості (у тому числі і професійного становлення на шляху до самореалізації особистості), у теорії навчання та психології праці (Б. Ананьєв, Д. Богоявленський,

О. Бодальов, Л. Виготський, П. Гальперін, Д. Ельконін, О. Ковальов, К. Платонов, В. Лубовський, В. Моляко, С. Рубінштейн та ін.). У своєму дослідженні ми виходили також з робіт, присвячених вивченню професійної діяльності пілотів цивільної авіації та психологічної готовності майбутніх авіаторів до праці після здобуття фахової підготовки в ЗВО (К. Платонов, Д. Гандер, З. Гератеволь, В. Пономаренко, Є. Мілерян, О. Керницький, А. Дранко, О. Горський, П. Корчемний, Р. Макаров та ін.).

Дослідження проблеми психологічної готовності до діяльності здійснювалися такими вченими, як М. Д'яченко, Л. Кандилович, Ф. Іващенко, М. Левітов, Є. Мілерян, Д. Ніколенко, В. Серіков, А. Смирнов, П. Чамата, Н. Шеляховська, О. Веденов, В. Горгома, В. Зарицька, В. Семиченко, О. Асмолов, Г. Балл, С. Максименко, К. Платонов, Е. Фарапонова та ін. Водночас слід зазначити, що автори по різному трактували суть та структуру цього явища, залежно від специфіки предмета, мети та вихідних теоретичних засад, як необхідної основи проведення наукового дослідження [2]. Наведемо найсуттєвіші результати теоретичного аналізу наукових джерел із зазначеної проблеми.

Психологічна готовність до різних видів діяльності має свої специфічні особливості, але, разом з тим, відмічається існування загальних поглядів на її розуміння [3]. Так, у сучасній науці можна виділити два основні підходи до розуміння суті психологічної готовності до діяльності. У першому з них вона розглядається як стан психологічної готовності до виконання конкретного трудового завдання; це короткотривала, тимчасова, мобілізаційна, ситуативна готовність (Є. Ільїн, М. Левітов, Л. Нерсисян, А. Пуні, О. Ухтомський, А. Маклаков, М. Виноградов та ін.); у другому - як загальна, довготривала, постійна, завчасна, потенційна готовність до діяльності - підготовленість усіх

сфер психіки до виконання діяльності, як особистісна інтегративна властивість (М. Д'яченко, Л. Кандибович, В. Согалаєв, Л. Кондрашова, П. Горностаї, В. Моляко, М. Смульсон, О. Хохліна та ін.). В авіаційній психології психологічна готовність розглядається переважно як короткочасна (мобілізаційна, ситуативна) готовність (О. Тінков, О. Захарова, О. Блінов, О. Кокун, В. Олійник, М. Литвинчук та ін.), так і як довготривала (потенційна, інтегративна, особистісна) (К. Платонов, О. Керницький, І. Окуленко, І. Сіднєва, Т. Лаврухіна, О. Петренко та ін.). У контексті саме довготривалої психологічної готовності вивчалися професійно важливі якості особистості пілотів цивільної авіації (Д. Гандер, М. Алексєєнко, Т. Плачинда, О. Керницький, І. Сіднєва, В. Булава, В. Злагодух, В. Тогобицька та ін.). Таким чином, визначаються два основних види психологічної готовності до діяльності – 1) загальна, довготривала – особистісна інтегративна властивість, підготовленість всіх сфер психіки до виконання діяльності та 2) ситуативна, короткочасна, стан психологічної готовності до виконання діяльності.

Загальна психологічна готовність до діяльності розглядається як основа, на якій можливе формування міцної ситуативної готовності до конкретного виду діяльності [4, 5]. Перша формується впродовж тривалого часу професійної підготовки та діяльності фахівця і характеризує його потенційну психологічну здатність до виконання різних завдань під час здійснення діяльності, а друга характеризує наявну на даний період часу (від дня до кількох днів) психологічну здатність до виконання конкретних професійних завдань. Уможливорюється відсутність у фахівця ситуативної психологічної готовності за наявності загальної готовності. І, в той же час, є неможливою наявність ситуативної психологічної готовності без наявності загальної [4].

У результаті вивчення наукових джерел стало можливим виділити основні і вже усталені для психологічної науки положення, які є вихідними при розумінні сутності готовності до професійної діяльності як загальної психологічної підготовленості до неї. До таких належать наступні. Готовність до праці – це складне структурне явище, властивість особистості, сукупність якостей особистості або рівень розвитку особистості, достатній для успішного оволодіння та здійснення трудової діяльності. Готовність до трудової діяльності підлягає формуванню та розвитку, що здійснюються завдяки спеціально організованому впливу первинних та вторинних інститутів соціалізації на усіх послідовних етапах становлення особистості; і чим досконалішими є засоби формування готовності до праці, тим ефективнішим буде результат [5].

У нашому дослідженні психологічної готовності до професійної діяльності, а саме студентів-пілотів цивільної авіації, у контексті проблеми їх фахової підготовки, використовуємо поняття «розвиток», виходячи з теоретичних положень Л. Виготського, С. Рубінштейна, П. Гальперіна про те, що розвиток психіки у людини здійснюється у результаті зовнішніх впливів (навчально-виховний процес у ЗВО), засвоєння нею суспільного досвіду (знань та способів дій) та його перетворення в індивідуальний, у процесі інтеріоризації зовнішнього (практичного) у внутрішнє (психічне), інтерпсихічного (колективного) в інтрапсихічне (індивідуальне). При цьому вплив зовнішніх умов (педагогічні впливи) здійснюється через призму внутрішніх (наявного у людини складу психіки). Розвиток психіки здійснюється й при екстеріоризації внутрішнього – його переходу у зовнішнє, у поведінку, спілкування, діяльність (у тому числі й професійну діяльність), коли здійснюється вплив людини на

зовнішній світ, на його перетворення [6, С. 37].

Різняться погляди науковців і на визначення структури явища, що розглядається. Проте, загальним і безсумнівним в описаних різними авторами структурах психологічної готовності є виділення компонента, що відображає ставлення суб'єкта праці до професійної діяльності (мотиваційний, морально-етичний, ціннісний, спрямованості тощо). Деякі вчені своє розуміння суті поняття «психологічна готовність» зводять саме до вказаного компонента (Г. Анатасова, О. Веденов, Н. Гаджисєва, Н. Калиниченко, О. Ковальов та ін.), що є, на нашу думку, недостатньо правомірним. У працях Д. Ніколенка, П. Чамати, О. Яковенка зазначається, що для здійснення діяльності, окрім позитивного ставлення до неї, необхідні також і виконавчі компоненти регуляції діяльності [10, 13]. У зв'язку з цим особливої уваги заслуговують погляди на структуру психологічної готовності до діяльності, представлені у працях О. Смірнова, Ф. Іващенко, М. Д'яченка, Л. Кандибовича, П. Чамати, Д. Ніколенка, М. Смутьсона, О. Мороза, О. Яковенка [7, 8, 9, 10, 11, 12, 13], які найбільш повно розкривають зміст досліджуваного явища.

Психологічна готовність до праці, за О. Смірновим [7], – це 1) сформованість знань про суспільне значення праці, переконаності у необхідності працювати, суспільно значущих мотивів праці; 2) налаштованість працювати певним чином – довільно і якісно, що вимагає певної культури праці: організованість в роботі; уміння чітко планувати її та чітко притримуватися окресленого плану, дотримуючись певного темпу і ритму роботи, ретельно контролювати себе під час виконання трудової діяльності; такі якості як наполегливість, завзятість у роботі, уміння долати труднощі, висока дисциплінованість праці за рахунок власних вольових якостей. Зазначається, що готовність до

праці – це також ініціативність та креативність у роботі, вміння працювати в колективі та для колективу. Автор також вказує на важливість здібностей особистості, які формуються на основі розвитку схильностей.

Ф. Іващенко під поняттям «психологічна готовність до праці» розуміє достатній для успішного оволодіння будь-яким видом виробничої праці рівень розвитку особистості, складне синтетичне утворення, яке включає в себе: 1) розуміння суспільної та особистої необхідності праці, що виявляється у мотивах діяльності, які надають праці учня особисту значущість; 2) відносно розвинені вольові якості та риси характеру, що відображають ставлення до праці; 3) загальнотрудові уміння та навички (планування та самоконтроль виконання визначеного плану, раціональна організація робочого місця, культура поведінки з інструментами, культура рухів, правильне чергування праці і відпочинку, читання схем та креслень); здібності (загальна працездатність, технічне мислення, просторова уява тощо) [8].

М. Д'яченко та Л. Кандибович у своїй основній роботі з проблеми [9], у готовності вбачають стійку характеристику особистості та визначають її як систему професійно важливих якостей, що є істотною передумовою успішної діяльності. До таких якостей автори відносять наступні: 1) позитивне ставлення до діяльності; 2) адекватні вимогам діяльності риси характеру, здібності, темперамент, мотивація; 3) необхідні знання, уміння, навички; 4) професійно важливі особливості психічних процесів, емоцій, волі.

Така структура психологічної готовності видається нам достатньо повною, такою, що охоплює усі основні сфери психіки людини та її досвід (знання, уміння, навички), які визначають успішність оволодіння діяльністю та її здійснення. Лише логіка розгортання наведених компонентів готовності могла б бути дещо іншою: від менш конкретних

до більш загальних та складних психічних утворень; варто було б більш чітко визначити склад другого та четвертого пунктів, щоб уникнути дублювання, виключити з другого компонента мотивацію, оскільки у зазначеній структурі вже є компонент позитивного ставлення до діяльності, куди має входити мотиваційна сфера особистості. Також варто зазначити, що визначення поняття «психологічна готовність» у зазначених авторів тяжіє до конкретних видів діяльності, у той час як ми розглядаємо це поняття у більш широкому сенсі. З цього слідує, що структура психологічної готовності до професійної діяльності має містити такі якості особистості, що мають доволі узагальнений характер і на основі яких можливе здійснення професійного самовизначення і самореалізації, оволодіння професією та проходження спеціальної фахової підготовки.

П. Чамата та Д. Ніколенко визначають готовність до праці як морально-психологічні якості, від яких залежить позитивне ставлення студентів до праці. У готовності автори виділяють дві групи компонентів, які виконують: 1) мотиваційно-цільову, спонукальну функції та 2) виконавчу регуляцію діяльності. Вище вказані компоненти обов'язково мають розглядатися у нерозривній єдності. До першої групи автори віднесли наступні складові: позитивне ставлення до праці, що визначається мотивами діяльності; моральні (вищі) почуття; усвідомлення мети праці, її суспільного значення, потреба у праці та інтерес до неї. Другу групу компонентів готовності до праці складають: політехнічна підготовка; індивідуально-психологічні якості, що входять у поняття «здібності»; специфічні інтелектуально-вольові та характерологічні якості [10].

Структура психологічної готовності до праці М. Смульсон враховує основні підходи до визначення змісту досліджуваного явища і включає в себе: 1) стійкий інтерес до праці; відповідний рівень розвитку змістово-операційної

сторони трудової діяльності (знання, уміння, навички); комплекс навичок особистісної (інтелектуальної та емоційно-вольової) саморегуляції у трудовій діяльності [11]. Однак змістове наповнення першого компонента у даній структурі, на наш погляд, дещо звужене, порівняно з наведеними вище поглядами вчених.

На думку О. Мороза, основний зміст психологічної готовності до праці відображається у ставленні, спрямованості, які знаходять втілення у інтегральних морально-вольових та емоційних якостях особистості. Компоненти ж виконавчої регуляції діяльності – теоретична і практична підготовленість (знання, трудові уміння, навички) – у дослідженні автора представлено недостатньо розгорнуто [12].

У контексті нашого дослідження психологічної готовності майбутніх пілотів цивільної авіації на увагу заслуговує структура психологічної готовності О. Яковенка, визначена на основі досліджень у психології праці і така, що включає в себе високі вимоги до суб'єкта діяльності, які визначають його готовність до виконання висококваліфікованої та високопродуктивної трудової діяльності. До неї належать: 1) уміння осмислювати трудові дії; 2) уміння працювати при тривалих напруженнях; 3) уміння досягати необхідної якості роботи; 4) уміння працювати настільки продуктивно, на скільки це вимагається умовами діяльності; 5) вміння вступати у трудові взаємини з колективом [13].

Аналізуючи підходи до структури психологічної готовності до трудової діяльності О. Мороза та О. Яковенка, ми можемо відмітити, що обидва автори підкреслюють важливість цілеспрямованого формування кожного виділеного структурного компонента готовності за допомогою спеціальних педагогічних впливів. Більше того, О. Яковенко пропонує формувати у студентів вміння

осмислювати трудові дії, пов'язані з розвитком їх інтелекту, що є однією з перших спроб вирішення питання у контексті проблеми розвитку готовності до праці.

О. Хохліна при вивченні особливостей формування інтелектуального компонента готовності до трудової діяльності учнів із затримкою психічного розвитку визначає психологічну готовність до діяльності як загальнотрудову підготовку учнів, формування довготривалої психологічної готовності працювати у сфері матеріального виробництва. Серед компонентів психологічної готовності до діяльності автор виділяє наступні: 1) позитивне ставлення до праці; 2) особливості психічних процесів та емоційно-вольової сфери, важливі для здійснення довільної регуляції діяльності; 3) знання, уміння, навички; 4) характерологічні властивості особистості: працелюбність; організованість; дисциплінованість; ініціативність; самостійність; цілеспрямованість; наполегливість; уміння довести розпочате до завершення, сміливість. При цьому позитивне ставлення до праці розглядається як енергетичний компонент, який виконує мотиваційно-цільову, спонукальну функцію у виконанні діяльності і складає першу групу якостей. Другу групу якостей, необхідних для виконавчої регуляції діяльності, складають: особливості психічних процесів та емоційно-вольової сфери; знання, уміння, навички; характерологічні властивості особистості [5].

Таке розуміння суті та структури психологічної готовності до діяльності серед розглянутих поглядів видається нам найбільш узагальненим та повним. Водночас зауважимо, що воно потребує певної конкретизації щодо специфічних особливостей екстремальних професій, в тому числі професії пілотів цивільної авіації, з урахуванням результатів цілеспрямованого вивчення спеціально проведених досліджень у цьому напрямі.

Так, С. Будник у своєму дослідженні професійної готовності офіцерів-прикордонників до вирішення завдань

розглядає зазначене явище як єдність таких складників: 1) мотиваційно-ціннісний; 2) когнітивний; 3) операційно-діяльнісний [14]. На думку О. Добрянського, який досліджував психологічну готовність слідчих до професійної діяльності в екстремальних умовах, структура готовності, окрім мотиваційного, когнітивного, операційно-процесуального має також містити емоційно-вольовий компонент [15]. У працях Ю. Бойко, яка займалася проблемою формування психологічної готовності майбутніх юристів до професійної діяльності, поруч з загальноприйнятими мотиваційним, операційним, емоційно-вольовим, знаходимо особистісний компонент. Дослідниця вводить особистісний компонент психологічної готовності у зв'язку з розумінням даного поняття як інтегрованого структурного особистісного утворення, що є передумовою успішного виконання діяльності в сфері правознавства [16].

У структурі психологічної готовності працівника міліції до застосування вогнепально-силового впливу (ВСВ) І. Горелов виділяє такі складові: 1) необхідний рівень професійної підготовки; 2) мотиваційний компонент (відданість своїй професії, потреба у самовдосконаленні); 3) особливості особистості, які визначають здатність ефективно діяти в екстремальних ситуаціях (високі здібності саморегуляції психічного стану; оптимальні рівні особистісної та ситуативної тривожності; комунікативні особливості; інтелектуальні, емоційно-вольові якості тощо) [17]. Варто зазначити, що третій компонент наведеної структури, на нашу думку, є надто узагальненим і включає в себе елементи різноманітних складових готовності фахівців екстремального профілю, що наведені вище. Зокрема, високі здібності до саморегуляції психічного стану можуть відноситися до операційно-діяльнісного компонента (за С. Будником), операційно-процесуального (за О. Добрянським), операційного (за Ю. Бойко);

оптимальні рівні особистісної та ситуативної тривожності, емоційно-вольові якості – до емоційної складової емоційно-вольового компонента (за О. Добрянським, Ю. Бойко); комунікативні особливості – до особистісного компонента (за Ю. Бойко).

О. Керницький описав психологічну готовність курсантів-пілотів до льотної діяльності як інтегральну властивість і складне психологічне утворення особистості військового пілота, що проявляється як психічний стан його готовності та забезпечує оптимальне функціонування психіки й надійність знань, навичок і вмінь керування технічними системами бойового літака у різноманітних умовах польоту. У структурі психологічної готовності курсантів до льотної діяльності автор виділяє мотиваційний, когнітивний, операційний, емоційно-вольовий компоненти та професійно-важливі якості особистості військового пілота, які мають відповідати умовам здійснення професійної діяльності та вимогам, які така діяльність висуває до суб'єкта праці [18]. Таке акцентування уваги саме на професійно значущих особистісних властивостях з-поміж інших властивостей особистості ми вважаємо доречним, адже про готовність до виконання конкретної трудової діяльності можна говорити лише у тому випадку, коли ці властивості відповідають вимогам, які така діяльність ставить перед суб'єктом праці, виходячи з її основних характеристик і умов здійснення.

На основі теоретичного аналізу наукових джерел з авіаційної психології [19, 20, 21, 22, 23, 24] можемо виділити основні характеристики професійної діяльності пілотів цивільної авіації: дія на організм фізичних факторів, які суттєво впливають на психофізіологічні функції (шум, загойдування, низька температура, перепади атмосферного тиску); нервово-психічна напруженість; обробка великих обсягів та потоків інформації (перевантаження

інформацією); висока «вартість» прийняття рішень; монотонність роботи в умовах очікування сигналу до екстрених дій (праця очікування) (К. Платонов) [19]; вкрай інтенсивні темпи діяльності, швидкість протікання подій, жорсткий ліміт часу (дефіцит часу) та обумовлений ним примусовий темп діяльності при неможливості перервати, змінити її зміст, ритм; багатопрофільність, різнобічність характеру та змісту дій; переважання розумової праці й майже повна відсутність фізичної (наявність гіпокінезії й гіподинамії як наслідок застосування новітніх технологій і підвищення автоматизації польоту); різке зростання ролі просторового орієнтування та зміни його психофізіологічних механізмів (В. Бодров) [23]; «складність керування літаком; суворе регламентація льотної діяльності настановами, положеннями та керівними документами; необхідність виконувати у польоті декілька суміщених за часом дій; готовність до прийняття швидких рішень в екстремальних ситуаціях; висока моральна, соціальна та матеріальна відповідальність за успішність виконання польоту (А. Дранко) [24].

Професійно важливі якості, необхідні пілотам для виконання льотної діяльності, описав О. Ліпман [21]. До таких якостей автор відносив наступні: виражена настанова (професійна спрямованість) на опанування спеціальністю «пілот»; здатність до швидкої переключуваності та тривалої концентації уваги в умовах відволікаючих дій, дефіциту часу; точний «окомір» сприйняття форм, розмірів, швидкості, переміщення, віддаленості між об'єктами; вміння оцінити час, виділений на виконання трудової задачі, та у відповідності з ним будувати алгоритм власних дій; високі показники короткочасної, оперативної та довготривалої пам'яті; здатність до узагальнення та абстрагування, високий темп протікання мисленнєвих процесів, емоційно-вольова стійкість (здатність до збереження високої

працездатності за будь-яких умов); здатність до швидкого вироблення і перебудови сенсомоторних та розумових навичок; психологічна й фізіологічна витривалість; здатність до швидких рухових реакцій; спритність, хороша координація рухів; кмітливість, рішучість, ініціативність; вміння без зайвих коливань прийняти рішення за недостатньою інформацією [21].

В результаті проведеного нами теоретичного дослідження з проблеми, ми дійшли висновку, що «психологічна готовність», як загальна, довготривала готовність, як підготовленість усіх сфер психіки до виконання діяльності з високою результативністю, як інтегративне особистісне утворення, має об'єднувати в собі щонайперше наступні компоненти: мотиваційний, **досвід** (змістовий та операційно-організаційний), професійно важливі особливості психічних процесів (пізнавальних та емоційно-вольових), професійно значущі особистісні властивості (темперамент, характер, здібності). Слід зазначити, що така структура не лише відображає наше розуміння поняття «психологічна готовність», особливості професійної діяльності пілота цивільної авіації і професійні вимоги до нього як суб'єкта праці, але й відповідає двовимірній структурі особистості К. Платонова [6, 19].

Як перший рівень у структурі особистості К. Платонов розглядає динамічну функціональну структуру, яка містить чотири підструктури – спрямованості, досвіду, форм відображення та біологічно обумовлену підструктуру. Другим рівнем у даній структурі особистості виступають характер та здібності, які розглядаються як загальні, інтегративні якості особистості. В них різною мірою представлені підструктури, що входять до першого рівня – динамічної функціональної структури особистості. Характер – це як би каркас особистості, а здібності – властивість

особистості, що розглядається у співставленні з певною діяльністю.

Наведемо свої попередні міркування щодо змістового наповнення визначених нами структурних компонентів психологічної готовності до професійної діяльності пілота. Так, мотиваційний компонент являє собою систему спонукань, сенсів та цінностей майбутнього авіатора, яка здійснює мотиваційно-цільову, спонукальну функцію; він є провідною складовою психологічної готовності. Показниками сформованості готовності за цим компонентом є наявність у студентів пізнавального інтересу та мотивів навчання у закладі вищої освіти і опанування обраної професії (переважання мотивації до успіху над мотивацією уникнення невдач); активна спрямованість на льотну працю, досягнення високих її показників, підвищення професійної майстерності та ін.

Компонент досвіду має змістову та операційно-організаційну складові. Змістовий передбачає наявність необхідних для виконання професійної діяльності знань, а операційно-організаційний - засвоєння необхідних для виконання професійної діяльності умінь та навичок.

Показниками сформованості змістової складової досвіду є наступні: знання правил безпеки щодо використання технічних засобів, інструкції щодо дій в особливих ситуаціях; знання особливостей експлуатації авіаційної техніки, яка використовується під час польотів, у тому числі і щодо експлуатації двигунів літака та його систем; знання, необхідні для використання радіотехнічних засобів зв'язку; знання техніки виконання елементів польоту, маневрів та фігур; знання послідовності розподілу та переключення уваги при виконанні елементів поставленого завдання; знання допоміжних орієнтирів та показників приладів для визначення положення літака у просторі; знання типових для виконання певного маневру

помилкок пілота, здатність спрогнозувати та попередити їх виникнення під час льотної діяльності.

Показниками сформованості операційно-організаційної складової досвіду розглядаємо: вміння керувати льотним транспортним засобом із урахуванням показників пілотажних приладів, які повідомляють пілота інформацію про стан польоту; здатність реалізувати уміння і навички щодо виконання конкретних елементів польоту, заздалегідь відпрацьованих під час навчально-тренажерної підготовки; демонструвати навички дій з важелями управління літаком на усіх етапах польоту; навички користування апаратними пристроями кабіни літака, спеціальним обладнанням відповідно до характеру та умов здійснення льотної діяльності [18, 19, 21].

Професійно важливі особливості психічних процесів, як компонент психологічної готовності до професійної діяльності, стосується як пізнавальних, так і емоційно-вольових процесів. Показниками відповідності психічних процесів людини-оператора вимогам професійної (льотної) діяльності є вимоги щодо їх сформованості та функціонування, зокрема: низький поріг відчуття та точність сприймання подразника, великий обсяг, швидка переключуваність і висока концентрація уваги, виснажливість по гіперстенічному типу; високі показники короткотривалої, оперативної та довготривалої пам'яті; сформованість уяви; високий темп і продуктивність мисленнєвих операцій, практичний тип мислення [18, 19, 20, 21, 22].

Емоційно-вольові психічні процеси, на думку Є. Школяра, тісно пов'язані з іншими структурними компонентами психологічної готовності до професійної діяльності, сприяючи створенню оптимального напруження, загальній активності організму щодо майбутньої діяльності, спонукаючи, спрямовуючи та регулюючи їх, забезпечують стійкість позитивного емоційного ставлення та стійкість

щодо зовнішніх стресових факторів. Показниками сформованості емоційно-вольових психічних процесів для льотної діяльності визначено наступні: емоційно-вольова стійкість, низька тривожність, внутрішній локус контролю, організація власної діяльності, а також інтегральний показник успішності діяльності - успішність професійного навчання, льотної діяльності [25].

Професійно значущі особистісні властивості, як компонент психологічної готовності, стосується вимог до темпераменту, характеру та здібностей суб'єкта. Для успішного оволодіння льотною діяльністю та її виконання, на думку таких авторів як К. Гуревич, В. Матвеева, Є. Климов, В. Трошин, С. Молдавська [26], оптимальними характеристиками нервових процесів (як фізіологічної основи темпераменту) для керування повітряним судном є сила, рухливість, врівноваженість та такі риси характеру, як: дисциплінованість, самостійність, рішучість, самовладання, відповідальність, здатність до ризику та ін. [18, 19, 20, 21, 22, 23, 24]. Показником загальних розумових здібностей суб'єкта праці розглядаємо високий коефіцієнт інтелекту, що свідчить про високу якість, швидкість й точність вирішення розумових задач та забезпечує відносну легкість і продуктивність у засвоєнні знань та подальшому застосуванні їх у професійній діяльності.

Вивчення суті та структури психологічної готовності студентів-пілотів до професійної діяльності також показало, що особливе місце у психологічній готовності належить здатності суб'єкта до саморегуляції, пов'язаних з нею доцільності, регульованості власної зовнішньої (професійної) та внутрішньої (психічної) діяльності, яка представлена у структурних компонентах психологічної готовності. Зокрема, у психічних пізнавальних процесах та увазі саморегуляція представлена їх довільними видами. В емоційно-вольовій сфері – це здатність до регуляції

негативних емоційних станів, стресостійкість, долання перешкод. У змістовій складовій досвіду – це усвідомлене застосування знань у практичній діяльності, а в операційно-організаційній – це довільні дії, рухи та діяльність в цілому. У професійно значущих особистісних властивостях здатність до саморегуляції розуміється як ознака сформованості суб'єкта праці, спілкування, поведінки та особистісного зростання. Таким чином, розвиток психологічної готовності суб'єкта праці сприятиме не лише успішному оволодінню професійною діяльністю, професійній самореалізації, але й розвитку особистості як саморегульованого системного утворення, що складається з соціально-значущих психічних властивостей, які забезпечують вибірковість відношень та регуляцію поведінки людини як поведінки суб'єкта активності, в тому числі й щодо себе, свого розвитку [6, С. 169].

Висновки. Необхідною умовою професійної самореалізації особистості студентів-пілотів цивільної авіації є сформованість у них психологічної готовності до майбутньої діяльності. Дослідження проблеми передбачає визначення його теоретичних засад, і передусім – уявлення про суть та структуру психологічної готовності до діяльності. Розуміння ж психологічної готовності як загальної, довготривалої, підготовленості усіх сфер психіки до виконання діяльності з високою результативністю, як інтегративного особистісного утворення, уможливорює виділити наступні її компоненти: мотиваційний, компонент досвіду (змістова та операційно-організаційна складові), професійно важливі особливості психічних процесів (пізнавальних та емоційно-вольових), професійно значущі особистісні властивості (особливості темпераменту, характеру, здібностей).

Саме таке розуміння складових психологічної готовності покладається в основу емпіричного етапу

дослідження, спрямованого на виявлення рівня та особливостей сформованості визначених її компонентів у майбутніх пілотів та відповідного отриманим результатам розвивального впливу на студентів з метою їх професійної підготовки. Розвиток психологічної готовності суб'єкта праці сприятиме не лише успішному оволодінню ним професійною діяльністю, її ефективному виконанню, а й формуванню особистості майбутнього пілота як саморегульованого системного утворення та його самореалізації.

Список використаних джерел:

1. Пилипенко Н. М. Психологічні особливості самореалізації особистості в умовах професійної кризи. *Соціальна психологія*. 2005. № 3. С. 72–79.

2. Хохліна О.П. Методологічні й теоретичні основи психології : навч. посіб. Київ : Вид-во Національної академії внутрішніх справ, 2014. 232 с.

3. Кокун О.М. Зміст та структура психологічної готовності фахівця до екстремальних видів діяльності. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2010. № 7. С. 182-190.

4. Хохліна О.П. Особенности формирования интеллектуального компонента готовности учащихся с задержкой психического развития к трудовой деятельности : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.10. Москва, 1991. 20 с.

5. Хохліна О.П. Особенности формирования интеллектуального компонента готовности учащихся с задержкой психического развития к трудовой деятельности : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.10. Киев, 1991. 201 с.

6. Хохліна О.П. Теоретико-методологічні проблеми психології: навч. посіб. Київ: Симоненко О.І., 2021. 244 с.

7. Смирнов А.А. О психологической готовности к труду. *Вопросы психологии*. 1961. № 1. С. 3-12.

8. Иващенко Ф.И. Психологические особенности трудовой деятельности старших школьников. *Вопросы психологии*. 1983. № 6. С. 28-34.

9. Дьяченко М.И., Кандилович Л.А. Психологические проблемы готовности к деятельности. Минск: Изд-во Белорус. ун-та, 1976. 175 с.

10. Чамата П.Р. Николенко Д.Ф. Психологическая готовность детей к труду и пути ее формирования. Киев, 1960. 42 с.

11. Смульсон М. Л. Психологические особенности трудового воспитания старшеклассников. Психологические вопросы трудового воспитания. / под. ред.: В.И. Войтко, В.А. Моляко. Киев. 1979. С. 71-78.

12. Мороз О.И. Формирование психологической готовности старшеклассников сельских общеобразовательных школ к сельскохозяйственному труду: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.10. Киев, 1982. 189 с.

13. Яковенко А.П. Воспитание готовности старшеклассников к труду в сфере материального производства: дис. ... канд. пед. наук : 19.00.10. Киев, 1983. 207 с.

14. Будник С.М. Формування професійної готовності офіцерів-прикордонників до творчого вирішення завдань управлінської діяльності : автореф. дис. ...канд. психол. наук : 19.00.07. Хмельницький, 2006. 20 с.

15. Добрянський О. А. Сутність та структура психологічної готовності слідчих до професійної діяльності в екстремальних умовах. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2012. № 1. С. 28-39. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_1_28 (дата звернення : 28.11.2021).

16. Бойко Ю.Ю. Формування психологічної готовності майбутніх юристів до професійної діяльності : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2008. 23 с.

17. Горелов І.Ю. Психологічна готовність працівників ОВС до застосування вогнепально-силового впливу : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09. Харків, 2008. 19 с.

18. Корчемный П.А. Психология летного обучения. Москва : Воениздат, 1986. 136 с.

19. Платонов К.К. Структура и развитие личности. Москва : Наука, 1986. 254 с.

20. Гандер Д.В. Авиационная психология: учеб. пособ. / под ред.: В.А. Пономаренко, Москва : Изд-во Московского городского психолого-педагогического университета, 2010. 148 с.

21. Липман О. Психология профессий : пер. с нем. Петроград, 1923. 76 с.

22. Керницький О.М. Методика формування психологічної готовності курсантів-льотчиків до льотної діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Харків, 2005. 17 с.

23. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности: учеб. пособ. Москва : ПЕР СЭ, 2011. 511 с.

24. Дранко А.А. Теоретичний аналіз формування лідерських компетенцій курсантів цивільної авіації. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2012. № 37. С. 313-318.

25. Школяр Е.В. Проблема формирования регуляторного компонента психологической готовности у специалистов оперативно-спасательной службы гражданской защиты. *Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України. Серія : «Педагогічні та психологічні науки»*. 2013. № 1. С. 563-574.

26. Ильин Е.П. Психология индивидуальных различий. Санкт-Петербург: Питер, 2004. 701 с.

§1.26 ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В КІБЕРПРОСТОРІ
(Яковицька Л.С. Національний авіаційний університет)

Вступ. Проблеми розвитку особистості нерозривно пов'язані з можливістю вільного самовираження себе в інформаційному соціумі та часто відтворюються в спілкуванні людини з віртуальною реальністю, яка сприяє змінам (а часто і деформаціям) особистісного буття. Кіберпростір може мати як позитивний вплив на формування особистісної самореалізації, так і негативний. При всьому різноманітті дефініцій особистості, більшість психологів, визначаючи особистість, виділяють одну провідну потребу – потребу в самореалізації. Особистісна самореалізація, за Л. Коростильовою, виявляється на рівні реалізації ролей та норм у соціумі. Особистісні мотиви самореалізації, за А. Маслоу, – на рівні прагнення належності і прийняття, сягаючи іноді рівня потреби у самоповазі. Кожна особистість має виражене стійке прагнення до розкриття себе і своїх сутнісних можливостей, виявлення волі та наполегливості у досягненні життєвих цілей, здатності до саморегуляції, рефлексії і саморефлексії, стійкості, формування адекватної самооцінки, відповідального ставлення до самостійного вибора діяльності для реалізації можливостей, власної свободи. Таким чином, навіть саме загальне розуміння особистості включає процес її самореалізації. Щодо самореалізації особистості в віртуальній реальності, вона розуміється як особливий світ людини, яка формує її уявлення про навколишній світ і саму себе за допомогою пізнавальних, аналітичних та інших здібностей.

Виклад основного матеріалу. У процесі розвитку сучасна людина неминуче стикається з невідповідністю між реальним і віртуальним світом. Завдяки такій

невідповідності у людини і виникає потреба самовираження себе у кіберпросторі, твердження себе в іншій реальності. Проблему формування особистісної самореалізації в ХХІ ст., безперечно, треба досліджувати з урахуванням цінності кіберпростору і того, яким чином «спілкування» з комп'ютером впливає на формування особистості та процеси її самовираження. Позитивний або негативний вплив на особистість надає життя в кіберпросторі? Чи сприяє віртуальна реальність більш гармонійному розвитку особистості або ж гальмує й затримує процес самореалізації? На жаль, все частіше сучасна людина стикається з невизначеними ситуаціями, які не підтверджені її досвідом і які створюють внутрішні конфлікти, тому що вони розходяться з нашими алгоритмізованими знаннями про світ, за таких умов, часто ми не шукаємо пояснення за допомогою пізнавального інтересу та власного чуття, а знаходимо готові відповіді в віртуальній реальності.

Для сучасної людини, зануреної в кіберпростір, більш реальним буде пошук за допомогою комп'ютера, ніж спілкування з живою людиною. Об'єктивна і, навіть, суб'єктивна реальності, на жаль, нівелюються, все зводиться до грубого наслідування реальності віртуальної. Кіберреальність для сучасної людини вбирає в себе все краще, що є в реальному світі, в тому сенсі, що в створюваний кіберпростір копіюється все найкраще з оточуючого світу. У кіберпросторі немає болю, образи і злості, там легко проживаються почуття і емоції, що породжують в реальному житті негативні переживання.

Пафос сучасної реальності полягає в тому, що розвиток особистості відбувається не через аналіз ситуації, пошук нових форм самовираження себе в об'єктивній реальності, світі людей, а за допомогою засвоєння готових алгоритмів, що неминуче призводить до поневолення, залежності особистості від кіберпростору. Саме соціальні стандарти

визначають заглибленість особистості у віртуальну реальність та її функціонування в ній.

Часто особистісна самореалізація унеможлиблюється через небажання людини планувати життєві орієнтири, нездатність до цілепокладання і небажання створювати власні алгоритми дій, які компенсуються можливостями віртуальної реальності. Стикаючись в повсякденному житті зі складними ситуаціями, сучасна людина шукає шлях відмовитися від самостійного пошуку відповідей на питання, що виникли в ході життєдіяльності, вона знаходить «легший шлях» за допомогою перебору варіантів запропонованих кіберпростором. Таке занурення дозволяє людині зробити більш легкою особистісну самореалізацію за допомогою пошуку і перебору готових відповідей. Реєструючись в соціальних інтернет-мережах люди здійснюють процеси передачі і прийому повідомлень, використовуючи персональні комп'ютерні пристрої, але з уніфікованим набором інформації.

Словенський філософ С. Жижек вважає, що в сучасному західному світі реальність значно викривлена, вона замінена сурогатами реальності. Він пише: «На сучасному ринку ми знаходимо безліч продуктів, позбавлених своїх небезпечних властивостей: кава без кофеїну, вершки без жиру, безалкогольне пиво ... Віртуальна реальність просто генерує процедуру пропозиції продукту, позбавленого своєї субстанції: вона забезпечує саму реальність, позбавлену своєї субстанції ... так само, як кава без кофеїну має запах і смак кави, але нею не є, віртуальна реальність переживається як об'єктивна реальність, не будучи нею». Також автор погоджується з думкою колег вважаючи, що в процесі віртуалізації ми починаємо проживати «реальну дійсність» як віртуальну» [4, С. 17].

Кіберпростір є формою соціального життя людей, носить глобальний, наднаціональний характер. При цьому

інтернет-спільноти можуть мати специфіку, відображати особливості цілей і цінностей їх учасників, в цьому проявляється діалектичність соціальних відносин у віртуальній реальності. Саме тому спільноти в віртуальному просторі об'єктивні за своєю природою і на них поширюється дія існуючих в фізичному світі процесів життєдіяльності, зрозуміло, з урахуванням специфіки кіберпростору.

Механістичне зіставлення різних спільнот або технологічних рішень, які ними використовуються для здійснення процесів комунікації та самореалізації, не дає можливості робити висновки щодо об'єктивної картини соціальних відносин і реалізації власного Я у віртуальних мережеских спільнотах, бо ці спільноти не просто співіснують, а переплетені безліччю соціальних, професійних й особистісних зв'язків. Саме кіберпростір щомиті змінює свою структуру: з'являються і припиняють своє існування різні за змістом інформаційні ресурси, змінюють свій напрямок інформаційні потоки.

Інформаційні технології змінюють характер роботи людини, її соціальні зв'язки, організаційні форми діяльності й міжособистісні відносини. Всі ці зрушення безпосередньо впливають на процес самореалізації особистості. Інтерес до віртуальної реальності передусім обумовлений завищеними очікуваннями того, що може бути досягнуто у професійній та соціальній сферах. Ці процеси відбуваються на фоні постійного прискорення темпу життя, через що відбувається зниження значущості оцінок довгострокових наслідків для розвитку та самореалізації особистості. В цьому відношенні діяльність в кіберпросторі може бути представлена як структура, що динамічно розвивається.

Водночас важливо відзначити, що віртуальні спільноти відносяться до категорії саморегульованих та самоперетворювальних соціальних систем. Загальний

принцип, що визначає характер розвитку процесу самореалізації особи у віртуальній реальності, полягає в її прагненні забезпечити свою цілісність і підвищити ефективність комунікаційних процесів. Реалізації цього прагнення допомагає єдність процесів інтеграції та диференціації. У практичній діяльності щодо самореалізації в кіберпросторі також дуже багато залежить від суб'єктивних факторів, пов'язаних з комунікативними, економічними та мотиваційно-ціннісними аспектами взаємодії. За таких умов зміна рольового набору особистості здійснюється під впливом дієвих чинників віртуальної реальності: зростання продуктивної сили пізнавальної інформації [8], задоволення потреби в часі [2], символічне існування [3].

Одночасно перебуваючи в кіберпросторі, людина має можливість конструювати його, перетворювати відповідно актуальним цілям. Віртуальна реальність твориться особистістю згідно з власними цінностями й установками. Вона, навіть, дарує нам відчуття зворотного зв'язку. Отже, створювана нами реальність, зокрема віртуальна, наповнюється суб'єктивними сенсами та потребами, результатами процесів аналізу та очікуваннями, які визначаються функціонуванням особистісної рефлексії. Особистісна рефлексія сприяє відображенню внутрішнього світу і значущих ситуацій, осмислення яких дозволяє в подальшому будувати плани самореалізації в кіберпросторі. Усвідомленість себе та своїх дій є також основою побудови суб'єктом моделі бажаної діяльності, яка визначає в свою чергу самооцінку, самоприйняття і регуляцію поведінки в значущих ситуаціях [6].

При цьому йдеться не тільки про осіб, які беруть участь в процесах групової віртуальної комунікації, сидячи при цьому тільки перед екранами персональних комп'ютерів, але і про їх участь в комп'ютерних спільнотах,

що функціонують на основі технологій індивідуальної взаємодії. Таким чином, в кіберпросторі відбувається самореалізація на двох базових рівнях соціальної системи, індивідуальному і груповому; на психологічному і соціальному рівнях організації людської життєдіяльності.

Кіберпростір як системне явище породжує різноманітність моделей бажаної діяльності та комунікацій, світоглядних цінностей та ставлення до них. Багатоваріантність напрямів розвитку кіберпростору та його складових, надає можливість сучасній людині практичного використання таких її можливостей, як планування та прогнозування, для побудови моделей самореалізації, бажаного майбутнього. Кіберпростір зумовлює виникнення нових форм дозволя, збільшення послуг, зумовлюючи розвиток культури дозволя, зокрема й у віртуальних формах. Відтак, можна стверджувати, що притаманні віртуальній реальності відкритість, гнучкість, множинність, інтерактивність є чинниками, які позитивно впливають на процес самореалізації. Одночасно її штучність, ілюзорність та відчуженість викривляють будування моделей діяльності, і є від'ємними чинниками процесу самореалізації.

Вивчаючи дослідження сучасних науковців можна виділити кілька форм відчуження через самореалізацію в мережі Інтернет – це відчуження особи від оточення, результатом якого є криза актуальних соціальних відносин і тих що вже не відбудуться через порушення комунікативних зв'язків в реальному світі [4]. В роботі Р. Барішева і М. Румянцева визначені форми відчуження, які є найчастішими продуктами впливу віртуальної реальності. Відчуження людини від самої себе, що веде до «поділу людського "Я"», деперсоналізації особистості через створення в Інтернеті віртуальних особистостей [1]. Схожу ідею розробляє Н. Яровицька. Вона вважає, що перебуваючи в просторі ігор (екранних агонів), суб'єкт долучається до

уявлення ідентичності як прояву множинності. Екранна культура породжує відтворення двох типів ідентичності [7].

Окреслені вище негативні фактори багато в чому викликані виникненням й існуванням у віртуальній реальності феномена віртуальної особистості і феномена інтернет-залежності. Широкі можливості для життя віртуальних особистостей у мережі, анонімність і можливості безмежного (в рамках інтернет-технологій) творення можуть привести до поділу людського «Я» і деперсоналізації особистості, провокуючи особистість реальну на життя у віртуальному просторі. Так, кожне нове віртуальне «Я» (в мережі Інтернет їх кількість не обмежується) реального індивіда може привести до втрати реального «Я» і сприяти відчуженню індивіда від самого себе. Крім нового «Я» мережева комунікація дає особистості відчуття приналежності до групи, а отже, соціальну підтримку. Аналіз негативних і позитивних факторів саморозвитку в інтернет-мережі є в роботах Дж. Сулера. Він також зазначає, що невпевнена, пасивно-агресивна людина знаходить самовираження в нескінченному потоці онлайн-аргументів. Інші можуть використовувати кіберпростір як можливість реалізувати свої позитивні характеристики, або дорозвинути нові в процесі самоактуалізації [10, С. 457]. Інші люди, перебуваючи в Інтернеті, саморозкриваються діють рішучіше або інтенсивніше, ніж в реальному життєвому просторі в ситуаціях неопосередкованого спілкування. Ефект розгальмування в Інтернеті – не єдиний фактор, який визначає, наскільки люди саморозкриваються діючи в кіберпросторі [9, С.324]. Прикладні емпіричні дослідження доводять вплив на характер самореалізації в інтернеті індивідуальних відмінностей, досвіду міжособистісного спілкування, успішності соціально-психологічної адаптації, підтверджених або не підтверджених цінностей особистості.

Ми погоджуємося, що екранна культура через віртуальні ігри підштовхує становлення феномену ідентичності як процесу створення та розкриття нових типів ідентичності, які проявляються через перебування індивіда в просторі віртуальних ігор. Отже, віртуальна культура пропонує будувати світ на діяльності та комунікації з однодумцями, також включеними до цього кіберпростору. Поширення віртуальної культури, глобалізаційні процеси, поглиблення взаємовідносини між представниками різноманітних культурних традицій ініціюють розширення феномену ідентичності через залучення багатьох осіб до кіберпростору, у якому вони взаємодіють з якісно новими соціокультурними викликами.

Особливість самореалізації в віртуальній реальності полягає в тому, що «чистий розум» здатний задавати суто прагматичні алгоритми діяльності, які не пов'язанні з чуттєвим світом і тим самим роблять людину вільною від чуттєвого світу, від того, ким вона є. Коли особистість реалізує себе в реальному світі, світі явищ, вона належить об'єктивній реальності, завдяки чому все особистісне буття підпорядковується як зовнішнім обставинам, так і внутрішнім принципам. Вибір, який є частиною цього буття, визначається розумними ідеями, які ґрунтуються на цінностях особистості. Ця залежність особистісного буття від обумовлених об'єктивною реальністю ситуацій, не є чимось зовнішнім по відношенню до людини, це її внутрішній зміст опосередкований цінностями буття. Саме ціннісні орієнтації особистості визначають генеральну лінію розвитку особистісної самореалізації. Цінності визначають рішучість слідувати принципам особистісного буття, а значить, і своєму внутрішньому змісту.

Ця ж позиція простежується в роботах Ж. П. Сартра. Самореалізація включає в себе самопроекування, тобто уяву про те, якою людина хоче бачити себе у найближчому

та віддаленому майбутньому [5]. Суб'єкт досягає висунутих цілей і бажаних результатів завдяки самоорганізації та самокеруванню, через планування і саморозгортання своєї життєдіяльності. Самореалізація за таких умов стає конструктивною, спрямованою на розвиток особистості. В процесі самореалізації використовуються адекватні суб'єктивні стратегії планування, моделювання та здійснення життєвих цілей.

Висновки. Процес самореалізації в кіберпросторі забезпечується як позитивними, так і негативними щодо розвитку особистості впливами. До позитивних чинників впливу можна віднести: ціннісні орієнтації особистості, які не втрачаються, а визначають її самореалізацію і в кіберпросторі; діалектичність соціальних відносин у віртуальній реальності інтернет-спільноти, які відображають особливості цілей і цінностей своїх учасників; можливість легко проживати почуття і емоції, віртуальна реальність дає захист від ситуацій, які в реальному житті породжують негативні відчуття; інтерес до віртуальної реальності може бути обумовлений завищеними очікуваннями щодо досягнень у професійній та соціальній складових життєдіяльності; можливість забезпечити свою презентабельність і підвищити ефективність комунікаційних процесів; відповідність віртуальної комунікації особистості власним цінностям й установам, яка, навіть, дає відчуття зворотного зв'язку; можливості самостійно за власним сценарієм конструювати віртуальний простір та втілювати його в діяльність, або запозичувати при його створенні вироблені та запропоновані оточуючим середовищем цінності, норми, ритуали; менше обмежень, працюють специфічні функції віртуальної культури – компенсація, врівноваження чи відшкодування недостатньо задовільнених потреб в об'єктивній реальності; відкритість, яка значно спрощує процеси мобільності. Водночас негативними

чинниками процесу самореалізації є: розробка суто прагматичних завдань, які не пов'язані з чуттєвим світом і тим самим роблять людину вільною від нього; пошук готових відповідей, небажання створювати власні алгоритми дій; постійне пришвидшення темпу життя, через що відбувається зниження значущості перспектив самореалізації особистості; деперсоналізація особистості через втрату реального «Я», ефект розгальмування в Інтернеті, відчуження індивіда від самого себе.

Суперечливість психологічних складових і чинників процесу самореалізації в кіберпросторі доводить необхідність прискіпливої уваги до цього феномену з боку фахових психологів.

Список використаних джерел:

1. Барышев Р. А., Румянцев М. В. Киберпространство как зона отчуждения. *Сибірський філософський журнал*. 2008. Т.6. № 1. С.34-36.
2. Дзьобань О. П. Темпоральна складова у просторово-часовому континуумі віртуальної реальності. *Стратегічні пріоритети. Серія «Філософія»*. 2018. № 2. С. 118-126.
3. Дзьобань О.П. Сучасний віртуальний простір: конгеніальність віртуальності й міфу. *Стратегічні пріоритети. Серія «Філософія»*. 2017. № 3. С. 163–170.
4. Жижек С. Добро пожаловать в пустыню реального. М.: Фонд «Прагматика культуры», 2002. 160 с.
5. Сартр Ж.-П. Воображаемое. Феноменологическая психология воображения. СПб.: Наука, 2001. 319 с.
6. Яковицька Л.С. Самореалізація особистості у науково-технічній діяльності: монографія. Донецьк : Ноулідж, Донец. від-ня, 2012. 346 с.
7. Яровицька Н. А. Ідентичність суб'єкта як прояв множинності в просторі екранних агонів. *Гуманітарний часопис*. 2011. № 1. С. 52–56.

8. Masuda Y. The information society as post-industrial society. Washington, D.C. : World Future Society, 1981. 171 p.
9. Suler J. The Online Disinhibition Effect. *CyberPsychology & Behavior*, 2004. 7(3). P. 321–326.
10. Suler J.R. Identity Management Cyberspace. *Journal of Applied Psychoanalytic Studies*. 2002. 4. P. 455–460.

§1.27 ЗВ'ЯЗОК САМОРЕАЛІЗАЦІЇ З КОПІНГ-СТРАТЕГІЯМИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ (Ярмольчик М.О. Національний авіаційний університет)

Вступ. Дослідження особистості військовослужбовців в умовах ведення тривалих бойових дій набуває особливого значення. Перебування в екстремальних та стресових ситуаціях зумовлює необхідність комплексного підходу до вивчення психологічних аспектів, які допомагають впоратись з наслідками травматичного впливу. Збереження психічного здоров'я та попередження психогенних втрат є важливим аспектом у підтриманні боєздатності армії. Вплив стрес-факторів в ході ведення бойових дій дуже сильний і позначається на особистісних характеристиках, а також на моделі боротьби зі стресом, тобто прямо впливає на вибір тих чи інших копінг-стратегій. Копінги виступають динамічним параметром особистості, який військовослужбовці обирають на основі особистісних ресурсів, забезпечують активну чи пасивну поведінку в стресовій ситуації. Одним з таких ресурсів вибору є самореалізація особистості, яка виступає як продуктивне використання задатків людини, її потенціалу, талантів через певний вид діяльності. За допомогою своїх здібностей військовослужбовці мають можливість обрати адаптивну до ситуації копінг-стратегію, що дозволяє продуктивно впоратись з наслідками пережитої стресової ситуації.

Виклад основного матеріалу. Серед дослідників, які вивчали особливості копінг-ресурсів, можна назвати Р. Лазаруса, С. Фолкмана, С.Хобфоло, В. Ялтонського, Т. Титаренка, С. Кобба, Т. Вілкса та ін.

Поняття копінгу вперше з'явилося 1962 року. Тоді зарубіжний дослідник Л.Мерфі застосував даний термін при вивченні поведінки дітей, які в цей період додали кризи

розвитку. До них відносились активні зусилля, направлені на оволодіння проблемою, що за своєю суттю являлося підструктурою особистісного захисту.

Однак справжніми авторами поняття копінг-стратегій вважаються також іноземні науковці Р. Лазарус та С.Фолкман. У 1966 році саме Р.Лазарус у своїй книзі «Психологічний стрес и процес співпадіння з ним» звернувся до копінгу з метою опису усвідомлених стратегій боротьби зі стресом та іншими подіями, які викликають тривогу. Було визначено, що індивіди оцінюють для себе величину потенційного стресора. При цьому вони складають оцінку власних ресурсів [1]. Так, копінги стали включати в себе реакцію і на повсякденні стресові ситуації. Р. Лазарус та С.Фолкман подають наступне визначення копінг-стратегій, яке вперше було використане в транзактній моделі стресу: це постійно змінні когнітивні та поведінкові способи подолання специфічних зовнішніх і внутрішніх вимог, які оцінюються індивідом як значні чи такі, що перевищують його можливості. Безперечно, вибір копінг-стратегії військовослужбовців обумовлюється досвідом проведення військових операцій, знанням тактики та стратегії ведення військових дій. Через високу значимість та стресогенність бойові ситуації виявляють особливі вимоги до військовослужбовців. При цьому пріоритетними виступають активні, проблемно-орієнтовані когнітивні та поведінкові копінг-стратегії. Особистісні характеристики, в тому числі і самореалізація, мають детермінувати їх виникнення і відмову у військових від пасивного реагування на труднощі, уникнення, «відходу» від вирішення проблемного завдання. Перші класифікації копінг стратегій представили також Р. Лазарус і С. Фолкман. Вони виділили такі види: направлення на проблему, на оцінку і на емоції. Це базова структура, яка пізніше була доповнена Дж. Вейлантом. [2]. Вітчизняні психологи також розробили ряд класифікацій

копінг-стратегій. Група вчених Т.Л Крюкова, Е.В. Куфтяк, М.С. Замишляева, пропонує наступні види копінгів: конфронтаційний, дистанціювання, самоконтроль, прийняття відповідальності, втеча-уникнення, вирішення проблеми, планування, позитивна переоцінка. Психотерапевт О. Расказова та кандидат психологічних наук Т.Гордєєва виділили два види копінгів: проблемно-орієнтовані (направлені на переборення самого джерела стресу) і емоційно-орієнтовані (направлені на переборення емоційного збудження, що викликане стресом) [3].

Дослідженням особистісної самореалізації займалися такі науковці: Б. Ананьєв, А. Бодальов, Д. Леонтьєв, С. Рубінштейн, А. Маслоу. Останній пов'язував поняття самореалізації з самоактуалізацією, яка знаходиться на вершині «піраміди потреб» і представляє вищу ступінь розвитку особистості. Визначають наступні види самореалізації: особистісна, творча, професійна, соціальна [4]. У контексті нашого дослідження важливим є рівень особистісної та професійної самореалізації військовослужбовців. У роботах Л.Яковицької зазначається, що основними способами самореалізації є трудова діяльність людини, що підпорядковується соціальній активності та творчості. Військовослужбовці, в процесі виконання службових обов'язків, використовуючи власні задатки і здібності, мають змогу самореалізовуватись, оскільки професійна діяльність виступає способом реалізації досягнення поставленої мети [5].

Розвиваючи свої глибинні потреби, військовослужбовців формують досконалі патерни поведінки, самореалізуючись у своїй професійній діяльності. А. Маслоу вважав найціннішим у людині її прагнення самореалізації, яка робить людину особистістю. Тільки прагнення розвитку, особистісного зростання є основою розвитку людини і суспільства. Описуючи самореалізуючу

людину, А. Маслоу говорив про те, що таким людям притаманне прийняття себе і світу, адекватність та ефективно сприйняття ситуації, центрованість на завданні, відкритість, контактність, але водночас автономність та незалежність від середовища. Самореалізація, на його думку, є метою розвитку особистості, прагненням до зростання, вираження себе. Через самореалізацію військовослужбовці здатні краще розуміти себе і вчаться продумувати стратегію поведінки [6; 7].

Г. Олпорт стверджував, що кожна людина неповторна й індивідуальна, а в основі розвитку людської особистості є потреба досягти нових і нових вершин, постійний розвиток та вдосконалення своїх здібностей, тобто самореалізації. За таких умов можна говорити про індивіда, здатного використовувати процес власного розвитку у якості ресурсу в складних психологічно напружених ситуаціях, в тому числі ситуаціях стресу та бойових зіткнень. Оскільки професія військового досить специфічна, то і відчуття професійної самореалізації також досить неординарне. Зокрема, військовослужбовці самореалізуються під час ведення активних бойових дій, оскільки захист території нашої держави від ворога, застосування різної зброї проти противника є суттю та основним професійним завданням, виконуючи яке військові досягають професійної самореалізації. Тому при виборі копінг-стратегій рівень самореалізації має важливе значення [8;9].

Нами було проведено емпіричне дослідження зв'язку самореалізації та копінг-стратегій військовослужбовців. У табл.1 представлені результати діагностики копінгів за допомогою опитувальника «Стратегії подолання стресових ситуацій» «SACS» (С.Хобфола) в адаптації Н. Водоп'янової, Е. Старченкової.

Таблиця 1

Показники копінг-стратегій військовослужбовців за методикою С.Хобфолла у під час проведення декомпресії

	Стратегії подолання	Вид	Модель поведінки (дій)	Ступінь вираження моделей подолання					
				Низька		Середня		Висока	
				(к-сть респонд.)	у %	(к-сть респонд.)	у %	(к-сть респонд.)	у %
1.	Активна	Адаптивна	Асертивні дії	16	11,0	56	37,0	78	52,0
2.	Пасивна	Відносно адаптивна	Обережні дії	91	61,0	21	14,0	38	25,0
3.	Пасивна	Відносно адаптивна	Втеча	17	11,0	113	75,0	20	14,0
4.	Просоціальна	Адаптивна	Вступ у соціальний контакт	24	16,0	36	24,0	90	60,0
5.	Асоціальна	Деадаптивна	Асоціальні дії	26	17,0	41	27,0	84	56,0
6.	Просоціальна	Адаптивна	Пошук соціальної підтримки	64	43,0	42	28,0	44	29,0
7.	Асоціальна	Деадаптивна	Агресивні дії	11	7	9	6,0	130	87,0
8.	Пряма	Деадаптивна	Імпульсивні дії	5	3,0	40	27,0	105	70,0
9.	Непряма	Деадаптивна	Маніпулятивні дії	48	32,0	40	27,0	62	41,0

За даними табл.1 можна відзначити, що активна стратегія подолання, зокрема асертивні дії мають високу ступінь вираження у 52% досліджуваних. Вступ у соціальний контакт, як домінантна стратегія поведінки, представлена у 60% досліджуваних. Пошук соціальної підтримки у 43% військовослужбовців має низький ступінь вираження. Пасивна стратегія, що представляє обережні дії, представлена у 61% військовослужбовців на низькому рівні. Імпульсивні дії виражені на високому рівні у 70% респондентів. Модель поведінки «втеча» має найбільший показник за середнім ступенем вираження – 75% респондентів. Використання маніпулятивних дій, як провідного копінгу, визначено у 41% військовослужбовців.

Асоціальні дії, як провідна модель, представлені у 56% респондентів, 87% військовослужбовців мають виражену модель агресивних дій.

Дослідження рівня самореалізації проведено за багатовимірним опитувальником самореалізації особистості (С. Кудінова). Отримані дані представлені в табл.2.

Таблиця 2

**Показники рівні самореалізації
військовослужбовців за методикою С.Кудінова**

№з/п	Рівні самореалізації	Кількість респондентів (у %) від загальної кількості
1.	Інтенсивний	15
2.	Гармонійний	16
3.	Адаптивний	37
4.	Інертний	15
5.	Ірраціональний	17

За даними табл.2 можна відзначити, що 37% військовослужбовців мають адаптивний рівень самореалізації, що виражається в поміркованості, раціональному ставленні до труднощів та прагненні бути на рівні з колегами у підрозділі. Такі військовослужбовці прагнуть до розвитку своїх здібностей, опанувати професійну майстерність і досягти поваги або визнання в соціумі. У 17 % респондентів виражений ірраціональний рівень самореалізації. Як правило, вони не проявляють ініціативу та активні дії, не прагнуть до самовдосконалення та професійного визнання. Досліджувані не прагнуть до зростання власної компетентності, кар'єрне зростання їх не цікавить. Участь у житті підрозділу беруть рідко, вважаючи будь яку соціальну активність безглуздою.

Гармонійний рівень самореалізації представлений у

16% військовослужбовців. Вони мають чітке уявлення щодо власного професійного зростання, продуману систему розвитку особистісних здібностей, раціонально підходять до вирішення проблемних ситуацій, оптимістично ставляться до труднощів. Інтенсивний рівень представлений у 15% респондентів. Такі досліджувані характеризуються надмірним прагненням до самовираження, постійно намагаються досягти кращих результатів у всіх видах діяльності. Для них важливим є перебування в центрі уваги, займати керівну позицію в підрозділі, соціумі. У 15% військовослужбовців виражений інертний рівень самореалізації. Вони пасивні, неохоче намагаються розвинути ерудицію та інші інтелектуальні, особистісні та моральні якості. Професійна діяльність виступає лише як необхідність з якою доводиться миритися, тому не має особливого бажання підвищувати свою майстерність.

Також досліджено види самореалізації військовослужбовців, визначено який з них є домінуючим. Результати представлені в таблиці 3.

Таблиця 3

**Показники видів самореалізації
військовослужбовців за методикою С. Кудінова**

№ з/п	Самореалізація	Кількість респондентів (у %) від загальної кількості
1.	Особистісна	31
2.	Професійна	45
3.	Соціальна	24

За даними табл. 3, професійна реалізація є найбільш вираженою – у 45% військовослужбовців вона є

домінуючою. Професійна самореалізація сприяє досягненню значних результатів у тій чи іншій діяльності.

Домінування особистісної самореалізації представлене у 31% респондентів, які характеризуються стабільними прагненнями до особистісної досконалості, постійного особистісного зростання. Вони намагаються використовувати особистісні якості для досягнення високих результатів в особистісному та духовному розвитку.

У 24% військовослужбовців вираженою є соціальна самореалізація, яка свідчить про значущість для індивіда громадської діяльності. Самовираження завжди пов'язане з соціальною активністю. Військовослужбовці усі зусилля спрямовують на реалізацію своїх можливостей у соціальній, громадській сферах.

Отже, за результатами методики можна відзначити, що військовослужбовці мають домінуючий адаптивний рівень самореалізації, який забезпечує конструктивний та раціональний підхід до вирішення будь яких ситуацій, в тому числі і стресових. Важливо відзначити, що для досліджуваних респондентів провідну роль відіграє професійна самореалізація. Це пов'язане з тим, що виконання службових обов'язків під час перебування в зоні бойових дій стає провідною діяльністю, тому вимагає максимальних зусиль від особистості. Виконання будь яких дій повинне надавати відчуття завершеності, тому професійна самореалізація займає важливе місце в самореалізації кожного військовослужбовця як індивіда вцілому.

За результатами емпіричного дослідження проведено кореляційний аналіз між показниками копінг-стратегій та самореалізації. Отримані дані представлені в табл.4.

Таблиця 4

**Кореляція між показниками копінг-стратегій
та видами самореалізації військовослужбовців**

Самореалізація	Копінг-стратегія: асертивні дії	Копінг-стратегія: вступ у соціальний контакт
Соціальна	0,654**	0,757**
Професійна	0,432**	0,503*

Примітка: ** - усі коефіцієнти кореляції статистично значущі при $p < 0,01$

* - усі коефіцієнти кореляції статистично значущі при $p < 0,05$

За даними табл.4 можна відзначити, що стратегія асертивних дій має прямі зв'язки з соціальною та професійною самореалізацією. Кореляції значимі на рівні 0.01. Чим вищий рівень соціальної та професійної самореалізації військовослужбовців, тим частіше вони використовують адаптивну стратегію асертивних дій для боротьби зі стресом.

Копінг-стратегія вступу у соціальний контакт також має кореляцію з соціальною та професійною самореалізацією. Кореляції значимі на рівні 0,01 та 0,05 відповідно. Тобто, дана копінг-стратегія буде використовуватись частіше і в якості домінуючої, за умови високого рівня професійної та соціальної самореалізації у респондентів.

У табл.5 наведені кореляції між копінг-стратегіями та рівнями самореалізації.

Таблиця 5

**Кореляція між показниками копінг-стратегій
та рівнями самореалізації військовослужбовців**

Рівень самореалізації	Копінг- стратегія: асертивні дії	Копінг- стратегія: обережні дії	Копінг- стратегія: імпульсивні дії
Адаптивний	0,649**	-	-0,501*
Інертний	-0,428*	0,757**	-
Ірраціональний	-	0,312*	0,503*

Примітка: ** - усі коефіцієнти кореляції статистично значущі при $p < 0,01$

* - усі коефіцієнти кореляції статистично значущі при $p < 0,05$

За даними табл. 5 можна відмітити, що асертивні дії повзанні з адаптивним рівнем самореалізації. Характер зв'язку прямий. Військовослужбовці схильні обирати даний копінг тим частіше, чим вищий рівень адаптивної самореалізації. Інертний рівень має обернену кореляцію з даним копінгом. Тобто, низька активність та небажання займатись будь-якою діяльністю визначають низьку вірогідність використання асертивних дій для вирішення проблемної ситуації.

Імпульсивні дії мають обернені зв'язки з адаптивним рівнем самореалізації. Тобто, чим нижчий рівень адаптивної самореалізації, тим частіше військовослужбовці схильні діяти імпульсивно в стресових ситуаціях. Високий ірраціональний рівень самореалізації також пов'язаний з імпульсивним, необдуманими діями, що ускладнює вирішення проблемних питань та знижує продуктивність дій військовослужбовців.

Стратегія обережних дій має прямі кореляції з інертним та ірраціональним рівнями самореалізації.

Респонденти, які не проявляють ініціативності, не займаються саморозвитком схильні частіше використовувати копінг обережних дій для боротьби зі стресом.

Висновки. За результатами проведеного емпіричного дослідження визначено, що копінг-стратегії пов'язані з різними видами та рівнями самореалізації військовослужбовців. Професійна та соціальна самореалізації визначає вибір адаптивних копінг-стратегій асертивних дій та вступу у соціальний контакт, тим самим забезпечують продуктивне вирішення стресової ситуації. При цьому важливим є рівень самореалізації, який використовують військовослужбовців. Адаптивний рівень дозволяє використовувати ефективні копінги для вирішення проблемної ситуації, тоді як інертний та ірраціональні рівні пов'язані з вибором дезадаптивних копінг-стратегій обережних та імпульсивних дій.

Таким чином можна відзначити, що самореалізація є важливим особистісним фактором, що визначає вибір адаптивних та дезадаптивних копінгів.

Список використаних джерел:

1. Ярмольчик М.О. Особливості копінг-стратегій у військовослужбовців збройних сил України під час заходів декомпресії / Марія Олегівна Ярмольчик. // Габітус. 2021. №22. С. 111–115.
2. Ярмольчик М. О. Взаємозв'язок особистісних рис з копінг-стратегіями в учасників операції об'єднаних сил / М.Ярмольчик, Л.Семененко, Ю. Добровольський, Т. Побережець. // Journal of Scientific Papers "Social Development and Security". №4. 2021. С. 140–148.
3. Боришевський М.Й. Особистість у вимірах самосвідомості: [монографія] / М.Й. Боришевський. – Суми: Видавничий будинок «Еллада», 2012. 608 с.

4. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн // Отв. ред. Е.В. Шорохова. – М.: Педагогика, 1976. – 416с.

5. Яковичка Л.С. Вивчення особистісних передумов самореалізації у науково–технічній діяльності. Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології. 2011. № 14. С. 888-898.

6. Деркач А.А. Самореализация – основание акмеологического развития: монографія / А.А. Деркач, Э.В. Сайко. – М.: МПСИ; Воронеж: МОДЭК, 2010. 224 с.

7. Помиткіна Л.В. Психологія прийняття особистістю стратегічних життєвих рішень. Монографія. К.: Кафедра, 2013. 381с.

8. Коростылева Л.А. Психология самореализации личности: затруднения в профессиональной сфере / Л.А. Коростылева. – СПб. Речь, 2005. 222 с.

9. Бодалев А.А Психология о личности / А.А. Бодалев – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2004. 188с.

ODDÍL 2. VEŘEJNÁ SPRÁVA, SAMOSPRÁVA A STÁTNÍ SPRÁVA

*§ 2.1 КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ
КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ
УПРАВЛІННЯ МОТИВАЦІЄЮ ПЕРСОНАЛУ В ПУБЛІЧНІЙ
СФЕРІ (Гой О.Т. Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника)*

Вступ. Світова практика менеджменту в публічній сфері засвідчила визначальну роль корпоративної культури у досягненні компанією успіху у довгостроковій перспективі. Впливаючи на всі управлінські процеси в організації, корпоративна культура сприяє успішній реалізації обраної стратегії або стає суттєвою перешкодою для її реалізації. Прагматичний підхід до формування та розвитку культури передбачає налагодження механізмів цілеспрямованого управління даним процесом. Практика менеджменту містить численні приклади застосування різних управлінських інструментів формування корпоративної культури, при чому їх кількість постійно зростає, з'являються нові форми та методики. З бурхливим розвитком технологій особливих змін зазнає методика та інструментарій реалізації цілей розвитку корпоративної культури.

Розвиток персоналу є найважливішою умовою успішного функціонування будь-якої організації. Це особливо справедливо в сучасних умовах, коли науково-технічний прогрес значно прискорює процес старіння професійних знань і навичок. Невідповідність кваліфікації персоналу потребам компанії негативно позначається на результатах її діяльності, отже, корпоративна культура може

служувати потужним інструментом підвищення загального рівня персоналу в організації. Тому культурологічний підхід до дослідження ефективного функціонування компанії, який передбачає вивчення процесів, що відбуваються в організації, через призму культури, яка визначає специфіку діяльності, особливості взаємовідносин між працівниками, вимоги і ставлення до них, набуває вагомого значення для ефективного функціонування організації.

Успішність діяльності організації значною мірою залежить від таких факторів, як ресурсне забезпечення, технології, персонал, фінансові ресурси, потенціал розвитку. Але поряд з цим до значущих чинників відноситься корпоративна культура, тобто сукупність найважливіших положень діяльності організації, обумовлених місією та стратегією розвитку. Така культура дозволяє відрізнити одну організацію від іншої, генерує прихильність цілям організації, зміцнює і направляє відносини працівників.

Сучасні процеси демократизації українського суспільства потребують інновацій щодо удосконалення механізмів управління освітньою системою. Постійні зміни на сучасному етапі реформування освіти в державі потребують підготовки нової генерації висококваліфікованих освітніх менеджерів, спроможних ефективно впроваджувати нововведення та реформи в освітній галузі, значно зростає роль менеджменту людських ресурсів в галузі освіти. Оскільки нові педагогічні кадри потребують саме нових підходів до їх управління. Педагогічний працівник буде зацікавлений у досягненні певних якісних показників, коли цей результат задовольнятиме його професійні потреби розвитку.

У цьому контексті питання мотивації професійної діяльності персоналу набуває також особливого значення, оскільки наявність кваліфікованих та вмотивованих фахівців є системотворчим фактором, що забезпечують якісні характеристики результативності управління в публічній

сфері. Вагомим важелем та рушійною силою, що ґрунтується на задоволенні потреб працівника та розвитку одночасно його діяти з максимальною віддачою для досягнення особистих та організаційних цілей є мотиваційна складова. Особливої актуальності проблема підвищення ефективності професійної діяльності працівників за допомогою дієвої мотиваційної системи набуває в публічній сфері управління в Україні як найбільш динамічного механізму щодо зростання фахової активності спеціалістів.

Мотиваційна сфера є необхідним елементом розвитку будь-якої діяльності, тому вивчення проблем мотивації професійної діяльності має важливе як теоретичне, так й практичне значення. Необхідність дослідження системи мотивації зумовлена також тим, що вона є одним вагомим інструментом управління розвитком особистості, впливу на формування потреби й бажання саморозвитку. Останнім часом в публічній сфері відбуваються позитивні зміни, що дозволяють розкрити особистий творчий потенціал, бути активним учасником інноваційних процесів.

Виклад основного матеріалу. Проблематика розвитку корпоративної культури є поширеною серед значного кола науковців, до яких можна віднести праці Е. Мейо та У.Уорнера, що є засновниками досліджень корпоративної культури; С.Аверинцева, Е.Жеріхова, Д.Ходуса, які вивчають корпоративну культуру з філософської точки зору; Е.Дюркгейма, Л.О. Шемчук, які досліджують корпоративну культуру як соціальне явище; О. В. Тарасової, С.С. Марінової, О.В. Кам'янської, М.І. Копитко, О.В. Харчишиної та ін., які досліджували корпоративну культуру як складову менеджменту організації. Професор Корнельського університету Харрісон Трайс зазначив, що першою спробою вивчення діяльності корпорації у культурному аспекті зробила група американських учених разом з Е. Мейо ще на початку 30х років XX століття при проведенні Хоуторнського експерименту в компанії

Western Elektrik, який мав на меті виявити вплив на продуктивність роботи працівників різноманітних факторів [1]. Е. Меїо та його найближчий колега У.Уорнер розробили широку програму дослідження ставлення людей до праці, їхніх принципів та переконань, морального клімату в колективі і т. д., опитавши з цією метою близько 20 тисяч працівників. Саме тому цих учених можна вважати першими дослідниками корпоративної культури, хоча сам термін та концепція з'явилися значно пізніше. Висновки Е. Меїо щодо необхідності «осмисленого життя для індивідів у компанії», розвитку «почуття групової причетності» на основі загальних колективних цінностей стали поштовхом для подальшого вивчення поведінки працівників з позиції культури їхньої організації [1].

Термін «корпоративна культура» вперше використав у XIX ст. у військовій термінології німецький фельдмаршал Мольтке для визначення відносин згуртованості в офіцерському середовищі. На початку XX-го ст. А.Файоль, засновник школи класичного управління серед основних принципів управління виокремлює корпоративний дух, розуміючи під ним «згуртованість працівників, єдність сили» [2].

Системні наукові дослідження корпоративної культури розпочалися переважно у 70–80 рр. XX-го ст. На початку нового XXI століття наукові пошуки в цьому напрямі посилилися, що пояснюємо пошуком засобів активізації ролі людського капіталу, забезпечення економічного та інноваційного розвитку підприємств.

На початку 80-х років XX ст. у теорії управління вперше почали використовувати концепцію корпоративної культури. Масштабні дослідження корпоративної культури у цей період відбувалися у США з метою вивчення особливостей діяльності американських корпорацій. Специфіка полягала в тому, що основу вивчення становила

культура кожного з підрозділів корпорацій, які переважно знаходилися в різних географічних регіонах. Саме тому корпоративна культура розглядалася з позиції культури саме корпорацій [1].

При визначенні сутності корпоративної культури часто використовують функціональні, психологічні, нормативні та історико-генетичні аспекти. Так, у функціональних визначеннях корпоративної культури описують функції корпоративної культури, її роль як механізму регуляції поведінки між працівниками. Психологічні визначення підкреслюють формування звичок працівників та особливості їх адаптації до організаційного середовища. Описові визначення включають перелік елементів корпоративної культури. Нормативні – звертають увагу на норми й зразки поведінки, історико-генетичні включають до корпоративної культури процеси соціального та культурного наслідування, розвиток традицій, звичаїв, ритуалів [1].

Дослідження корпоративної культури сьогодні здійснюють представники різних галузей знань, насамперед філософії, соціології, економіки, культурології та ін. У соціології одним з перших проблематику корпоративізму почав розглядати Е.Дюркгейм. Він розкрив значення корпорації в історичному аспекті та в контексті трактування соціальної солідарності, аналізу регламентації свободи у колективній діяльності. Е.Дюркгейм охарактеризував організаційну культуру як особливу реальність, яка існує об'єктивно, незалежно від індивіда, і чинить на нього примусову дію, регулює його поведінку [2]. М. І. Чепелюк зазначає, що «рушійною силою реалізації змін виступає корпоративна культура, яка об'єднує підприємство і персонал єдиною філософією, місією, стратегією розвитку, принципами, цінностями, традиціями, створює репутацію в діловому світі, загалом формує власний образ організації, що відрізняє її від інших [1]». Науковець О. Ю. Красовська

пише «за А. Смітом в економіці існує невидимий механізм, що ефективно нею керує, а корпоративна культура – це невидима управлінська рука на підприємстві, яка визначає успішність змін [2]». Дослідник О.І. Синицька зазначає, що «у класичному розумінні корпоративна культура розглядається як інструмент стратегічного розвитку компанії через стимулювання інновацій та управління змінами [2]».

Проблему формування й розвитку корпоративної культури організації досліджували видатні іноземні та вітчизняні науковці: Е. Шейн, К. Камерон, Р. Куїнн, Р. Рюттінгер, Д. Денісон, М. Елвессон, Г. Захарчин, О. Харчишина, Г. Хаєт, І. Грошева, Ю. Палєха та інші. Корпоративна культура як складне явище в сучасній соціально-економічній діяльності компанії не повинна розвиватися стихійно. Культура корпорації має вплив як на економічну ефективність діяльності, так і на вирішення соціально-психологічних проблем колективу. У наукових дослідженнях виділяють два підходи до управління культурою організації:

- феноменологічний підхід, який передбачає, що культуру можна лише вивчати, а впливати на неї чи змінювати її не можна;

- раціонально-прагматичний підхід керується тим, що за певних умов формувати й необхідно змінювати культуру організації [3].

Прибічники феноменологічного підходу розглядають корпоративну культуру як сутність організації. Відповідно до такого наукового обґрунтування, відкидається можливість цілеспрямованого впливу на формування корпоративної культури, а також її вимірності та якісного оцінювання [3]. У межах раціонально-прагматичного підходу корпоративна культура розглядається як атрибут організації, як об'єкт стратегічного управління, який можна

виміряти та оцінити. З огляду на такий підхід у наукових дослідженнях корпоративна культура розглядається як результат цілеспрямованої діяльності організації. При цьому існує прямий взаємозв'язок між культурою організації та ефективністю діяльності компанії [3].

У нашому дослідженні формування корпоративної культури ми розглядаємо з позицій раціонально-прагматичного підходу – як важливий організаційний ресурс. Процес формування корпоративної культури повинен плануватися, організовуватися, мотивуватися і контролюватися. Процес формування корпоративної культури передбачає послідовність проходження певних етапів:

- визначення та формулювання місії організації;
- визначення ключових корпоративних цінностей;
- формування на їх основі основних принципів діяльності;
- розробка та впровадження норм поведінки персоналу;
- розробка й запровадження корпоративної символіки та інших «артефактів» [4].

У процесі формуванні корпоративної культури важливо виокремлювати спеціальні управлінські інструменти, використання яких забезпечить найбільший ефект. Науковці наголошують про доцільність поділу всіх можливих інструментів та методів формування корпоративної культури на наступні чотири групи: організаційні, економічні, комунікаційні, соціально-психологічні [4].

До організаційних важелів віднесено систему внутрішніх корпоративних документів, стандартів; організацію процесу праці та відпочинку; кадрову політику; систему навчання персоналу; допомогу у адаптації новим співробітникам; корпоративні заходи (церемонії,

святкування, спортивні змагання); роботу з профспілками тощо. Ключовими економічними важелями є система матеріальної мотивації персоналу; принцип розподілу прибутків; «прозорість» та відкритість ведення бізнесу; дотримання принципів корпоративної соціальної відповідальності. Соціально-психологічними важелями виступають стиль керівництва; система нематеріальної мотивації працівників; управління конфліктами; формування соціально-психологічного клімату в колективі.

Мотиваційна система поряд з корпоративною культурою відіграє велику роль в ефективному управлінні персоналом. Стан економіки та суспільних відносин в Україні й, що не менш важливо, стан розвитку самоусвідомлення її громадян є нестійким, складним. У цей період особливо важливо діяти результативно у сфері менеджменту персоналу організації. Ситуація на ринку постійно змінюється, отже, відповідно повинні змінюватися й підходи до вибору ефективних інструментів роботи з персоналом. Структура сучасної мотиваційної системи в публічній сфері недостатньо враховує взаємовплив стимулів та мотивів управлінців та фахівців.

На сьогодні проблема дослідження ефективності системи мотивації розвитку та стимулювання персоналу набуває ключового значення, оскільки вирішення управлінських завдань, які стоять перед системою стратегічного менеджменту, можливе тільки за умови створення якісної та результативної мотиваційної системи, що буде здатна спонукати працівників до професійного розвитку та ефективної діяльності. Йдеться про пошук таких форм та методів мотивування фахівців в публічній сфері, які б сприяли підвищенню результативності їх роботи.

Наявність у персоналу належної професійної підготовки, навичок та досвіду ще не гарантує високу ефективність їх праці. Рушійною силою їх активної трудової

діяльності в сучасному середовищі є мотивація. Проте компетентнісний підхід в системі менеджменту персоналу, набуваючи масштабного поширення та варіативності імплементації в управлінські технології, не отримав належного інституціонального забезпечення та закріплення в організаційних регламентах корпоративного рівня.

Теоретико-методологічні основи та прикладні аспекти компетентнісного підходу закладено в роботах іноземних науковців, які стали класиками сучасної теорії компетентностей, такі як: М. Армстронг, Р. Бояцис, Дж. Бургойн та Р. Стюарт, Дж. Равен, Л. Спенсер та С. Спенсер, С. Сангі, Шродер Х., С. Холліфорд та С. Уїддет та ін. У науковому доробку українських дослідників проблематика компетентнісного підходу розглядається, з одного боку, як інноваційна платформа розвитку системи менеджменту за принципом: від «школи знань» до «школи компетентності», базис якої закладено передусім шляхом системного аналізу понять «компетенція» та «компетентність», обґрунтування компонентного складу компетентності, виокремлення функцій компетентностей. Такий ракурс знайшов відображення в роботах Голованя М. С., Грудиніна Б. О., Рудницької К. В. та ін. Особлива увага приділяється багатоаспектним та широкоплановим питанням якості менеджменту, які знайшли відображення у працях Волівач А. П. та Хімичевої Г.І., Ківалова С.В., Колота А.М., Полякової Г.А., Рябченка В. І. та інших.

На думку вчених, компетентнісний підхід є важливою передумовою ефективних управлінських технологій та інструментарію для формування системи мотивації розвитку персоналу в організаціях. Зокрема, українськими вченими здійснено напрацювання щодо формування компетентності працівників як напрямку розвитку особистості в умовах переходу до інформаційного суспільства [7], співвідношення понять «компетентність», «компетенція» та «професійна

придатність» [8], загальних компетенцій [9], теоретико-прикладних аспектів розвитку та реалізації компетентностей персоналу, необхідних для забезпечення стійких конкурентних переваг організації та досягнення її стратегічних цілей, як контент стратегічного управління людськими ресурсами [10], методологічних проблем моделювання компетенцій в аспекті вивчення питань формування конкурентоспроможності фахівця на ринку праці [11], загальних компетенцій ефективної роботи в команді [12], компетентнісного підходу як чинника підвищення конкурентоспроможності організації [13], використання компетентнісного підходу до управління системою мотивації персоналу в умовах трансформаційних перебудов зовнішнього й внутрішнього середовища [14].

З огляду на зазначене, можна стверджувати, що українськими та іноземними науковцями зроблено суттєвий внесок в дослідження теоретико-методологічних та прикладних аспектів менеджменту персоналу та системи мотивації на компетентнісних засадах. Генезис теорії та практики компетентнісного підходу переконує: якість й конкурентоспроможність людських ресурсів як носія трудового потенціалу та власника людського капіталу в нових соціально-економічних умовах, беззаперечно, закладається на етапі здобуття освіти й безперервно розвивається у процесі професійної діяльності [5]. З метою прискорення інтеграції України у міжнародний освітній простір розроблено стратегічні державні документи щодо розвитку освітньої галузі на довгостроковий період. Окреслені напрямки щодо розвитку освіти, визначених Національною доктриною розвитку освіти у ХХІ ст., за якою освіту визнано основою розвитку особистості, суспільства, нації та держави, визначальним чинником політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства, оскільки саме освіта відтворює

й нарощує інтелектуальний, духовний та економічний потенціал суспільства [17].

Відповідно до основних положень Національної стратегії розвитку освіти визначальним серед стратегічних напрямів державної політики у сфері освіти повинна стати «на засадах компетентнісного підходу модернізація структури, змісту та організації освітнього середовища» [20]. Стратегічним орієнтиром освітньої реформи в Україні, започаткованої прийняттям нового Закону «Про освіту», став перехід від «школи знань» до «школи компетентності» [22]. Нова філософія та концептуально-прикладна платформа розвитку української освіти має забезпечити підготовку фахівців нового покоління, які дадуть поштовх для піднесення української економіки та посилення української держави [22]. Згідно із зазначеними в статтях Закону визначеннями категорій, «компетентність трактується як динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність» [22]. Складовою «формули» нової школи є «інноваційний зміст освітньої діяльності, що заснований на формуванні компетентностей, потрібних для успішної самореалізації в суспільстві [22]. За визначенням, що наведене у ст. 1 Закону України «Про вищу освіту», компетентність характеризує здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність, є результатом навчання на визначеному рівні вищої освіти [21].

З метою впровадження сучасних інтеграційних європейських орієнтирів щодо формування ключових компетентностей працівників введено Національну рамку кваліфікацій, яка містить системний й структурований за компетентностями опис кваліфікаційних рівнів [23].

Законодавчу основу інституціонального середовища мотивації розвитку персоналу формують Конституція

України, Кодекс законів про працю України, закони України, Укази Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, інші регламенти органів виконавчої влади держави, в яких закладено базові положення щодо системи розвитку особистості.

У 2012 р. в Україні ухвалено Закон «Про професійний розвиток працівників» [22], який визначає сутність основних термінів, мету та принципи державної політики, державне управління, діяльність роботодавців у сфері професійного розвитку працівників, організаційно-економічні умови професійного навчання та атестації працівників. Зокрема, згідно статті 1 ухваленого Закону «під професійним навчанням» розуміється «процес цілеспрямованого формування у працівників спеціальних знань, розвиток необхідних навичок та вмінь, що дають змогу підвищувати продуктивність праці, максимально якісно виконувати функціональні обов'язки, освоювати нові види професійної діяльності, що включає первинну професійну підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації працівників відповідно до потреб виробництва» [22]. У статті 1 зазначеного закону професійне навчання працівників розмежовується на формальне та неформальне, зокрема, формальне професійне навчання трактується «як набуття працівниками професійних знань, умінь і навичок у навчальному закладі або безпосередньо у роботодавця відповідно до вимог державних стандартів освіти, за результатами якого видається документ про освіту встановленого зразка; неформальне – набуття працівниками професійних знань, умінь і навичок, не регламентоване місцем набуття, строком та формою навчання» [22].

Зазначимо, що в аналізованому законодавчому акті компетентнісний підхід не знайшов відображення. Рівень професіоналізму працівників визначається традиційними його компонентами – знаннями, уміннями та навичками, що

є аргументом необхідності внесення змін та доповнень до даного законодавчого акту в контексті компетентностей.

Логічно описати функції та елементи компетентностей, важливі для організації, дозволяє корпоративна модель компетентностей. В такій моделі має бути змістовно та детально відображено стандарти поведінки працівників за певними рівнями ієрархії та конкретними посадами. Корпоративна модель компетентностей, відіграючи роль універсального інструмента управління персоналом, дозволяє скоординувати всі кадрові процеси, зокрема процес формування системи мотивації розвитку персоналу в публічній сфері.

Імплементация моделей компетентностей в систему управління персоналом посилює здатність організації вчасно та гнучко реагувати на зміни зовнішнього та внутрішнього середовища, відповідати на нові виклики, ризики та загрози; забезпечує можливості щодо підвищення рівня ефективності управління персоналом, оскільки дозволяє стандартизувати кількісні та якісні характеристики кандидатів на заміщення вакантних посад, проводити оцінювання потенціалу та визначити ключові показники діяльності. Таким чином, посилюється об'єктивність у виявленні сильних та слабких сторін працівників, з'являється можливість визначення реальної потреби в навчанні, забезпеченні ефективного управління діловою кар'єрою, удосконаленні мотиваційних систем та програм, організації ефективної роботи в команді, запровадженні нових корпоративних традицій та цінностей.

У сфері розвитку персоналу в умовах становлення нової економіки, в якій першочергового значення набуває інтелектуально-креативна компонента людських ресурсів, актуалізується питання формування та успішного функціонування системи впровадження мотивації розвитку

та управління талантами. Компетентнісний підхід у практиці розвитку системи мотивації персоналу має забезпечити підвищення рівня компетентності працівників як стратегічного активу організації для забезпечення сталої позитивної соціально-економічної динаміки. Побудова системи мотивації розвитку персоналу на основі ідеології компетентнісного підходу передбачає визначення предметної сфери діяльності. Так, розвиток системи мотивації персоналу є комбінацією часткових кадрових процесів – навчання, просування (кар'єра), оцінювання. На етапі навчання предметною сферою менеджменту персоналу є формування здібностей, які дозволяють працівникам гнучко реагувати на зміни умов зовнішнього та внутрішнього середовища, забезпечують готовність до роботи в команді, створюють умови для досягнення максимальної результативності праці педагога. При просуванні працівників, зокрема – реалізації ділової кар'єри домінантою стають управлінські технології щодо кадрового резерву та лідерства. При оцінюванні персоналу важливо виявити наявність та ступінь сформованості необхідних компетентностей, визначити здобутки та втрати працівників, діагностувати проблеми у рівні компетентності. Такий управлінський сценарій доцільно реалізувати як систему мотивації розвитку персоналу на засадах компетентнісного підходу (рис. 1.).

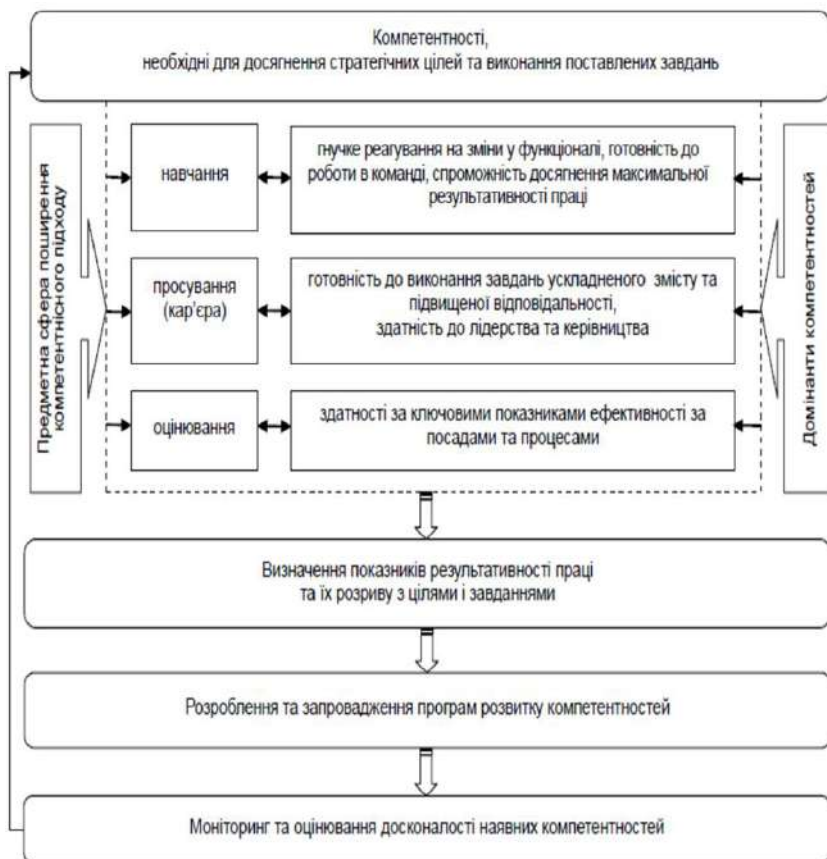
Для застосування компетентнісного підходу в цій системі в ролі концептуально-прикладної платформи управління персоналом загалом та його розвитком зокрема на практиці використовуються моделі компетентностей, авторами яких є відомі у цій сфері фахівці-науковці Р. Бояцис, Л.М. Спенсер та С.М. Спенсер, Дж. Бургойн та Р. Стюарт, Дж. Равен, С. Сангі, Х. Шродер, С. Холліфорд та С. Уїддет.

До моделі компетенцій ефективного керівника, яка розроблена Р. Бояцисем, ввійшов перелік з 19 менеджерських компетенцій, що об'єднані у такі групи компетенцій, як управління цілями та діями; лідерство; управління працівниками; керівництво підлеглими; турбота про оточуючих та спеціалізовані знання [19].

Рис. 1. Механізм удосконалення системи мотивації розвитку персоналу на засадах компетентнісного підходу

*Джерело: складено автором на основі [5-16].

Модель компетенцій Спенсер Л. і Спенсер С. містить 14 компетенцій менеджера – вплив і надання впливу; орієнтація на досягнення; командна робота і співпраця; аналітичне мислення; ініціатива; розвиток інших; впевненість в собі; директивність/наполегливість; пошук інформації; командне лідерство; концептуальне мислення; розуміння компанії; побудова відносин; міжособистісне розуміння – за кожною з яких наведено поведінкові індикатори [33].

У модель компетенцій Ланкастера, запропонованій Дж. Бургойн та Р. Стюартом, закладено 11 якостей, які розділені на три групи відповідно до трьох різних рівнів:

- базові знання та інформація в галузі;
- навички та атрибути;
- мета та цілі компетенції [34].

Перелік компетенцій Дж. Равена налічує 37 характеристик [35]; Х. Шродером виокремлюється три ключові групи компетенцій – вхідні, базові та компетенції, що сприяють високій ефективності управління та формуванню системи мотивації [34]. Найпоширенішим в практичному спрямуванні стала модель компетентностей із 67 елементів, розроблена американською компанією «Ломінгер», за якою оцінюють: професійні, особистісні якості персоналі, ефективність роботи в команді, здатність та потреба в навчанні та професійному розвитку, вміння працювати у попередньо не визначеній ситуації [33].

Варто зазначити, що при розробленні моделей компетентностей системи мотивації персоналу необхідно уникати найбільш поширених помилок в управлінні персоналом, серед яких, на думку науковців та практиків у сфері менеджменту персоналу, найважливішими є узгодженість компетенцій, складні компетенції, протиріччя в компетенціях. Важливо враховувати, що кожна компетенція розписується за поведінковими індикаторами та

рівнями з урахуванням цілей, цінностей організації та переглядається в залежності від організаційних змін.

Важливе місце у стандартах менеджменту персоналу повинні займати методики, за допомогою яких, зокрема, вивчають мотиви та анти-мотиви працівників. Насамперед необхідно відобразити методичний інструментарій для отримання інформації для вирішення задачі мотивації персоналу; у стандарті обов'язково необхідно зафіксувати [34, с. 13]:

- періодичність визначення рівня мотивування персоналу;

- документ, у якому фіксуються отримані аналітичні результати;

- порядок використання цих результатів та статистики, яка накопичується для удосконалення системи стимулювання;

- використання інформації з мотивації персоналу у документах, які пов'язані з перспективами розвитку організації.

Оцінка рівня мотивації розвитку персоналу для публічної сфери в Україні є новим, актуальним і особливо значущим напрямком. Досвід у цьому напрямку показує найбільш характерну помилку: чіткий та грамотний методичний інструментарій замінюється інтуїтивними відчуттями менеджерів без отримання, накопичення та аналізу мотиваційної статистики та оцінки дієвості системи мотивації розвитку персоналу.

Розуміння значущості сутності системи мотивації розвитку персоналу та розробка механізмів її реалізації уможливорює реалізацію інноваційних інструментів для ефективного управління у різних галузях. Оскільки мотивація професійної діяльності персоналу потребує розроблення конкретних методів, засобів, механізмів та поєднання їх у систему, що активізує трудову діяльність та сприяє максимально можливому використанню творчого потенціалу та професійного розвитку працівників.

За допомогою впровадження системи мотивації менеджер організації виконуватиме наступні завдання:

- забезпечуватиме досягнення стратегічної мети діяльності закладів публічної сфери;
- сприятиме підвищенню результативності діяльності особисто кожного працівника та організації в цілому;
- сформувати позитивний імідж закладу;
- розробити систему стимулювання професійного розвитку працівників;
- створити сприятливий психологічний клімат для успішної співпраці в організації.

Ефективно реалізуючи окреслені завдання, керівник сприятиме зростанню мотивації працівників до якісного виконання роботи. В умовах реформування та становлення нової системи публічного управління України, коли суттєво зростає роль та посилюється значення людського ресурсу, ефективність діяльності та конкурентоспроможність організацій залежить від компетентності їх працівників, рівня їх мотивації, що здатні адаптуватися до мінливих ринкових умов з невизначеністю зовнішнього середовища, приймати кваліфіковані професійні рішення в ситуаціях з високим ступенем ризику. Забезпечення необхідного потенціалу компетентностей можливе завдяки використанню інструментів корпоративного управління, що зумовлює необхідність впровадження компетентнісного підходу у практику управління персоналом в цілому та формування системи мотивації розвитку працівників зокрема.

Аналіз чинного законодавчого поля засвідчив про важливість формування компетентнісного підходу у сфері розвитку системи мотивації персоналу на етапі здобуття освіти та необхідність впровадження такого підходу у практику професійного розвитку працівників в публічній сфері.

Універсальним інструментом запровадження компетентнісного підходу в управлінні персоналом слід

визнати моделі компетентностей, в яких поєднуються загальні або часткові (об'єднані у групи) компетентності з індикаторами поведінки [34].

Основою алгоритму процесу розвитку системи мотивації персоналу на засадах компетентнісного підходу має бути визначення взаємоузгодженості компетентностей, які необхідні для досягнення стратегічних цілей та виконання управлінських завдань, що уможливорює розробку системи мотивації розвитку персоналу та застосовувати дієві інструменти формування принципово нових та вдосконалення існуючих компетентностей працівників [35]. Сучасний підхід до організації менеджменту персоналу передбачає реалізацію принципу синергії щодо врахування впливу чинників зовнішнього та внутрішнього середовища на розвиток мотивації.

Висновки. Використання компетентнісного підходу при впровадженні системи мотивації розвитку персоналу дозволить суттєво підвищити ефективність менеджменту персоналу та, як наслідок – посилити конкурентоспроможність організацій; забезпечуватиме вагомі передумови для розвитку та реалізації стратегічних цілей управління в публічній сфері.

Корпоративна культура організації виникає в момент створення та існує у будь-якій компанії, незалежно від її розмірів, видів діяльності, форми власності тощо. Вона проявляється у організаційній поведінці персоналу та розвивається синхронно із еволюцією персоналу та його ставлення до місії, цілей, стратегії та інструментів її реалізації. Соціальні, моральні і культурні цінності створюють в єдності корпоративну культуру суспільства загалом й окремих організацій зокрема. На їх основі виробляються норми та форми поведінки людини. Саме вони формують модель поведінки й спілкування в організації, внутрішньо-організаційні норми і соціальні ролі. Сучасний підхід до організації системи менеджменту

персоналу передбачає використання компетентнісного підходу при впровадженні інструментів мотивації персоналу та формування корпоративної культури, дозволить суттєво підвищити ефективність менеджменту персоналу та, як наслідок – забезпечуватиме вагомі передумови для розвитку сфери публічного управління та реалізації стратегічних цілей.

Список використаних джерел:

1. Апостолук О. Корпоративна культура як інструмент ефективного менеджменту підприємства в підвищенні його конкурентоспроможності / О.Апостолук // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки– 2016. – № 2. – С. 68–73.

2. Виноградова О.В. Корпоративна культура як стратегічний інструмент в системі управління підприємствами / О.В. Виноградова, Н.О. Євтушенко // Економіка. Менеджмент. Бізнес. – 2016. – № 4. – С. 38–44. – URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/есмебі_2016_4_7.

3. Ліфінцев Д. С. Методичні основи оцінки впливу корпоративної культури на діяльність організації. Ефективна економіка. 2012. №7. – URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=635> (дата звернення: 23.09.2021).

4. Харчишина О. В. Мотивація персоналу на основі теорії організаційної культури. Економіка. Управління. Інновації. 2014. № 1 (11). – URL: http://eprints.zu.edu.ua/11834/1/eui_2014_1_106.pdf (дата звернення: 23.09.2021).

5. Арапова О. М., Фрідріф В. П., Модирка В. А. Компетентнісний підхід як чинник підвищення конкурентоспроможності підприємства. Економіка: реалії часу. 2013. № 1. С. 207–211.

6. Армстронг М. Практика управління людськими ресурсами. СПб: Питер. 832 с.

7. Волівач А. П., Хімічева Г. І. Застосування європейських стандартів забезпечення якості освіти для підвищення загальних компетентностей студентів. Вісник Київського нац. ун-ту технологій та дизайну. Сер. Технічні науки. 2016. № 2. С. 154–165.

8. Головань М. С. Компетенція і компетентність: досвід теорії, теорія досвіду. Вища освіта України. 2008. № 3. С. 23–30.

9. Грудинін Б. О. Компетентнісний підхід: сутність висхідних понять та положень. Наукові записки Кіровоградського держ. пед. ун-ту ім. В. Винниченка. Сер. Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти. 2015. № 7, т. 2. С. 140–146.

10. Ківалов С. В. Компетентнісний підхід в оцінюванні якості освіти в контексті нового Закону України «Про вищу освіту». Актуальні проблеми політики. 2014. Вип. 53. С. 3–11.

11. Колот А. Інституційні засади та інноваційні технології забезпечення якості економічної освіти. Вища школа. 2011. № 12. С. 16–38.

12. Колот А. М., Петюх В. М. Створення власного бізнесу молоддю: загальні компетенції, мотиви та бар'єри. Воспитание предпринимательского духа и консультация начинающих предпринимателей: украинский, российский и европейский взгляд на воспитание предпринимательского духа и консультацию начинающих предпринимателей. MANZ Verlag, Wien, 2016. С. 211–219.

13. Крушельницька Я. В. Формування компетентності працівників як важливий напрямок людського розвитку в умовах переходу до інформаційного суспільства. Український соціум. 2006. № 5 (16). С. 124–130.

14. Лайл М. Спенсер-мл., Сайн М. Спенсер. Компетенции на работе. Модели максимальной эффективности работы / пер. с англ. М. Яковенко. М.: НІРРО, 2005. 371 с.

15. Петрова І. Інтеграційна роль компетенцій у стратегічному управлінні людськими ресурсами. Україна: аспекти праці. 2008. №8. С. 23–28

16. Петюх В. М., Шеїна В. О., Шепель А. Ю. Загальні компетенції та якості, необхідні для ефективної роботи в команді. Соціально-трудові відносини: теорія і практика. 2016. Вип. 1. С. 31–41.

17. Полякова Г. Показники якості освіти та освітнього середовища вищого навчального закладу в контексті компетентнісного підходу. Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди». Сер. Педагогіка. Психологія. Філософія. 2013. Вип. 28 (2). С. 271–277.

18. Про вищу освіту. Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. (дата звернення 20.03.2021).

19. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій. Постанова Кабінету Міністрів України № 1341 від 23.11.2011. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF>. (дата звернення 24.03.2021).

20. Про Національну доктрину розвитку освіти у XXI ст. Указ Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/2002. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>. (дата звернення 23.03.2021). 17.

21. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. Указ Президента України від 25 червня 2013 року № 344/2013. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>. (дата звернення 23.03.2021).

22. Про освіту. Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>. (дата звернення 20.03.2021).

23. Про професійний розвиток працівників. Закон України від 12.01.2012 № 4312-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4312-17>. (дата звернення 24.03.2021).

24. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. М.: «Когито-Центр», 2002. 396 с.

25. Рудницька К. Сутність понять «компетентнісний підхід», «компетентність», «компетенція», «професійна компетентність» у світлі сучасної освітньої парадигми. Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. Сер. Педагогіка. Соціальна робота. 2016. Вип. 1. С. 241–244.

26. Рябченко В. Проблема якості вітчизняної вищої освіти в контексті освітянських реформ: ретроспектива й сучасність з позицій світоглядно-компетентнісного підходу. Вища освіта України. 2015. № 1. С. 12–27.

27. Савченко В. А. Про співвідношення понять «компетентність», «компетенція» та «професійна придатність». Формування ринкової економіки. Спец. вип.: Соціально-трудові відносини: теорія та практика. 2010. Т. 2. С. 314–322.

28. Холлифорд С., Уиддет С. Руководство по компетенциям. Пер. с англ. М.: НІРРО, 2003. 224 с.

29. Синиченко А. В. Компетентнісний підхід як сучасна парадигма управління персоналом. Финансы, учет, банки. 2016. Вип. 1. С. 288–294.

30. Столярук Х. С. Розробка сценарію дослідження методологічних проблем моделювання компетенцій фахівців. Соціально-трудові відносини: теорія та практика. 2014. № 2 (8). С. 268–273.

31. Boyatzis R. E. The competent manager: A model for effective performance. John Wiley & Sons. 1982.

32. Burgoyne J. G., Stuart R. The nature, use and acquisition of managerial skills and other attributes. Personnel Review. 1976. Vol. 5. Issue 4, pp.19–29. URL: <https://doi.org/10.1108/eb055318>. (дата звернення 20.03.2021)

33. Lominger Competency Model. URL:<http://library.constantcontact.com/download/get/file/1107007864445-56/Lominger+Competencies.pdf> (дата звернення 20.03.2021).

34. Sanghi S. The handbook of competency mapping: Understanding, designing and implementing competency models in organizations. SAGE Publications, Incorporated, 2007. 227 p.
35. Schroder H. M. Managerial Competence: The Key to Excellence. Dubuque, Iowa : Kendall/Hunt, 2009. 220 p.

§ 2.2 РЕГУЛЮВАННЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ (Савченко В.Ф. Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Маклюк О.В. Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», Кулик О.С. Національний університет «Чернігівська політехніка»)

Вступ. Останніми роками агропромисловий комплекс України значно покращив свої валові та експортні показники, є одним із спрямувань, що в цьому розумінні не зовсім піддається псевдореформаторським зусиллям владних верхівок. Це викликає певні позитивні емоції та наміри продовжувати рухатись у зазначених напрямках (ті ж підгалузі і культури, агрохолдинги як форма господарювання тощо).

Проте одночасно зростає техногенний тиск на природу, погіршується стан довкілля, виснажуються сировинні та енергетичні ресурси, знижується ефективність використання орних земель, з'являються нові особливо небезпечні захворювання (як, наприклад, коронавірус COVID19), активізуються раніше фактично подолані хвороби, такі, як туберкульоз, особливо у сільських поселеннях.

Тому особливо гостро постає проблема узгодженості гармонійного розвитку суспільства і природного різноманіття, при якій сторони не наносять шкоди одна одній. Яскравий приклад у цьому – діяльність у сферах сільськогосподарського виробництва і промислової переробки на кінцеву продукцію [1].

Теоретичні і практичні засади сталого екологобезпечного розвитку агропромислового комплексу в умовах нестабільної трансформаційної економіки розроблені у працях М.Білопольського, П.Гайдуцького, В.Гейця, М.Гладія, Б. Данилишина, Л.Дейнеко, М.Корецького, О.Крисального, М.Маліка, В. Месель-Веселяка, О. Осауленка, П. Саблука,

М.Хвесика, В. Юрчишина та інших. Водночас значна кількість проблем, які постають в агропромисловому комплексі і у рівні життя та екологічній безпеці жителів сільської місцевості, спонукають до подальших досліджень і практичної реалізації їх результатів.

Виклад основного матеріалу. Україною задекларовано шлях до сталого розвитку, ще у 1992 році підписано «Декларацію з навколишнього середовища і розвитку та порядок денний на XXI століття», згідно з якими показники відповідності агропромислового комплексу концепції сталого розвитку поділяються на 3 групи:

1. Екологічний стан: розораність земель, врожайність та вміст гумусу, внесення органічних та мінеральних добрив, ерозованість, лісистість.

2. Економічна ситуація: обсяги виробництва в натуральному та вартісному виразі; основні фонди; енергетичні потужності; продуктивність праці; рентабельність виробництва; продукція на 100 га угідь; урожайність сільськогосподарських культур; продукція на душу населення.

3. Соціальні показники: тривалість життя; народжуваність; природний приріст населення; споживання продуктів харчування; житловий фонд та ін.[2].

Сюди входить і блок «Практичне застосування природних ресурсів», до якого включені приватні і колективні сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства, уповноважені органи державної влади та місцевого самоврядування. Їх співпраця мусить дозволити управляти аграрною сферою країни згідно Концепції сталого розвитку [3, с.86-89].

Розглянемо структур продукції сільського господарства за її видами та у динаміці за останні 5 років (табл.1)

Таблиця 1

Структура продукції сільського господарства за її видами
(відсотків до загального обсягу)

Види	Роки				
	2015	2016	2017	2018	2019
Продукція рослинництва	75,9	77,9	77,4	78,9	79,1
Культури зернові та зернобобові	32,4	33,4	32,0	33,6	35,2
Культури технічні	25,0	27,1	26,9	28,4	28,6
Картопля, культури овочеві та баштанні продовольчі	13,0	12,6	12,9	12,1	11,4
Культури плодові та ягідні, виноград	1,4	1,2	1,3	1,4	2,1
Культури кормові	3,0	2,8	2,7	2,6	1,3
Інша продукція та зміна обсягів незавершеного виробництва	1,1	0,8	1,6	0,8	0,5
Продукція тваринництва	24,1	22,1	22,6	21,1	20,9
Вирощування сільськогосподарських тварин	11,8	11,1	11,2	10,8	10,9
Молоко	7,9	7,3	7,4	6,7	6,3
Яйця	3,3	2,8	2,9	2,8	2,8
Інша продукція	1,1	0,9	1,1	0,8	0,9

Джерело: [33,с.281; 4, с.296,327]

З наведених цифр постає така ситуація:

- Абсолютно домінує, і ця перевага нарощується з кожним роком, підгалузь рослинництва;
- Підгалузь тваринництва все більше занепадає;
- Серед культивованих видів рослин перевага надається зерновим та технічним, а конкретніше кукурудзі, соняшнику, рапсу, в певній мірі озимій пшениці;
- Кормові культури як база для розвитку тваринництва майже відсутні;
- Незавершене будівництво наближається до нульової позначки, що є не стільки фактором швидкої реалізації проєктів, скільки їх відсутності у натуральному та фінансовому вираженні.

При цьому треба враховувати, що обсяги валової сільськогосподарської продукції, виробленої в 2014 р., також не досягали цього показника в 1990 р. – відповідно 199,2 млрд. грн і 139,1 млрд. грн.

Згадаємо про базу аграрного виробництва – якість землі. Україна володіє 27% світових запасів чорнозему. Це ґрунти з найвищою біопродуктивністю, тому можна стверджувати, що вона має перетворитись в передовий конкурентоспроможний сільськогосподарський комплекс [5; 6]. «Питання гарантування продовольчої безпеки взагалі не повинно стояти на порядку денному... Україна володіє беззаперечними конкурентними перевагами... в сільському господарстві» [7, с.4].

Переваги практично не реалізуються. Особливо це стосується продукції тваринництва, де ми спостерігаємо загрозливий стан продовольчої безпеки (табл.2) [8, с.48].

Таблиця 2

**Кількість сільськогосподарських тварин у 1990-2019 р.р.
(на кінець року, тис. голів)**

Роки	Велика рогата худоба		Свині	Вівці та кози		Коні	Птиця, млн. голів
	усього	У т.ч. корови		усього	у тому числі вівці		
1990	24623	8378	19427	8419	7896	738	246,1
1995	17557	7531	13144	4099	3209	756	149,8
2000	9424	4958	7652	1875	963	701	123,7
2005	6514	3635	7053	1630	872	555	162,0
2010	4494	2631	7960	1732	1101	414	203,8
2015	3750	2167	7079	1325	744	306	204,0
2016	3682	2109	6669	1315	719	292	201,7
2017	3531	2018	6110	1309	727	265	204,8
2018	3333	1919	6025	1269	699	244	211,7
2019	3092	1789	5727	1205	659	224	220,5

Джерело: [33,с.308], доопрацьовано авторами

Так, за 29 років недолугих змін поголів'я великої рогатої худоби зменшилось більш, ніж у 8 разів, в т.ч. корів – у 5 разів, свиней – у 3 рази тощо. Погіршення маємо по всіх без виключення напрямках.

Великі підприємства, в тому числі, агрохолдинги, фактично не займаються тваринництвом. Це ж відноситься і до фермерів. За 19 останніх років поголів'я великої рогатої

худоби в них упало майже в 5 разів. Дещо кращі справи із свинарством та птахівництвом.

Сподівання на господарства населення в певній мірі виправдалися, але тут теж суттєві проблеми: старіння жителів села, відсутність механізації робіт, не проведення сертифікації продукції та виробництв та ін. [33, с.309].

Розбалансованість рослинництва і тваринництва призвела до негативних наслідків для економіки і країни в цілому: проблеми з продовольством, нарощування імпоротної складової, погіршення родючості ґрунтів через зменшення кількості органічних добрив та площ багаторічних трав, падіння рівня зайнятості населення, зменшення перспектив вироблення органічної продукції.

Напрямки державного регулювання, спрямованого на розвиток тваринництва: матеріально-технічне забезпечення, доступність до державних низькопроцентних кредитів, ефективна цінова політика [9, с.78-82].

Значення інвестицій у агропромислове виробництво не тільки у можливості зростання його ефективності, а і в прискореному розвитку суміжних сфер господарського комплексу.

В передових країнах діяльність аграрних виробників заохочується значними капіталовкладеннями. Так, бюджет Спільної сільськогосподарської політики Європейського Союзу на 2014-2020 р.р. передбачає виплати обсягом 308,7 млрд. євро, тобто 280 євро/га за рік. Додатково на розвиток сільської місцевості спрямовано 96,6 млрд. євро. Подібної підтримки в Україні поки що не існує.

Для повноцінного та рівноправного входження в глобальні економічні і соціальні мережі слід формувати відповідні міжнародним правилам умови розвитку агропромислового комплексу в частині: здійснення фінансових та організаційних заходів щодо розвитку системи заготівлі та збуту продукції, насамперед молока,

м'яса та яєць із домогосподарств; інвестиційного забезпечення фермерських і селянських домогосподарств; формування нормативної бази щодо проведення фінансових операцій через Аграрний банк; кредитної підтримки малих та середніх агровиробників; усунення регіональних диспропорцій у інвестуванні; подолання тіньових процесів у сільському господарстві [10, с. 78-81].

Окремо постає питання іноземного інвестування агропромислових виробників. Маючи сприятливі умови для вирощування культур у рослинництві та ефективного тваринництва, досить кваліфіковані кадри, давні традиції населення, Україна поки що не дуже приваблює інвесторів [11].

Разом з тим іноземне інвестування в нашої державі має ряд переваг: ми є найбільшою інвестиційною зоною в Європі; вітчизняний внутрішній ринок досить потужний; ніша для капіталовкладень охоплює багато спрямувань; персонал добре навчений і готовий працювати за помірну заробітну плату; природні ресурси сприяють землеробству і тваринництву; географічно Україна знаходиться на перетині чотирьох міжнародних транспортних коридорів.

Разом з тим існують труднощі в отриманні кредитів, особливо довгострокових інвестиційних: високі відсотки за користування, що обмежує здатність суб'єктів господарювання закупити сільськогосподарські машини, споруджувати складські приміщення з їх допомогою; нестабільність самої банківської системи в нашої державі; навіть при прийнятті відповідного закону і використанні землі як заставного майна необхідно отримати дозвіл акціонерів, а це дуже ускладнює процедуру.

Позитивним для іноземних інвесторів є те, що згідно з вітчизняним законодавством, вони захищені і прирівнюються з українськими вкладниками капіталу, а їх інвестиції не підлягають націоналізації [12; 13, с. 53-55].

Відсутність довгострокової аграрної політики, часта зміна організацій керівних галузевих органів та законодавчо регулятивних норм мали наслідком асиметричність розвитку сільських територій.

Світовий досвід, в тому числі, напрацювання європейських країн, досліджується і використовується вкрай вибірково. Особливої уваги заслуговують їх зусилля щодо розвитку сімейного фермерства. В Європейському Союзі зареєстровано біля 27 млн. аграріїв, 97 % з них – сімейні господарства. Провідна роль тут в певній мірі належить постсоціалістичним країнам у яких ще з тих часів збереглися традиції індивідуального господарювання: Польща – 2,6 млн, Угорщина – 5,76 тис. Проте і традиційно «ринкові» країни використовують такі самі організації виробництва в повній мірі: Італія – 1,6 млн., Іспанія – 989 тис, Греція – 723 тис. суб'єктів господарювання. В цілому частка працюючих у аграрій сфері в сімейних господарствах ЄС налічує 76%. Вони спрямовують свої зусилля в основному на виробництво капіталоємної продукції, використовуючи кошти державної підтримки.

Повернемося до нагальних іноземних напрацювань . Експортуючи в основному продукцію тваринництва, овочівництва і садівництва, також вироби з них, там отримують більше прибутку, ніж наша держава за сировину. Об'єми аграрного виробництва зростають на 20% за рік, досягнуто рентабельності в 40-5-%, чистий прибуток з 1 га – більш 1000 євро. При цьому дрібні сімейні господарства взагалі звільнені від податку на прибуток.

В Німеччині на сімейних фермах вирощується 200 млн. свиней і понад 4 млн. корів. Маючи втричі менше зелені в обробітку, ніж в Україні, Німеччина посідає перше місце в ЄС по виробництву молока (20% загальних обсягів), отримуючи його в 5 разів більше, ніж у нашій державі. Приклади можна продовжувати.

В цілому автори за раціональне співвідношення чисельності та обсягів виробництва малих, середніх і великих господарств. Проте в теперішніх умовах найбільш ефективно працюють дрібнотоварні структури, яким потрібно ефективна допомога держави. Особливо це стосується «зеленого» аграрного виробництва щодо отримання органічної продукції.

До того ж у світі поселився попит на унікальні продукти, який в силу гнучкості і пристосованості до ринкових вимог здатні задовольняти тільки дрібнотоварні виробники, об'єднанні в кооперативи [14, с. 21-25].

Що стосується сільськогосподарських підприємств різного типу, то їх прибутковість, разом з обсягами виробництва, в основному залежить від рентабельності, як невелика (згадаємо попередній матеріал щодо Польщі) і значно коливається в розрізі років та видів продукції. (табл.3).

Таблиця 3.

Рівень рентабельності виробництва основних видів продукції сільського господарства у підприємствах.

Роки Види	2015	2016	2017	2018	2019
Культури зернові та зернобобові	42,6	37,8	25,0	24,7	11,8
Буряк цукровий фабричний	27,7	24,6	12,4	-11,4	-15,4
Соняшник	78,4	61,9	41,3	32,5	23,5
Картопля	24,6	0,6	10,0	6,8	15,4
Культури овочеві	32,0	15,3	9,9	13,3	2,8
Культури плодові та ягідні	58,3	25,0	35,4	6,4	6,2

Виноград	92,9	71,4	51,6	22,6	-7,2
Велика рогата худоба на м'ясо	- 16,9	- 23,2	3,4	- 17,7	- 27,1
Свині на м'ясо	12,6	-4,1	3,5	6,9	4,7
Вівці та кози на м'ясо	- 26,6	- 31,5	- 39,6	- 16,6	- 39,7
Птиця на м'ясо	-5,4	3,4	7,0	5,7	-3,7
Молоко	12,7	18,6	26,9	16,1	20,6
Яйця	60,9	0,5	-9,0	5,4	- 23,5
Вовна	- 61,9	- 31,8	- 69,8	- 69,5	71,1

Джерело: [33, с. 285].

За останні п'ять років рентабельність по основних видах продукції:

- практично скрізь впала від 30 % по зернових культурах до 100% по винограду:

- із 14 видів продукції 5 років назад збитковими були 4, в тому числі жодної рослинницької, а у 2019 році – 7, з них 2 рослинницькі;

- особливо дивує падіння на 55.1% рентабельності соняшнику, причому ситуація погіршується з року в рік. Думаємо, що тут, як у зернових культурах, «спрацьовують» його поширення на придатні для цього ґрунти і кліматичні умови, а також повторюваність з року в рік, навіть на одних і тих же площах.

- Продукція тваринництва вся збиткова крім молока і свиней на м'ясо (в останньому випадку прибутковість чисто символічна)

- Дивує падіння рентабельності по яйцях на 84,4%, також величезна збитковість малозбереженої галузі – вівчарство.

Звичайно, деякі цифри можна пояснити тільки «хитрою» статистикою, приховуванням доходів тощо. Разом з тим тенденція до падіння рентабельності явно проглядається. Зростання окупності є наслідком вагомих факторів, включаючи інтенсивність виробництва, тобто збільшення обґрунтованих витрат на 1 га культур та одиницю тварини. Проте особливо вовна залежить від закупівельних цін.

Забезпечити оптимальні ціни реально шляхом зростання купівельної спроможності населення, встановлення взаємовигідних відносин між аграрними виробниками та підприємствами харчової промисловості через цінову політику, прийнятну для обох сторін [15, с. 21-29].

Для проведення зваженої цінової політики необхідна державна підтримка, спрямована на: підвищення конкурентоспроможності продукції; забезпечення фінансової стійкості; модернізацію сільського господарства; прискорений розвиток пріоритетних галузей; сталий розвиток сільських поселень; забезпечення зайнятості; підвищення рівня життя населення; раціональне використання земель сільськогосподарського призначення виробниками всіх організаційних форм.

В Україні розроблені спеціальні закони даного спрямування: «Про селянське (фермерське) господарство», «Про сільськогосподарські кооперативи», «Про колективне сільськогосподарське підприємство», «Про особливості приватизації майна державних сільськогосподарських підприємств» [16], що визначають правовий статус та регулювання діяльності аграрних виробників. На черзі розробка інших законодавчих документів, а особливо, на думку авторів, їх неухильне виконання.

Регулюючі дії також здійснюються через розробку загальнодержавних програм економічного, екологічного та

соціального розвитку. Найбільш всеохоплюючим таким документом є Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2025 року.

Основні спрямування вдосконалення державного регулювання діяльності аграрних виробників: сприяння розвитку всіх форм власності; приведення документів законодавчо-нормативного характеру у відповідність до вимог нормативів ЄС; відпрацювання механізмів пільгового кредитування, субсидій та правових преференцій.

В сучасних умовах світової фінансової нестабільності, різко посиленої пандемією коронавірусу, тільки держава може забезпечити раціональне використання земель, рівність всіх форм власності, розвиток конкуренції [17, с. 82-85].

Раціональне використання земельного фонду є однією з найбільш актуальних проблем землеробства, зростання площ технічних культур і кукурудзи має наслідком порушення сівозмін, а в результаті зниження плодючості ґрунтів.

Якщо взяти показники 2013 року, то за 23 роки площа кормових культур скоротилася у 5,7 рази. З 1193 господарств із загальною повною площею 2001 – 3000 га, кормові культури сіяли тільки 16 господарств [18]. Структури площею посівів, що до 3 тис. га, в тому числі агрохолдинги, майже не тримали великої худоби, а значить, і не вносили органічних добрив, обсяги яких різко скоротилися (табл.4).

Таблиця 4.

**Внесення добрив сільськогосподарськими
підприємствами на 1 га посівної площі.**

Роки Показники	199 0	200 0	200 5	201 0	201 2	201 3	20 14
Мінеральних добрив, поживної речовини, кг							
Внесено під всі посіви, у тому числі:	141	13	32	58	72	79	82
азотних	59	0	22	43	50	55	57
калійних	39	1	4	8	10	13	13
фосфорних	43	2	6	7	12	11	12
внесено під посіви культур: зернових і зернобобових	132	15	35	63	79	87	93
технічних	260	18	39	57	66	70	70
кормових	109	6	10	21	29	33	34
Органічних добрив, т							
Внесено під всі посіви	8,6	1,3	0,8	0,5	0,5	0,5	0,5
у тому числі під посіви культур: зернових і зернобобових	6,5	0,8	0,5	0,4	0,5	0,5	0,5
технічних	17, 5	3,1	1,2	0,4	0,4	0,4	0,4
кормових	5,7	1,1	1,2	1,9	1,6	2,0	2,8

Джерело: [19, с. 74], допрацьовано авторами.

До речі, мінеральних добрив вноситься теж значно менше [19, с. 69-75].

Розглянемо ситуацію з розмірами землі сільськогосподарських виробників. До впровадження реформи майже всі землі були у розпорядженні підприємств з площами угідь 3,0 – 3,5 тис. га на одне господарство. Потім формувалися структури які за розмірами на даний час наведено у таблиці 5.

Таблиця 5.

**Розподіл підприємств, які здійснювали
сільськогосподарську діяльність, за розміром
сільськогосподарських угідь у 2019 році.**

Показники	Кількість підприємств		Площа сільськогосподарських угідь	
	од.	відсотків до загальної кількості	тис. га	відсотків до загальної площі сільськогосподарських угідь
Порядковий номер				
1.	28542	100	20113,6	100,0
2.	2457	8,8	7,9	0,0
3.	2200	7,7	17,2	0,1
4.	3518	12,2	54,5	0,3
5.	10440	340	393,6	2,0
6.	4778	17,2	345,4	1,7
11.	7717	27,0	1890,2	9,4
12.	2672	9,4	1918,6	9,5
14.	2410	8,9	3451,9	17,2
13.	1056	3,5	2566,9	12,8
10.	472	1,1	1626,6	8,1
8.	243	0,8	1077,5	5,4
9.	256	0,8	1495,6	7,4
7.	125	0,4	1048,5	5,2
15.	179	0,5	4219,2	20,9

Джерело: [33, с. 204], допрацьовано авторами.

Узагальнюючи, були створені три моделі формувань:

1. Американська - розміри господарств від 1 тис. га і більше, що дає можливість використання сучасних технологій.
2. Європейська – фермери з площею однією землі до 150 га.
3. Японська і китайська – селянин обробляє до 2 га угідь. Подібні у нас дрібно-товарні господарства населення.

В Україні основними виробниками сільськогосподарської продукції на експорт є агрохолдинги, а внутрішній ринок задовольняється через діяльність особистих та фермерських господарств. Мусимо констатувати, що останніми роками відбувається гноблення частки агрохолдингів у структурі АПК, наслідком чого в значній мірі є забруднення довкілля, зменшення зайнятості сільського населення та послаблення соціальної сфери сільських населень, оскільки ними ігнорується все, що не дає негайного прибутку, навіть на шкоду ефективності майбутньої діяльності. Тому ми вважаємо, що необхідно законодавче врегулювання всіх сторін їх функціонування [20, с. 63-65].

Наразі в Україні розораність земель значно більша, ніж у середньому в провідних країнах світу – 78,2% сільськогосподарських угідь. Наприклад, у ФРН ця цифра складає 32%, США – 20%, Великобританії – 18,5 % [21].

Щоб уникнути незбалансованості земельного фонду, необхідно проводити агротехнічні та організаційні заходи, що забезпечать оптимальними сівозмінами відновлення родючості землі, усунуть такі негативні фактори як посушливість, ерозія, перезволоженість тощо [22, с. 83].

Потрібно на державному рівні обмежити подальшу необґрунтовану інтенсифікацію сільського господарства, тож воно і є звичним джерелом надходження коштів у бюджет, оскільки поряд з цим використовують ґрунти, підривається база для водних ресурсів, порушується екологічний баланс угідь.

Основні напрямки підвищення ефективності використання земельних ресурсів: реалізація потенціалу землі при одночасному забезпеченні розширеного відтворення природної родючості; стимулювання екологічного землекористування; посилення відповідальності за недотримання вимог землеробства; зменшення розорюваності угідь; залучення систем біологічного захисту рослин; використання добрив, альтернативних мінеральним; розробка та реалізація програм державного, регіонального, місцевого характеру щодо охорони та покращення земельних ресурсів [23, с. 67-73].

Розвиток інноваційного підприємництва, як основної складової конкурентоспроможного ведення сільськогосподарських робіт, обов'язково має враховувати егоцентричні риси аграрного виробництва: пристосованість до кліматичних умов; здатність передбачити синтизацію; вміння інвестувати інновації навіть в умовах невизначеності.

Функції інноваційного підприємництва наведено на рисунку 1.

Рис. 1. функції інноваційного підприємництва в сільському господарстві.

Джерело: [24, с. 42].

Державна політика в цьому питанні має забезпечити функціонування механізмів, що стимулює товаровиробників впроваджувати інновації в таких спрямуваннях: продуктивні нововведення; поліпшення якості виробів; оновлення асортименту; використання біологічних домішок.

Стратегія інноваційного розвитку та механізм її реалізації є головними чинниками, які забезпечують конкурентоспроможність суб'єктів господарювання в складних умовах сьогодення [24, с. 43-45].

Вирішенням існуючих проблем сільського господарства є ресурсозберігаючі виробництва, зокрема технології Mini-TiH, No-TiH, Strit-TiH, які дозволяють зменшити кількість операцій технологічного процесу, що обумовлює звуження технічного устаткування, а значить і зниження земельної вартості механізованого комплексу та витрат на паливо-мастильні матеріали [26, с. 133; 25, с. 8].

До групи інноваційних чинників відносяться організаційні, техніко-технологічні та соціально-економічні (табл. 6)

Таблиця 6.

**Використання сучасних технологій
у сільському господарстві.**

Рослинництво	Тваринництво
Селекція сільськогосподарських культур	Прогресивні системи годівлі
Генна інженерія та генетично модифіковані організми	Біотехнології
Органічне землеробство	Сучасне техніко- технологічне забезпечення галузі
Краплинне зрошення	Селекційно-племінна робота
Космічні технології	

Нанотехнології
Енерго- та ресурсозберігаючі технології
Автоматизація технологічних процесів
Виробництво альтернативних видів палива

Джерело: [26, с. 132], допрацьовано авторами.

Підсумовуючи, вирішення проблем виробництва можливо двома шляхами:

1. Інтенсивний - нарощення технологій.
2. Інноваційний - нововведення, яких не існувало

до цього часу.

Не перетині найбільш реальне поєднання зазначених методів з превалюванням інноваційних підходів у найближчій перспективі [27, с. 144; 28, с. 64-65].

Матеріально-технічне забезпечення є однією з найбільш критичних сфер діяльності вітчизняного АПК. Технічні потреби підприємств у машинах, обладнанні та устаткуванні не задовольняються. У свій час прийняті закони [29; 30] не спрацювали.

Вартість основних засобів у структурі комітету сільськогосподарських підприємств зва останні роки зменшилася на 20%. Причини незадовільного стану: недостатні обсяги державної підтримки малих і середніх форм господарювання; не проведення індексації балансової вартості основних засобів підприємств; податкова платоспроможність виробників.

Переоцінка основних засобів необхідна з метою: визначення інвестиційної привабливості; отримання інформації щодо реальної вартості майна; забезпечення амортизаційних відрахувань; ведення реальної цінової політики що гарантує прийнятний рівень прибутковості; інформованість щодо рівня капіталізації; ведення активної кредитної політики. [31, с. 73-79].

Біологічне різноманіття - фундамент всього сектору

екосистемних послуг, що визначають складові добробуту суспільства. Займаючи 6% площі Європи, Україна володіє 35% її біорізноманіття. Зберегти його і розвивати, використовуючи наукові та практичні напрацювання – завдання нинішнього і майбутніх поколінь. Проте при цьому не можна забувати і про вирішення реальних продовольчих та екологічних завдань агропромислового комплексу [32, с. 29].

Висновки.

1. Рівень розвитку агропромислового комплексу, його здатність забезпечувати потреби населення, діяльність суміжних галузей, конкурентоспроможність на зовнішніх ринках дуже важливі для екологічної безпеки держави.

2. ВПК України останніми роками значно покращив свої показники. Проте зростає дисбаланс між галузями рослинництва і тваринництва, техногенний тиск на природу, погіршується ефективність використання одних земель в експорті переважає сировина з низькою доданою вартістю.

3. В сучасних умовах світової фінансової нестабільності поглиненої пандемією коронавірусу, тільки держава може забезпечити раціональне використання земель, рівність всіх форм власності, розвиток конкуренції, паритет між цінами на промислову і сільськогосподарську продукцію.

4. Основні спрямування вдосконалення державного регулювання діяльності аграрних виробників: сприяння розвитку всіх форм власності; відпрацювання механізмів цільового кредитування субсидій та податкових преференцій; приведення законодавства у відповідність до вимог нормативів і правил ЄС.

5. Стратегія інноваційного розвитку та механізм її реалізації є головними чинниками, які забезпечують конкурентоспроможність суб'єктів господарювання в період невизначеності і стагнації.

Список використаних джерел:

1. Голубець М.А Розвиток «сталий» чи «збалансований»./ М.А. Голубець // Український географічний журнал. – 2006. - № 2. – с. 66-69.
2. Тихонов А.Г. Наукові засади сталого розвитку землекористування: принципи, індикація, показники/ Тихонов А.Г., Гребенюк Н.В., Тихоненко О.В., Феденко В.П./ Землевпорядкування. – 2002. - №2. – с. 13-21
3. Біленко В.О. Аналіз та прогнозування галузі сільського господарства України з урахуванням концепції сталого розвитку / В.О. Біленко, А.Ю. Губа//Економіка та держава. – 2017. - №10. – с. 86-89.
4. Статистичний щорічник України за 2017 рік. Державна служба статистики України, 2018, Вернар І.Є. (за редакцією) – 542 с.
5. Мазур Г.Ф. Удосконалення механізму державного регулювання та стимулювання розвитку агропромислового виробництва / Г.Ф. Мазур // Економіка АПК. - 2013. - № 2. - с.21-25.
6. Семенда О.В. Напрями підвищення родючості та охорони якості ґрунтів / О.В. Семенда // Агросвіт. - 2014. - № 6. - с. 58—62.
7. Саблук П.Т. Становлення аграрної політики в Україні / П.Т. Саблук // Економіка АПК. - 2006. - № 1. – с. 3 - 7.
8. Сіренко Н.М. Органічні продукти харчування у забезпеченні продовольчої безпеки України / Н.М. Сіренко // Економіка АПК. - 2012. — № 1. - с. 43 - 48.
9. Мельник Л.Л. Необхідність і потенціал розширеного відтворення виробництва в сільськогосподарських підприємствах / Л.Л. Мельник // Інвестиції: практика та досвід. – 2016 - №8. – с. 23 – 27.
10. Кісіль М.Т. Інвестиційне забезпечення розвитку сільського господарства України в стратегічній перспективі / М. І. Кісіль // Вісник аграрної науки. - 2018. - № 1. – с. 78-82.

11. Проблема іноземного інвестування у сільське господарство України [Електронний ресурс] -Режим доступу до ресурсу: <http://www.rusnauka.com/2> ANR 2010/Ecopomics/4_56869.doc.htm.

12. Моніторинг аналізу розвитку ринків сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів (тінізація, нелегальне вивезення продукції, спекуляція, монополізація) [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://old.niss.gov.ua/MONITOR/Augusu/1.htm>.

13. Близнюк А. О. Інвестиції в сільське господарство України/ А. О. Близнюк, О. М. Шершенюк // Економіка. Фінанси. Право. - 2017. - № 2. – с. 53-55.

14. Кириленко І.Г. Економічні аспекти трансформації сільськогосподарського виробництва в Україні / І. Г. Кириленко, В.С. Івченко // Економіка АПК. - 2017. - № 3. – с. 21-28.

15. Месель-Веселяк В. Я. Ефективність господарювання новостворених сільськогосподарських підприємств ринкового спрямування в Україні / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. - 2016. - № 12. – с. 21-33.

16. Законы Украины: информационно-правовой портал [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.uazakon.com>.

17. Притула Н. М. Державне регулювання діяльності сільськогосподарських підприємств різних форм власності / Н. М. Притула // Держава та регіони. Серія Економіка та підприємництво -2016. - № 3. – с. 82-85.

18. Сільське господарство України. Статистичний збірник 2014 року. – К., 2015. - 380 с.

19. Новаковська І. О. Моніторинг сільськогосподарського землекористування / І. О. Новаковська // Вісник аграрної науки. - 2016. - № 4. – с. 69-75.

20. Орел С. А. Стан та основні проблеми використання земель сільськогосподарського призначення в Україні/ С. А. Орел // Інвестиції: практика та досвід. - 2016. - № 9. - с.62-66.

21. Сайко В. Ф. Наукові підходи щодо раціонального землекористування в умовах здійснення аграрної реформи / В. Ф. Сайко // Вісник аграрної науки. – 2000. - № 5. - с. 5 - 10.

22. Шевченко О. В. Сучасний стан та тенденції використання земельних ресурсів у сільському господарстві / О. В. Шевченко // Землеустрій і кадастр. – 2013. - № 2.- с. 77-87.

23. Дугієнко Н. О. Еколого-економічні проблеми використання земель у сільському господарстві України / Н. О. Дугієнко, С. І. Дьякова // Держава та регіони. Серія Економіка та підприємництво - 2017. - № 2. - с. 67-74.

24. Вовк Л. В. Інноваційне підприємництво в сільському господарстві як організаційно-економічна система його стратегічного розвитку / Л.В. Вовк, С. О. Пузирьов // Інвестиції: практика та досвід - 2016. - № 20. – с. 43-46.

25. Амбросов В.Я. Ресурсозберігаючі технології - напрям підвищення ефективності виробництва / В. Я. Амбросов // Вісник ХНТУСГ: Серія «Економічні науки». – 2010. - Вип 105. – с. 3-12.

26. Гончаренко С.І. Інноваційні ресурсозберігаючі технології як фактор підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва / С.І. Гончаренко // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. - 2017. - Вип. 185. - с. 131-142.

27. Кузьменко О. Б. Принципи ресурсоощадної діяльності аграрних підприємств / О.Б. Кузьменко // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Серія : Економіка. - 2012. - Т. 189, Вип. 177. - с. 142-145.

28. Захарченко О. В. Ресурсозберігаючі технології як чинник формування конкурентних переваг у сільськогосподарському виробництві / О. В. Захарченко // Формування ринкових відносин в Україні. - 2017. - №6. – с. 61-66.

29. Закон України «Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу» від 07.02.2002 р. №3023 // Електронний ресурс:/zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3023-14.

30. Закон України «Про систему інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу України» від 05.10.2001 р. № 2658 // Електронний ресурс://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/229-16.

31. Збарська А. В. Матеріально-технічне забезпечення сільських домогосподарств / А. В. Збарська, Ю. Ю. Алексєєва // Економіка АПК. - 2017. - № 12 – с. 52-57.

32. Хвесик М.А. Механізми збереження біорізноманіття // М.А. Хвесик, О.В. Сакаль // Економіка АПК.: – 2017. - №3. – с. 29-33.

33. Статистичний щорічник України 2013 / Державна служба статистики України. – за ред. І.Є. Вернера. К. 2020. – с. 464.

*§ 2.3 ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАКТИК
СТАЛОГО РОЗВИТКУ В СИСТЕМУ ДЕРЖАВНОГО
РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ
УКРАЇНИ (Харченко Т.О. Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна)*

Вступ. Проблематика імплементації європейських практик державного регулювання щодо сталого розвитку галузей національної економіки набула актуальності для України після Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку «Порядок денний на ХХІ століття» (Ріо-де-Жанейро, 1992) (далі – Конференція). За підсумками роботи Конференції було обґрунтовано сутність поняття «сталий розвиток», як процесу, котрий забезпечує досягнення показників розвитку без втрати ресурсів та їх глибокого виснаження. Активні трансформаційні процеси, що відбуваються в Україні, посилюють вимоги до результативності реалізації механізмів державного регулювання сталого розвитку та визначають необхідність вдосконалення існуючої соціо-економіко-екологічної моделі в частині виокремлення управлінського складника як одного із базових елементів концепції сталого розвитку, адже саме ефективне управління ресурсами передбачає досягнення балансу між їх використанням та відновленням [1].

Державна політика передбачає формування результативних управлінських практик стратегічного розвитку галузей національної економіки шляхом реалізації нормативно-правових, організаційних та фінансово-економічних механізмів, цільова орієнтація яких, спрямована, зокрема, на досягнення цілей сталого розвитку. В даному контексті аграрний сектор не є виключенням. До складу ключових нормативно-правових актів, котрі регламентують умови функціонування оточуючого середовища та впливають на формування політики

державного регулювання сталого розвитку аграрного сектору належать: Національна економічна стратегія до 2030 року [2], Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року [3], Концепція розвитку сільських територій [4], Державна стратегія регіонального розвитку на 2021—2027 роки [5], Цілі сталого розвитку на період до 2030 року [6] тощо.

Виклад основного матеріалу. Державне регулювання сфер діяльності пов'язаних з дотриманням вимог концепції сталого розвитку безпосередньо впливає й на аграрний сектор. Природні ресурси виступають базисом розвитку аграрного сектору, а найбільші втрати ресурсів, в тому числі і ключового фактору виробництва – землі, обумовлені відсутністю заходів щодо їх збереження та відновлення, що, відповідно, окреслює важливість визначення дієвих інструментів державного регулювання для забезпечення досягнення сталого розвитку аграрного сектору.

Досліджуючи механізми державного регулювання сталого розвитку аграрного сектору економіки України, визначено, що нормативно-правовий механізм є найбільш чутливим до змін, як зовнішнього, так і внутрішнього середовища. Поглиблення інтеграційних процесів, зміна підходів державного управління до економічного розвитку країни, політичні процеси, відсутність упорядкованості законодавчого забезпечення призвели до суперечності між законами та підзаконними нормативно-правовими актами, низької ефективності організації взаємодії суб'єктів та об'єктів державного регулювання й оточуючого середовища, відсутності єдиних стратегічних орієнтирів розвитку в стратегічних, програмних та прогнозних документах тощо.

Визначені тенденції посилюють вимоги щодо досягнення результативності державного регулювання сталого розвитку аграрного сектору на національному, регіональному та місцевому рівнях в частині забезпечення їх

ефективної взаємодії в умовах імплементації європейських підходів. При формуванні концепції сталого розвитку аграрного сектору, в рамках реалізації державної політики, важливим є проведення детального огляду нормативно-правових актів, котрі визначають загальний вектор розвитку держави, цілі сталого розвитку, котрі належать до діючої економічної політики, а також документи, котрі мають галузеву приналежність.

Рамковим документом, котрий виступив в якості базового для подальшої імплементації європейських практик сталого розвитку в економіку України є Указ Президента України №722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», де визначено 17 цілей сталого розвитку [6]. Даним Указом окреслено, що цілі сталого розвитку повинні бути враховані при розробці програмних документів в розрізі всіх галузей економіки для забезпечення їх успішного виконання. Досягнення збалансованого розвитку, в умовах реалізації концепції сталого розвитку, передбачає окрім економічного, соціального та екологічного складників, врахування в якості четвертого елемента - складник ефективного управління. Включення управлінської складової, зокрема, передбачає імплементацію європейських підходів в систему державного управління, визначає необхідність забезпечення здійснення моніторингу досягнення цілей сталого розвитку до 2030 року та проведення оцінки рівня України в міжнародному співставленні.

Для формування системи оцінки виконання цілей сталого розвитку Кабінетом Міністрів України було прийнято Розпорядження № 686-р від 21 серпня 2019 р. «Питання збору даних для моніторингу реалізації цілей сталого розвитку» [7], яким передбачено індикатори, що характеризують стан виконання в розрізі кожної цілі, відповідальних виконавців за збір інформації та її

висвітлення, а також строки подання інформації. В розрізі нормативно-правових актів, котрі розширюють можливості поглиблення інтеграційних процесів в тому числі і в частині забезпечення виконання цілей сталого розвитку, слід відмітити Постанову Кабінету Міністрів України №222 від 27.02.2019 р. «Про затвердження Програми розвитку державної статистики до 2023 року» в якій регламентовано, зокрема, необхідність приведення державних статистичних спостережень до регламентів Європейського Парламенту та Ради ЄС та визначено необхідність імплементації міжнародних стандартів в якості ключового напрямку модернізації державної статистики [8]. Зазначені ініціативи виступають позитивним чинником впливу на вдосконалення підходів щодо моніторингу виконання цілей сталого розвитку, проте є недосконалими, в частині регламентації збору даних лише на рівні держави.

За результатами оцінки представлених нормативних актів визначено відсутність аналітичного підґрунтя для проведення якісного аналізу виконання цілей сталого розвитку в регіональному та галузевому аспектах, у зв'язку з обмеженістю інформації в регіональній статистиці. Визначені тенденції здійснюють негативний вплив на формування ефективної системи управління, котра є одним із складників концепції сталого розвитку. Часткова відсутність інформації про стан виконання цілей сталого розвитку, як в регіональному, так і галузевому аспектах призвела до порушення взаємодії між вертикальними та горизонтальними елементами системи моніторингових індикаторів. Досліджуючи дане питання Резнікова О.О. та Ковалівська С.В. визначають важливість формування системи статистичних оціночних показників виконання цілей сталого розвитку на рівні регіонів та громад, що забезпечить підвищення якості моніторингу. Вирішення даного питання, на думку науковців, можливе за умови

внесення змін до статті 2 Указу Президента «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», зокрема, затвердження порядку збору статистичної інформації щодо оціночних показників виконання цілей сталого розвитку на регіональному рівні з 2020 року, а на місцевому рівні з 2021 року [9, с. 4].

В контексті оцінки діючої ситуації щодо формування концепції сталого розвитку аграрного сектору економіки України, слід зауважити, про відсутність її чіткої регламентації, як в нормативно-правовому полі, так і в системі публічного управління. Однак дослідженню механізмів державного управління та регулювання сталого розвитку аграрного сектору та сільських територій приділено достатню увагу наукової спільноти. Об'єднуючим концептом досліджень виступає розгляд концепції сталого розвитку з позиції забезпечення розвитку економічної, соціальної та екологічної складових. Також підтверджено й наявність тісного зв'язку між розвитком аграрного сектору та сільських територій і саме механізми державного регулювання повинні бути спрямовані на забезпечення дотримання вимог концепції сталого розвитку.

Збалансованого використання природних ресурсів можливо досягти за умови виконання завдань державної екологічної політики, регламентованої Законом України №2697-VIII від 28.02.2019 року «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [3]. Визначені Законом №2697-VIII основні засади державної екологічної політики, зокрема, передбачають: виконання цілей сталого розвитку та забезпечення збалансованого (сталого) розвитку економічної, соціальної та екологічної складових [3]. При цьому, в даному нормативному акті, простежується наступна динаміка взаємозв'язку складових елементів концепції сталого розвитку з аграрним сектором та

сільськими територіями: економічна складова є фактором розвитку аграрного сектору, соціальна складова в більшій мірі виступає індикатором оцінки розвитку сільських територій, а екологічна складова виступає об'єднуючим елементом, котрий характеризує, як розвиток аграрного сектору, так і розвиток сільських територій. Обґрунтовано можна стверджувати, що реалізація концепції сталого розвитку аграрного сектору не можлива без забезпечення сталого розвитку сільських територій, адже досягнення ефективної взаємодії між визначеними структурними елементами є основою європейських практик.

Наявність зв'язку між сталим розвитком аграрного сектору й сільських територій також простежується і в Законі України №400-ХІІ від 17.10.1190 р., де частково визначаються складники сталого розвитку в частині пріоритетності забезпечення зростання показників соціально-економічного розвитку, проте заходи орієнтовані на забезпечення розвитку показників екологічної складової відсутні. Однак, в Законі України № 2982-IV від 18.10.2005 року «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» чітко регламентовано необхідність забезпечення сталого розвитку аграрного сектору шляхом виконання наступних стратегічних цілей: гарантування продовольчої безпеки; формування конкурентоспроможної, як на внутрішньому, так і зовнішніх ринках, галузі економіки; збереження сільського населення як носія ідентичності України; вирішення соціальних проблем та комплексний розвиток сільських територій [10]. Важливим аспектом даного законодавчого документу є виокремлення комплексного розвитку сільських територій в якості однієї із стратегічних цілей сталого розвитку аграрного сектору. Дана регламентація також підтверджує тісний зв'язок соціального складника сталого розвитку аграрного сектору безпосередньо із розвитком сільських територій. Проте

відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України № 995-р від 23.09.2015 р. «Про схвалення Концепції розвитку сільських територій» [4], простежується зміна пріоритетів, в частині орієнтації на забезпечення сільського розвитку, індикаторами якого визначено зростання рівня та якості життя сільського населення, що передбачає розгляд розвитку аграрного сектору в якості структурного елементу, котрий безпосередньо впливає на розвиток сільських територій. В часовому вимірі окреслені ініціативи повинні бути впроваджені до 2025 року.

Окремо була розроблена Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України №1437-2015-р від 17.04.2019 р., дія якої була згодом продовжена до 2021 р. та 2022 р. [11]. В даному нормативному акті чітко простежується визначення ролі аграрного сектору, виключно, як структурного елемента економічної політики держави без урахування інших складових концепції сталого розвитку. В порівняльному аспекті, аналіз двох Концепцій визначає орієнтованість на виконання цілей сталого розвитку Концепції розвитку сільських територій. Дана динаміка обумовлена зміною підходів в сфері державної аграрної політики в частині орієнтації на модель економічного розвитку Європейського Союзу, базисом якої виступає саме сталий розвиток сільських територій.

В рамках еколого-системного підходу переважає екологічна складова, котра визначається в якості основоположного елемента. За даним підходом фактори економічного та соціального впливу розглядаються в якості чинників, котрі стримують розвиток екологічної стійкості, а досягнення збалансованого розвитку трьох базових складників: економічного, соціального та екологічного є неможливим.

Концепція «слабкої» і «сильної» стійкості передбачає два можливих варіанти: за умови «слабкої» стійкості перевага надається факторам економічного розвитку, шляхом впровадження досягнень науково-технічного прогресу, модернізації виробництва тощо, що в свою чергу негативно впливає на навколишнє середовище; за умови «сильної» стійкості ключовим фактором є збереження природних ресурсів та суворе обмеження економічних чинників, котрі можуть здійснювати негативний вплив на екологічну складову.

Триєдина концепція сталого розвитку, на відміну від двох попередніх, не передбачає розподілу вагомості між економічним, соціальними та екологічним складниками. Дані складники розглядають з позиції тісної взаємодії та посилення дії кожного з них за умови досягнення результативного зростання інших. Формування індикаторів в розрізі кожного складника дозволить побудувати комплексну систему оціночних показників виконання цілей сталого розвитку.

Концепція корпоративної стійкості характеризується імплементацією макроекономічного підходу на рівень підприємства (мікроекономічний), що передбачає досягнення балансу між економічними, соціальними та екологічними чинниками впливу.

В рамках реалізації кластерного підходу до сталого розвитку, передбачено, концентрацію певних організацій та установ в межах конкретної території. Сутність даного підходу передбачає можливість досягнення індикаторів сталого розвитку на регіональному та місцевому рівні за умови формування кластерів, до складу яких входять групи компаній, діяльність яких позитивно впливає на рівень життя громади.

Висновки. За результатами проведеного аналізу визначено, що триєдина концепція сталого розвитку є

найбільш адаптованою до впровадження в аграрну сферу, адже передбачає тісну взаємодію економічного, соціального та екологічного складників, без надання одному з них переважної вагомості. При цьому варто зазначити, що в якості умовного складника концепції сталого розвитку аграрного сектору необхідно включити ефективність управління, що у підсумку забезпечить формування чотирьохфакторної соціо-економіко-екологічно-управлінської моделі. Зауважимо, що одним із підходів наукової спільноти до визначення вагомості складників, котрі забезпечують досягнення сталого розвитку аграрного сектору є надання переважної вагомості саме економічному складнику, адже відсутність фінансових ресурсів значно обмежує розвиток соціального та екологічного складників. Даний підхід цілком відповідає Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року [11], яка визначає розвиток аграрного сектору в рамках реалізації економічної політики держави.

Встановлені тенденції вказують на необхідність корегування діючої, на сьогодні, Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року [11]. Зауважимо, що даним нормативно-правовим документом було окреслено вектори розвитку аграрного сектору економіки до 2020 р. шляхом реалізації програмного методу [11]. При цьому дія Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки була подовжена на 2021-2022 рр. [11] відповідно, без урахування сучасних тенденцій розвитку оточуючого середовища в частині врахування зміни підходів державного регулювання при формуванні стратегічних напрямів регіонального розвитку, ключових векторів розвитку економіки та відкриття ринку землі.

Слід зауважити, що вагомий внесок в діяльність суб'єктів державного регулювання сталого розвитку

аграрного сектору було впроваджено в процесі імплементації європейської практики децентралізації, в рамках якої, було розширено повноваження органів місцевого самоврядування. Крім того імплементація європейського досвіду окреслила зміну пріоритетів в сфері державного регулювання сталого розвитку, визначивши сталий розвиток сільських територій в якості результуючого показника, при цьому розвиток аграрного сектору виступає інструментом досягнення цілей сталого розвитку. При цьому забезпечення результативності взаємодії між визначеними складниками розширить можливості в частині досягнення максимального ефекту при розробці та реалізації стратегічних, програмних та прогнозних документів, котрі формують політику державного регулювання сталого розвитку аграрного сектору.

Аналіз стану імплементації європейських практик в систему державного регулювання сталого розвитку аграрного сектору визначив наявність низки узагальнених тенденцій. Так, встановлено ідентичність державних політик щодо сталого розвитку аграрного сектору й сільських територій. В якості базових індикаторів, у відповідності до яких визначаються методологічні засади оцінки розвитку аграрного сектору, виступають показники, котрі відповідають вимогам концепції сталого розвитку. Економічний, соціальний та екологічний блоки містять ґрунтовні показники, котрі дозволяють провести якісну оцінку. Проте, концепція сталого розвитку розроблена Організацією Об'єднаних Націй включає не тільки індикатори економічних, соціальних та екологічних складових розвитку, а й індикатори інституційного складника, котрий відсутній в діючій практиці державного регулювання сталого розвитку аграрного сектору України. Включення інституційного складника безпосередньо пов'язано з управлінською складовою, що передбачає

розширення інструментарію проведення оцінки. Також відкритим залишається й питання щодо формування концепції сталого розвитку аграрного сектору на довгостроковий період, котра б узгоджувалась зі стратегічними орієнтирами розвитку оточуючого середовища, визначеними в окреслених довгострокових стратегічних документах, котра б враховувала ключові аспекти сталого розвитку в тому числі і в частині збереження навколишнього середовища та забезпечення високого рівня й якості життя сільського населення, що є сталою європейською практикою.

Список використаних джерел:

1. Резолюція від 25.09.2015 № 70/1, «Резолюція 70/1, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй «Перетворення нашого світу: Порядок денний в галузі сталого розвитку на період до 2030 року»» URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU15167> (дата звернення 05.12.2021 р.).

2. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова КМУ №179 від 03.03.2021 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179> (дата звернення 05.12.2021 р.).

3. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України №2697-VIII від 28.02.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення 05.12.2021 р.)

4. Про схвалення Концепції розвитку сільських територій: Розпорядження КМУ № 995-р від 23.09.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80#Text> (дата звернення 05.12.2021 р.)

5. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Постанова КМУ

№695 від 05.08.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення 05.12.2021 р.)

6. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента від 30.09.2019 р. №722/2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення 05.12.2021 р.).

7. Питання збору даних для моніторингу реалізації цілей сталого розвитку: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 686-р від 21 серпня 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/686-2019-%D1%80#Text> (дата звернення 05.12.2021 р.).

8. Про затвердження Програми розвитку державної статистики до 2023 року: Постанову Кабінету Міністрів України №222 від 27.02.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення 05.12.2021 р.).

9. Резнікова О.О., Ковалівська С.В. Щодо удосконалення координації та моніторингу імплементації цілей сталого розвитку України. Аналітична записка. Серія ««Національна безпека»», № 5, 2019. С. 1-5.

10. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року: Закон України № 2982-IV від 18.10.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2982-15#Text> (дата звернення 05.12.2021 р.).

11. Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: Розпорядження КМУ №1437-2015-р від 17.04.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1437-2015-%D1%80#Text> (дата звернення 05.12.2021 р.)

ODDÍL 3. PENÍZE, FINANCE A ÚVĚR

§ 3.1 ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ: ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ (Лиса О.В. Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара)

Вступ. В Україні на законодавчому рівні визначені пріоритети національних інтересів, серед яких важливе значення має «збереження та зміцнення науково-технологічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку» [1, ст. 6]. Одночасно з цим законом «Про основи національної безпеки України» серед загроз національній безпеці країни в економічній сфері визначено «істотне скорочення ВВП, зниження інвестиційно-інноваційної активності і науково-технічного та технологічного потенціалу, скорочення досліджень на стратегічно важливих напрямках інноваційного розвитку», а в науково-технологічній сфері – «наростаюче науково-технологічне відставання України від розвинутих країн; неефективність державної інноваційної політики, механізмів стимулювання інноваційної діяльності ...» [1, ст. 7]. Така ситуація потребує постійного моніторингу, визначення факторів, що стримують ці процеси, визначення та характеристики рівня економічної безпеки, удосконалення процесів державної підтримки в цілому та підвищення ефективності державного фінансування зокрема.

Основним тенденціям та проблемам інноваційного розвитку країн присвятили свої наукові роботи такі вчені й дослідники, як Р.С. Білик, З.С. Варналій, В.М. Геець, Г. Зубко, О.П. Карп'юк, В.І. Кириленко, Л.В. Лебедева, В.М. Лисюк, Р. Скларов, Л.І. Федулова та інші. Більшість науковців, досліджуючи темпи створення інноваційної

моделі економіки України, наполягають на необхідності виявлення недоліків інноваційної політики та причин, що стримують реалізацію інновацій, серед яких основною зазначається нестача фінансування та недостатня його ефективність. Проблему недофінансування відзначають усі науковці, проводячи порівняння із країнами ЄС, проте деякі проблеми залишаються недостатньо дослідженими, зокрема: оцінка рівня фінансування наукової діяльності з урахуванням індикаторів економічної безпеки, визначення оптимального рівня фінансування в межах діючих (запланованих) нормативів, принципи розподілу фінансових ресурсів, зв'язок фінансування із результатами діяльності, особливо в аспекті оцінки їх інноваційного спрямування тощо.

Виклад основного матеріалу. Сучасні інноваційні процеси пов'язані з розвитком науково-технічного прогресу та новачками й інноваціями як його ядра. Як зазначає науковець В.І. Кириленко, «інновація – це такий техніко-технологічний економічний процес, який через практичну реалізацію ідей та винаходів веде до створення кращих за своїми властивостями виробів, технологій, а у разі якщо вона орієнтується на економічну вигоду, на прибуток, її поява на ринку може дати додатковий дохід» [2, с. 130]. Таким чином, інновація охоплює весь процес – від досліджень і розробок (створення новачків) до маркетингу й реалізації інноваційної продукції. Вважається, що інновації мають циклічний характер. Життєвий цикл інновацій включає такі стадії: науково-дослідні роботи (НДР) – дослідно-конструкторські розробки – капіталовкладення – організація виробництва – організація збуту.

Створення новачків та їх подальше перетворення в інновації передбачає організацію інноваційної діяльності. Найпростіша модель інноваційного процесу будується на поєднанні його структурних частин – етапів. Ці етапи є

послідовними і формують інноваційний ланцюг: фундаментальні дослідження (створення новацій) – прикладні дослідження – дослідне виробництво та розробки (дифузія новацій в інновації) – підготовка та організація виробництва – виробництво – збут (отримання економічного ефекту – частіше у вигляді надприбутку).

Водночас, слід відзначити, що з кінця ХХ-го століття у світовій науковій спільноті почалися дискусії, які актуальні й донині, щодо позитивної ролі наукових досліджень, НТП, а також суспільної ефективності інноваційного розвитку. Це пов'язано з виникнення досить складних проблем техногенного характеру, забрудненням довкілля (яке вже отримало ознаки незворотності), вичерпністю природних ресурсів. І хоча все це виступає лише побічним ефектом науково-технічного прогресу, гострота цих проблем з кожним роком посилюється. Наукова спільнота відповідає на такі виклики розробкою інноваційних продуктів, які дозволяють очищувати повітря й водні ресурси (наскільки це зараз виявляється можливим) або менше їх забруднювати. Однак, стан розповсюдження таких технологій у світі є недостатнім.

Місце країни в міжнародному економічному середовищі багато в чому визначається рівнем застосовуваних нею технологій. Як зазначає наукова спільнота, наразі провідні країни світу (або як їх ще називають «технологічне ядро» і «країни першого технологічного кола» [3, с. 220]) готові до переходу від п'ятого до шостого технологічного укладу, що передбачає переважне застосування штучного інтелекту, нетрадиційних джерел енергії, новітніх технологій. Технологічний уклад характеризується переважанням тих чи інших технологій у діяльності суб'єктів. Таким чином, можливість переходу до іншого, більш високотехнологічного, укладу обумовлюється накопиченням значної кількості новацій, які дозволять

здійснити стрибкоподібний розвиток виробничих сил.

На жаль, в Україні за останнє десятиліття намітилися тенденції до деіндустріалізації та сировинної орієнтації економіки. Така ситуація є загрозливою для економіки й створює підґрунтя для досить швидкого перетворення України з її значним потенціалом, який поступово втрачається, і багатими надрами в найбіднішу країну Європи без промислового виробництва. Статус країни з сировинною економікою загрожує переходом України в стан периферійних країн без майбутнього, де бідність населення – скоріше норма, ніж виключення. Це вписується в світ-системну теорію (або світ-системний підхід), яку сформулювали відомі закордонні вчені й дослідники (зокрема, Е. Валлерстайн, А.Г. Франк, Б.Ю. Кагарлицький та ін.). Так, найбільш відомий підхід до формулювання світ-системної теорії розроблений Еммануїлом Валлерстайном. Згідно з цим підходом сучасний світ являє собою єдину світ-систему – капіталістичну світову економіку, де наявні:

- ядро (з монополією на промисловий розвиток), яке складають найбільш розвинені країни Західної Європи, США та Японія;
- полупериферії (з наявними промисловими об'єктами, але без можливості продукування новацій) – у другій половині ХХ-го століття до них відносили також соціалістичні країни, а наразі – постсоціалістичні країни Східної Європи;
- периферії (так звані «країни третього світу з сировинними економіками).

При цьому ядру необхідні периферії, де можна було б черпати ресурси, а периферії не мають можливості дорости до рівня розвитку країн, що складають ядро. Для полупериферій і периферій характерні такі риси: сировинний і залежний від країн ядра економічний характер; відсутність диверсифікації економіки, деіндустріалізація,

наявність чітко вираженої сировинної спеціалізації в системі світового поділу праці; наявність глибоко олігархічної й корумпованої системи правління; поступове погіршення якості людського капіталу (трудова міграція найбільш кваліфікованих кадрів, зниження загального рівня освіти тощо) та зниження його кількості (депопуляція); зниження рівня доходів і добробуту переважної частини населення, що не дозволяє створювати додатковий платоспроможний попит, достатній для зростання внутрішнього споживчого ринку; періодична політична нестабільність і соціальна напруга в суспільстві.

Водночас, згідно наукової гіпотези Пребіша-Зінгера, яка була емпірично підтверджена, ціни так званих «первинних» (сировинних) товарів з часом знижуються відносно цін промислових товарів, а це, в свою чергу, призводить до погіршення торгівельної позиції країн, експортоорієнтованих на сировинні товарні позиції. Таким чином, співвідношення цін експортованої країною сировини та імпортованих промислових товарів змінюється на користь останніх і призводить до стабільного погіршення торгівельної позиції (або умов торгівлі) таких країн і стану їх економік. Зважаючи на це, можемо бачити, що конкурентні переваги мають ті країни, які виробляють і продають товари з високим ступенем переробки (включаючи інноваційні товари), а країни, які продають сировину або навіть товари з низьким ступенем перероблення, програють у цій конкуренції і стають економічно залежними.

Україна, на жаль, потрапила в досить скрутне становище щодо можливості підтримання свого виробничого потенціалу. Якщо раніше наша країна могла позиціонувати себе на світовому ринку як виробника товарів з певним ступенем перероблення, що за світ-системною теорією Е. Валлерстайна дозволяло їй відноситись до полупериферії, то наразі Україна має такі темпи

деіндустріалізації та сировинну експортоорієнтованість економіки, що дуже скоро вона зможе претендувати лише на роль периферії з можливістю постачати на світовий ринок окремі види сировини (кукурудзу, пшеницю, олію, залізну руду та інші корисні копалини) навіть без їх попередньої первинної обробки. Зважаючи на таку ситуацію, Уряду України доцільно об'єктивно оцінити виробничий потенціал економіки країни та провести оцінку ефективності реалізації тих заходів, які були розроблені й запроваджені для стимулювання інноваційного розвитку та покращення економічної безпеки країни (включаючи її інвестиційно-інноваційний складник). Це дозволить виявити прогалини в політиці стимулювання інноваційного розвитку країни та механізми її реалізації.

Така ситуація склалася в Україні завдяки багатьом факторам об'єктивного й суб'єктивного характеру:

- економіка України дуже активно включилась у глобальний процес обміну, не забезпечивши при цьому прийнятний рівень економічної безпеки (відкритість нашої економіки досягла критичних меж, відсутній протекціонізм стосовно власних товаровиробників, захист власного внутрішнього ринку);

- відсутність «довгострокових грошей» у банківській системі не дозволяє кредитувати наукомісткі виробництва, тому банківське кредитування зосереджене більшою мірою на поточній діяльності суб'єктів із швидкими оборотами капіталу (зокрема, в торгівельній сфері);

- моральне й фізичне старіння виробничих потужностей призвело до формування технологічної залежності від імпорту техніки й технологій;

- іноземні інвестиції, зважаючи на їх обсяг і ціну, не здатні суттєво змінити ситуацію у сфері інвестування високих технологій в силу ризикованості таких інвестицій у нашій країні, а також обмеженості інноваційних пропозицій

(дуже часто наукові розробки та їх автори стають надбаннями інших країн);

- обсяги фінансування науки, техніки, технологій в Україні вже довгий час не відповідають загальноприйнятим нормам;

- загострення проблем у державних фінансах і фінансах підприємств (зокрема, політична й макроекономічна нестабільність) негативно впливає на дохідність виробництва;

- борговий характер економіки, залежність України від зовнішніх і внутрішніх запозичень, реструктуризації боргів, відволікання коштів на обслуговування боргових зобов'язань суттєво зужує ресурсну базу інноваційного розвитку;

- невизначеність перспективних пріоритетів розвитку, які могли б бути реально досягнуті, не дозволяє чітко визначити напрями технологічних змін;

- відсутність реальних перспектив заміни експортоорієнтованої (до того ж сировинної) моделі на імпортозамінну;

- невдалі спроби легалізації капіталу, нагромадженого тіньовою економікою, не дозволяють сформувати внутрішні джерела стартового капіталу для інноваційного розвитку.

Загалом, стимулювання інноваційного розвитку країни можливе, перш за все, за допомогою:

- 1) створення інноваційних центрів (інноваційних парків), де могли б створюватися інноваційні продукти та застосовуватися інноваційні технології;

- 2) фінансування за рахунок бюджетних коштів наукової та науково-технічної діяльності, що сприятиме залученню до розвитку такої діяльності також приватних інвестицій;

- 3) застосування податкових важелів (зокрема, податкових пільг) до суб'єктів, що виробляють інноваційну

продукцію або розробляють і використовують інноваційні технології.

Інноваційний розвиток економіки будь-якої країни передбачає, в першу чергу, створення спеціальних інноваційних центрів, де продукувалися б найкращі можливості для прибуткового застосування новацій. Різновидами таких центрів можуть виступати так звані інноваційні парки в усій їх різноманітності за формами організації, засновниками, сферами діяльності тощо. Інноваційні парки функціонують у різних країнах і фактично зосереджують значний потенціал економічного розвитку в межах відносно невеликих територій.

В Україні під загальною назвою «інноваційні парки» фактично поєднані технологічні, індустриальні та наукові парки, які мають свої особливості створення й функціонування. При цьому такі особливості регламентуються відповідними законодавчими актами. Так, наприклад, поняття технологічного парку і перелік таких парків законодавчо вводиться законом України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків», прийнятим ще в 1999 р. [4]. Згідно з цим законом, «технологічний парк (технопарк) – юридична особа або група юридичних осіб (далі – учасники технологічного парку), що діють відповідно до договору про спільну діяльність без створення юридичної особи та без об'єднання вкладів з метою створення організаційних засад виконання проектів технологічних парків з виробничого впровадження наукоємних розробок, високих технологій та забезпечення промислового випуску конкурентоспроможної на світовому ринку продукції» [4]. Фактично статус технологічних парків в Україні отримали науково-дослідні інститути та наукові центри, що були створені й функціонували за часів СРСР. Територіально вони знаходилися у великих промислових містах (7 – у м. Київ, 3 – у м. Донецьк, 1 – у м. Харків, 1 – у

м. Дніпропетровськ, 1 – у м. Одеса, 1 – у м. Херсон, 1 – у м. Суми, 1 – у Львівській області), які являли собою наукові центри колишньої УРСР, де провадилася наукова діяльність і продукувалися новачії.

З поняттям «індустріальні парки» в Україні визначилися дещо пізніше – в 2012 році – в законі України «Про індустріальні парки» і трактували його вже як «визначену ініціатором створення індустріального парку відповідно до містобудівної документації облаштовану відповідною інфраструктурою територію, в межах якої учасники індустріального парку можуть здійснювати господарську діяльність у сфері переробної промисловості, а також науково-дослідну діяльність, діяльність у сфері інформації і телекомунікацій на умовах, визначених цим Законом та договором про здійснення господарської діяльності у межах індустріального парку» [5]. Станом на 31.08.2021 р. в Україні зареєстровано 52 індустріальних (промислових) парки (табл. 1). Однак, окрім внесених до Реєстру індустріальних парків України, існують також незареєстровані індустріальні парки, для яких тільки розробляється проектна документація.

Таблиця 1

**Характеристика індустріальних парків,
зареєстрованих в Україні станом на 31.08.2021 р. (за
даними Реєстру індустріальних парків України [6])**

з/п	Назва індустріального парку	Дата внесення в Реєстр	Термін, на який створено, років	Місцезнаходження	Площа індустріального парку, га
	2	3	4	5	6
1.	Індустріальний (промисловий) парк «Долина»	03.02.2014	30	м. Долина, Івано-Франківська обл.	27,1400

2.	Індустріальний (промисловий) парк «Славута»	07.02.2014	50	м. Славута, Хмельницька обл.	50,0000
3.	Львівський індустріальний парк «Рясне-2»	07.02.2014	50	м. Львів у межах промвузла «Рясне-2»	23,4900
4.	Індустріальний парк «Коростень»	01.04.2014	30	м. Коростень, Житомирська обл.	42,2000
5.	Індустріальний парк «Свема»	06.06.2014	30	м. Шостка, Сумська обл.	92,0000
6.	Індустріальний парк «Соломоново»	06.06.2014	30	с. Соломоново Ужгородського району Закарпатської обл.	62,2000
7.	«Перший український індустріальний парк»	08.07.2014	40	Київська обл., Броварський район, смт. Велика Димерка	105,0000
8.	Індустріальний парк «BIONIC Hill»	01.09.2014	39	м. Київ	56,7378
9.	Індустріальний парк «iPARK»	01.09.2014	49	с. Візирка Комінтернівського району Одеської обл.	15,9996
10.	Індустріальний парк «Кривбас»	01.09.2014	30	м. Кривий Ріг, Дніпропетровська обл.	26,0300
11.	Індустріальний парк «Тростянець»	14.10.2014	30	м. Тростянець	39,9556
12.	Індустріальний парк «Мироцьке»	30.05.2016	30	с. Мироцьке Києво-Святошинського району Київської обл.	33,6700

13.	Вінницький індустріальний парк	15.07.2016	30	м. Вінниця, Немирівське шосе, 213	35,7000
14.	Індустріальний парк «Житомир- Схід»	27.10.2016	40	м. Житомир	24,7324
15.	Індустріальний парк «Новодністр овськ, Чернівецька обл.	13.01.2017	30	м. Новодністр овськ, Чернівецька обл.	15,3600
16.	Індустріальний парк «Фастіндастрі»	13.01.2017	30	м. Фастів, Київська обл.	15,0000
17.	Індустріальний парк «Павлоград»	14.02.2017	30	Павлоградський район, Дніпропетр. обл.	250,0000
18.	Яворівський індустріальний парк	26.04.2017	30	Яворівський район, Львівська обл.	40,0000
19.	Індустріальний парк «Золотоноша»	18.05.2017	30	м. Золотоноша, Черкаська обл.	39,9285
20.	Кам'янка- Бузький індустріальний парк	31.05.2017	30	м. Кам'янка- Бузька, Львівська обл.	24,4671
21.	Індустріальний парк «Вінницький кластер холодильного машинобудування»	31.05.2017	30	м. Вінниця	19,2676
22.	Індустріальний парк «Новороздільсь кий індустріальний парк»	15.06.2017	50	м. Новий Розділ, Львівська обл.	46,4000

23.	Індустріальний парк «Нововолинськ»	30.06.2017	30	м. Нововолинськ, Волинська обл.	20,0000
24.	Індустріальний парк «Лиманський»	30.06.2017	40	м. Лиман, Донецька обл.	27,5220
25.	Індустріальний парк «СІГМА Парк Яричів»	04.09.2017	50	с. Старий Яричів, Кам'янка-Бузький р-н, Львівська обл.	15,7084
26.	Ланнівський індустріальний парк	12.09.2021	49	с. Ланна, Карлівський р-н, Полтавська обл.	30,7135
27.	Індустріальний парк «Київщина»	25.10.2017	30	с. Нові Петрівці, Вишгородський р-н, Київська обл.	118,3594
28.	Індустріальний парк «Техносіті»	22.02.2018	49	м.Костянтинівка, Донецька обл.	34,0152
29.	Індустріальний парк «Біла Церква»	13.04.2018	50	Шкарівська сільська рада, Білоцерківський р-н, Київська обл.	24,1419
30.	Індустріальний парк «Олександрія»	13.04.2021	49	м. Олександрія, Кіровоградська обл.	24,4803
31.	Індустріальний парк «Захід Ресурс»	19.09.2018	30	м. Городок, Львівська обл.	20,7662
32.	Індустріальний парк «Тернопіль»	19.09.2018	30	м. Тернопіль, Тернопільська обл.	15,0000
33.	Індустріальний парк «Біла Церква 2»	04.10.2018	50	Шкарівська сільська рада, Білоцерківський р-н, Київська обл.	34,7138

34.	Індустріальний парк «Енергія»	07.11.2018	30	м. Миколаїв, Миколаївська обл.	36,0000
35.	Індустріальний парк «INNOVATION FORPOST»	07.11.2018	45	м. Дніпро, Дніпропетровська обл.	49,5114
36.	Індустріальний парк «Суми»	04.12.2018	30	м. Суми, Сумська обл.	17,5284
37.	Індустріальний парк «АзовАкваІнвест»	07.02.2019	30	м. Маріуполь, Донецька обл.	15,6500
38.	Індустріальний парк «Хмельницький»	07.02.2019	50	м.Хмельницький, Хмельницька обл.	90,9325
39.	Індустріальний парк «Подільськ»	22.03.2019	30	м. Подільськ, Одеська обл.	31,0704
40.	Індустріальний парк «Бізнес Прайм»	19.08.2019	30	Тростянецька сільська рада, Миколаївський р-н, Львівська обл.	17,5000
41.	Індустріальний парк «ВІНТЕР СПОРТ»	02.10.2019	50	м. Вінниця, Вінницька обл.	25,0000
42.	Індустріальний парк «Chortkiv-West»	03.10.2019	30	м. Чортків, Чортківський р-н, Тернопільська обл.	87,6840
43.	Індустріальний парк «Місто Скла»	30.01.2020	30	м. Березань, Київська обл.	20,2633
44.	Індустріальний парк «Східний регіон»	12.11.2020	30	м. Попасна, Луганська обл.	15,3991
45.	Індустріальний парк «ПАТОН»	24.12.2020	30	Глевахівська селищна рада, Фастівський р-н, Київська обл.	17,0597

46.	Індустріальний парк «Rivne industrial park»	01.02.2021	40	Малоліубашанська сільська рада, Костопільський р-н, Рівненська обл.	125,1300
47.	Індустріальний парк «E40 Industrial Park»	25.02.2021	30	Територія Колоніцинської сільської ради, Бучанський р-н, Київська обл.	48,5352
48.	Індустріальний парк «Солтанівка»	26.04.2021	50	Територія Калинівської сільської ради, Фастівський р-н, Київська обл.	27,7544
49.	Індустріальний парк «Спарроу Парк Львів»	14.05.2021	30	м. Львів, Львівська обл.	18,8242
50.	Індустріальний парк «КРОНОСПАН РІВНЕ»	14.07.2021	50	с. Городок, Рівненський р-н, Рівненської обл.	85,0089
51.	Індустріальний парк «Мостиський Сухий Порт»	02.08.2021	30	Територія Мостиської міської ради, Мостиський р-н, Львівська обл.	34,5116
52.	Індустріальний парк «Kalush Industrial HUB»	28.08.2021	30	м. Калуш, Івано-Франківська обл.	18,7306
	Разом				2232,793

Як бачимо, індустріальні парки реєструвалися в Україні, починаючи з 2014 року, і продовжують наразі

створюватися. Це означає, що вищезазначений Закон працює і має потенційну актуальність. Переважна частина індустріальних парків (61,5%) створена на період у 30 років – мінімально можливий термін; крім того, значна частка парків передбачає в своєму функціоналі створення інфраструктурної складової (спеціально обладнані майданчики, інженерно-транспортна інфраструктура, складські та адміністративні приміщення тощо) для подальшої розбудови сучасного виробничо-промислового комплексу.

Ініціаторами створення індустріальних парків в Україні більшою мірою виступають органи місцевої влади (переважно районні та міські ради), тому з 52 індустріальних парків 29 розміщені на комунальних земельних ділянках. Друге місце посідають ініціатори – юридичні особи. Також до складу ініціаторів можуть входити державні органи влади та фізичні особи – власники чи орендарі земельних ділянок, але їх серед ініціаторів функціонуючих в Україні індустріальних парків наразі небагато (практично одиниці). Загалом 18 з 52 індустріальних парків розміщені на приватних земельних ділянках і тільки 2 – на ділянках, приналежних державі.

Щодо регіонального розподілу розташування індустріальних парків слід відзначити, що більшість із них зареєстровано в Київській (10) та Львівській (9) областях; по 3 парки зареєстровано в Дніпропетровській, Вінницькій, Донецькій та Сумській областях. Таке їх розташування цілком відповідає рівню економічної активності на цих територіях.

Окрім ініціаторів створення, у складі суб'єктів індустріальних парків можуть бути їх учасники та керуючі компанії. Учасниками парків можуть бути економічні суб'єкти, які зареєстровані на території тої адміністративно-територіальної одиниці, де знаходиться індустріальний парк, і набули прав на земельні ділянки та/або інші об'єкти

нерухомого майна на території індустріального парку. Зважаючи на дані Реєстру, наразі в більшій частині зареєстрованих індустріальних парків такі учасники поки що відсутні. Учасники мають укласти договори про здійснення господарської діяльності на території індустріального парку (відповідно до його концепції) з керуючою компанією. В якості керуючої компанії має виступати певним чином обрана (на конкурентній основі) юридична особа з числа резидентів України. Стосовно керуючих компаній слід зазначити, що в більшості зареєстрованих в Україні індустріальних парків вони вже є; більше того, в деяких парках вони навіть встигли з часом змінитися.

Цікавим є механізм розподілу земельних ділянок в межах індустріального парку між керуючою компанією та учасниками парку. Керуюча компанія отримує від ініціатора індустріального парку земельні ділянки, необхідні їй для виконання своїх договірних зобов'язань (облаштування і забезпечення функціонування парку), на умовах оренди (суборенди). Інші земельні ділянки можуть отримати для ведення господарської діяльності учасники (також на умовах оренди чи суборенди). Таким чином, і керуюча компанія, і учасники індустріального парку отримують саме ті земельні ділянки, які дозволять їм якомога краще досягати цілей своєї діяльності.

Функції реалізації державної політики щодо створення й функціонування індустріальних парків в Україні, надання інформаційної й консультативної підтримки ініціаторам створення і керуючим компаніям індустріальних парків, а також ведення їх Реєстру покладені на Міністерство економіки України (згідно із Законом України «Про індустріальні парки» [5] та Положенням про Міністерство економіки України [7]).

Слід зазначити, що «Державною стратегією регіонального розвитку на 2021-2027 роки» [8] в межах

визначення оперативних цілей та основних завдань, що забезпечують досягнення стратегічних цілей (додаток 2 до Стратегії), передбачається активний розвиток індустріальних парків за їх спеціалізацією для отримання стабільного ефекту промислового зростання. В межах реалізації проектів регіонального розвитку індустріальні парки можуть отримувати державну підтримку за рахунок коштів Державного фонду регіонального розвитку (з обов'язковою умовою співфінансування (на рівні 10%) проектів, що реалізуються, за рахунок коштів місцевих бюджетів) та державного бюджету (у формі цільових субвенцій); крім того, вони можуть очікувати на кошти відповідних місцевих бюджетів і податкові пільги (щодо мита і місцевих податків).

Таблиця 2

**Стан розбудови мережі індустріальних парків в Україні
(станом на 07.10.2021 р., за інформацією Міністерства
економіки України [9])**

з/п	Назва індустріального парку	Наявність керуючої компанії	Обсяги фінансування (план/факт), млн. грн.	Обсяги залучення інвестицій (план/факт), млн. грн.	Кількість робочих місць (план/факт)
	2	3	4	5	6
1.	Індустріальний (промисловий) парк «Долина»	+	25,0 / 0,1166	-* / -*	2030 / -
2.	Індустріальний (промисловий) парк «Славута»	+	13,0 / 17,3337	-* / -*	1000 / -
3.	Львівський індустріальний парк «Рясне-2»	+	\$100 млн. / 60,0	-* / -*	6÷12 тис. / -

4.	Індустріальний парк «Коростень»	+	9,1 / -*	-* / 52,673	1000 / -
5.	Індустріальний парк «Свема»	+	34,60 / 3,34	-* / 144,0	-* / 2035
6.	Індустріальний парк «Соломоново»	+	-* / 9,3	-* / -*	-* / -*
7.	«Перший український індустріальний парк»	+	-* / -*	1680,0/-	2100/50
8.	Індустріальний парк «BIONIC Hill»	- проект не реалізується	-* / -*	-* / -*	-* / -*
9.	Індустріальний парк «iPARK»	+	€36 млн. / -*	-* / -*	1195 / -
10.	Індустріальний парк «Кривбас»	-	25,9 / -	-* / -*	2245 / -
11.	Індустріальний парк «Тростянець»	+	85,6 / 3,3867	-* / -*	3200 / -
12.	Індустріальний парк «Мироцьке»	+	42,633 / 25,0	-* / -*	2000 / -
13.	Вінницький індустріальний парк	+	302,5 / 85,0	100 / -	3840 / -
14.	Індустріальний парк «Житомир-Схід»	+	44,9 / 0,5	-* / -*	1250 / -
15.	Індустріальний парк «Новодністровськ»	+	32,5 / 14,0	-* / -*	850 / -
16.	Індустріальний парк «Фастіндастрі»	+	16,9 / -*	-* / -*	450 / -

17.	Індустріальний парк «Павлоград»	+	15,9 / -	-* / -*	5000 / -
18.	Яворівський індустріальний парк	-*	197,0 / -*	-* / -*	2200 / -
19.	Індустріальний парк «Золотоноша»	+	55,9 / 0,751	-* / -*	1110 / -
20.	Кам'янка-Бузький індустріальний парк	-*	5,0 / 0,3207	-* / -*	400 / -
21.	Індустріальний парк «Вінницький кластер холодильного машинобудування»	+	26,6 / -*	-*/192,8	2020/507
22.	Новороздільський індустріальний парк	-*	471,20 / 11,35	-* / -*	1150 / -
23.	Індустріальний парк «Нововолинськ»	-	86,4 / -	63,8 / -	1020 / -
24.	Індустріальний парк «Лиманський»	+	13,20 / 0,48	-* / -*	1200 / -
25.	Індустріальний парк «СІГМА Парк Яричів»	-*	31,658 / 32,5	-* / -*	2000÷2500/-
26.	Ланнівський індустріальний парк	+	220,0 / 92,0	-* / -*	600 / -
27.	Індустріальний парк «Київщина»	+	100,0 / -*	-* / -*	3000 / -
28.	Індустріальний парк «Техносіті»	+	20,5 / -	-* / -*	1330 / -

29.	Індустріальний парк «Біла Церква»	+	117,4 / 83,3	2740,0/-	3000 / -
30.	Індустріальний парк «Олександрія»	-	54,68 / -	-* / -*	1330 / -
31.	Індустріальний парк «Захід Ресурс»	-*	28,0 / -	-* / -*	1625 / -
32.	Індустріальний парк «Тернопіль»	+	46,2 / 1,1	-* / -*	1100 / -
33.	Індустріальний парк «Біла Церква 2»	+	173,3 / -	4365,5/-	1100 / -
34.	Індустріальний парк «Енергія»	-	109,2 / 0,1234	866,98/-	1800 / -
35.	Індустріальний парк «INNOVATION FORPOST»	+	2981,60 / 13,45	-* / -*	600 / -
36.	Індустріальний парк «Суми»	-	38,50 / 0,26	410,7/-	1050 / -
37.	Індустріальний парк «АзовАкваІнвест»	+	42,91 / 21,83	-* / -*	665 / -
38.	Індустріальний парк «Хмельницький»	-	228,7395 / 1,7	-* / -*	3000 / -
39.	Індустріальний парк «Подільськ»	-	69,535 / -	-* / -*	1000 / -
40.	Індустріальний парк «Бізнес Прайм»	+	34,83 / -	-* / -*	1750 / -
41.	Індустріальний парк «ВІНТЕР СПОРТ»	+	120 / 2,26	80 / -	1450 / -

42.	Індустріальний парк «Chortkiv-West»	-	71,8 / 0,868	-* / -*	7300 / -
43.	Індустріальний парк «Місто Скла»	+	43,24 / -	\$200млн./-	500 / -
44.	Індустріальний парк «Східний регіон»	-	69,17 / -	67,1 / -	850 / -
45.	Індустріальний парк «ПАТОН»	-	69,5 / -	-* / -*	-* / -*
46.	Індустріальний парк «Rivne industrial park»	-	243,75 / -	-* / -*	1750 / -
47.	Індустріальний парк «E40 Industrial Park»	-	-* / 4,643	-* / -*	2000 / -
48.	Індустріальний парк «Солтанівка»	+	-* / -*	-* / -*	950 / -
49.	Індустріальний парк «Спарроу Парк Львів»	-	316,0 / -	1582,0/-	1000 / -
50.	Індустріальний парк «КРОНОСПАН РІВНЕ»	-	5950,0 / -	€200млн./-	1100 / -
51.	Індустріальний парк «Мостиський Сухий Порт»	-	32,11 / -	-* / -*	1150 / -
52.	Індустріальний парк «Kalush Industrial HUB»	-*	532,4 / -	532,0/-	1200 / -

* - інформація відсутня

Як можемо бачити, більша кількість проектів індустріальних парків фактично знаходиться на первинних етапах реалізації: частина з них здійснює процедуру обрання керуючої компанії, частина – формує дозвільні

супроводжувальні документи, а частина – тільки почала підготовчі роботи з облаштування індустріальних парків (інвентаризація земель, топогеодезійна зйомка території, розробка детального плану території індустріального парку тощо). Незначна частка проектів індустріальних парків наразі фактично не реалізується (наприклад, проект індустріального парку «BIONIC Hill»). І тільки декілька з вищенаведених проектів індустріальних парків (не більше десяти) реально реалізуються і за ними спостерігається рух коштів (у тому числі учасників цих парків). Це означає, що в процесі реалізації проектів індустріальних парків їх ініціатори стикаються з низкою об'єктивних і суб'єктивних проблем, пов'язаних із проведенням конкурсів з обрання керуючих компаній (траплялись випадки, коли ці конкурси не могли проходити, оскільки на них не подавалися заявки від юридичних осіб – потенційних кандидатів), складнощами залучення коштів на умовах співфінансування, пошуку учасників-інвесторів та ведення з ними перемовин, узгодження технічних умов та проектної документації з підведення мереж газо-, електро- й водопостачання, отримання дозвільних документів тощо. Усе це створює суттєві загрози для розвитку мережі індустріальних парків в Україні та реалізації їх функціоналу. Однак, навіть частково реалізовані індустріальні парки мають змогу користуватися податковими пільгами (зокрема, що місцевих податків та мита).

У 2009 році з прийняттям Верховною Радою України закону «Про наукові парки» розпочався процес створення в Україні наукових парків. Згідно даного закону науковий парк визначається як «юридична особа, що створюється з ініціативи вищого навчального закладу та/або наукової установи шляхом об'єднання внесків засновників для організації, координації, контролю процесу розроблення і виконання проектів наукового парку» [10]. В тому ж законі

зазначається, що «проект наукового парку – пакет документів, що визначає процедуру і комплекс необхідних заходів щодо розроблення, створення та реалізації інноваційного продукту чи інноваційної продукції і містить дані про матеріально-технічні, фінансові, кадрові ресурси, необхідні для виконання науковим парком та його партнерами проекту наукового парку [10]. При цьому партнерами наукового парку визнаються суб'єкти господарювання, що уклали з науковим парком договір про партнерство. Таким чином, наукові парки мають створюватися для комерціалізації результатів наукової діяльності, яка виконується співробітниками вищих навчальних закладів і наукових установ.

Для прискорення й удосконалення цього процесу 07.09.2021 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо активізації діяльності наукових парків». Наразі цей закон подано на підпис Президенту України і офіційно ще не оприлюднено. В його проекті науковий парк визначається як «юридична особа, що створюється у формі господарського товариства, яке повинно мати у складі учасників не менше одного закладу вищої освіти та/або наукової установи» [11]. Більше того, вихід із складу засновників такого закладу вищої освіти / наукової установи спричинить ліквідацію наукового парку.

На сайті Міністерства освіти і науки України зазначено, що «науковий парк створюється з метою розвитку науково-технічної та інноваційної діяльності у закладі вищої освіти та/або науковій установі, ефективного та раціонального використання наявного наукового потенціалу, матеріально-технічної бази для комерціалізації результатів наукових досліджень і їх впровадження на вітчизняному та закордонному ринках» [12]. Таким чином, наукові парки створюються з метою продукування новаций

та їх подальшої комерціалізації.

Як можемо бачити з даних, наведених у таблиці 3, кількість створених в Україні наукових парків поступово зростала і на початок 2020 року становила 15 діючих наукових парків. Щодо джерел фінансування цих проектів, реалізовуваних в межах цих наукових парків, можна зазначити суттєве переважання кількості проектів, які фінансуються за рахунок коштів, залучених з «інших джерел», при цьому бюджетне фінансування в 2019 році отримали лише 7 проектів.

Таблиця 3

**Розподіл джерел фінансування проектів, що
реалізовувалися науковими парками України
в 2017-2019 рр. ***

з/п	Назва наукового парку	Кількість проектів за роками та джерелами фінансування:								
		Усього проектів / наукових парків			у т. ч. за джерелами фінансування:					
					бюджетні кошти		власні кошти		кошти, залучені з інших джерел	
		2017	2018	2019	2018	2019	2018	2019	2018	2019
	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1.	ТОВ «Науковий парк КНЕУ»	6	-	3	-	-	-	-	-	3
2.	ТОВ «Науковий парк «ДонНУ-Поділля»	-	6	6	-	2	-	1(50%)	6	3 (100%) + 1 (50%)
3.	Корпорація «Науковий парк «Київська політехніка»	11	11	8	-	-	-	-	11	8
4.	ТОВ «Науковий парк «Наука та безпека»	-	-	2	-	2	-	-	-	-

5.	Науковий парк «Синергія»	-	-	11	-	1	-	2 (100%) + 1 (40%) + 1 (30%)	-	6 (100%) + 1 (60%) + 1 (70%)
6.	ТОВ «Науковий парк Одеського політехнічного університету»	4	6	10	-	-	-	-	6	10
7.	ТОВ «Науковий парк національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»	-	8	7	-	-	-	-	8	7
8.	ТОВ «Науковий парк «Центр трансферу технологій цивільного захисту»	22	29	16	-	2	-	-	29	14
9.	Корпорація «Науковий парк Київський університет імені Тараса Шевченка»	-	4	4	1	-	-	-	3	4
10.	ТОВ «Науковий парк Таврійського національного університету імені В.І.Вернадського «Університетськи й Арсенал»	-	-	1	-	-	-	1 (10%)	-	1 (90%)
11.	ТОВ «Науковий парк Херсонської державної морської академії	-	-	1	-	-	-	-	-	1

	«Інновації морської індустрії»									
12.	Науковий парк «ФЕД»	1	-	1	-	-	-	1	-	-
13.	Науковий парк «Інноваційно - інвестиційний кластер Тернопілля»	7	4	4	-	-	1	1 (10%) + 1 (50%) + 2 (100%)	3	1 (90%) + 1 (50%)
14.	Науковий парк «Ужгородський національний університет»	-	2	1	1	-	1(%)	1 (40%) + 1 (60%)	1 (%)	1 (60%) + 1 (40%)
15.	ТОВ Науковий парк «Агрозоовет»	4	9	6	-	-	-	2 (100%) + 4 (50%)	9	4 (50 %)
16.	Науковий парк Миколаївського національного аграрного університету «Агроперспектива»	1	5	-	-	-	-	-	5	-
17.	ТОВ «Науковий парк Державної екологічної академії післядипломної освіти та управління «Чорнобиль»	1	4	-	-	-	4	-	-	-
18.	ТОВ «Науковий парк «Хімічні технології»	1	4	-	-	-	-	-	4	-
19.	Науковий парк «Радіoeлектроніка та інформатика»	3	-	-	-	-	-	-	-	-

	Всього проектів	61	92	78	2	7	5+	7	84	56
							1	(100	+	(100%)
							(%)	%) + 1	1	+ 1
								(60%)	(%)	(40%)
								+ 6		+ 6
								(50%)		(50%)
								+ 2		+ 2
								(40%)		(60%)
								+ 1		+ 1
								(30%)		(70%)
								+ 2		+ 2
								(10%)		(90%)
	Всього наукових парків	11	12	15						

* - складено за даними МОН України [12; 13]

За 2017-2019 роки зросла кількість проектів, які реалізуються на умовах співфінансування (власні кошти плюс кошти, отримані з інших джерел). Це свідчить про розширення співпраці наукових установ з бізнесовими структурами, що можна вважати позитивним явищем, оскільки має місце прикладний характер наукових розробок.

Стосовно фінансування наукової та науково-технічної діяльності в Україні можна зазначити, що воно не може вважатися прийнятним навіть для найменш розвинених країн. Так, виходячи з даних, наведених Державною службою статистики України [14], та результатів проведених розрахунків (табл. 4), частка витрат на фінансування наукової та науково-технічної діяльності в 2000 році складала 1,16% від обсягу ВВП України, а в 2015 році – лише 0,61%, тобто ця частка є дуже низькою і за цей період ще й зменшилася майже вдвічі.

Таблиця 4

Стан фінансування наукової та науково-технічної діяльності (наукових досліджень та розробок) в Україні з 2000 по 2020 рр. *

Роки	ВВП, млн. грн.	Фінансування витрат на наукову та науково- технічну діяльність, млн. грн.	Частка витрат на наукову та науково- технічну діяльність у ВВП, %	Витрати на виконання наукових досліджень і розробок**, млн. грн.	Частка витрат на виконання наукових досліджень і розробок у ВВП, %
2000	176128	2046,339	1,16	-	-
2005	457325	5160,4	1,13	-	-
2006	565018	5164,43	0,91	-	-
2007	751106	6149,232	0,82	-	-
2008	990819	8024,759	0,81	-	-
2009	947042	7822,21	0,83	-	-
2010	1120585	8995,894	0,80	8107,1	0,75
2011	1349178	9591,35	0,73	8513,4	0,65
2012	1459096	10558,48	0,72	9419,9	0,67
2013	1522657	11161,064	0,73	10248,5	0,70
2014	1586915	10320,328	0,66	9487,5	0,60
2015	1988544	12223,158	0,61	11003,6	0,55
2016	2385367	-	-	11530,7	0,48
2017	2983882	-	-	13379,3	0,45
2018	3558706	-	-	16773,7	0,47
2019	3974564	-	-	17254,6	0,43
2020	4194102	-	-	17022,4	0,41

* - складено за даними Державної служби статистики України [14]

** - без витрат на виконання науково-технічних послуг

Далі в офіційній статистиці дещо видозмінилася методологія організації та проведення державного статистичного спостереження «Здійснення наукових досліджень і розробок», запроваджена з 2016 року, і показник «фінансування витрат на наукову та науково-технічну діяльність» був трансформований у показник

«витрати на виконання наукових досліджень і розробок». Останній показник також мав тенденцію до зменшення: якщо в 2010 році він становив 0,75% від обсягу ВВП, то в 2020 році – лише 0,41% від обсягу ВВП. При цьому наукові дослідження (зокрема, [15, с. 74]) свідчать, що навіть такий обмежений обсяг ресурсів використовується неефективно, що не дає змоги сформувати достатній обсяг коштів для інтенсифікації розвитку та інновацій.

Законом «Про наукову та науково-технічну діяльність» (ст. 47) [16] передбачено до 2025 року забезпечити обсяги фінансування науки за рахунок усіх джерел на рівні 3% ВВП (згідно Лісабонської стратегії ЄС). Для того, щоб досягти такого показника, держава передбачає використовувати фінансово-кредитні та податкові інструменти, які, на думку законодавців, мають створити сприятливі умови для ефективного провадження наукової та науково-технічної діяльності. Зважаючи на дані, наведені в таблиці 4, досягти такого показника Україні буде дуже складно, якщо взагалі можливо. Наприклад, якщо брати до уваги показник ВВП 2020 року, то 3% від ВВП складає 125823,06 млн. грн., тобто суб'єкти, які фінансували в 2020 році наукові дослідження й розробки, мали б додаткового знайти ще 108,8 млрд. грн., що не вбачається можливим, оскільки реальних неемісійних джерел для отримання такої суми коштів немає. Навіть на початку 2000-х років, коли в Україні спостерігалось стабільне економічне зростання, частка витрат на наукову та науково-технічну діяльність у ВВП лише трохи перевищувала 1%. Тому під великим питанням залишається можливість досягнення 3%-го рівня навіть у 2025 році.

Що стосується бюджетних видатків на ці цілі, то вони, частіше за все, становлять трохи менше половини від усього обсягу фінансування наукової та науково-технічної діяльності й там спостерігається аналогічна тенденція зменшення їх частки у ВВП країни. Водночас, у Законі України «Про наукову та науково-технічну діяльність» [16] зазначено, що держава має забезпечити бюджетне фінансування наукової та науково-технічної діяльності в розмірі, не менше 1,7% ВВП. Така ж

норма діяла і в попередній редакції цього закону від 1991 року. Однак жодного року ця норма закону не виконувалась (тобто була суто декларативною), а фінансування відбувалось у межах наявних ресурсів бюджету (табл. 5). При цьому навіть ВРУ своєю постановою [17] ще в 1999 році визнала незадовільною роботу КМУ щодо забезпечення визначеного законами України рівня фінансування науково-технічної сфери та рекомендувала вжити належні заходи.

Таблиця 5

Стан державного фінансування наукової та науково-технічної діяльності (наукових досліджень та розробок) в Україні з 2000 по 2020 рр. *

Роки	ВВП, млн. грн.	Фінансування витрат на наукову науково-технічну діяльність, млн. грн.	Витрати на виконання наукових досліджень і розробок**, млн. грн.	У т.ч. за рахунок коштів бюджету, млн. грн.	Частка витрат за рахунок бюджету у ВВП, %
2000	176128	2046,339	-	614,514	0,35
2005	457325	5160,4	-	1737,65	0,38
2006	565018	5164,43	-	2054,08	0,36
2007	751106	6149,232	-	2837,9	0,38
2008	990819	8024,759	-	3949,701	0,40
2009	947042	7822,21	-	3429,18	0,36
2010	1120585	8995,894	-	3750,969	0,33
2011	1349178	9591,35	-	3885,04	0,29
2012	1459096	10558,48	-	4774,62	0,33
2013	1522657	11161,064	-	4826,809	0,32
2014	1586915	10320,328	-	4088,391	0,26
2015	1988544	12223,158	-	4296,353	0,21
2016	2385367	-	11530,7	3910,778	0,16
2017	2983882	-	13379,3	4896,372	0,16
2018	3558706	-	16773,7	6222,735	0,17
2019	3974564	-	17254,6	6724,745	0,17
2020	4194102	-	17022,4	7411,791	0,18

* - складено за даними Державної служби статистики України [14]

** - без витрат на виконання науково-технічних послуг

Як можемо бачити з даних таблиці, найбільша частка ВВП України спрямовувалася на фінансування витрат на наукову та науково-технічну діяльність у 2008 році (0,4%), а найменша – в 2016 році (0,16%). Починаючи з 2016 року частка витрат на виконання наукових досліджень і розробок не досягає навіть 0,2% ВВП, хоча в динаміці за 2016-2020 рр. спостерігалось поступове її зростання (з 0,16% у 2016 році до 0,18% у 2020 р.).

Слід зазначити, що показник «Відношення витрат на наукові та науково-технічні роботи за рахунок держбюджету, відсотків ВВП» входить до переліку показників, на основі яких оцінюється рівень інвестиційно-інноваційної безпеки, яка, в свою чергу, виступає субіндексом оцінки економічної безпеки держави (згідно «Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» від 2013 року [18]). Причому цей показник впливає на інтегральний індекс інвестиційно-інноваційної безпеки прямопропорційно (згідно методики є стимулятором), тобто з його зростанням підвищується рівень безпеки. Зважаючи на те, що останніми роками цей показник не досягав навіть критичного рівня (0,2% ВВП), то про забезпечення прийнятного рівня безпеки говорити не можна.

Слід зазначити, що в 2014-2017 рр. спостерігалось не лише подальше зниження рівня бюджетного фінансування наукової та науково-технічної діяльності відносно ВВП, а й пришвидшення цього процесу, бо показники знаходяться нижче лінії тренду. Звичайно, економічне становище країни мало об'єктивні передумови для погіршення, але такі стрімкі темпи (з 0,32% у 2013 р. до 0,16% у 2016 р.) підтверджують висновки багатьох фахівців про фінансування науки за залишковим принципом. Зрозуміло, що збереження тенденції до зниження частки бюджетного фінансування науки у ВВП становить неабияку загрозу для інвестиційно-

інноваційної безпеки нашої країни.

Визначені тенденції та брак коштів у бюджеті також свідчать про низьку вірогідність досягнення навіть до 2025 року нормативу бюджетного фінансування наукової та науково-технічної діяльності на рівні 1,7% ВВП. Для цього потрібно було б дуже сильно перекроїти видаткову частину бюджету та суттєво перебудувати підходи до відбору наукових установ і організацій, які будуть у змозі не тільки освоїти кошти, а й показати інноваційний ефект. Таким чином, постає проблема не лише досягти нормативного обсягу фінансування, а й ефективно розподілити ці ресурси. Також низькою є вірогідність досягнення 3% межі фінансування науки за рахунок усіх джерел, оскільки суб'єкти (зокрема, підприємства) не мають достатнього обсягу власних коштів для реалізації інноваційних проєктів, а співфінансування проєктів за участі держави може нести, зокрема, корупційні ризики.

Проблематичним є також визначення більш-менш оптимальної структури фінансування наукової та науково-дослідної діяльності за видами робіт та галузями наук. Як бачимо з даних, наведених у таблиці 6, найбільша частка фінансування за досліджуваний період припадала на науково-технічні (експериментальні) розробки (більше 50% загального обсягу фінансування); значно менша частка (біля 25%) припадала на фундаментальні дослідження; на прикладні дослідження припадало біля 20%. Таким чином, прикладні дослідження, які мають інноваційний потенціал, фінансувалися за остаточним принципом.

Структура витрат за галузевою ознакою також потребує уваги, оскільки наявна невідповідність між обсягами фінансування та результатами наукової та науково-технічної діяльності. Так, на медичні та сільськогосподарські науки разом витрачається близько 10÷11% загальних обсягів фінансування і близько 64% на

технічні науки.

Таблиця 6

Структура витрат на виконання наукових досліджень і розробок за видами робіт у 2005-2020 рр. *

Роки	Усього		У тому числі:					
			фундаментальні дослідження		прикладні дослідження		науково-технічні (експериментальні) розробки	
	Обсяг, грн.	Питома вага, %	Обсяг, млрд. грн.	Питома вага, %	Обсяг, грн.	Питома вага, %	Обсяг, грн.	Питома вага, %
2005	4,02	100,00	0,90	22,39	0,71	17,66	2,41	59,95
2010	8,85	100,00	2,19	24,75	1,62	18,31	5,04	56,95
2011	9,08	100,00	2,21	24,34	1,87	20,59	5,00	55,07
2012	10,05	100,00	2,62	26,07	2,06	20,50	5,37	53,43
2013	10,56	100,00	2,70	25,57	2,09	19,79	5,77	54,64
2014	9,73	100,00	2,48	25,49	1,91	19,63	5,34	54,88
2015	11,26	100,00	2,47	21,94	2,27	20,16	6,52	57,90
2016	11,53	100,00	2,23	19,34	2,56	22,20	6,74	58,46
2017	13,37	100,00	2,92	21,84	3,16	23,64	7,29	54,53
2018	16,78	100,00	3,76	22,41	3,57	21,28	9,45	56,32
2019	17,26	100,00	3,74	21,67	3,64	21,09	9,88	57,24
2020	17,02	100,00	4,26	25,03	3,97	23,33	8,79	51,65

* - без витрат на виконання науково-технічних послуг

Оцінка результатів свідчить про невідповідність обсягів фінансування та кількості виконаних робіт. Так, наприклад, у 2015 році зі створення нових сортів рослин, порід тварин виконано 2,372 тис. робіт, а зі створення нових видів техніки – 1,7, технологій – 3,1 (разом 4,8 тис. робіт), тобто фінансування технічних наук перевищувало в 7 разів, а за обсягом робіт лише в 2 рази, ніж біологічні та сільськогосподарські науки. Такі невідповідності доцільно

детально досліджувати, проводити оцінку ефективності витрачених коштів та отриманих результатів. У подальшому галузі, які мають найбільшу інноваційну спрямованість, мають отримувати більші обсяги фінансування.

Як можемо бачити з даних, наведених у таблиці 7, галузева структура фінансування в 2005-2020 роках поступово трансформується: скорочується частка природничих і технічних наук, натомість зростає частка сільськогосподарських, суспільних та гуманітарних наук. Це може свідчити про поступову інтенсифікацію наукових досліджень на тих сферах, які останнім часом актуалізуються (зокрема, аграрній сфері) в силу переорієнтації національної економіки. Натомість скорочення витрат на наукові розробки технічного характеру може в майбутньому створити проблеми щодо створення наукоємних технічних розробок.

Таблиця 7

Структура витрат на виконання наукових досліджень і розробок за галузями наук у 2005-2020 рр., %

Роки	Усього	У тому числі:					
		Природні	Технічні	Медицині	Сільськогосп.	Суспільні	Гуманітарні
2005	100,00	25,87	69,59	3,38*	5,76*	3,70	0,84
2010	100,00	32,03	60,94	4,78*	6,45*	5,46	1,58
2012	100,00	34,49	57,87	4,78*	6,46*	6,05	1,59
2013	100,00	32,48	60,29	4,12*	5,96*	5,39	1,83
2014	100,00	32,80	60,30	4,32*	5,99*	4,95	1,95
2015	100,00	27,77	66,63	3,94*	5,16*	3,89	1,71
2016	100,00	21,12	65,17	2,81	5,57	3,30	2,02
2017	100,00	20,20	63,84	3,43	6,14	3,96	2,42
2018	100,00	20,61	63,66	3,67	5,82	4,10	2,14
2019	100,00	21,77	63,32	3,17	5,58	4,30	1,86
2020	100,00	23,17	57,72	4,38	7,15	4,97	2,61

* - у 2005-2015 рр. медичні та сільськогосподарські науки враховувалися у складі природничих наук

Щодо результативності заходів щодо стимулювання інноваційного розвитку України досить показовими є значення Глобального інноваційного індексу (ГІІ), який кожного року публікується Світовою організацією інтелектуальної власності (WIPO) – спеціалізованою установою системи ООН. Як зазначено у звіті цієї організації за 2021 рік [19], ГІІ є довідником з інновацій та «інструментом дії» для країн, які включають його в свої інноваційні програми. Глобальний інноваційний індекс представляє собою рейтинг інновацій за результатами аналітичного дослідження 130 країн світу (зокрема, й України), тобто він ранжує економіки країн світу за їх інноваційними можливостями. Вхідною інформацією (вхідний субіндекс) для розрахунку ГІІ є показники, що характеризують:

- стан відповідних інституцій (політичне середовище, нормативно-правова база, бізнес-середовище);
- стан людського капіталу (освіта, вища освіта, наукові дослідження й розробки (НДДКР));
- стан інфраструктури (інформаційні й комунікаційні технології, загальна інфраструктура, екологічна стійкість);
- складність ринку (обсяги кредитування, інвестицій, торгівлі, диверсифікація та масштаб ринку);
- рівень кваліфікаційної підготовки (наявність і кількість працівників розумової праці, інноваційні зв'язки, рівень засвоєння знань).

Вихідні параметри індексу (вихідний субіндекс) характеризують:

- знання та технологічні результати (створення знань, вплив отриманих знань, розповсюдження знань);
- творчі результати (нематеріальні активи, креативні товари та послуги, онлайн-творчість).

Таблиця 8

**Значення Глобального інноваційного
рейтингу (ГІІ) для України ***

Роки	Глобальний інноваційний рейтинг (ГІІ) для України	Інноваційні ресурси (інноваційні вкладення) (innovation inputs)	Результати інновацій (innovation outputs)
2016	56	76	40
2017	50	77	40
2018	43	75	35
2019	47	82	36
2020	45	71	37
2021	49	76	37

* - за даними WIPO [19]

Таким чином, індекс вимірює інновації, що базується на п'яти групах критеріїв, і включає два субіндекси – субіндекс витрат на інновації і субіндекс результатів інновацій. Загалом індекс поєднує близько 80 індикаторів, які дозволять сформувати багатовимірну систему інновацій.

Як можемо бачити, значення субіндексу результативності інновацій за останні три роки кращі, ніж значення субіндексу інноваційних вкладень (витрат на інновації). За рівнем інноваційних вкладень Україна посідає 76-е місце в рейтингу, що нижче, ніж у минулому році (71-е місце), але вище, ніж у 2019 році (82 місце). За результатами інноваційної діяльності Україна посіла 37 місце в рейтингу, що на 1 щабель нижче, ніж це було в 2019 році. Загальне значення рейтингу для України на 2021 рік погіршилося (України опустилася з 45-го в 2020 р. на 49-е місце в 2021 р.).

Україна посідає 3-є місце в групі, до якої входять 34 країни з доходами нижче середнього, і 32-е місце серед 39 економік Європи. Взаємозв'язок між рівнем доходу (ВВП на душу населення) і результатами інновацій показав, що для

України має місце перевищення очікувань від інноваційних вкладень над реальними результатами економічного розвитку, тобто вкладення коштів в інноваційний розвиток не досягає того економічного ефекту (приросту ВВП на душу населення), який планується (або очікується). Водночас, Україна виробляє більше інноваційної продукції порівняно з рівнем її інвестиційних вкладень в інновації, тобто Україна все ще здатна трансформувати інвестиційний ресурс у достатньо якісні інновації (у звіті з ГП нашу країну віднесли до групи країн «нижньої середини»).

Як зазначено у звіті, Україна за більшістю показників компонентів ГП показує результати вище середнього рівня в групі країн з низьким рівнем доходу; водночас, показники України є нижчими за середні показники європейських країн. Перевагою України є людський капітал (вона показує кращі результати у сфері знань і технологій – 33 місце), а недоліком – інфраструктура (найнижчі показники – 94 місце серед 130 країн світу). Сильними сторонами України в звіті ГП було визнано: державне фінансування середньої освіти, середнє співвідношення учнів та вчителів у загальноосвітній середній школі, можливість вступу до вищого навчального закладу, частка жінок з науковими ступенями, обсяги створеної в Україні інноваційної продукції, частка витрат на програмне забезпечення у ВВП, частка експорту науково-технічних послуг у загальному обсязі експорту, наявність власних торгівельних марок, власних промислових зразків продукції, мобільних додатків. Слабкими сторонами було визнано: політичну й економічну нестабільність, складність визнання банкрутства, відсутність глобальних корпоративних інвесторів у сфері НДДКР, нерозвиненість загальної інфраструктури, низький рівень валового накопичення капіталу, ринкової капіталізації, обсягів інвестицій, а також створеного ВВП на одиницю використаної енергії, недостатня частка валового

мікрофінансового кредитування у ВВП, недостатня залученість венчурного капіталу, капіталу спільних підприємств тощо.

Третя група інструментів стимулювання інноваційного розвитку вітчизняної економіки – податкові стимули – отримала своє відображення в податковому законодавстві й використовується суб'єктами, які, наприклад, створюють індустріальні парки (це стосується застосування пільгового оподаткування щодо місцевих податків, а також мита при ввезенні основних засобів). Однак, не можна однозначно стверджувати, що ці стимули працюють так, як це передбачали законодавці. Як слушно зауважила щодо цього науковець О.О. Кухарева, «процес податкового регулювання потребує осмислення з позицій усвідомлення його об'єктивної логіки розвитку в системі методів державного регулювання» [15, с. 77]. Тобто застосування окремо взятих інструментів, зокрема податкових, має бути логічно вбудоване в єдину систему державного регулювання економічного розвитку в контексті реалізації інвестиційно-інноваційної політики.

Висновки. Останніми роками все більш очевидним стає значне відставання України в науково-технічній сфері не тільки від розвинених країн, але й від постсоціалістичних країн Східної Європи. В таких умовах інноваційний тип розвитку не лише бажаний, а нагально необхідний для країни, що дозволить досягти такого рівня економічного розвитку, яке спочатку буде наближатись, а в подальшому й відповідати принаймні рівню розвитку східноєвропейських країн. Якщо в цьому напрямі не прикладати зусиль, то Україна перейде із стану полупериферійних країн (за світ-системною теорією) до периферійних, для яких характерна відсутність промисловості як такої і сировинна орієнтованість економіки.

Інноваційний розвиток економіки країни можливий за умов поєднання зусиль держави та приватних власників

капіталу. Очевидно, що вітчизняні підприємства наразі не мають достатнього обсягу капіталу для реалізації інноваційних проєктів самотужки; крім того, досить часто власники цих підприємств не бажають вкладати капітал у такі проєкти, зважаючи на їх ризиковість у зв'язку з наявністю різного роду загроз (макроекономічна й політична нестабільність у країні, корупційні ризики, недосконала система юридичного захисту власності, можливість рейдерства тощо). Тому тут необхідний стимулювальний вплив держави на розвиток інноваційної діяльності суб'єктів підприємництва.

В Україні стимулювання інноваційного розвитку здійснюється за допомогою різних засобів та інструментів, зокрема через створення інноваційних парків (до складу яких можна віднести технологічні, наукові та індустріальні (промислові) парки), фінансування інноваційної (науково-технічної) діяльності за рахунок бюджетних коштів, застосування податкових інструментів (зокрема, податкових пільг та спрощеної системи оподаткування). Водночас, не зважаючи на таке розмаїття стимулів, темпи інноваційного розвитку економіки України не можна вважати прийнятними. При цьому інноваційні парки поки що не дають відчутного ефекту, оскільки більшість із них досить довго знаходиться на первинних етапах формування; обсяги фінансування наукових досліджень і розробок є досить низькими, при цьому розподіл такого фінансування пов'язаний з корупційними ризиками, що не сприяє його ефективності. Все це виступає бар'єром для переходу економіки України до більш високого технологічного укладу.

Список використаних джерел:

1. Про основи національної безпеки України [Електронний ресурс]: Закон України від 19.06.2003 № 991-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>.

2. Кириленко В.І. Інвестиційна складова економічної безпеки: монографія. К.: КНЕУ, 2005. 232 с.
3. Зубко Г. Шостий технологічний уклад: інфраструктурно-правовий аспект. *Адміністративне право і процес*. 2019. № 11. С. 218-229.
4. Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків [Електронний ресурс]: Закон України від 16.07.1999 № 991-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991-14#Text>.
5. Про індустриальні парки [Електронний ресурс]: Закон України від 21.06.2012 № 5018-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5018-17#Text>.
6. Про затвердження Порядку прийняття рішення про включення індустриального (промислового) парку до Реєстру промислових (індустриальних) парків [Електронний ресурс]: Постанова КМУ від 16.01.2013 р. № 216. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/216-2013-%D0%BF#Text>.
7. Положення про Міністерство економіки України [Електронний ресурс]: затверджене Постановою КМУ «Питання Міністерства економіки» від 20.08.2014 р. № 459 (в редакції Постанови КМУ від 17.02.2021 р. № 124). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-%D0%BF#Text>.
8. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки року [Електронний ресурс]: Постанова КМУ від 05.08.2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>.
9. Індустриальні парки в Україні: Офіційний веб-сайт Міністерства економіки України [Електронний ресурс]. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=6463d3ba-aa13-4e54-8db9-0f36642c43d9&tag=IndustrialniParkiVUkraini>.
10. Про наукові парки [Електронний ресурс]: Закон України від 25.06.2009 № 1563-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1563-17#Text>.

11. Про внесення змін до деяких законів України щодо активізації діяльності наукових парків [Електронний ресурс]: Проект Закону України від 07.09.2021 № 1708-IX. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=4236&skl=10.

12. Наукові парки: Офіційний веб-сайт Міністерства освіти і науки України [Електронний ресурс]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/nauka/innovacijna-diyalnist-ta-transfer-tehnologij/naukovi-parki>.

13. Технологічні парки: Офіційний веб-сайт Міністерства освіти і науки України [Електронний ресурс]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/nauka/innovacijna-diyalnist-ta-transfer-tehnologij/tehnologichni-parki>.

14. Державна служба статистики: Офіційний сайт. Наука, технології та інновації [Електронний ресурс]. URL: <http://ukrstat.gov.ua>.

15. Кухарева О.О. Інноваційно-інвестиційні перспективи розвитку економіки України. *Moderní aspekty vědy*: XIII. Díl mezinárodní kolektivní monografie. Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2021. str. 548. С.61-97.

16. Про наукову і науково-технічну діяльність [Електронний ресурс]: Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/848-19>.

17. Про стан фінансування науково-технічної сфери держави [Електронний ресурс]: Постанова ВРУ від 16.06.1999 № 746-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/746-14>.

18. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс]: затверджені наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodichniRekomendatsii>.

19. Global Innovation Index Report 2021 (14th Edition). World Intellectual Property Organization (WIPO). URL: https://www.wipo.int/global_innovation_index/en/2021/.

20. Склярів Р. Інноваційні парки: досвід України та світу [Електронний ресурс]. БІЗНЕС (07.03.2019). URL: <https://business.ua/uk/innovatsijni-parki-dosvid-ukrajini-ta-svitu>.

21. Про схвалення стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року [Електронний ресурс]: Розпорядження КМУ від 10.07.2019 р. № 526-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#Text>.

ODDÍL 4. ÚČETNICTVÍ, ANALÝZY A AUDIT

§ 4.1 THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF IDENTIFICATION OF THE BEHAVIOR OF THE TOTAL LIQUIDITY INDICATOR IN THE SYSTEM OF EVALUATION INDICATORS (Lazaryshyna I.D. National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine)

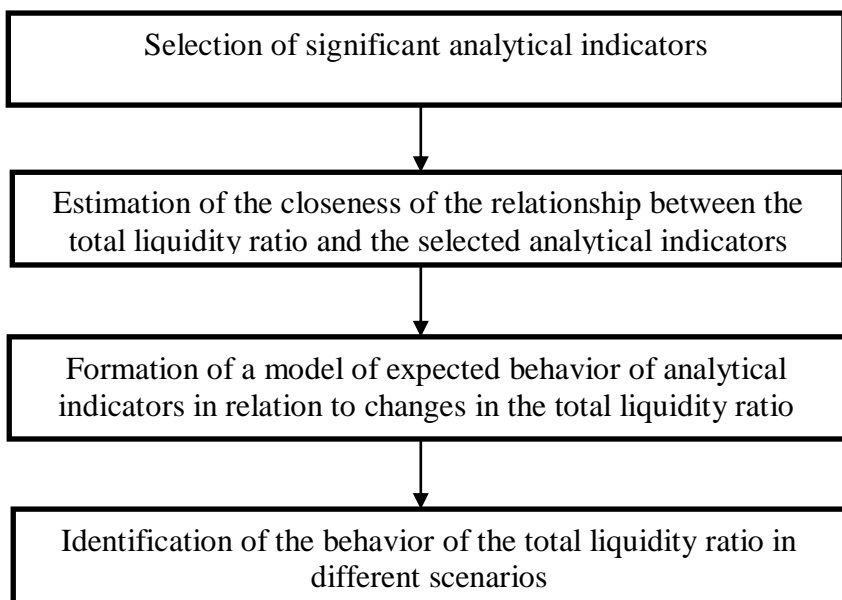
Introduction. The XXI century is characterized by the transition to the information economy - an economy based on, along with material, information resources. The usefulness of economic information and the effectiveness of management decisions depend on the quality, representativeness, reliability and other qualitative characteristics. Today, problems related to the improvement of analytical information as a component of economic information are the subject of research by many scientists: F.F. Butynets, N.A. Volkova, E.V. Mnykha, O.V. Oliynyk, I.M. Parasiy- Vergunenko, M.S. Pushkar, I.B. Sadovska, V.V. Sopko, S.I. Shkaraban and others. However, the implementation of the search function of analysis through the identification of the behavior of the main analytical indicators that form the information support of operational and strategic management is insufficiently studied. The purpose of the article is to substantiate the theoretical and methodological principles of identifying the behavior of the general solvency indicator in the system of evaluation indicators based on the use of general scientific and special methods of scientific research.

Main presentation. Today, there are a significant number of indicators that variously characterize all activities of the enterprise, assets, calculations, capital, liabilities, expenses, income, financial results, cash flows, risks, investments. Each of these indicators by itself or in a system of other indicators,

grouped by a certain attribute, creates an information base for making appropriate management decisions. One of the most relevant in the system of operational and financial management is a group of liquidity indicators. From the level and dynamics of liquidity and solvency depends on the financial condition of the enterprise as a whole and the ability to achieve tactical goals. However, the issues of their dependencies and interdependence with other financial indicators have not been studied. Although this question is relevant, because any indicator does not exist in the abstract, it is influenced by other indicators of activity, as well as - the dynamics of the indicator has a direct or inverse effect on other indicators. The algorithm for identifying the behavior of the total liquidity ratio in the system of evaluation indicators of the enterprise is shown in Fig.1.

Fig. 1. Algorithm for identifying the behavior of the total liquidity ratio in the system of evaluation indicators of the enterprise

First, it is necessary to select significant for the study of analytical indicators. In the second stage, the closeness of the relationship between the total liquidity ratio and the selected analytical indicators is assessed. The results of the assessment allow to form models of the expected behavior of analytical indicators in relation to the change of the total liquidity ratio. At the final stage of the study, the behavior of the total liquidity ratio is identified in different scenarios.

To select significant analytical indicators and establish the closeness and nature of their relationship with the total liquidity ratio, it is important to adhere to the relevant principles and qualitative characteristics of the usefulness of analytical information - relevance and representativeness (Fig. 2).

The following indicators meet these requirements the most:

- Total costs;
- Total income;
- The overall financial result of the enterprise;
- Working capital;
- Net cash flow of the enterprise;
- Coefficient of financial independence;
- Absolute liquidity ratio;
- The period of inventory turnover;
- The period of turnover of receivables;
- Return of current assets;
- Total value of property.

To determine the nature of the direct and inverse relationships of the respective ratios of 11 analytical indicators over 30 observation periods, a linear correlation coefficient was calculated. The nature of the correlation dependences of the selected analytical indicators in relation to the total liquidity ratio is summarized in table. 1.

Table 1

**The nature of correlations of significant analytical indicators
with the total liquidity ratio**

	<i>The ratio of indicators</i>	<i>The value of the linear correlation coefficient</i>					
		<i>Direct connection</i>			<i>Inverse connection</i>		
		<i>weak 0,1:0,3</i>	<i>average 0,3:0,7</i>	<i>close 0,7:0,99</i>	<i>weak (-0,1): (-0,3)</i>	<i>average (-0,3): (-0,7)</i>	<i>close (-0,7): (-0,99)</i>
	2	3	4	5	6	7	8
1.	Coefficient of financial independence			0,963			
2.	Absolute liquidity coefficient			0,895			
3.	Total costs			0,892			
4.	Total income			0,866			
5.	The overall financial result of the enterprise			0,743			
6.	The period of turnover of receivables			0,726			
7.	The period of inventory turnover		0,662				
8.	Working capital		0,581				
9.	Net cash flow	0,107					
10.	Return of current assets		0,592				
11.	Total value of property						

There is a high value of the linear correlation coefficient of the total liquidity ratio and a close direct relationship with the indicators:

- coefficient of independence - 0.963;
- absolute liquidity ratio - 0.895;
- costs - 0.892;
- income - 0.866;
- financial result of activity - 0,743;
- the period of turnover of receivables - 0.726.

Taking into account the nature of the dependencies of analytical indicators will allow accountants, auditors, financial managers to forecast and regulate the level of total liquidity ratio and other identified indicators.

We form a model of the expected behavior of analytical indicators in relation to the nature of changes in the average liquidity ratio (table 2).

Table 2

Model of expected behavior of analytical indicators in relation to the total liquidity ratio

	The ratio of indicators	Straight			
		Perma nent	Conditionally- permanent	Conditionally constant	Changeable
1	2	3	4	5	6
1.	Coefficient of financial independence				+
2.	Total value of property				+
3.	Absolute liquidity coefficient				+
4.	Total costs				+
5.	Total income				+
6.	The overall financial result of the enterprise				+
7.	The period of turnover of receivables				+
8.	The period of inventory turnover			+	
9.	Return of current assets			+	
10.	Working capital			+	
11	Net cash flow (cash flow adequacy)	+			

The total coverage ratio is an important indicator of the level of solvency of enterprises. According to the results of our study (Table 2), the dynamics of this indicator affects or is influenced by the dynamics of groups of indicators.

The first group of such indicators, calculated on the basis of the balance of the relevant accounting accounts, include:

- coefficient of financial independence;
- total value of property;
- absolute liquidity ratio;
- cash turnover period;
- the period of turnover of receivables.

The second group of indicators, the behavior of which is adequate to the dynamics of the total coverage ratio, and which are determined by the turnover of synthetic accounts, include:

- the coefficient of synchronicity of the flow of accounts payable;
- costs;
- incomes;
- gross cash flow;
- coefficient of synchronicity of receivables and payables flows;
- cash flow business activity ratio;
- the coefficient of synchronicity of cash flow;
- flow of working capital;
- the total financial result of the ordinary activities of the enterprise.

The predominance of the dependence of the behavior of the indicators of identified cash flows and sources of funds on the behavior of the total coverage ratio and vice versa is noteworthy. Which indicates the correctness of the above methods.

It should be noted that the models of expected behavior have a cumulative effect - that is, the possible behavior of many indicators is monitored simultaneously.

On the basis of the proposed models it is possible to predict and, accordingly, regulate the behavior of the main evaluation indicators in real time.

For example, in accordance with institutional approaches to assessing the investment attractiveness of enterprises and

organizations; analysis of the financial condition of enterprises subject to privatization; detection of signs of insolvency of the enterprise provides for the use of the coefficient of total coverage. Appropriate methods determine its normative value and the positive nature of the dynamics. Therefore, when planning the identified level of growth of this indicator, one should expect the behavior of the indicators calculated according to the balance and turnover of the relevant synthetic accounting accounts, given in table. 2. Also, if according to forecasts, and taking into account the existing negative trends in the solvency of the enterprise, it is expected to reduce the value of the total coverage ratio, according to table. 2, formed according to table. 1, will build an appropriate scenario of the behavior of the main evaluation indicators (Table 3).

Table 3

Model of possible scenarios of behavior of analytical indicators in relation to the nature of changes in the average coefficient of total coverage

	<i>The ratio of indicators</i>	<i>Dynamics of the total coverage ratio</i>	
		<i>To increase</i>	<i>To reduce</i>
1	2	3	4
1.	Coefficient of financial independence	increasing	reducing
2.	Total value of property	increasing	reducing
3.	The coefficient of synchronicity of the flow of accounts payable	increasing	reducing
4.	Absolute liquidity coefficient	increasing	reducing
5.	Total costs	increasing	reducing
6.	Total income	increasing	reducing
7.	Gross cash flow	increasing	reducing
8.	Coefficient of synchronicity of receivables and payables flows	increasing	reducing
9.	Cash flow business activity ratio	increasing	reducing

10.	Cash flow synchronicity ratio	increasing	reducing
11.	Cash turnover period	increasing	reducing
12.	Working capital flow	increasing	reducing
13.	The overall financial result of the enterprise	increasing	reducing
14.	The period of turnover of receivables	increasing	reducing
15.	The period of turnover of raw materials	unchanged	unchanged
16.	Return on current assets	not specified	not specified
17.	The coefficient of synchronicity of the flow of raw materials	not specified	not specified
18.	Integral coefficient of synchronicity	not specified	not specified
19.	Working capital	not specified	not specified
20.	Coefficient of synchronicity of receivables flow	not specified	not specified
21.	Net cash flow (cash flow adequacy)	not specified	not specified

The use of the Model of possible scenarios of behavior of analytical indicators in relation to the nature of changes in the average coefficient of total coverage allows to implement the predictive function of analysis - ie depending on the identified trends in assets, capital, liabilities, costs, revenues, financial results, investments, cash flows, it is possible to make a reasonable forecast of the dynamics of other control indicators without excessive labor-intensive operations and to select the best scenarios in the financial management system.

Analytical support for managerial decision-making in modern economic conditions, characterized by the constant existence of elements of uncertainty, should take into account various scenarios of development of certain economic phenomena and events. They, in turn, are determined by the provisions of the theory of value, the theory of chaos, the theory of interests, the apparatus of fuzzy logics.

Conclusion. Business entities do not always use only formalized quantitative information. Quite often they use less clear logic, expert assessments of the possible dynamics of evaluation indicators and build their rational behavior on them. Therefore, the use of the proposed methodological approach to outline the expected behavior and possible scenarios of change identified as the most important in the management of indicators is a relevant and important area of using methods of analysis of synthetic accounting accounts. In addition, they can be used in expert systems in an automated information environment to build a database.

Another important area of use of the proposed methodological approaches and methods of analysis of flow synchronicity is investment risk - management. These approaches provide the following functions: scanning (systematic monitoring of evaluation indicators); monitoring (periodic formation of the reporting database); operational regulation of financial and economic activities of the enterprise. As a result, it is through the use of, among others, methods of analysis of the synchronicity of flows and models of expected behavior of the main evaluation indicators, provides more effective management of financial condition and financial results of investor enterprises and recipient enterprises.

Taking into account the behavior of indicators that is relevant in making managerial decisions – that is the magnitude and nature of changes that can be adjusted as a result of decision-making - a necessary component of effective financial management on a multi-alternative basis. The implementation of the proposed methodological approach allows to achieve a more rational behavior of management entities.

ODDÍL 5. EKONOMIKA A ŘÍZENÍ PODNIKU

*§ 5.1 THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS
FOR DEFINING THE ORGANIZATIONAL DEVELOPMENT
OF AN ENTERPRISE AND ESTIMATING ITS EFFICIENCY
(Ralko O.S. National University of Life and Environmental
Sciences of Ukraine, Vasiukhno M.O. National Aviation University)*

Introduction. The concept of organizational development has been developing since the 1930s. And has two main trends: research and practice of laboratory training; analysis of the organization and feedback systems. Classical concepts and definitions of organizational development were based on the fact that the main task of organizational development professionals is to help organizations solve problems that hinder the efficient use of human resources; create an organizational environment that promotes the development and self-improvement of each employee of the organization and achieve more successful and productive functioning of the organization as a whole. Modern concepts of organizational development emphasize the maximum integration of individual needs and interests of employees, goals and objectives of the organization as a whole, as well as the creation of structures, systems and processes that would provide continuous improvement of the organization.

Results. The study of modern theoretical approaches to organizational development is of great scientific and practical importance, as in the scientific literature often use and identify the concepts of “organizational development”, “evolution of the organization”, “organizational development”, “development strategy”, resulting in terminological ambiguity understanding of the concept of “organizational development of the enterprise”.

In particular, theoretical studies of organizational development are presented in the works of such scientists as: Samochkin V.N., Koryagina S.V., Ivashkovskaya I.V., Goncharuk V.A., Prigogine A.I., Potrashkova L.V., Sorokina L.V., Pogorelov Y.S., Afanasyev N.V. and others [1-6].

In general, the term “development” means the process of natural change, transition from one state to another, more perfect; transition from the old qualitative state to the new, from simple to complex, from lower to higher. From another point of view, development is an irreversible, directed, natural change of matter and consciousness, their universal property; as a result of development there is a new qualitative state of the object - its composition or structure [7].

According to A.V. Vasylenko, development is the property of a new quality that strengthens the viability of the enterprise in a changing environment [8, p. 16]; unleashing hidden opportunities and potential.

From the point of view of macroeconomic approach, economic development is characterized by changes in market and production conditions over time, during which investment, innovation, technical and technological factors of the economy, as well as factors of economic property and economic mechanism play a significant role [10, p. 5] and is a process of functioning and evolution of the economic system in the long run, which occurs under the influence of economic conflicts, needs and interests.

Thus, development is a change due to the objective necessity of social progress; it is a process that is the result of successive actions that gradually lead the organization to quantitative and qualitative growth. Depending on the dynamics of trends in quantitative and qualitative changes, development can be characterized as stable, gradual (evolutionary); intense and abrupt (revolutionary).

Thus, despite the different definitions, the defining moment

of the organization's development is stability as the ability of the system to maintain its working condition in achieving the planned results in the presence of various disruptive effects. Therefore, the difference between development and economic growth is that sustainable development is possible only in the absence of economic growth [11].

Thus, the quantitative increase in the production of economic goods characterizes economic growth, which, provided the acquisition of new quality characterizes development. Economic growth can be defined as a sustainable process of growth of production capacity of the enterprise. The situation, which is characterized by trends opposite to economic growth, corresponds to the economic downturn. Evolutionary development is the result of gradual objective changes that the organization can counteract by activating internal capacity. Revolutionary development is due to rapid change and the involvement of external resources to obtain a new quality.

The theoretical difficulty of clearly defining the concept of “organizational development” can be justified by different views on the goals of organizational development by representatives of different organizational theories.

The term “development” can be characterized by common features that are inherent in it: quantitative and qualitative changes in the object of development. Thus, development can be defined as changes in the object, leading to its transition to a qualitatively new state.

Organizational development can be considered as a complex that includes basic values and principles; a set of concepts and models that form the theoretical basis of organizational development; a large number of methods and tools by which organizational development programs are implemented in practice. Representatives of the flow of organizational development can be divided into two groups - on the one hand, research and practice of laboratory training, which

are closely related to the flow of T-groups, and on the other - analysis of the organization and feedback systems.

Another source of concepts and practices of organizational development is a study of the analysis of the organization and feedback systems. Almost simultaneously with the development of laboratory training techniques, a team of researchers at the University of Michigan's Survey Research Center began to apply a model of analysis of Kurt Levin's activities to study the functioning of organizations. Rance Likert and Floyd Mann conducted a global large-scale study of Detroit Edison's activities, systematically providing feedback to all departments in which data was collected. Obtaining information about their own activities by departments and working groups helped to increase the efficiency of groups and improve the system of analysis of organizational activities and feedback [12].

In 1964, the Organizational Development Research Network (OD Network) was established, an international organization that brings together organizational development practitioners from around the world. At about the same time, the Department of Organizational Development was opened at the American Academy of Management.

The late 1960s and 1970s were a period when a behavioral approach prevailed in management theory, and organizational development was seen by many scholars as a solution to all problems related to improving the effectiveness of organizations. Comprehensive programs using different approaches have been introduced in a number of American companies, such as General Motors and Corning Glass, and several British ones. A study by American scientists, to the results of which French referred, found that a positive effect was manifested in 70-80% of cases. French identifies typical goals of studying the program of organizational development: to increase the level of trust and support among members of the organization; increase the number of discussions of organizational issues both within and

between groups, instead of ignoring them; create an environment in which the role of leadership is growing, based on knowledge and skills; increase openness to communication directly, vertically and diagonally of the organizational structure; increase the level of personal satisfaction and enthusiasm in the organization; find a synergistic solution to recurring problems (synergistic are creative solutions in which $2 + 2$ equals more than four, in which all parties benefit much more from cooperation than from conflict); increase the level of personal and group responsibility in planning and implementing a strategy [13].

The theory of organizational development from behavioral positions had both supporters and critics. Doubts about the effectiveness of the study of organizational development on the basis of small groups were first voiced in the 1970s by R. Kahn. In 1974, he wrote: “This is not a concept, especially in the scientific sense of the word: it is not precisely defined, it cannot be reduced to concrete, constant, observational behavior; it cannot be described and tested in a specific workplace using logically related concepts and theories. Taking into account the above, in my opinion, despite the serious errors and gaps, it can be improved by providing an acceptable definition and creating a full theoretical justification” [14, p. 490].

During the 1980s and 1990s, the emphasis on organizational development as a concept of behavioral science shifted to a number of other areas of organizational theory. Some, such as organizational transformation, have features similar to organizational development. Others, such as team building, change management and culture management, are based on the basic ideas developed by the authors of the theory of organizational development, specialists who practice organizational development.

Gordon Lippitt describes the renewal of the organization as “the process of proposing, creating and maintaining under

control such necessary changes that enable the organization to become and remain viable, adapt to new conditions, solve problems, draw conclusions from its experience” [15].

Wendel French and Cecil Bell define organizational development as “long-term work to improve problem-solving and renewal processes in the organization by more effectively co-regulating the organization's cultural tenets - with a special focus on culture within formal working groups - through change agent or catalyst.” and the technology of applied science of behavior, which includes the study of actions.

Problem-solving processes are related to how the organization evaluates and decides on opportunities and threats that arise in the external environment. French and Bell ask the question: “Does the organization relate to its external environment, and therefore to its mission, from the standpoint of a decade ago, or is it constantly reviewing its goal and methods of achieving it in the light of present and future?” [13].

The culture associated with the social system of the organization is the prevailing norms of behavior, feelings, attitudes and values of people working in the organization.

Formal working groups are considered the main object of organizational development. Such a group consists of a leader and his subordinates. According to French and Bell, “much of the development of managers focuses on the individual manager or foreman - not on his working group.” In contrast, the concept of organizational development focuses on the whole working group.

The change agent, or catalyst, is used to get different people in an organization to pay attention to issues such as attitudes toward different aspects of organization and management; determining what exactly hinders the work; how to do the job more efficiently, etc.

As a rule, crisis triggers are the impetus for change. Changes in strategy, production processes, structure and culture

can be made gradually, in the form of small steps or radically, in the form of large leaps. Accordingly, it can be an “evolutionary” and “revolutionary” model of change.

The new organizational strategy becomes global in nature, regardless of the scope of the enterprise. Thus, A. Lahti points to a new type of organizational processes that are a consequence of globalization. Large-scale and hierarchical organizational structure contributed to organizational development in an industrial society, when the advantage of the organization was associated with its location and cost of labor. At the present stage, the advantages of the organization lie in the network of its business relations, and their implementation requires a flexible type of organization [16, p.158].

Particular importance in the study of modern organizations is given to their existence not only in the actual social, but also in virtual reality, where instead of things (existing) is a simulation (image). The following are recognized as universal properties of virtual reality: immateriality of influence / action (what is depicted reproduces the effects that are characteristic of the materialized); conditionality of parameters (artificial and changeable objects); ephemerality (freedom of entry / exit provides the possibility of interruption and resumption of existence). The transition from the real world to the virtual has provoked some scientists to present virtualization as a paradigm of new change, including organizational. Virtualization of organizations is a social process, during which the value understanding of the organization, their goals and functioning is reconsidered. In these conditions, office design, support for the attributes of a certain appearance of workers and the organization in which he works, corporate image and other “non-economic”, social and socio-psychological aspects of the organization not only acquire economic meaning and become a commodity, but also a systemic factor development.

Institutionalization of modern organizations includes the

use of marketing technologies that streamline organizational dynamics. At the same time, the role of coordinating the processes taking place in the macro and micro environment of the organization is increasing. The adequacy of the organizational form of social expectations of both staff and their external environment becomes a factor in the viability of the organization.

In 1991, American management specialists M. Hammer and J. Champy basically formulated the concept of business reengineering (“revolutionary” model of change). In their opinion, economic reengineering is a fundamental rethinking and radical redesign of the enterprise and its most important processes. The result is a sharp (by an order of magnitude) improvement in the most important quantifiable indicators of costs, quality, service and timing [17].

Organizational development (“evolutionary” model of change) is based on the concept of planning, initiating and implementing processes of change in the social system with the involvement of a large number of participants. From this point of view, organizational development can be defined as a long-term, thorough, comprehensive process of change and development of the organization (enterprise) and the people working in it.

In the context of these features, it can be understood that any organization operating in a market environment implements two trends: operation and development. If functioning is the support of vital activity, preservation of functions that determine the integrity of the organization, qualitative certainty, essential characteristics, then development is the achievement of a new quality that determines the sustainability (sustainability) of the organization, its growth.

According to Panina O.M., organizational development is a set of theoretical concepts and practical techniques aimed at helping organizations gain more flexibility and adapt to change, and managers - to acquire the necessary skills [18].

Thus, the classic concepts and definitions of organizational development were based on the fact that the main task of organizational development professionals is to help organizations solve problems that hinder the efficient use of human resources, create an organizational environment conducive to development and self-improvement of each employee. Modern concepts of organizational development emphasize the maximum integration of individual needs and interests of employees, goals and objectives of the organization as a whole, as well as the creation of structures, systems and processes that would provide continuous improvement of the organization.

World-renowned corporations such as Proctor & Gamble, General Motors, Heinz Foods, IBM, Polaroid, The Royal Dutch Shell Group and many others are among the organizations that have long and successfully implemented organizational development programs.

Summarizing the existing theoretical approaches to organizational development, it should be noted that:

1. Organizational development is seen as a process of evolutionary or revolutionary changes that accompany the functioning of organizations.
2. As changes taking place in the social environment of organizations in terms of increasing the human resources of the organization as a whole and individual members of its workforce.

Among the basic principles of organizational development include the following provisions:

- Organizational development considers the organization as an open living system. This means that organizations do not exist in a vacuum, but constantly interact with their environment, respond to changes that occur in it, and adapt to them. As in nature, in human society survives not the strongest, but the most adapted. Today we can say with confidence that it is the ability to adapt and is the first and most necessary condition for the

effectiveness of the organization.

- Holistic approach to the organization - another important attitude of modern organizational development. Today, organizational development practices not only help the organization get rid of difficulties, they try to teach it to maintain an effective state and constantly update.

- As organizational development seeks to help the organization become a self-renewing and learning system, involving employees in the organizational development process is a necessary element of organizational development. Cooperation and mutual support among the members of the organization is one of the most important components of the successful functioning of the organization as a whole. By enabling people to participate in change, enabling them to make decisions that directly affect their work, we not only reduce resistance to change, but also create conditions for maximizing the potential of each employee of the organization, which increases the overall efficiency of its activities.

- People and their relationships at all levels of the organization - its main resource and key to success. Organizational development works with individuals and groups, paying special attention to the processes that take place between them. No technological, product or structural innovation will be successful if the factor of interpersonal and intergroup interaction is not taken into account during its implementation.

Basic attitudes of organizational development can be transformed into the implementation of the following principles as:

- Flexibility as adaptability;
- Target orientation;
- Evolution;
- Revolutionary changes;
- Systematization.

Organizational development is based on several important

ideas about the behavior of people in organizations. "Today, organizational development practices must think globally and have high cross-cultural competence. Without experience in different cultures and the ability to adapt culturally, they will not be able to meet the realities of the modern world" says Gerald Glover, RODP3. Thus, adaptation in different cultures becomes one of the most important tasks of modern organizational development [19].

Another problem area for organizational development today is the use of information technology and telecommunications. Virtual teams are now becoming a fairly common way to organize work, but they also face no less than traditional organizations problems.

Organizations are emerging, evolving, succeeding, aging, and eventually ceasing to operate. A small number of them exist indefinitely, none live without change. New organizations are formed daily. At the same time, hundreds of organizations are liquidated forever every day. Those who know how to adapt - prosper, inflexible - disappear. Some organizations grow faster and perform better than others. The leader must know what stage of development the organization is at, and assess the extent to which the accepted leadership style corresponds to this stage. That is why the concept of the life cycle of the organization as expected changes with a certain sequence of states over time is widespread. Applying the concept of life cycle, we can see that there are clear stages through which organizations go, and that the transitions from one stage to another are predictable, not accidental.

Enterprise life cycle is a set of predictable changes with a certain sequence of states over time [20].

Numerous studies show that organizations develop confidently throughout their lifecycle when they have a sound strategy and resource efficiency; are rebuilt when they no longer meet the chosen goals; die when they become unable to perform their tasks.

Some of the most common models of organizational development were developed in the United States in the period 1967-1983: the models of A. Down, I. Adizes, A. Greiner, B. Livehud, and others.

At the present stage, one of the most popular evolutionary theories is the theory of survival of the organization in the conditions of “structural changes”, which is based on the following provisions: specialized enterprises are generally more perfect than diversified, but less viable; over time, profitability tends to decrease; with age, the “mortality” of organizations tends to decrease. The authors of this theory believe that in any organization there is a struggle between forces interested in improving the efficiency of its activities and its survival. In the early stages of development after the creation of the organization, efficiency plays a key role, but over time the organization enters a period of “shock”, when the greatest strength is the antagonistic interests of different groups inside and outside the company. According to this model, each organization aims to “shock” rather than increase efficiency. However, this trend can be reversed if management manages to resist the forces that push the organization to survive ineffectively through organizational innovation, externalization of employment, mergers and acquisitions [21, pp.24-25].

The list of a large number of conditions for success in the enterprise determines the relevance of developing a system of efficiency indicators and models of automated synthesis of organizational structure of the enterprise with specified properties that stabilize the effective operation of the enterprise and improve organizational structure. The transition between stages of the life cycle depends on the specific conditions of the enterprise.

According to Milner B.Z., the life cycle of the organization is directly and related to the life cycle of the product - a time interval that includes several stages, each of which differs in the

special nature of the process of changes in production over time. A distinction should be made between: full product life cycle; product life cycle in the field of production; product life cycle in the field of consumption. The full product life cycle includes the time of creation, the time during which the product is produced and the time of operation of products by consumers. This concept is used for planning marketing and supply and marketing activities, the organization of after-sales service of products, the choice of adequate forms of management and the creation of the necessary structural units.

The concept of life cycle indicates the most characteristic symptoms of the collapse of the organization, manifested in the stage of decline. These include, in particular: declining demand intensifies competition and complicates its forms; the competitive strength of suppliers increases; the role of price and quality in competition increases; the complexity of managing the growth of production capacity increases; the process of creating product innovations becomes more complicated; reduced profitability.

Current trends in the development of organizations: the development of integrated operating systems, the development of organizational structures, the development of quality management systems, the development of incentive systems, the stabilization of employees, the involvement of employees in management.

The goals of enterprise development can be considered through the prism of generally accepted organizational theories.

Proponents of population-environmental theory (often called natural selection) argue that the environment chooses the characteristics of organizations that are most suitable for it, that is, the company develops to match the environment as fully as possible to its characteristics.

Organizational characteristics that correspond to the external environment are achieved through continuous

management improvement, their characteristics are: the presence of process-oriented units; departmentalization by result; centralization of strategic functions and functions of general management; decentralization of basic and service management functions; creation of matrix and project groups for the purposes of innovative development; organization of cross-functional teams of specialists focused on the production of key products, a particular group of consumers, a specific market.

One of the most famous followers of the theory of economics of operating (or transactional) costs O. Williamson proposed to compare business operations with the structure of the organization, based on savings in operating costs. According to him, the creation of the organization is a response to the uncertainty of the environment. Hence the desire to build a higher level organization (trust, holding, etc.), which would allow to control the behavior of the partners involved through direct monitoring, audit and other mechanisms.

In this regard, the company embodies a new alliance of different activities. The key figures here are qualified employees (this is the professional core of the company). The second level consists of subcontractors - companies or individual professionals who perform certain functions better and cheaper than others. The third level is a flexible workforce (part-time workers and temporary staff).

The starting point of the theory of dependence on resources - companies do not just play the role of passive observer of external influences, but try to manage the external environment to achieve their own benefits. At the same time, no enterprise is able to create all the resources it needs [21].

The company has a strategic choice. The solution is formed in the presence of a number of alternatives and active influence on the environment.

According to proponents of the theory of dependence on resources, the development of enterprises took place through the

creation of integrated corporate structures that conduct joint activities on the basis of asset consolidation or contractual relations. In world practice, such forms of them as corporations, holding companies, financial-industrial groups, consortia, strategic alliances, network organizations are widely used. They are the result of strategic choices in a resource-constrained environment.

Summarizing the existing views on the definition of organizational development, we propose the following interpretation. Organizational development is an evolutionary or revolutionary change in the internal environment of the organization, which occurs as a result of adaptation to changes in the external environment and involves the organization of successive stages.

Thus, the development of enterprises involves the following options: internal growth through the use of own resources; mergers and acquisitions as a means of increasing resources; redistribution of internal resources, focusing them on priority areas; termination or limited activity of non-priority areas of activity, not provided with resources, through the sale of shares and assets or internal liquidation - reorientation; separation, transfer of unsecured activities to other contractors on a contractual basis, through the sale or allocation of assets. In market conditions, the catalyst for change in the organizational system is the development of certain elements of the overall strategy of the enterprise. In turn, most of the strategy is determined by the stage of the “life cycle” of the enterprise. In this relationship, the “life cycle” and individual elements of the strategy of the industrial unit significantly affect the distribution, speed and periodicity of the organizational system and its elements. The process of evolution of the elements of the organizational system takes place constantly, throughout the “life cycle of the enterprise”. At the same time, it significantly affects the final results of production systems over the long term. Thus

processes of organizational development are conditionally divided into processes of development of separate elements of organizational system and development of organizational system as a whole.

The issues of efficiency and criteria for its measurement are considered differently by different economic schools, trends and individual scientists, which causes to ambiguity in the perception and use of this concept, both in scientific and practical activities.

According to Andriychuk V.G., efficiency is the effectiveness of a certain process, action, which is measured by the ratio between the result and the costs (resources) that caused it [22, p.9].

The essence of efficiency is reflected in the ratio of the end result - the effect on the used production resources.

“Efficiency” as a concept has two meanings. This term can refer to both economic and technical efficiency, which means the use of a minimum amount of resources to achieve a certain amount of output or to achieve maximum output at a fixed cost of certain resources. Since technical efficiency does not take into account the different cost of different resources, or different benefits from the production of different products, the approach built solely from the standpoint of technical efficiency can’t find the most acceptable solutions. Economic efficiency is to ensure absolute and / or relative (in relation to the volume of production) savings of production resources (or their preservation) while achieving (maintaining) the volume and range in accordance with the need for them [23, p.18].

In the economic literature, there are three fundamentally different approaches to assessing the economic result of production: resource, cost or cost, resource-cost.

Expenses include depreciation, material and other expenses, labor costs with deductions for social activities.

When determining costs, there is the problem of the totality

of monetary expression of a set of resource components: funds, items and living labor. Economic theory and practice do not answer this question. To find it, you need to determine for what purposes, what calculations you need to do it. If it is necessary to determine the economic efficiency of the return of each resource, it is necessary to take the ratio of any type of result to a particular type of resource. As a result, a system of partial economic indicators will be obtained. To calculate the generalized indicator of economic efficiency of return of all resources it is necessary to take as a basis certain principles.

First of all, it is necessary that the results are a consequence of costs, because costs are the cause. The second most important principle is full accounting of results and costs. Violation of these basic principles leads to methodological errors.

At present, most organizations use a cost-effective approach rather than performance criteria. This significantly reduces the level of productivity, efficiency of activities. Entrepreneurs who have better resource management tend to have the advantage. Costs are the result of the use of resources, not their cause. Therefore, for efficiency and effectiveness, it is necessary to manage resources, not costs.

The cost approach, which is dominant at the present stage, reduces the effectiveness and efficiency of activities for the following reasons:

- Asset formation based on current needs rather than strategic goals;
- Making decisions from past experience, not with a focus on the future;
- High level of unnecessary non-target costs not related to performance;
- Lack of investment or their minimization in the development of resources: the introduction of innovations, increasing the competence of staff, the creation of intangible assets;

- Priority attention to material resources due to insufficient attention to other resources, regardless of their role in the activity.

The difference between cost and resource approaches is determined by the following aspects:

- Resource management begins at the stage of asset formation. Criteria for attracting resources are their participation in the effectiveness, profitability of activities;
- The formation of resources is based on the need and sufficiency of resources for the implementation of the strategy, their importance for production business processes, taking into account the alternative cost and efficiency of application.

Thus, the resource approach differs from the common cost approach in that it originates from the production (revenue) role of resources in the activity, and does not record only their actual costs. It focuses on results and the effectiveness of achieving them, not just on resource costs. Thus, at the present stage it is necessary to make the transition from cost management to economic resource management.

In the form of resources, the cost of tangible labor should include the cost of fixed assets; that part of working capital that provides production, ie material and other costs.

The resource approach is possible in several variants.

The first option. Resource costs can be represented as the sum of the value of fixed assets, intangible assets and tangible current assets (i.e. those current assets that provide material and other costs for production and sales). This part of the resources spent does not include the cost of living labor.

The second option. The sum of the value of fixed assets, intangible assets and current assets. The latter includes two components: the capitalized part, which provides material and other costs, and the capitalized part, which goes to pay.

Changes in the importance of resources for the result, and provoke changes in management. Resources are systemically

interdependent and interconnected, which requires integrated organization and management. The ability to manage resources is the basis of effectiveness; it is based on goals, strategies, entrepreneurial skills, organization and management.

Effectiveness is determined by the skillful use of a set of economic resources and is to obtain benefits, i.e. increase opportunities for each subsequent cycle of activities and its diversification. The result is the product of a systematic combination of resources in the course of activities.

The effectiveness of activities directly depends on resources for the following reasons: the need and sufficiency of resources (set of certain resources) for production, product sales, services, management in accordance with strategic objectives; purposeful influence of human resources on others to get the result; benefit from achieving goals; gaining competitive positions in the consumer market and resource markets (opportunities to attract quality resources).

Efficiency is determined by the optimal use of resources, which is expressed in maximizing the result over the cost of resources. Efficiency is ensured by the economic essence of resources in business - they create (determine) results, but to obtain them requires costs.

The efficiency of activity directly depends on the resources for the following reasons: the quantity and quality of resources involved their production interaction; quantity, cost of used resources, which are measured (estimated) by resource costs; quality of resources and their use; investment in the development of strategic resources to increase their productivity; attracting investors to develop business opportunities.

Thus, the goal of resource management is effective performance. The key point in resource management is that the formation and use of resources should be based on their productive role in the activities to avoid overspending, late provision of resources and their financing, inconsistency of

resource quality to business processes, accounting for opportunity cost. Any resource is characterized by the following criteria: the need for activity, productivity, quantity, quality, cost and efficiency of use.

Another approach to efficiency assessment is the resource-cost approach, which is used when the economic result is correlated with the cost of production resources and current production losses.

According to G.E. Kudenko, H.B. Kanarskaya, V.N. Belentsova, S.I. Sevostyanov indicators, which are determined on the basis of resource and cost approaches, of course, can exist, but only as partial indicators that serve the purposes of analysis, rather than a generalized assessment of the level of economic efficiency of production. For a generalized assessment of the level of economic efficiency of production, the only suitable is the resource-cost approach, when the denominator of the efficiency formula includes both production resources and production costs [24, p.23-25].

Thus, to assess the effectiveness of the enterprise within the considered approaches, it is necessary to compare the result (effect) / costs, result (effect) / resources or use a combination. With these approaches, you can establish the effectiveness of the enterprise only at a certain point in time. Thus, the result will be the efficiency of the enterprise at a certain point in time. Considering the concept of “organizational development of the enterprise” it is difficult to determine what its result is. As a result of organizational development, we can consider the transition of the enterprise to a new (next) stage of development. Thus, we can apply these approaches to assess the effectiveness of the enterprise only at the time of transition of the enterprise to a qualitatively new stage of development. However, our goal is to determine the effectiveness of organizational development of the enterprise at any time for any period of time.

In our opinion, the organizational development of the

enterprise is a process of consistent and natural changes of the enterprise over time. The process is a dynamic phenomenon, and therefore cannot be measured in terms of approaches to economic efficiency, which reflects the state of the object at a particular time and is static.

In order to obtain correct results in determining the directions of development of the organization, the choice of criteria for planning and evaluating the results of activities is of great importance.

That is why the choice of precise economic criteria to assess the performance of organizations and compare organizations with each other - a very difficult strategic task.

The criterion defines the principle of the approach to measurement, which shows the qualitative substance of production efficiency and characterizes the general trend of change and movement. An indicator is a measure used to quantify the degree and assess the level of performance components. Properly chosen criterion largely prevents the possibility of finding a suitable indicator. At the same time, the quality of the selected indicator is directly dependent on how adequate it is to the criterion.

The main requirements for the criterion are as follows: it should provide a reliable quantitative assessment of production efficiency, its estimates should be easy to compare, and their dynamics should reflect real savings in production resources, and it should be easy to plan, stimulate its growth, that it and the system of indicators constructed on its basis allowed to receive full idea of a condition of the enterprise and branch.

The main criteria for evaluating the effectiveness of the enterprise according to the approach of D. Scott-Sink [25]:

1. Effectiveness - the level of achievability of the target criteria.
2. Cost-effectiveness - the level of performance of tasks at minimal cost.

3. Quality - the level of compliance of the economic system of the enterprise with social requirements.

4. Profitability - the ratio of economic benefits (profits) to costs (including alternative).

5. Productivity - the ratio of the number of manufactured products and the amount of resources consumed.

6. Quality of working life - the nature and intensity of the reaction of all business participants to the socio-technical aspects of the production system.

7. Innovation - the ability to generate and implement new ideas.

Summarizing the existing views of scientists on the formation and definition of criteria for the effectiveness of G.E. Kudenko, H.B. Kanarska, V.N. Belentsov, S.I. Sevostyanov come to the conclusion that existing approaches can be represented by three groups. Depending on the number of optimization parameters, we mean monocriteria (optimize one of the parameters) and polycriteria (total optimization of parameters) problem statement. In assessing economic efficiency optimize income, profits (losses), productivity and more.

The second approach to the formation of criteria is that one part of the indicators (which need to be improved) is attributed to the numerator and the second part of the indicators (which need to be reduced) - to the denominator. The main disadvantage of this approach is that by reducing the denominator, with a small value of the numerator, you can provide a large value of the criterion. Therefore, such a criterion can be used to define constraints on either the value of the criterion, or the numerator, or the denominator. The best known of these types of criteria is the "result / cost" criterion.

The third approach is to maximize or minimize one of the indicators and impose restrictions on the others. Research allows us to recommend the following criteria for practical use:

- Maximize profits with given restrictions on the amount of costs and the level of risk;
- Minimize the amount of costs with given restrictions on profits and risk levels;
- Minimize the level of risk with given restrictions on profits and costs.

A separate area in the study of efficiency is to determine the effectiveness of management. Thus, in the literature, economists distinguish between the following aspects of management efficiency:

- Internal efficiency - efficiency in terms of using the internal capabilities of the organization or in terms of managing internal resources (costs and capital);
- External efficiency - efficiency in terms of using the external capabilities of the organization;
- Overall efficiency - efficiency as a composition of its two components - internal and external efficiency;
- Market efficiency - how fully meets the needs of the consumer;
- Target or strategic efficiency reflects the extent to which the goals of the enterprise are achieved;
- Cost or tactical efficiency reflects the cost-effectiveness of ways to transform resources as a result of production activities of the organization.

Since the main goal of entrepreneurial activity in market relations is profit, the criterion of economic efficiency is to maximize profits per unit cost of capital (resources) with a high level of labor quality and competitiveness of products.

It is possible to estimate efficiency of functioning and business activity of the enterprise only on relative indicators of profitability and on a ratio of growth rates of the basic indicators: aggregate assets (T_{act}), volume of sales ($T_{v rp}$) and profit (T_n):

$$100\% < T_{act} < T_{v rp} < T_n$$

(1.1)

The first inequality of $100\% < T_{act}$ shows that the company increases the economic potential and scale of its activities. From the point of view of the life cycle of the enterprise, this inequality is true at the stage of origin.

The second inequality $T_{act} < T_{v rp}$ indicates that sales are growing faster than economic potential. From this we can conclude that the intensity of resource use in the enterprise. From the point of view of the life cycle of the enterprise, this inequality is true at the stage of growth.

The third inequality $T_{v rp} < T_n$ means that the company's profit grows faster than sales and total capital, which indicates an increase in profitability. In terms of the life cycle of the enterprise, this inequality is true at the stage of maturity.

These ratios are called the “golden rule of enterprise economics”. If this proportionality is met, it indicates the dynamics of enterprise development and strengthening its financial well-being.

In our opinion, to assess the effectiveness of organizational development it is necessary to establish a limited number of efficiency criteria, which will assess the effectiveness of enterprise development regardless of the stage of development.

Since organizational development is a dynamic process, the criterion for the effectiveness of its course is the speed, or rather the intensity of the process.

Summary. The study, systematization and generalization of modern literary sources of domestic and foreign scholars on the conceptual and categorical apparatus of organizational development of the enterprise, approaches to determining its effectiveness and determining the criteria for its effectiveness allowed us to draw the following conclusions:

1. Taking into account the existing scientific approaches, on the basis of the analysis it is concluded that the development is a change of the object, leading to its transition to a qualitatively new state.

2. The concept of organizational development has been developing since the 1930s. and has two main trends: research and practice of laboratory training; analysis of the organization and feedback systems. Classical concepts and definitions of organizational development were based on the fact that the main task of organizational development professionals is to help organizations solve problems that hinder the efficient use of human resources; create an organizational environment that promotes the development and self-improvement of each employee of the organization and achieve more successful and productive functioning of the organization as a whole. Modern concepts of organizational development emphasize the maximum integration of individual needs and interests of employees, goals and objectives of the organization as a whole, as well as the creation of structures, systems and processes that would provide continuous improvement of the organization. Taking into account existing scientific approaches, the author concludes that organizational development is a process characterized by consistent changes in quantitative and qualitative parameters of the internal environment of the enterprise, namely: structure, techniques, technology, personnel, goals and objectives under the influence of the environment.

3. The sequence of changes in quantitative and qualitative parameters of the enterprise environment over time is natural. Summarizing the existing points of view, we can distinguish the following stages of enterprise development: the initial stage of development, growth, stabilization, decline and gradual closure, these stages constitute the life cycle of the enterprise, each stage of which corresponds to characteristic quantitative and qualitative parameters.

4. In the economic literature, there are three fundamentally different approaches to assessing the economic result of production: resource, cost (or cost), mixed (or resource-cost). To assess the effectiveness of the enterprise in the cost

(cost), resource and mixed approaches, it is necessary to compare the result (effect) / costs, result (effect) / resources or use a combination of them. With these approaches, you can establish the effectiveness of the enterprise only at a certain point in time.

5. Organizational development of the enterprise is a process of consistent and natural changes of the enterprise in time. The process is a dynamic phenomenon, and therefore cannot be measured in terms of approaches to economic efficiency, reflecting the state of the object at a particular time, and is static. Therefore, the criterion for the effectiveness of the process of organizational development of the enterprise is the intensity of this process.

References:

1. Афанасьев Н. В., Ророжин В.Д., Рудыка В.И. Управление развитием предприятия : Монография. – Х. : ИД "ИНЖЭК", 2003. – 184 с.
2. Гончарук В.А. Развитие предприятия. - М.: Дело, 2000. - 281 с.
3. Короткий економічний словник/під ред. А.Н. Азріліяна. - М: Інститут нової економіки, 2001.
4. Пономаренко В.С. Концептуальні засади управління стратегічним співробітництвом підприємства з іншими суб'єкта для забезпечення інноваційного розвитку. Проблеми науки. – 2006. - №5. – с.14-19
5. Рассказов С. В., Рассказова А.Н. Стоимостные методы оценки эффективности менеджмента компании. Финансовый менеджмент. - 2002. - №4. - С. 13 - 25.
6. Гибкое развитие предприятия: Эффективность и бюджетирование / Самочкин В.Н., Пронин Ю.Б., Лагачева Е.Н., Барахов В.И, и др.. - М.: Дело, 2000. - 352 с.
7. Сычевский Н. П. Развитие и повышение эффективности производства пивобезалкогольной промышленности: Монография - К. : УГУПТ, 1998. - 112 с.

8. Василенко В.А. Менеджмент устойчивого развития предприятий: Монография. – К.: Центр учебной литературы, 2005, 281 с.
9. О.О.Бакаєв, В. І. Гриценко, Л. І. Бажан, Л. О. Бакаєв, К. А. Бобер Економіко-математичні моделі економічного зростання / К.: Наукова думка, 2005, с. 234.
10. Василенко В.А. Диагностика устойчивого развития предприятий. – К.: ЦУЛ, 2005. – 142 с.
11. French W., Bell C. Organisation Development - 4th ed. - Prentice Hall, 1990, p.145.
12. Щербина В.В., Попова Е.П. Современные модели организационного развития: проблема классификации и синтеза /Управление человеческими ресурсами: менеджмент и консультирование. - М., 2004.
13. Aldrich H. Organizations and Environments / Howard Aldrich // Englewood Cliffs, - N.J.: Prentice-Hall, 1979, p3.
14. Blake R. R. The Managerial Grid / R. R. Blake and J. S. Mouton. - Houston : Gulf Publishing, 1964, p. 119.
15. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: Монографія. – К.: КНЕУ, 2005 – 292 с.
16. Beckhard R. Organisation Development: Strategies and Models. Reading. - MA: Addison-Wesley, 1969, p. 43 - 51.
17. Український Радянський Енциклопедичний Словник. — Київ: Гол. ред. Г. П. Попова, В. Г. Григорьянца. — Москва: Воениздат, 1980. — 512 с.
18. Лисица Н. М., Хижняк Л. М. Организационная динамика в нестабильном социуме. Режим доступа: www.sociology.kharkov.ua/socio/docs/chten_01/lisica.doc.
19. Гловер В. Джеральд Управление качеством в индустрии гостеприимства: В. – М.: ЮНИТИ, 2008. – 453 с.
20. Городнов В.П., Фык О.В. Математическое моделирование, оценка эффективности и синтез организационных структур предприятий. - Нар.укр.акад. – Х.: Издательство НУА, 2005, 192 с.

21. Еволюція основних ідей та напрямки розвитку ресурсного підходу в теорії регіонального управління : [Електронний ресурс] / Т. М. Безверхнюк — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_du/2010_3/files/DU310_03.pdf

22. Куденко Г. Е., Канарская Н.В., Беленцов Н.В. Управление эффективностью хозяйственной деятельности промышленного предприятия: Монография: Донецк.гос.акад.упр. – Севастополь; Донецк: Вебер, 2003. – 238с.

23. Синк Д. Скот Управление производительностью, планирование, измерение и оценка, контроль и повышение. — М.: Прогресс, 1989.—387 с..

24. Шандова Н.В. Формування механізму стійкого розвитку підприємства / Н.В. Шандова // Бізнес-навігатор. – Херсон: МУБІП, 2006. – №9. – С.35-38.

25. Федулова І.В. “Управління розвитком інноваційного потенціалу підприємств хлібопекарної промисловості” спец. 08.00.04 / І. В. Федулова -Економіка і управління підприємствами (харчова промисловість) дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук, Київ, 2009, с. 565.

26. Хаммер М. Реинжиниринг корпорации: манифест революции в бизнесе / Пер. с англ. / М. Хаммер, Дж. Чампи. - СПб. Изд-во СПб-го ун-та, 1997. – с. 543.

27. Ралко О. С. Еволюція поняття організаційний розвиток підприємства. Наук. праці Нац. ун-ту харч. технологій –К.: НУХТ. – 2010. – №36 – с. 38-41.

28. Ралко О. С. Залежність організаційної структури управління від стадії життєвого циклу організації. Наук. праці Нац. ун-ту харч. технологій –К.: НУХТ. – 2011. – №40 – с. 83-88.

29. Ралко О. С. Засади визначення ефективності організаційного розвитку . Наук. праці Нац. ун-ту харч. технологій –К.: НУХТ. – 2012. – №43 – 139-144 с.

30. Ралко О. С. Теоретичні підходи до визначення ефективності організації. Наук. праці Нац. ун-ту харч. технологій –К.: НУХТ. – 2012. – №44 – с. 129-133

§ 5.2 УПРАВЛІННЯ ВНУТРІШНІМ КОМУНІКАЦІЙНИМ ПРОСТОРОМ ПІДПРИЄМСТВ ГОТЕЛЬНОГО БІЗНЕСУ
(Александрова С.А. Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова)

Вступ. В умовах високого рівня конкуренції в сфері готельного господарства необхідним є безперервний пошук таких механізмів керування підприємством, які б забезпечували його ефективне функціонування та стійку позицію на ринку.

Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є використання потенціалу управління внутрішнім комунікаційним простором. Саме оптимізація організаційних комунікацій дозволить підвищити ефективність керування підприємством за рахунок високого ступеня задоволення комунікаційних потреб (в інформації та координації зусиль), без чого не можуть бути досягнуті стратегічні цілі підприємства.

З метою постійного удосконалення технологій, підвищення фінансово-економічних результатів сучасні готельні підприємства мають спиратися на одну з головних конкурентних переваг – на реалізацію людського капіталу.

Динамічні умови господарювання вимагають від працівників професійної та психологічної готовності до прийняття рішень, здатності діяти в складних, іноді нестандартних умовах, розв'язувати конфліктні ситуації зі споживачами, контрагентами; застосовувати креативний підхід, брати на себе відповідальність тощо. Реалізація означених вимог можлива лише за умови якісно організованого комунікаційного простору.

До основних елементів людського капіталу, можна віднести:

– знання, як сукупність інформації з професійної діяльності, про особливості підприємства, ситуації тощо;

- здатності, що передбачають уміння успішно виконувати функціональні обов'язки;
- досвід професійної діяльності, який сприяє отриманню й накопиченню знань, формуванню умінь та навичок;
- особистісні якості, що забезпечують успішність професійної діяльності;
- мотивацію до якісної, продуктивної праці.

Однією зі складових людського капіталу є капітал соціальний, який передбачає спілкування, співробітництво, взаємодію персоналу в певному середовищі (колективі).

Основою розвитку цієї складової є управління внутрішнім комунікаційним простором. Мережа інформаційних потоків за всіма напрямками, яка пронизує будь-яке підприємство, є:

- його стратегічним ресурсом;
- основою якісного виконання функціональних обов'язків кожним працівником;
- базою для прийняття якісних обґрунтованих рішень на всіх рівнях управління;
- запорукою ефективності управління всіма ресурсами підприємства, зокрема й людським капіталом;
- основою адаптивності, гнучкого реагування на динамічність умов господарювання тощо.

Поряд із цим, на готельних підприємствах спостерігається низка проблем щодо циркуляції інформації – це її дублювання в структурних підрозділах, недостатня кількість, якість або перевантаження нею; слабка поінформованість персоналу або її відсутність щодо особливостей діяльності структурного підрозділу, завдань, планів, ролі кожного окремого працівника в досягненні спільних цілей тощо. Така ситуація негативно позначається на ефективності управління всіх рівнів, виконанні поставлених завдань та досягненні результатів, всіх сферах

життєдіяльності готельного підприємства.

Виклад основного матеріалу. До трактування терміну «комунікація» (від латинського «communicatio», «communico» – роблю загальним, зв'язую, спілкуюся) застосовується досить багато підходів (лінгвістичний, філософський, психологічний, соціальний, економічний тощо) [1]. Є різні точки зору щодо взаємозв'язку понять «комунікація» і «спілкування». Так, перша полягає в отождоженні цих категорій, згідно другої – спілкування є різновидом комунікації, на думку прихильників третього підходу – комунікація вважається видом, комунікативною стороною спілкування.

Грунтуючись на результатах проведеного теоретичного аналізу літератури, вважаємо, що для підприємств готельного господарства, професійна діяльність яких базується на постійній взаємодії зі споживачами, діловими партнерами, а основною метою є передача інформації, поняття «комунікації» можна розглядати як процес багатогранного обміну інформацією як всередині підприємства, так і з зовнішнім середовищем.

Будь-яка комунікація, як процес, має відповідати певним умовам: наявність відправника та одержувача інформації, повідомлення (інформація, яка передається), каналу комунікації та зворотного зв'язку. У системі управління увагу слід приділяти соціальній складовій технології керування кожним компонентом.

Важливою частиною внутрішнього середовища готельного підприємства є організаційні комунікації, які характеризують всі процеси взаємодії у його межах.

Внутрішні комунікації можна розглядати:

- як норми й правила відносин між суб'єктами, що закріплені на рівні інструкцій, положень та інших документів;
- як систему документообігу;

— як інструмент управлінського впливу, засіб формування корпоративної культури, цінностей, стратегії підприємства.

Суб'єктами внутрішніх комунікацій є власники, менеджери всіх рівнів та персонал, взаємодія яких між собою формує внутрішній комунікаційний простір готельного підприємства.

Організація інформаційних потоків на готельному підприємстві має відповідати низці принципів, основні серед яких: системність, стандартизація, планування, вимірювання та оцінка, комплексна автоматизація, спеціалізація, доступність, безперервність, розвиток та удосконалення [1].

Комунікації підприємства за критерієм формалізації поділяються на формальні та неформальні. Формальні комунікації регламентуються ієрархією влади в організації, внутрішніми стандартами, корпоративною структурою, бізнес-процесами, технологіями комунікацій тощо.

Невід'ємним і важливим елементом системи комунікацій підприємств готельного господарства є комунікації неформальні. Їх роль зростає при виникненні проблем в організації формальних комунікацій, недостатній кількості офіційної інформації або ж в умовах інформаційного перевантаження, відсутності пояснень цілей, завдань, певної ситуації керівником тощо.

Слід зазначити, що за останній час спостерігається посилення інтересу до неформальної складової організаційних комунікацій з боку різних фахівців (маркетологів, соціологів, психологів тощо), адже вона є важливим чинником формування іміджу готелю як внутрішнього (персонал-іміджу), так і зовнішнього.

При цьому, через мережу неформальних комунікацій часто розповсюджується неточна, неповна, не завжди перевірена інформація. Високопрофесійний менеджер має розуміти важливість цього виду обміну повідомленнями та

вчасно впливати на нього.

За напрямом інформаційних потоків на підприємстві комунікації можуть бути:

- низхідними, що забезпечують спрямування, видачу завдань, координацію й оцінку діяльності підлеглих, надають можливість делегування повноважень;

- висхідними, які мають на меті отримання керівниками інформації про стан справ на нижчих рівнях управління, хід виконання завдань, поточні проблеми, думки, пропозиції працівників тощо. Завдяки цьому типу комунікацій керівник має можливість своєчасно виявити проблеми в колективі, в господарській діяльності й вчасно відреагувати. Наявність зв'язку підлеглих з керівником сприяє розвитку підприємства, усвідомленню працівниками власної цінності, формуванню дружньої, гармонійної атмосфери;

- горизонтальні (міжфункціональні) – необхідні для прискорення та полегшення обміну інформацією в організації, координації й інтеграції різних функцій.

Всі зазначені типи комунікацій можуть мати різну конфігурацію, формуючі певну комунікаційну мережу. Остання в значному ступені залежить від організаційної структури, цілей, необхідної швидкості передачі та точності повідомлень, наявності лідера, характеристики психологічного клімату в колективі тощо.

На всіх етапах діяльності готельного підприємства процеси комунікацій супроводжуються виникненням великої кількості бар'єрів як міжособистісного характеру (індивідуальне сприйняття та інтерпретація змісту повідомлення; обмеженість інформаційної ємності сприйняття; упередженість тощо), так і пов'язаних з організаційними, технічними та іншими перешкодами [2].

З метою мінімізації впливу та подолання комунікаційних бар'єрів необхідно розробляти та

впроваджувати низку заходів, застосування яких має бути комплексним, враховувати особливості всіх учасників процесу комунікації, мати в основі принцип зворотного зв'язку.

На готельних підприємствах важливо створити такі умови, які дозволять сформувати та упорядкувати інформаційні потоки, нададуть можливість формування партнерських відносин між суб'єктами внутрішнього комунікаційного простору. З цією метою необхідно забезпечити реалізацію основних функцій управління внутрішніми комунікаціями [3].

Управління внутрішнім комунікаційним простором готельного підприємства є сукупністю безперервних цілеспрямованих управлінських впливів на внутрішні процеси інформаційного обміну та неінформаційних аспектів взаємодії, які забезпечують задоволення комунікаційних потреб і реалізацію довгострокових інтересів розвитку суб'єкту господарювання.

Функція планування реалізується через визначення цілей, завдань внутрішніх комунікацій, інформаційних та комунікаційних потреб колективу та кожного окремого працівника.

Організаційна функція базується на оцінці внутрішніх комунікацій готельного підприємства та спрямована на розробку оптимальної організаційної структури (якій відповідає певний вид комунікаційної мережі), низки внутрішніх документів (які регламентують інформаційні потоки та їх обсяг), стилі й особливостях управління.

Функція мотивації передбачає створення потужного мотиваційного механізму, який сприятиме нарощенню та максимальній реалізації потенціалу кожного суб'єкту внутрішнього комунікаційного простору, усвідомленню працівниками причетності до результатів діяльності, зацікавленості в них, формуванню партнерських відносин,

підвищенню ефективності комунікаційних процесів тощо.

Контрольна функція забезпечується постійним моніторингом щодо досягнутих результатів й ефективності комунікацій, на основі якого організація внутрішнього комунікаційного простору має коригуватися.

Основними етапами управління внутрішнім комунікаційним середовищем є:

- систематична оцінка комунікаційного простору за всіма підсистемами [4]: стану організаційної підсистеми (організаційної структури підприємства, кваліфікації та поведінки персоналу, ступеня керованості персоналу, рівня менеджменту), інформаційної підсистеми (каналів передачі інформації, видів і обсягів інформації, бар'єрів), технологічної підсистеми (стану програмного забезпечення), соціально-психологічної складової (корпоративної культури, соціально-психологічного клімату в колективі, ступеня керованості персоналу тощо);

- виявлення внутрішніх інформаційних та комунікаційних потреб готельного підприємства, на основі чого встановлюються зони управлінського впливу на комунікативний простір;

- розробка внутрішньої комунікаційної стратегії, узгодженої з основою стратегією готельного підприємства;

- реалізація внутрішньої комунікаційної стратегії;

- оцінка ефективності стратегії (за блоками: структура комунікаційного простору, комунікаційна взаємодія, потреби, якість внутрішніх комунікацій, комунікаційне забезпечення, корпоративна культура та зворотній зв'язок) та її коригування.

Ефективне управління комунікаційним простором готельного підприємства, зокрема його внутрішньою складовою, забезпечить якісну реалізацію всіх бізнес-процесів в готелі, як набору дій, що виконуються для одержання заданого результату [5].

В свою чергу, моделювання бізнес-процесів готелю є дієвим інструментом управління комунікаціями, адже надає можливість їх всебічного аналізу.

Це надасть можливість готельному підприємству розглянути детально всі процеси, що відбуваються в ньому; виявити поточні проблеми в їх організації, в тому числі й щодо циркуляції інформації.

Для підприємств готельного господарства можна виділити такі групи бізнес-процесів:

- основні, орієнтовані на надання послуг, які несуть цінність для клієнта та забезпечують одержання доходу готелем – організація продажу готельних номерів, харчування, надання додаткових послуг;
- обслуговуючі (підтримуючі), які забезпечують можливість виконання основних бізнес-процесів – постачання, обслуговування, охорона готелю, юридичний супровід;
- бізнес-процеси управління (підприємством взагалі й на рівні кожного окремого структурного підрозділу);
- бізнес-процеси розвитку, які сприяють вдосконаленню діяльності, технологій, впровадженню інновацій, навчанню та підвищенню компетентності персоналу тощо.

Моделювання бізнес-процесів підприємства передбачає [5]:

- представлення діяльності готельного підприємства й технологій, які застосовуються на ньому, у вигляді ієрархічних схем всієї сукупності бізнес-процесів;
- визначення оптимальної організаційно-управлінської структури й комунікаційної мережі;
- впорядкування внутрішніх інформаційних потоків шляхом регламентації службових функцій, розробки внутрішньої документації (положень, інструкцій тощо);
- розробку та впровадження оптимальних, інноваційних технологій роботи підрозділів підприємства тощо.

Докладне вивчення та впорядкування діяльності сприятиме підвищенню ефективності керованості бізнесу й організаційних комунікацій.

Висновки. Таким чином, управління внутрішнім комунікаційним простором сприятиме: створенню єдиного інформаційного простору на підприємстві; забезпеченню персоналу актуальною, якісною, повною інформацією; всебічній взаємодії на вертикальному, горизонтальному, діагональному рівнях; формуванню лояльності, почуття спільності та причетності у працівників до готельного підприємства й результатів діяльності; формуванню поведінки персоналу, що відповідає концепції готелю.

Список використаних джерел:

1. Сагер Л. Ю. Аналіз теоретичних основ внутрішніх комунікацій як необхідної умови ефективного управління підприємством. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2011. № 1. URL: https://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2011_1_128_136.pdf. (дата звернення: 01.12.21).
2. Сагер Л. Ю. Науково-методичні аспекти управління комунікаціями на промисловому підприємстві. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2012. № 4. URL: https://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2012_4_66_73.pdf. (дата звернення: 01.12.21).
3. Романенко О. О. Формування комунікаційного простору підприємства. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2018. № 19. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/19_3_2018ua/3.pdf. (дата звернення: 04.12.21).
4. Сигида Л.О., Сагер Л.Ю., Євдокимова А.В. Формування теоретичного підходу до управління внутрішніми комунікаціями підприємства на основі збалансованої системи показників. Вісник Хмельницького

національного університету. Економічні науки. 2018. № 5. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/70708>. (дата звернення: 01.12.21).

5. Попова С. Ю., Слащева А. В. Сімакова О. О., Пусікова О. А., Пшиннік В. О. Інноваційні підходи до моделювання бізнес-процесів підприємств готельно-ресторанного господарства. Вісник Хмельницького національного університету. 2020. № 5. URL: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2021/01/29-20.pdf>. (дата звернення: 04.12.21).

*§ 5.3 МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ОЦІНЮВАННЯ
ЯКОСТІ НАДАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ (Грибик І.І.
Національний університет «Львівська політехніка»,
Смолінська Н.В. Національний університет «Львівська
політехніка»)*

Вступ. Як вже відомо сфера послуг має швидкий ріст галузі в економіці. В останній період розвитку економічного ринку сфера послуг домінує над сферою виробництва за такими показниками, як валовий внутрішній продукт, чисельність зайнятих, що отримало назву в економіці «Сервісна революція». Найважливішим завданням сфери послуг є задоволення зростаючих потреб клієнта на високому культурному рівні та рівні якості наданих послуг.

Що стосується сфери послуг, а саме медичної сфери, то тут мова іде про ще більш складніший об'єкт дослідження та його оцінку, оскільки мова іде не тільки про дослідження рівня якості даних послуг, але і високе забезпечення цих послуг з найменшою шкодою для здоров'я людини та максимальній професійній допомозі медиками. Об'єктом дослідження та ряд запропонованих методик для оцінки якості послуг будуть спрямовані на медичні заклади первинної ланки. Серед критеріїв якості медичної допомоги населенню важливу роль відводять оцінці самих пацієнтів різних аспектів медичного обслуговування [10].

Виклад основного матеріалу. У зв'язку із впровадженням в Україні страхової медицини та проведення медичної реформи, переведенням медичних закладів на засади ринкової економіки виникає нагальна потреба у застосуванні методів і підходів, які забезпечили б конкурентоспроможність клінік, що надають медичні послуги. А враховуючи сьогодення та ситуацію яка склалась з пандемією COVID 19 якість медичних послуг та її доступність стала ще гострішою. Для того, щоб забезпечити

високий рівень якості медичних послуг, медичні заклади повинні орієнтуватись, насамперед, на споживача (пацієнта), відповідати його потребам та вимогам. Нажаль ситуація є зворотною, оскільки незважаючи на задоволеність чи не задоволеність наданих послуг підприємство продовжує працювати, тому що альтернатив є мало, і вони платні. Це недолік державних структур, де практично відсутній зворотній зв'язок між надавачем послуг та споживачем послуг.

Якість медичних послуг є суб'єктивним, складним і багатовимірним поняттям, її є досить складно оцінити і виміряти. До визначення якості медичних послуг необхідно підходити комплексно.

В Україні якість медичних послуг Наказ МОЗ від 28.09.2012 р. №752 «Про порядок контролю якості медичної допомоги», єдиний який регламентує це питання. Він містить лише загальні підходи, акцентує увагу на діяльності клініко-експертних комісій і не передбачає превентивних заходів.

Основною метою будь якого медичного закладу є, спроможність надання ефективної медичної допомоги. Щоб дана мета була якомога максимально досягнута, необхідно щоб було забезпечено на належному рівні: ефективність організаційного устрою системи охорони здоров'я, належне фінансування, наявність кваліфікованих кадрів, використання сучасних медичних технологій та обладнання, дієвої системи якості медичної допомоги.

Для забезпечення ефективного організаційного устрою необхідно системи охорони здоров'я необхідно ключові напрями змін чи часткове реформування обговорювати із управлінським персоналом медичних закладів та представниками колективу медиків цих закладів. Це дасть змогу отримати інформацію щодо недоліків запропонованих змін та найповніші шляхи їх усунення, для мінімального

опору працівників медичних закладів та отримання максимального результату.

Що стосується фінансування, наявність кваліфікованих кадрів, використання сучасних медичних технологій та обладнання, всі ці фактори і їх зростання на пряму мали б бути пов'язані з рівнем якості медичного закладу. А саме застосування ринкового механізму розподілу фінансів. Високий рівень якості закладу – зростання його фінансування. Що в свою чергу забезпечується наявністю кваліфікованих кадрів та сучасним медичним обладнанням.

Для сучасних моделей охорони здоров'я притаманна наявність п'яти механізмів, що забезпечують якість надання медичної допомоги: обов'язкове ліцензування медичних закладів, акредитація, сертифікація, стандартизація і безпосередньо контроль якості, який обов'язково включає як внутрішній так і зовнішній аудит[3].

Наведені вище механізми контролю присутні в кожній державі, з певними їх варіаціями. Оскільки в Україні акредитація здійснюється не незалежною структурою, як це відбувається в більшості країн ЄС, а МОЗ України, котре перевіряє підпорядковані йому ж заклади, це створює об'єктивні перешкоди для забезпечення належної якості медичної допомоги в охороні здоров'я.

Зовнішній аудит здійснюють відповідні національні організації, внутрішній — безпосередньо команда управлінців медичного закладу (самоконтроль), оскільки вони зацікавлені в належній якості медичної допомоги (та фінансуванні).

Враховуючи те, що на зовнішній аудит медичних послуг ми не можемо впливати, розглянемо та зосередимо дослідження на підвищенні рівня оцінки якості послуг медичного закладу, так званому внутрішньому аудиті.

Високу культуру надання медичних послуг у зарубіжних практиках забезпечують не лише за рахунок

високого рівня оснащеності медичного персоналу, але і за рахунок задоволення емоційних потреб пацієнта. В сфері медичного обслуговування емоційна складова відіграє чи не найвагомішу роль.

Забезпечення якості послуг залежить від ступеня виконання та дотримання регламентованих вимог, а їх поліпшення – від виявлення додаткових вимог споживачів до якості послуг. На сьогоднішній час існує велика кількість методів оцінки якості сфери послуг, які використовують аналітики. Серед них найпоширеніші:

1) метод експертних оцінок (метод Дельфі). Включає генерацію ідей в процесі обговорення, проведеного групою фахівців, і відбору кращого рішення, виходячи з експертних оцінок;

2) методика «Таємний гість», програма якої орієнтована на аналіз двох напрямів діяльності підприємства. За першим оцінюють якість фізичного середовища, другий – зосереджує увагу на якості та повноті усного представлення послуги;

3) Гар-модель. Модель описує 5 розривів, які є причиною незадоволеності клієнтів якістю послуг. (Гар 5) - головний розрив. Всі інші розриви призводять до виникнення розриву між очікуваннями і сприйняттям отриманої послуги. Тому саме він визначає якість обслуговування.

4) метод SERVQUAL. Представляє собою комплексну шкалу для вимірювання споживацького сприйняття якості сервісу. Для опису вимірювань сервісу в класичній моделі SERVQUAL використовуються 22 атрибута сервісу. [4]

5) метод SERVPERF – дозволяє виміряти сприйняття споживачем якості наданого йому обслуговування. Цей метод дозволяє уникнути негативного впливу диференційного підходу на достовірність даних, отриманих в результаті застосування методу. Для цього з процедури

вимірювання якості сервісу виключена стадія вимірювання очікувань споживачів.

6) метод SQI - набір з трьох основних «лінійок» (вимірювальних шкал). У числовому вираженні вони дають відповідь на три головні питання про якість обслуговування в сервісних компаніях: чи достатньо висока якість обслуговування, щоб клієнт був нею повністю задоволений (абсолютна оцінка); як виглядає якість обслуговування в мережі досліджуваного об'єкта або окремого структурного підрозділу у порівнянні з ринком (відносна оцінка); і наскільки ймовірним є те, що в різних точках однієї мережі клієнт зіткнеться з різним рівнем сервісу (стабільність обслуговування).

7) метод Кано – базується на проведенні опитування, але набір характеристик якості послуг не визначений, а формується в процесі самого опитування. [5]

8) метод INDSERV дозволяє розраховувати індекс якості послуг (простий і зважений), за умови включення в опитувальник необхідності ранжування споживачем показників за ступенем важливості. [6]

9) метод HEALTHQUAL, який був застосований Мосадеградом для оцінки якості медичних послуг. Дана методика базується на анкетному опитуванні, що включає 4 домени та 30 питань.

Для аналізу якості медичного закладу та медичних послуг запропоновано адаптовану анкету на основі методик SERVQUAL та HEALTHQUAL. Наступним кроком має бути заповнення анкети відвідувачами медичного закладу. Підрахунок отриманих даних, та зведення у таблицю для подальшого аналізу та розроблення рекомендацій щодо підвищення негативних оцінок показників.

Оскільки споживач медичних послуг звертається у цей заклад не з доброї волі, а в силу обставин що виникли (погіршення або профілактика стану здоров'я),

опитувальник потрібно формувати якомога зрозуміло, логічно та лаконічно, щоб не обтяжувати запитаннями пацієнта медичного закладу. Використовувати 5-ти бальну оцінку, де 5-найвищий рівень відповідності чи задоволення, 1-найнижній рівень задоволення чи повна невідповідність.

Для оцінки якості медичних послуг та рівня медичного закладу повинна бути застосована методика із застосуванням певних індикаторів для отримання кінцевого результату оцінки – рівня якості медичних послуг чи медичного закладу. Пропонуємо розглянути їх детальніше.

Часто негативним досвідом та думкою що складається про медичний заклад, є непрофесійне спілкування консультанта з пацієнтом. Тому пропонується також оцінювати їх якість роботи, для усунення недоліків на початковій стадії надання медичних послуг.

Оцінку якості медичних послуг пропонується проводити з врахування двох ланок цих послуг: якість адміністративних послуг (реєстратура) та якість послуг спеціаліста за індикаторами наведеними нижче.

Запропоновано оцінку роботи проводити шляхом відповіді пацієнта (споживача) за наступними чотирма запитаннями у розрізі також 5-ти бальної шкали

1. Привітність консультанта та коректність спілкування;
2. Готовність максимально допомогти у вирішенні проблеми;
3. Повнота отриманої інформації щодо вимог попередньої підготовки пацієнта до проведення огляду (процедури);
4. Запис на прийом до спеціаліста (доступність).

Другою ланкою оцінки якості медичних послуг – рівень якості наданих послуг безпосередньо спеціалістом (лікарем). Доцільно проводити опитування після завершення

лікування. Якщо лікування тривале – після третього повторного огляду.

Кваліфікація спеціаліста:

- Вміння вислухати скарги пацієнта;
- Вміння чітко та зрозуміло ставити запитання, для отримання відповідної інформації;
- Відповідність та правильність встановленого діагнозу;
- Вміння використовувати сучасну оргтехніку та новітніми методиками лікування
- Повнота отриманої інформації щодо встановленого діагнозу та процесу лікування (ефективність, ризику);
- Коректність ознайомлення з результатами обстежень

Дану оцінку можна проводити через сформований мобільний додаток E-health, це стосується державних клінічних поліклінік, де попередній запис можна здійснити за допомогою цього додатку. Також можна проводити опитування за допомогою Viber, дану практику застосовують Українські приватні медичні лабораторії. Напрями інформаційних комунікацій вже є напрацьовані також дуже добре у приватних медичних закладах. Їх можна дослідити, і успішно впроваджувати у державних медичних закладах.

Відомий засновник теорії управління якістю Едвард Демінг розробив «формулу Демінга 98/2», яка означає, що 98% проблем низької якості залежать не від конкретних виконавців, в нашому випадку – медичного персоналу, а від системи, яка організована недосконало, і тому неефективно витрачати зусилля на подолання 2% причин (найпоширеніший спосіб — покарання винних) порівняно із впливом на решту 98% чинників, що є системними.

Тому доцільно також проводити комплексну оцінку якості медичного закладу та структури від якої її діяльність залежить – міністерства охорони здоров'я.

При оцінювання якості послуг медичного закладу, необхідно оцінювати матеріально-технічну базу; підготовку персоналу (кваліфікованість), інфраструктурний аспект, відповідальність (страхування) і т.д.

Для аналізу якості медичних послуг запропоновано адаптовану анкету під специфіку медичної галузі. Наступним кроком має бути заповнення анкети відвідувачами медичного закладу. Тут краще застосовувати 10- ти бальну шкалу розрахунку рівня якості послуг медичного закладу, з врахуванням вагомих показників по кожній із складових комплексного показника. Наступний крок - підрахунок отриманих даних, та зведення у таблицю для подальшого аналізу та розроблення рекомендацій.

Приклад запропонованого опитувальника подано нижче.

Складові оцінки якості послуг медичного закладу:

M – Матеріально-технічне оснащення:

X1- Медичний заклад використовує сучасну оргтехніку та користується новітнім медичним обладнанням

X2 - Интер'єр приміщення у належному стані

X3- Доступність та чистота вбиралень

X4- Персонал медичного закладу охайний та привітний

N – Надійність:

X5- Послуги медичного закладу надаються у повному обсязі

X6 - Послуги медичного закладу надаються точно в зазначений час

X7 - Працівники закладу висококваліфіковані та компетентні у встановленні діагнозу (профілактики та запобігання)захворювання

X8 - Відсутність помилок та неточностей у своїх процесах (операціях) працівниками закладу

Ч – чуйність:

X9- Персонал медичного закладу швидко реагує на прохання пацієнтів

X10- Персонал медичного закладу оперативно допомагає пацієнтам у вирішення їх потреб (проблем)

П – переконаність:

X11 - Персонал медичного закладу завжди ввічливий по відношенню до пацієнтів

X 12 - Між пацієнтом та персоналом медичного закладу існує атмосфера довіри та взаєморозуміння

С – співчуття:

X13 - До пацієнта в медичному закладі застосовується індивідуальний підхід

X14 - У медичному закладі уміло ознайомлюють пацієнтів з результатами обстежень, з мінімальним психологічним напруженням

X15 - Персонал медичного закладу орієнтується на потреби клієнтів

Загальний коефіцієнт якості: $K_y = 0,25 M + 0,35 N + 0,15Ч + 0,15 П + 0,2 С$

Також потрібно врахувати при розрахунку наступне: параметри складових X1-X15 – набуватимуть нормального розподілу при обчисленні, оскільки позитивним є максимальне значення даного показника. Натомість показник X8- має обернену характеристику, його мінімальне значення рівноцінне максимальному значенню даного показника.

Шкала отриманих результатів за підрахунком: 0-25 – дуже низький рівень; 25-55 – низький рівень; 55-80 – середній рівень; 80-115 - високий рівень; 115-150 – дуже високий.

Запропонований метод оцінювання рівня якості надання медичних послуг може бути застосований в

практичній діяльності, зокрема при системі управління стратегічним розвитком закладу, з метою постійного його удосконаленням.

Важливим кроком є аналіз рівня якості так званий внутрішній – оцінка якості адміністрацією закладу. До складу показників потрібно віднести: кількість скарг, не відповідність медичного персоналу, невідповідність технічного забезпечення, кількість похибок у роботі, кількість похибок у процесах і т.д. Тільки зіставлення цих двох показників дасть нам загальну картину про рівень якості закладу.

Дана методика оцінки якості медичних закладів з надання медичних послуг є доволі громізка, потребує багато часу і не завжди адміністрація закладу дозволяє проводити такі дослідження фахівцям, щоб уникнути розголосу проблем. Таким чином на основі проведеного проведеного аналізу підходів до оцінки якості послуг можемо зробити висновок, що наразі наявний широкий спектр методів, які враховують специфіку сфери послуг та мають як свої переваги, так і недоліки. Вважаємо, що проблематика оцінки якості послуг потребує подальших досліджень та має бути інтегрована в систему управління якістю послуг організації.

Висновки. Проведений аналіз спрямованості системи управління якістю в галузі охорони здоров'я показав багато недопрацювань щодо розробки механізмів для скоординованої роботи медичного закладу та його працівників, та напрацьованої методики оцінки якості їх праці. Надання медичної допомоги є національною відповідальністю, але національні уряди та інші зацікавлені сторони мають співпрацювати для досягнення універсальних моделей, що допоможуть підвищити рівень якості управління та стандартизації в галузі охорони здоров'я.

Використання запропонованої методики оцінки якості медичного персоналу, об'єктивна оцінка з врахування усіх обставин, дозволить проаналізувати недоліки та розробити шляхи удосконалення навчання персоналу медичного закладу, розробити пріоритетні напрями навчання чи підвищення кваліфікації, також розробити методи мотивації за отриманими характеристиками якості праці та диференціювати оплату праці працівників із різним рівнем якості наданих послуг та позитивних відгуків пацієнтів.

Список використаних джерел:

1. Суліма Л.О., Коломієць Л.В. Експертна оцінка якості надання медичних послуг. Збірник наукових праць Одеської державної академії технічного регулювання та якості, вип. 2 (7), с. 95-100, Груд 2015. <https://doi.org/10.32684/2412-5288-2015-2-7-95-100>

2. Черниш , К., & Білошицька , О. (2021). Системи управління якістю в закладах охорони здоров'я, приклад країн західного світу.. Збірник наукових праць ЛОГОС. <https://doi.org/10.36074/logos-30.04.2021.v1.62>.

3. Як відбувається контроль якості медичної допомоги в Україні? | Ваше Здоров'я. Контроль якості медичної допомоги в Україні — голий король? 11/08/2017. <https://www.vz.kiev.ua/kontrol-yakosti-medychnoyi-dopomogy-v-ukrayini-golyj-korol/>

4. Parasuraman.A., Zeithaml VA, Berry LL SERVQUAL: A multiple-item scale for measuring consumer perceptions of service quality . Journal of Retailing, Vol. №64, No. 1 (Spring 1988), 12-40.

5. Kano's Methods for Understanding Customer-defined Quality. Center for Quality of Management Journal. Vol.2, Number 4. Fall 1993 - 37 p.

6. Gounaris S. Measuring service quality in b2b services: an evaluation of the SERVQUAL scale vis-a-vis the INDSERV

scale. Journal of Service Marketing 19/6 (2005) Emerald Group Publishing Limited, 421-435.

7. Перепадя О.В. (2019) Методичні підходи до експертизи якості діяльності сестринського персоналу закладу охорони здоров'я на підставі індикаторів оцінки якості. Україна. Здоров'я нації, 1(54): 110–119.

8. OECD (2015) Health at a Glance 2015 OECD indicators (<http://apps.who.int/medicinedocs/documents/s22177en/s22177en.pdf>).

9. Надутый К.О., Лехан В.М., Толстанов О.К. (2019). Методичні підходи до стандартизації оцінки діяльності закладів первинної медичної допомоги. Український медичний часопис. 3(2) (131) – V/VI 2019. DOI:10.32471/umj.1680-3051.131.157991

10. Організація контролю якості медичної допомоги в закладах охорони здоров'я : методичні рекомендації [Електронний ресурс] / Ю. Вороненко, Н. Гойда, О. Децик та ін. – К., 2014. – Режим доступу : http://dec.gov.ua/wpcontent/uploads/2019/11/oky_zoz.pdf.

*§ 5.4 ДЕСТРУКТИВНА КОНКУРЕНЦІЯ ЯК НАСЛІДОК
ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ ДИВЕРГЕНЦІЇ (Сердюк О.С.
Інститут економіки промисловості НАН України)*

Вступ. Істотний внесок в дослідження конкуренції принесла праця Адама Сміта «Дослідження про природу і причини багатства народів», яка швидко набувала популярності у ліберальних інтелектуальних колах, ставши теоретичною основою для зароджуваної у той період часу капіталістичної моделі господарювання. Праця А. Сміта, заклала основи нової економічної парадигми, відповідно до якої, корисливі мотиви підприємців, в цілому позитивно впливають на суспільство. Тобто, маючи на меті отримання особистої вигоди, підприємці інвестують у виробництво, знижують ціну на продукцію (послуги), підвищують якість тощо. У цьому полягає принцип так званої «невидимої руки».

У цілому, такий висновок можна вважати об'єктивним. Однак, слід додати істотне зауваження, що стан абсолютно ефективної конкуренції (де у повній мірі діють вищенаведені принципи) може бути досягнутий лише в умовах інформаційної рівності та відсутності трансакційних витрат комунікації. За своєю суттю, такий стан, є утопічним, оскільки апіорі неможливо досягнути повної інформаційної рівності та нівелювати фактор трансакційних витрат комунікацій. Однак, будь-який поступ у бік інформаційної рівності та зниження трансакційних витрат комунікацій, схилатиме «шальки терезів» у бік ефективної конкуренції.

Попри вагомість вищенаведених факторів, самої лише наявності низького рівня інформаційної асиметрії та трансакційних витрат не достатньо аби забезпечити ефективну конкуренцію в середині економічної системи. У організаційному сенсі, ефективна конкуренція є похідною

державних інститутів, які покликані захищати права та забезпечувати рівноправну форму комунікації між учасниками економічних відносин. Однак на практиці, держава схильна займати заангажовану позицію, діючи в інтересах окремих учасників ринку. У свою чергу, конкуруючи сторони схильні дотримуватися власної системи правил та норм поведінки, які часто йдуть у розріз із формальними інституціями. Як наслідок, альтернативними шляхами у конкурентній боротьбі можуть стати такі дії, як: непряма дискредитація конкурентів, маніпулювання бухгалтерською звітністю з метою залучення інвестицій, створення економічних перепон на шляху конкурентів, організація картелів тощо. З огляду на те, що вищеперелічене негативним чином позначається на економіці, модель конкуренції, що спирається на подібні дії, в рамках дослідження дістала назву – *деструктивна конкуренція*.

За належного юридичного забезпечення, моделі поведінки, що підпадають під категорію деструктивної конкуренції, можуть бути реалізовані в рамках діючого законодавства країн, які офіційно визнають принципи вільної конкуренції. Із цього випливає, що наявності самих лише формальних інститутів недостатньо, аби забезпечити ефективну вільну конкуренцію. Задля дієвості механізмів ефективної конкуренції, державні інститути мають зумовлювати трансформацію усталених у суспільстві (у тому числі його локальних групах) норм та правил поведінки, аби привести їх у відповідність вимогам вільної конкуренції. Тобто, має бути досягнуто стану *інституціональної конвергенції*.

Виклад основного матеріалу. Повертаючись до питання конкуренції, як визначального чиннику поведінки людини (боротьба за ресурс/продукт), розглянемо яким

чином певні види конкуренції задовольняють природні потреби людини та чого коштує таке задоволення.

Екстраполюючі мотиви поведінки підприємців на капіталістичні умови господарювання, слід зауважити, що матеріальні та егоцентричні потреби, у високій мірі можуть задовольняються, як за конструктивної так й деструктивної конкуренції. Різниця полягає у транзакційних витратах та ризиках, які несе із собою конкурентна боротьба.

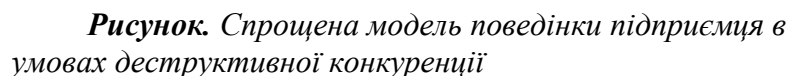
В умовах деструктивної конкуренції, яка як правило є наслідком інституціональної дивергенції, підприємець зазнає більш високого ризику та транзакційних витрат у порівнянні з конкуренцією, що здійснюється в рамках формальних інститутів. Крім того, в умовах глобалізованого світу, має місце фактор можливої *зовнішньої дестабілізації*, який несе із собою загрози для підприємця задіяного у деструктивній конкурентній боротьбі.

Задля кращого розуміння вищенаведених чинників, послуговуючись теорією ігор (деревом рішень), змоделюємо поведінку підприємця (виробника споживчої продукції), що використовує деструктивну конкуренцію задля охоплення більшої частки ринку. У рамках деструктивної конкуренції, задамо три альтернативні стратегії: орієнтація на монополію, картель, інформаційна дискредитація конкурентів (рисунок).

Отже, відповідно до моделі, у підприємця є три шляхи збільшення частки ринку, кожному з яких притаманний набір супутніх факторів.

Після того, як підприємець вирішив діяти усупереч формальним інститутам (обравши шлях деструктивної конкуренції), починає діяти фактор системних транзакційних витрат.

Тобто, в умовах, коли призначення формальних інститутів не відповідає меті підприємців задіяних у деструктивній конкуренції¹, виникає необхідність у створенні комплексу нових неформальних правил та порядків, покликаних забезпечити діяльність нетрадиційних моделей конкуренції. Відтак, задля підтримки неформального інституціонального середовища (комплексу

¹ Апріорі передбачено, що у деструктивній конкуренції завжди задіяна певна група підприємців. Тобто, деструктивна конкуренція, це групове явище, до якого на певних етапах можуть залучатися окремі підприємці.

неформальних правил та порядків), у якому здійснюється деструктивна конкуренція, кожен підприємець за замовчуванням несе трансакційні витрати.

Фактор системних трансакційних витрат, суттєво зміщує зусилля підприємців у бік непродуктивної діяльності. Наприклад, в умовах картелю, підприємець вимушений відволікти власний ресурс від продуктивної діяльності, аби: контролювати діяльність партнерів та конкурентів; слідкувати за дотриманням домовленостей в середні картелю; приймати активну участь у координаційних заходах.

Слід зауважити, що вищенаведені заходи також реалізуються в умовах, коли підприємець діє в рамках формального інституціонального середовища, однак обсяг ресурсу, що відволікається на таку діяльність, є значно меншим, оскільки левову частку подібного роду трансакційних витрат бере на себе держава.

Більш детально фактор системних трансакційних витрат, ми розглянемо пізніше. Наразі ж проаналізуємо решту супутніх факторів деструктивної конкуренції, позначених на рисунку числовими індексами. Незважаючи на те, що на представленому дереві рішень фактори регулярно повторюються, для кожного випадку вони мають власний сенс, а отже розглядатимемо їх окремо.

На підприємця, чия діяльність орієнтовна на встановлення монополії, в залежності від його тактичних рішень чинять вплив наведені нижчі фактори.

2. *Дискредитаційний фактор орієнтації на монополію* проявляється у тому, що наміри підприємця (коли вони стають очевидними) дискредитують його в очах суспільства. Як наслідок, суспільство змінює власну модель поведінки. Наприклад, споживачі можуть бойкотувати товари потенційного монополіста, розуміючи, що його політика шкодить їхнім інтересам. Конкуренти перелаштовуватимуть

власну політику до нових реалій, що у підсумку може суттєво нашкодити потенційному монополісту². Все це додає додаткових ризиків для діяльності підприємця, мінімізуючи шанси на успішне встановлення монополії.

3. *Трансакційні витрати зниження ціни*, включають в себе витрати на отримання та аналіз інформації щодо кон'юнктури ринку, цінової політики та виробничого потенціалу конкурентів тощо. Такі витрати впливають із необхідності оцінки ризиків та можливих наслідків зниження ціни. Слід зауважити, що такого роду трансакційні витрати є невід'ємною частиною ринкової економіки. Однак, в умовах орієнтації на монополію вони є особливо великими, оскільки кінцева мета за масштабами значно перевищує локальні цілі конструктивної конкуренції³.

4. *Ризик*. Трансакційні витрати можуть певним чином знизити ризики пов'язанні з монополістичною стратегією. Однак попри це, середній рівень ризику, що виникає внаслідок зниження ціни із метою створення монополії, є значно вищим за аналогічний ризик, що існує в умовах звичайної (конструктивної) конкуренції. Причиною цього, є позиція конкурентів обізнаних з планами потенційного монополіста⁴. За такої обізнаності існує висока ймовірність,

---

² Наприклад, конкуренти можуть домовитися про встановлення демпінгових цін на продукцію. Або змовитися з постачальниками, що забезпечують виробництво майбутнього монополіста.

³ Задля прийняття зваженого рішення щодо монопольних дій, необхідно зібрати та проаналізувати значно більші обсяги інформації, ніж цього потребували б локальні дії, такі, як наприклад, прийняття рішення щодо інвестицій у модернізацію виробництва або рішення щодо початку виробництва нового товару.

⁴ Приховати плани щодо монополізації ринку, надзвичайно складно, оскільки конкуренти потенційного монополіста завжди володіють певною інформацією щодо якості його устаткування, цін на сировину, зарплати працівникам тощо. За таких умов, конкуренти можуть робити висновки щодо обґрунтованості зниження ціни, із чого випливатимуть очевидні мотиви такого зниження.

що конкуренти спільними зусиллями всіляко перешкоджатимуть діяльності потенційного монополіста⁵, а отже повернутися до статус-кво⁶ вже навряд чи вийде. В іншому випадку, коли наміри учасників ринку збігаються (орієнтація на монополію), ризики також залишаються достатньо великими, оскільки підприємці, що вступили на шлях до монополії раніше, мають початкову перевагу над тими, хто тільки-но почав реалізовувати дану стратегію.

5. *Внутрішній дестабілізаційний фактор орієнтації на монополію*, проявляється у внутрішніх (внутрішньодержавних) загрозах, які несе із собою така діяльність. Природа таких загроз походить від того, що монополія як явище, суперечить формальним інститутам, а отже в інституціональному сенсі вона є протизаконною⁷. Виходячи з того, що держава уособлює в собі сукупність

---

⁵ Дії конкурентів слід розглядати через призму поведінкової економіки, що спирається на психологічні аспекти поведінки людини. Дослідники поведінкової економіки сходяться на думці, що людина всіляко намагатиметься покарати особу, яка по відношенню до неї вчинила несправедливі дії.

⁶ Коли підприємець зазнає збитків від зниження ціни на власну продукцію в умовах нормальної (конструктивної) конкуренції, він із високою ймовірністю може повернутися до статус-кво. Тобто до того стану, у якому він перебував до підвищення ціни. Однак, коли зниження ціни орієнтовано на монополію, він навряд чи зможе повернутися до статус-кво, оскільки «ображені» конкуренти всіляко намагатимуться покарати його за несправедливі дії.

⁷ Не завжди дії, що суперечать формальним інститутам, є протизаконними із юридичної токи зору. Використовуючи термін «протизаконний» у даному контексті, ми маємо на увазі, що дії всупереч формальним інститутам підривають суспільний консенсус, а отже можуть вважатися протизаконними із суспільної точки зору. Тобто, той хто не «грає» за встановленими суспільством правилами, порушує закон цього суспільства.

формальних інститутів, орієнтовані на монополію дії підприємця апріорі дестабілізують його становище (оскільки ідучи супроти формальних інститутів, підприємець починає діяти супроти держави), оскільки у будь-який момент часу, він може наразитися на санкції з боку держави. Однак, такий висновок є суто формальним, оскільки існує вірогідність того, що особи відповідальні за існування формальних інститутів (законодавці, судді, чиновник тощо), із мотивів особистої вигоди можуть діяти всупереч цих інститутів.

6. *Трансакційні витрати зниження ціни на умовному другому етапі*⁸, за своєю природою є аналогічними витратам у попередньому періоді (індекс 3), з однією лише відмінністю, що вони накладаються на вже існуючі трансакційні витрати, які мали місце на попередньому етапі зниження ціни. Відтак, вони виступають фактором «акумуляції вартості монополії»⁹.

7. *Ризики умовного другого етапу зниження ціни*, є аналогічними попереднім ризикам. Однак, як й у випадку трансакційних витрат, вони мають кумулятивний ефект. Тобто, підприємець після кожного зниження ціни, несе ризики пов'язані із наслідками такого зниження. У сукупності, ці ризики (що зростають по мірі збільшення етапів зниження ціни) зменшують ймовірність успішної

---

⁸ Під умовним другим етапом мається на увазі чергове зниження ціни, після того, як було досягнуто локальні цілі монополії (збільшення частки ринку).

⁹ Кумулятивна трансакційна вартість монополії складається із сукупності трансакційних витрат, що мали місце на кожному локальному етапі. У наведеному на рисунку 8 випадку із зниженням цін, достеменно неможливо передбачити, скільки разів підприємець має вдатися до зниження цін (за умови, що таке зниження матиме позитивні наслідки для нього) аби досягти монополії. Відповідно, неможливо передбачити, наскільки сильним буде кумулятивний ефект трансакційних витрат на шляху до монополії.

монополізації ринку.

Наступною альтернативною стратегією деструктивної конкуренції, що розглядається у нашому дослідженні, є створення картелю із метою зміни частки ринку на користь учасників. Супутніми процесу створення і діяльності картелю, є наведені нижчі фактори.

8. *Трансакційні витрати створення картелю*, спрямовані на збір та аналіз інформації щодо потенційних учасників картелю¹⁰, кон'юнктури ринку, цінової політики та впливовості конкурентів. Крім того, трансакційні витрати створення картелю, включають в себе витрати на проведення перемовин, реалізацію координаційних заходів, додаткові гарантії. У випадку створення картелю, саме останній фактор (додаткові гарантії) є каталізатором високих трансакційних витрат, що перевищують аналогічні витрати пов'язані із створенням «законних» об'єднань (корпорації). Така закономірність впливає із нелегального статусу такої організації як картель, в наслідок чого його учасники не можуть апелювати до формальних інститутів аби убезпечити себе від несправедливих дій з боку партнерів. Як наслідок, в рамках картелю формується неформальне інституціональне середовище, покликане гарантувати певний захист інтересів його учасників. Однак, процес створення такого середовища потребує тривалих перемовин, пошуку заставної інформації¹¹, набуття формальних важелів впливу¹² тощо.

¹⁰ Включає у себе відомості щодо їхніх частки ринку, виробничих можливостей, репутації, суспільної впливовості тощо.

¹¹ Компрометуюча інформація на певного учасника картелю, яка може бути використана проти нього у випадку порушення ним внутрішньоорганізаційних домовленостей.

¹² Методів впливу на опонентів через формальні інститути. Наприклад, учасника картелю, що порушив внутрішньоорганізаційні домовленості, можна «покарати» шляхом притягнення до відповідальності (адміністративної, кримінальної) по справах, що стосуються його господарської діяльності.

9. *Дискредитаційний фактор створення картелю* починає набувати сили з моменту, коли потенційні учасники заявляють про свої наміри щодо створення такої організації. Компрометуючи себе позицією «нечесного гравця» на ринку, вони вкладають у руки своїх потенційних опонентів (з початку із числа учасників картелю, а потім, коли діяльність картелю стає очевидною, й решти суб'єктів господарювання) інструменти впливу на власну діяльність. Відтак, у будь-який момент часу, учасники картелю можуть наразитися на «агресивні» дії з боку опонентів, які апелюватимуть до формальних інститутів, як до мірила законності проваджуваної картелем господарської політики¹³. Навіть в умовах, коли картель не було сформовано, сам факт участі у невдалих перемовинах щодо його створення, підриває репутацію підприємців, як «чесних гравців» на ринку, що само собою негативним чином впливає на їхній бізнес.

10. *Внутрішній дестабілізаційний фактор створення картелю*, частково впливає із дискредитаційного фактору. Маючи потенційні загрози, що впливають із формально незаконної діяльності, учасники картелю мають високий рівень невизначеності щодо майбутніх перспектив розвитку їхнього бізнесу. Навіть у випадку, коли картель не було сформовано, сам факт участі у перемовинах, може бути використаний супроти потенційних учасників.

11. *Трансакційні витрати існування картелю* включають в себе постійні витрати на підтримку

---

¹³ Слід зауважити, що успішність притягнення до відповідальності (адміністративної, кримінальної) учасників картелю, залежить від ступеня інституціональної рівноваги в державі. Тобто, від того, наскільки особи асоційовані з державою (законодавці, судді, чиновники тощо), схильні дотримуватися формальних інститутів.

неформального інституціонального середовища, в рамках якого діє картель. Такі витрати, є складовою частиною системних трансакційних витрат, про які говорилось раніше.

12. *Трансакційні витрати перегляду умов участі в картелі* за своєю суттю є аналогічні витратам створення картелю, з однією лише відмінністю, що вони накладаються на вже існуючі *статичні*¹⁴ та *динамічні*¹⁵ трансакційні витрати, через що підвищується вартість існування картелю. Тобто, на ряду з вже існуючими системними витратами, кожний наступний переговорний процес щодо перегляду умов участі в картелі (необхідність у проведенні якого не можна передбачити на момент створення картелю), відволікає зусилля на непродуктивну (з точки зору безпосередньої віддачі) діяльність, через що зростає альтернативна вартість участі в картелі¹⁶.

13. *Ризики перегляду умов участі в картелі* виникають в результаті відсутності консенсусу щодо цього питання. Як наслідок, картель може припинити своє існування, через що колишні партнери перетворюються на конкурентів. Додаткові ризики у такій ситуації (у порівнянні із ризиками звичайної конкуренції) виникають через те, що колишні партнери з

---

¹⁴ Статичні трансакційні витрати, це витрати, що здійснюються на постійній основі або с передбачуваною періодичністю. В цілому, такі витрати можна охарактеризувати, як системні трансакційні витрати.

¹⁵ Динамічні трансакційні витрати, це витрати, що виходять за рамки усталеного механізму функціонування організації. У випадку з картелем, це витрати на перегляд умов участі в організації, які виникають ситуативно. І хоча в цілому такі витрати можна охарактеризувати, як системні (оскільки непередбачувані перемовини також є складовою частиною організаційного процесу), вони з огляду на свою непередбачуваність, є радше виняткові. Тому у дослідженні вони розглядаються окремо.

¹⁶ Втрачена вигода від непродуктивного застосування зусиль, які у іншому випадку могли б бути спрямовані на більш продуктивну діяльність в рамках іншої організації.

огляду на попередню їхню співпрацю, володіють більшим обсягом інформації (щодо господарської діяльності учасників картелю), яку можуть використати один проти одного. Відтак, колишні учасники картелю стають більш вразливими до зовнішнього впливу (у ситуативному контексті), аніж інші учасники ринку, супроти інтересів яких було створено цей картель.

Останньою, третьою альтернативною стратегією деструктивної конкуренції, що розглядається у нашому дослідженні, є інформаційна дискредитація конкурента з метою захоплення більшої частки ринку. Сутність даної стратегії полягає у намаганні вплинути на суспільну думку, через надання недостовірної¹⁷, негативної інформації щодо якості продукції конкурента, умов виробництва, соціальної політики проваджуваної на підприємствах¹⁸ тощо. Метою такого впливу на суспільну думку, є зниження попиту на продукцію конкурента.

У наведеному прикладі, стратегія реалізується через використання медіа ресурсу та агентської мережі. Супутніми таким діям є нижченаведені фактори.

14. Операційні витрати створення агентської мережі включають в себе безпосередні витрати на пошук та організацію взаємодії осіб, які поширюватимуть у суспільстві відповідну інформацію. Оскільки подібний вид діяльності не передбачений законодавством, такі дії здійснюватимуться на нелегальній основі, що нестиме із собою додаткові ризики.

---

¹⁷ У випадку надання достовірної інформації, такі конкурентні дії неможна було б охарактеризувати, як деструктивні, оскільки наявність достовірної інформації в середні економічної системи, є ключовою передумовою ефективності ринку.

¹⁸ Наприклад: низька заробітна плата для працівників, недотримання вимог охорони праці, грубе поводження із працівниками

15. *Операційні витрати створення медійного підприємства* включають в себе безпосередні витрати на оренду приміщення, покупку устаткування, офіційне працевлаштування працівників, покупку телевізійних або радіо частот тощо.

16. *Дискредитаційний фактор інформаційної дискредитації* конкурентів полягає у репутаційних втратах спричинених такого роду діяльністю. Наслідками таких втрат, можуть бути «агресивні» дії конкурентів та ostracizm з боку суспільства.

17. *Внутрішній дестабілізаційний фактор інформаційної дискредитації конкурентів* відрізняється за ступенем прояву в залежності від обраної тактики. У випадку використання агентської мережі задля дискредитації конкурентів, виникають загрози стабільності (сталості) підприємницької діяльності ключового агенту впливу¹⁹, що походять від нелегального статусу такого роду діяльності, через що у будь-який момент часу, держава може притягнути його до відповідальності. У випадку використання медійного ресурсу із метою дискредитації конкурентів, відсутні формальні підстави для притягнення ключового агенту впливу до відповідальності на підставі його організаційної діяльності (створення та утримання медійного підприємства). Однак, адміністративна або кримінальна відповідальність може впливати із наслідків такої діяльності, а саме, поширення недостовірної інформації (наклепу), що спричинило репутаційний, моральні або матеріальні втрати третьої сторони.

18. *Витрати утримання агентської мережі* включають в себе постійні витрати спрямовані на неофіційну оплату праці осіб, які поширюють у суспільстві

---

¹⁹ Особи, яка організувала компанію з інформаційної дискредитації конкурентів.

дискредитаційну інформацію. Оскільки подібний вид діяльності, апріорі не підпадає під жоден із пунктів КВЕД²⁰ (або його аналогів в інших країнах), здійснення будь-яких розрахункових операцій в рамках такої діяльності, є незаконним, а отже несе із собою ризики притягнення до відповідальності.

19. *Витрати на утримання медійного підприємства* є легальними за своєю суттю²¹, однак з огляду на характер інвестицій, мають непевну віддачу (як й витрати спрямовані на агентську мережу). Тобто, заздалегідь неможливо визначити наслідки та кількісні вигоди медійної дискредитації конкурентів, що робить інвестиції²² високоризиковими. Відтак, діяльність спрямована на дискредитацію, від початку є потенційно деструктивною для економіки.

Наведена вище спрощена модель поведінки підприємця в умовах деструктивної конкуренції, є характерною для економічних систем із наявною інституціональною дивергенцією, де держава залишається незаангажованим гравцем. У випадку коли державні інститути починають діяти в інтересах однієї із конкуруючих сторін, супутні фактори моделі набувають іншого змісту, а саме: змінюється вектор дестабілізуючого фактору з внутрішнього на зовнішній (для підприємця, який знаходиться під протекцією держави), трансформуються ризики, набувають іншої форми трансакційні витрати. Характер змін супутніх факторів, залежить від позиції підприємця (актора моделі) відносно держави.

Розглянемо узагальнено (без прив'язки до стратегій та конкретних тактик) супутні фактори поведінки підприємця в

---

²⁰ Класифікація видів економічної діяльності.

²¹ У випадку, коли медійне підприємство оформлене належним чином.

²² Витрати на створення та утримання медійного підприємства.

умовах деструктивної конкуренції при заангажованій позиції держави.

В умовах, коли підприємець перебуває під протекцією держави, внутрішній дестабілізаційний фактор перестає бути для нього актуальним. Натомість, набуває значення зовнішній дестабілізаційний фактор, що несе із собою економічні загрози як для підприємця реципієнта протекції, так й для державного апарату в цілому. Тобто, у сучасному глобалізованому світі, передові держави із геополітичних²³ та економічних²⁴ міркувань, намагаються впливати на менш розвинені країни, де недотримуються принципів вільної конкуренції. Відтак, на державних посадових осіб таких країн та їхніх підопічних (підприємців), можуть бути накладені санкції, що дестабілізує господарську діяльність.

На відміну від ймовірного посилення ролі дестабілізаційного фактору, державна протекція в цілому позитивно впливає на внутрішні ризики деструктивної конкуренції (у контексті підприємця реципієнта), оскільки у такому випадку державні інститути фактично стають на захист підприємця. Так, наприклад, ризики несприйняття суспільством несправедливої поведінки підприємця, можуть бути нівельовані через застосування державних або асоційованих із державою ЗМІ²⁵, а загрози скоординованих протидій з боку конкурентів, наражатимуться на фіскальний та юридичний тиск.

Щодо трансакційних витрат деструктивної конкуренції, для підприємця, що знаходиться під протекцією держави, вони є значно нижчими не лише за аналогічні

---

²³ Дотримання принципів вільної конкуренції у глобалізованому середовищі, додає важелів впливу економічно розвиненим державам.

²⁴ Захист іноземних інвестицій в межах країни, де не дотримуються принципів вільної конкуренції.

²⁵ На яких «вибілюватимуть» поведінку підприємця.

витрати його конкурентів, а й за гіпотетичні трансакційні витрати учасників ринку, які діють в умовах вільної конкуренції. Причиною цього, як й у випадку з ризиками, є державні інститути, що діють в інтересах підприємця реципієнта протекції. Тобто, підприємець несе менші трансакційні витрати, оскільки використовує менше власних організаційних інститутів. Наприклад, за відсутності протекції з боку держави, потенційний монополіст був би вимушений створити в середині організації додатковий неформальний інститут, покликаний узгоджувати неформальну діяльність організації (орієнтація на монополію) із її формальним призначенням (виробництво продукції на конкурентних засадах)²⁶. За відсутності потреби у створенні такого інституту, він економить на трансакційних витратах.

В інакшому, завідомо програшному стані знаходяться підприємці, які не перебувають під протекцією держави в умовах заангажованості державного управління. Для таких підприємців, нівелюється значення формальних (державних) інститутів, а отже вони вимушені розбудовувати альтернативне, неформальне інституціональне середовище, що накладає на них колосальні трансакційні витрати. Більше того, перебуваючи в «опозиції» до державних інститутів, вони наражаються на великі ризики.

Розрізняючи становище підприємців, які обрали різновекторні шляхи конкуренції, не перебуваючи при цьому під протекцією держави в умовах заангажованого державного управління, слід зауважити, що відносний розмір переваг тих, які обрали конструктивний шлях

---

²⁶ Під інститутом покликаним узгоджувати неформальну діяльність організації із її формальним призначенням, мається на увазі система правил в середині організації щодо підготовки звітності та норми взаємодії із антимонопольними органами.

конкуренції перед тими, хто дії за деструктивними принципами, залежить від ступеню інституціональної дивергенції в державі. Тобто, чим меншою є інституціональна дивергенція, тим більше шансів, що апелювання до формальних інститутів матиме позитивний ефект. Наприклад, особа, яка зазнала неправомірних збитків, спричинених діяльністю підприємця реципієнта протекції, може подати на нього до суду. За такої ситуації, ймовірність винесення судового рішення на користь постраждалої особи, залежить від кількості осіб у судовій системі, які дотримуються формальних інститутів (грають за формальними правилами)²⁷.

Висновки. Отже, розглянувши супутні фактори стратегій деструктивної конкуренції, стає цілком очевидним, що в цілому такі дії несуть із собою великі ризики та неймовірно високі трансакційні витрати для підприємців, у порівнянні із конструктивними конкурентними діями. Відтак, із економічної точки зору, наслідки деструктивної конкуренції є завідомо негативними не лише для суспільства в цілому, а й для більшості підприємців, що ступили на цей шлях. Спершу розглянемо суспільні наслідки.

Як зазначалось раніше, фундаментальна відмінність конструктивної конкуренції від деструктивної, полягає у методах здобуття конкурентних переваг на ринку. У першому випадку, конкурентні переваги виникають в

---

²⁷ У контексті наведеного прикладу, може виникнути заперечення, що начебто судові рішення залежить безпосередньо від особи (судді), яка його виносить. Однак, у даному випадку слід враховувати позицію решти представників судової системи, які колективними діями можуть впливати на позицію окремого судді, апелюючи до формальних правил у випадку заангажованого рішення суду (коли більшість дотримується формальних інститутів), або підтаючи остракізму суддю через незаангажоване рішення (коли більшість дотримується неформальних інститутів).

наслідок підвищення якості та кількості продукції, тоді як у другому, є наслідком необґрунтованого маніпулювання цінами (або інших непов'язаних із виробництвом контпродуктивних заходів). Є очевидним, що із наповненням ринку якісними товарами, зростає добробут суспільства в цілому, оскільки споживачі отримують змогу більшою мірою задовольняти власні потреби²⁸. В умовах «успішної» реалізації контпродуктивних заходів деструктивної конкуренції, добробут суспільства набуває консервативних ознак із тенденцією до погіршення. Причиною цього, є перспектива підвищення ціни при незмінній якості (можливе й погіршення) товару. Тобто, деструктивна конкуренція орієнтована переважно на усунення конкурентів шляхом не пов'язаним із позитивною зміною виробництва (підвищення продуктивності, якості тощо), а отже не несе із собою підстав для покращення добробуту суспільства. Більше того, із усуненням конкурентів, виникають стимули до підвищення ціни на продукцію²⁹, що безпосередньо негативним чином впливатиме на добробут.

Слід зауважити, що на певному етапі, підприємці задіяні у деструктивній конкуренції можуть інвестувати у розвиток власного виробництва. Однак, у довгостроковій перспективі, ефект таких інвестицій буде знівельовано наслідками їхньої діяльності. Наприклад, потенційний монополіст, може інвестувати кошти у розвиток власного

---

²⁸ Зростання кількості товару на ринку збільшує його пропозицію, що при незмінному попиті, впливає на зниження його ціни. У свою чергу, підвищення якості товару, збільшує ступінь задоволення від його споживання. Відтак, за вищезазначених умов, споживач за менші гроші отримує більше користі від споживання товарів.

²⁹ З огляду на зниження пропозиції (частину якої забезпечував конкурент), споживач погоджуватиметься платити вищу рівноважну ціну.

виробництва, аби отримати перевагу над конкурентами. В результаті «нечесної» конкурентної боротьби, він може наразитися на супротив держави, або досягнути поставленої мети, що у обох випадках нівелюватиме ефект від інвестицій. Тобто, в результаті протистояння із державою, діяльність підприємця може бути згорнута, що знівелює значення його інвестицій для суспільства. Рівнозначний ефект виникне, коли підприємець досягне монополії, адже у подальшому він не матиме стимулу для збереження попередньої ціни, через що суспільний позитивний ефект від інвестицій перетвориться на надприбутки підприємця.

Виводячи теоретичний зв'язок деструктивної конкуренції із інституціональною дивергенцією, слід сконцентрувати увагу на питаннях мотивів, які підштовхують підприємців до несприйняття формальних інститутів, в наслідок чого поведінка підприємців приймає деструктивний характер. У даному контексті, слід виділити два ключових базиси, на яких вбудовуються такі мотиви. Перший, це небажання сприймати державні інститути через їхню слабкість³⁰ або обмеженість³¹. Другий, це нав'язана оточенням модель відносин.

Перший базис, є ендегенним за своєю природою, а отже безпосередньо представляє собою прояв волі підприємця. Конвергенції у даному випадку можна досягнути, шляхом посилення або реформування (в залежності від обставин) діючих формальних інститутів. Тобто, необхідно створити інституціональні умови за яких

---

³⁰ Слабкість інститутів, знижує вірогідність бути притягнутим до відповідальності, що мотивує підприємця до реалізації заходів деструктивної конкуренції.

³¹ Обмеженість інститутів, перешкоджає задоволенню певних видів потреб підприємця в рамках існуючої інституціональної системи, через що він вимушений вдаватися до деструктивних заходів.

підприємець відчуватиме: по-перше, невідворотність покарання за порушення формальних норм та правил: по-друге, впевненість у тому, що всі свої амбіції, які походять від широкого кола його природних потреб, він зможе зреалізувати в рамках існуючої інституціональної системи.

Другий базис, є наслідком екзогенних обставин, що обумовлює залежність поведінки кожного окремого підприємця від системи неформальних правил та норм, які склались у суспільстві. Конвергенції у даному випадку можна досягнути шляхом створення умов, за яких інтереси широкого кола осіб, серед яких політики, підприємці, державні службовці тощо, у більшій мірі задовольнятимуться в рамках формального інституціонального середовища. Тобто, слід створити умови, за яких вищезазначеним особам буде вигідніше послуговуватися у своїх діях формальними інститутами, аніж жити за власними нормами та правилами. Досягнути такої мети надзвичайно складно, оскільки: по-перше, напрацьовані механізми співпраці мають схильність до самозбереження; по-друге, система інтересів, що склалась в умовах дивергенції, як правило задовольняє більшість осіб, які мають важелі впливу на інститути (як формальні, так і неформальні); по-третє, дивергенція як правило супроводжується опосередкованою експлантацією невливової в інституціональному плані частини населення (політично пасивні громадяни, рядові працівники, службовці низького рангу тощо), а отже відмову від такої експлантації надзвичайно складно компенсувати перевагами формальних інститутів.

Отже, деструктивна конкуренція, як явище, є наслідком ухиляння підприємців від формальних настанов держави щодо дотримання принципів вільної та справедливої конкурентної боротьби. Саме собою таке ухиляння є свідченням того, що підприємець із різних

причин відмовляється діяти за встановленими державою правилами, натомість створюючи власні неформальні інститути або залучаючись до вже існуючої в суспільстві системи неформальних відносин. Відтак, на формальному рівні такий підприємець протиставляє себе решті суспільства, яка де-юре є творцем державних інститутів.

ODDÍL 6. PROBLÉMY VĚDECKÉ A TECHNICKÉ ČINNOSTI

§ 6.1 ОСНОВНІ ЗАСАДИ ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В ПРОФЕСІЙНІЙ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНІЙ) ОСВІТІ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД (Петрова І.П. Інститут економіки промисловості НАН України)

Вступ. Система освіти, професійної підготовки та ринку праці все частіше стикаються з такими проблемами, як глобалізація, нові технології, що швидко розвиваються та демографічні зміни. Це все дуже впливає на життя людей і суспільства в цілому.

Запропонований курс України на інтеграцію в Європейський Союз сформував високі вимоги до попиту на робочу силу, її професійно-кваліфікаційний склад та рівень підготовки нових фахівців в системі професійної освіти. У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року зазначається, що нинішній рівень освіти в Україні не дає їй змоги повною мірою виконувати функцію ключового ресурсу соціально-економічного розвитку держави і підвищення добробуту громадян [1]. Також, у Концепції реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 року вказано, що основною проблемою, яка потребує розв'язання, є невідповідність підготовки кваліфікованих кадрів потребам особи, національної економіки та суспільства [2].

Україна не є єдиною країною, яка стикається з такими проблемами та працює над їх вирішенням. Для

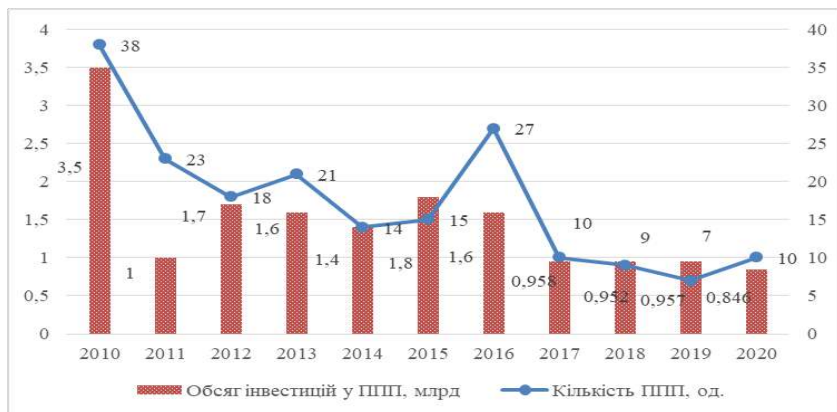

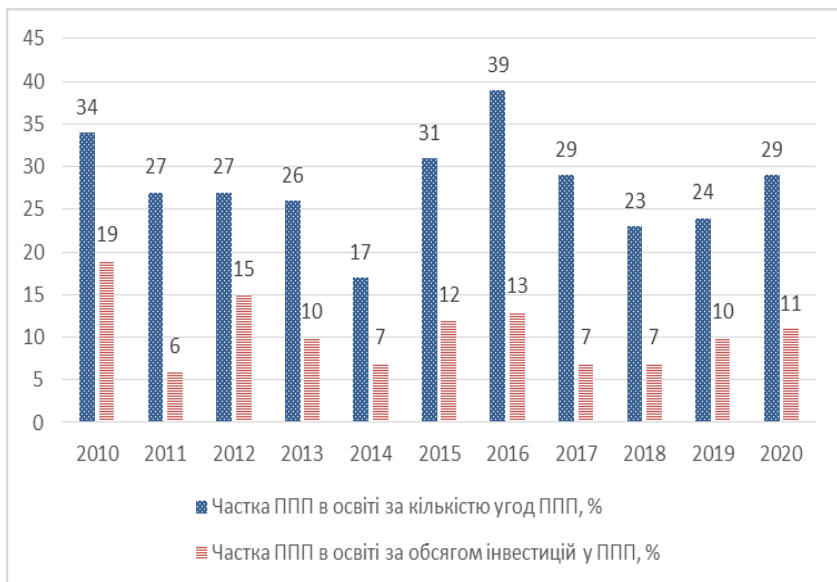
пострадянських країн розробка рекомендацій з підвищення кадрового потенціалу, кар'єрного консультування, розвитку партнерства між закладами вищої освіти і роботодавцями, залучення приватного сектору до процесу підготовки фахівців є важливими в реформуванні вищої освіти. Натомість, країни ЄС мають значні успіхи та успішні кейси. Для реформування сектору освіти у Європейському Союзі активно взаємодіють державні органи, приватний сектор, заклади освіти та громадськість на засадах публічно-приватного партнерства. Партнерство цих акторів сприяє створенню сприятливого інвестиційного клімату між закладами вищої освіти і бізнесом, посиленню підтримки підприємництва, розвитку приватного сектора та побудови економіки знань.

Виклад основного матеріалу. В ЄС щороку реалізується значна кількість угод публічно-приватного партнерства. За даними European PPP Expertise Centre, кожного року укладаються угоди у сфері освіти (*рис. 1*). Протягом 2010-2020 рр. кількість угод та обсяг інвестицій суттєво знизився, однак це загальна тенденція всього ринку угод публічно-приватного партнерства та пояснюється особливістю організаційно-правових форм ППП. Однак, незважаючи на це, частка від загальної кількості угод та обсягу інвестицій тримається на рівні 28 % за кількістю і 10 % за обсягом інвестицій (*рис. 2*). Така пропорція склалася за рахунок укладання значної кількості угод з невеликим обсягом інвестиції за кожною угодою.

Рис. 1. Кількість угод і обсяг інвестицій у публічно-приватне партнерство в освіті
 Складено за даними: [3-13]

Рис. 2. Частка PPP в освіті у загальному ринку публічно-приватного партнерства
 Складено за даними: [3-13]

ППП в освіті варіюють залежно від законодавства країн та поділяються на наступні форми: інституціональна (ендаумент-фонди; інститути громадської участі (громадські, керуючі, опікунські та інші ради); технопарки; центри трансферту технологій; ресурсні центри; центри колективного користування; спільні освітні структури) та контрактна (гранти; концесії; довгострокова оренда; інвестиційні контракти; освітні ваучери; освітні кредити; стажування студентів на підприємствах з подальшим працевлаштуванням).

Наприклад, взаємозв'язок вищої освіти і бізнес-середовища на засадах партнерства, як у межах приватних, та і в межах державних ініціатив у Франції реалізується в таких формах: професіоналізація освіти; скорочення спеціальностей у рамках багатoproфільного навчання; розвиток партнерських зв'язків «ліцей – коледж – підприємство», що включають: організацію стажувань на підприємстві; внесок підприємств у модернізацію навчального обладнання; участь професіоналів у процесі навчання; навчання на підприємстві як ключовий елемент професійної освіти (стажування); наявність різних форм сприяння працевлаштуванню; створення професійних консультативних комісій, що розробляють зміст навчальних програм із різних спеціальностей [14]. У Німеччині перелік цих форм скорочень та складається із трьох: професіоналізація освіти; скорочення спеціальностей у рамках багатoproфільного навчання; програми спільної підготовки фахівців вищими навчальними закладами та компаніями (взаємодія на етапі організації навчального процесу) [14].

Також, в міжнародній практиці виділяють інші форми публічно-приватного сектора як ваучери; контрактіві школи; чартерні школи; придбання освітніх послуг; субсидування приватного сектору; податкові стимули

надання освітніх послуг [15; 16]. Ці форми більш адаптовані до дошкільної та середньої шкіл, а не до професійної та професійно-технічної освіти.

Водночас в Україні кількість прикладів публічно-приватного партнерства у галузі освіти дуже мала. Якщо в дошкільній та середній освіті приклади майже відсутні, то у процесі реформування професійної та професійно-технічної освіти відбувається певні зрушення, а саме співпраця між Міністерством освіти і науки України (МОН) та роботодавцями у сфері професійно-технічної освіти. Зокрема, за інформацією МОН укладено Меморандуми про співробітництво між Міністерством освіти і науки та роботодавцями, громадськими організаціями, в яких чітко визначається мета, напрями, заходи взаємодії, відповідальність сторін за якість підготовки кваліфікованих кадрів. Партнерами Міністерства освіти і науки України у сфері підготовки робітничих кадрів у рамках підписаних меморандумів стали ТОВ «Фомальгаут-Полімін», ТОВ «ЗІП», Будівельна палата, ТОВ «КНАУФ ГПС Київ», ТОВ «Снежка-Україна», громадська спілка «Національне партнерство в легкій промисловості», ПАТ «Українська залізниця», Федерація роботодавців України, Швейцарська Конфедерація, представлена Швейцарською агенцією розвитку та співробітництва та ТОВ «Геберіт Трейдінг», ТОВ «Клопотенко» [17; 18].

У 2018 році підписано Угоду про фінансування заходу «EU4Skills: Кращі навички для сучасної України». Мета програми EU4Skills є підтримка реформи професійно-технічної освіти в Україні, зокрема зробити навчання таким, що відповідає вимогам ринку праці, та допомогти молоді та дорослим реалізувати власний потенціал [19]. За цією програмою вже обґрунтовано співпрацю та взаємодію виконавців Програми, деталізовано логіко-структурну схему Програми та процес виконання робіт; проведено відбір

пілотних регіонів (7 регіонів) та 21 пілотного закладу професійно-технічної освіти; проведено аудит регіональних мереж закладів професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти [17; 20].

Також з 2019 року Міністерство освіти і науки України є учасником консорціуму у рамках Проєкту Програми Erasmus+ «Нові механізми управління на основі партнерства та стандартизації підготовки викладачів професійної освіти в Україні». Метою проєкту є підвищення якості та актуалізації підготовки викладачів для професійної (професійно-технічної) освіти в Україні шляхом встановлення стандартів щодо механізмів управління на основі партнерства між університетами, які здійснюють підготовку викладачів для професійної (професійно-технічної) освіти, та закладами професійної (професійно-технічної) освіти [17; 18].

Міністерство освіти і науки України підтримує розвиток публічно-приватного партнерства у сфері професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти. Основними напрямми використання публічно-приватного партнерства в освіті є [2]: формування системи професійних кваліфікацій та створення єдиного освітнього середовища професійної (професійно-технічної) освіти; впровадження механізмів стимулювання роботодавців до участі в освітньому процесі; створення умов для розвитку дуальної форми здобуття освіти; визнання неформальної та інформальної освіти, повних і часткових професійних кваліфікацій; популяризацію професійної (професійно-технічної) освіти серед дітей, молоді, дорослих, планування професійного розвитку та кар'єри.

Нормативно-правову базу публічно-приватного партнерства у сфері освіти і науки становлять: Конституція України, Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, Закон України «Про державно-приватне

партнерство», Закон України «Про освіту», інші закони та міжнародні договори України.

Публічно-приватне партнерство у сфері освіти і науки здійснюється на основі договорів між органами державної влади та приватними партнерами, які укладаються у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [21].

Однак, напрями застосування публічно-приватного партнерства мають широкий спектр, й остаточного варіанту не існує. У статті 81 Закону України «Про освіту» напрями застосування публічно-приватного партнерства мають більш загальний характер: 1) спільне фінансування закладів освіти, а також юридичних і фізичних осіб, які провадять освітню діяльність; 2) утворення та/або спільне фінансування і розвиток баз практичної підготовки; 3) утворення та/або спільне фінансування і експлуатацію інноваційних підприємств (інноваційний центр, технопарк, технополіс, інноваційний бізнес-інкубатор тощо) на базі наявних закладів освіти; 4) розроблення і розвиток сучасних технологій освіти, навчання; 5) професійно-практичну підготовку; 6) запровадження спільних програм фінансування підготовки фахівців тощо; 7) здійснення заходів щодо соціального захисту та поліпшення житлових умов працівників системи освіти та здобувачів освіти [22].

Отже, саме публічно-приватне партнерство є одним із ефективних шляхів, який дозволить адаптувати освітню галузь України до інтеграції в науково-освітній простір ЄС та до викликів сьогодення через пандемію COVID-19. Система професійної освіти, що є основним джерелом поповнення кадрових потреб економіки, в даний час підлягає серйозному реформуванню, оскільки недостатньо орієнтована на потреби роботодавців. З урахуванням вищенаведеного та на основі узагальнення існуючих розробок застосування публічно-приватного партнерства у сфері професійної (професійно-технічної) та фахової

передвищої освіти [23-30] слід зосередити увагу на формах публічно-приватного партнерства, які направлені на удосконалення професійних знань, умінь та навичок відповідно до європейських вимог. Публічно-приватне партнерство в удосконаленні професійних знань, умінь та навичок є формою контрактного співробітництва між державним та приватним сектором, мета якого полягає в розвитку конкретних навичок у працівників. Особливість публічно-приватного партнерства в удосконаленні професійних знань, умінь та навичок полягає в тому, що дана форма акцентує увагу не на управлінні навчальними закладами, де приватний сектор виступає конкурентом держави, а на партнерських відносинах, у яких держава та бізнес відіграють різні, але взаємодоповнюючі ролі.

Участь у ППП, що орієнтоване на вдосконалення професійних умінь може принести приватному сектору низку переваг, зокрема, сприятиме збільшенню обсягів продукції, що випускається безпосередньо, коли програмою передбачено навчання на робочому місці за цінами нижче ринкових, і опосередковано за рахунок поліпшення продуктивності. Також підвищується рівень обізнаності ринку праці, що робить процес відбору кадрів ефективнішим, а кваліфікацію робочої сили ближче до реальних вимог сьогодення [31].

Висновки. Формування та розвиток взаємодії між освітніми установами та бізнесом є основним вектором реформ у сфері професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти. Застосування форм публічно-приватного партнерства дозволить вирішити низку найважливіших завдань: забезпечити додаткове фінансування освітнього процесу, сформувати професійні компетенції, що адекватні вимогам ринку праці, розгорнути реальні інноваційні процеси у професійній освіті. Взаємодія освітніх установ і бізнесу перетворюється в багатопланову

міжгалузеву інтеграцію (партнерство) бізнесу, освітніх установ та державних органів для вирішення соціально-економічних завдань.

Публічно-приватне партнерство є одним із ефективних шляхів, який дозволить адаптувати освітню галузь України до інтеграції в науково-освітній простір ЄС та до викликів сьогодення через пандемію COVID-19. Система професійної освіти, що є основним джерелом поповнення кадрових потреб економіки, в даний час підлягає серйозному реформуванню, оскільки інтеграція України до європейської спільноти пов'язана з підвищенням доступності освіти, впровадженням нових освітніх стандартів та моделей освіти, розвитку безперервної професійної освіти в умовах переходу до суспільства знань.

Унікальні навички та здібності, уміння адаптувати їх до умов діяльності, що постійно змінюються, висока кваліфікація стають провідними виробничими ресурсами та основним джерелом економічного зростання. Для цього доцільно впроваджувати саме форми публічно-приватного партнерства, які спрямовані на удосконалення професійних знань, умінь та навичок, зокрема встановлення ділових зв'язків, що може передбачати розвиток ефективної взаємодії із міжнародними компаніями чи науковими партнерами Європейського Союзу.

Список використаних джерел:

1. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року: Указ Президента України від 25 червня 2013 року № 344/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text>

2. Концепція реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027

року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 червня 2019 р. № 419-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-2019-p#Text>

3. Market Update Review of the European PPP Market in 2010. European PPP Expertise Centre. URL: <http://www.eib.org/eppec/resources/eppec-market-update2010-public.pdf>

4. Market Update Review of the European PPP Market in 2011. European PPP Expertise Centre. URL: http://www.eib.org/eppec/resources/eppec_market_update_2011_en_web.pdf.

5. Market Update Review of the European PPP Market in 2012. European PPP Expertise Centre. URL: <http://www.eib.org/eppec/resources/Market%20Update%202012.pdf>.

6. Market Update Review of the European PPP Market in 2013. European PPP Expertise Centre. URL: http://www.eib.org/eppec/resources/publications/eppec_market_update_2013_en.pdf.

7. Market Update Review of the European PPP Market in 2014. European PPP Expertise Centre. URL: http://www.eib.org/eppec/eppec_market_update_2014_en.pdf

8. Market Update Review of the European PPP Market in 2015. European PPP Expertise Centre. URL: https://www.eib.org/attachments/eppec/eppec_market_update_2015_en.pdf

9. Market Update Review of the European PPP Market in 2016. European PPP Expertise Centre. URL: https://www.eib.org/attachments/eppec/eppec_market_update_2016_en.pdf

10. Market Update Review of the European PPP Market in 2017. European PPP Expertise Centre. URL: https://www.eib.org/attachments/eppec/eppec_market_update_2017_en.pdf

11. Market Update Review of the European PPP Market in 2018. European PPP Expertise Centre. URL: https://www.eib.org/attachments/eppec/eppec_market_update_2018_en.pdf

12. Market Update Review of the European PPP Market in 2019. European PPP Expertise Centre. URL: https://www.eib.org/attachments/epec/epec_market_update_2019_en.pdf

13. Market Update Review of the European PPP Market in 2020. European PPP Expertise Centre. URL: https://www.eib.org/attachments/epec/epec_market_update_2020_en.pdf

14. Ефимова Л.И. Некоторые модели государственно-частных партнерств: тенденции и зарубежный опыт. URL : www.eatc.ru/rus/doc.id_71.book_1.php

15. Patrinos, H.A., Barrera-Osorio, F., Guáqueta, J. The Role and Impact of Public- Private Partnerships in Education. Washington, DC. 2009. 98 p.

16. Шилепницький П.І., Петрова І.П. Особливості використання державно-приватного партнерства в освіті: закордонний досвід. *Ефективна економіка*. 2019. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7526> DOI: 10.32702/2307-2105-2019.12.12

17. Освіта в Україні: виклики та перспективи. Інформаційно-аналітичний збірник. Київ, 2020. 292 с. URL: <https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2020/08/Informatsijno-analitichnij-zbirnik-Osvita-v-Ukrayini-vikliki-ta-perspektivi.pdf>

18. Державно-приватне партнерство. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/profesijno-tehnichna-osvita/derzhavno-privatne-partnerstvo>

19. EU4SKILLS. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/eu4skills>

20. Презентація Програми EU4Skills: Кращі навички для сучасної України. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/pto/2021/Konf-Osv.mozhl-novi.horyz.P-PT-O.Ukr.08-09.2021/Prezent-Krashchi.mizhn.prakt.rozv.profosv.vprovadzh.Ukr.08.07.2021/Mikhael.Paulo-prezent.Prohr.EU4Skills.08.07.2021.pdf>

21. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 1 липня 2010 року № 2404-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>.

22. Про освіту: Закон України Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

23. Бондарчук Н. В. Роль державно-приватного партнерства у розвитку системи вищої освіти. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 8. С. 94–98.

24. Москвічова О.С. Державно-приватне партнерство у сфері професійно- технічної та вищої освіти. Економіка і організація управління. 2016. № 2. С. 291-299.

25. Губанова Т. Державно-приватне партнерство у сфері освіти і науки в Україні: нормативно-правова характеристика. *Підприємництво, господарство і право*. Теорія держави і права. 2019. № 6. С. 220-224.

26. Доценко-Білоус Н. Секторальний огляд у сфері надання освітніх послуг. USAID, 2015. URL: <http://ppp-ukraine.org/wp-content/uploads/2015/12/Education-Sector-Brief-UKR.pdf>.

27. Дьоміна І.О. Державно-приватне партнерство як механізм розвитку сфери освіти в Україні в умовах децентралізації та глобалізації. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління. Том 32 (71) № 2 2021. С. 52-58.

28. Хусаїнов Р.В. Державно-приватне партнерство в системі вищої освіти України. *Вісник Одеського національного університету. Серія «Економіка»*. 2014. Т.19. Вип. 2/2. С. 190-196.

29. Тесленко И.В., Долгих М.Н. Государственно-частное партнерство в

системе образования: тренды, проблемы, перспективы. *Фундаментальные исследования*. 2016. No 21. С. 211–215. URL: <http://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=39910>

30. Совершенствование профессиональных навыков за счет развития государственно-частного партнерства в секторе информационных технологий Казахстана. Руководство по политике в области развития частного сектора. Организация экономического сотрудничества и развития. 2013. URL: <https://www.oecd.org/global-relations/СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ%20ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ%20НАВЫКОВ.pdf>

31. Promoting Adult Learning, OECD, Paris. 2005. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/education/promoting-adult-learning_9789264010932-en

ODDÍL 7. MARKETING

§ 7.1 АДАПТАЦІЯ БІЗНЕСУ ДО ФОРМАТУ ОНЛАЙН ТОРГІВЛІ (Прокопишин-Рашкевич Л.М. Національний університет «Львівська політехніка», Беспалюк Х.М. Національний університет «Львівська політехніка»)

Вступ. Пандемія, яка охопила увесь світ, внесла зміни в різні сфери діяльності, заставила всіх прийняти виклики та знайти відповіді на безліч складних запитань. Криза COVID-19 здійснила вплив на окремі галузі нерівномірно. Багато галузей опинились на етапі призупинення своєї діяльності або на етапі тотальної зміни формату ведення бізнесу. Так, певні галузі занепали, а інші почали стрімко розвиватись. Такі очевидні зміни змусили торгівельну галузь адаптуватись до сучасних вимог. Адже різке закриття фізичних точок збуту та неможливості реалізувати товар в умовах, що склалися зумовило швидке зростання розвитку онлайн торгівлі.

Очевидно, що багато суб'єктів бізнесу були не готовими до переходу торгівлі в онлайн формат через брак досвіду, розуміння того, як діяти та як працювати в умовах, які склалися. Проте прагнення і надалі займатись бізнесом, вести торгівельну діяльність та отримувати прибуток стала мотивом для учасників торгівельної сфери перейти до ведення онлайн-продаж.

Виклад основного матеріалу.

1. Світові та вітчизняні тенденції онлайн-продаж.

Значна кількість суб'єктів бізнесу в різних країнах адаптувались до онлайн-продаж і почала активну реалізацію різномантних товарів. Таким чином, оборот глобального ринку онлайн-продаж зростає. Споживачі часто замовляють

товари і послуги через інтернет.

Необхідно відзначити, що Китай, США та Велика Британія є лідируючими країнами в сфері роздрібних онлайн-продаж. Доходи суб'єктів бізнесу в таких країнах як Китай, Індія та Канада істотно зростають. Так, темп приросту онлайн продаж за 2020-2021 рр. для Китаю становить 21%, для Індії – 22% та Канади – 12,5%.

Отже, до найбільших ринків електронної торгівлі в світі належать США і Китай. Ці країни лідирують за масштабами торгівлі, але за рядом окремих важливих показників мають низькі позиції. Наприклад, в США доступ до інтернету мають менше людей, ніж в будь-якій з інших країн, що входять до першої десятки, а Китай за даним показником взагалі посідає 87 позицію в світі.

Згідно з результатами звіту «Global Powers of Retailing 2021» компанії «Делойт» [1]: товари повсякденного вжитку продовжують залишатися найбільшим сегментом, що приносить 66% від загальної виручки компаній з переліку топ-250 найуспішніших рітейл-компаній світу. До рейтингу потрапило 135 компаній цієї категорії. Загалом, багато ритейлерів у 2020 році постраждали від зменшення попиту на їхні категорії товарів через зміну поведінки споживачів (наприклад, поширення концепції розумного споживання), примусове закриття фізичних магазинів та обмеження переміщень між країнами та всередині них. Однак, для деяких компаній роздрібною торгівлі пандемія відкрила нові можливості, тому завдяки інтернет-магазинам та швидкій доставці вони змогли значно збільшити свої доходи. «Такі зміни у поведінці споживачів під час пандемії, як зростання онлайн-активності і скорочення витрат на споживання, суттєво вплинули на традиційні ланцюги поставок», – зазначають експерти цієї консалтингової компанії. У майбутньому економічна активність і споживчий попит відновляться, але те, як і де люди здійснюють покупки, їх

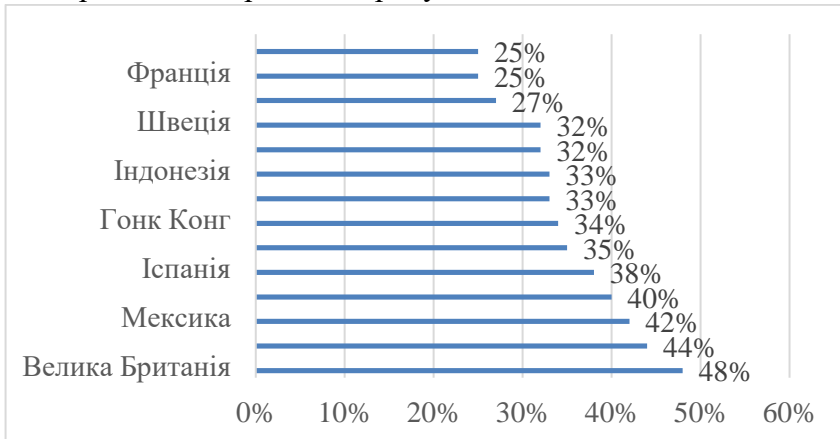

психологічні звички до відособленого оформлення трансакцій, може унеможливити повернення до допандемічного періоду.

Хоча обмеження через пандемію коронавірусу стали менш суворими в більшості країн, значна частка споживачів, як правило, уникає магазинів. Згідно з опитуванням, яке було проведено в лютому 2021 року бачимо, що у Великій Британії, Данії та Мексиці люди через правила дотримання уникають магазинів. Однак, польські та французькі споживачі є найменше стурбованими, оскільки тільки 25 відсотків опитаних респондентів уникають фізичних магазинів через пандемію [2].

У 2020 році у структурі загального обсягу роздрібних продаж онлайн-торгівля отримала 14%. У порівнянні з 2019 роком такий показник становив тільки 11%. Учасники роздрібної торгівлі, такі як Amazon і Walmart, отримали значну суму коштів упродовж стрімкого розвитку електронної комерції 2020 року. [3]

Рис. 1. Частка споживачів, які уникають магазинів через правила соціальної дистанції в окремих країнах у 2021 році [2]

Карантинні заходи безпеки викликали безпрецедентне зростання ринку електронної комерції також і в Україні. «Перед вітчизняними підприємствами, організаціями, установами постала проблема збалансованості: з одного боку, збереження людського ресурсу, з іншого боку, отримання економічної ефективності діяльності» [4, с. 131].

Аналізуючи стан онлайн-продажів в Україні, спостерігаємо інтенсивний розвиток галузі за останні роки. Кількість компаній онлайн-продажів в Україні з 2019 року зросла на 14%, а середній дохід вітчизняних інтернет-продавців зріс в 1,5 рази [5]. До рейтингу великих міст за найбільшим середнім доходом онлайн-продавця у першому кварталі 2021 року увійшли Одеса, Київ, Дніпро, Львів та Харків. Якщо аналізувати приріст середнього доходу онлайн-продаж у великих містах, то з першого кварталу 2019 року по перший квартал 2021 року доходи дніпрян зросли на 72%, киян — на 70%, львів'ян — на 56%, одеситів — на 46%, і харків'ян — на 5% [6].

Найбільше онлайн покупців було зафіксовано в Україні на початку 2021 року. Серед них жінок – 55% та чоловіків – 45%. Проаналізовано, що дохід покупців, які купляють онлайн є на 38% більшим у порівнянні із покупцями офлайн, тому цей сегмент є привабливим, оскільки має вищий рівень купівельну спроможності [7].

Торгівля онлайн має свої істотні переваги. По-перше, знижується вартість продукції через те, що не потрібно утримувати значні торгові площі чи платити заробітну плату великому штату персоналу. По-друге, це зручно для споживача переглядати наявний асортимент продукції, аналізувати, порівнювати та віднаходити необхідний товар а також обирати зручний час та спосіб доставки. Так, в умовах карантину, коли частково обмежується переміщення людей, визначальним фактором впливу на попит за даними опитування [8] зазначено: зручність замовлення та простий

процес замовлення продукції; можливість порівняти ціни на різних платформах; доступ до більш широкого спектру товарів, які обмежені або не представлені на вітчизняному ринку; економія часу.

Споживачі онлайн-магазинів найчастіше купують одяг, взуття та аксесуари, косметику та парфумерію, побутову техніку завдяки вигідним пропозиціям продавців та зростання часу, який проведений вдома (ефект «антистресу від шопінгу»). Споживачі однаково часто створюють свої замовлення як на офіційних сайтах магазинів, або на спеціальних онлайн-платформах, таких як ROZETKA, OLX, PROM, які відзначаються широким асортиментом продукції. Багато покупців серед молоді користуються акаунтами в Instagram та замовляють одяг, аксесуари та косметику. При цьому удосконалюються послуги доставки. Так, Glovo, Uber Eats, Raketa розширюються свою мережу у містах та постачають продукти з супермаркетів співпрацюють із ресторанами та кав'ярнями[8].

Як відповідь на карантин та підвищені вимоги безпеки, національні ритейлери відкрили свої інтернет-магазини, запуск яких планувався пізніше. Свої онлайн-майданчики запустили "АТБ", "Сільпо", "Фора", Varus, Prostor, MasterZoo, Епіцентр. Представники ритейлу запустили послугу click & collect, коли можна замовити товари онлайн і забрати замовлення в найближчому магазині чи точці видачі, сплативши його на місці.

2. Чинники успішного функціонування онлайн магазинів

Управління товарним асортиментом – є серцевиною діяльності підприємства, яке займається реалізацією продукції. Сьогодні споживачі не хочуть самостійно шукати товари чи послуги, а надають перевагу отримувати комплексні пропозиції, які є актуальними та персоналізованими під їх потреби та купівельні можливості.

Маркетологам доводиться з кожним днем творити комунікаційні дива, щоб задовольнити кожного примхливого клієнта, і в той же час – не потрапити з нав'язливими рекламними пропозиціями в категорію «спам».

«Одна із найскладніших проблем управління товарним асортиментом полягає у визначенні, що повинно входити у склад товарного асортименту та з яких товарів та модифікацій повинен він складатись. Перевагу слід надати такому складу товарного асортименту, який забезпечує протягом тривалого періоду постійне перевищення прибутку, який залишається у розпорядженні підприємства, над потребами у фінансових ресурсах, необхідних для підтримки конкурентоспроможності підприємства [9, с. 12]».

Визначальними показниками якості роботи будь-якого інтернет-магазину є товарооборот та база клієнтів. Швидкість отримання замовлення також є важливим чинником стимулювання онлайн-продажів. Так, багато покупців прагнуть отримати своє замовлення упродовж 2-3 днів, і тільки 25% можуть очікувати своє замовлення до 6 робочих днів. В опитуваннях, які проводились щодо розвитку онлайн торгівлі в усьому світі, зазначено, що одним із суттєвих критеріїв якості інтернет-магазину є легкість повернення раніше придбаного товару [10]. Проте, необхідно пам'ятати про інші фактори успішного функціонування інтернет-торгівлі. Знання потреб, побажань та очікувань клієнта є важливою передумовою ефективної діяльності інтернет-магазину.

Досить важливо розуміти те, що відвідувачі сайту з певних причин не завжди можуть стати покупцями. Так, формування окремими сайтами умов реєстрації призводить до того, що потенційні покупці можуть залишитись тільки відвідувачами інтернет магазину. Реєстрація на сайтах призводить до так званого ефекту відлякування і негативно

позначається на продажах. Тому при створенні опції реєстрації на сайтах необхідно забезпечити мінімальну кількість запитань, які не лякатимуть клієнтів, проте, допомогатимуть налагодити контакти з покупцями.

Проте існують певні переваги здійснення реєстрації на сайтах онлайн магазинів. По-перше, в окремих випадках вона є необхідним інструментом в ролі зворотного зв'язку зі споживачем і допомагає покращити обслуговування, побудувати CRM-систему, що буде налагоджувати відносини з клієнтами. По-друге, реєстрація дозволяє відслідковувати здійснення повторних покупок та стимулює до вдосконалення продажів. Повторні покупки свідчать про якість товару, який продається онлайн і дозволяє припустити те, що постійні покупці задоволені товаром, його представленням і, до речі, можуть рекомендувати його своїм друзям чи знайомим. Для цього дуже часто онлайн-магазини пропонують своїм клієнтам залишити відгуки про куплені товари, що є досить актуально для привернення уваги відвідувачів сайту.

З метою успішного розвитку онлайн торгівлі потрібно розуміти співвідношення відвідувачів та реальних покупців. Вважається, що на 100 відвідувачів повинно припадати не менше 3-5% покупців. Однак показник конверсії (коефіцієнту закриття операції) не дозволяє повноцінно охарактеризувати ефективність діяльності інтернет продаж. Тому завжди потрібно брати до уваги вартість середнього чеку. Наприклад, якщо 30 покупців із 300 відвідувачів сайту здійснили покупку вартістю 600 грн. – що може бути менш прибутково в порівнянні із ситуацією, коли 5 покупців з 300 відвідувачів витратили 5 тис. грн. Таким чином, більшою конверсія буде в першому випадку, а рентабельність вищою – у другому.

З метою підвищення конверсії сайту необхідно враховувати окремі фактори впливу, які дозволяються

підвищити конверсію інтернет-магазинів (рис. 2.).

«З постійним посиленням конкуренції та розумінням факту, що витрати на залучення нового клієнта перевищують витрати на підтримання стабільних контактів з уже існуючими, до «лійка продаж» (конверсії) додаються етапи з формування лояльності клієнтів: підтримання відносин з метою утримання клієнта та неусвідомлене партнерство» [11, с. 134].

Вибір цільової аудиторії	з'ясування потреб покупців;
	визначення середнього рівня доходів;
Унікальність пропозиції	визначення відмінності товару від аналогічних товарів;
	фокусування на перевагах для покупців за умови здійснення покупки;
	підсилення товару додатковими маркетинговими пропозиціями;
Веб ресурс та його репутація	стильне оформлення і грамотно побудована структура;
	зручність використання сайту за допомогою різних девайсів;
	зрозумілість контенту, корисність опису, якісні фото та відео;
	посилання на реальні відгуки покупців;
Умови реалізації товару	пропозиція зручних варіантів оплати;
	наявні умови доставки;
	можливість повернення товару;
Якість сервісу	знання особливостей товару та вміння запропонувати товар;
	дотримання етикету спілкування;
	комунікабельність менеджерів.

Рис. 2. Основні фактори впливу на рівень конверсії інтернет-магазину

На додаткових етапах конверсії фізична кількість

клієнтів не збільшується, проте віддача від одного клієнта зростає, оскільки вони переходять в категорію – постійні та вір-клієнти. Збільшити конверсію у напрямку переходу від закриття продажів до постійних клієнтів можливо через підвищення рівня сервісу; формування гнучкої системи знижок та цікавих пропозицій; відслідковування вподобань клієнтів та надсилання інформації про акційні товари із списку бажаних та про новинки; привітання зі святами та днем народженням (клієнта і його близьких); використання якісної брендованої упаковки, яка легко піддається переробці, або може бути повторно використаною.

3.Еволюція каналів комунікації digital-маркетингу

В умовах сьогодення комунікативний менеджмент підприємства уважно переглядає існуючі канали маркетингу і включає в свою стратегію ті, які найбільш зручні та доступні для власної аудиторії. Один з найкращих прикладів мультиканальності – це застосування браузерних пуш-повідомлень (push notifications) в комплексі з розсилкою [12]. Популярність цього методу багато в чому забезпечена його простотою. Якщо контекст e-mail розсилки треба ретельно продумати, зверстати, спланувати і так далі, то пуш складається із: заголовку, одного речення тексту, зображення і кнопки із закликом до дії. Розвинути мультиканальність можна додавши, наприклад, розсилку у Viber, Telegram, або Whatsap, де лаконічно повідомляти про акції, новинки та вітати з ключовими святами.

Крос-канальність – це наступний крок розвитку мультиканального маркетингу. Цей інструмент дозволяє підтримувати зв'язок з клієнтом тими каналами, які є для нього найзручніші та найбільш «юзабельні». Маркетологи торговельних підприємств зацікавлені збирати максимальну кількість first party data (fpd), щоб якісно формувати індивідуальний підхід до клієнта і робити пропозиції, від яких важко відмовитися. Fpd (власні дані рекламодавця)

берігаються в корпоративній CRM і БД програм лояльності. Складно переоцінити дані, акумульовані таким чином, адже це можливість безпосередньо спілкуватися зі своєю аудиторією, минаючи посередників і з найкращим охопленням. Розглянемо, розсилку на прикладі шопінг-клубу «Kasta», які послугуються:

e-mail, Viber, SMS і своїм мобільним додатком. Оформлюючи замовлення, користувач зобов'язаний зареєструватися. Для цього є 4 варіанти: вхід через Facebook, авторизація Google, введення свого e-mail чи телефону. Залежно від того, що було заповнене, клієнт отримує розсилку на пошту або в повідомленні на телефон, де в обов'язковому порядку згадуються інші канали розсилки і популяризується мобільний додаток (наприклад, при скачуванні додатку, споживач може отримати промокод із знижкою на покупку).

Крос-девайс. В середньостатистичної людини є декілька точок виходу в мережу: смартфон, планшет, домашній комп'ютер або ноутбук та робочий ПК. За таких умов досить складно будувати відносини з клієнтом і надсилати йому релевантні пропозиції. Допомогти в цьому можуть веб-трекінги, які відстежують поведінку користувача онлайн і при живій взаємодії, спираючись на дані зібрані в розсилках, тригерах промокодів, при використанні бонусних карт, тощо. Впровадження cross-device дозволяє вивчає активності користувача, навіть, якщо він зайшов на сайт з незнайомого пристрою. Наприклад, платформа для вивчення іноземних мов Duolingo за рахунок взаємозв'язку сайту з мобільним додатком і спеціальної інформаційної розсилки, збирає всю потрібну інформацію для застосування крос-девайсу. Коли користувач реєструється в додатку, йому на пошту приходить лист про те, що вивчати англійську з ПК теж дуже зручно. Переходячи на сайт, він реєструється там,

заповнюючи ті ж дані, що і в додатку. Таким чином відразу збираються всі необхідні дані про платформи, яким надає перевагу клієнт.

Оmnіканальність. Найефективніший інструмент маркетингової стратегії ритейлерів. Вона інтегрує в собі найкраще з перерахованих вище елементів. Omніканальність – це цифрова система каналів комунікації, де всі її складові частини використовуються узгоджено і логічно доповнюють одна одну. Таким чином досягається основна мета digital-маркетингу – користувач отримує потрібний йому контент та найцікавіші пропозиції зручним для нього способом і в найкращій для нього формі, та в оптимальний час. Для того, щоб імплементувати omніканальність в свою діяльність, треба уважно і якісно побудувати синергію між всіма доступними способами зв'язку з користувачем. Наведемо цікавий приклад omніканальності в тригерних розсилках від торгівельної мережі «Citrus». За 8 днів до дня народження клієнта компанії, йому приходить лист з вигідною пропозицією, яка дійсна обмежений час. Менеджмент «Citrus» діє проактивно, тому що конкуренти цієї компанії, зазвичай, роблять свою розсилку за 7 днів (звична схема – привітання з бонусами за тиждень до дня народження). Така маленька хитрість дозволяє “посіяти інформаційне зерно” раніше за інших. Якщо протягом двох днів клієнт не зробив замовлення і бонуси виявилися невикористаними, підключається менеджер з продажу і дзвонить йому, пропонуючи допомогти у виборі пристрою із врахуванням подарункової знижки. Таким чином, кожен наступний канал підключається тільки в тому випадку, якщо не спрацював попередній. Це економить час роботи, гроші на оплату розсилок і дозволяє з максимальною точністю донести інформацію до одержувача.

Реалізація omніканального підходу потребує

інвестицій. Так, в роздрібній мережі побутової хімії та косметики «Ева» вирішили інвестувати у власний склад і його автоматизацію для збільшення можливості обробки інтернет-замовлення. Компанія направила на ці цілі додаткові 27 млн. грн., щоб підвищити пропускну здатність обробки замовлень з 10 000 до 20 000 на добу. Бізнес-аналітики прогнозують, що рітейлери будуть змушені переглянути роль фізичних магазинів і вартість доставки свого товару у т.зв. "останню милю". Одна з альтернатив – перепланувати формат своїх магазинів у мікро-склади або фулфілмент-центри для обробки онлайн-замовлень власними силами чи сторонніми організаціями. Загалом, фулфілментові послуги по своїй сутті аналогічні логістичним послугам, проте, на противагу 3PL-логістиці, цей термін вживають тоді коли говорять про кур'єрські служби доставки і роздрібне сортування та складування для виконання замовлення інтернет-магазинів. В свою чергу, логістичні оператори та служби доставки тестують проект dark store. Наприклад, частину приміщення Glovo готовий віддати рітейлерам під склад, де вони зможуть зберігати свої товари для продажу на онлайн-ринку. Варто відзначити, що модель dark store, коли торгова площа є одночасно магазином та складом для видачі онлайн-замовлень, вже кілька років розвиває український лідер онлайн-ринку Rozetka. В Києві у компанії вже більше 70 власних магазинів, які забезпечують видачу онлайн-замовлень, але також містять достатньо широкий асортименту товарів, які можна купити на місці.

В Україні тренд здешевлення «останньої милі» доставки набирає обертів. Так, мережа гіпермаркетів "Ашан" почала відкривати точки видачі Pick Up Point – це невеликі магазини з обмеженим асортиментом, де клієнти "Ашан" можуть забрати свої замовлення з інтернету. У Києві такі точки працюють біля метро та у великих

житлових комплексах. Послугу click and collect в період карантину запустила в своїх 36 магазинах мережа побутової хімії Watsons [13].

Онлайн обслуговування повинно виходити на новий якісний рівень. Адже люди за любых життєвих обставин хочуть мінімізувати ризик того, що товар не підійде. Також важлива атмосфера отримання онлайн-замовлення: наявність облаштованого місця для примірки, привітні оператори чи кур'єри, місце де б діти могли провести час, поки батьки роблять свій вибір чи оформляють трансакцію, наявність програм отримання кешбеку через оплату картками певних банків. Вдалим прикладом якісного обслуговування є робота гіпермаркету "Епіцентр". Компанія презентувала нові центри видачі замовлень свого інтернет-магазину із зоною примірочних і дитячим куточком. Передача товару на другий поверх або укомплектованого замовлення клієнта з другого поверху на перший відбувається за допомогою конвеєрного обладнання та роботизованих підйомників. Такі центри працюють в чотирьох об'єктах мережі, але планують відкриватися у більшості торгівельних місцях.

Згідно проведених досліджень [10, с. 168]: «Логістичні оператори отримують інформацію про якість наданих послуг в більшій мірі від клієнтів, ніж від постачальників товарів. Таке інформування проводиться час від часу (57,2%) або постійно (42,9%). При цьому респонденти проводять оцінку послуг і сервісу, які надають своїм клієнтам, зазвичай, шляхом аналізу скарг та рекламаций (85,7%) і значно рідше використовуючи позитивні відгуки». Мережам роздрібної торгівлі важливо навчитися мінімізувати недоліки та прогалини в своїй роботі, водночас підсилюючи власні сильні сторони. Тому отримання та аналіз зворотнього зв'язку від клієнтів є дуже цінним.

Висновки. Таким чином, синергичний зв'язки між фізичними і онлайн-магазинами будуть тільки посилюватися. Рітейл ставатиме все ближче до споживача, який хоче здійснювати покупки: зручно, вигідно та безпечно.

Список використаних джерел:

1. Топ- 250 рітейл-компаній світу. *Deloitte* [Electronic resource] // Access: <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/consumer-business/articles/global-powers-of-retailing.html>
2. Share of consumers avoiding stores due to social distancing guidelines in selected countries in 2021. *Statista*. [Electronic resource] // Access: <https://www.statista.com/statistics/1242284/consumers-avoiding-stores-due-to-social-distancing/>
3. Новий ключ до успіху: онлайн-торгівля у 2020 році значно покращила доходи компаній. *Business.24tv*. [Electronic resource] // Access: https://business.24tv.ua/onlayn-torgivlya-2020-rotsi-pokrashhila-dohodi-ostanni-novini_n1553061
4. Попадинець Н.М., Іртищева І.О., Крамаренко І.С., Данило С.І., Журавель Ю.В. Стратегічні орієнтири державного регулювання розвитку внутрішнього ринку споживчих товарів. Науково-практичний журнал «Регіональна економіка». ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України, 2020. № 2(96). С. 131-143.
5. 14% more ecommerce companies in Ukraine since 2019. *Ecommerce News*. [Electronic resource] // Access: <https://ecommercenews.eu/14-more-ecommerce-companies-in-ukraine-since-2019/>
6. На міжнародних торгових майданчиках. *Biz.nv.ua* [Electronic resource] // Access: <https://biz.nv.ua/ukr/tech/onlayn-torgivlya-v-ukrajini-yak-viris-zarobitok-prodavciv-na-mizhnarodnih-maydanchikah-50173251.html>

7. Які товари українці найчастіше купують онлайн: дослідження *Glavcom*. [Electronic resource] // Access: <https://glavcom.ua/techno/telecom/yaki-tovari-ukrajinci-naychastishe-kupuyut-onlayn-doslidzhennya-770544.html>

8. Natalya Chornopyska, Lidiia Bolibrukh. The influence of the COVID-19 crisis on the formation of logistics quality. Електронний науково-практичний журнал «Інтелектуалізація логістики та управління ланцюгами постачань» № 2 (2020). С. 88-98

9. Чухрай Н.І., Бойко*(Беспалюк) Х.М. (2006). Управління товарним асортиментом з позиції маркетингу і логістики. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. Хмельницький. №5. С.12-16.

10. Chornopyska N., Bolibrukh L. (2019). Qualitative Determinants of the Logistics Services Domestic Market. Problems Of Systemic Approach in the Economy, (5 (2)), 166-172. DOI:<https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-5-48>.

11. Беспалюк Х.М., Глянцева О.І. (2015). Особливості формування та оцінювання «лійки конверсії» веб-сайта та блогу. Вісник Національного університету „Львівська політехніка” Серія: „Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку”. – Львів: Видавництво Львівської політехніки. № 835. С. 131-137.

12. Ушаков М. Що таке мультиканальність, крос-канальність, крос-девайс, омніканальність. *Marketer* [Electronic resource] // Access: <https://marketer.ua/ua/multichannel-omnichannel-cross-channel-cross-device/>

13. Омніканальність – нова норма. Пандемія і карантин прискорили діджиталізацію рітейлу в Україні. *Retailers* [Electronic resource] // Access: <https://retailers.ua/uk/news/tehnologii/10947-omnikanalnost--novaya-norma-pandemiya-i-karantin-uskorili-didjitalizatsiyu-riteyla>

ODDÍL 8. ŘÍZENÍ

§ 8.1 THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF FUNCTIONAL STRATEGY USEFULNESS OF FINANCIAL ANALYSIS TECHNIQUES (Lazaryshyna I.D. National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine)

Introduction. Information economy causes a change in approaches to the quality and volume of economic information - including - analytical. Given the limited resources, it is important for managers at all levels to operate with the most important relevant and representative information, reducing the level of information "noise". Therefore, decision-making systems at the macro and micro levels of the economy, along with the overall business (corporate) strategy need to develop and implement an effective information strategy based on relevant principles and criteria. This approach can be implemented through a functional strategy of usefulness of financial analysis through its methods. Priority in this case for managers is the identification of relevant functions of analysis: evaluation (diagnostic), search, protective, regulatory. For the needs of strategic management it is necessary to use the evaluation and search functions of business analysis, as it uses methods of horizontal, vertical and coefficient retrospective analysis to identify trends in external and internal environment, as well as methods of strategic analysis (BSC, BCG, GE / McKinsey , Shell / DPM, benchmarking). For the needs of operational management it is important to use analytical tools that perform a diagnostic function - for operational analysis of business processes, their resource provision and effectiveness. The aim of the article is to study the theoretical and methodological foundations of the formation and improvement of functional strategy usefulness of financial analysis techniques

for their adaptation to the needs of the management system. Research methods used to achieve the goal: general (analysis, synthesis, dialectics, induction, deduction) and special (systems approach, generalization).

Main material. The success of economic entities in the formation of market relations largely depends on their effective management. An important place in this process belongs to the economic analysis of performance indicators of financial condition, financial results and cash flows. It allows to provide individual, collective (corporate) and public usefulness of analytical information for different groups of users:

- individual - for owners, management staff, shareholders of the business entity, other stakeholders;

- collective (corporate) - for the meeting of shareholders, the supervisory board of joint stock companies, boards of directors, management of holdings, associations and other economic entities that are based on collective ownership;

- public - for regulatory authorities, higher organizations, ministries, departments, media, local governments and other macro-level stakeholders.

Ensuring each of these types of usefulness is possible through the use of scientific and practical approaches. Scientific approaches to the methodology and methods of analysis of performance indicators are embodied in the form of methods of financial analysis offered by Ukrainian and foreign economists and analysts.

According to the history of financial analysis, from its inception to the present stage, its methodology has implemented almost only one function of economic analysis - evaluation and diagnostic, as it allows to establish the presence, composition, structure and dynamics of assets, liabilities and financial results. factor analysis, diagnose the causes of positive and negative deviations.

The escalation of crisis phenomena in a market economy, competition, inefficient management has led and continues to lead to bankruptcy, unstable financial position of enterprises, their insolvency. Therefore, methods of diagnosing the threat of bankruptcy were introduced into financial and economic practice, which led to the growing importance of the protective function of economic analysis.

The need to develop effective measures to reduce the negative effects of objective and subjective factors of the external and internal environment on the financial systems of micro and macro levels has led to the development of the search function of economic analysis. In addition, the need to provide competitive advantages for economic entities, the existence of two subsystems - current and strategic management, the need to comply with economic security requirements also determine the diversification of the search function of economic analysis of performance indicators.

The development of market relations, the presence of internal and external environment led to the emergence and development of the communicative function of economic analysis of performance indicators. The publication of analytical information of a financial nature in the media, the interest of the public, non-residents, has the effect of providing information and communication links of the business entity with the external environment, materializing the demand for public knowledge about it.

The peculiarity of the communicative function of economic analysis is that its results, as a rule, are not the subject of management decisions, but supplement the relevant databases, are part of the arrays of statistical information and statistical samples.

On the other hand, analytical information at the macro level of the economy, which is reflected in the media, is also a consequence of the communicative function of economic

analysis, providing information to the public about government strategies, plans and their implementation.

The advantage of financial analysis is that its results allow not only to determine the state of affairs at the enterprise, but also to regulate it in accordance with established requirements, individual standards and system needs. There are two approaches to providing this function of economic analysis - scientific and practical.

Scientific approaches to the methodology and techniques of financial analysis, which determine the possibility of regulating both individual aspects of financial and economic activities of the enterprise and its financial system as a whole, are provided by studies of Ukrainian and foreign economists - analysts.

Our research shows that almost all authors offer a unified scheme of analysis of financial performance. First, the analysis of the absolute values of cost indicators, their structure and dynamics according to the financial statements, and then the coefficient analysis.

Mandatory areas of parametric financial analysis are usually:

- a) analysis of solvency and liquidity;
- b) analysis of financial stability (stability);
- c) analysis of profitability indicators;
- d) analysis of business activity.

Regarding to other areas of coefficient analysis, it is also advisable to conduct:

- 1) analysis of funding sources;
- 2) analysis of production potential;
- 3) cash flow analysis;
- 4) analysis of property status;
- 5) analysis of the structure and use of capital;
- 6) analysis of economic activity;
- 7) debt analysis;

- 8) creditworthiness analysis;
- 9) analysis of bankruptcy diagnosis;
- 10) analysis of investment activity;
- 11) rating analysis;
- 12) analysis of capital efficiency;
- 13) analysis of production and financial leverage;
- 14) comprehensive financial analysis.

In our opinion, the predominance in the practice of effective financial management of the flow concept, that is the management of financial flows to achieve competitive advantage, requires further improvement of methodology and methods of financial analysis to provide opportunities for regulation of financial and economic processes.

A significant disadvantage of the above areas of financial analysis is that their information base is consolidated accounting data – that is financial statements. Therefore, the timely impact of management staff on the negative deviations in financial flows under such conditions of the organization of the analysis is impossible.

Therefore, to respond in real time to the behavior of financial flows, it is necessary to use data from synthetic and analytical accounting and apply our proposed method of analysis of performance indicators according to the accounts.

In addition to scientific, there are also practical approaches to the methodology of analysis of financial performance. They are regulated by instructional materials of domestic state institutions.

They provide for the analysis of identified indicators. They are grouped into five groups:

- property analysis;
- liquidity analysis;
- analysis of solvency and financial stability;
- analysis of business activity;

– profitability analysis.

The task of all analytical methods is to provide users with information on the financial condition and development trends of the analyzed enterprise, the solvency of potential buyers, their integrity and real intentions.

First, it is necessary to supplement the above methods of analysis by calculating and estimating indicators of cash flows (their level, dynamics, synchronicity both in the enterprise as a whole and in terms of their types).

Given that Ukraine uses the "Statement of Cash Flows" - the method of analysis of cash and cash equivalents should be expanded to include analysis of cash flows in terms of operating, investing and financing activities. This will increase the efficiency of analysis in enterprises and, ultimately, will increase the quality of financial management in Ukraine.

Cash flows of enterprises "feed" the monetary system of Ukraine and are its central element. The formation of its macroeconomic indicators depends on their fullness, intensity, duration in the economy of any country.

Cash flows and their analysis are also not yet a priority at the level of individual industries. However, with the advent of the Cash Flow Statement, statistics, ministries and agencies have the opportunity to summarize cash flow information. However, such an analysis will also be periodic, due to the timing of this form (once a year). Therefore, for the above users, this is a source of assessment of cash flow trends in the industry as a whole or in comparison with other industries.

Cash flow, given the non-variable method of its definition, in modern economic conditions really becomes the only indicator that meets the requirements of comparability according to the canons of economic analysis and can ensure comparability of analytical conclusions at the intersectoral level, which is a significant advantage over other financial indicators. In addition, a sufficient level of reliability and reliability of this indicator is

provided by its duplication, namely the ability to determine and compare the net cash flow for the reporting period, both according to the balance sheet and according to the Statement of Cash Flows.

In addition to absolute indicators, the greatest analytical value for joint stock companies should have:

a) the ratio of total liquidity of cash flow, which is defined as the ratio of gross positive cash flow to gross negative cash flow of the enterprise;

b) cash flow efficiency ratio, which is calculated by the ratio of net cash flow to gross positive cash flow of the enterprise.

By analogy, you can also define the absolute liquidity of cash flow as the ratio of positive cash flow from operating activities to the turnover of liabilities of the enterprise.

The use of these indicators in management is justified. We believe that they are more objective in assessing the cash flows of enterprises in the dynamics. The movement of resources and cash is not discrete, but continuous, and to base management decisions on indicators that characterize the balances in the accounts for the last day of the reporting period is required only in retrospective analysis to assess overall financial trends in the enterprise.

Such an analysis will provide more transparent economic information.

Secondly, it is advisable to provide in the analytical tools a procedure for comparing the actual and planned values of the studied indicators and coefficients, and not just focus on the dynamics of the actual level of evaluation parameters. This proposal applies to companies that:

a) provide financial plans to higher organizations and agencies;

b) use in-house financial planning ..

Third, it is necessary to strengthen the focus on the

disclosure in certain groups of indicators of analytical information in terms of certain types of ordinary activities: operational, investment and financial, as well as emergencies, if any.

Also, the positive consequences for making optimal management decisions at the micro and macro levels will be the disclosure through institutional tools of analytical information on the level of materiality of identified deviations in terms of realizing acceptable, critical and catastrophic industrial, commercial, investment and financial risks.

The implementation of the proposed approaches will improve the regulation of financial and economic processes both by the company's management and externally, as well as strengthen the qualitative characteristics of the usefulness of analytical information for its users.

The activity of enterprises of various forms of ownership in Ukraine in the conditions of transformation of the economy to a market one provides for the strengthening of its regulation both by owners and managers, and by state institutions. Regulation can be carried out in the management process:

a) by objectives, when stakeholders determine the priority areas of enterprise development and monitor those indicators that diagnose the degree of compliance of the actual state of affairs with the objectives;

b) enterprise strategies in accordance with the identified mission and credo;

c) from the achieved level of evaluation indicators.

In turn, the achieved level of indicators may be dependent on the planned values (if the company uses a financial planning system), and not depend on them, if the analysis of individual departments and the company as a whole is assessed by the dynamics of actual values.

Existing methods of analysis of indicators that characterize certain aspects of business entities, as a rule, are poorly adapted

for use in current financial management, as calculated on the basis of financial statements - Balance Sheet (Statement of Financial Position), Statement of Financial Performance income). Although in an automated information environment it is possible to monitor property status; liquidity; solvency; financial stability; business activity; profitability for any period of time.

Each of the above areas of analysis is provided either by normative values of indicators, or normative characteristics of positive dynamics. The tasks of the economist-analyst, on the one hand, is to determine the institutionally regulated level or dynamics of estimates of financial and economic activities of the enterprise, and on the other hand - to develop measures of production, personnel, investment, innovation and / or financial management. values (dynamics) of indicators.

The peculiarity of the developed and applied methods of financial analysis is that they are based on the comparison of actual values of indicators and are focused on the assessment and diagnosis of self-supporting activities.

Unfortunately, the existing methods of financial planning do not provide a sufficient correlation between the dynamics and levels of financial indicators and ratios, focused on analytical work primarily with the resulting indicators.

Conclusions. Neo-institutionalism as the dominant economic theory of this century, determines the revision and improvement of existing theoretical and methodological approaches to analytical tools in accordance with the information needs of state and non-state institutions on the basis of utility. The implementation of qualitative characteristics of the usefulness of analytical information is ensured by regulating the functions required by the user. In accordance with which function of the analysis is a priority in accordance with the tasks, the selection of correct methods and types of analysis. Collectively, this allows you to implement the tasks of operational and strategic management.

§ 8.2 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ МОТИВАЦІЄЮ ПЕРСОНАЛУ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ (Гой Н.В. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Жук О.І. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника)

Вступ. Сучасні процеси демократизації українського суспільства потребують інновацій щодо удосконалення механізмів управління освітньою системою. Постійні зміни на сучасному етапі реформування освіти в державі потребують підготовки нової генерації висококваліфікованих освітніх менеджерів, спроможних ефективно впроваджувати нововведення та реформи в освітній галузі, значно зростає роль менеджменту людських ресурсів в галузі освіти. Оскільки нові педагогічні кадри потребують саме нових підходів до їх управління. Педагогічний працівник буде зацікавлений у досягненні певних якісних показників, коли цей результат задовольнятиме його професійні потреби розвитку.

У цьому контексті питання мотивації професійної діяльності педагогічних працівників набуває особливого значення, оскільки наявність кваліфікованих та вмотивованих фахівців в закладах загальної середньої освіти є системотворчим фактором, що забезпечують якісні характеристики освітньої галузі. Вагомим важелем та рушійною силою, що ґрунтується на задоволенні потреб педагога та розвитку одночасно його діяти з максимальною віддачою для досягнення особистих та організаційних цілей є мотиваційна складова. Особливої актуальності проблема підвищення ефективності професійної діяльності педагогічних працівників за допомогою дієвої мотиваційної системи набуває в системі освіти України як найбільш динамічного механізму щодо зростання фахової активності

педагогів.

Мотиваційна сфера є необхідним елементом розвитку будь-якої діяльності, тому вивчення проблем мотивації педагогічної діяльності має важливе як теоретичне, так й практичне значення. Необхідність дослідження системи мотивації зумовлена також тим, що вона є одним вагомим інструментом управління розвитком особистості, впливу на формування потреби й бажання саморозвитку. Останнім часом в освітній галузі відбуваються позитивні зміни, що дозволяють педагогам розкрити особистий творчий потенціал, бути активним учасником інноваційних процесів. Важливим є завдання керівників в закладах загальної середньої освіти використання мотивації як системи спонукання педагогічного колективу до діяльності для досягнення як особистісних цілей, так й цілей організації. Між результативністю особистої праці педагогічних працівників в закладах загальної середньої освіти й результативністю навчального процесу існує тісний взаємозв'язок. Результативність праці окремого педагога є необхідною умовою досягнення ефективності діяльності закладу освіти.

Виклад основного матеріалу. Найбільш ефективним інструментом винагороди за професійну діяльність педагогічних працівників є заробітна плата, яка, згідно чинного законодавства, залежить безпосередньо від результатів праці, виконання ряду економічних та соціальних функцій.

Більшість науковців й практичних дослідників вказують на необхідність реформи оплати праці в освіті шляхом кардинальної зміни її організації, що є основою формування дієвого мотиваційного механізму, підвищення трудової активності педагогічних працівників в закладах освіти.

В умовах зростаючої на сьогодні конкуренції, в яких перебувають всі освітні організації, актуалізована проблема

якості професійної діяльності педагогів. Практика управлінської діяльності доводить, що професійні вміння педагога тільки тоді принесуть закладу бажаний результат, коли сам працівник буде вмотивованим до професійного зростання та розвитку.

Внаслідок змін та реформування освітньої галузі, удосконалення процесів, що відбуваються в зовнішньому середовищі діяльності організації, перед закладами освіти постають численні проблеми. Розвиток освітнього закладу в довгостроковій перспективі залежить від уміння своєчасно передбачити зміни на ринку та відповідно адаптувати свою діяльність, визначити цілі на майбутнє, добитись конкурентних переваг, здійснити стратегічний вибір. Однак в більшості конкретних ситуацій почати будь-які значимі стратегічні зміни можна виключно за допомогою людського фактору.

Мотиваційна система відіграє велику роль в ефективному управлінні персоналом. Стан економіки та суспільних відносин в Україні й, що не менш важливо, стан розвитку самоусвідомлення її громадян є нестійким, складним. У цей період особливо важливо діяти результативно у сфері менеджменту персоналу організації. Ситуація на ринку постійно змінюється, отже, відповідно повинні змінюватися й підходи до вибору ефективних інструментів роботи з персоналом. Структура сучасної мотиваційної системи в закладах загальної середньої освіти недостатньо враховує взаємовплив стимулів та мотивів управлінців та фахівців освітньої галузі.

Методичні основи аналізу діяльності персоналу та його мотивації закладені в роботах таких видатних науковців, як М. Блауга [2], А. Кібанова [11], Г. Кулікова [12], Д. МакГрегора [17], А. Маслоу [18] тощо. Різноманітні аспекти місця та ролі особистості в організації, формування результативної системи мотивації розвитку персоналу

досліджуються в роботах О. Герасименко [8], О. Грішнєвої [5; 8], Д. Доманчука [6; 7], А. Колота [8], С. Лучик [6; 7], М. Маліка [13], Л. Червінської [15], А. Чикуркової [6; 7], О. Шпикуляка [16] тощо.

Теоретичні аспекти дослідження типів та моделей мотивації закладені в роботах вітчизняних дослідників-економістів, як-от: В. Брич [9], П. Буряк [1], М. Григор'єв [1], О. Дяків [9], М. Жибак [10], Б. Карпінський [1], В. Літвінов [10], С. Надвиничний [9], В. Островерхов [9], С. Прохоровська [9], Н. Слівінська [9], В. Смачило [14] тощо.

Систему мотивації розвитку персоналу можна визначити як сукупність дій з формування та задоволення потреб вагомих носіїв інтересів під впливом різноманітних внутрішніх та зовнішніх факторів діяльності в організації. Тісний взаємозв'язок мотивів, потреб, інтересів та стимулів пояснюється змістовною схожістю сутності, оскільки потреби людини розглядають як нестачу певної складової, інтереси – як зацікавленість у чомусь, мотиви – як внутрішню спонукальну силу, а стимули – як спонукування людини до певних змін під впливом зовнішніх факторів, тому мотив й стимул завжди представляють собою відображення потреби. Мотиви з'являються майже одночасно з виникненням потреб, проходять певні стадії формування, аналогічні етапам формування потреб. Різноманітність актуалізованих потреб зумовлює різноманітний перелік мотивів та стимулів, які впроваджують в діяльність організації.

Для комплексного аналізу та розуміння економічної категорії «мотивація персоналу» було досліджено погляди науковців щодо даної проблематики (табл. 1.).

Таблиця 1.

**Наукові підходи до визначення сутності поняття
«мотивація персоналу»**

Визначення сутності поняття	Автори
Процес створення комфортних умов, за яких активна трудова діяльність в організації визначає конкретні, раніше визначені результати, стає необхідним та достатнім чинником задоволення значимих для розвитку в професійній діяльності	Буряк П. Ю., Карпінський Б. А., Григор'єва М. І.
Спонування, елемент визначеної трудової ситуації, що впливає на поведінку людини у сфері професійної діяльності, матеріальна оболонка мотивації розвитку персоналу	Богданов Ю. Н., Зорін Ю. В., Шмонін Д. А.
Процес спонування діяльності особистості, спрямованої на досягнення визначених цілей з урахуванням впливу на розвиток сукупності внутрішніх та зовнішніх економічних, соціальних, організаційних, виробничих, трудових, політичних, екологічних та інших факторів	Доманчук Д. П., Лучик С. Д., Чикуркова А. Д.
Спонування фахівців до активної професійної діяльності, процес вибору працівником визначеної поведінкової траєкторії, що прогнозовано приведе до задоволення потреб та інтересів фахового розвитку	Колот А. М., Грішнова О.А.
Процес активізації особистості; логічні взаємозв'язки між певними вагомими чинниками процесу, що викликають активність й цілеспрямованість суб'єкта, визначають пріоритетні напрямки розвитку особистості	Брич В. Я., Дяків О. П., Надвиничний С. А., Островерхов В. М., Слівінська Н. М., Прохоровська С. А.
Система мотивів, що визначає конкретні форми діяльності або поведінки окремого працівника чи колективу в організації	Кібанов А. Я.
Процес спонування працівника, діяльність індивіда щодо успішної реалізації різного роду потреб та досягнення особистої, групової та суспільної мети	Куліков Г.Т.
Сукупність факторів, що зумовлюють професійну активність особистості та визначають її спрямованість на розвиток	Шпикуляк О. Г.

Джерело*: [1, с. 294; 3; 7, с. 68; 8, с. 405; 9, с. 159; 11, с. 55; 12, с. 14]

Проаналізувавши представлені у табл. 1 визначення науковців, на нашу думку, найбільш повним буде наступне: мотивація персоналу – це сукупність різноманітних інструментів та методів організації професійної діяльності, які спрямовані на спонукання персоналу організації до професійної діяльності в залежності від цілей закладу та працівників; це умови, які впливають на активність суб'єкта та визначають його професійний розвиток. Система мотивації персоналу одночасно містить й нематеріальну складову, оскільки надає співробітнику можливості реалізувати себе як особистість й як фахівець певної галузі водночас. Зокрема, стимулювання виконує економічну, моральну й соціальну функції.

Необхідно попередньо ознайомлювати фахівців з умовами винагород, які санкції будуть застосовуватися у випадку невиконання вимог. Ціль системи мотивації виступає як засіб зацікавити фахівця працювати ефективніше, продуктивніше, ніж це обумовлено трудовими відносинами. Внутрішні фактори стимулювання пов'язані з виникненням безпосередньо трудової діяльності, а саме: зміст роботи, усвідомлення своїх переваг, визнання їх оточуючими, прагнення до підвищення, відчуття відповідальності та інші. На основі таких мотивів праця приносить найбільше задоволення й не потребує контролю. Зовнішні фактори знаходяться за межами професійної діяльності. До таких належать: стратегічна політика організації, методи управління персоналом, стиль керівництва, умови праці, психологічний клімат, соціально-грошова винагорода тощо. Внутрішній мотив створює основу для формування високого типу ставлення до праці як до засобу самореалізації особистості; якщо ж визначальним є зовнішній мотив, то праця є ціною за придбання інших благ та речей, як «інструментальна цінність» [5, с. 28].

Мотивація персоналу охоплює для особистості перш за

все створення нормальних житлових, побутових та інших матеріальних умов існування, забезпечення можливостей духовного розвитку особистості, природного відтворення, необхідністю забезпечення нормального фізіологічного існування працівника.

Л. Червінська у процесі дослідження доводить, що «оскільки вагомим є те, що змінюється змістовність та умови праці, визначальним є те, що неможливо залишатися статичним й механізм управління мотивацією розвитком персоналу в організації» [17]. На думку дослідниці «найбільші зміни у соціально-трудових відносинах здійснюються за висновком системотворчих перебудов, зокрема у організаційній, технологічній, соціально-економічній системі» [19]. Науковці визначають, що «на основі цих припущень можна узагальнити різноманітні організаційно-мотиваційні моделі чи типи стимулювання професійної діяльності персоналу [15, с. 67]. Л. Червінська вважає, що «мотивація в системі стимулювання фахівців забезпечується шляхом активізації таких важливих механізмів спонукання до фахової діяльності:

- задоволення актуальних потреб та інтересів фахівців відповідної галузі;
- тісне взаємоузгодження засобів стимулювання та мотивації» [19].

Дослідники педагогічного менеджменту виділяють як «внутрішню мотивацію, за якої спонукання до певного виду діяльності чітко визначається особистими пріоритетами суб'єкта – інтересами, потребами, цінностями тощо, і зовнішню (стимулювання), в основі якої лежать цілі, задані ззовні, і яка здійснюється в процесі управління шляхом примусу, договору про обмін результату діяльності працівника на певні блага, психологічного впливу для формування цілей самої організації» [19]. Якщо спробувати диференціювати категорію мотивації, то її можна

представляти як сукупність видів спонукання – таких психологічних моментів, як цілі, захоплення, переживання, інтереси, прагнення, ідеали, переконання, установки, на основі яких виникають потреби, що детермінують мотивацію суб'єкта.

Потреби є основою мотивації, вони «відображають об'єктивну необхідність людини в енергії та інформації з навколишнього середовища, як певних предметах її споживання, і у внутрішніх умовах для підтримки життя, існування та розвитку» [19]. Л. Червінська, визначаючи періодизацію важливості потреб, вважає, що «для різних вікових категорій педагогічних працівників властиві також характерні для кожної вікової групи актуальні потреби фахової діяльності в освітній галузі» [19]:

- до 25 років – яскраво виражена потреба вдосконалення професійної компетентності, навчання, трудового випробування, професійного та посадового самоствердження, безпека існування;

- до 30 років – опанування процесом управління, розвиток навичок управлінської діяльності, формування кваліфікаційної спеціалізації, особистісного самоствердження, досягнення незалежності, збереження здоров'я, достатній рівень оплати праці;

- до 45 років – кар'єрне зростання, набуття нових професійних умінь, розширення управлінського досвіду, підвищення педагогічної та управлінської кваліфікації, утвердження незалежності, необхідність самовираження, підтримка здоров'я, високий рівень оплати праці;

- до 60 років – підвищення кваліфікації, навчання молоді, підтвердження незалежності, самовираження, відчуття уваги та поваги інших, підвищення рівня оплати праці, інтерес до інших джерел прибутку;

- після 60 років – потреба в стабільності, здатності проявляти свій досвід, повага, збереження оплати праці на високому рівні, інтерес до інших видів прибутку;

– після 65 років – опанування нових видів діяльності, потреба в гідному розмірі пенсії, спілкуванні з колегами, інші доходи, можливість вирішення проблем зі здоров'ям.

На думку вчених, що досліджували мотиваційні процеси, «потреби виражають персоніфіковані потреби, набуті специфічної форми відповідно до особливостей самої особистості, особливостей суспільства, в якому живе людина, рівнем розвитку виробництва тощо» [19].

Науковці виділяють чотири моделі, що визначають «важливу сутність процесу становлення еволюції трудової мотивації» [12, с. 119], де «за основу визначено попередньо саме певну працю та якісні зміни мотивації працівника, становлення впродовж певного періоду нових потреб»; умовно ці моделі в наукових доробках визначають як «передіндустріальна, власне індустріальна, соціальна або постіндустріальна, постеконімічна або творча» [12, с. 120].

Не слід шукати абсолютного збігу цих типів з трудовою поведінкою реальних працівників, які значно багатші пропонованих моделей [12, с. 120]. В. Смачило, досліджуючи характеристики формування та становлення мотиваційних чинників фахівців в організації, вважала, що історичний підхід у цьому питанні є дуже важливим [14, с. 123].

Аналіз будь-якої економічної категорії не може бути повним без детального розгляду методів, якими вона оперує. Не винятком є і мотивація праці працівників. У економічній теорії існує безліч думок та класифікацій можливих методів та форм мотивації праці.

Усі відомі методи мотивації праці можна поділити на дві великі групи, в залежності від того, що лежить в основі базового мотиву до праці: економічні та неекономічні. Причому, вважається, що дієва система мотивації праці можлива лише при оптимальному поєднанні обох методів [8, с. 134].

Матеріальна мотивація – це заохочення працівників грошовими виплатами за результатами трудової діяльності.

Сюди відносять заробітну плату, премії, доплати й надбавки. Дуже важливо на кожному підприємстві визначати ефективність мотивації працівників, адже «саме важливим є оцінювання взаємовпливу та взаємозв'язків між обсягами витрат на оплату праці в організації та наслідками трудової діяльності персоналу» [8, с. 135].

Другим важливим видом мотивації є соціальна, яка представляється як економічна та як неекономічна [8, с. 135], оскільки важливим орієнтиром виступають «відносини між людьми, виражені у вдячності керівництва; сюди можна віднести наступні складові: трудова відзнака, почесне звання, представлення до нагороди; забезпечення умов для здобуття знань, навичок, підвищення кваліфікації; впевненість у забезпеченні роботою; санітарно-гігієнічні, естетичні, екологічні, економічні, ергономічні умови праці; безпека праці; організаційно-технічне забезпечення; гнучкий графік, розпорядок робочого дня, організація робочого місця; покращення житлових умов; розвиток змагання; розвиток корпоративної стратегії; удосконалення системи комунікації персоналу; самостійність; відповідальність» [8, с. 136].

Моральна мотивація є найрозвиненішою підсистемою духовного стимулювання праці й ґрунтується на потребі людини в суспільному визнанні. Ці мотиви проявляються в таких формах, як ідентифікація з підприємством; влада; інтелектуальність праці; врахування прагнень, вікових і особистісних характеристик; самостійність; корпоративна культура [8, с. 136]. На нашу думку, мотив та стимул – це дві паралельні та взаємообумовлені складові моделі стимулювання професійної діяльності кваліфікованого фахівця в організації. Стимулювання має на меті «формування та становлення різнохарактерних, також на формування певного мотиву можуть впливати чимала кількість стимулів» [4, с. 111; 13, с. 117; 16, с. 215; 17, с. 275]; в процесі нашого дослідження наукової літератури взаємозв'язок

мотивів та стимулів відображений у таблиці 2. Стимулювання є способом приведення в дію мотивації. У науковій економічній літературі існують дві протилежні думки стосовно тотожності стимулу й мотиву. Одні дослідники стверджують про те, що поняття стимулу відрізняється від мотиву тим, що в основі кожного лежать принципово різні спонукальні основи. Інші дослідники вважають, що мотив і стимул повинні використовуватись в комплексі. Для визначення всіх можливих методів та інструментів для стимулювання праці педагогів дослідження цього питання є надзвичайно важливим. Саме тому нами проведено співставлення мотивів і стимулів, відображено їх взаємозв'язок (табл. 2).

Таблиця 2.

Взаємозв'язок мотивів та стимулів в системі управління мотивацією персоналу в закладі освіти

Мотиви	Стимули
Мотиви задоволення потреб у життєвонеобхідних благах: продуктивність, постійність персоналу, якість професійної діяльності	Збільшення заробітної плати Наявні надбавки та доплати до заробітної плати Премії Матеріальна допомога Участь у прибутку Надання пільгового кредиту для молодих працівників Оплата медичних витрат Пенсійне страхування
Мотиви самовизначення: визнання, переключення, самовираження, любов до знання, творчість	Надання творчої та цікавої праці Професійна орієнтація Розвиток кар'єри Можливість навчання Преміювання за новаторство, відкриття Доступ до нової інформації Визнання громадськістю й пошана

Мотиви	Стимули
Мотиви соціальної взаємодії: солідарність, причетність, спілкування, безпека, наслідування	Можливість спілкування на робочому місці з колегами Участь в управлінні освітнім процесом Справедливість у встановленні нормативів роботи, оцінок й винагороди Демократичний стиль управління Рівні можливості Дотримання норм техніки безпеки
Мотиви статусного самоствердження: успіх, влада, досягнення мети, зростання кар'єри, професійний розвиток	Особисті блага Участь в успіху Участь в управлінні, прийнятті відповідальних рішень Просування по службі Представницькі функції для інших організацій
Мотиви оптимізації життєвого циклу: соціальна та професійна мобільність, вікова релаксація, недопущення статусного й психологічного дискомфорту	Соціальне партнерство Надання роботи за бажанням і можливостями Розвиток кар'єри Передача досвіду молодим педагогам Сумісництво роботи Єдиний статус працівників

Джерело*: [4, с. 111; 13, с. 117; 16, с. 215]

Основною методологічною передумовою формування сучасної ефективної системи мотивації розвитку персоналу в організації є розвиток теорії мотивації. Процес мотивації в сучасних умовах є складним та багатозначним. Існує багато різноманітних концепцій мотивації персоналу, які намагаються систематизувати основні складові мотиваційної системи в організації. Науковці, узагальнюючи нагромаджений світовий досвід, виділяють три основні методичні підходи до формування системи мотивації розвитку персоналу, основою якої стали: теорія потреб, теорія очікування та теорія

підкріплення, що представлено у табл. 3. На підставі припущення про наявність у працівників організації провідних мотивів та на основі емпіричних досліджень стимулів праці науковими дослідниками були виділені типи мотивації праці персоналу [11, с. 192; 15, с. 260].

Таблиця 3.

Аналіз основних наукових підходів до формування системи мотивації персоналу

Підхід	Представники наукових шкіл	Основна теорія	Характеристика складових
Перший	А. Маслоу, К. Альфредер, Ф. Герцберг, Д. Мак-Клеланд	Теорія потреб	Рушійними мотивами поведінки є базові людські потреби, які дозволяють з'ясувати, які стимули люди вважатимуть достатньою винагородою, заради якої варто докладати зусиль
Другий	В. Врум, Д. Кемпбелл, Л. Портер, Е. Лоулер, С. Адамс, Е. Льюкк	Теорія очікування, справедливості	Головна роль приділяється процесам прийняття рішень щодо доцільності докладання зусиль до праці, при цьому зважуються витрати й вигоди, а також оцінюється імовірність досягнення бажаних результатів професійної діяльності
Третій	Ф. Девіс, Д. Хітт	Теорія підкріплення	Заснований на припущенні, що зусилля залежать від того, чи винагороджувались (підкріплювались) зусилля у подібній ситуації в минулому, при цьому враховуючи зміни поведінки людей у процесі праці, адекватного використання негайної винагороди та покарань

*Джерело: складено автором на основі [1; 2; 7; 8; 17; 18]

Аналіз мотиваційних типів показав, що основними з них є: інструментально-вмотивований, професійно-вмотивований, патріотично-вмотивований, господарсько-вмотивований та люмперований типи мотивації розвитку персоналу [11, с. 192; 15, с. 260].

М. М. Жибак вважав, що:

- інструментально-вмотивований тип персоналу орієнтується на працю як засіб досягнення визначених матеріальних благ, що лежать поза сферою праці;

- професійно-вмотивований – на працю як засіб підвищення статусу, кваліфікації, на складну, цікаву роботу, що дозволяє розкрити свої здібності, на визнання в колективі, кар'єрне просування по службі.

- патріотично-вмотивований тип персоналу заснований на відданості своїй справі, колективу, організації, країні;

- господарсько-мотивований – на можливості відчувати себе господарем, розпоряджатися результатами праці.

- люмперований тип персоналу звертає постійно увагу до себе, на підвищення заробітної плати, можливість отримання пільг, соціальний захист;

- колективістський тип персоналу орієнтується на позитивні ефекти спілкування з іншими членами колективу, організації та з керівниками;

- комфортно-орієнтований тип персоналу – на відносно комфортні умови праці [10, с. 11].

Кожному типу мотивації праці відповідають своєрідні форми стимулювання [13, с. 17], якщо форма мотивації базова, це значить найбільшу орієнтованість даної форми на людину з певним типом мотивації; нейтральна – застосування цієї форми не впливає на людину; заборонена – застосування цієї форми призведе до зворотного ефекту [13, с. 16].

Таким чином, цілеспрямована діяльність працівника базується на актуалізації мотивів відповідно до типу

мотивації, цінностей та можливостей фахівця. Завдяки вмотивованій продуктивній діяльності досягаються позитивні результати, які задовольняють потреби працівника та організації.

Кількість методів та форм мотивації праці в освітніх закладах, які використовуються на практиці, незначна й має свою специфіку застосування. Це призводить до знецінення праці та зниження зацікавленості педагогів в професійному зростанні. Тому необхідно вдосконалювати діючу мотиваційну систему, спрямовуючи дії менеджменту персоналу в організації на реалізацію стратегії розвитку закладів освіти.

Обґрунтування науково-практичних засад формування сучасної системи мотивації розвитку персоналу в закладах загальної середньої освіти є перспективним напрямом для розбудови ефективного освітнього менеджменту. Науковцями визначено, що для активної трудової діяльності в закладах загальної середньої освіти важливим інструментом розвитку є мотивація.

Для зростання мотиваційних чинників важливим для педагогічних працівників в закладах загальної середньої освіти є оновлення інформаційних ресурсів, що відносяться до технічних засобів навчання, які б стимулювали постійний розвиток педагогів. Слід зазначити, що за допомогою управління мотивацією педагогічних працівників керівник в закладах загальної середньої освіти забезпечує виконання таких завдань:

- досягнення стратегічних цілей управлінської діяльності в закладах загальної середньої освіти;
- підвищення результативності роботи педагогічного працівника, професійного розвитку зокрема, та педагогічного колективу в цілому;
- формування позитивного іміджу закладу загальної середньої освіти;

- створення сприятливого соціально-психологічного клімату в педагогічному колективі;
- розробку дієвої системи стимулювання діяльності педагогічних працівників;
- забезпечення успіху професійного зростання всього колективу закладу загальної середньої освіти у цілому.

Ефективна система мотивації розвитку працівників освітньої сфери має визначальний вплив на результати реалізації кадрової політики, відповідно є підґрунтям для важливих управлінських процесів в галузі менеджменту персоналу, а саме: внутрішнього переміщення, висунення на підвищення, винагороду, присвоєння звання, проведення процедури атестації педагогів, моральне стимулювання тощо. На рівні стратегії розвитку закладів загальної середньої освіти, система мотивації розвитку професійної діяльності педагогів виконує на нашу думку, такі завдання:

- сприятиме підвищенню ефективності діяльності закладів загальної середньої освіти;
- допомагатиме досягненню найкращих показників в процесі самовдосконалення педагогічних працівників з урахуванням їхніх особистих потреб, заохочуватиме прагнення до професійного зростання.

На рівні тактичних цілей освітнього менеджменту мотивація педагогів сприятиме:

- підвищенню зацікавленості результатами праці;
- підвищенню задоволення від роботи, виявлятиме перешкоди та раціональні шляхи їх подолання;
- накопичуванню професійного досвіду щодо вдосконалення й побудови стратегічних планів для майбутньої діяльності в освітній галузі;
- формуванню реалістичних стратегічних цілей розвитку закладів загальної середньої освіти [23].

Отже, система мотивації розвитку виступає як передумова для підвищення ефективності діяльності закладу

освіти в цілому, відповідно є важливим завданням для менеджерів в галузі освіти. Системоутворюючим чинником, що вирішить проблему створення системи мотивації розвитку педагогічного персоналу, може стати підхід до активної кадрової політики та розробка складових цілеспрямованої системи мотивації.

Шлях до ефективної професійної діяльності працівників сучасних закладів освіти лежить через розуміння їхньої мотивації (табл. 4.). Тільки знаючи те, що ними рухає, що спонукає їх до діяльності, які мотиви лежать в основі їхніх дій, можна спробувати розробити ефективну систему форм та методів управління такою системою мотивації персоналу в закладах освіти. Для цього необхідно визначити особливості виникнення та впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, що формують різноманітні мотиви, яким є механізм приведення їх в дію та як мотивування впливає загалом на управлінський процес в закладах освіти (табл. 4).

Таблиця 4.

Мотиваційні фактори впливу на процес управління персоналом в закладах загальної середньої освіти

Мотиваційні фактори впливу	Сутність впливу мотиваційних факторів
Високий рівень заробітної плати	Потреба мати високу заробітну плату, різноманітні матеріальні винагороди, набір пільг та надбавок
Комфортні умови праці	Потреба мати якісні умови праці та комфортне зовнішнє середовище для освітньої діяльності

Мотиваційні фактори впливу	Сутність впливу мотиваційних факторів
Активність соціальних контактів	Потреба у спілкуванні з оточуючим середовищем, бажання мати доброзичливі стосунки з колегами-педагогами та батьками учнів, тощо
Взаємозв'язок з колегами	Потреба систематично формувати та підтримувати довгострокові стабільні стосунки з колегами, громадськістю
Професійне визнання	Потреба в тому, щоб оточуюче середовище позитивно оцінювало професійні досягнення й успіхи (результати діяльності)
Прагнення до досягнення цілей розвитку	Потреба ставити для себе перспективні стратегічні цілі розвитку професійних умінь та навичок, прагнення досягати цих цілей
Влада й впливовість на освітній процес	Прагнення управляти навчальним процесом, прагнення до здорової конкуренції та впливовості
Різноманітність й систематичність впровадження перетворень	Потреба в позитивних якісних змінах, бажання постійно бути готовому до дій, активна громадянська позиція

Мотиваційні фактори впливу	Сутність впливу мотиваційних факторів
Креативність та інноваційність	Бажання бути творчим працівником, відкритим до нових ідей, готовність впроваджувати педагогічні інновації
Самовдосконалення та професійний саморозвиток	Потреба в самовдосконаленні та розвитку фахових педагогічних умінь та навичок
Цікавість та суспільна корисність освітньої діяльності	Потреба мати суспільно корисну роботу, громадянська активність

*Джерело: розробка автора на основі [23-29].

У сучасному мінливому середовищі існує велика кількість різноманітних способів впливу на мотивацію працівників в закладах загальної середньої освіти, причому діапазон їх використання постійно зростає. Для розвитку системи мотивації педагогів важливим є показник співвідношення та вагомості впливу мотивуючих й підтримуючих факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, а саме:

– серед підтримуючих факторів науковці виділяють фінансове забезпечення, умови праці, безпека діяльності та надійність й впевненість у майбутніх перспективах професійної діяльності;

– серед мотивуючих факторів виокремлюють відповідальність та повноваження педагога, професійне визнання, фахове зростання, досягнення та повноваження.

Як свідчить аналіз, якщо обидві групи факторів відсутні професійна діяльність втрачає привабливість; коли

присутні тільки підтримуючі фактори, невдоволення від роботи мінімальне; присутність тільки мотивуючих факторів, а саме, коли фахівцю подобається робота, але він не може собі її дозволити; у випадку, коли обидві групи факторів присутні, робота приносить максимальну задоволеність [28]. Логічним є припустити, що з плином часу й відповідно від зміни впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, мотивувальні й підтримуючі фактори, як правило, будуть змінюватися, впливаючи в тій чи іншій мірі на формування системи мотивації розвитку персоналу в закладах загальної середньої освіти. Оскільки цей процес відбувається безперервно, то можна стверджувати, що системи менеджменту персоналу, які визначені науковими школами управління характеризують мотивацію окремого працівника за різними підходами, в залежності від сфери застосування.

Науковці виокремлюють таку особливість в закладах освіти, що під час формування системи мотивації в закладах загальної середньої освіти актуальності набуває особливості застосування окремих інструментів матеріального та морального стимулювання [26]. За основу визначають об'єктивну систему критеріїв оцінювання професійної діяльності педагогічних працівників, зокрема, інструменти матеріального й морального стимулювання. Науковцями визначено основні напрямки та завдання формування й впровадження системи мотивації персоналу в закладах загальної середньої освіти:

1. професійні досягнення (надавати працівникам закладів освіти максимальні можливості виконувати відповідальні завдання розвитку організації, стимулювати особисті пропозиції та ініціативу);
2. система особистої участі в процесі (давати можливості працівникам приймати участь в реалізації проектів та поділяти спільний результат діяльності закладів

освіти, що є спільним успіхом);

3. безперервність та пріоритетність навчання та саморозвитку (орієнтування педагогів-працівників на стратегічне планування особистої кар'єри та фахового зростання);

4. відданість цінностям організації (дати можливість працівникам бачити переваги роботи саме в закладах загальної середньої освіти);

5. корпоративна культура в закладах освіти (створити в закладах загальної середньої освіти позитивну атмосферу співпраці та колегіальності, що сприятиме зростанню мотивації, за якої освітяни одержуватимуть задоволення від професійної діяльності);

6. належна винагорода за особистими результатами (надавати справедливую оплату відповідно до «цінності» посадових обов'язків та індивідуальної професійної діяльності, що має на меті систематичне спонукання фахівців освітньої галузі до досягнення позитивних результатів);

7. мотивація організацією та управлінням (створювати в закладах загальної середньої освіти комфортні умови для ефективної та результативної роботи, систематично впроваджувати інноваційні інструменти та методи управління мотивацією, використовувати зарубіжний досвід);

8. професійне визнання (розробити систему оцінки, оприлюднювати результати діяльності працівників закладів освіти та давати вчасну та адекватну оцінку, спонукати до професійного розвитку).

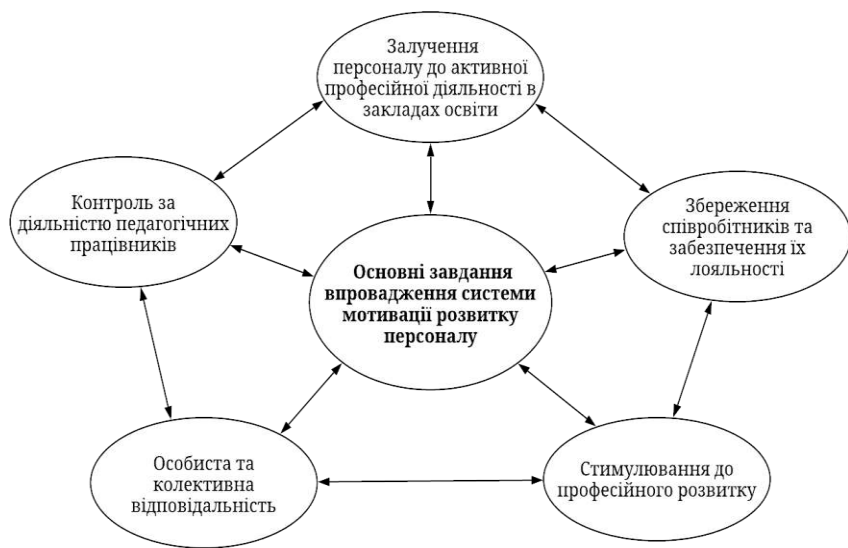
Основні завдання впровадження системи мотивації розвитку персоналу в закладах загальної середньої освіти відображено на рис. 1. Охарактеризуємо визначені напрямки:

1. Залучення персоналу до активної професійної діяльності передбачає наступне: розроблена система мотивації повинна бути конкурентоспроможною щодо визначених цінностей найкращих фахівців в закладах загальної середньої освіти.

2. Стимулювання до професійного розвитку вимагає від менеджерів закладу освіти використовувати ефективні важелі впливу щодо формування колективу співробітників, також необхідно піклуватися про підвищення результативності їхньої діяльності.

Рис. 1. Основні завдання удосконалення системи мотивації персоналу в закладах загальної середньої освіти
*Джерело: розробка автора на основі [23-29].

3. Особиста та колективна відповідальність, визначені повноваження педагогів, що передбачає наступне:

працівники закладу освіти отримують не тільки завдання, а й визначені права приймати самостійні рішення щодо їх реалізації.

4. Контроль за діяльністю, який включає раціональну розроблену систему мотивації розвитку персоналу, що уможливорює в закладах загальної середньої освіти створити систему контролю й ефективно керувати витратами, забезпечуючи при цьому наявність необхідних складових.

5. Збереження якісного штату педагогічних працівників-співробітників, що є важливим фактором в умовах конкуренції, як результат впливу факторів внутрішнього та зовнішнього середовища діяльності закладів освіти.

Професійні досягнення педагогів в закладах загальної середньої освіти зазвичай стимулюються згідно чинного законодавства України за допомогою нематеріальних інструментів мотивації, таких як: нагрудні знаки, Почесна грамота, подяка тощо. Необхідно також зазначити, що у загально визначених правилах стимулювання система мотивації передбачає моральні та матеріальні різновиди заохочення. Більш впливовими та дієвими, вагомими та переконливими в сучасних ринкових умовах є саме визначені чітко матеріальні стимули. У таких випадках зацікавленість закладів загальної середньої освіти визначається тим, щоб оптимізувати витрати грошових ресурсів для реалізації інструментів мотивації педагогічних працівників, а особисті інтереси фахівців, навпаки, визначаються безпосередньо до отримання визначеної матеріальної вигоди. Тому окреслення системи заходів щодо пошуку шляхів стимулювання мотивації педагогів в закладах загальної середньої освіти, на нашу думку, забезпечить позитивний результат.

На законодавчому державному рівні мотивація працівників в закладах загальної середньої освіти забезпечується на підставі Єдиної тарифної сітки розрядів та коефіцієнтів (зі змінами та доповненнями) [27]. Саме цим

наказом визначаються як розмір заробітної плати залежно від рівня компетентності, так й види матеріального заохочення діяльності. Проведений аналіз законодавчих документів щодо визначення розміру заробітної плати дає змогу стверджувати, що відповідно до наявних розрядів та коефіцієнтів практично відсутня матеріальна мотивація до розвитку. Розробка активної кадрової політики в закладах загальної середньої освіти та впровадження ефективних складових цілісної системи мотивації розвитку персоналу уможливило в кінцевому результаті припинити постійний відтік перспективних молодих фахівців в освітній галузі та поліпшити якість надання освітніх послуг в Україні.

На нашу думку, процес мотивації передбачає попередній аналіз основних критеріїв, а саме: що є найважливішим для педагогічних працівників в закладах загальної середньої освіти (матеріальні або моральні стимули), запропонувати ці важливі інструменти в обмін на бажання професійного вдосконалення та розвиток [24]. У наукових дослідженнях, проведених Університетом штату Айова, зазначалося, що у пошуках інноваційних механізмів підвищення зацікавленості в досягненні цілей організації не можна не бачити, що грошові заохочення дають найбільші результати підвищення ефективності діяльності, майже в два рази більше, ніж ефекти від декларації мети, або збагачення змісту роботи; оскільки гроші є ключовим інструментом заохочення, жоден інший заохочувальний або мотиваційний механізм не є ефективнішим [25].

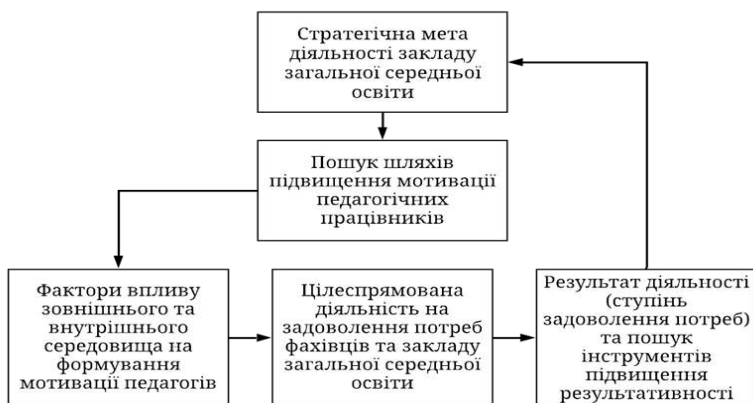
Прихильність або лояльність працівників має досягатися завдяки: задоволеності, відданості та наявності альтернатив [26]. На думку фахівців в освітній галузі, спираючись на їхні наукові результати та проведений аналіз в закладах загальної середньої освіти, а не тільки на думку керівника закладу, можна отримати об'єктивну оцінку, визначити фактори та причини, що заважають ефективній

роботі щодо формування системи мотивації та її впровадження. Необхідно враховувати, що будь-яка деталь у спілкуванні (яка, на перший погляд, може здатися неважливою та несуттєвою) часом є визначальним елементом, що дозволить сформувати цілісну систему мотивації педагога [31].

Отже, фахова діяльність педагогів буде ефективною та результативною в тому випадку, коли менеджмент закладу освіти сприятиме формуванню якісної системи мотивації, що враховуватиме особливості професійної діяльності в закладах загальної середньої освіти. На основі опрацьованих наукових джерел нами розроблено систему формування складових мотиваційного процесу в закладах загальної середньої освіти (рис. 2). Визначено, що матеріальні або моральні аспекти побудови системи мотивації, які на сьогодні є актуальними й мотивують конкретного працівника закладу освіти до самовдосконалення, завтра можуть сприяти формуванню зворотного процесу в мотиваційному механізмі, оскільки вплив зовнішніх та внутрішніх факторів є надзвичайно динамічним в ринкових умовах [30-32].

Рис. 2. Система формування складових системи управління мотиваційним процесом в закладах загальної середньої освіти

* Джерело: розробка автора на основі [23-29].

Отож, не існує стандартних підходів до формування системи мотивації в закладах освіти, які б в однаковій мірі ефективно впливали на різних працівників. Саме тому більшість керівників закладів освіти експериментують з різними інструментами мотивації, намагаючись знайти найбільш доцільні відповідно до умов діяльності педагогів в закладах загальної середньої освіти.

Проведений аналіз наукових джерел уможлиблює виділення особливостей впровадження системи мотивації розвитку персоналу в закладах загальної середньої освіти на основі економічних чинників запропонованої системи мотивації, які відповідатимуть сучасним вимогам працівників освітньої галузі, а саме ступінь впливу матеріальної винагороди, що допомагає зацікавити працівників та має позитивний вплив на подальшу ефективність роботи організації на перспективу [33]. Тобто процес впровадження системи мотивації розвитку персоналу передбачає створення сприятливих умов (матеріальних або нематеріальних) для розкриття професійних можливостей педагогів працівників в закладах загальної середньої освіти, оскільки важливими складовими системи мотивації визначено: створення належних умов праці та комфортного відпочинку, найширше використання гнучкої системи компенсацій та пільг, які уможливлюють збереження кадрового потенціалу в закладах загальної середньої освіти [34].

Головним завданням в процесі розробки такої системи є вивчення найважливіших складових мотивації, оскільки ефективна система мотивації повинна бути багатофакторною, мати конкретну спрямованість на групу працівників або на окремого педагога, постійно удосконалюватися та доповнюватися інноваційними інструментами відповідно до чинного законодавства. Таким чином, система мотивації забезпечує належну професійну діяльність, сприяє професійному вдосконаленню

педагогічних працівників.

Отже, формування позитивної мотивації педагогів в закладах загальної середньої освіти буде успішним, якщо впровадження управлінської системи мотивації персоналу забезпечуватиме ефективне вирішення зазначеної проблеми; здійснюватиметься наступність, враховуватиметься гуманітарна та культурологічна спрямованість національної системи освіти, варіативність, проблемність, особиста значущість працівників-педагогів та їхня професійна діяльність, самореалізація та самоствердження фахівців, забезпечуватиметься організаційно-методична підтримка працівників в закладах загальної середньої освіти.

Висновки. Узагальнюючи вищесказане, можемо зробити висновок, що мотиваційна сфера в управлінні закладами освіти є необхідним елементом загальної системи менеджменту, є надзвичайно мобільною та динамічною структурою. Для забезпечення мотивації педагогів керівникам в освітній сфері потрібно створювати таке середовище, що забезпечує атмосферу натхнення та творчості. Динамічний ріст фахових важливих компетентностей ефективно забезпечуватиме умови для підвищення ефективності діяльності закладу загальної середньої освіти, досягнення ним високого рівня конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг в умовах галузевого реформування.

Список використаних джерел:

1. Буряк П. Ю., Карпінський Б. А., Григор'єва М. І. Економіка праці та соціально-трудові відносини. Київ, 2004. 438 с.
2. Блауг М. Методология экономической науки, или как экономисты объясняют. М. : Вопросы экономики. 2004. 416 с.

3. Богданов Ю. Н., Зорин Ю. В., Шмонин Д. А. Мотивация персонала. *Методы менеджмента качества*. 2001. № 11. С. 14–19.

4. Вейл П., Райгородский Д. Я. Искусство менеджмента. Психология руководства. Самара : Бахрах-М, 2005. 768 с.

5. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. К. : Знання, 2001. 254 с.

6. Доманчук Д. П., Лучик С. Д., Чикуркова А. Д. Аграрні соціально-трудові відносини. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2003. 284 с.

7. Доманчук Д. П., Лучик С. Д., Чикуркова А. Д. Економіка праці. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2004. 332 с.

8. Економіка праці та соціально-трудові відносини: підручник / А. М. Колот, О. А. Грішнова, О. О. Герасименко та ін.; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А.М. Колота. К. : КНЕУ, 2009. 711 с.

9. Економіка праці та соціально-трудові відносини / В. Я. Брич та ін.; за ред. Є. П. Качана Тернопіль: Економічна думка, 2006. 212 с.

10. Жибак М. М., Літвінов В. І. Стан та шляхи удосконалення мотивації праці в аграрних підприємствах. *Агросвіт*. 2017. № 5. С. 10–14.

11. Кибанов А. Я. Управление персоналом организации. М. : Инфра-М, 2005. 638 с.

12. Куліков Г. Т. Детінізація заробітної плати найманих працівників. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2016. № 4. С. 13–17.

13. Малік М. Й. Мотивація виробничої діяльності в аграрній сфері економіки: Методологія і організація. К. : ІАЕ УААН, 1995. 177 с.

14. Смачило В. В. Управління кадровим потенціалом підприємства в контексті соціальної відповідальності. *Академічний огляд*. 2016. № 1. С. 119–126.

15. Червінська Л. П. Мотивація трудової діяльності в аграрній сфері. К. : ПАРАПАН, 2003. 322 с.
16. Шпикуляк О. Г. Мотивація трудової діяльності в економіці та організації: теоретичний аспект. *Збірник наук. праць Вінницького держ. аграрного ун-ту*. Вінниця : ВДАУ, 2006. Вип. 29. С. 136-149.
17. McGregor D. The human side of enterprise. McGraw-Hill Professional, 2006. 423 p.
18. Maslow A. The need to know and the fear of knowing. *Journal of General Psychology*. 1963. № 68. P. 111-124.
19. Червінська Л. П. До питання мотивації персоналу. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. 2014. №1. С. 108-113.
20. Бондарчук О. І. Соціально-психологічні основи особистісного розвитку керівників загальноосвітніх навчальних закладів у професійній діяльності. К. : Наук. світ, 2008. 318 с.
21. Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України; голов. ред. В. Г. Кремень. К. : Інтер, 2008. 1040 с.
22. Дмитренко Г. А., Чернишова Є. Р. Організаційно-технологічний аспект формування механізму цілеорієнтованої мотивації персоналу. К. : Вища школа, 2009. № 12. С. 44-55.
23. Колот А. М. Мотивація, стимулювання й оцінка персоналу: навч. посіб. К. : КНЕУ, 1998. 224 с.
24. Маслоу А. Мотивация и личность. СПб. : Питер, 2003. 351 с.
25. Морозова М. Е. Стимулювання персоналу до професійного розвитку. Вісник післядипломної освіти : зб. наук. пр. Ун-т менедж. освіти НАПН України. К., 2005. Вип. 1 (14). Ч. 1. 2010. С. 124-131.
26. Морозова М. Е. Форми управління процесом підготовки педагогічних працівників до професійного розвитку. Вісник післядипломної освіти: зб. наук. пр. Ун-т

менедж. освіти НАПН України. Вип. 3(16). 2011. С. 113–118.

27. Наказ МОН № 557 від 26.09.05 р. // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1130-05> (дата звернення 05.12.2021).

28. Олійник В. В. Сучасні підходи до розвитку кадрового потенціалу системи післядипломної педагогічної освіти. Післядипломна освіта в Україні. 2010. № 2. С. 3–7.

29. Чернышова Е. Р. Методологические подходы к оцениванию кадрового потенциала высших учебных заведений. *Alma mater (Вестник высшей школы)*. 2013. № 1. С. 10–20.

30. Редько С. І., Панченко А. Г. Дослідження мотиваційних джерел педагогічних працівників як чинника успіху загальноосвітнього навчального закладу. *Педагогічний процес: теорія та практика* (3-4), 2015. С. 29–34.

31. Кузнецова Н. Б. Кадри інноваційного типу: сутність, значення та особливості формування в умовах розвитку інноваційної економіки. *Економіка та управління підприємствами*. 2009. № 6 (96). С. 115–121.

32. Карпунь І. Н. Мотивація і стимулювання інноваційної діяльності підприємства. *Проблеми економіки та управління*. 2000. № 628. С. 529–533.

33. Монастирська Г. В. Механізм мотивації інноваційної діяльності на підприємстві. *Вісник Донбаської державної машинобудівної академії*. 2009. № 2 (16). С. 207–212.

34. Капінос Г. І., Злобіна І. С. Стимулювання працівників в умовах інноваційного розвитку економіки України. *Наука і економіка*. 2008. № 4 (12). С. 119–123.

*§ 8.3 УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ
ПІДПРИЄМСТВ НА ОСНОВІ КОНЦЕПЦІЇ КОНТРОЛІНГУ
(Рачинська Г.В. Національний університет "Львівська
політехніка", Лісовська Л.С. Національний університет
"Львівська політехніка")*

Вступ. Роль і значення процесу управління, управлінської культури, методології управління в нинішніх умовах суттєво зростає, оскільки посилення позицій сучасних підприємств в конкурентній ринковій боротьбі значно залежить від якості управління, нового управлінського мислення.

Якщо діючі підприємства, особливо великі, не набудуть навичок підприємництва на основі систематичної інноваційної діяльності, вони не мають майбутнього у швидко змінюваному світі. Під час кардинальних змін у суспільстві та економіці, що відбулися в Україні, забезпечити розвиток підприємств неможливо без мистецтва виживання та існування в нових умовах. Інноваційна політика повинна орієнтуватися не на західні інвестиції, а на нововведення будь-якого роду (технічні, технологічні, управлінські, інформаційні, організаційні, логістичні тощо)[1,с.300].

Природно, що кожне підприємство повинно вишукувати і реалізувати свої потенційні переваги і цим процесом необхідно цілеспрямовано та ефективно управляти, не покладаючись на дію лише ринкових регуляторів, а вміло застосовувати сучасні методи і інструменти управління.

Виклад основного матеріалу. Проект Закону України "Про підтримку та розвиток інноваційної діяльності" виокремлює сутність інноваційної діяльності як "діяльність (зокрема наукова, технологічна, організаційна, фінансова та комерційна), направлена на перетворення нововведення в

інновацію шляхом реалізації інноваційного проекту та/або проекту розвитку інноваційної інфраструктури"[2].

Враховуючи зростання нестабільності зовнішнього середовища, загальносуспільне прагнення до інтеграції і синтезу різних сфер знання і людської діяльності, а також істотні зміни в організації та методології системи інформаційного забезпечення вважаємо за доцільне досліджувати процес управління інноваційною діяльністю підприємств на основі контролінгу. Інтерес вітчизняних економістів і практиків до контролінгу зростає, цьому сприяють як об'єктивні інтеграційні процеси у світі, так і суто локальні вимоги часу. Крім того, за останній період появилась численна прикладна література з питань обліку, фінансів, ціноутворення, менеджменту, що також прискорило мотиви розгляду й впровадження цієї системи управління в практику вітчизняних підприємств.

Контролінг - це управлінська концепція, що охоплює всі сфери діяльності підприємства: фінанси, облік, менеджмент, маркетинг, координуючи їх діяльність для досягнення оперативних і стратегічних цілей підприємства [3].

Інноваційна діяльність як систематичний і цілеспрямований процес, пов'язаний з управлінням, базується на таких принципах :

- проведення аналізу можливостей (нові знання, удосконалення процесів, систем - управлінської, інформаційної та ін., неочікувані події тощо);
- концептуальність та сприйняття нововведень;
- простота і спрямованість;
- націленість на лідерство (домінуюче положення, ефективні процеси).
- починати з малого.

Аналіз літературних джерел щодо визначення контролінгу засвідчує, що його розглядають або як певну концепцію управління, або як функціонально відособлений

напрямок економічної діяльності чи позафункціональний інструмент управління, або як систему управління процесом досягнення кінцевої мети чи сукупність методів управління, або як синтез елементів обліку, аналізу, контролю й планування. Але кожне визначення містить посилання на досягнення цілей чи мети підприємства.

Основна, кінцева мета підприємства – одержання прибутку, хоч можлива інша система цілей – завоювання певної частки ринку, досягнення високого конкурентного статусу на ринку тощо. Тому головна мета контролінгу – орієнтація управлінського процесу на досягнення всіх цілей, які стоять перед підприємством. Ціль контролінгу є похідною від цілей підприємства.

Серед науковців побутує думка, що основне в концепції контролінгу – це координація системи управління на підприємстві. Необхідність у функції координування впливає з розподілу системи управління на складові. Виконуючи координуючу функцію, контролінг сприяє тим самим досягненню не однієї цілі діяльності підприємства, а системи цілей. При цьому вартісним цілям приділяється особливе значення. Однак, варто зазначити, що через неоднозначні підходи до застосування системи контролінгу як концепції інформації й управління, вона вимагає уточнення як у плані її формулювання, так і визначення мети та функцій даної системи.

Будь-який вид бізнесу вимагає управління фінансовими й людськими ресурсами, а контролінг забезпечує для цього відповідний механізм. Його роль проявляється в тому, що він належить до основних систем комунікацій усередині підприємства, отже, контролінг - це система інформаційного забезпечення управління. Для того, щоб цілісно показати роль контролінгу в управлінському процесі, який завершується прийняттям управлінських рішень, розглянемо систему управління підприємством,

представлену на рис. 1.1.

Рис. 1.1. Система управління підприємством (фрагмент)

Як бачимо з рис. 1.1, контролінг є підсистемою в управлінні підприємством і тому його роль полягає в своєчасному інформуванні та наданні допомоги керівнику. Отже, контролінг є підсистемою, яка обслуговує управлінський процес, тобто мова йде про інформаційно-аналітичну підсистему управління підприємством, в якій формуються дані для прийняття рішень, зв'язаних з оптимізацією "витрати-прибуток".

Актуалізується значення контролінгу в системі управління підприємством також через функції управління. Ґрунтуючись на даних бухгалтерського обліку як на джерело інформації, служба контролінгу вивчає явища й процеси на

підприємстві; виявляє слабкі місця, аналізує фактичні показники із запланованими та причини відхилень і пропонує заходи щодо покращення ситуації на підприємстві. У діяльності служби контролінгу переважають елементи планування на основі знання процесів на підприємстві і зовнішнього середовища, а також інформаційних технологій.

Отже, перебуваючи на стику функцій обліку, контролю, аналізу і планування, контролінг займає особливе місце в інформаційно-аналітичній системі управління підприємством. Він синтезує, зв'язує воедино всі зазначені функції, інтегрує їх, не підміняючи собою жодну з функцій управління, а тільки переводячи управління на якісно новий рівень.

Особливого значення набуває концепція контролінгу в системі управління підприємством через підвищений попит на інформацію, яка формується даною системою. Контролінгова інформація є основою для вибору альтернативних варіантів із метою прийняття управлінського рішення. На кожному з етапів формування контролінгової інформації задіяні окремі елементи функцій управління (обліку, контролю, аналізу, планування).

Залежно від визначеного керівництвом напрямку (типу) прийняття управлінських рішень у сферу задач контролінгу входить оптимізація внутрішніх можливостей підприємства, вибір елементів інструментарію й розробка методик їх реалізації для виконання поставленої цілі.

На основі викладеного матеріалу можна запропонувати концептуальну модель контролінгу, яка змістовно характеризує його суть (рис. 1.2)

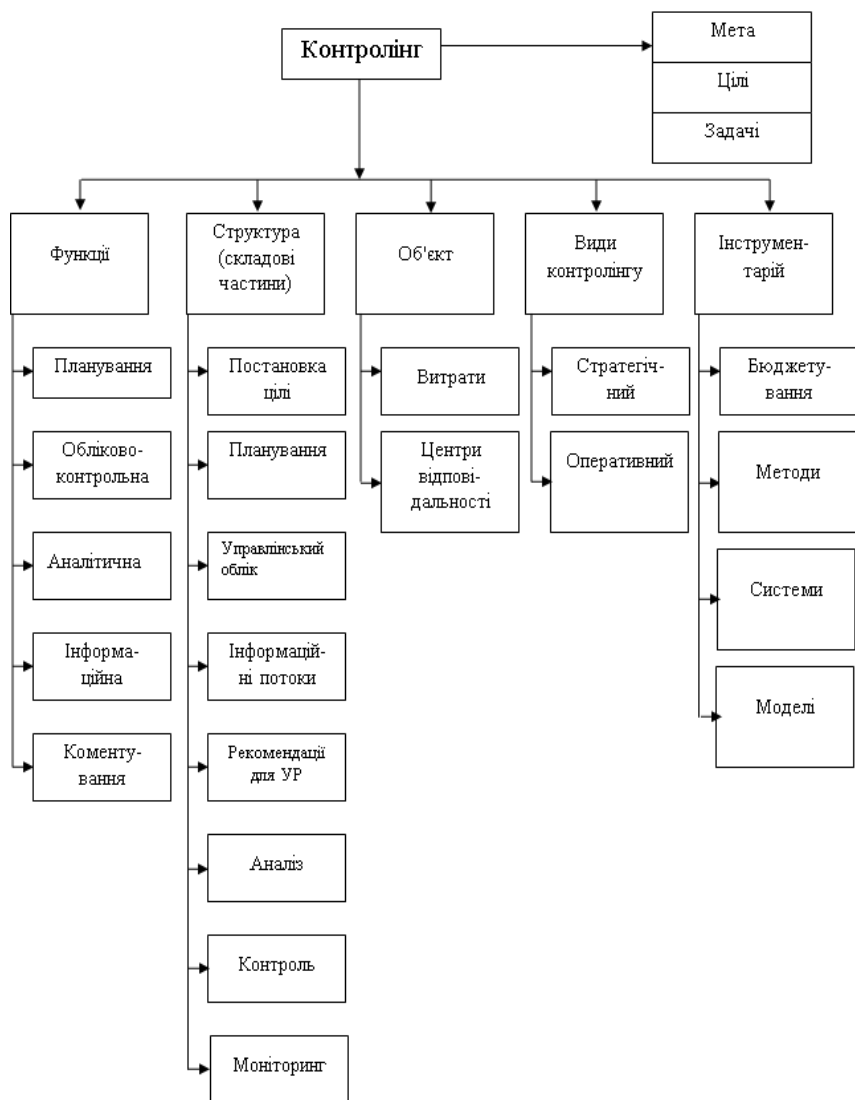

Рис. 1.2. Концептуальна модель контролінгу

Модель контролінгу показує, що контролінг упроваджується на підприємстві з певною метою, має свої

конкретні цілі й задачі, для виконання яких послуговується системою функцій і відповідним інструментарієм, включає декілька складових частин і видів і має свій об'єкт дослідження.

Структура контролінгу схематично представлена на рис. 1.3. Постановка цілей – включає визначення якісних і кількісних цілей підприємства та вибір критеріїв, за допомогою яких можна оцінити ступінь досягнення поставлених цілей.

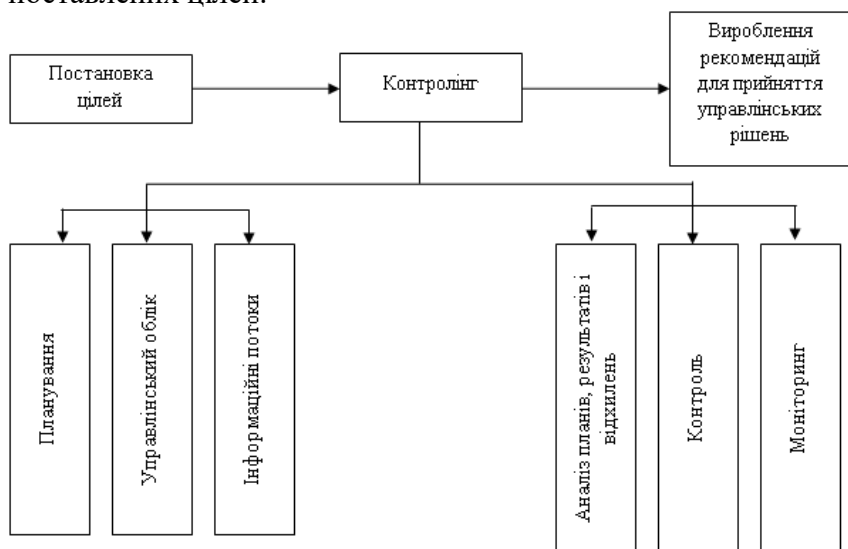

Рис. 1.3. Розділи контролінгу

Планування - передбачає перетворення цілей підприємства в прогнози й плани. Перший крок планування - аналіз сильних і слабких сторін підприємства, можливостей і загроз (SWOT-аналіз). На основі цього розробляють спочатку стратегію підприємства, а пізніше - план. Контролінг як інструмент управління, задіяний у розробленні методики планування, координуванні діяльності різних підрозділів і служб підприємства у процесі

планування з метою перевірки на відповідність цілям підприємства.

Оперативний управлінський облік – відображає всю фінансово-господарську діяльність підприємства під час виконання плану і націлює на прийняття управлінських рішень.

Система інформаційних потоків – це важливий елемент системи контролінгу на підприємстві, оскільки в системі контролінгу формується інформація, необхідна для прийняття управлінських рішень. Ця інформація повинна бути достовірною, суттєвою (релевантною), оперативною, тощо.

Володіючи інформацією, керівник може здійснювати моніторинг усієї фінансово-господарської діяльності підприємства, тобто відстежувати всі процеси на підприємстві в режимі реального часу. Моніторинг сприяє виявленню: сильних і слабких сторін підприємства, динаміки їх зміни, сприятливих і несприятливих ситуацій та тенденцій розвитку підприємства.

Контроль у системі контролінгу націлений на перспективу і тому не тотожний слову "контроль" у буквальному розумінні.

Усі перелічені елементи системи контролінгу - від планування до моніторингу реалізації планів - необхідні насамперед для забезпечення можливості аналізу планів, результатів і відхилень.

Аналіз протікає в широкому часовому діапазоні - від аналізу минулого до аналізу теперішнього. На основі аналізу виробляються рекомендації для прийняття управлінських рішень, порівнюючи різні альтернативні варіанти, які допоможуть досягнути цілей.

Розкривши змістове наповнення концепції контролінгу, вважаємо за доцільне запропонувати її як інструмент для управління інноваційною діяльністю

підприємств. Адже "велика кількість учасників, високі вартісні та якісні вимоги до складу та структури ресурсного забезпечення, підвищена ризикованість і непередбачуваність результатів, потенційно високі прибутки інноваційної діяльності обумовлюють її економічну специфіку на ринку" [4, с.12]. Саме тому управлінська концепція, базована на керуванні і регулюванні інноваційною діяльністю підприємства, яка залежить від змін чинників зовнішнього і внутрішнього середовища, в якому воно функціонує є необхідною. Потрібно зробити підприємства відкритими для інноваційних ідей і нововведень, які мають аналізуватись, а при їх впровадженні оцінюватись результативність так само як і при поточній операційній діяльності.

Аналіз зовнішніх чинників охоплює: аналіз ринку капіталу, аналіз ринку сировини й матеріалів, аналіз економіко-політичної сфери, аналіз ринку технологій, аналіз ринку праці, аналіз екологічного стану, аналіз соціальної сфери.

Аналіз внутрішніх чинників включає: аналіз маркетингу, аналіз людського капіталу, аналіз технічних і технологічних ресурсів, аналіз проведення науково-дослідних робіт, аналіз продукції, аналіз діючої організаційної структури, аналіз фінансового стану підприємства, оцінку територіального розміщення підприємства.

Для успішного управління інноваційною діяльністю окремих підприємств на засадах контролінгу необхідно розглядати кожне підприємство як соціотехнічну систему, у якій постійно взаємодіють дві підсистеми:

а) техніко - економічна, яка охоплює не лише обладнання, верстати, технології, але і управлінські знання, організаційні структури, методи виробничого планування, технічні прийоми і навички роботи, рівень кваліфікації і

підготовки трудових ресурсів, їх професійний склад;

б) соціальна, яка включає різні форми морального і матеріального стимулювання праці, стиль управління, участь працівників в процесі прийняття рішень, організаційну культуру і т.п.

Контролінг інноваційної діяльності здійснює спостереження за ходом реалізації кожного проекту та визначення економічної ефективності. На кожний проект відкривається картка, в якій показані функції(планування, контроль, управління) і характеристика параметрів проекту (заходи, терміни, потужності, витрати).

Відомо з [1,с.302], що "служба контролінгу фіксує планові та фактичні дані, знаходить відхилення за термінами, фінансуванням та економічним ефектом. Якщо інноваційні проекти за ефективністю виявилися нижчими від прогнозованих, то потрібно вирішити питання про компенсаційні заходи для того, щоб досягти стратегічної мети підприємства. Економічні показники інноваційних проектів вимірюються виходячи з отриманих результатів їх реалізації".

Вибір показників обумовлюється операційною, інноваційною і управлінською потребою конкретних підприємств з урахуванням специфічних особливостей їх галузевої належності і умов функціонування. Узагальненим критерієм для різних підприємств щодо якості управління інноваційною діяльністю мають бути економічні параметри, що відображають раціональне використання ресурсів(технічних, матеріальних, трудових і фінансових), оптимізації процесів постачання, виробництва, збуту, інвестування тощо.

Висновки. Комплексність і складність, тривалість та капіталомісткість інноваційного процесу вимагають сучасних підходів і до управління інноваційною діяльністю підприємств."...поняття інноваційної діяльності потрібно

розуміти як дії людей, спрямовані на створення, впровадження чи комерціалізацію інновації на певній стадії інноваційного процесу "[4,с.14].

Концепція контролінгу є підсистемою обслуговування управлінського процесу, виконує функції планування, обліку, аналізу, контролю, які є одночасно функціями управління, формує інформацію, яка необхідна для прийняття управлінських рішень, тому може розглядатись як прикладний інструмент управління інноваційною діяльністю підприємства. Контролінг, який функціонує як система підтримки прийняття управлінських рішень, повинен орієнтуватися на вироблення відповідних критеріїв прийняття конкретних рішень залежно від вибраного напрямку. Ці критерії у різній мірі є контрольованими і служать результатом управлінських рішень, які стосуються коригування цілей і планів підприємства, а також визначення кола осіб і обсягу робіт щодо формування необхідної інформації.

Список використаних джерел:

1. Пушкар М. С. , Пушкар Р. М. Контролінг - інформаційна підсистема стратегічного менеджменту: монографія. Тернопіль:Карт-бланш.2004.370с.
2. Проект Закону України Про підтримку та розвиток інноваційної діяльності. URL:<http://ndipzir.org.ua/archives/4015-29.08.2019> Проект відкликано
3. Інноваційний розвиток промисловості України / О. І. Волков, М. П. Денисенко, А. Г. Гречан та ін. К.:КНТ.2006.648с.
4. Лісовська Л. С. Формування систем взаємодії у інноваційних процесах: концепція налагодження та інструменти оцінювання: монографія. Луцьк:Вежа-Друк.2020.38

ODDÍL 9. MEZINÁRODNÍ EKONOMIE

§ 9.1 CLUSTER INITIATIVES AS A MECHANISM FOR MODERNIZING THE NATIONAL ECONOMY: ADAPTATION OF EUROPEAN PRACTICE (Trushkina N. Institute of Industrial Economics of NAS of Ukraine, Shiposha V. LLC "Institute of Scientific-Pedagogical and Production Infrastructure")

Introduction. At present, cluster formations are recognized as one of the most efficient production systems and forms of network partnership in the era of globalization, digitalization and knowledge economy. At the same time, the processes of globalization strengthen the role of clusters in the economies of different countries and contribute to their further formation and functioning. These structures have become a kind of "new wave" that sets the modern vector for the development of the global ecosystem and logistics networks.

It should be noted that globalization opens up real opportunities for most international companies to move capital freely and quickly, facilitates access to the necessary knowledge, provides a choice of location depending on convenient geographical location, availability of transport and logistics infrastructure, availability of raw materials, proximity to markets, etc.

International practice shows that a third of companies operating within clusters have a tendency to steadily increase employment. Innovation sectors are also emerging faster in regions with developed clusters. The successful experience of Austria, Germany, France, Finland, the Netherlands and other countries shows the prospects of automation and digitalization of industry through the creation of digital regional and interregional clusters [1].

It should be emphasized that regions with more developed clusters show a high level of profitability. Thus, clustering is a powerful tool and opportunity for structural institutional change in national and regional economies of European countries, which is a strategic priority for the implementation of smart specialization strategies and the concept of sustainable development in modern conditions.

In view of this, **the purpose of this study** is to generalize the European practice of implementing cluster initiatives as an effective mechanism for modernizing the national economy and its adaptation in modern conditions of regional development of Ukraine.

Presentation of the main research material. The key lever to stimulate the formation and functioning of cluster structures should be activities aimed at deepening the network relationships between territorially concentrated enterprises and institutions. This will allow saving financial resources, greater opportunities for the introduction and use of innovative technologies, as well as through cooperation and mutually beneficial cooperation to gain competitive advantage in various areas of economic activity and achieve balanced sustainable regional development. This confirms the experience of many European countries that use a cluster approach to the implementation of national and regional economies. In European countries, cluster associations are recognized as an effective tool for sustainable development.

According to the European Observatory for Clusters and Industrial Change report on cluster support in 29 European countries, which includes an in-depth analysis of 30 national and 55 regional programs, tailor-made cluster support policies and strategies are widespread in Europe and around the world [1]. Interstate, regional, national and public organizations are united in the European Cluster Alliance. This is in line with the EU Clustering Manifesto (Brussels, 2007) and the European Cluster

Memorandum (Stockholm, 2008), which currently define the development strategy of the European and global community and are based on the principles of cluster regional policy due to the effective activities of economic entities of the respective regions.

Thus, in most EU countries, clusters are recognized as an effective institution for socio-economic development at various levels. This is due to the fact that cluster structures concentrate economic activity; expand segments of markets; intensify inter-firm and network cooperation; contribute to the growth of competitive advantages through joint research and development; generate new value chains based on cross-links between firms, which strengthen the resilience of the entire network system; create a systemic synergistic effect.

According to the results of an online survey conducted in 2018 by the European Observatory on Clusters and Industrial Change, the tools and areas of support for cluster entities in national and regional programs have been identified. These include: supporting the participation of small and medium-sized businesses; support for international cluster cooperation in one sector; support for intersectoral cooperation; funding of meetings and networking (i.e. activities aimed at exchanging information between people united by common professional or personal interests; building long-term trusting relationships on the principle of social network); support for entering other markets; promotion of eco-efficiency; creation of a qualitatively new cluster infrastructure, etc.

It was found that the range of stakeholders and annual budgets differ in a number of European countries (for example, funding in France is 144 million euros). The main sources of funding for the development of clusters include state budgets, membership fees from companies, local government funds, alternative private funds (crowdfunding, venture capital [2; 3], trust funds, NGOs.

However, despite the widespread use of cluster approach

in foreign economies, there is a serious differentiation in the principles, forms and methods of clustering policy, the degree of state regulation of cluster entities, sectoral advantages in cluster organization. Thus, the greatest influence on the implementation of cluster initiatives in the EU countries is played by supranational regional and industrial policies and the differentiation of member countries according to the level of development of the national innovation system. It should be noted that within the European Union, cluster policy is not an independent policy in the vast majority of countries, as there are no documents governing it. Instead, it is implemented as part of innovation, industrial or regional policy. Approximately 70% of countries attribute cluster policy to innovation, 25% – to regional.

The analysis shows that a number of countries are developing clusters through mechanisms to support internationalization, best practices of cluster members, strengthening structures of cooperation between companies or between industries and science. Where there are national cluster strategies, public authorities pay special attention to the conditions and organizational process of clustering; coordinate the activities of governing bodies at the regional and local levels for the effective development of clusters.

Today, clusters have been formed in Germany in various sectors of the economy, which are operating successfully. And this allows us to talk not only about the need to form clusters, but also about the effectiveness of their work both by participants in cluster formations and within regions and the country as a whole. Thus, the analysis of sectoral features of cluster structures in a number of European countries shows that in Germany clusters operate mainly in the following areas of economic activity: chemical industry, mechanical engineering and engineering, biotechnology and medicine. In addition, the country successfully operates transport, transport, logistics and maritime

clusters, which unite participants in the transport process. In November 2005, the European Network of Maritime Clusters (ENMC) was established in Paris, which includes maritime cluster organizations; including the German Bundesministerium für Wirtschaft und Technologie. The Schleswig-Holstein coastal region is characterized by a national scale of activity. The initiators of the creation of the vast majority of maritime clusters in Germany are power structures (top-down, "top-down"). As a rule, their field of specialization is port (for example, Hamburg).

Thus, in many foreign countries the development of clusters of different sectoral affiliations is purposefully stimulated on the basis of a special cluster policy. The European Commission, the Asian Development Bank, the World Bank, and the Organization for Economic Co-operation and Development are also developing recommendations for the implementation of cluster policy.

Within the framework of national cluster policies, a wide range of tools and mechanisms is used to stimulate clusters (creation of special advisory and coordinating bodies, provision of expert and organizational support, direct state co-financing of cluster development programs, etc.). For example, the European Commission has initiated the creation of a number of organizations that should provide various support to clusters (European Cluster Observatory, European Cluster Policy Group, European Cluster Alliance, Cluster Innovation Platform).

In most developed countries, the state provides direct funding for cluster development programs. Thus, in Germany the programs BioRegio, InnoRegio, "Best Clusters" are implemented; in France, the Competitive Poles program. These programs are highly effective. For example, as a result of the BioRegio program, the number of biotechnology companies has tripled, creating more than 9 thousand jobs. This led to a gap between Germany and Britain in the field of biotechnology, allowing Germany to become a European leader in this sector.

However, it should be noted that different approaches to clustering strategies have been developed in European countries. This is due, firstly, to the different levels of socio-economic development and business environment, institutional and cultural specifics and systems of government regulation. Second, EU countries use different approaches to cluster identification. For example, Sweden, Portugal, the Netherlands, France, and Denmark initially supported clusters at the regional and national levels, while Belgium and Spain only at the regional level. Other countries (Austria, Germany, Italy, Norway and Finland) have used cluster development measures as tools for implementing regional and innovation policies.

According to the Clusterplattform Deutschland, there are 435 cluster initiatives in Germany, covering 37 areas of application, with a special focus on: production technologies; environmentally friendly technologies; automotive industry; health care / biological sciences; information and communication technologies and digital integration; transport and logistics technologies.

The size of clusters in Germany varies depending on the industry and region. The cluster initiative has an average of 125 members. However, about a third of German cluster initiatives have less than 50 members. In knowledge-intensive industries (e.g., bio- and nanotechnology), clusters tend to be smaller in size, as the experience of businesses and institutions in specific industries plays an important role. Clusters in "traditional" industries are usually larger (for example, in the automotive or food industries).

According to a survey conducted by IHK Technologiepolitik in Baden-Württemberg, the advantages for cluster members include: expanding contacts with other companies (86% of respondents); establishing contacts with potential cooperation partners (70%); obtaining information on technological developments (63%); establishing contacts with

research and innovation institutions (47%); image strengthening (24%); access to new market segments (19%).

As a rule, cluster initiatives in Germany are organized in the form of associations. Most often, the cluster is managed by an existing organization. The organizational and legal form reflects the strategic direction of the cluster initiative (for example, the role of business and openness to new members of the cluster).

In most cases, the form of association is chosen because of its flexibility to integrate new members. Another alternative is closed joint stock companies - especially in cases where business plays a significant role and membership is fixed. Some clusters – especially large ones – use hybrid models that combine the features of CJSCs and associations (for example, the "it's OWL" cluster). It is common practice for existing organizations – such as development agencies – to organize cluster management. Thus, a synergistic effect can be obtained, and the organizational structure of the cluster management gets access to the expertise and network of contacts of the managing organization.

The financial models of German cluster initiatives usually combine different sources of funding. In particular, public funding and membership fees are important. Public funding is provided at the federal and state levels in Germany. In addition, funding from EU programs and projects is often integrated here. In many cases, the initial stage of cluster development is financed mainly from government sources, and subsequent revenues are generated mainly through membership fees and paid services. In the eastern part of Germany, cluster initiatives rely more on public funding. In the western part, financial models are mostly based on membership fees and paid services (training and recruitment services; visits to trade fairs; creation of e-commerce platforms, etc.).

Thus, the phenomenon of clustering as an economic agglomeration of interconnected enterprises in a given area has

been known since the time of handicraft production, and in the classical sense the cluster is considered as a permanent territorial-sectoral partnership of enterprises and organizations of one or more interconnected industries. Global trends in clustering indicate the relevance and success of this concept in the practical experience of many foreign countries. At the same time, a single concept for the formation of clustering mechanisms has not been developed to date, but each country has identified its own set of successful practices for implementing elements of cluster policy, taking into account their national characteristics.

Clustering of the national economy, cluster policies and initiatives in the last decade have become important elements of strategies and concepts of innovative and sustainable development of European countries. The analysis of the main branch directions during creation of cluster structures in the European countries allows to draw the following conclusions: national features of the existing cluster policy determine the direction of cluster initiatives; strategic cluster alternatives are determined by national characteristics and the accepted cluster concept; to assess the feasibility of a cluster strategy for the development of the territory it is necessary to correlate the level of investment potential and investment activity; methodological principles of formation of the national cluster strategy need to be refined and clarified taking into account modern challenges.

Conclusions. As a result of research [4-6] it was found that the need to study the vectors of national and regional economies in Ukraine from the cluster approach is due to the following problems: low socio-economic development of the region due to reduced industrial production, deteriorating environmental situation, lack of opportunities to find a decent job and a stable income, which, in turn, negatively affects purchasing power and leads to public dissatisfaction and a sense of hopelessness. These problems can be solved by bringing together stakeholders and

parties in a cluster structure to achieve strategic goals of industrial development, taking into account international best practices.

Clusters are created mainly in those regions where there are already objective conditions for their functioning. It is impossible to initiate the creation of a cluster by a "state directive" due to reasons related to regional specifics, the availability of transport corridors, and the socio-political situation. At the same time, the participants of cluster structures complement each other and at the same time strengthen their competitive positions at the regional, national and international levels. Such a cluster model can quickly respond to radical changes in the principles of management, transformational transformations of the institutional environment, adapt to today's realities, which makes its application more flexible and effective than other forms of business combinations.

In addition, all participants in the cluster formation independently, without the help of government grants or bank loans, local, regional benefits, i.e. the so-called local, "passive" and "active" benefits. The state, through local legislative and executive bodies, can initiate the formation and development of cluster structures at both the regional and national levels.

Cluster policy (cluster support activities) in the region should be a key element of a balanced regional development strategy in order to maximize the benefits and risks of clustering the regional economy, and be based on the threefold goal of economic growth and economic efficiency; security (economic, social, environmental); socio-cultural identity of the region. Necessary for the development of the cluster is the environment formed by the developed infrastructure of business support (logistics and innovation) and the potential of the education and science system, sufficient social capital, based on socio-cultural identity and trust.

However, it is established that the current legislation of Ukraine does not pay due attention to the creation and

functioning of cluster structures [7-10]. Therefore, the definition of the terms "cluster" and "clustering" at the legislative level remains an urgent issue.

General provisions on clusters as a territorial association of enterprises should be included in Chapter 12 of the Commercial Code of Ukraine, and the specification of their legal status should be set out in a special Law of Ukraine "On Cluster Associations of Enterprises".

In this case, the content of the legislation on clusters should be formed taking into account the fact that cluster relations have a specific organizational and legal nature and can operate both with rights and without the rights of a legal entity, using other organizational and legal forms of associations, and without them. It is necessary to make changes and additions to the Concept of creating clusters in Ukraine, Regional Development Strategies until 2027 and Action Plans for their implementation for 2021-2023 on the creation of cluster structures as a business entity. It is expedient to develop and approve the Concepts of cluster policy and the Target Program "Formation and development of clusters in the regions of Ukraine for 2021-2023", which should provide for the creation of clusters as a special type of enterprise associations in various fields and taking into account regional specifics.

Further research is planned to analyse and generalize conceptual approaches to the definition of "cluster policy"; substantiate and develop the main provisions of cluster national policy in Ukraine, taking into account international practice; to improve the methodological approach to assessing the effectiveness of cluster structures.

References:

1. Yurchak, O. et al. (2020). Natsionalna prohrama klasternoho rozvytku do 2027 roku. Kontseptsiiia. Oriientyry rozvytku. Rekomendatsii [National program of cluster

development until 2027. Concept. Landmarks of development. Recommendations]. Kyiv: AIAU, Platforma Industry4Ukraine. (in Ukrainian)

2. Drachuk, Y. Z., Rashchupkina, V. N., & Trushkina, N. V. (2016). Proposals for the Development of Innovative Business on the Principles of Public-Private Partnerships. *Journal of Applied Management and Investments*, vol. 5, iss. 1, pp. 26-33.

3. Drachuk, Yu., Stalinskay, E., & Trushkina, N. (2016). Trends of the global market for venture funding: comparative analysis. *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 2, no. 3, pp. 59-68.

4. Shiposha, V. (2020). The role of clusters in modern global economy. *Three Seas Economic Journal*, vol. 1, no. 2, pp. 67-70. <https://doi.org/10.30525/2661-5150/2020-2-11>.

5. Trushkina, N., Dzwigol, H., & Kwilinski, A. (2021). Cluster Model of Organizing Logistics in the Region (on the Example of the Economic District “Podillya”). *Journal of European Economy*, vol. 20, no. 1, pp. 127-145. <https://doi.org/10.35774/jee2021.01.127>.

6. Liashenko, V., Ivanov, S., & Trushkina, N. (2021). A Conceptual Approach to Forming a Transport and Logistics Cluster as a Component of the Region’s Innovative Infrastructure (on the Example of Prydniprovsky Economic Region of Ukraine). *Virtual Economics*, vol. 4, no. 1, pp. 19-53. [https://doi.org/10.34021/ve.2021.04.01\(2\)](https://doi.org/10.34021/ve.2021.04.01(2)).

7. Trushkina, N. V. & Shiposha, V. A. (2021a). Klasterni struktury yak efektyvna forma partnerstva: yevropeys’ka praktyka [Cluster structures as an effective form of partnership: European practice]. *Science and Technology: Abstracts of the 24th International Scientific and Practical Conference (Poland, Lublin October 11-12, 2021)* (pp. 105-111). Lublin: Myśl Naukowa. (in Ukrainian)

8. Trushkina, N. V. & Shiposha, V. A. (2021b). Realizatsiya klasternoyi polityky yak stratehichnyy napryam natsional’noyi ekonomiky Yaponiyi [Implementation of cluster

policy as a strategic direction of the national economy of Japan]. *Science, theory and practice: Abstracts of IV International Scientific and Practical Conference* (Japan, Tokyo, October 12–15, 2021) (pp. 85-92). Tokyo: International Science Group. <https://doi.org/10.46299/ISG.2021.II.IV>. (in Ukrainian)

9. Trushkina, N. V. & Shiposha, V. A. (2021c). Klasternyy pidkhid yak osnova stratehiy rehional'noyi ekonomiky: dosvid SSHA [Cluster approach as the basis of regional economic strategies: the experience of the United States]. *Modern directions of scientific research development: Proceedings of the 5th International scientific and practical conference* (USA, Chicago, October 28-30, 2021) (pp. 855-862). Chicago: BoScience Publisher. (in Ukrainian)

10. Trushkina, N. V. & Shiposha, V. A. (2021d). Osoblyvosti klasternoyi polityky Nimechchyny [Features of cluster policy in Germany]. *Science and Society: Abstracts of the 25th International Scientific and Practical Conference* (Germany, Berlin, November 1-2, 2021) (pp. 110-116). Berlin: Littera Verlag. (in Ukrainian)

ODDÍL 10. PSYCHOLOGIE, PEDAGOGIE, VZDĚLÁVÁNÍ, FILOZOFIE A FILOLOGIE

§ 10.1 PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL
FEATURES OF ATTENTION DEVELOPMENT IN JUNIOR
SCHOOLCHILDREN WITH INTELLECTUAL DISABILITIES
IN THE LEARNING PROCESS (Bocheliuk V.Y. «Zaporizhzhia
Polytechnic» National University, Pushchyna I.V. «Zaporizhzhia
Polytechnic» National University)

Introduction. It is important now to solve the problem of successful integration of children with special educational needs into the social reality of our country. Modern normative and legal provision of education, modification of program content, provision of correctional and developmental space for children with intellectual disabilities contribute to the full socialization of such children in independent living on the basis of competence-based and personality-oriented approaches. In Ukraine, every child with intellectual disabilities has the right to education available to him in order to acquire such skills and knowledge that will help him in the future to successfully realize his civil rights, competencies, acquire a social status that meets the requirements of society to its citizens. In accordance with the requirements of the State Standard of General and Special Primary Education, «Concepts of State Standard of Special Education», «Concepts of Special Education of Children with Psychophysical Development in Ukraine in the coming years and prospects», the most important goal of a modern school is quality education of the younger generation.

Modern special educational institutions create favorable conditions for the comprehensive development of children with intellectual disabilities, ensure the proper level of formation of

their social position, providing integration into society, opportunities for their lives and future professional activities, thus the pedagogical environment has a purposeful impact on successful social integration of such children.

Achieving this goal is possible through the intensification of the pedagogical process – its content, methods, organizational forms that provide both educational and developmental effects. The success of the educational process, which is complex and multifaceted, depends on the state of formation of mental phenomena, the starting role of which belongs to any form of attention, which makes it possible to focus on a particular object, without which all subsequent components of educational activities lose meaning. At the present stage of development of psychological and pedagogical science and pedagogical practice, the problem of humanization of education, which involves the activation of the role of the individual in public life, becomes relevant. This is possible under the condition of scientifically substantiated special psychological and pedagogical support of the educational process. At the same time, the achievement of pedagogical goals will contribute to the development of children's arbitrary, regulated, forms of internal (mental) and external activities. A special role in this process is given to the junior schoolchildren. The use of attention in this role during the education and upbringing of children with intellectual disabilities is especially problematic.

However, despite the relevance and research, the problem of attention in junior schoolchildren with intellectual disabilities remains insufficiently studied in the context of the educational process, which requires the development of special psychological and pedagogical technology for the formation of attention, which would seem possible in the learning process of such children.

Presenting main material. Primary education is the driving force for the establishment of a fully developed and formed personality. The changes in the child's cognitive sphere

have an extremely great influence on the further development of the child's psyche. A very important aspect in the success of learning is the level of development of cognitive processes of the junior schoolchild, in particular his attention, which directly plays an important role in the educational process, actively contributes to the quality of learning content. The development of attention is one of the most important factors in the effective learning and successful development of personal development of primary school children, which is necessary for self-knowledge, awareness and accurate display of educational material and its further assimilation.

The problem of attention is quite relevant for both general and special psychological and pedagogical sciences. The interpretation of the essence of attention is carried out in the context of two alternative directions. Thus, on the one hand, attention is considered in terms of its intentional function, which is manifested in the direction of mental activity and is inextricably linked with the cognitive and emotional-volitional spheres as a dynamic characteristic of any mental process. On the other hand, attention is considered from the standpoint of the regulatory function of the activity, ensuring its effectiveness.

Attention is determined by the ratio of objective (stimuli) and subjective (needs of the body, the human system of temporary nervous connections) conditions. The ability to be attentive is a property of the individual, which is closely related to the ability to control their behavior, which is a necessary component of successful acquisition of knowledge, abilities and skills by junior schoolchildren.

Attention is a dynamic characteristic of the cognitive processes and an important component of personality. In particular, in addition to the essence of attention, research covers the stages of development and relevant types of attention, its properties, specific characteristics, which are reflected in the indicators of manifestation and criteria for assessing the

formation, age features of its development and others. The formation of attention goes through specific stages of development, which correspond to certain types of attention. The first stage is the formation of the advantage, which provides an unconscious automatic process of processing sensory information in analytical systems, which performs the functions of highlighting the figure from the background and monitoring events of different modalities. This type of attention is the basis for the formation of visual images that ensure the integrity of the objects of perception and the formation of a hierarchy of their features, which further affects the success of schoolchildren' learning.

The next stage is the formation of primary or involuntary attention. Such attention arises and is maintained outside the conscious intentions of the subject, manifests itself as an orienting reflex, namely arises in the process of human interaction with the environment without his conscious design and willpower. It is caused by stimuli that have certain properties, such as novelty, suddenness of action, strength, contrast of the object with the background, and so on. Thus, the main function of involuntary attention is the rapid and correct orientation of the child in a constantly changing environment, and the selection of those objects that are most important now. In view of the above, we summarize that involuntary attention is characterized by the following features: a) lack of readiness to perceive the object or action; b) the dependence of intensity on the characteristics of stimuli; c) short course (lasts as long as the stimuli).

The third stage of attention formation is the emergence of secondary or arbitrary attention, which is consciously evoked, directed and regulated by the subject, characterized by focusing on one object in the presence of others. With its help, there is a personal regulation of activity, its forecasting and control.

The main characteristics of voluntary attention are

conscious regulation of mental activity; focus on behavior control, maintaining the stability of selective activity, purposeful activity, which are integral components of the educational process.

The next stage in the formation of attention is the emergence of post-voluntary attention, which arises, based on arbitrary and is determined by the focus on the object because of its value, significance, interest in the subject. At the same time the conscious purposefulness and conformity of a direction of activity to the accepted purposes remains, but mental pressure is removed. This is possible by automating the operational and technical side of the activity, if the motive becomes the goal. Characterizing this type of attention, scientists note that postmodern attention has the following qualitative characteristics: arbitrariness (activity, purposefulness, control, subordination of the intention to focus on the chosen object or activity) and involuntary (lack of effort, automaticity and emotional support). The emergence of post-voluntary attention increases the duration of the child's concentration on activities helps reduce fatigue and increase productivity.

Thus, the success of children's educational activities depends on the level of formation of their attention; teacher's knowledge of the essence of its development; opportunities to manage the learning process, thanks to the special organization of learning and activities of schoolchildren. It should be noted that the leading activity of primary school children is education, which has the greatest impact on the mental development of the child, including attention to which educational activities make new, more complex requirements.

Competitive for free attention for a long time, especially in grades 1-2, remains involuntary. This phenomenon is explained by the lack of regulatory function of the second signal system, as the attention of the junior schoolchildren with intellectual disabilities still largely depends on emotional impressions, clarity

and so on. In addition, first-graders have a limited amount of attention; they are not yet able to focus their attention on the main and important qualitative properties of the object, although this age stage is a sensitive period for the development of voluntary attention. Junior schoolchildren have a low level of attention development, namely: its instability, which leads to rapid distraction of the child to other stimuli and is the main reason for learning difficulties; narrow volume, which is characterized by the fact that the focus is on a more important object for the child; low distribution, which increases in a child only to the third grade.

In the mental development of children with intellectual disabilities, an important place is occupied by attention, which is a condition for successful mental and educational-practical activities.

Since, in the early stages of ontogenesis, the development of attention is due to the structural and functional maturation of the central nervous system, in her diseases there are various disorders of attention. Attention disorders are persistent pathological changes in the concentration, direction and selectivity of human mental activity due to mental illness or organic lesions of the cerebral cortex, in particular, its frontal areas.

We can identify two main forms of attention disorders:

1. Modal-nonspecific form of disorders that occur when the pathological process of the frontal area and nonspecific middle structures of the brain. These disorders are manifested simultaneously in many types of mental activity in the perception of stimuli of different modalities.

2. Modal-specific – occurs when one sensory system is affected (visual, auditory, olfactory and tactile) and is limited to the appropriate modality. Such disorders are manifested as inattention to stimuli of only a certain kind. So, for example, at defeat of an occipital site of a cerebral cortex disturbance of only

visual attention is observed.

Mental development of children with intellectual disabilities, as well as children with typical development, occurs according to the same laws, going through all stages of ontogenesis (infant, early, preschool, primary school, adolescence); sensitive periods (the most favorable for the formation of certain mental functions), leading activities and their sequence (emotional communication with an adult, subject-practical, play, learning, work). In addition, the development of children with intellectual disabilities has certain features that are determined by changes in the pace of development, its timing (reducing the volume and speed of perception and processing of information); qualitative and quantitative characteristics (mental and physical incapacity).

We indicate that the leading disorder of higher nervous activity in children with intellectual disabilities is pathological inertia of nervous processes, disorders their mobility, which leads to the emergence of temporary, short-term phase states, which during the activity are manifested as fluctuations in attention.

The study of the works of many scientists showed that one of the reasons for underdevelopment of attention is the inferiority of cortical neurodynamics, but at the same time attention, in their opinion, is seen as self-control and skill that can be formed in a child [1].

Investigating the features of attention of children with intellectual disabilities, M. Rueda identifies five main types of instability of attention, namely:

- instability of attention of children who cannot concentrate independently;
- temporary instability of children's attention as a stage of age development;
- temporary instability of children's attention due to various diseases;

- instability of children's attention, which is associated with a pathological process in the nervous system;
- instability of children's attention due to their increased emotionality [2].

For junior schoolchildren with intellectual disabilities is characterized by reduced ability to distribute attention, which is available when performing two or more activities. When they are asked to do any activity while solving another task, schoolchildren are more likely to fail. Thus, in the process of special correctional training in children with intellectual disabilities increases the ability to distribute attention, but when performing various tasks, the level of its stability decreases.

Considering the shift of attention, it should be noted that junior schoolchildren with intellectual disabilities have significant difficulties in switching it from one object to another, due to the pathological inertia of the processes of excitation and inhibition. That is why a significant number of different activities that the teacher uses in the classroom, causes rapid fatigue of schoolchildren, which results in unconscious switching of attention from one task to another.

The low level of development of voluntary attention in children with intellectual disabilities is characterized by the lack of targeted directing attention, which is expressed in the desire to avoid difficulties and obstacles without trying to overcome them, which manifests itself in changing objects of attention, shifting attention from the whole subject to its part, from the content of the object to the form or its individual feature. Violation of the arbitrary attention of children with intellectual disabilities prevents the formation of their purposefulness in behavior and activities, sharply reduces their ability to work and thus prevents the successful organization of educational work with them. Thus, some children with intellectual disabilities are characterized by the fact that they cannot actively concentrate, are quickly distracted, excessively restless, react to every random noise or

word; for others, on the contrary, is characterized by external concentration, they do not react to what is happening around, perform the simplest actions, but the productivity of work remains extremely low, because attention is outwardly expressed, while mental processes are not focused and not are concentrated in the appropriate direction, which indicates the predominance of involuntary attention.

Violation of the arbitrary attention of children with intellectual disabilities, which prevents the formation of their purposefulness in behavior and activities, sharply reduces their ability to work and thus hinders the successful organization of educational work with them. Thus, some children with intellectual disabilities are characterized by the fact that they cannot actively concentrate, are quickly distracted, excessively restless, react to every random noise or word; for others, on the contrary, is characterized by external concentration, they do not react to what is happening around, perform the simplest actions, but the productivity of work remains extremely low, because attention is outwardly expressed, while mental processes are not focused and not are concentrated in the appropriate direction, which indicates the predominance of involuntary attention.

According to the theory of the indirect nature of higher mental functions, L. Vygotsky considered the weakness of voluntary attention in children with intellectual disabilities as one of the reasons that prevents the formation of concepts in them. As a result, speech also has shortcomings in development.

E. Simonoff's research revealed features of attention properties in children with intellectual disabilities depending on the structure of the defect. The least deviations compared to the typical development, in terms of volume, stability, distribution and dynamics of attention are observed in children with uncomplicated oligophrenia. According to him, the amount of attention in this category of children varies depending on the setting of perception, prior acquaintance with the objects and the

quality of information provided to them. By the third grade, children in this category significantly expand the volume and increase the rate of stability of attention, but in any case, they lag behind the norm [3].

Analyzing the features of attention in children with a predominance of excitation processes over inhibition, it should be noted that the indicators of quality, stability and distribution of attention in them are characterized by a significant lag. She found a relatively fast pace of work of children in this category, accompanied by a significant number of errors that indicate a low level of resilience and distribution of attention. At the same time, children with a predominance of inhibition over excitement have the lowest rate of stability and attention span, which is manifested in low performance, because of which the child makes a large number of mistakes, indicating a low level of distribution of their attention. Although children with intellectual disabilities have significant dynamics in the development of attention, but in the third grade the level of its development in them, compared with other categories of children with intellectual disabilities, remains the lowest.

Thus, the attention of junior schoolchildren with intellectual disabilities has its own special, significant, along with age, shortcomings that relate to its arbitrary appearance and properties. However, according to research, the attention of children in this category, provided a specially organized pedagogical work, can develop.

Conclusions. Based on the theoretical analysis of the problem of studying the development of attention of junior schoolchildren with intellectual disabilities, we can draw the following conclusions.

The analysis of the general and special scientific literature has shown that attention is a necessary condition not only for internal mental activity, but also its presence determines the effectiveness of any external practical activity. The concept of

«attention» is defined as a form of mental activity of man, which is manifested in the direction and concentration of consciousness on certain objects.

There is a special place of attention in cognitive activity and its regulation; it is the core of the child's assimilation of social experience in the process of learning and education. In ontogenetic terms, the child's attention goes through the stages of its formation from involuntary to voluntary and post-voluntary, acquires the fullness of characteristics – its properties. It is determined that the formation of attention is studied both in terms of current mental and practical activities, and in the age aspect, because at each stage of development it has its own characteristics.

In the context of modern science's views on the general theory of activity and its connection with different activities of the child, the connection between the formation of attention of junior schoolchildren with intellectual disabilities, learning and learning process, which necessitates activity, personality and competence approaches on the development of attention of children with intellectual disabilities in the learning process.

The basic psychological and pedagogical principles of consideration of the problem of attention development in children of primary school age with intellectual disabilities are generalized, which allowed us to conclude that with special pedagogical work with them it is possible to develop attention. It is determined that the attention of junior schoolchildren with intellectual disabilities is characterized by specific features, namely: fluctuations in stability and concentration, which affects changes in performance; reduced ability to divide and switch, which are the causes of difficulties in the formation of arbitrary, purposeful activities and behavior and difficulties in teaching children in this category.

It was found that the effectiveness of educational activities depends on the activation and compliance with a number of

psychological and pedagogical conditions that contribute to the organization and development of attention in the classroom. Certain conditions for the development and activation of attention in the classroom are determined, in particular, the selection of learning content, the use of various methods, taking into account the level of formation of the child's attention, its properties; individual characteristics of the junior schoolchildren with intellectual disabilities, etc.

The generalized analysis of literature sources showed the lack of research aimed at developing effective ways of forming in junior schoolchildren with intellectual disabilities in the educational process, in accordance with the completeness of its characteristics, taking into account the peculiarities of children's development and the level of formation of the phenomenon.

References:

1. Deutsch C., Dube W., McIlvane W. Attention deficits, Attention-Deficit Hyperactivity Disorder, and intellectual disabilities. *Developmental Disabilities Research Reviews*. 2008. 14(4). P. 285 – 292.
2. Rueda M., Fan J., Halparin J., Gruber D., Lercari L., McCandliss B. & Posner M. Development of attention during childhood. *Neuropsychologia*. 2004. 42. P. 1029 – 1040.
3. Simonoff E. ADHD symptoms in children with mild intellectual disability. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*. 2007. 46(5), P. 591 – 600.

§ 10.2 TRAINING PRESCHOOL TEACHERS IN
FUNDAMENTALS OF ECOLOGY AND VALEOLOGY (Kalichak
Y.L. Ivan Franko State Pedagogical University in Drohobych)

Introduction. In the time of radical changes that are taking place in the Ukrainian society nowadays, the problem of revising the moral values that are directly related to the valeo-ecological education of young people, including preschool children, has become acute. The younger generation is increasingly focused on indirect interaction with the natural environment, while a large number of young people are not interested in such issues as a healthy lifestyle, toughening, exercise, nutrition, etc. Due to these and other reasons, children and young people live in an artificial, virtual world, without knowing the basis of their lives in its rational direction. As a result, the situation in the country is unstable in terms of morbidity, hypokinesia, unhealthy diet, etc.

In Ukraine, the problem of valeological education of children and the younger generation is regulated at the legislative level by such important documents as the Concept of Health Development of Ukraine, the National Strategy for Physical Activity in Ukraine until 2025 "Physical activity – healthy lifestyle – healthy nation" Etc. [1, p. 22].

The content of normative documents of preschool education in Ukraine – the Basic component and the current governmental comprehensive programs – fully reflects the basic approaches to providing preschool children with the necessary knowledge about health and a healthy lifestyle, and ways to avoid diseases.

In recent years, the number of studies on the organization of valeological education of older preschool children has increased. The main approaches to the formation of health competencies of senior preschoolers are covered in the works by T. Andriushchenko, N. Denysenko, O. Dubohai, L. Lokhvytska, O. Savchenko and others. [1; 4; 18; 32]

However, as defined by the current practice of organizing valeological education in preschools, there are still some contradictions that are related to the fact that:

- there is a need to introduce the latest principles and technologies of valeological and health preserving work and traditional attitudes to this area of the pedagogical process in preschools;
- there is a discrepancy between the level of competence of educators in the organization of comprehensive valeological work with children and modern requirements of preschool education programs in this regard [7].

In view of the above, the improvement of old and the search for new organizational and methodological approaches to valeological education of children has become important. It is especially relevant in the period of older preschool childhood, when on the eve of a child's entry into school it is important to lay the foundations of health (all its types), form the necessary skills to maintain and strengthen health, accustom to a scientifically sound daily schedule.

The analysis of the scientific literature testifies to the expediency of further development of the problem of organization of valeological education of children of senior preschool age in its theoretical part [8; 17; 26; 27; 37; 40].

Reorientation of the content of preschool education to universal values and involvement of preschoolers in the principles of a healthy lifestyle affect the revision of the basics of valeological education. The current valeological situation in Ukraine, due to the impact of adverse economic, social, demographic and other influences, does not contribute to the success of this process.

In recent years, there has been an increase in the infectious diseases incidence of children, which occur as a result of parents' refusal to vaccinate them. A decreased quality of children's nutrition has a negative effect on the body's resistance to disease,

significantly reduces the ability to strengthen the relevant types of immunity [5, p. 2].

For decades, scientific research has been carried out in the field of valeology – the science of a healthy lifestyle, which is associated primarily with the key concept of "health". The term suggested by I. Brekhman in the preamble of the 1948 Statute of the World Health Organization, is the most acceptable for the scientific definition of the above concept. According to him, health was considered as a state of well-being (namely – physical, emotional, spiritual and others), and not just the absence of disease and physical defects "[2, p. 11].

The need to develop methodological principles for the protection and promotion of the health of almost healthy people is directly related to the field of preschool age.

The state of health of a preschool child is determined by the functionality of the body, its dynamic state of preservation and strengthening of physiological, biological and mental functions, determining the resource of mental and physical performance and activity in the society, as well as the body's ability to maximize life expectancy [35]. That is why health is not only the goal, objective, but also a certain result of the process of providing optimal conditions for physical, emotional, mental, and social development of a person [11, p. 30].

For a long time, the concept of "health" was considered in its definitions for various categories of adults, physical exercises, sports, leisure, and so on.

Pedagogy also formed its definition of "health", which by the logic of interpretation was more related to the influence of the manifestation of psychophysical qualities of an individual, their socialization, behavior, and the nature of communication with other people, etc. [11, p. 32].

Closely related to health is a concept such as a "healthy lifestyle" or a certain way of organizing one's own life, which involves the purposeful improvement and strengthening of

human health, improving the resources and potential of a person's body. This will allow them to successfully perform their professional and social functions.

For a long time, scientific studies in the field of healthy lifestyle of preschoolers were closely linked with the introduction of the principles of physical culture, strengthening children's health during hardening procedures, educational work on hygiene and sanitation, cultural and hygienic skills and basic rules of personal hygiene, the basics of proper nutrition.

However, the most thorough work has been done in the field of physical education of preschool children. In the works of scholars T. Osokina, A. Keneman, D. Khukhlaeva, E. Vilchkovsky and others, the basic approaches to physical education of children of early and preschool age have been defined, which have been a basis of valeology of the preschool childhood.

Presenting main material. Valeology, as a science, must be in a synthetic unity with such sciences as medicine, pediatrics, hygiene, ecology, biology, pedagogy, physiology, etc.

A characteristic feature of valeology is that it captures previous and current achievements of many humanities (philosophy, psychology, medicine, pedagogy, etc.) and organically synthesizes these achievements in the process of systematic study of problems of formation, preservation, strengthening and restoration of health for different age groups.

Valeology as a relatively independent branch of education solves one of the most important tasks for society, transforming new scientific knowledge about human health from a theoretical and systemic form into an educational and informational form for preschool children in order to apply this knowledge in everyday life [28, p. 3].

The upbringing of children in modern society is conducted in the conditions of economic changes that have led to social stratification and lower living standards. There is a further disorganization of life, the destruction of stable moral and ethical

norms and traditions of family upbringing. All this leads to an increase in social orphanhood and an increase in forms of antisocial behavior. It significantly deteriorates the health of children, increasing the number of childhood neuroses, stresses, and aggression [3].

The child as a subject of valeological education in the preschool is recognized as a full and active participant in the pedagogical process. The main characteristics of a preschooler that affect the effectiveness of the valeological process are the age, the initial level of valeological knowledge and skills, the duration of stay in preschool, the objective state of health.

It should be noted that in preschool institutions, work with children is carried out mainly with the use of appropriate technologies and techniques, which are more aimed at mental education of children.

In recent years, the scientists increased their attention to the problem of a person's health, to the manifestation of the negative impact on their condition, which are due to man-made, environmental, social, economic and other factors. A large number of studies in this regard were carried out by Ukrainian scientists T. Andriushchenko, G. Belenka, O. Bohinich, E. Vilchkovsky, N. Denysenko, O. Dubohai, O. Kurk, L. Lokhvytska, M. Mashovets, S. Petrenko, O. Potuzhniy, V. Orzhekhovska and others. [1; 4; 24].

The peculiarity of valeological work, which is related to such medical areas as hygiene, physical culture and basics of sports, nutrition, psychotherapy, etc. requires the expansion of forms and methods of valeo-educational work, as well as basic, age-appropriate children studies that explain the principles of the basic systems of the body, etc.

In the works of Ukrainian researchers in recent decades, the principles of valeopedagogy, a special branch of pedagogy dedicated to health, taking into account the age category of those who join it, are increasingly outlined. Valeopedagogy is aimed at supporting a positive, optimistic worldview, defining the limits

and capabilities of the individual to learn about the resources of their own body, support its functioning, timely diagnosis, treatment and more.

The valeology of preschool childhood has close connections with two fields of science – the humanities (preschool pedagogy, child psychology, etc.), and the natural sciences (general valeology, physiology, pediatrics, anatomy, etc.).

An important aspect of maintaining a child's health is to form the foundations of spiritual and mental health. In this regard, T. Andriushchenko points to the need to develop such skills of the child as self-awareness and self-esteem, successful achievement of the goal, self-control, decision-making and analysis of problems [1].

The valeological education of preschoolers is a multifaceted process of pedagogical interaction of children, teaching staff of preschool education and parents, which is carried out in order to master the need for children to maintain and strengthen health, hygiene skills, ideas and knowledge about healthy living [10].

In preschool education, a healthy lifestyle provides awareness of the norms and rules of health-preserving behavior, strong beliefs are formed in the need to maintain and strengthen health, the dependence of health on lifestyle, and so on. Under the influence of pedagogical actions, children begin to pay more attention to the proposed information about a healthy lifestyle. At this age, the volume and depth of knowledge increase, more effectively formed the concept of the impact of negative factors on the human body.

Great importance is now attached to strengthening the interaction between family and preschool education. A child's healthy lifestyle is largely determined by the role of the family, the participation and example of parents in its formation. According to the Law of Ukraine "On Preschool Education" [25, p. 19], conditions for physical development and strengthening the health of

preschool children, the formation of hygienic skills and other principles of a healthy lifestyle should be provided by educational institutions in close cooperation with the family. Therefore, the tasks of valeological upbringing of children in the family are extremely important and require their specific solution by parents, relatives and close people around preschoolers.

Many questions are raised by the problem of valeological literacy of parents, including their awareness of physical development, compliance with the body weight of the preschooler, mental characteristics (activity, excitability, balance) of the child's health, and so on. Parents have a leading role in forming a stereotype of a healthy lifestyle with preschool children through personal example. Among the main factors influencing the morbidity of young and preschool children are the cultural level and education of parents, living in difficult housing and financial conditions, incomplete family, negative psychological climate, the presence of conflict situations, poor nutrition, bad habits of parents etc.

All this presupposes the need for educators to carry out educational work with parents to ensure valeological work, because it is on them that the health of children during preschool childhood largely depends, and it is they who organize and ensure the life of their own children.

G. Belenka notes that along with internal family factors, the conditions created in preschool institutions are of great importance for the child's health, in particular, a properly organized system of physical education of preschool children, creating a healthy atmosphere in kindergarten and family, observance of a balanced daily routine, rational nutrition, appropriate use of natural health factors, proper hygienic care, purposeful education of cultural and hygienic skills [4, p. 29].

The valeological education of preschool children is a component of valeology. Its foundations are related to the sciences of the natural cycle. Valeology of preschool age to a

great extent covers the basics of teaching preschoolers the fundamentals of a healthy lifestyle.

Valeological education in a preschool institution has its own specifics regarding the organization. First of all, it is a question of the organization of the corresponding valeological environment in which this process can occur effectively enough. It is a necessary component of the valeo-pedagogical process of a modern preschool institution. The development environment consists of several centers, the use of which allows the teaching staff of the kindergarten to fully work on the formation of children's knowledge and ideas of a healthy lifestyle, train them in various valeological and sports skills, support children's interest in valeological work.

The main object of this process is a preschool child who attends the institution, participates in the relevant forms of valeological work, as well as included in the conduct of physical culture and health work in its various forms. Of great importance in this regard are various forms of leisure work, such as: valeological holidays, entertainment, health days, sports competitions, etc.

The main specialists in the organization of the valeological process are educators, nurses (doctor or nurse), physical education instructor. Educators should be singled out from the above category, because they are in constant contact with children and parents. It is teachers who have special requirements for the upbringing of children, including valeological.

An extremely important role in the valeological upbringing of children belongs to medical and physical education workers, who, in accordance with their job responsibilities, carry out health care, physical culture and health, medical, valeo-educational and hygienic activities. The usefulness of this work is enhanced by a fairly thorough amount of educational work with children and adults.

The support staff of the preschool institution also plays an important role in the above-mentioned work, first of all, regarding the organization of a proper sanitary regime. In this regard, an important role is played by the hygienic culture of technical staff's behavior, neatness in their workplaces. The tutor's assistants spend a lot of time with the children, helping them to acquire personal hygiene skills, during various regime moments.

A practical psychologist, a social worker of a kindergarten has a great influence on the formation of a healthy lifestyle of a preschooler through early diagnosis, correction of the state of his mental development, elucidation of factors influencing mental, emotional and social health. These workers carry out measures to correct the behavior of the baby, taking into account all the positive or negative factors of influence of the family of the pupils.

The organization of valeological education in a preschool institution can be most effectively implemented using the following measures:

- increasing the level of valeological competence of all its subjects;
- expanding the scope of practical skills in the field of health care;
- avoiding bad habits and providing the necessary (pre-hospital) care;
- generalization of knowledge of preschool children about a healthy lifestyle through the integration of educational and practical activities;
- combining educational efforts of all participants in the educational process to form a healthy lifestyle of preschoolers: educators, psychologists, parents, health professionals, physical education instructor, methodologist and other employees of preschool education [19, p. 103].

Thus, the organization of the process of valeological education of preschool children can be implemented in three

areas: work with parents, children and employees of preschool education.

Working with parents dictates a systematic way to increase the level of their knowledge and practical skills in the field of healthy living as a basis for valeological competence; their participation in activities carried out by kindergarten staff, as well as the acquisition of positive health habits as an example in raising children. In turn, the pedagogical process of preschool education should ensure, in addition to the selection of effective forms and methods of working with parents, the compliance of the level of pedagogical support with the latest approaches to raising a healthy child, the requirements of modern software [28].

Teacher training involves the implementation of activities in the following areas:

- systematic increase of the level of knowledge and professional skills in the field of healthy lifestyle;
- improving the content of the valeological component of the organization of the educational process in each age group;
- finding ways of effective and non-traditional forms of educational work with parents;
- organization of research work of preschoolers;
- professional support of an integrative approach to the education of preschoolers in the basics of a healthy lifestyle in accordance with the requirements of modern preschool education [10, p. 35].

The inclusion of other employees of the preschool institution (methodologist, doctor, nurse, psychologist and physical education instructor of the preschool institution) in the process of valeological education of preschool children is an extremely necessary component of its effective organization.

The specificity of the organization of valeological education in the preschool institution is determined by the fact that this process includes all employees of the institution, whose activities determine the direct or indirect impact on the

involvement of children in a healthy lifestyle. Cooperation with the families of the pupils plays an important role in determining the effectiveness of the valeological process. The motivation of children for this process and their active participation in it depends on the effective approach of parents to the upbringing of children in the direction of a healthy lifestyle.

Preschool childhood is a unique period of human life, when the basic functional and morphological structure of the organism is formed, which, in turn, affects the further development of the organism. This age is also important in shaping the foundation of physical and mental health.

By the end of the sixth year of life a person covers a huge path of his development, which is not repeated in subsequent years. It is during this period that opportunities for human development (physical, spiritual, social, personal) of a person are determined. In childhood, the individual carries out more complex and intense (compared to adulthood) work on self-knowledge, self-reflection, self-regulation and self-control.

As T. Andryushchenko notes, "modern conditions require the formation of children's ability to maintain health on the basis of innovative approaches." Given the fact that the competence approach is increasingly being introduced in education, it is on its basis that the process of involving children in a healthy lifestyle should be organized, i.e. the valeological process [1, p. 45].

The effectiveness of solving the problem of valeological education depends on providing preschoolers with knowledge about the content and methods of maintaining health, taking into account the age characteristics of children of different ages when choosing forms and methods of valeological education and involving preschoolers in this process.

The organization of valeological education in preschool education institutions is currently limited mainly to individual activities. Valeological content is used in the educational process sporadically and unsystematically, which does not contribute to

its awareness and generalization.

One of the significant disadvantages of valeological education of preschoolers is mostly conducting classes with the whole group of children as the main form of acquiring knowledge of valeology and the use of reproductive methods in the educational process.

In the practice of preschool education, problem-finding methods and organization of practical research activities of children are insufficiently used, which significantly reduces the effectiveness of valeological education. The work of educators is complicated by the lack of visual material and methodological support.

Valeological education is defined as a mandatory component of the organization of the educational process of a modern preschool institution. Valeological education is characterized by a systematic purposeful nature of the activities of all staff to form in each pupil of kindergarten knowledge and skills of a healthy lifestyle.

The purpose of valeological education of preschoolers is to make each child aware of its individual needs and peculiarities of development in order to form their own approach to an individualized version of a healthy lifestyle. Its implementation is made possible by the introduction of a well-thought-out, reasonable combination of psychological and pedagogical, medical, environmental education and training. Hence – the basis for the implementation of this work should be classes in preschool education in valeology, physical education, acquaintance of children with nature and more. One should not ignore the great potential of children's play activities, search, research, educational work, etc. [3, p. 12].

The means of forming the basics of a healthy lifestyle in children are:

1) games, including mobile, didactic, story-role, strategy games, etc.;

2) creative actions (theatrical, artistic and aesthetic), which are the basis of various activities and contribute to the mental health of children;

3) measures to support the social health of children, closely related to the forms of mental and emotional support;

4) activities that promote the formation of the child's skills of group work;

5) cooperation with parents to master the latest methods of correcting the lifestyle of children and strengthening their health [16, p. 32].

In addition to these tools, you can use such as: fiction, nature, example of an adult, audio and video materials, folklore, paintings, books, theatrical activities, technologies to preserve and promote health, and more.

Exercises are an effective and efficient means of valeological education of children. With the help of this tool, the child is involved in active movement, and his health is strengthened. Movements promote the inclusion of children in various forms of physical activity throughout the year. Hypodynamia has a negative effect on the physical development of preschoolers (growth retardation, some children gain weight), reduced resistance to colds and infectious diseases.

Solving the problem of valeological education in the practice of preschool education requires comprehensive, systematic and integrative approaches. The problem of valeologization of the pedagogical process requires coordinated action from all staff of the kindergarten. The responsibilities of all its employees include conducting direct health and valeological work with children, as well as creating conditions that help maintain the physical, mental and other health of preschoolers.

The valeological competence of preschool educators is determined by the level of their knowledge in the field of healthy living, which they apply in direct work with children, their

parents and other employees. The organization of the valeological process depends to the greatest extent on the level of valeological competence of preschool teachers.

Peculiarities of valeological upbringing of preschool children are determined by the need to take into account the natural development of the child and his defects, age features of anthropometry, psychological development, etc. The choice of the necessary forms, methods and techniques should be carried out using valeological innovations and the preservation of the game as a leading activity in this age period [16].

The cooperation of the kindergarten with parents on the valeological upbringing of children is an important condition for the effectiveness of the organization of this process, based on the interaction of its main actors, including the family of the preschool child.

The areas of work of educators with parents on valeological education are as follows:

1. Study of the level of valeological knowledge of parents, lifestyle in the family.
2. Providing theoretical assistance (conversations, open days; oral and handwritten methodical journals, conferences, lectures).
3. Providing systematic practical assistance (daily consultations, discussions, debates, dialogues, practical classes with parents to solve problems related to the health of the child) [27].

The level of pedagogical valeological culture of parents depends on such conditions as the level of education, orientation of the individual, his individual characteristics, qualities, life experience and more. The most important component of parents' pedagogical culture is their pedagogical readiness. This is a certain amount of psychological and pedagogical, physiological knowledge, as well as skills and abilities developed in the process of practice to form in children the habits of a healthy lifestyle. The system of work to improve the pedagogical culture

of parents on the basis of a healthy lifestyle is carried out through collective and individual; verbal, practical and visual forms of work. These include conversations, consultations, family visits, inviting parents to kindergarten, individual reminders, tips, newsletters, parent meetings, group consultations, pedagogical knowledge lectures, schools for young parents, workshops, parent conferences, practical recommendations for parents with healthy lifestyle issues.

In improving the pedagogical culture of the parent community, the leading place should be occupied by forms of promoting a healthy lifestyle: the issuance of campaign and warning posters, thematic stands, work of counseling centers, parent pedagogical studios on this issue, family bridges, clubs and more.

The most effective way to increase the interaction of preschool education and the family is the use of non-traditional forms and means of working with parents to form a healthy lifestyle of preschoolers (functioning of counseling centers on valeological education, parents' conference optimal nutrition, workshops on the revival of national traditions of valeological content in families, etc.). Meetings of discussion clubs provide a variety of topics and forms of work, including: lecture-consultation "Folk pedagogy on a healthy lifestyle", discussion "The role of parents in shaping and strengthening the health of children", evening of questions and answers Methods of valeological education: principles and approaches", parent festival "Healthy family – healthy country", round table "Let's understand together what prevents our children from being healthy", family portrait "Healthy lifestyle in our family", conversation "Responsibility of parents for maintaining physical and mental children's health". It is appropriate to conduct such a form of work as "Family Tree", where generations meet, discuss approaches to strengthening the health of children, appeal to folk pedagogy [16, p. 55].

Such a form of work as a meeting in a family circle is effective, where individual assistance to families is provided through valeological consultations, demonstrations, meetings with doctors and psychologists. Practical tasks help parents to form and develop pedagogical skills and abilities, to apply them in specific situations of raising children in the family. These can be the study of specific conditions of children's upbringing, the study of the causes of shortcomings in education, and the development on this basis of measures to improve the educational process. Performing such tasks, parents individually or collectively analyze the literature on the formation of a healthy lifestyle of children, discuss pedagogical situations, suggest ways and means to improve the valeological education of children.

The steady negative trend of deteriorating health, declining birth rates, and unhealthy lifestyle of the vast majority of children in Ukraine dictate increased attention to the valeological direction of modern education in higher pedagogical institutions, as well as valeology as a subject, a structural component of preschool training. profile.

At present we can state positive changes related to the personal development of preschoolers related to valeology, in particular: emphasis is placed on the ability to coexist harmoniously with the environment, to be in harmony with themselves, optimistic about life, flexibility in different conditions; formation of faith in one's own abilities, development of the ability to help oneself in difficult situations, to rely on oneself, to promote one's development, to avoid the action of harmful factors. Attention is paid to the balance of the child's aspirations for self-realization, self-development and self-preservation [2, p. 7].

Preservation and formation of physical, mental, moral and spiritual health of a child is one of the obligatory requirements for a preschool institution.

It is clear that valeological training should begin in preschool education to address two issues: the formation of initial forms of valeological culture of children, a conscious attitude to their body, the development of initial practical skills to control and preserve their health and the development of valeological consciousness, valeological culture of adults. educators who sometimes have little or no knowledge of the culture of health.

The valeological training of teachers, aimed at preparing for the education of a healthy lifestyle in preschool children, was initiated in institutions of higher pedagogical education at the end of the last century.

At the same time, the health of Ukraine's children is of growing concern to teachers and health professionals. When entering school, the vast majority of preschool children have health problems. Although the health rating on the scale of values is high, the level of valeological skills and abilities of students is usually insufficient.

In the process of studying in a higher pedagogical education institution, the educator must receive some preparation for valeological education of children, which involves both the acquisition of the necessary theoretical knowledge, practical experience and the formation of an appropriate attitude to the issues of valeological education. The content and direction of higher pedagogical education determines the level of training of future specialists in this area.

Consider the main functions of higher pedagogical education in preparing teachers for valeological education of children.

1. The value-orientation function determines the formation of general norms, principles of behavior, values in terms of the health of the child; provides focus on the result of achieving good health in this period of life and maintaining it throughout life. The implementation of the value-orientation function forms

tolerance for other people's worldviews regarding health, independence in decision-making, focus on finding and attracting all possible resources to preserve and strengthen both individual health and the health of others.

2. The program content function satisfies the need to gain experience in program-content understanding and solving problems of valeological education of children, the content of which is based on the ideological basis of awareness of concepts such as health and its components, human-nature interaction, human-society interaction. In the process of studying in an institution of higher pedagogical education, the future professional must master the program content of the knowledge he needs, both didactic and methodological plan, for the implementation of valeological education of preschool children. The specificity of this knowledge is that the valeological pedagogical process is carried out taking into account the peculiarities of the cognitive, emotional-motivational, activity spheres of the child.

The process of purposeful and organized assimilation of the norms of preservation and improvement of individual health by preschool children is based on certain methodological principles. They involve the formation of their own concept of a healthy person, constant awareness of the educator about the health of their students and knowledge of their backup capabilities.

3. The information and didactic function contributes to the effective process of assimilation of valeological knowledge by students, the use of which will contribute to the educational impact on the consciousness and behavior of children, to form in them a culture of individual health.

A detailed analysis of the methodological literature allows us to confidently state that valeological education involves the education of a whole system of personality qualities, such as caution (safety in winter, safety of fire behavior, careful handling

of medicines, household items and appliances, safety on the street, compliance traffic rules for pedestrians, safety of rest in the forest, rest on water); tidiness (neatness of clothes and personal hygiene, occupational hygiene, food hygiene); discipline (daily routine, work and rest); responsibility (rights and responsibilities of the child at home and in kindergarten); friendliness (positive and negative emotions, their importance for health); spirituality (spiritual component of health), etc.

Due to the implementation of the information and didactic function in the process of valeological education, a number of concepts and ideas are formed, which cover a range of problems related to understanding the nature of health, the peculiarities of human growth and development.

4. Organizational and activity function is the basis for involving students in valeological activities, gaining practical experience, solving urgent problems of preserving and strengthening the health of children. Valeological education involves the use of a clear system of methods, the effectiveness of which determines the mastery of children of those qualities that will ensure their individual health [2; 8].

Organizational and activity function involves the separation of such forms of valeological education as: information and communication, health and motor, diagnostic and preventive, training and advocacy.

The most appropriate methods in preparing future educators for valeological education of children are stories, conversations, examples, exercises, games, educational situations, competitions, the effectiveness of which depends on their appropriate use and subordination of purpose.

Of course, only an interested educator, who has learned from his own experience the value of a healthy lifestyle, purposeful work on their health, can fully pass valeological knowledge to children and create a healthy environment and appropriate learning conditions in preschool education.

Ecological education is a pedagogically oriented process. The task of the educator is to help the little researcher to understand the variety of objects and phenomena of the natural environment, to arouse interest in him, to learn to see spiritual nobility, mercy and on this basis to cultivate beauty in himself, love for all living things, desire to protect and multiply rich native land [6, p. 12].

Nowadays, nature protection is the most important business of the state, the people. It is time to be guided by the rules of ecological humanism, the main idea of which is man – a part of a planetary family with a new ecological ethic, which is based on respect for all living beings on Earth. And the task of teachers is to bring the study of the subject as close as possible to an invaluable source of knowledge – native nature.

The main requirements for educators that will increase its effectiveness are as follows:

- a sufficient knowledge of the natural world;
- demonstrating a positive example of behavior in the ecological environment;
- taking into account the age capabilities of children in the process of activity;
- focusing on the moral and intellectual orientation of children during the work;
- using the latest research by scientists;
- taking into account the existing experience of preschoolers;
- basing the work on a systematic approach, using calendar-long-term planning;
- clearly formulating and defining program tasks (which object is chosen, what it gets acquainted with, what it learns, consolidates, develops, educates, etc.);
- paying special attention to the paramount importance of the surrounding world and the role of man in its preservation;
- basing the educational process on a direct perception of the natural environment;

- when selecting information, taking into account psychological stimuli that contribute to the better assimilation of natural knowledge by children (to begin acquaintance with something interesting, important, which attracts the child's attention – behavior, manner of movement, external sign);
- seek to provide information about living beings, drawing parallels with humans: nesting, caring for cubs, etc .;
- diversification of the work with active forms and methods of acquaintance with nature;
- introducing into practice such effective forms of organization of work with the child as: thematic days, ecological projects, ecological paths;
- creative use of the best environmental experience in environmental education;
- establishing a systematic environmental education of parents of pupils;
- promoting environmental education among the general public through their activities [12–15].

One of the directions of joint work of preschool and family is the organization of work of children in nature and through it the decision of problems of ecological education.

Preschool children are inquisitive, they are interested in what happens in nature, but, unfortunately, parents are often concerned and do not have time for long walks and conversations with children, they also lack basic knowledge of environmental education. Because many preschoolers spend their weekends and summer in the countryside with their grandparents, they have the opportunity to watch their pets and help their elders take care of them. The same applies to work in the garden and in the garden. Parents of preschoolers are generally concerned about environmental issues, but they are not ready to change anything in their behavior and lifestyle.

The need to connect the family to environmental education is due to the fact that the family has a universal family

communication, where in the first place is the selfless love of parents for their children; family upbringing is more emotional, and this is important for environmental upbringing.

The second reason for the need to connect the family to environmental education is that the family is still not enough work on environmental education of children, and therefore in kindergarten it is necessary to correct all the negative things that affect the child in the family and use the positive. But this requires unity in the work of preschool education and the family, which provides a full understanding of the tasks of environmental education by educators and parents, unity of purpose, requirements, coordination of actions [29-31].

Thus, the preschool institution faces the following tasks:

- mastering the necessary knowledge about the relationships and dependencies in nature;
- understanding of the multifaceted value and necessity of nature for man;
- mastering the rules of proper behavior in the natural environment:
- development of the need to communicate with nature and the ability to assess the state of the environment;
- intensification of activities to improve the natural environment.

The solution of these problems is aimed at forming a culture of attitude to nature, to overcome environmental illiteracy.

Consider how you can implement the first task of environmental education, namely: the acquisition of the necessary knowledge about the relationships and dependencies on nature. In order to solve this problem, children must have a clear idea of what animate and inanimate nature is; wildlife needs food, air; all living things grow and develop. All this is very easy to show children during observations or work in a corner of nature or in the garden. For example, in the garden you

can plant seeds and stones in the ground and observe the development of seeds and lack of life in the stone. Further work with children should be carried out in the form of observations, during which children can easily be convinced that plants without water, air and light can die. The educator's stories about the life of various animals and plants will help to bring children to the formation of generalized ideas about the existence of such needs in all living things. All this knowledge should also carry information about the need to care for living objects of nature and care for them [36, p. 20].

The acquisition by children of knowledge about the relationships between the life of natural objects and the satisfaction of their vital needs allows the educator to get acquainted with the dependencies that exist in the environment of animals and plants. This includes the dependence of the life of natural objects on the temperature of air, water and land. These components, affecting the plant world, lead to changes in the animal world, which have their own distinctive features at each time of year and are accessible to children. It is possible to acquaint children with such dependences during observations and work in nature at different times of the year. In autumn, when feeding birds, children's attention should be focused not only on changes in the appearance of plants, on changes in the behavior of birds, but also on understanding the reasons for such changes.

The ecological crisis, which today has become global, poses a real threat to human survival. It seems that there is no place on the planet that would be environmentally friendly. Therefore, the determining factor for the development of modern environmental problems is the formation of environmental awareness, responsibility. This pedagogical task can be realized only through the educational system on the basis of fundamentally new than before, ideas, methods, approaches that would take into account the structure of environmental

knowledge, social functions of modern ecology, traditions, customs, historical experience of the Ukrainian people to understand themselves, their place in nature, the connection between nature and the universe.

Environmental education and upbringing is one of the urgent tasks of today and ways to solve it should be sought immediately. Ecological education involves, first of all, the formation of a child's emotional, caring attitude to natural objects, the ability to see their beauty, rather than detailed biological knowledge of the characteristics of each species of plants and animals [38].

Of fundamental importance in pedagogy and psychology is the provision that the attitude to nature acquires the features of responsibility only if the comprehensive environmental education of the individual from preschool age to old age.

In the institution of preschool education the first ideas about the world around, about animate and inanimate nature, about the relation to the nature which is shown in concrete behavior on an emotional level are formed.

The task of ecological education is to promote the accumulation of ecological knowledge, to cultivate love for nature, the desire to protect, multiply it, to form skills and abilities of activity in nature. It is environmental education and upbringing that aim to radically change the psychological characteristics of man in relation to his relationship with nature, transforming them from consumer to environmentally responsible, personally significant [39, p. 32].

Thus, in the environmental education of preschoolers it is necessary to abandon many stereotypes that were formed in previous years. Nature should not be viewed only from a utilitarian point of view. First of all, it is necessary to show children its uniqueness, beauty and universality (nature is the living environment of all beings, including man; the object of knowledge, satisfaction of its ethical and aesthetic needs; and

only then – the object of human consumption). We must protect nature not only because it gives us something, but also because it is valuable.

Today we can say that the ecological worldview is formed in the process of mastering the ecological culture of society, which reflects the experience of interaction between man and nature. Assimilating elements of ecological culture, the individual becomes ecologically educated. This is a new quality of personality, which is manifested in the system of personal formations, in consciousness, activity, in emotions and feelings.

The time has come when the main goal of environmental education should be seen in promoting the formation of an appropriate culture of behavior in the environment and public responsibility for its preservation, as well as the ability to make the right decisions and solve environmental problems.

Thus, the formation of environmental responsibility in preschoolers is primarily a teaching of environmental culture, which we define as a form of adaptation of the ethnic group to the natural conditions of their environment. Thus, environmental education is a continuous process of learning values and concepts aimed at developing the skills needed to understand and evaluate the relationships between people, their culture and the environment. It involves the formation of skills to make environmentally responsible decisions.

The main condition for the implementation of environmental education is the creation of ecological and developmental subject environment, which contributes to the formation of preschool environmental education, which involves acquiring ideas about the value and uniqueness of the components of nature, manifestation of humane feelings for living beings. behave in the environment, know the rules of safe behavior in nature.

That is why the urgent problem today is the training of teachers who will be able to teach children to care about their

health, to form a culture of health in them. Only by teaching children how to maintain and strengthen health on their own, maintain high efficiency, avoid stressful situations, adhere to safe living conditions, it is possible to correct the critical situation of deteriorating health of the nation.

To ensure the effectiveness of their own pedagogical activities, it is important for educators to master the most important theoretical valeo-ecological problems and cover methodological aspects of working with preschool children, which will help learn to choose appropriate tools, methods and forms of working with children, use modern technologies.

As a result of training, they should know: the technology of valeological education of preschool children; to gain experience in the problem of maintaining health and the psychological basis of the mechanisms of a healthy lifestyle; know the purpose, objectives, content of the Basic component of preschool education, current programs and documents on current issues of modern preschool education; program requirements for valeological knowledge and skills of children; features of formation of physical, mental, moral health and social well-being, traditions of the Ukrainian people in practice of valeological education of children of preschool age; features of work with children of different preschool age; requirements for conducting various types and types of classes that implement the tasks of the educational line "Personality of the child", defined in the Basic component of preschool education [3].

Students must master the following skills and abilities: to carry out long-term and calendar planning for valeological education of children, to determine the purpose and leading tasks in the classroom and in everyday life, taking into account modern requirements for the formation of preschool personality, this direction; to make and select the necessary didactic material; to implement in practice various forms and methods of valeological education of children, to implement an integrated

approach to the implementation of the tasks of valeological education of preschoolers; to exercise pedagogical control and assessment of knowledge, skills and abilities of children [39, p. 32].

We consider the mastery of the following competencies by preschool children to be important criteria for the effectiveness of an educator's work in a preschool institution:

- the senior preschooler knows the structure of his own body and the functions of its parts; has practical skills of personal hygiene and culture of food consumption; the child uses personal hygiene items as intended, takes care of their cleanliness;
- properly cares for their own clothes and shoes;
- respects and imitates the hygienic traditions of Ukrainians;
- is aware of the importance of physical activity and hardening procedures;
- adheres to diet, sleep, physical activity;
- is responsible for taking care of their own health;
- knows the basic components of a healthy lifestyle;
- adheres to basic preventive measures;
- understands the impact of the sanitary condition of the premises on the state of health;
- in the process of joint games does not show aggression [6, p. 14].

Joyful emotions, feelings of freedom in the bosom of nature, pleasure from activity in interaction with the environment, the possibility of self-expression through specific actions of research content, etc. occupy a special place in the ecological education of preschoolers.

The nature should open up to the child not only as a living laboratory where one can observe and study the lives of its inhabitants, but also a school where one can successfully master the basic rules of behavior, skills of rational use of nature, multiplication and protection of its riches.

Environmental education involves tasks aimed at the comprehensive development of the child. The task of natural content must be solved in unity with the education of children's feelings of patriotism and citizenship. Preschool knowledge systems about animal protective devices are being actively developed; the possibilities of children's assimilation of knowledge about seasonal changes in plant life, etc. are studied. The following games can be used: "Bird of gratitude", "World of nature", "Our faithful friends", "What flowers are proud of", "Good rain", "Kindness flower", "Hospitable flowers", "Sunny gifts", "Who shines on people", "Flower of Reconciliation" [20-23].

The basics of environmental education are especially intensively formed in the process of labor activity. For example, during manual work on making toys from natural and secondary material, children not only enrich, strengthen skills and abilities, learn basic labor operations, but also deepen their knowledge about the properties of natural material (acorns, cones, seeds), their importance in human life, learn about their need in the diet of animals and birds that feed on the gifts of the forest in autumn and winter. Children realize how important it is to keep them.

Preschool age is the most important stage in the formation of the ecological worldview of man, which involves the creation of preconditions for humane interaction with the natural environment. The content of educational work in this direction is to reveal to children the diversity of nature. Ecological education of children involves solving the following tasks:

- development of children's aesthetic sense of the world;
- formation of preschool culture of behavior in the environment;
- stimulating curiosity and interest in learning about nature;
- education of love for nature, desire to take care of it, negative attitude to its destruction;
- creating ideas about causation in nature [30].

Topics of environmental classes include the following

problems: combating pollution of water, air, soil; rules of conduct in nature; water droplet travel; flowers-barometers, flowers-hours; the relationship of animals, birds with nature; protection of rare species of plants and animals, etc.

One of the most common and accessible means for children to motivate them to learn are problem questions, which stimulate the development of productive thinking by solving problems, problems and give a new cognitive result. By creating problematic situations, it is possible to stimulate children's curiosity, encouraging them to find the answer in practice, to understand the causal connections and dependencies. At the same time to teach children to substantiate their judgments, assumptions, to formulate independent conclusions, to use methods of comparison, comparison of new knowledge with existing ones [33].

Environmental education of preschoolers aims not only to acquire certain knowledge. One of its main tasks is to arouse children's emotional response to various phenomena and objects of nature, to instill in them a desire to admire and enjoy it.

To form the ecological culture of the individual means the formation of the ecological sphere, the development of aesthetic sense and love for nature, which is the basis of ecological education of preschoolers.

An active means of forming the ecological culture of the individual is the research activities of children, the structural components of which are: observation, step-by-step recording of results, comparing the results of research and control material using different methods and techniques.

With the help of elementary experiments it is possible to show children such phenomena of inanimate nature as freezing of water, formation of a rainbow, formation of a wave, transformation of snow and ice into water. Through experiments, children realize the importance of clean water, clean air for all living things on earth, learn to conserve water, purify it.

A full-fledged environmental education requires close communication with parents, which includes such forms of work as: consultations, questionnaires, environmental actions, conversations.

Conclusions. A person can be happy only when he is healthy. Health should be taken care of from an early age to raise a healthy person from an early age, in which the main natural instincts are embedded – self-preservation and procreation, preservation of the environment, creation of beauty on earth with their own hands. Health is the most important value not only of an individual, but of society as a whole. In Ukraine, there is a reduction in life expectancy, so preschool education is the first link in valeology as an important integrative course, which includes conversations ("There was I", "A bird is small, but it also has a heart", "Healthy teeth"); games ("Flower of Health", "Train of magic pills", "Sensitive mother's hands", "Warm heart"); entertainment ("Journey to the country of health", "Kingdom of purity", "People's platform of health"); game situations, health lessons, didactic games, dramatizations, reading fiction, problem situations [39].

All these areas of work provide opportunities for valeological education in an interesting and accessible form both in the classroom and in everyday life, effectively using a variety of tools: music, art, choreography, sports, technical and more.

It is very important to develop children's interest in physical culture at preschool age, as this is one of the prerequisites for good health. It is necessary to create such conditions and situations for children, under which the motives of motor activity would develop naturally, taking into account the already acquired motor experience, individual character traits.

In order for a person to be able to take care of his health and physical development, he must consciously regard life as the most important gift of nature, as well as understand the priority

of health and a healthy lifestyle.

References:

1. Андрющенко Т. Формування у дошкільників здоров'язбережувальної компетентності: мет. пос. Тернопіль: Мандрівець, 2106. 120 с.
2. Апанасенко Г. Л., Попова Л. А. Валеологія як наука. *Валеологія*. 2016. № 1. С. 4–9.
3. Базовий компонент дошкільної освіти України. Частина 5: упорядники: Панасюк Т.В., Нерянова С.І., Грищенко А.А. Тернопіль: «Мандрівець», 2013. 168 с.
4. Беленька Г. В. Здоров'я дитини – від родини: монографія. Київ: Наукова думка, 2006. 220 с.
5. Бігунець К. Здоров'я (валеологія). Стандарт навчального українознавчого інтегративного курсу для дітей дошкільного віку. *Освіта*. 2015. № 30 (9 серпня). С. 1–3.
6. Білан О.І. Екологічне виховання дітей дошкільного віку. Львів, 1996. 71 с.
7. Бусленко В. Організація еколого-оздоровчої роботи в дошкільному навчальному закладі. Дитячий садок. 2004. № 45-46. С. 21–23.
8. Валеологія: навч. пос. для студентів вищих пед. закладів освіти за редакцією Грибан В. Г. Київ, 2005. 256 с.
9. Взаємодія дитячого садка і сім'ї з питань екологічного виховання. *Дитячий садок*. 2004. № 25–26 С. 50 – 67.
10. Войтенко В. М. Валеологія: навч. пос. Луцьк: Ред.-вид. відділ "Вежа" Волинського державного університету імені Лесі Українки. 1999. 138 с.
11. Гаращенко Л. В. Цінність здоров'я дітей дошкільного віку як чинник гуманістичного виховання. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2013. Вип. 2. С. 29–37.

12. Глухова Н. Екологізація як чинник формування гуманної особистості дитини. *Дошкільне виховання*. 1999. № 11–12. С. 10–14.
13. Глухова Н. Емоційне спілкування дитини з природою як умова творчого осягнення світу. *Дошкільне виховання*. 2001. № 10. С. 8–9.
14. Горобаха Н.М. Виховання екологічної культури дітей; монографія. Рівне, 2001. 175 с.
15. Грицан М., Курик М. Сучасна екологічна освіта: передумови, принципи, завдання. *Дошкільне виховання*. 2001. № 10. С. 6 – 7.
16. Гриценко Л.І. Формування навичок здорового способу життя у дітей та підлітків. *Практична психологія та соціальна робота*. 2002. №5. С. 53–56.
17. Грушко В. С. Основи здорового способу життя: навч. посібник із курсу «Валеологія». Тернопіль: Ватра, 1999. 365 с.
18. Денисенко Н. Формування свідомого ставлення до здоров'я. *Дошкільне виховання*. 2008. № 9. С. 3–5.
19. Духовність і здоров'я: навч.-мет. посібник. Київ: ТОВ «ХІК», 2004. 168 с.
20. Дяченко Т. Мандруємо екологічного стежиною. *Дошкільне виховання*. 2002. № 5. С. 28.
21. Екологічна мандрівка. *Бібліотека вихователя дитячого садка*. 2004. №11. С. 14–16.
22. Екологія і довкілля. *Дитячий садок*. 2004. № 25 – 26. С. 7.
23. Екологія: основи теорії і практики: навчальний посібник за ред. Потін А.Ф. та ін. Львів: «Новий світ–2000» Магнолія Плюс, 2003. 296 с.
24. Єфименко М.М. Театр фізичного виховання та оздоровлення дошкільників. Київ, 1995. 157 с.
25. Закон України «Про дошкільну освіту». Київ: Редакція журналу «Дошкільне виховання», 2001. 56 с.

26. Калуська Л. В., Щулькіна Н.В. Валеологія у дитячому садку і вдома: метод. порадник для вихователів та батьків. Івано-Франківськ: «Лілея-НВ». 1999. 69 с.
27. Концепція інтегративної українознавчої валеологічної освіти в Україні. *Освіта*. 2006. 24 лип. (№ 39). С. 1–3.
28. Костинецька Д. Д. Розкажу малятам як здоровим стати. *Дошкільний навчальний заклад*. 2007. №6. С. 3.
29. Лисенко Н. В. Використання спостережень в роботі з екологічного виховання дошкільників. *Дитячий садок*. 2004. № 25–26. С. 10–44.
30. Лисенко Н. В. Дошкільник і екологія: монографія. Київ: РУМК, 1991. 179 с.
31. Лисенко Н.В. Теорія і практика екологічної освіти: дошкільник-педагог. Навч.-мет. пос. для вищих навч. закладів. Київ: Вид. Дім “Слово”, 2009. 400 с.
32. Лохвицька Л. Дитина має бути здоровою. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2009. №5. С. 4–6.
33. Маршицька В. Екологічне виховання: соціально-моральні задачі. *Дошкільне виховання*. 2003. № 11. С.7–9.
34. Маршицька В. Екологічні проекти. *Дошкільне виховання*. 2001. №5. С. 24–25.
35. Плохій З. Бережи здоров’я змалечку. *Дошкільне виховання*. 1998. № 10. С. 4–5
36. Плохій З. Формування екологічно мотивованої діяльності дошкільнят. *Дошкільне виховання*. 2005. № 7. С. 19–21.
37. Прищепа Т. І. Охорона життя та здоров’я дітей дошкільного віку. *Дошкільне виховання*. 2003. №1. С. 2.
38. Розвивальне екологічне середовище в дитячому садку садку. *Дошкільне виховання*. 2008. № 7. С. 22–23.

39. Творчо-розвивальні технології в екологічній освіті дошкільників: укл. Туманова І. В., Т. В. Круть. Запоріжжя: ТОВ “ЛПКС” ЛТД, 2005. 92 с.

40. Талько О. Л. Особливості валеологічної підготовки студентів у вищих навчальних закладах України. Проблеми педагогічних технологій: Збірник наукових праць. Луцьк. 2000. Вип. 4. С. 114–120.

§ 10.3 VOLUNTEER ACTIVITIES IN A TERRITORIAL COMMUNITY (Martynyuk Y.V. Kyiv University named after Boris Grinchenko)

Introduction. The development of decentralization in Ukraine involves the transfer of power and its mechanisms of control over to the community, that is why residents are a vital force in solving local and territorial problems of the community, their study, and the search for ways to solve them. The territorial community is the main primary subject of organization of volunteer activities for solving social problems of the community.

Nowadays, it is extremely important to use various technologies to organize volunteer activities in the territorial community to solve important community problems. A special feature is the cooperation of the authorities of the territorial community and its residents in joint decision-making at the local level to improve the conditions for community development. The problem of fully efficient organization of volunteer activities in the territorial community lies in the lack of specific steps, technologies, and algorithms for their implementation.

The community issues were investigated by such domestic scientists as V. Zvonar, T. Sila, I. Kozubovska, M. Bril, O. Vrublevsky, O. Dancheva, A. Seitosmanov, E. Chubarov, T. Repitsky, Y. Tkachuk, A. Tovstukha, B. Shevchuk. O. Bezpalko, G. Slozanska, T. Semigina, and V. Sidorova discussed the work in the community from the social point of view. V. Petrovich, O. Kuzmenko, N. Romanova, Y. Polischuk, T. Lyakh, Z. Bondarenko discussed the technology of involving the community in volunteer activities.

Despite the considerable quantity of scientific works devoted to various aspects of volunteer activity, the question of organization of volunteer activity in the conditions of a territorial community requires further thorough study.

Laying out the main material. Volunteerism is gaining more and more momentum and is becoming more popular among the population; it is more widespread in cities where there are more resources and opportunities, while in territorial communities volunteerism is less popular. But the potential for volunteerism is greater in communities where residents are mostly familiar with one another and are willing to respond quickly and come to the aid of others. At this time, new ideas and theories of encouraging people to participate in local self-government, support, and expansion of volunteer initiatives of community members are developing more and more.

A community is a group of people who live in the same geographical area, a group of people who have common problems, who have common interests, social characteristics, or connections. [5, p.22]. This definition is stated by Iryna Kozubovska in the work "Territorial community as an object of activity of a social work practitioner". The author characterizes the community from the perspective of shared social problems that surround the community.

Doctor of Social Sciences V. Sahakyan notes that a community is a group of social solidarity, the members of which share a common territory and are united by existing regular relations. It differs from other cooperatives by its individuality and emotionality of internal ties conditioned by generic, neighborly, and friendly interrelations, culture, closed system [9, p.21]. The author asserts that members of the community are united by joint territorial residence, collective ties, and relations.

Analyzing different notions of community, we can combine them into a single comprehensive definition, namely: the community is a group of people united by common residence on a certain territory, common race, social status, common religious beliefs, and common interests. This definition covers the geographic location of residence (city, village, district, or regional center) and race, religion, social welfare, culture,

education, and leisure.

The Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine" defines a territorial community as inhabitants united by permanent residence within a village, settlement, or city, these are independent administrative and territorial units, or a voluntary community of residents of several villages, settlements, towns, cities, which have a single administrative center [4].

The Decree of the President of Ukraine "On Measures for the Implementation of the Concept of Administrative Reform in Ukraine" interprets the notion of a territorial community as a community of residents, inhabitants of settlements (villages, townships, cities), united by common interests of their own self-determined, within the limits of laws, solution of local issues both indirectly and through local self-government bodies [12].

Thus, the notion of territorial community in the laws of Ukraine makes a vote on the joint territory of residence and joint body of self-government.

I. Kozubovska defines a territorial community as a territorial community consisting of natural persons who permanently reside, work on a shared territory, directly or through municipal structures formed by them, resolve issues of local importance, have joint communal property, own non-movable property on this territory, pay communal taxes and are linked by territorial and specific ties of a systemic nature [5, p. 25].

The author states that a territorial community is the residents of one territory who permanently stay on it and conduct a joint communal activity.

B. Shevchuk defines territorial communities as people who live together on a certain territory, have a legal status specified by the legislation, identify themselves with it and have common interests [13, p.42].

The scientist focuses on the residents who identify themselves with the community and share the interests of the community in which they live.

Thus a territorial community is a community of citizens who live within the same territory, have a joint local governing body, joint communal property, and institutions, and share common interests and culture.

Having analyzed different concepts to the definition of territorial community, we can identify the following common features of a territorial community:

1. Joint territory of residence within the boundaries of certain cordons;
2. Common interests of the community;
3. Social interaction of residents;
4. Identification of residents of the community with the community;
5. Legislatively established legal status;
6. Joint communal property.

A territorial community is a distinctive social environment that has its own functions, objectives, interests, and problems. Also, the community as a kind of social environment has several functions:

1. A value-oriented function, which ensures that a member of the community accepts society's values, which form the basis for a personal system of values.
2. Cultural function, which involves the formation of personal culture based on practical and selective assimilation by each member of the community of socio-cultural traditions of the community.
3. Normative-legal function, which is based on the consolidation of social norms (patterns) established by the community in the individual's behavior.
4. The function of social control, the essence of which lies in the creation of a system of group reactions to the behavior of a member of the community in the form of sanctions (punishment or persuasion), which are adequate to the social values of society.

5. Integrative function, the aim of which is to motivate people through their understanding of behavioral patterns, the basis of which is awareness of the needs and respect for the rights of other people, uniting their forces for socially beneficial activity [2].

This typology of functions is aimed at identifying shared values, traditions, norms, sanctions, patterns, and norms of behavior among community members.

Members of the territorial community perform the following functions:

1. Identify issues of importance to the population, i.e., the function of indication.

2. Assist authorities in determining the level of residents' satisfaction with the quality of services - assessment function.

3. Help generate new ideas, look for new solutions to the problems, and assess the alternatives of different solutions - the function of assessment.

4. Accelerating the processes of implementation of the decisions taken - the function of catalysis.

5. Ensure the ability of the territorial community to control the processes of development, adoption, and implementation of managerial decisions by the bodies of power - the function of control.

So, these functions can be perceived as established steps that, when used together in the work, contribute to the proper organization of volunteer activities, can solve not only individual problems but more serious and large-scale at the level of the community, which in fact could help residents raise the territorial community to a new, higher level.

T. Lyakh in his work "Methods of Organization of Volunteer Groups" gives the following definition: Volunteer activity - individual or collective - is a method of support, encouragement, assisting members of the community; interaction between people for joint development of new ways of solving

problems that arise [7, p. 18]. The main idea is to help people to cooperate "people-to-people" and to solve social problems.

The Law of Ukraine "On Volunteer Activity" states that volunteer activity is voluntary, non-competitive, socially directed, non-for-profit activity carried out by volunteers and volunteer organizations by providing volunteer support [3]. This is emphasized by the very impersonal, socially directed assistance that can be provided by both private individuals and organizations.

Thus, common between all of these terms is that volunteer activity is voluntary, unconditional assistance provided by a person to a person or a community organization in search of ways to solve social and educational problems of the community.

Volunteer activities in a territorial community will be effective only if the community engages organizations or individuals (volunteers) who have experience in volunteer activities, or people who are ready to give knowledge and share their experience in effective implementation of volunteer projects on bases of territorial communities. Find ways to motivate, involve and activate citizens in volunteer activities. We can identify two ways to develop further actions.

First, volunteers provide knowledge, develop skills, and look at ways to create a volunteer movement in the community together with the residents. Providing methods, technologies, and principles of volunteerism in a territorial community where the community is an active partner and is interested in acquiring knowledge.

Second, providing direct assistance to those members of the community who require it (material, personal, legal, etc.), where members of the community act as passive recipients of services.

So, we can distinguish three characteristics of volunteer activities:

- the activity must be non-profit;

- the activity must be voluntary, according to the individual will of the individual;

- the activity must be beneficial to someone, not only the volunteer, or society in general.

Volunteerism is especially relevant in the territorial community, where it is just beginning to gain momentum. Volunteer activities in a community that are based on analyzing the living standards of its residents to solve social problems, increasing the level of service provision and activation of community members through various events.

Volunteer activities in a territorial community are voluntary, cost-free support from private individuals or community organizations, which is aimed at solving social problems of the community by activating community members and engaging them in volunteer activities, which encourages residents to solve social problems, motivates them to solve common problems, unites the leaders in working together for the benefit of the community, and organizes volunteer work in the community.

To effectively organize the work in the community, it is necessary to clearly understand and distinguish between their types, as each of them has certain features that must be taken into account.

In Ukraine, the system of local self-government should consolidate the following types of territorial communities: basic-level territorial communities (rural, village, city territorial communities); optional-level territorial communities (territorial communities of districts, regions). At the same time, within the borders of optional territorial communities, the collective territorial interests of territorial communities of villages, settlements, and cities are realized. Rural, village, and city territorial communities are congregations within which the population, residents of certain administrative and territorial units live [4].

So, for each type of community, it is necessary to choose individual methods and techniques of work, taking into account their peculiarities of life of that or other locality, which determines the work of volunteers. Volunteers working in territorial communities put their efforts into helping different communities to improve their living conditions, the development of their residents, or the neighborhood in general.

The territorial community has not yet fully identified the specific areas in which volunteers can work, but any of these categories can be implemented in the community. After all, a territorial community is a fairly wide network that requires great effort and has many areas that require support and improvement of their condition. Thus, volunteers are involved in many areas of work in the community, such as informational, educational, corrective, rehabilitation, recreational, social and medical, welfare, etc., but the most popular of these is preventive work. Volunteer work at the community level is carried out in different ways and by different categories of the population.

To organize the work of volunteers in a territorial community, it is necessary to be aware of their typology and to understand what a group of volunteers can do in a territorial area, and what this or that group can spare their efforts for, in which area they are competent, for what time this group can be organized and so on. All of these factors affect the productivity of the work and its results.

T. Lyakh [6, p. 14] proposes the following classification of volunteers, and classifies volunteers according to the following characteristics: age (children, adolescents, young people, mature people, elderly people); level of professionalism (professionals, non-professionals); duration of volunteer activity (volunteers, who work for a long period of time (over 6 months), seasonal volunteers, volunteers, who work a short period of time (one-time events, less than 6 months)); social role/status (pupils, students, unemployed, workers (specialists), parents,

pensioners); level of mobility (mobile, with limited mobility, non-mobile); affiliation with the organization (corporate volunteers, volunteers of community organizations, volunteers of state organizations (social institutions), volunteers of religious organizations, volunteers of initiative groups of residents of territorial communities; experience in volunteer work (volunteers without experience, volunteers with little experience, volunteers with enough experience); affiliation with the organization (volunteers of the state organization, volunteers of the public organization, volunteers of the higher educational institution); composition of the volunteer group ("mixed", represented by different types of volunteers, "single-type", represented by volunteers of one type (groups of student-volunteers, pensioners-volunteers, etc.).

So, anyone can be a volunteer, regardless of age, gender, social status, or level of professionalism, which expands the ability to influence the community.

If the community has already formed an active group of volunteers, they can be divided according to the roles they play in the organization and their participation in the work of the organization at different levels: The focus of programs and policies; development, planning and management; direct services; maintenance of support with materials and equipment. Each subgroup of volunteers is engaged in its own activities. Volunteers are involved in policy-related activities that affect the community and its legal framework; volunteers are engaged in developing and planning a variety of programs and projects in the community to improve the lives of local residents; volunteers who provide direct services and work with residents and can provide psychological, social and educational, and other support; providing support with materials and equipment - collecting and giving humanitarian aid to those who need it.

These communities may also be involved in a variety of programs, such as economic, social development, local communities, and government.

Regardless of where, by whom and when the volunteer activity is organized, all the participants who identify themselves as volunteers and all the citizens who are involved in this activity must adhere to the principles stated in the General Declaration of Volunteer Activity [3]:

- recognizing the right of all men, women, and children to be secure, regardless of their race, birth, physical peculiarities, appropriate social and material status;
- respect for the solidarity and culture of all people;
- providing aid and free services to individuals and organizations in the spirit of partnership and fraternity;
- recognition of the equal importance of personal and collective needs, and support for their fulfillment;
- transformation of volunteering into an element of acquiring new knowledge and skills, improvement of skills, stimulating the initiative and creativity of people, giving everyone the opportunity to be a creator, and not a recipient or a follower.

Volunteer activity that is planned and implemented in the territorial community must adhere to certain stages, tasks, and principles of work. Semigina T., identifies the following tasks for community work:

1. Creation and support of contacts with individuals, groups, and organizations;
2. developing a community profile and assessing the community's resources and needs;
3. developing a strategic analysis and planning the goals, objectives, and priorities;
4. collaboration and negotiation with other organizations, institutions, and professionals;
5. effective involvement in policy development and implementation, including establishing contacts with local politicians;
6. working with specific people, including consultations;
7. resource management, including staffing and budgeting;

8. supporting groups and organizations in acquiring resources, e.g., through grant applications;

9. monitoring and evaluation of progress and the most effective use of resources;

10. development, control, and evaluation of equal opportunities strategies [10, p. 391].

For an efficient organization of volunteer activity in the community, it is necessary to understand and know not only the task but also the work areas in the community.

The Law of Ukraine "On Volunteer Activity" [3] identifies the following areas of volunteer work:

- implementation of volunteer assistance to support the poor, unemployed, large families, destitute, homeless, and people in need of social rehabilitation;

- also care for the sick, disabled, lonely, people of the elderly and others who, because of their physical, material, or other peculiarities, require support and assistance;

- support for people who have suffered as a result of natural disasters;

- disaster, environmental, man-made, and other disasters as a result of social conflicts, accidents, as well as victims of atrocities and refugees;

- implementation of volunteer assistance to individuals who through their physical or other conditions are limited in the exercise of their rights and legitimate interests;

- organizing and carrying out activities related to the protection of natural environment, preservation of cultural heritage, historical and cultural environment, memorials of history and culture, places of burial;

- organization and carrying out of events of national and international events associated with the organization of mass sports, cultural and other events and activities of community value;

- carrying out volunteer work to eliminate the consequences of man-made or natural emergencies;

- also providing volunteer assistance in other areas.

Thus, from the perspective of volunteer activities, we can say that volunteers are engaged in various kinds of work in the community.

One of the main elements for identifying the problems and needs of that particular community is to determine its capacity.

The Great Glossary of Modern Ukrainian Language interprets the notion of ability as: 1) the ability to do something; 2) the presence of conditions favorable for something, the circumstances that facilitate something, the possibility; 3) the power in the meaning of "able" (who has the ability to perform, carry out, do it, etc.; who has the ability to do it, etc.). etc.; who has abilities to do something, is able to perform, carry out something; who has the ability to do something; who has a certain natural ability to do something) [13, p.42]. There are the following accents of the definition of capacity, namely the ability to use the presence of conditions, the conditions for the implementation of certain activities.

The capacity of the territorial community determines the presence of conditions (financial, infrastructural, and human resources), on the basis of which in the process of functioning determines the ability of the territorial community to provide public services, as well as the ability to use the uncommitted and available potential (investment, economic, human, management, financial, and community participation) for the development of the territorial community.

Therefore, the capacity of the community is the conditions based on which determine the possibility of development and involvement of residents in the improvement of life in the community.

Most territorial communities having the authority to independently decide local issues encounter an inability to fulfill them for the following reasons:

- 1) through the lack of material and financial resources;

2) poor quality or lack of infrastructure (buildings, structures, roads, etc.);

3) through the defect of personnel of the requisite qualification;

4) through the passiveness of the citizens towards solving community problems.

Residents who show a desire to help the community in which they live to solve significant problems and volunteer their time can be classified into several categories:

1. By the members of the territorial community themselves to self-fulfill their own requests and to take publicly-owned decisions on their own.

2. Self-acknowledgement and self-advocacy of own notes of the community at public assemblies.

3. Participation of the community in implementing power-administrative functions.

4. Control by the community over activities of deputies and self-governing officers of the community.

At present, the territorial community has various spheres of activity which need to be improved and volunteer work areas which need to be raised to a new living level, namely: Communities are focused on cities, recreation - on development of tourism, border communities - on fighting against the departure of citizens abroad, communities adjacent to the operation of the united forces - on cooperation with the military. At the same time, virtually all communities have different problems: water, sewerage, land, roads, social infrastructure, and extremely poor management of land resources. Demographic, transport, or even legal problems are also added.

Typical areas of volunteer activities in territorial communities include the following: improvement and landscaping; sanitary cleaning and disposal of solid waste; development of communal infrastructure and communal engineering systems; increasing the quality and creation of a

competitive market environment; provision of communal services; improvement of public transport; repair of roads and territories; solving environmental problems; improvement of children's playgrounds, recreation areas and squares; creation of interest clubs; improvement of public order and solving the problems of neglected children; and others.

This confirms that the residents of the territorial community direct their attention to the problems they face daily and that these problems are relevant to local residents.

The steady development of volunteer activities of the territorial community ensures the increase of efficiency of the economy and improvement of the quality of life of the population, maintaining environmental equilibrium, preserving and renewing the local landscape, developing infrastructure, and providing residents with jobs.

Therefore volunteers can be recruited by the community, who could use their work to organize and educate the residents on how to organize volunteer activities and offer projects or programs for the residents of the territorial community.

Volunteers can also be members of the community themselves, who can change life for the better with their own efforts and solve social problems, thereby confirming that volunteers are the subjects of social and educational work in the community.

The subject of the social work is indirectly those people or organizations that will create conditions for the improvement of the lives of community members.

The subjects of social work are:

1. Professional social workers of high and medium level.
2. People engaged in social work at community and charitable foundations, volunteers.
3. Administrative and management structures of the social sphere.

It can be emphasized that the subjects in the community

can be those persons who are related to social work. Volunteers are such persons also.

It should be noted that volunteers do direct work with people, always in contact with the community, so they are an important subject of social and educational activities. Volunteers are indirect social work subjects who work in different ways in the territorial community.

For the effective organization of volunteer activity in a territorial community, it is necessary to intensify it, involve and unite residents around a common problem and find ways to solve them.

Community activation is the process of involving the residents of a territorial community in the conscious, responsible activity in taking decisions on resolving the social needs of the community. It means the involvement of all residents in solving common problems of the community.

The activation of any community is a process that includes the following elements:

- Informing the residents;
- A direct call to the residents;
- Communication with the target audience;
- Outreach to the target audience.

The above elements can be considered in terms of the stages of community activation for volunteer activities, namely: first, to inform the community about the work to be organized; second, to establish contact with the residents and listen to their thoughts, suggestions, and reservations about the planned activities; third, volunteers and community members talk together to discuss how they can work together to organize volunteer activities in the community.

Every resident of the territorial community can exercise their right to vote and express their opinion on this or that issue. To comment on, agree on, or object to ways to resolve major issues, which can influence the further development of the

situation. Increase the community's potential for solving these or other social phenomena in the community. Activation allows people to highlight their individual problems and integrate them into a broad social context. This provides the collective strength of the community to solve these problems through volunteer activities.

To activate the community it is necessary to perform a number of actions and use several methods. Only in cooperation can effective activation and involvement of the community in the activities can be achieved. The following methods will also help to involve the public:

- Holding discussions, talks, and roundtables with the participation of citizens as expert consultants;
- Organization of events that will be interesting and useful for the residents of the community;
- Organization of forum-theaters, photo exhibitions for the creative presentation of information to residents;
- Distribution of leaflets, memorials, and brochures with useful information;
- Organization of public hearings, public meetings, public speaking engagements for the establishment of a public call;
- Conducting of surveys, tests, questionnaires, and roundtables to identify and decide the important issues of the community's residents;
- Holding cost-free trainings, seminars, workshops, and forums to educate the residents on the specific problem;
- Creation of case boxes for suggestions and work with feedback sheets from the residents of the community.

Therefore, activation of the community for volunteer activities should stimulate and arouse the desire of residents to work together on social issues of the community. Community activation unites residents around common community problems, encouraging them to jointly solve the problems through their

own efforts, which is the organization of volunteer activities in the community.

O. Bezpalko in his work "Community Activation Technologies" [11, p. 65], argues that community activation is based on two interrelated elements: principles and processes. The scientist consolidates the following principles:

1. Ensuring social justice, taking into account the equal rights of all people, regardless of age, gender, race, religion, and class social characteristics.

2. All people can solve the problems they encounter because of the skills, experience, and knowledge they acquire. The point is that if you organize the work in the community and set priorities, you can solve significant problems in the community.

3. Everyone has the right to take part in the changes that affect his or her life. Everyone has the right to speak out and be respected, and no one has the right to impose any stereotypes on others. Community activism is based on the fact that every person has the right to participate in changes in his or her life, the right to have a voice, and the right to express his or her point of view, to take an active part in the life of society.

4. Individual problems of people can be viewed in the context of general problems of the community. The essence of the principle lies in the fact that each person has individual problems that concern him/her; activation of the community allows the person to find support and to be convinced that he/she is not alone in this problem. Thereby putting their individual problems into a broad social context and solving them together.

5. Collective work to make people stronger. Community activism aims to bring people together to solve problems together through experience, resources, and skills. Collective problem solving allows people to learn that socially significant problems can be solved with joint efforts.

6. Social workers who help to activate the community are not leaders, but mediators. Professionals do not have to indicate

ways of solving a problem that bothers the community but guide them step-by-step in their search for options for solving it.

The above principles are ineffective without a collaborative interaction with the process of community activation. Without the principles, the process turns into a set of rules, methods, etc., and without the process, it is impossible to implement these principles and use them in practice.

There are also certain stages of community analysis that will help to address the problems that have arisen and motivate residents to solve them through volunteering. This process consists of nine steps, each with a specific explanation, logic, and relevance that provide residents with a comprehensive understanding of the community's problem.

The first stage of community activism. This stage is aimed at understanding what is happening in the community, in the lives of residents, and what is troubling them. The main goal of this stage is to investigate what happens in the community and what problems arise. A few priority problems of the village are identified.

At the second stage, we analyze the problems that have arisen and identify the reasons for their occurrence and what has led to this state of affairs. This stage allows the residents to better understand their personal problems or the problems of the community as a whole.

During the third stage, residents begin to look for ways to solve this problem, the content and plan are put together, and resources that can be used to achieve the goal are analyzed.

The fourth stage of community activation is the transition to the approved action plan. Also, community members anticipate risks that may arise in their path and options for eliminating them.

The fifth and final stage is the analysis and evaluation of the results, assessing whether the goal has been achieved, whether there were any obstacles in achieving the goals that were

not taken into account or whether there were problems along the way [11, p. 67].

An important part of community activation is the participation of residents in the planning and implementation of changes through the use of their resources and forces. If there is no meaningful and effective participation, as a result, there is no community development. The important elements of activation and community involvement in volunteer activities are their activity and sense of social responsibility for the residents and social phenomena that take place in the community.

Thus, activation promotes the involvement of residents of the territorial community in volunteer activities, which facilitates the organization of the volunteer movement in the territorial community.

Our present time brings its own changes in the development and organization of volunteer activities in communities, and it is the events of the pandemic in the world that have also affected volunteering. The COVID-19 pandemic has made its impact on volunteer activities, the scope of their work, as well as quarantine measures have hampered the full work of volunteer organizations and volunteering in general. A new format of volunteer activities is emerging - virtual volunteering.

Virtual volunteering is an innovative format for carrying out volunteer activities through mass media, namely the Internet, telephone, and online format of volunteer programs.

Among the changes that occurred in the sphere of quarantine restrictions are: changes in the forms and strains of work; changes in the implementation of projects, with postponement of implementation for an unspecified time; changes related to the number of volunteers involved [1, p.323].

The transition of volunteering to an online format has its own advantages and disadvantages for the work in the community. Advantages: quarantine norms are respected for the

safety of community members and volunteers; new forms of work are started, for example, delivery of food products and first necessity products to those who are on self-isolation); support of people on the phone. Disadvantages: lack of communication between volunteers and residents of the community due to the lack of Internet; postponement of offline format of meetings and projects to an unspecified term; Difficulties in motivating and involving people in volunteer activities; unpreparedness to work in an online format; lack of a platform for informal communication between volunteers.

However, this area of work needs to be improved and developed, taking into account the advantages and disadvantages of the virtual work of volunteers.

Volunteer activities have reached a turning point, thanks to COVID-19, the content and form of the activity itself need to be changed and regulated. Volunteer work often changed: providing social services to people who are in difficult living conditions, including assistance in combating COVID-19 and its consequences [1, p.323].

To solve the problems of organizing volunteer activities in territorial communities that emerged during the pandemic, the following ways of solving them have been outlined: improvement of volunteer skills in the Internet environment; development of training programs for community members to organize volunteer activities using ICT; improvement of communication between volunteers and residents of the territorial communities; transfer of volunteer projects to the online format.

Thus, current events leave their mark on the development of volunteer activities and stimulate them to develop and improve, to look for new forms and strains of activity, methods, and new platforms of work with the community.

Conclusions. So, in summary, a volunteer is a person who engages in voluntary activities in solving socially significant

issues for the benefit of society and the community. Volunteer activities are voluntary, unconditional assistance provided by a person to a person or a community organization in search of ways to solve social problems of the community. Volunteer activities in the territorial community are voluntary activities of private individuals, groups of individuals, or community organizations, which on a voluntary basis are engaged in solving social problems, By encouraging the community to find ways of solving problems, which activates, motivates, and unites the residents to work together to improve their living conditions in the territorial community.

We investigated the organization of volunteer activities in the territorial community, and we can state that it is a combination of techniques and methods, which are focused on local members of the community, their activation, training of residents in volunteering, assistance in implementing volunteer initiatives, writing and implementing volunteer projects, searching for innovative ways of solving community problems, recruiting foreign volunteers, and reviewing the positive experience of volunteer activities. To organize volunteer work in a territorial community, we use various technologies, methods, and techniques to organize volunteer activities that have proven to be effective, as well as the experience of other communities, As an example of positive work of volunteers and the citizens themselves, an important factor that influences the development of volunteering is the present events taking place in the country, namely the operation of the united forces in the East of Ukraine and the COVID-19 pandemic and quarantine restrictions in the middle of the country.

List of Cited Resources:

1. Baidarova O. Volunteerism in Ukraine under conditions of pandemic COVID-19 / O. Baidarova, A. Dulgerova. // Social Work and Education. - 2021. - №3. - P. 311-328.

2. Bezpalko O. V. The organization of socio-pedagogical work with children and young people in the territorial community: theoretical and methodological bases: Monograph. - K. : 2006 . - 408 p.
3. Law of Ukraine "On Volunteer Activity" [Electronic resource] // Verkhovna Rada of Ukraine. - 2020. - Mode of access to the resource: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>.
4. Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine" [E-resource] // Verkhovna Rada of Ukraine. - 2021 - Mode of access to the resource: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
5. Kozubovska I. Territorial community as a subject of activity of a social work practitioner / Iryna Kozubovska. // Social Work and Education. - 2019. - №6. - P. 25.
6. Lyakh T. L. Socio-pedagogical activities of volunteer groups: candidate of pedagogical sciences : 13.00.05 / Lyakh T. L. - Lugansk, 2009. - 301 p.
7. Lyakh T. L. Methods of organizing volunteer groups: tutorial. / T. L. Lyakh. - K. : Kyiv State University named after Boris Grinchenko, 2010. - 160 p.
8. Lyakh T. L. Peculiarities of organizing the activities of volunteer groups in the conditions of pandemic COVID-19 / T. L. Lyakh, L. Frolova. - Luts'k: FOP Ivanyuk V. II., 2021. - 208 p.
9. Sahakyan V. E. Manifestation and trends of development of community and communality in Armenia: doctoral thesis in sociology: 22.00.03. / V. E. Sahakyan. - Yerevan, 2002. - P. 22.
10. Semigina T. V. Preparation of social workers to work in the community [Electronic resource] / T. V. Semigina - Mode of access to the resource: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8662/Semygina_Pidgotovka_socialnyx_pracivnykiv.pdf?sequence=1
11. Social pedagogy : textbook. / [O.V. Bezpalko, I.D. Zviereva, T.G. Veretenko and others]. - K.: Academvydav, 2013. - 312 p.

12. Decree of the President of Ukraine "About the measures for the implementation of the Concept of administrative reform in Ukraine" [Electronic resource] // Verkhovna Rada of Ukraine. - 2006. - Mode of access to the resource: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98#Text>.

13. Shevchuk B. M. Territorial community: notion, status and signs / Bogdan Mikhailovich Shevchuk. // Efektivnost' povolzhivnogo upravleniya [Effektivnost of Public Administration]. - 2019. - №4. - P. 39-49.

§ 10.4 DEVELOPMENT OF LEXICAL AND GRAMMATICAL SIDE OF SPEECH IN OLDER PRESCHOOL CHILDREN WITH GENERAL SPEECH UNDERDEVELOPMENT OF THE THIRD LEVEL (Panov M.S. Municipal Institution of Higher Education «Khortytsia National Educational Rehabilitation Academy», Zhadlenko I.O. Municipal Institution of Higher Education «Khortytsia National Educational Rehabilitation Academy»)

Introduction. More and more children have such a disorder as general speech underdevelopment, which is manifested in the low level of development of all aspects of speech activity. Since speech is an integral part of a full life and learning activities, it is important to combat such disorders as general speech underdevelopment in the early preschool years.

The relevance of the study is that, children with speech problems, in particular with general speech underdevelopment is becoming more and more. Speech is the most important factor of human development and socialization. With the help of speech is the exchange of information and interaction with each other [1]. Children with general speech underdevelopment face a violation of all components of speech, which can lead to such consequences as problems with adaptation in society, poor emotional background, due to communication problems and poor performance in educational activities.

Preschoolers with general speech underdevelopment have deviations in the formation of speech activity, phonemic perception, vocabulary and grammar and speech comprehension.

Presenting main material. In preschool, speech is actively developed; children learn to express their thoughts through words. Coherent speech helps in this. Coherent speech is a process of detailed, complete and grammatically related to the content and emotions of the statement, which is characterized by the presence of interconnected sentences [2]. It is worth noting

the lack of coherent speech in preschool children with general speech underdevelopment. We can call their speech – poor and stereotyped. Children with general speech underdevelopment often use the same sounding words that have different meanings and indicate the sign or condition of the subject.

Children with general speech underdevelopment have difficulties in expressing their opinions. Difficulties in expression are due to poor vocabulary, problems with sentence construction and more. The detailed expression of such children is characterized by omissions of certain semantic components. Their speech is filled with a large number of pauses [3].

It is appropriate to distinguish the following factors of underdeveloped speech activity in preschoolers with general speech underdevelopment:

1. Slow, in contrast to the norm, speech development.
2. Poor vocabulary.
3. Simplified syntactic constructions.
4. Special perception of the addressed speech [4].

Preschoolers with general speech underdevelopment have problems with monologue and phrasal speech. This is due to secondary abnormalities in the development of mental processes. Children with such disorders have difficulty planning detailed statements and their speech design [5].

Children with general speech underdevelopment tend to express their own emotions when retelling stories, rather than specific actions in the story. This presentation of the content of the story is bright and emotionally colored. Nouns and verbs predominate in the active vocabulary of preschoolers with general speech underdevelopment. Such children have difficulty creating word variants using suffixes and prefixes. This is due to the inability to use different forms of word formation. The following features of grammatical forms and word formation are noted in children of preschool age with general underdevelopment of the third speech level:

1. A new meaning has a combination of language signs, which differs from the meaning of each of the language signs used in this combination. Integration occurs when words formed from morphemes, phrases from words, sentences from phrases, (merging into a single whole) meanings and eastern and similar elements.

2. When learning and mastering the native language, for children certain difficulties are the variety of signs, according to which to denote the same extralinguistic phenomenon are often used different material language means (different denote) [6].

The grammatical form of the word of preschoolers with general speech underdevelopment is disturbed. There are defects in the grammatical side of speech, narrowing the set of constructions that they use. Preschoolers with general speech underdevelopment have grammatical disorders. Agrammatism is a speech disorder characterized by difficulties in reproducing or perceiving sentences. The grammar of such children is both general and specific. Such children have a dependence on lexical semantics, the degree of use of the word in the environment, the sound structure of the word and the type of sentence [7].

E. Bates and V. Marchman noted that preschool children with general speech underdevelopment of the third level have difficulty in choosing grammatical means that are intended to express the wishes and thoughts of the child. Such children cannot combine their thoughts and express them in speech. Scholars emphasize that violations of the lexical and grammatical side of speech are caused:

1. Underdevelopment of morphological and syntactic generalizations;

2. Unformed speech operations in the process of grammatical construction [8].

M. Moyle notes that children of preschool age with general speech underdevelopment of the third level have problems in the development of the lexical and grammatical side of speech. The

scientist emphasizes that there are incorrect forms of word combinations in a sentence. He singles out such problems of the lexical and grammatical side of preschoolers' speech with general speech underdevelopment of the third level:

1. Incorrect use of generic, numerical and singular endings of nouns and adjectives;

2. Incorrect use of singular and genitive endings of numerals.

3. Incorrect coordination of verbs with nouns and pronouns.

4. Incorrect use of generic and numerical endings of verbs in the past tense.

5. Incorrect use of prepositional-singular constructions [9, 10].

Thus, we considered the peculiarities of speech of older preschool children with general underdevelopment of the third speech level. We can conclude that such children have disorders of all aspects of speech development. These are the problems: coherent speech, phrasal speech and monologue. The lexical and grammatical side of speech is also violated, which is expressed in the incorrect formation of grammatical constructions of speech, poor vocabulary and inability to compose sentences and express their feelings and thoughts.

The aim of this study is to highlight features of the development of the lexical and grammatical side of speech of older preschool children with general speech underdevelopment of the third level and to offer recommendations for the development of the lexical and grammatical speech side of senior preschoolers with general speech underdevelopment of the third level.

To achieve the stated goal, we aim to fulfill the following objectives:

1. To determine the features of speech of senior preschoolers with general speech underdevelopment of the third level.

2. Empirically investigate the peculiarities of the development of the lexical and grammatical side of speech of

boys and girls of senior preschool age with general speech underdevelopment of the third level.

3. To develop recommendations for the development of the lexical and grammatical speech side of senior preschoolers with general speech underdevelopment of the third level. The study involved twenty senior preschoolers who have a general underdevelopment of the third level. Among the subjects were ten girls and ten boys. Information consent was obtained from the parents of all participants in the study. According to the set goal, the following tasks of empirical research were formed:

1. To determine the ability of the subjects to find synonyms.
2. To study the features of the lexical and grammatical side of the subjects' speech and the ability to retell the text perceived by ear and picture.
3. Investigate the ability of subjects to invent new words.
4. Compare the results of girls and boys according to the methods and make a conclusion about the statistical significance of the differences in their scores.

According to the set tasks, methodical tools were selected. It included three methods: «Selection of synonyms» (V. Makarov), «Study of coherent speech» (V. Makarov), «Determination of the ability to invent new words» (V. Makarov).

To perform the third task, we used the method of mathematical statistics, namely – Mann-Whitney U-test. It is a method of mathematical statistics that aims to find the significance of differences between two groups that are independent of each other. In our case, it is a group of boys and a group of girls. Mathematical analysis was performed using the program SPSS Statistic 18.0.

Thus, having determined the organization and content of our empirical study, we can proceed to the analysis of the results.

Therefore, having obtained the results of the methodological tools of the study, we processed and interpreted them. Consider the results of the boys, the first method –

«Choose a synonym» (V. Makarov), with which we were able to perform the first task of the study.

According to Table 1, we see that one boy tested has an average level of ability to find synonyms and vocabulary (10%). Nine other boys tested have low levels (90%). The average score for the tested boys with general speech underdevelopment is 1.4, which corresponds to a low level. Consider the results of the tested girls, according to this method.

Table 1

**Results, according to the method
of «Choose a synonym» (V. Makarov). Boys.**

Code of the tested person	Received score	Conclusion on the level of ability to find synonyms and the volume of the dictionary	Code of the tested person	Received score	Conclusion on the level of ability to find synonyms and the volume of the dictionary
B1	0	low	B6	1	low
B2	1	low	B7	0	low
B3	4	average	B8	0	low
B4	3	low	B9	2	low
B5	2	low	B10	1	low
The average for the tested boys					1,4

According to Table 2, one girl has an average level of ability to find synonyms and vocabulary (10%). Nine other girls tested showed low rates (90%). The average rate for the tested girls is 1.6, which corresponds to a low level.

Table 2

Results, according to the method of «Choose a synonym» (V. Makarov). Girls.

Code of the tested person	Received score	Conclusion on the level of ability to find synonyms and the volume of the dictionary	Code of the tested person	Received score	Conclusion on the level of ability to find synonyms and the volume of the dictionary
G1	1	low	G6	1	low
G2	2	low	G7	2	low
G3	0	low	G8	4	average
G4	1	low	G9	2	low
G5	1	low	G10	2	low
The average for the tested girls					1,6

We tested the hypothesis that the level of ability to choose synonyms and the volume of vocabulary of senior preschoolers with general underdevelopment of the third level does not depend on gender, using the method of mathematical statistics – Mann-Whitney U-test. The obtained indicator (levels of development of the ability to choose synonyms and vocabulary of boys and girls = 0.08) indicates that the differences in the level of the trait in the compared groups are not statistically significant ($43 > 23$). Thus, we can conclude that the level of ability to invent synonyms and the volume of vocabulary of preschoolers with general underdevelopment of the third level does not depend on their gender.

Consider and analyze the results of the tested boys with general underdevelopment of the third level, according to the method of «Survey of coherent speech». According to Table 3, all ten tested boys with general underdevelopment of the third level have a low level of development of the lexical and grammatical side of speech (100%). The average score for the tested boys is one, which also indicates low scores.

Table 3

Results according to the method of «Survey of Coherent Speech» (V. Makarova). Boys

Code of the tested person	Received score	Conclusion on the level of ability to find synonyms and the volume of the dictionary	Code of the tested person	Received score	Conclusion on the level of ability to find synonyms and the volume of the dictionary
B1	1	low	B6	1	low
B2	0	low	B7	1	low
B3	2	low	B8	1	low
B4	2	low	B9	0	low
B5	1	low	B10	1	low
The average for the tested boys					1

Consider the results of the tested girls, according to this method.

According to Table 4, one girl tested had an average level of coherent speech development (10%). Nine other girls tested had low levels (90%). The average rate for girls tested was two, indicating a low level of coherent speech development.

Table 4

Results according to the method of «Survey of Coherent Speech» (V. Makarova). Girls

Code of the tested person	Received score	Conclusion on the level of ability to find synonyms and the volume of the dictionary	Code of the tested person	Received score	Conclusion on the level of ability to find synonyms and the volume of the dictionary
G1	7	average	G6	1	low
G2	2	low	G7	2	low
G3	0	low	G8	4	low
G4	1	low	G9	2	low
G5	1	low	G10	2	low
The average for the tested girls					2

Consider and compare the results, according to the second method, using the Mann-Whitney U-test. The obtained indicator (levels of development of coherent speech of boys and girls = 0.07) indicates that the differences in the results of boys and girls are not statistically significant. That is, the level of development of coherent speech in preschoolers with general underdevelopment of the third level does not depend on their gender (29 > 23).

So, consider the results obtained by the latest method used – «Determination of skills to invent new words» (V. Makarov), which allows gaining knowledge about the ability of subjects to invent new words and the development of the lexical side of speech. First, consider the results of the boys.

Thus, according to Table 5, all tested boys with general underdevelopment of the third level have a low level of lexical side of speech (100%). The average for the tested boys is one, which corresponds to a low level. Let us determine the results of the tested girls of senior preschool age with general underdevelopment of the third level, according to the method «Determination of skills to invent new words».

Table 5

Results, according to the method «Determination of skills to invent new words» (V. Makarova) Boys

Code of the tested person	Received score	Conclusion on the level of ability to find synonyms and the volume of the dictionary	Code of the tested person	Received score	Conclusion on the level of ability to find synonyms and the volume of the dictionary
B1	1	low	B6	1	low
B2	1	low	B7	1	low
B3	1	low	B8	1	low
B4	1	low	B9	1	low
B5	1	low	B10	1	low
The average for the tested boys					1

According to Table 6, the two tested girls have an average level of development of the lexical side of speech (20%). Eight tested girls with general underdevelopment of the third level have a low level. The average rate for girls tested is 1.2, which corresponds to low rates.

Table 6

Results, according to the method «Determination of skills to invent new words» (V. Makarova) Girls

Code of the tested person	Received score	Conclusion on the level of ability to find synonyms and the volume of the dictionary	Code of the tested person	Received score	Conclusion on the level of ability to find synonyms and the volume of the dictionary
G1	1	low	G6	1	low
G2	2	average	G7	2	average
G3	1	low	G8	1	low
G4	1	low	G9	1	low
G5	1	low	G10	1	low
The average for the tested girls					1,2

We compared the obtained results of boys and girls, according to the method «Determination of skills to invent new words» (V. Makarov), using the U-test of Mann-Whitney. The obtained indicator (levels of development of the lexical side of speech of boys and girls = 0.08) indicates that the differences in the results of the level of development of the lexical side of speech of boys and girls are not statistically significant ($40 > 23$). We can conclude that the level of development of the lexical side of speech of children with general underdevelopment of the third level does not depend on their gender.

Thus, we conducted an empirical study of the lexical and grammatical side of speech of older preschool children with general underdevelopment of the third level. Determining the

level of ability of the subjects to find synonyms, we can conclude that low rates prevail. Having studied the features of the lexical and grammatical side of the subjects' speech and the ability to retell the text perceived by ear and picture, we can also see the transmitting low scores. Examining the subjects' ability to invent new words, we can conclude that older preschool children with general underdevelopment of the third level have a low level of development of the lexical side of speech. Comparing the results of girls and boys, according to the methods we can confidently say that the level of speech development of older preschool children with general underdevelopment of the third level does not depend on gender.

Considering the results of our subjects, we concluded that all tested senior preschoolers with general speech underdevelopment should undergo corrective work aimed at the development of their speech, namely its lexical and grammatical side. We have made recommendations on methods and forms of work that will help improve the level of speech development of our subjects.

Keep in mind that the development of speech activity could occur only under favorable conditions. One of the main rules for stimulating the speech of a preschool child is constant communication with adults. Entering into a dialogue with a child – an adult stimulates him to speak independently. Therefore, first, it should be noted that the presence of visual materials is very important for preschool children with general speech underdevelopment. Children's observation of visual material can encourage them to use speech, significantly improves their vocabulary. Children of this age like everything bright and colorful. Therefore, when selecting visual material, it is advisable to choose color subject and plot pictures, three-dimensional, bright puzzles, etc.

Work to stimulate speech development in preschool education should be carried out throughout the day. During

washing, breakfast, games, when looking at pictures, illustrations to books, in the process of games and activities, when children draw, sculpt; build buildings from building materials and more. Preschoolers with general speech underdevelopment need to talk about everything around them. In each joint activity, it is necessary to involve the child in communication, to encourage him to verbal communication. Individual work with children in the conditions of preschool education institution is one of the main methods of stimulating speech activity. It is a question of the description of toys, pictures, drawing up of joint stories with the tutor. Individual work usually takes place in the morning and evening. May include game components, artistic and folk art, etc.

Therefore, according to our recommendations, in the senior preschool age with children with general underdevelopment of the third level, it is advisable to use the following methods of lexical and grammatical development: games for speech development and fine motor skills, folklore, art, logarithmic, Montessori pedagogy and art therapy. It is always necessary to have a dialogue with the child and stimulate his speech activity.

Conclusions. The conducted research and substantiation of the mentioned tasks gave grounds to draw the following conclusions:

1. Having identified the peculiarities of speech of older preschoolers with general underdevelopment of the third level, we can conclude that such children have disorders of all aspects of speech development. They have difficulties with coherent, phrasal, monologue speech; there are violations of the lexical and grammatical side of speech. The vocabulary of preschoolers with general underdevelopment of the third level is very poor, there is an incorrect construction of grammatical forms and such children cannot express their opinion correctly through speech.

2. Empirically examining the peculiarities of the development of the lexical and grammatical side of speech of boys and girls of senior preschool age with general

underdevelopment of the third level, we were convinced that among the subjects prevail low rates of development of the lexical and grammatical side of speech. It is difficult for children to find synonyms for words, to retell the meaning of the text by ear and picture, to invent new words. Comparing the results of girls and boys, according to the methods we can confidently say that the level of speech development of older preschool children with general underdevelopment of the third level does not depend on gender.

3. We offered recommendations for the development of the lexical and grammatical side of speech of senior preschoolers with general underdevelopment of the third level in the senior preschool age, it is expedient to use the following methods of development of lexical and grammatical side of speech: games for speech development and fine motor skills, folklore, works of art, logarithmic, Montessori pedagogy and art therapy. Dialogue with adults should also always be present to stimulate the development of all aspects of speech.

References:

1. Lalaeva R., Serebryakova N. Correction of General speech underdevelopment in preschool children (formation of vocabulary and grammatical structure). SPb.: SOYUZ, 1999. 160 p.
2. Kondratenko I. The main directions of speech therapy work on the formation of emotional vocabulary in children with General speech underdevelopment of older preschool age. *Defectology*. 2003. 3. P. 56 – 69.
3. Erickson L., Thiessen E. Statistical learning of language: theory, validity, and predictions of a statistical learning account of language acquisition. *Developmental Review*. 2015. 37. P. 66 – 108.
4. Hayiou-Thomas M., Dale P., Plomin R. The etiology of variation in language skills changes with development: a

longitudinal twin study of language from 2 to 12 years. *Developmental Science*. 2012. 15(2). P. 233 – 249.

5. Dixon J. A., Marchman V. A. Grammar and the lexicon: developmental ordering in language acquisition. *Child Development*. 2007. 78(1). P. 190 – 212.

6. Hohle B. Bootstrapping mechanisms in first language acquisition. *Linguistics*. 2009. 47(2). P. 359 – 382.

7. Lohvansuu K., Hämäläinen J., Ervast L., Lyytinen H., Leppänen P. Longitudinal interactions between brain and cognitive measures on reading development from 6 months to 14 years. *Neuropsychologia*. 2018. 108. P. 6 – 12.

8. Marchman V., Bates E. Continuity in lexical and morphological development: a test of the critical mass hypothesis. *Journal of Child Language*. 1994. 21(2). P. 339 – 366.

9. Moyle M., Weismer S., Evans J., Lindstrom M. Longitudinal relationships between lexical and grammatical development in typical and late-talking children. *Journal of Speech: Language and Hearing Research*. 2007. 50(2). P. 508 – 528.

10. Zambrana I., Pons F., Eadie P., Ystrom E. Trajectories of language delay from age 3 to 5: persistence, recovery and late onset. *International Journal of Language & Communication Disorders*. 2014. 49(3). P. 304 – 316.

§ 10.5 STRATEGIC COMMUNICATIONS IN PUBLIC GOVERNANCE: BASIC PRINCIPLES AND CONCEPTUAL APPROACHES (Storozhenko L.G. State University of Telecommunications, Petkun S.M. State University of Telecommunications)

Introduction. The term «strategic communications» has relatively recently become actively used in the scientific and practical sphere of public activity. At the beginning of the XXI century. this concept was used mainly in military, political and scientific circles in Western Europe and the United States. Today, however, the definition of «strategic communications» is an integral part of the field of social communications; the term is actively used in regulations and research studies of domestic and foreign researchers. However, currently there is no single approach to understanding this concept as a system complex with a clear structure, characteristics, objectives, principles, scope and more.

Given the need to develop a unified communication strategy that would combine the full range of communication methods and tools aimed at promoting state interests, studying the system of strategic communications as part of political and social discourse is particularly important and promising.

In addition, the dynamic development of communication in society, its active integration into all spheres of life, the emergence of new channels of communication require rethinking and developing modern principles of strategic communication as fundamental ideas and rules that form the basis of information relations and behavior of participants in the communication process.

Among domestic researchers of problems of strategic communications it is necessary to note works of D. Dubov [2], V. Lipkan [3], A. Melnik, O. Obolensky, A. Vasina, L. Gordienko [4], G. Pocheptsov [5], S. Solovyov [6] and other

scholars who consider various aspects of strategic communications as a modern tool for achieving goals in social institutions. The study of foreign scholars, including: R. Brooks [8], D. Havra [1], D. Gage [10], E. Goldman, is devoted to the issues of origin, development, features of functioning and principles of strategic communications [11], K. Paul [13], M. Price [14], K. Tikhomirova [7], K. Hallahan [12] and others.

The purpose of the study to consider conceptual approaches to the definition of «strategic communications»; define and characterize the basic principles of strategic communications.

Presenting main material. Strategic communications – a term that by the beginning of the XXI century. used mostly in military, political and scientific circles in the United States and Western European countries. Therefore, the theoretical component of the development of concepts of strategic communications and their practical application by representatives of these countries deserve special attention and research.

In 2017, the world published a collection of articles «Strategic Communication: New Agendas in Communication» (Strategic Communications: A New Agenda in Communication), the authors of which outlined the latest trends in the development and operation of strategic communications. At present, the theoretical definition of strategic communications proposed by the compilers of the collection can be considered well-established: communications are characterized as strategic in terms of obtaining the expected result. This result can be an attitude to something, beliefs or knowledge; can mean modifying or creating something. The authors consider the development of the information society, scientific and technological progress and global social changes to be natural factors in the formation of concepts of strategic communications.

M. Price, Director of the Center for the Study of Global Communications at the University of Pennsylvania, in his work

«Free Expression, Globalism and New Strategic Communication» [14] to develop communication tools to achieve global goals scale attempts to equate the interpretation of strategic communications in the military-political and corporate spheres. The scientist emphasizes the dominance of two global trends in the modern world. On the one hand, the process of mass dissemination of digital technologies gives access to each subject of communication to the end user; on the other hand – the modernization of methods and tools to influence public opinion, strengthening the role of the state in shaping the information environment marks the sphere of communication activities, which can be nominated for strategic communications.

According to M. Price, the term «strategic communications» contains strategic forms and content of communication that serve to achieve a wide range of goals and are based on a specific understanding of the problem/situation. The researcher identifies the so-called «actors» of global scale (states, large corporations, international non-governmental organizations, etc.) as the main subjects of strategic communications [14, 19].

In addition, given the global key function of strategic communications – the formation and maintenance of state legitimacy, M. Price proposes to consider strategic communications as independent and effective efforts, initiated outside society and aimed at reaching consensus with him on vital issues [14]. M. Price characterizes strategic communications as a specific type of communication in which the process of implementing a communication strategy may differ «from the planned route», be dynamic and multivariate, with unpredictable results. For example, a clearly planned out-of-society communication strategy becomes an organic part of it, or, conversely, a communication campaign that should not affect the target audience, affects social values and changes them.

A slightly different conceptual approach to the

interpretation of social communications is observed in K. Hallahan and his colleagues in the article «Defining Strategic Communication» («Defining Strategic Communications»). Scholars consider the concept as purposeful communication carried out by an institution/organization in order to achieve its goals. In particular, researchers highlight aspects that contribute to the formation of the concept of strategic communications in the corporate sector, among which the main – the differentiation of target audiences and communication channels, due to the development of information society and the rapid spread of digital technologies. According to K. Hallahan, institutions/organizations over time have to understand that different types of corporate communications (intra-corporate communications, marketing, PR) have not only a common goal, but also strategies to achieve it – a synthesis of communication channels and forms of information [12, 4].

It should be noted that the synthesis of various aspects of communication makes it possible to maximize the achievement of strategic goals. After all, certain types of communication activities aimed at solving specific tasks of their sector (for example, marketers advertise and promote their products in the market to increase the number of buyers/consumers; PR-tasks – forming the image of corporate structure, establishing positive communication with target audience) important and necessary for the institution/organization, and at the same time, insufficient to achieve the strategic goal. Thus, the integration of different types of communication activities for the effective functioning of the corporate institution determines the «birth» of strategic communication, the essence of which is to influence the target audience in order to achieve the desired result.

Close to this understanding of the concept is Paul's interpretation, according to which strategic communications are characterized as coordinated actions, messages, images or other types of relations aimed at informing, influencing, convincing the

target audience [13, 17]. D. Gage considers strategic communications as a process of synchronization of actions, images and words, which aims to achieve the desired effect [10, 54].

A similar interpretation is observed in the report of scientists from the Royal Institute of International Affairs (Chatham House): strategic communications are considered as a system of interconnected coordinated actions carried out at the strategic, operational and tactical levels of government; a system aimed at achieving an understanding of the interests and needs of the target audience, which reveals effective methods and mechanisms for activating and supporting certain types of behavior on the part of this audience [9].

E. Goldman's opinion is interesting, noting that the basis of strategic communications is perception management, in which the coordination of information flows (ideas, actions, decisions), aimed at aligning the position of the target audience with public policy goals. The researcher notes that communications become strategic under certain conditions: adaptation of key messages to a wide target audience; continuous communication; focusing communication on the interests and needs of the addressees, not the addressees; one-way coordination of key messages, decisions and actions to achieve strategic goals [11]. The American researcher R. Brooks is convinced that in the concept of «strategic communications» the dominant role belongs to «strategy» and not «communication» [8].

The conceptual approach of the Russian scientist K. Tikhomirova differs from the previous scientific vision and is based on the study of the concept through the prism of terminology. Thus, the researcher considers the definition of «strategic communications» as a two-component phrase with a core component of «communication» and dependent – «strategic», which determines the type of communication. K. Tikhomirova interprets strategic communications as principles of communication process management. In addition,

according to the scientist, strategic communications involves the creation of the so-called communication strategy – a large-scale long-term program aimed at achieving the goal through the use of communication resources and space [7].

Another approach is suggested by Professor D. Havra. The scientist generally considers strategic communications as communications that ensure the development and implementation of the strategy of the social subject through special (communication) resources, tools, instruments, technologies [1]. The researcher analyzes the term «strategy» as a concept used in the field of military affairs and business, and is currently active in the field of foreign and domestic policy. According to the scientist, strategy should be understood as a way of organizing complex activities, a specially designed, based on long-term planning program of action to achieve the ultimate goal [1, 230]. At the same time, the main tasks of D. Havra's strategy determine the effective use of resources to achieve a key (strategic) goal. Yes, if the subject is a business structure, we should talk about business strategy; in the case of the armed forces of the state – the military strategy; if the role of the subject is performed by a separate state – it is a national or international level of strategy [1, 231]. Depending on the type of subject and the corresponding strategic level, we can talk about the areas and levels of strategic communication in general.

Therefore, the scope of strategic communications can include business, socio-cultural sector, foreign and domestic policy of any organization/institution or state, military affairs, international relations and more. The application of the so-called level criterion makes it possible to consider strategic communications at different levels of the socio-spatial hierarchy – from local to global. In general, strategic communications are communications that ensure the development and implementation of the strategy of the social subject through special (communication) resources, tools, instruments, technologies [1, 231].

According to the leading Ukrainian scientist in the field of social communications G. Pocheptsov, a feature of strategic communications is their implementation through the transformation of information space in other forms: social, economic, military, political, diplomatic, which proves their universality and adaptability to different strategic goals and areas [5, 28].

Most domestic scholars agree that strategic communications as a tool to achieve the goal are used in a wide range of social institutions – from local enterprises/organizations to government and international relations. That is why it is difficult to find a single universal definition of the concept [2, 10]. D. Dubov tries to determine the universal characteristics of strategic communications: information, influence and persuasion as factors of promotion of interests and goals; formation of clear goals within the strategic communication that affects the position of the target audience; coordination and deconflict as a prerequisite for avoiding conflicts between different parties as a result of information activities; communication in the form of action (behavior, actions, etc.) and eliminating the boundaries between verbal and nonverbal communication [2, 13].

Appealing to the opinion of V. Lipkan, we focus on the key task of strategic communications - ensuring the realization of national interests [3], which are implemented through public policy in the areas of functioning and development of media space, information society development, informatization and protection of information human rights. information security and e-government, etc.

The above functional tasks determine the principles of strategic communication, which means certain ideas, rules, patterns on which their organization and practical application are based [4, 37].

A rather successful attempt to systematize the principles of strategic communications belongs to the Ukrainian scientist S. Solovyov. In particular, the researcher identifies the following

key aspects: coordination of the use of information tools at all stages of policy implementation; consistency and coherence of actions of state and non-state entities; purposeful support of national goals; research of reactions and taking into account the needs of the target audience; maintaining feedback from the target audience [6].

As we can see, such a list is meaningful, but not exhaustive. We believe that a significant addition to this classification can be the basic principles of strategic communications, taking into account the adapted classical provisions of military strategy, highlighted by E. Goldman. Thus, according to the researcher, the principle of objectivity is determined by a clear formulation of political goals, understanding of the target audience, adaptation of key messages to the interests of this audience; the principle of mass is characterized by the use of all types of communication models, means and time intervals, the strengthening of words by actions to eliminate the boundaries of perception; the principle of suddenness involves the use of words that can disarm the actions and deeds of the enemy, but not harm him and attract those who doubt; with the help of the principle of proactivity there is a purposeful and proactive formation of the information environment, not limited to the reaction to the words and actions of the opponent; the principle of flexibility involves the perception and tracking of the environment, adaptability and adjustment of actions in accordance with changes in the context of communication, delegation of tasks and powers to lower levels of government to ensure speed of response; the principle of efficiency and use of force is characterized by the concentration of all resources on key goals; using the principle of unity of management is the definition/appointment of the body/head of management in order to coordinate and synchronize the main actions, the implementation of operational/non-operational management; the security principle

determines compliance with security requirements and communication with all participants in the communication infrastructure; the principle of simplicity involves the use of clear, unambiguous and consistent key messages and actions aimed at achieving a political goal [11].

We consider this list of principles of strategic communications to be basic, as the constant transformation of the information space requires the improvement and expansion of scientific and theoretical approaches, the application of new progressive practices. In addition, the dynamic development of communication in society, its active integration into all spheres of life, changing communication channels require rethinking and developing modern principles of strategic communication, which may include: the principle of reliability – information used in communication must be true, correctly interpreted, communication actions must be clearly coordinated and trust the target audience; the principle of dialogicity aims to ensure effective communication by involving the target audience in multilateral dialogue and consensus building; Continuity is considered to be an important aspect for the full functioning of strategic communications. influence tools that, if necessary, are synchronized with other functions to obtain the desired result; Due to the fact that strategic communications do not have informational, spatial, temporal and classroom limitations, we can talk about the separation of the principle of scale as an integral part of the strategic communication process; the principle of correlation – another aspect that undoubtedly significantly affects the functioning of strategic communications and due to personal experience, mentality, spiritual and cultural values, political beliefs of the target audience, because it is the audience correlates received and processed information with the outside world through the prism of the world; Finally, we can highlight the principle of synchronicity, according to which strategic communications is given a leading role in an important

component of strategic management and implementation of national strategy as a whole.

Conclusions. Having considered the main approaches to understanding the concept, we can identify the following main conceptual characteristics of strategic communications: the formation of the information environment; information support and provision of information to society; interpretation of actions as information; influence on the target audience, build trust and support feedback; ability to take into account the needs of the audience and explore reactions to various events and messages; establishing activities and coordinating communication between the subjects of state and corporate institutions in order to strengthen the strategic effect; identification and achievement of state interests at the national and international levels; formation of a stable political image of the state; effective interaction between politicians in order to achieve common (cultural, social, economic, political, etc.) goals; establishing structural cooperation in the field of strategic communications through the introduction of effective communication mechanisms, etc.

These conceptual characteristics determine the observance of a number of principles (ideas, rules, patterns) of strategic communications, previously defined and supplemented by the authors: the principle of reliability, dialogicity, continuity, focus on results, scale, correlation, synchronicity.

References:

1. Гавра Д. Категория стратегической коммуникации: современное понимание и базовые характеристики. Современные технологии бизнес-коммуникаций и стратегического PR. 2015. № 4. С. 229-233.
2. Дубов Д. Стратегічні комунікації: проблеми концептуалізації та практичної реалізації. Стратегічні пріоритети. 2016. № 4 (41). С. 9-24.

3. Ліпкан В. Завдання національної системи стратегічних комунікацій. URL: http://censor.net.ua/blogs/3697/zavdannya_natsonalno_sistemi_strategchnih_komunkatsyi (accessed: 05.04.2021).

4. Мельник А.Ф., Оболенський О.Ю., Васіна А.Ю., Гордієнко Л.Ю. Державне управління: навч. посіб. Київ: Знання, 2004. 342 с.

5. Почепцов Г. Стратегічні комунікації: стратегічні комунікації в політиці, бізнесі та державному управлінні. Київ: Альтерпрес, 2008. 216 с.

6. Соловйов С.Г. Основні характеристики стратегічних комунікацій. Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління. 2016. Вип. 1. С. 165-170.

7. Тихомирова Е.И. Коммуникация и стратегические коммуникации. Петербургская школа PR: от теории к практике. СПб.: СПбГУ. 2015, С. 44-50.

8. Brooks R. Confessions of a Strategic Communicator. Tales from Inside the Pentagon's Message Machine. Foreign Policy. December 6, 2012. URL: <http://foreignpolicy.com/2012/12/06/confessions-of-a-strategic-communicator> (accessed: 05.04.2021).

9. Strategic Communications and National Strategy : A Chatham House Report. Paul Cornish, Julian Lindley French and Claire Yorke. London: [s. n.], 2011. 42 p.

10. Gage D. The continuing evolution of Strategic Communication within NATO. The Three Swords Magazine. 2014. 27. P. 53-55.

11. Goldman E. Strategic Communication: A Tool for Asymmetric Warfare. Small Wars Journal. 2007. October 6, URL: <http://smallwarsjournal.com/blog/strategic-communication-a-tool-for-asymmetric-warfare> (accessed: 05.04.2021).

12. Hallahan K., Holtzhausen D., Van Ruler B., Vercic D., Siramsh K. Defining Strategic Communication. International Journal of Strategic Communication. 2007. No 1.

13. Paul Chr. Strategic Communication: Origins, Concepts, and Current Debates. Santa Barbara, CA: ABC-CLIO, 2011.

14. Price M.E. Free Expression, Globalism and New Strategic Communication. New York: Cambridge University Press, 2015.

15. Strategic Communication: New Agendas in Communication. Ed. by A. Dudo, L. Kahlor. New York; London: Taylor & Francis, 2017.

§ 10.6 ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ
ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ОСОБИСТІСНО-
ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ У
ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ (Заболоцька С.І. Дрогобицький
державний педагогічний університет імені Івана Франка,
Заміщак М.І. Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка)

Вступ. Перед сучасною освітою стоїть важливе завдання становлення самостійної та самодостатньої особистості, здатної до постійного професійного навчання, самонавчання, розвитку, саморозвитку, виховання, самовиховання, адже професія вчителя передбачає підвищені вимоги до особистісних, так і до професійних якостей. Проте в сучасному освітньому просторі відчувається дефіцит психологічного ресурсу особистості педагога. Тому навчання у закладі вищої освіти має сприяти становленню майбутнього педагога, формуванню його особистісних здатностей, якостей, педагогічних здібностей та професійних компетентностей. Професійне становлення особистості майбутнього педагога – складний, багатограний та тривалий процес.

Виклад основного матеріалу. Проблема особистісного та професійного розвитку привертала увагу багатьох науковців і набуває широкого опрацювання в роботах О. Леонтьєва, С. Рубінштейна, А. Маслоу, К. Роджерса, Г. Цукерман, Т. Тихонові, Л. Зязюн, М. Савчина та ін. Особливого значення ця проблема набуває в контексті педагогічної діяльності та підготовки до неї. Аналіз досліджень К. Абульханової-Славської, М. Боритко, В. Маралова, Б. Фішман та ін. уможливує виділити низку істотних характеристик саморозвитку педагога, зокрема, це внутрішній процес самозміни особистості під впливом внутрішніх суперечностей; реагування людини на вплив

соціального середовища; свідомі якісна зміна самого себе (ідентичності) і власної діяльності; особливий вид діяльності, цілеспрямованої на підвищення ефективності процесів «самості», необхідних для успішного виконання діяльності [7, С.9-18.].

Суперечність сучасної практики підготовки майбутніх педагогів лежать у площині між індивідуальним творчим процесом професійного становлення майбутнього педагога і масово-репродуктивним характером його підготовки. Цю суперечність можна зняти, якщо до процесу освіти ввести нетрадиційні форми професійно-практичної підготовки, що дають змогу студентам самостійно розробляти індивідуальну технологію своєї педагогічної діяльності, можливість моделювати її, тобто складати індивідуалізовано зорієнтовану програму особистісно-професійного розвитку та підготовки до професійної діяльності[4].

Сутність освітнього процесу, спрямованого на особистісно-професійний розвиток та саморозвиток майбутнього педагога, може бути розкрита з допомогою його моделювання і програмування. При цьому під моделлю ми розуміємо систему елементів, що відтворює окремі сфери, зв'язки, функції предмета дослідження. Розробка моделі особистісно-професійного розвитку майбутнього педагога передбачає з'ясування питання про його зміст, структуру як систему взаємопов'язаних складових. Сучасний етап розвитку суспільства висуває принципово нові вимоги до діяльності майбутніх педагогів, а відповідно, і до змісту роботи закладів вищої освіти, які здійснюють їх підготовку.

Психологічний супровід особистісно-професійного розвитку може бути реалізовано через такі види діяльності викладача психології при вивченні курсу «Психологія»:

- 1) навчальну (навчання способів ефективного спілкування та поведінки в процесі особистісного розвитку);
- 2) здоров'язбережувальну (комплекс заходів, які сприяють

нормалізації самопочуття: зняття напруження, втоми; аналіз навантаження, можливостей людини при виконанні конкретної діяльності та ін.); 3) формувальну (діяльність, спрямована на формування у суб'єкта професійних компетентностей та особистісних здатностей, педагогічних здібностей, якостей, необхідних для розв'язання конкретних завдань; допомогу в організації мислення особистості майбутнього педагога, заохочення експериментування, розширення можливостей); 4) аналітичну (аналіз цілісного особистісно-професійного розвитку, існуючої системи взаємодії, результативності застосовуваних педагогічних технологій і ін.); 5) організуючу (організовує спеціальні види діяльності, взаємодії, спрямовані на досягнення мети особистісно-професійного становлення); 6) смислопороджувальну (організовує спеціальні ситуації в міжособистісній взаємодії, в педагогічній взаємодії, у спілкуванні, що сприяють появі у її учасників нового сенсу, цінностей); 7) стимулююче-мобілізує (використовує різні психологічні засоби, методи, що сприяють активізації майбутнього педагога в ході особистісно-професійного розвитку); 8) спрямовуюче-підтримувальну (підтримка особистісних та професійних умінь, допомогу в «розкритті» особистісних здатностей, якостей, здібностей особистості, її ресурсів і вміння застосовувати їх у майбутній педагогічній діяльності); 9) об'єднувальну діяльність, що забезпечує встановлення багатопланових зв'язків між суб'єктами освітнього процесу в організації навчальної, розвивальної, виховної та особистісної взаємодії у виконанні конкретних цілей.

Організація психологічного супроводу особистісно-професійного саморозвитку майбутнього педагога дасть можливість конкретизувати цілі, завдання і напрями особистісно-професійного розвитку майбутнього педагога, виявити умови і механізми педагогічного впливу на процес

формування необхідних для успішної майбутньої педагогічної діяльності, особистісно-професійних умінь, навичок та якостей, зокрема, 1) розвивати здатність любити оточуючих людей, життя і світ; 2) розвивати здатності володіти внутрішньою і зовнішньою свободою та відповідальністю; 3) розвивати вміння робити вибори на користь добра; 4) розвивати життєстійкість в складних, кризових, екстремальних, конфліктних ситуаціях та в ситуаціях життєвих випробувань; 5) вдосконалювати мислення, педагогічне мислення, пам'ять, сприймання, увагу; 6) навчитися наполегливо, цілеспрямовано, послідовно втілювати задуми у життя керувати своїми емоційними станами, надавати їм конструктивного характеру; 7) розвиток професійної мотивації (потреби реалізувати свій внутрішній потенціал в оволодінні педагогічною діяльністю; 8) потреби реалізувати свої життєві цінності відповідно до цілей педагогічної діяльності; 9) мотивів професійного самоствердження і самореалізації; 10) розвивати здатності до конструктивного та нестандартного педагогічного мислення, діяльності та поведінки; 11) навчитися долати стереотипи у розв'язанні життєвих та психолого-педагогічних завдань; 12) розвиток педагогічної готовності працювати з дітьми різного віку, враховуючи детермінанти, закономірності та механізми вікового розвитку; 13) розвиток педагогічної ідентичності (усвідомлення себе як майбутнього педагога); 14) розвиток перцептивних умінь: вміння розуміти партнерів по взаємодії, вміти проникати у внутрішній світ вихованця; 15) розвиток педагогічної мотивації (потреби реалізувати свій внутрішній потенціал в оволодінні педагогічною діяльністю; 16) потреби реалізувати свої життєві цінності відповідно до цілей педагогічної діяльності; 17) мотивів педагогічного самоствердження і самореалізації; 18) навчитися аналізувати проблемні психолого-педагогічні

ситуації; 19) навчитися організації педагогічного спілкування, встановленню психологічного контакту, корекції і управління освітнім процесом, налагодження зворотнього зв'язку; 20) навчитися попереджати, а у разі виникнення продуктивно розв'язувати конфлікти.

Людина, яка обирає цю професію, повинна насамперед усвідомити, що професія педагога потребує великої праці. Студент має позитивно ставитися до вибраного виду діяльності, збагачувати свої теоретичні знання та застосовувати їх на практиці. Вміти відбирати види діяльності, адекватні поставленим завданням і планувати систему спільних творчих справ. Студент, який прагне стати хорошим педагогом, має вміти проводити самоаналіз, а також пізнавати власні можливості, оскільки самоаналіз, своєю чергою, є прагненням до самовдосконалення та самоствердження. Така людина самокритично ставиться до себе та шукає способи для вдосконалення знань і шліфування своїх умінь і навичок, засоби для набуття професіоналізму. Також важливим критерієм становлення майбутнього педагога є психологічні знання, адже кожен учитель — це, насамперед, психолог, він має вивчати та проникнути у внутрішній світ дітей, вміти визначити тип темпераменту та характер дитини, це дає можливість вчителю прогнозувати індивідуальний розвиток особистості: її якостей, почуттів, волі та поведінки у школі, колективі та за їх межами, можливих труднощів у засвоєнні знань, встановленні стосунків із ровесниками, а також прогнозувати хід освітнього процесу.

Мета психологічного супроводу може бути досягнута на підставі виконання таких завдань: формування особистісних умінь, стійкої спрямованості на здоровий спосіб життя, повноцінно-здорової, цілісної, не розколотої особистості, моральної самосвідомості, індивідуального стилю діяльності, особистісних здатностей [5, С. 22-27].

У межах психологічного супроводу слід застосувати такі форми роботи: психологічна діагностика; психологічний тренінг; психологічна корекція; індивідуальне консультування.

Ю.Суховершина[9] стверджує, що особистість студента слід розглядати як суб'єкта особистісно-професійного розвитку. Відповідно до цього підходу, авторкою пропонується така послідовність етапів становлення і розвитку суб'єктності позиції студентів:

I етап (об'єктна, «нульова» стадія суб'єктного розвитку студента) – формування навичок самопізнання, розвиток рефлексивних і емпатійних здібностей, навчання прийомів володіння собою, розвиток здібності до професійної інтерпретації життєвих обставин, позитивного ухвалення полісуб'єктних взаємодій в освітньому середовищі; стимулювання всіх форм самостійності і активності в навчальному процесі, альтернативних способів розв'язання життєвих і професійних проблем.

II етап (об'єкт-суб'єктна стадія) – оволодіння основами суб'єктної життєтворчості. На цьому етапі створюється інформаційно-суб'єктний фон, актуалізується пізнавальна рефлексія, відбувається оволодіння цінностями і сенсами навчально-професійної діяльності, розвивається уміння створювати індивідуальні проекти життєвого шляху, фрагменти професійної діяльності, посилюється потреба в особистій і професійній самореалізації.

III етап (суб'єкт-об'єктна стадія) – формування готовності студентів до самостійної постановки і професійного розв'язання теоретико-прикладних завдань, проектної культури, що трансформує ставлення до власної життєдіяльності взагалі і до навчальної праці зокрема.

Особливе значення надається розвитку регулятивних механізмів діяльності, поведінки і спілкування, розширенню індивідуальних способів творчого самовираження в

освітньому процесі. Стимулюються пошук самобутнього почерку професійної діяльності, авторство в створенні власних моделей майбутньої діяльності.

IV етап (власне суб'єктна стадія) – практична реалізація індивідуальних програм особистісно-професійного саморозвитку; здійснення необхідної корекції, самоаналіз навчально-професійних і життєвих досягнень, «точок зростання»; актуалізація потреби самоудосконалення; посилення ролі професійно орієнтованих знань, підвищення їхнього статусного значення не тільки в особистісному, але і в суто професійному плані. На цьому етапі активно доформовується і розгортається суб'єктна позиція фахівця як система його поглядів і установок відносно власного життєвого і професійного шляху [9, С.29-31].

Предметом психологічного супроводу становлення майбутнього педагога виступає суб'єкт-суб'єктна взаємодія, спрямована на розв'язування суб'єктом розвитку актуальних проблем професійного, особистісного та соціального становлення. Основний зміст психологічного супроводу розглядає організацію педагогічної взаємодії, яка спрямована на засвоєння супроводжуваними нових моделей поведінки, спілкування, діяльності та становлення майбутнього педагога – фасилітатора.

Узагальнимо отримані результати у вигляді рисунка.

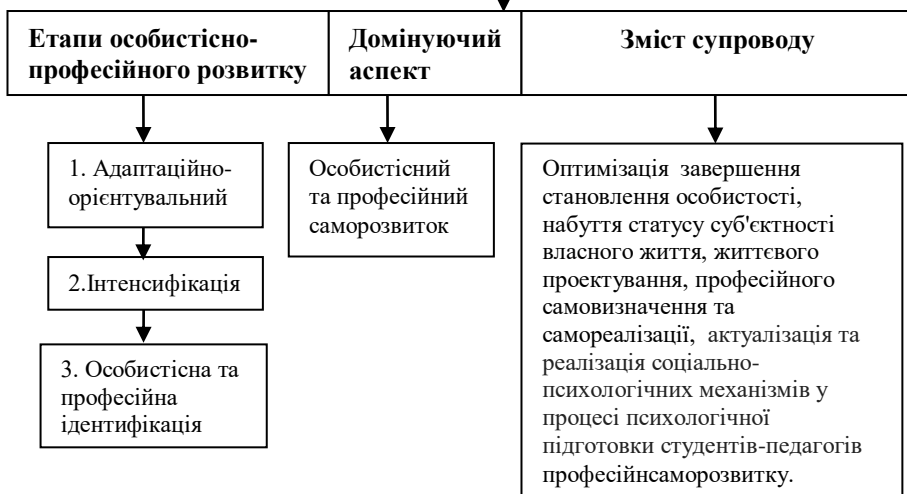

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА У ЗВО

цілісна система психологічного супроводу, спрямована на забезпечення соціально-психологічних умов для успішного особистісно-професійного розвитку, підготовки до майбутньої професії, педагогічної діяльності, педагогічних пілкування та взаємодії, комунікації, особистісного зростання на підставі саморозвитку та самореалізації як особистості, суб'єкта власної особистісно-професійної діяльності

Суб'єкт: особистість студента; процес особистісно-професійного розвитку	Суб'єкт: викладач	Мета: створення максимально сприятливих умов для особистісно-професійного розвитку та саморозвитку, навчання та самонавчання, виховання та самовиховання	Напрями: моніторинг динаміки особливостей особистісно-професійного розвитку; психологічна освіта; профілактика корекції особистісних девіацій	Методи: психологічна діагностика; психологічний тренінг; психологічна корекція; індивідуальне консультування
--	-----------------------------	---	---	--

Рис. Організаційно-змістовні особливості психологічного супроводу особистісно-професійного розвитку майбутнього педагога

Основними принципами реалізації психологічного супроводу є: 1) психологічний супровід повинен орієнтуватися на духовно-моральні цінності суспільства та вимоги суспільства, що реформується, до сучасного майбутнього педагога; 2) психологічний супровід охоплює всіх суб'єктів освітнього процесу; 3) психологічний супровід охоплює весь період навчання у закладі вищої освіти; 4) безперервність психологічного супроводу (системність, послідовність, комплексність та гнучкість); 5) здійснювати індивідуальний підхід; 6) відповідальність суб'єкта за прийняття рішення (супроводжуючий показує можливі варіанти вибору та обговорює можливі наслідки вибору); 7) принцип реалістичності сприяє осмисленню ситуації, в якій є людина, сприяє в подоланні моменту глухого кута, створює умови для смислової переробки проблеми і допомагає людині відкрити внутрішні ресурси для того, щоб стати автором свого життя; 8) принцип системності є визначальним на організаційному рівні, в якому задіяні всі форми, всі напрями практичної діяльності в чіткій, логічній та концептуально виправданій послідовності [3, С.72-73].

Психолого-педагогічне керівництво процесом формування педагогічної компетентності майбутніх педагогів відкриває нові можливості для оптимізації освітнього процесу, модернізації технології отримання нових знань і становлення педагогічної творчості майбутнього педагога у сфері навчання та самонавчання. Власне цього необхідно досягнути, створюючи і забезпечуючи умови для повноцінного інтелектуального, соціального та морального розвитку педагога, з високою професійною компетентністю, розвиненими творчими, дослідницькими здібностями, високим рівнем інтелігентності, духовно-морального потенціалу, конкурентоздатності, ерудованості, здібностей до безперервної освіти.

Психологічний супровід професійної діяльності майбутніх педагогів повинен охоплювати, з одного боку, запас професійних знань, умінь і навичок; з іншого – особистісні здатності, переконання, здібності, інтереси, професійну пам'ять, мислення, увагу, високу працездатність, емоційність, моральний та культурний потенціал особистості, що забезпечать успішне виконання професійних функцій, дій та обов'язків.

Пропонуємо використати методичні рекомендації у психологічному супроводі особистісно-професійного розвитку майбутніх педагогів, які підвищать результативність та ефективність освітнього процесу закладу вищої освіти педагогічного спрямування, зокрема, 1) створення власної психолого-педагогічної бібліотеки і відеотеки з проблеми особистісного становлення педагогів; 2) ознайомлення з практичним досвідом особистісно-професійного становлення видатних педагогів, читання їхніх біографій, ґрунтовний аналіз їхньої практичної діяльності; 3) зустрічі з видатними педагогами міста, області, країни для ознайомлення з практичним досвідом їх особистісного становлення; 4) ведення майбутніми педагогами студентської газети, де розкриваються проблеми розвитку професійно значущих характеристик особистісної та професійної зрілості майбутніх педагогів; 5) відвідування тренінгів, майстер-класів особистісно-професійного зростання, комунікативності, спілкування, креативності, здорової взаємодії; 6) відвідування психологічних майстерень, гуртків особистісно-професійного становлення; 7) обговорення змісту власних щоденників і програм особистісно-професійного становлення на спеціально відведених практикумах, круглих столах, міні-диспутах; 8) створення плакату-образу «Моє особистісно-професійне становлення», постійне його доповнення; 9) підбір і узгодження з викладачем відповідних психологічних методик для

діагностики особистісного розвитку; 10) створення майбутніми педагогами власної програми особистісно-професійного розвитку; 11) систематичне ведення щоденників особистісно-професійного розвитку; 12) систематичне ведення майбутніми педагогами програми власних особистісних змін.

Висновки. Отже, організація психологічного супроводу особистісно-професійного розвитку майбутнього педагога у закладі вищої освіти повинна бути заснована на взаємодії викладача та студента і бути динамічною, оскільки її треба розглядати не тільки як зразок, але і як дієвий механізм, що буде забезпечувати ефективне особистісне та професійне зростання майбутніх педагогів на всіх етапах навчання. Ефективність реалізації психологічного супроводу особистісно-професійного розвитку майбутніх педагогів визначається позитивною динамікою особистісного та професійного розвитку на окремих етапах.

Список використаних джерел:

1. Бабак К.В. Суб'єктний вимір професійного розвитку особистості. Освіта регіону – політологія, психологія, комунікації: Український наук. ж-л. К. : Ун-т «Україна», 2010. – С. 102–106.
2. Боришевський М.Й. Психологічні механізми розвитку особистості вимірах. Педагогіка і психологія. – 1996. – № 3. – С. 26–33.
3. Демидова Т.П. Психологическое сопровождение профессионально-личностного становления обучающихся в средник профессиональных учебных заведениях: дис. . канд. психол. наук : 19.00.07. 2005. – 171 с.
4. Заболоцька С.І. Актуальність програми та методів психолого-педагогічного супроводу особистісного розвитку майбутнього педагога при вивченні курсу педагогічна

психологія /Матеріали звітної наукової конференції викладачів кафедри психології та студентів Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / ред. колегія М. Савчин, С. Заболоцька. – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2015. – Випуск IX. С. 41–45.

5. Заміщак М.І. Психологічні засади психологічного супроводу особистісного розвитку майбутнього педагога. Науковий вісник Херсонського державного університету: збірник наукових праць. Серія Психологічні науки. Випуск 5. – 2017. – Том 2. – С. 22–27.

6. Іванцев Л.І. Становлення майбутнього вчителя як суб'єкта життєтворчості: монографія. Івано-Франківськ : Тіповіт, 2007. – 208 с.

7. Савчин М.В. Теоретико-методологічні засади створення та реалізації програми особистісно-професійного розвитку майбутнього педагога. Особистісно-професійний розвиток майбутнього педагога: монографія / за ред. проф. М.В.Савчина. – Дрогобич: Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І.Франка, 2014. – С. 9–18.

8. Савчин М.В. Здатності особистості: монографія. К.: ВЦ «Академія», 2016. – 288с. – (Серія «Монограф»).

9. Суховершина Ю.В. Психологическое сопровождение личностно-профессионального развития студента службой практической психологии вуза: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Курск, 2006. – 155 с. – С. 29–31.

§ 10.7 ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ПОЗААУДИТОРНІЙ РОБОТІ (Мартинюк В.В. Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини)

Вступ. Проаналізовано та виокремлено педагогічні умови процесі формування національної ідентичності студентської молоді у педагогічних закладах вищої освіти у позааудиторній роботі. Розкрито сутність педагогічних умов на формування національної ідентичності студентської молоді. Визначено такі основні педагогічні умови формування національної ідентичності студентської молоді: наповнення національно-патріотичним змістом освітнього процесу педагогічного ЗВО; забезпечення взаємозв'язку ЗВО і сім'ї щодо здійснення формування національної ідентичності студентської молоді в поза аудиторній діяльності; забезпечення національно-ідентичної спрямованості поза аудиторної виховної роботи зі студентами.

Метою діяльності сучасних педагогічних закладів вищої освіти є підготовка висококваліфікованих, конкурентоспроможних педагогів, в основі яких лежить формування національно-спрямованої та соціально активної особистості. В усіх сферах вищої педагогічної освіти здійснюється пошук способів підвищення ефективності формування національної ідентичності студентської молоді в педагогічних ЗВО у позааудиторній роботі.

Виклад основного матеріалу. В останні роки з'явилася низка дисертацій, у яких науковці досліджували національну свідомість, самосвідомість, ідентичність та виховання молодого покоління. А саме: «Теоретико-методологічні засади формування національної самосвідомості учнівської та студентської молоді» (В. Борисов) [2]; «Педагогічні умови

формування національної самосвідомості студентів вищих педагогічних навчальних закладів» (А. Фрідріх) [14]; «Виховання патріотизму учнівської молоді в умовах військового ліцею» (С. Мотика) [11]; «Формування патріотизму студентів аграрних вищих навчальних закладів у позааудиторній діяльності» (О. Колодій) [7]; «Патріотичне виховання студентів в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету» (О. Жаровська) [3]; «Організація позааудиторної роботи у вищій школі як умова підвищення ефективності навчально-виховного процесу» (І. Ляшенко) [9] та ін.

І хоча, проведені дослідження певним чином торкалися проблеми формування національної ідентичності студентської молоді в освітніх закладах, однак в них не розглядалися педагогічні умови формування національної ідентичності студентської молоді в позааудиторній роботі.

Представники різних верств українського суспільства та науковці все частіше обговорюють проблеми формування національної ідентичності студентської молоді як найбільш важливу для подальшого розвитку української держави. Дійсно у сфері національного виховання накопичилося чимало проблем, які носять вже системний характер:

- недостатній рівень виховання правової культури, поваги до Конституції України, Законів України, державної символіки – Герба, Прапора, Гімну України та історичних святинь [3];

- формування мовної культури, оволодіння та вживання української мови як духовного коду нації є національною проблемою [11];

- формування духовних цінностей українського патріота: почуття патріотизму, національної свідомості, любові до українського народу, його історії, Української Держави, рідної землі, родини, гордості за минуле і сучасне на прикладах героїчної історії українського народу та кращих зразків культурної спадщини має низький рівень [7];

– низький рівень у свідомості сучасної молоді об'єктивної оцінки ролі українського війська в українській історії, спадкоємності розвитку Збройних Сил у відстоюванні ідеалів свободи та державності України і її громадян від княжої доби, Гетьманського козацького війська, військ Української народної республіки, Січових стрільців, Української повстанської армії до часів незалежності [14];

– недостатнє сприяння діяльності установ, навчальних закладів, організацій, клубів та осередків громадської активності, спрямованих на патріотичне виховання молоді [2].

Зокрема це пов'язано зі складністю та суперечністю соціально-економічних, політичних і духовних змін в Україні, глибоким соціальним розшаруванням українського суспільства, девальвацією духовних цінностей особливо в молодіжному середовищі, відсутністю єдиного науково-методологічного підходу в теорії й практиці державно-патріотичного та духовно-етичного виховання.

На сучасному етапі відродження й становлення України як суверенної держави виникла потреба створення принципово нової системи формування національної ідентичності студентської молоді. Саме тому виникла потреба у визначенні й реалізації таких педагогічних умов, які б якнайкраще формували національну ідентичність студентської молоді в педагогічних закладах вищої освіти в позааудиторній роботі [1, с. 5].

О. Колодій, під педагогічними умовами розуміє структурну оболонку педагогічних моделей і технологій, завдяки яким реалізуються компоненти технології. Педагогічні умови віддзеркалюють структуру сформованості формування національної ідентичності в здобувачів вищої освіти в умовах освітньо-виховного середовища педагогічного університету і вміщують передбачені технологією формування національної

ідентичності компоненти моделі або технології [7, с. 113].

Аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що дослідники термін «педагогічна умова» розуміють, як деяку обставину, що сприяє формуванню та розвитку педагогічних систем, явищ, процесів, якостей особистості [2; 3; 7].

О. Жаровська та ін. під педагогічними умовами розуміє чинники, що впливають на процес досягнення мети, при цьому поділяють їх на [3, с. 17].

а) *зовнішні*: позитивні відносини викладача і студента; об'єктивність оцінки навчального процесу; місце навчання, приміщення, клімат тощо;

б) *внутрішні* (індивідуальні): індивідуальні властивості студентської молоді (стан здоров'я, властивості характеру, досвід, уміння, навички, мотивація тощо).

В. Борисов педагогічні умови визначає як сукупність об'єктивних можливостей змісту, методів, організаційних форм і матеріальних можливостей здійснення педагогічного процесу, що забезпечує успішне досягнення поставленої мети [2, с. 35].

Отже, дослідники [2; 3; 7] визначають педагогічні умови як сукупність об'єктивних можливостей, що забезпечують успішне вирішення поставлених завдань або як функціональну залежність суттєвих компонентів педагогічного явища від комплексу об'єктів (речей, їх станів, процесів, взаємодій) у різних проявах.

Загальною рисою для усіх визначень цього поняття є направленість умов на вдосконалення взаємодії учасників педагогічного процесу при вирішенні конкретних дидактичних завдань. Таким чином, ми педагогічні умови визначаємо як сукупність чинників, які забезпечують організацію, регулювання, взаємодію об'єктів і явищ педагогічного процесу для досягнення поставленої мети.

Під педагогічними умовами формування національної ідентичності студентської молоді в педагогічних закладах

вищої освіти в позааудиторній діяльності ми будемо розуміти таку сукупність факторів, які будуть ефективно впливати на формування та розвиток усіх компонентів патріотизму у студентської молоді як складової формування національної ідентичності.

Одним із важливих аспектів дослідження формування національної ідентичності здобувачів вищої освіти є врахування реалізації педагогічних умов. Характерною ознакою педагогічних умов є те, що вони акумулюють цілемотивовану, ціннісноорієнтаційну, самоактуалізаційну спрямованість формування особистості. Специфіка педагогічних умов полягає і в тому, що вони самі по собі, без діяльності людського індивіда, не можуть стати визначально продуктивними для виховання особистості. Умови лише створюють можливості суб'єкту, зумовлюючи розвиток творчого начала особистості [4, с. 218].

Завдяки наявності відповідних педагогічних умов значущі духовно-моральні властивості особистості переходять з можливості у дійсність, сприяють формуванню готовності до діяльності у новій соціокультурній ситуації. Гуманістичні цінності формуються у процесі спільної діяльності педагогів та здобувачів вищої освіти, що є двобічним процесом. Останній передбачає, з одного боку, організаційно-педагогічний вплив педагогів у навчально-виховному процесі, з іншого – творчу самостійну діяльність студентської молоді, спрямовану на саморозвиток та самовдосконалення гуманної особистості, самоактуалізацію її творчих здібностей та нахилів [14, с. 11].

Теоретичний аналіз педагогічної літератури з досліджуваної проблеми дозволив виділити педагогічні умови, які забезпечують ефективність процесу формування національної ідентичності студентської молоді в педагогічних закладах вищої освіти у позааудиторній роботі.

Розглянемо більш детально виокремлені нами

педагогічні умови.

Педагогічна умова 1. Наповнення національно-патріотичним змістом освітнього процесу педагогічного ЗВО. Національна ідентичність має бути основою усієї навчально-виховної роботи, оскільки ЗВО має виховувати особистість, яка б мала почуття гордості за свою державу, сумлінно виконувала свої обов'язки, усвідомлювала соціальні проблеми Батьківщини й українського народу [12, с. 87].

Вибір першої педагогічної умови зумовлений тим, що формування національної ідентичності студентської молоді здійснюється, перш за все, у процесі навчально-пізнавальної діяльності як провідної у професійній підготовці майбутнього педагога шляхом внесення національно-ціннісних складових у позааудиторній роботі [11, с. 109].

Перед педагогічними закладами вищої освіти постало завдання – формування національної ідентичності здобувачів вищої осшудентської молодівіти, які готові самовіддано захищати і розбудовувати правову і соціальну державу. При цьому вони мають людську гідність, національну самосвідомість, гуманістичну мораль, знають свої права і свободи і вміють цивілізованим шляхом відстояти їх, сприяючи громадянському миру і злагоді в суспільстві та дотримуючись законів [8, с. 121].

Отже, у сучасному вихованні відбувається перехід від регулюючих функцій спеціальних педагогічних умов і вимог, системи виховних заходів і стихійного впровадження інноваційних форм діяльності до організації особистого соціального досвіду у процесі створення виховних ситуацій. Такі ситуації потребують від студентської молоді здійснення відповідальної соціальної дії, формування особистого соціального досвіду.

Педагогічна умова 2. Забезпечення взаємозв'язку ЗВО й сім'ї щодо здійснення формування національної ідентичності в здобувачів вищої освіти. Варто пам'ятати,

що саме в родині закладаються підвалини почуття національної належності та ідентичності [9, с. 1].

Ефективність формування національної ідентичності студентської молоді в педагогічному середовищі значною мірою залежить від спрямування виховного процесу, від вибору педагогічних умов, які об'єднують зусилля заклади вищої освіти та сім'ї. Пріоритетна роль у патріотичному вихованні належить тим педагогічним умовам, які базуються на демократичній взаємодії, направлені на самостійне відшукування істини і сприяють формуванню самокритичності, творчості та ініціативи [6, с. 1].

Завдання педагогічних закладів вищої освіти полягає в залученні батьків студентів до активної участі у навчально-виховному процесі, організації та проведенні поза аудиторної діяльності. Батьки мають стати не тільки гостями на заходах, не тільки спостерігачами за здобутками їх дітей, вони мають безпосередньо впливати на формування молодого покоління своїм досвідом та своїм прикладом [5, с. 1].

О. Жаровська переконана у тому, що формування національної ідентичності студентської молоді в ЗВО і сім'ї – це нероздільний процес з єдиною метою, який зорієнтований не лише на спільні зусилля навчального закладу і сім'ї у вихованні студентів, а й на їх виховну співпрацю у цьому процесі. Його здійснення передбачає єдино спрямовану взаємодію у взаємозалежній діяльності у системі стосунків батьків і педагогів. Стосунки співпраці передбачають рівність сторін, взаємну доброзичливість і повагу [3, с. 19].

В. Сухомлинський стверджував: «У сім'ї шліфуються найтонші грані людини-громадянина, людини-трудівника, людини-культурної особистості. Із сім'ї починається суспільне виховання. У сім'ї, образно кажучи, закладається коріння, з якого виростають потім і гілки, і квіти, і плоди. Сім'я – це джерело, водами, якого живиться повноводна

річка нашої держави. На моральному здоров'ї сім'ї будується педагогічна мудрість школи» [13, с. 184].

Отож, успішне формування національної ідентичності студентської молоді у позааудиторній роботі значною мірою залежить від дружньо і погодженої виховної роботи педагогічних закладів вищої освіти і сім'ї.

Педагогічна умова 3. Забезпечення національно-ідентичної спрямованості позааудиторної виховної роботи зі студентською молоддю. Позааудиторна виховна робота зі студентами передбачає використання широкого спектру форм роботи (бесіди, вікторини, свята, зустрічі, круглі столи, добродійні акції, волонтерська діяльність тощо), через які педагог впливає на рівень формування національної ідентичності студентської молоді [10, с. 312].

Висновки. Отже, нами розглянуто та обґрунтовано такі педагогічні умови: наповнення національно-патріотичним змістом освітнього процесу педагогічного ЗВО; забезпечення взаємозв'язку ЗВО і сім'ї щодо здійснення формування національної ідентичності студентської молоді в поза аудиторній діяльності; забезпечення національно-ідентичної спрямованості поза аудиторної виховної роботи зі студентами.

На нашу думку, у результаті впровадження вище означених педагогічних умов очікується: утвердження патріотизму та національної ідентичності студентської молоді, поглиблення процесу формування основ гуманістичного світогляду; пріоритетності високих моральних, культурних, національних та загальнолюдських цінностей, що сприятиме зміцненню духовної, моральної єдності суспільства; формування у студентської молоді характерних рис патріота: активна підтримка і розвиток Української державності, дотримання Конституції України, дбайливе ставлення до національних багатств, рідної природи, готовність до захисту Батьківщини, пошана до

історичної пам'яті, любові до рідної культури, мови, національних свят і традицій, збереження та зміцнення власного здоров'я; підвищення зацікавленості молоді щодо державної служби та служби у Збройних силах України, її готовності до захисту України, збереження та шанування національної пам'яті; збереження стабільності в суспільстві, соціальному та економічному розвитку країни, зміцнення її обороноздатності та безпеки; створення ефективної виховної системи національно-патріотичного виховання молоді; консолідація зусиль суспільних інституцій у справі виховання підростаючого покоління.

Список використаних джерел:

1. Андрущенко В. Модернізація педагогічної освіти України в контексті Болонського процесу // Вища освіта України, № 1. 2004. С. 5–13.
2. Борисов В. Теоретико-методологічні засади формування національної самосвідомості учнівської та студентської молоді : автореф. дис. докт. пед. наук: Спец. 13.00.07 – теорія і методика виховання / В. В. Борисов; Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В.Гнатюка. Тернопіль, 2006. – 40 с.
3. Жаровська О. Патріотичне виховання студентів в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук : 13.00.07 - теорія і методика виховання / Жаровська Олена Петрівна; Вінницький держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. Вінниця, 2015. – 20 с.
4. Журавський В. Вища освіта як фактор державотворення і культури в Україні. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – 416 с.
5. Закон України «Про вищу освіту» // Відомості Верховної Ради (ВВР). 2014. № 37–38. Ст. 2004. Режим доступу: (дата звернення: 06.09.2021).

6. Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. Режим доступу: <http://ispp.org.ua/> (дата звернення: 06.11.2021).

7. Колодій О. Формування патріотизму студентів аграрних вищих навчальних закладів у позааудиторній діяльності: автореф. дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Колодій Олена Сергіївна ; Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. Умань, 2016. – 20 с.

8. Лонгвиновська Т. Вплив освітньо-виховного середовища вищого навчального закладу на виховання соціальної спрямованості молоді / Т. Лонгвиновська// Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. 2014. Вип. 131. – С. 121-124.

9. Ляшенко І. Організація позааудиторної роботи у вищій школі як умова підвищення ефективності навчально-виховного процесу [електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/page_id=2196 (дата звернення: 06.11.2021).

10. Михальченко М. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. К.: Відродження, 2004. – 488 с.

11. Мотика С. Виховання патріотизму учнівської молоді в умовах військового ліцею // *Військова освіта*. 2018, № 1. – С. 109-116.

12. Пелагеша Н. Україна у смислових війнах постмодерну : трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації / Н. Пелагеша. К.: НІСД, 2008. – 288 с.

13. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка / В. О. Сухомлинський. К.: Радянська школа, 1978. – 263 с.

14. Фрідріх А. Педагогічні умови формування національної самосвідомості студентів вищих педагогічних навчальних закладів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2006. – 21с.

§ 10.8 ФЕНОМЕН СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ В СУЧАСНОМУ ОСМИСЛЕННІ (Сіваченко І.Г. Комунальний вищий навчальний заклад «Харківська академія неперервної освіти»)

Вступ. Реформування системи освіти України на засадах педагогіки партнерства актуалізує проблему осмислення феномену сімейного виховання та його ролі в становленні особистості молодшої людини в умовах ХХІ століття.

Теоретичне осмислення феномену сім'ї в особистісному й соціальному вимірах здійснюють філософія, соціологія, економіка, педагогіка, психологія та інші гуманітарні науки. Вагомий внесок у розробку теорії сімейного виховання зробили П. Лесгафт [11], А. Макаренко [13], А. Острогорський [14], Г. Селевко [15], В. Сухомлинський [16-17] та інші вітчизняні й зарубіжні автори.

В Українському педагогічному словнику читаємо: «Сімейне виховання – одна з форм виховання дітей, що поєднує цілеспрямовані дії батьків з повсякденним впливом сімейного побуту. Головне завдання сімейного виховання – підготовка дітей до життя в існуючих соціальних умовах, набуття ними знань, умінь і навичок, необхідних для нормального формування особистості в умовах родини» [3, с. 306].

Г.Селевко визначає сім'ю як засновану на шлюбі малу групу, члени якої об'єднані спільним проживанням і веденням домашнього господарства, емоційним зв'язком та обов'язками стосовно одне одного [15].

В українському законодавстві, як і у більшості сучасних країн, закріплена відповідальність батьків за виховання й утримання дітей. Таким чином визнається вагомий вплив сім'ї на формування особистості дитини, її фізичного, психічного, соціального й духовного здоров'я. Адже саме в дитячі роки, що проходять у сім'ї, закладаються

особливості характеру людини, її звички, норми поведінки, ставлення до себе й інших людей, природи, праці, мистецтва, інші індивідуальні особливості та якості людини.

Виклад основного матеріалу. Процес формування й розвитку особистості починається з моменту народження дитини та її виховання в сім'ї, яка стає одночасно і середовищем існування, і першим вихователем дитини. Сім'я визначає те, якою стане людина в майбутньому, адже саме тут закладаються основи розвитку характеру дитини, формування її моральних і фізичних якостей, психічного й емоційного здоров'я. Сім'я виступає своєрідною моделлю суспільних відносин: у процесі спільної побутової, господарської, пізнавальної та дозвільної діяльності дитина оволодіває навичками комунікації, співпраці з іншими людьми, нормами і правилами співжиття, взаємодії зі світом. Відбувається процес первинної соціалізації дитини.

У соціальному вимірі особливе значення сім'ї пов'язане з її функцією відтворення населення й передачі духовного багатства, культурних традицій народу. Більшість дослідників розподіляють виховний вплив різних соціальних факторів на розвиток особистості в такому порядку: сім'я, школа, засоби масової інформації, інші колективи й організації, товариші, друзі, література й мистецтво.

Практичний досвід доводить існування прямого зв'язку сім'ї та особистих якостей дитини, її адаптації у соціумі, первинним колективом якого є учнівський клас. На поведінку й навчальну діяльність дітей значною мірою впливають ставлення батьків до праці, школи, єдність вимог у сім'ї, характер стосунків батьків і дітей, гармонійність сімейного життя. Сімейні негаразди посилюють у дитини тривожність, невпевненість, сором'язливість, почуття неповноцінності, часто агресію, спрямовану як на себе, так і на інших.

Сім'я має закріплену звичаями, традиціями, моральними й правовими нормами структуру, у межах якої

її членів – дітей, батьків, бабусь і дідусів – об'єднують різноманітні взаємини (між старшими й молодшими дітьми, між дітьми й батьками тощо), а також спільний життєвий простір, спільна діяльність, ведення домашнього господарства, дозвілля, свята, захоплення.

Усі ці явища, процеси, взаємодії та взаємовпливи членів сім'ї один на одного мають, в основному, випадковий, стихійний, ситуативний характер і складають середовище, у якому відбувається соціалізація дитини. У сімейному середовищі є й свідомі, цілеспрямовані компоненти, які представляють собою власне виховання. Тому під сімейним вихованням розуміється вся сукупність цілеспрямованих виховних і некерованих впливів на дитину, що здійснюється в умовах сім'ї.

В. Сухомлинський стверджував, що сімейне виховання є багатогранним процесом постійного духовного збагачення та оновлення, процесом формування активної дієздатної особистості [16-17].

Д. Віннікотт, М. Кляйн зазначають, що дитячий досвід – це та частина життєвого досвіду особистості, яка була отримана в період дитинства людини під час взаємодії зі значущими дорослими. Взаємини дитини з матір'ю та іншими людьми є головною умовою та основою розвитку її особистості. Від особливостей цих взаємин залежить ставлення дитини до світу взагалі [6].

Специфічні функції сім'ї, до яких відносяться народження, утримання й виховання дітей, залишаються при всіх змінах суспільства, хоча характер зв'язку між сім'єю та суспільством може змінюватися в ході історії. Оскільки людське суспільство постійно потребує відтворення населення, завжди залишається соціальна необхідність у сім'ї.

За визначенням Т. Кравченко, сім'я є первинним середовищем, у якому дитина оволодіває культурою,

суспільними нормами, моральними правилами, навичками індивідуальної, сумісної й колективної діяльності, пізнає соціальні цінності й формує власні ціннісні орієнтації. Провідним фактором тут постає сімейне виховання, яке найбільш повно реалізується через батьківсько-дитячі відносини. Особливість виховних впливів сім'ї полягає в емоційному характері взаємин її членів між собою та з дитиною, у переважанні інтимного спілкування над діловим, у тривалості життєвих зв'язків дитини з батьками. Сім'я покликана створити сприятливі умови для розвитку емоційного життя дитини, становлення в неї почуття самоцінності, упевненості в собі, компетентності в різних сферах життєдіяльності [8-9].

Отже, сім'я – це перший колектив, який сприяє становленню дитини в суспільстві, формує уявлення про життєві цілі та цінності, про те, що треба знати і як слід поводитися. Пояснення та повчання батьків, їхній приклад формує в дітей з раннього віку уявлення про добре чи погане, припустиме чи заборонене, справедливе чи несправедливе, відповідні звички поведінки.

У педагогічній літературі для характеристики сім'ї частіше використовуються терміни «соціальний інститут», «виховний інститут». Г. Селевко [15] розглядає сімейне виховання як технологію, виділяючи її ознаки та підкреслюючи, що *технологія сімейного виховання* надзвичайно варіативна:

по-перше, вона обіймає життя дитини від народження до 18 років; відповідно до вікових періодів можна виділити технологію сімейного виховання в ранньому дитячому віці, дошкільному, технологію виховання в сім'ї молодшого школяра, молодшого та старшого підлітка й технологію виховання в ранній юності;

по-друге, сім'я – різновіковий колектив, склад якого може бути різним; відповідно до різних типів сімей (повні,

багатодітні тощо) виділяють адекватні їм модульно-локальні технології;

по-третє, разом із сучасними поглядами й концепціями ще існують стилі поведінки дорослих стосовно дітей, що залишилися з минулого.

Сучасні дослідники розглядають сім'ю також і як педагогічну систему.

Н. Кузьміна тлумачить *педагогічну систему* як сукупність взаємопов'язаних структурних і функціональних компонентів, що підпорядковані меті виховання, освіти і навчання підростаючого покоління та дорослих людей [10]. Серед компонентів цієї системи В. Безпалько виділяє: цілі виховання, зміст виховання, процеси виховання, учнів, учителів, організаційні форми виховної роботи), а також результати управління навчально-виховним процесом, його технологію [1].

Характеристиками *сім'ї як педагогічної системи* також можуть бути: її структура, функціонування, потенціал, процеси управління системою (зв'язки з іншими). Компоненти сім'ї як педагогічної системи: *вихователі* (якими можуть виступати батько, мати, дідусь, бабуся, брати, сестри, інші родичі), *вихованці, цілі виховання, зміст, методи і засоби* родинного виховання. Процес родинного виховання передбачає широкий спектр взаємодії: «батько – дитина», «мати – дитина», «батьки – дитина», «батьки – діти». Це своєрідна інтеграція взаємодій батьків (вихователів) і дітей (вихованців), дітей між собою, з предметами матеріальної та духовної культури. Саме в цьому процесі проявляються інформаційні, комунікативні, організаційно-діяльнісні зв'язки та стосунки. Але виховними серед них будуть тільки ті, які сприяють засвоєнню вихованцями елементів соціокультурного досвіду [5].

Взаємодія компонентів системи породжує педагогічний процес, тобто *процес родинного виховання*.

Дослідники Б. Ковбас і В. Костів визначають родинне виховання як цілеспрямований процес організації взаємодії дорослих і дітей у родині в їхній спільній творчій діяльності, яка стимулює розвиток і саморозвиток в останніх довершених різнобічних якостей через забезпечення необхідних умов для ефективного функціонування механізму внутрішньої ціннісно-нормативної регуляції поведінки особистості в процесі включення її в систему різноманітних відносин спілкування й життєдіяльності [7].

Запропоноване визначення виховного процесу в сім'ї підкреслює його двобічний характер (взаємовпливи в системі «батьки – діти»), визначає демократичний шлях реалізації (творча взаємодія дорослих і дітей, яка стимулює їхній особистісний розвиток і саморозвиток), указує на результативність процесу – формування механізму внутрішньої ціннісно-нормативної регуляції поведінки особистості.

Виховну функцію сім'ї І. Гребенников [4] представляє трьома аспектами: 1) виховання дитини, формування її як особистості через трансляцію та засвоєння соціального досвіду, норм поведінки, культурних цінностей; 2) систематичні виховні впливи сімейного колективу на кожного члена родини протягом життя; 3) постійний вплив дітей на батьків, інших родичів, що спонукає останніх до самовиховання.

Функціонування такої системи органічно вписане в процес життєдіяльності родини. Певний вплив на функціонування й розвиток зазначеної системи мають і вихователі, і вихованці. Саме їхні особистісні якості, креативні здібності, інтелектуальний та культурний потенціал, психофізіологічні властивості й поведінка визначають успішність досягнення поставленої мети.

Виховний потенціал сім'ї залежить від багатьох факторів: її структури, психологічного мікроклімату, рівня

освіти та педагогічної культури батьків, матеріального становища сім'ї, місця проживання тощо. Педагогічна культура батьків – складова загальної культури людини, у якій відображено досвід родинного виховання. У процесі реалізації виховної функції сім'я взаємодіє з іншими педагогічними системами: дитячим садком, школою, іншими навчально-виховними та культурно-освітніми закладами. Реалізація родинною соціальних функцій забезпечується підтримкою й контролем з боку держави.

Унікальність сім'ї як педагогічної системи проявляється через: 1) особливу значимість близьких дорослих у житті дитини внаслідок біологічного та психологічного зв'язків між ними; 2) емоційний, інтимний характер спілкування батьків і дітей; 3) диференціацію вихователів у сім'ї за віком (старші, молодші), статтю, професіями; 4) систематичні й тривалі впливи вихователів на дитину в різних життєвих ситуаціях; 5) об'єктивну можливість включення дітей у різні види діяльності сім'ї (побутово-господарчу, навчальну, виховну, дозвілєву) [4].

Ураховуючи різноманіття сімей, В. Лозова й Г. Троцко умовно поділяють їх на кілька груп, які по-різному впливають на розвиток і формування дитини.

Сім'ї, у яких дружні взаємини між батьками й дітьми. Батьки знають, чим цікавляться їхні діти, що їх турбує. Поважають їх переживання, намагаються тактовно допомагати. Це найбільш сприятлива сім'я для дитини. Діти в таких сім'ях, як правило, ініціативні, незалежні, дружелюбні.

Сім'ї, у яких доброзичливі взаємини. Батьки впливають на інтереси, потреби дітей, але існує певна дистанція між ними. Діти, здебільшого, ввічливі, дружелюбні, але дещо сковані у поведінці, менше незалежні.

Сім'ї, у яких батьки багато уваги приділяють матеріальному благополуччю дітей, результатам

успішності. Головна мета виховання – дитина повинна вступити до вузу і вдягатися не гірше за інших. Духовний світ дітей у таких сім'ях схований від батьків.

Сім'ї, у яких мають місце непедагогічні дії батьків: неповага до дитини, стеження, недовіра, тілесні покарання. Діти в таких сім'ях недружелюбно ставляться до батьків, важко спілкуються з однолітками.

Невпорядковані сім'ї, у яких батьки конфліктують, часто бувають п'янки, погрози один одному та дітям, проявляється жорстокість. Вплив таких сімей негативний.

Також вагомий вплив на формування особистості дитини здійснюють родинно-побутова культура, пріоритетні цінності сім'ї, її ідеали та прагнення, взаємини, стиль спілкування.

Науковці розрізняють різні стилі взаємин між батьками та їхніми дітьми: *авторитарний, ліберальний, демократичний* [12].

Авторитарний стиль характеризується вимогливістю, суворістю по відношенню до дітей, погрозливим тоном, безвідмовним підпорядкуванням, що викликає в дітей віддалення від батьків, почуття страху, незахищеності та призводить до внутрішнього опору дитини, агресивності, або апатії та пасивності.

При *ліберальному стилі* панівна терпимість до дітей, всепрощення батьків, надлишкова демонстрація любові з часом починає дратувати дітей і веде до формування егоїзму, недисциплінованості, безвідповідальності.

При *демократичному стилі* відносин батьки цінують у дитини не тільки слухняність, а й незалежність, відчуття власної гідності, ініціативу, прислухаються до думки дітей, аналізують їхню аргументацію, при цьому часто досягають позитивних вчинків дітей.

Л. Гозман, Ю. Альошина, О. Кляпець розглядають сім'ю як основний елемент *соціального мікросередовища*,

який значно впливає на формування найважливіших якостей особистості. *Першочерговими факторами формування особистості в сім'ї* автори вважають такі: ступінь гармонійності подружнього життя батьків, загальне сприйняття дитинства (було воно щасливим або нещасливим), ставлення батьків до дітей, розподіл сімейних ролей, спосіб життя, який вели батьки. Саме в дитячі роки під впливом батьків закладається програма, що диктує в дорослому житті, як жити, якого партнера вибирати, які стосунки з ним мати, якою буде кількість дітей тощо [6].

А. Лідерс підкреслює, що через систему емоційних оцінок сім'я конструює в дитини образ соціального світу. Виникає уявлення про соціальні ролі, взаємини, перші навички спілкування [6].

Велику роль виховання дитини у сім'ї, родині підкреслює О. Вишневський: «Українська педагогічна традиція виходить з того, що сім'я є фундаментом суспільства. Міцна родина – міцне суспільство. Але, щоб людина прагнула побудувати міцну родину, недостатньо лише основного інстинкту. Вона потребує ще у дитинстві пізнати позитивний досвід родинного співжиття...» І далі наголошує: «Отож у сім'ї двоєдине завдання: виховання громадянина (в широкому розумінні) і прищеплення дитині схильності до родинного життя, виховання сім'янина. Це різні завдання: громадянин може виховатись у садку, сім'янин – лише у родині» [2].

Доведено, що несприятливі психо-емоційні умови, в яких зростають діти як бідних, так і заможних родин, негативно позначаються на становленні особистості й характері дітей. Якщо батьки приділяють основну увагу роботі, особистому життю, власному соціальному статусу тощо, а не дітям, і навіть формально виховання й освіта починаються дуже рано завдяки найму няньок і гувернанток, та глибокої зацікавленості й реальної уваги від батьків діти

не відчують. Особистісними якостями дітей, вихованих у таких умовах, є егоцентризм, емоційна холодність, істеричність, – зазначає В. Дружинін [6]. Їхні життєві домагання є завищеними, причому здатність докладати зусиль для досягнення цілей залишається нерозвиненою. Звідси труднощі в установленні контакту з іншою людиною, складність у виборі шлюбного партнера, прийнятті відповідальності в шлюбно-сімейних стосунках, часті конфлікти та інші сімейні негаразди.

І навпаки, доброзичливі стосунки, психологічно та емоційно комфортні умови в сім'ї забезпечують задоволення потреб дитини у безпеці, прийнятті, самопізнанні та пізнанні іншої людини, у здоровому самовираженні. Саме сім'я виконує функції емоційного прихистку людини. У безпечних і комфортних умовах сім'ї людина відчуває свою потрібність і цінність, унікальність і неповторність, і відповідно, набуває навичок толерантного ставлення до інших, емпатійного спілкування, доброзичливих взаємин.

Висновки. Отже, аналіз теоретичного осмислення феномену сімейного виховання та його ролі в становленні особистості молодшої людини показав, що в сучасному світі *роль сім'ї* у формуванні ціннісних ставлень особистості, життєвих домагань, ідеалів і життєвих цілей молодшої людини є дуже вагомою. Сім'я і сьогодні залишається найбільш природним середовищем, створеним для успішного виховання дітей і становлення особистості молодшої людини. А її виховні впливи різнобічні й різноспрямовані: як педагогічно доцільні, так і стихійні, хаотичні, ситуаційні.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що сформульовані положення й висновки можуть бути корисними для підвищення ефективності сімейного виховання дітей та учнів на основі впровадження ідей гуманізму та педагогіки партнерства в освітній процес нової української школи.

Список використаних джерел:

1. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. / В.П.Беспалько. – М.: Педагогика, 1989. – 192 с.
2. Вишневський О.І. Українська педагогіка на тлі освітніх реформ: збірник науково-публіцистичних статей [для магістрів, аспірантів та студентів, які досліджують стан сучасної української педагогіки] / Омелян Іванович Вишневський. – Дрогобич РВВ ДДПУ ім. Івана Франка. – 2008. – 70 с. URL: <https://nadoest.com/omelyan-vishnevsekij>
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У.Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 374 с.
4. Гребенников И.В. Основы семейной жизни: учебное пособие для студентов педагогических институтов / И.В. Гребенников. – М.: Просвещение, 1991. – 158 с.
5. Демиденко Т. Сім'я як соціальна і педагогічна система / Т.Демиденко // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія «Педагогіка. Соціальна робота», 2008, № 15. – с. 51-56.
6. Життєві домагання: монографія. – К.: Педагогічна думка, 2007. – 456 с.
7. Ковбас Б. Родинна педагогіка: у 3-х т. Том 2. Основи родинного виховання / Б.Ковбас, В.Костів. – Івано-Франківськ, 2006. – 288 с.
8. Кравченко Т.В. Взаємодія сім'ї і школи – проблема сучасності / Т.В.Кравченко // Рідна школа. – 2005. – № 9–10. – С. 25.
9. Кравченко Т.В. Теоретико-методичні засади соціалізації дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи: дис... д-ра пед. наук: 13.00.07 / Т.В.Кравченко. – Київ, 2010.– 465 с.
10. Кузьмина Н.В. Понятие «педагогической системы» и критерии ее оценки // Методы системного педагогического исследования / Под. ред. Н.В.Кузьминой. – Л.: ЛГУ, 1980. – 12 с.

11. Лесгафт П.Ф. Семейное воспитание ребенка и его значение / П.Ф.Лесгафт – М. : Педагогика, 1991. – 174 с.

12. Лозова В.І. Теоретичні основи виховання і навчання: навч. посібник для пед. навч. Закладів / В.І.Лозова, Г.В.Троцько. – Харків: Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди; «ОВС», 2002. – 400 с.

13. Макаренко А.С. Книга для родителей / А.С.Макаренко – М.: Педагогика, 1985. – 388 с.

14. Острогорский А.Н. Семейные отношения и их воспитательное значение / А.Н.Острогорский // Семейное воспитание. Хрестоматия: [учебн. пособ. для студент. ВУЗов / сост. П.П.Лебедев]. – М.: «Академия», 2001. – С.139-175.

15. Селевко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий: в 2 т. – М.: НИИ школьных технологий, 2006. – Т. 2. – С. 260-275.

16. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка / В.О.Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1978. – 264 с.

17. Сухомлинський В.О. Твори у 5-ти томах / В.О.Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1976. – Т.3. – 670 с.

*§ 10.9 ХРИСТИЯНСЬКІ ЦІННОСТІ ЯК ЧИННИК
ЩАСЛИВОГО ПОДРУЖНЬОГО ЖИТТЯ (Сметаняк В.І.
Прикарпатський національний університет імені Василя
Стефаника, Гумен А.В. Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника)*

Вступ. В сучасному світі ми маємо можливість спостерігати нову якість і стрімкі темпи розвитку як історичної, так і соціокультурної динаміки. Перебуваючи в біфуркаційній точці розвитку та під високим тиском євроінтеграційних процесів, сучасне українське суспільство переживає суттєві трансформації, зокрема у сфері соціальних відносин. Це спричинює зміну взірців гендерної взаємодії, зразків та форм відносин у шлюбі, і навіть соціальних ролей чоловіка та жінки в сім'ї чи в суспільстві. Реалії показують, що кількість розлучень, поява неповних сімей, альтернативних форм шлюбу та зниження народжуваності дуже стрімко зростають, а сімейні цінності втрачають свій вплив. Більше того, швидко знижується кількість сімей, котрі керуються християнськими цінностями в подружжі.

В нашій державі питання підготовки до подружнього та сімейного життя вкрай актуальне. З початку 1990-х років українське суспільство через різку зміну суспільно-політичного та економічного устрою вступило в період переоцінки цінностей, за якої певні цінності втрачали своє значення, і при цьому на їх місце не поставали інші. Є. І. Головаха назвав цей феномен «аномічна деморалізованість» людей, які опинилися в умовах стрімкого змінення звичних норм і цінностей. У зв'язку з цим молодь не лише пристосувалася до швидкозмінних умов життя, а й навчилася оминати загальноприйняті суспільні цінності та виправдовувати таку стратегію поведінки відповідно до вимог часу. Таким чином, можемо стверджувати, що

частина цінностей не була інтеріорізована поколінням, яке підросло за часи незалежності України, і, відповідно, не стала невід'ємною складовою їхнього світогляду та не регламентує їхню поведінку. [1]

Релігія завжди виступала регулятором стосунків у суспільстві та сім'ї. На теренах нашої держави неабиякий досвід впливу на подружні стосунки має християнство. Однак, він був перерваним за десятиліття радянської доби, і вже актуалізувався в період відродження повноцінного релігійного життя незалежної України, як поліконфесійної держави. За останні десятиліття національно-орієнтовані церкви підтвердили великий авторитет та потенціал до перетворення самої церкви і релігійних організацій на важливий, дієвий інститут громадянського суспільства.

Таким чином, проблема керування християнськими цінностями в подружжі, як регулюючими принципами щасливої сім'ї набуває нового сенсу та потребує ретельного вивчення у наукових дослідженнях.

Виклад основного матеріалу. Гуманізм, який виявляється в ставленні до подруга, як найціннішої особистості, являється основою християнської системи цінностей. Під проявом гуманізму розуміємо також можливість надання свободи партнеру для розвитку та прояву своїх здібностей. В християнській системі цінностей в кожную історичну епоху відбувалися суттєві зміни, проте саме розвиток цієї системи лежить в основі зміни ролі на кожному історичному етапі, а також відображає певне розуміння світу та наявні суспільні відносини. Різні підходи до проблеми функціонування християнських цінностей в подружжі в сучасному теологічно-богословському вимірах дає можливість глибше та цілісніше осмислити цінності в сфері сімейно-шлюбних стосунків.

Важливими в контексті релігійного світогляду є цінності онтологічного порядку – Бог, буття, душа, любов.

Саме вони формують есхатологічно налаштований тип кожної особистості. Усі сфери буття є регламентовані завдяки християнським цінностям, і це сприяє формуванню міцного та гармонійного подружжя, що входить до їх духовно-етичного та аксіологічного простору на індивідуальному та соціальному рівнях

Найсуттєвішою, на наш погляд, є проблематика трансформації християнських цінностей у ментальності, культурі, моралі, нормах українського суспільства. Доволі виразно така трансформація простежується саме у сфері функціонування сімейних інститутів, в еволюції форм, функцій, цілей, групових і особистих цінностей, внутрішніх взаємозв'язків сучасної сім'ї, залежності її життєдіяльності від нових соціальних та духовних орієнтирів.

В контексті суперечливої соціокультурної динаміки сучасного українського суспільства, політичної нестабільності, кризи духовно-ціннісних орієнтирів, руйнування традиційних уявлень, звернення до християнських цінностей у пошуках духовних засад стабілізації й самозбереження суспільства та його соціальних інститутів набуває сьогодні нового звучання.

Починаючи зі старших класів, більшість підлітків починають усвідомлювати, що рано чи пізно перед кожним постане питання створення власної сім'ї. Існують різні очікування від життя в подружжі, але кожен хоче бути щасливим у своєму сімейному житті. Це прагнення до щастя є природним, і кожен мріє, що буде щасливим упродовж усього життя. Натомість спостерігається інша картина. Згідно з даними Державної служби статистики України за роки незалежності більше 50% шлюбів розпалися. Це означає, що в більшості випадків про щастя взагалі не йдеться. Цілком очевидно, що люди зривали одне одного, принесли біль і страждання в життя один одному. Якщо в такій родині є діти, відповідно, болу та страждань зазнали й

вони. Водночас серед тих пар, які не розлучаються, на жаль, частина не є щасливими у своєму подружньому житті. Однією з умов створення щасливої та благополучної родини є усвідомлення умов, які дозволяють людям досягати поставлених цілей щодо налагодження, підтримки та розвитку міцних і надійних взаємовідносин. Можливо саме керування християнськими цінностями може бути фактором, який сприяє досягненню та збереженню подружнього щастя.

Можна стверджувати, що однією з причин нестабільності сучасного становища інституту сім'ї є невідповідність людей до життя в подружжі, неадекватне або ж викривлене розуміння сутності, цінностей та благ подружжя, сімейного життя тощо. Тому сьогодні держава відчуває потребу в особливий спосіб представити молодим людям сімейне життя, як щось радісне і цінне, тривале, творче і освячене. Ця відповідальність лежить на кількох інституціях. Найперша — це сім'я, в якій народжується і виростає дитина. Саме родина має найбільш ефективні механізми та інструменти для підготовки дітей до події, яка чекає на них у майбутньому, — до створення сім'ї. Як уже зазначалося, єдиний найефективніший спосіб — це власний приклад батьків. Потрібно щоденно своїм життям унаочнювати дітям, як жити в подружжі, як виявляти любов до чоловіка/дружини, до дітей та оточення. В підготовку молодого покоління до подружнього життя залучаються також інститути соціалізації (школа, заклади вищої освіти тощо). На жаль їхні зусилля не завжди достатні і часто молода людина підходить до моменту початку сімейного життя не готовою до нього і не може адекватно відповісти на питання «Чого я одружуюся?». Пояснення стосовно створення своєї сім'ї як такого часто немає взагалі, або ж вступ до шлюбу розуміють як легітимацію статевого потягу чи бізнес-контракт, яким необхідно скористатися. Таке утилітарне трактування і спонукає значну кількість молодих

людей дивитися на сім'ю як на одну з багатьох речей, яка радше повинна принести користь. Як наслідок, серед частини молодих людей побутує думка: «Якщо сім'я починає бути чимось, що мене обтяжує, то від неї краще відмовитися, як від речі, яка не приносить мені користі й задоволення, більше того, прямо шкодить моїм планам» [2, с.24-26].

У зв'язку з вказаним вище, можна припустити, що саме церква як потужний соціальний інститут може і повинна долучитися до забезпечення підготовки молодих людей до подружнього життя. Саме тому робиться такий великий акцент на відродженні християнських цінностей, утвердження яких повинне сприяти створенню щасливих та міцних сімей, а також збереженню сім'ї в період кризового стану. Передподружні науки як один із способів якісного ефективного інформування сімейним основам має сприяти поверненню сім'ї авторитету у суспільстві як його фундаментальної основи. Пари, які планують створити міцну та щасливу сім'ю, мають велику потребу в інформуванні цінностей, якими варто керуватися в подружжі, оскільки джерел якісної подачі інформації в сучасному суспільстві не так багато.

З точки зору християнської етики любов це провідний мотив до створення сім'ї. Сутністю подружнього життя є правдива любов - цілковите віддання себе коханій людині. Подружня любов - це самозречення заради свого чоловіка чи своєї дружини. Не можна думати, що зробить для мене ця особа, а радше - що я можу подарувати їй, що я можу принести в життя цієї людини, як я можу збагатити життя цієї людини.

Якщо рішення щодо створення сім'ї базується на будь-чому, але в стосунках двох людей немає любові, в такому разі пара має небезпеку розлучення. Велика вірогідність того, що жити разом не буде, а якщо і житиме, то щасливим подружжям точно не стане. [2].

Наступним орієнтиром щодо створення сім'ї є довіра. Кожен розуміє, що довіра між двома людьми повинна бути повною, стовідсотковою. Це правильно, тому що нікого не влаштовує довіряти частково.

Отже, зазначимо, що поняття довіра поєднує три складові.

1. Передбачуваність особи. Можна сказати, що передбачуваність є вихідною точкою для розвитку довіри. Якщо при побудові стосунків поведінка одного з партнерів, або обох, часто непередбачувана. в такому разі довіряти повністю неможливо. У такому разі повної довіри бути не може, навіть якщо її дуже прагнуть. Вихід у подібній ситуації лише один. Необхідно змінити свою непередбачувану поведінку на передбачувану. Для цього потрібно докладати зусиль обом.

2. Надійність людини. Питання полягає в тому, як інша людина поведе себе у певних обставинах, чи є вона надійною. Знання того, що біля вас надійна людина, спирається на внутрішнє відчуття того, що при потребі, на цю особу можна розраховувати, що вона завжди «підставить плече» [4].

3. Віра людини, з якою я буду стосунки. Віра базується на минулому досвіді, який довів, наскільки та особа що біля вас, не є байдужою.

Наступний орієнтир у створенні сім'ї — вірність. Часто це поняття асоціюється як протилежне до подружньої зради, але то лише поверхнєве розуміння значення цього слова. Вірність передбачає, що пара готова бути вірною один одному за будь-яких життєвих обставин.

Ще один орієнтир - чесність. Це означає: якщо пара щось обіцяє один одному (а любов, довіру, вірність обіцяти повинна обов'язково), то це має бути чесно. В обіцянках і словах не може бути ніякої фальші чи лицемірства. [3].

Отже, побудувати щасливу міцну сім'ю можливо тільки на фундаменті взаємної любові та довіри, в той час як

друга базується на таких орієнтирах: передбачуваність особи та надійність людини, що чітко виявляється в труднощах, які може переживати сім'я чи веденні спільного побуту.

Для того, щоб переконатися у важливості керування християнськими цінностями в подружжі ми провели опитування, до якого залучено 40 пар, що прожили в шлюбі 1,5-3 роки. 20 пар проходили передподружні науки, і стверджують, що основними цінностями в сім'ї являються християнські, інші 20 – ні. Мета дослідження полягала в тому, щоб виявити, чи справді пари, які керуються християнськими цінностями, будучи в подружжі – щасливі, і чи впливають цінності на формування спільного побуту, вирішення конфліктів та побудови сімейного життя в цілому. Як виявилось, з 20 пар, які не керуються християнськими цінностями, 5 – розлучені, в той час, як з тих, що керуються – 1.

Першим завданням було визначення мотивації до одруження. Люди, які одружилися за покликом серця, відчувають себе у шлюбі більш щасливими. Так, насправді щасливим відчуває себе кожен другий серед тих, хто одружився за покликом серця, і тільки кожен 5 серед тих, хто одружився через «тиск» віку або спонукання близьких. Майже 40% серед тих, у кого стосунки не склалися, були одружені через тиск родичів чи знайомих, і вдвічі менша кількість (22%) серед тих, чий шлюб існують дотепер. Безумовно, якщо мотивація до створення сім'ї у пари відсутня або спричинена зовнішніми обставинами, визначення спільних цінностей не відбувається, кожен продовжує жити «по своєму» і шанси на створення щасливої сім'ї значно зменшуються.

Для того, щоб визначити, наскільки щасливими є одружені через кохання та через зовнішні впливи, респонденти оцінювали «рівень щастя» своєї сім'ї по 10 бальній шкалі. Серед одружених, які поєднали життя через

шлюб 52% дуже щасливі, 35% - скоріше щасливі, 10% - наполовину щасливі, і тільки 3% - нещасливі. В той час серед пар, що одружилися під тиском чи боялися залишитися самотніми тільки 17% дуже щасливі, 44% - скоріше щасливі, 30% - наполовину і 9% - нещасливі.

Сімейні традиції та християнські цінності передаються з покоління в покоління, саме тому дуже великий вплив на формування майбутнього подружжя мають сім'ї, в яких виросли подруги. Батькам та подружнім парам необхідно усвідомити, що їх стосунки суттєво впливають на формування очікувань від сімейного життя їх дітей, а отже – на їх майбутнє, і на майбутнє держави. Частка тих, хто не відчуває щастя у подружньому житті, втричі більша серед тих, хто виріс у нещасливих сім'ях, порівняно до тих хто в дитинстві та юності жив у гармонії та злагоді.

Сім'я, побудована на християнських цінностях не може дозволити зовнішнім факторам впливати на «клімат» в подружжі, адже вона складається з двох свідомих та відповідальних за власне щастя людей. А такий сім'ї головним є Бог, опісля кохана людина. Хоча батьки прагнуть щастя своїм дітям і намагаються допомогти, як доводять дані опитування, чим менше втручань батьків – тим щасливіше подружжя. Розглянемо приклад пар, що вважають своє подружжя щасливим. Тільки в 7% опитаних батьки втручаються в їх сімейне життя, 50% - зрідка, і 43% - не втручаються. В той час, як у нещасливих пар 35% батьків часто втручаються в сімейне життя дітей, 47% - зрідка, 18 – не втручаються.

Серед опитаних пар, які відвідували передподружні науки та керуються в сім'ях християнськими цінностями 75% готові змінюватися, та викорінювати недоліки заради щастя подруга, натомість в парах, які не керуються християнськими цінностями тільки 32% готові змінювати моделі поведінки заради збереження міцної сім'ї.

Цікавим є факт, що відсоток пар, які будуть фундамент

сім'ї на християнських цінностях, відсоток частих конфліктів у подружжі піднявся всього на декілька одиниць (від 11% до 15%) в той час, як в інших пар він становить 24%.

Висновки. Інститут сім'ї в сучасному суспільстві переживає період трансформацій і криз. Причинами цього є зокрема руйнування традиційних цінностей, недостатня підготовка молоді до подружнього життя. Одним з перспективних шляхів подолання цих явищ може бути збільшення значущості християнських цінностей в суспільній свідомості, активізація заходів з підготовки молоді до сімейного життя. Вплив християнських цінностей на формування та функціонування сучасної сім'ї містить в собі різні напрями та площини її функціонування, зокрема такі як готовність до побудови сім'ї, ставлення до інституту шлюбу, саме подружнє життя, народження дітей та їх відповідне виховання, взаємини між поколіннями родини, привчання дітей до сімейних традицій, обрядів. Безумовно, християнські цінності в подружжі з практичної точки зору виступають високим моральним ідеалом, зразком поведінки. Проте їх збереження в сім'ї та передання з покоління в покоління має свої особливості, які залежать від таких факторів, як регіон, конфесійна приналежність, вік тощо. Проведене нами дослідження показало, що формування сім'ї на основі християнських цінностей є важливим фактором щасливого життя подругів, побудови міцного шлюбу. Так, великий вплив на майбутнє має «сценарій» сім'ї, в якій вирости майбутні чоловік та дружина, що свідчить про те, наскільки важливо берегти сімейні традиції, та виявляти цінності у вчинках, щоб передати їх майбутньому поколінню.

Список використаних джерел:

1. Головаха Е. И. Постсоветская anomия: особенности выхода из состояния anomической деморализованности в

России и Украине / Е. И. Головаха, Н. В. Панина // Общественные науки и современность. 2013. № 6. С. 5-10

2. Інформаційно-методична збірка «За збереження родини. Проект у дії»: Київ, 2008р. – 100 с.

3. Ренке С. О. Сім'я як соціально-психологічний феномен // Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України – Проблеми сучасної психології, 2010. – Вип. 9. – С. 357–364.

4. Лобашова О. Є. Особливості ціннісних орієнтацій подружжя залежно від типу шлюбу // Вісник психології і соціальної педагогіки [Електронний ресурс] : зб. наук. пр. / Інститут психології і соціальної педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка. – Випуск 3. – К., 2010. – Режим доступу: <http://www.psyh.kiev.ua>

*§ 10.10 ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНИХ
ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У НАВЧАЛЬНОМУ
ПРОЦЕСІ ЗВО (Шевчук Г.Й. Національний університет
«Львівська політехніка»)*

Вступ. Оновлення педагогічних технологій в умовах актуалізації процесів цифрових трансформацій є неминучим кроком та заходом, реалізація якого повинна забезпечити новий рівень якості освіти та професійної компетентності майбутніх спеціалістів. Готовність педагога до використання новітніх технологій навчання формується під тиском значної кількості факторів, таких як цифрові компетентності, прихильність до неформальної освіти, бажання оптимізувати навчальний процес і зробити його більш гнучким, зрозумілим та інтегрованим у буденність, що зовсім не притаманно традиційним технологіям навчання. Таким чином, актуалізується питання реформування системи освіти, яка сьогодні не забезпечує реалізацію потреб студентів, проте готовність учасників навчального процесу знаходиться вже на тому рівні, за якого впровадження змін у практику є необхідним.

Прихильність викладачів до сучасних педагогічних технологій є волатильною, оскільки в значній мірі залежить від результативності таких методів, їх адаптивності до традиційного навчання чи готовності студентів і викладачів до відміни від традиційних технологій на користь неформальним та інформальним методикам. Досліджуючи ставлення педагогів до застосування новітніх технологій навчання можна визначити, що присутній певний суб'єктивізм у їх поглядах. Так, певна частка викладачів залишається прихильною до традиційної освіти, підкреслюючи її результативність та зручність як систематизованого процесу, побудованого відповідно до певних просторових та часових обмежень. Традиційна

педагогіка будується на основі безперервної практики [1; 2], яка забезпечує розвиток дослідницького потенціалу і викладача, і студента та сприяє стійкому удосконаленню отриманих знань та навичок. Прихильники традиційного очного навчання наголошують на важливості соціальної взаємодії між учасниками навчання, яку можливо зберегти в умовах аудиторного навчання.

Проте, в умовах діджиталізації та становлення цифрового суспільства безрозсудним є нехтування додатковими можливостями, які з'явилися в результаті інтеграції інновацій у навчання. Сучасні педагогічні технології – це симбіоз традиційних методик і новітніх, побудованих на основі інформаційно-комунікативних та цифрових технологій.

В епоху «інноваційної педагогіки» сучасна технологія є засобом раціонального «вирішення проблем, з якими вища освіта стикається сьогодні; відкриває нові можливості і для викладання, і для навчання» [3, с. 3]. Основні глобальні тренди, які з'явилися в ході трансформації освіти пов'язані із виникненням стимулів до цифрової освіти, збільшенням потреби у безперервній освіті та перманентному професійному розвитку, посиленням інтернаціоналізації вищої освіти та високим рівнем мобільності студентів і викладачів. Окрім того, цифрова епоха є джерелом можливостей для студентів [4], оскільки саме за умов активізації процесів проникнення новітніх технологій у буденність досягається підвищення якості освіти, формування оптимального середовища для росту професіоналізму, кваліфікації, а також компетентності майбутніх фахівців. В умовах поширення сучасних педагогічних технологій відбулось виникнення змішаних методів навчання; така тенденція була обумовлена вдосконаленням цифрових навичок студентів і викладачів у поєднанні з розширенням можливостей та зниженням

вартості самих технологій. Таким чином, сучасні педагогічні технології та інноваційні методи навчання стали раціональним доповненням традиційних методик, оскільки вони покращують якість освіти, охоплюючи більшу та різноманітнішу аудиторію, готову до навчання та саморозвитку [5].

Сучасні цифрові інструменти навчання є зручними за умови володіння певними ІТ-компетентностями, що підсилює мотиваційний компонент [6, с. 858]. Так, глобалізація усуває кордони, а тому кожен із висококваліфікованих фахівців, який має ґрунтовні знання не лише за основною спеціальністю, а і у галузі ІТ, може підвищити ефективність використання власного потенціалу, і тим самим забезпечити реалізацію кожної із сукупності амбітних цілей. Враховуючи мотиваційний аспект, прагнення до вдосконалення навчального процесу, а також потребу у саморозвитку, студенти активно підтримують зміни, які відбуваються в ході реалізації заходів, передбачених реформою освіти.

В ході трансформації педагогічних технологій відбувається становлення «інноваційної педагогіки», яка має своє відображення у таких тенденціях: 1) мобільність навчального процесу у ЗВО України завдяки налагодженню онлайн взаємодії студентів і викладачів; 2) розвиток «цифрової» інфраструктури на базі вітчизняних ЗВО; 3) універсалізація навчального процесу шляхом інтеграції інформаційно-комунікаційних технологій в освітній процес та спрощення комунікації між студентами та викладачами; 4) актуалізація процесів науково-дослідної та експериментальної діяльності на базі ЗВО в результаті цифрових трансформацій.

Таким чином, сьогодні не існує єдиного погляду щодо ефективних технологій навчання, а освіта вже не є цілісною теоретичною чи практичною категорією. Варто погодитись,

що вона виступає не тільки в якості «інструменту для досягнення перспективних цілей» [7, с. 5]. Навчання – це процес, який «як забезпечує досягнення мети, так і породжує саму мету» [8, с. 6]. Відповідно, застосування сучасних педагогічних технологій у вітчизняних ЗВО є позитивною тенденцією в контексті управління якістю навчання як процесу. Проте, можна побачити низький рівень готовності системи освіти України до кардинальних змін. Це актуалізує потребу у проведенні ґрунтовних досліджень окресленої проблематики, аналізі успішних зарубіжних практик та поглядів науковців щодо тенденцій і переваг реформування освіти, а також визначенні перспектив розвитку вітчизняної освіти в контексті її впливу на професіоналізм майбутніх фахівців.

Відповідно, метою наукової роботи є оригінальне дослідження тенденцій трансформації освітнього середовища, а саме особливостей використання сучасних педагогічних технологій під час організації навчального процесу у закладах вищої освіти. Сучасні педагогічні технології, в контексті поглибленого дослідження проблематики, було детерміновано як новітні підходи організації навчання студентів, які ґрунтуються на використанні сукупності переваг цифрового суспільства, інформаційно-комунікаційних технологій, а також інноваційних методик налагодження ефективної комунікації між викладачем і студентом. В межах обумовленої мети важливим є вирішення сукупності науково-практичних завдань, а саме:

1) дослідити актуальний стан розвитку освіти та ефективності навчального процесу у ЗВО України на основі світових рейтингів;

2) визначити, які педагогічні технології є актуальними сьогодні та проаналізувати їх сутність як ключових інструментів забезпечення навчального процесу в умовах розвитку змішаної системи освіти;

3) детермінувати передумови застосування сучасних педагогічних технологій у навчанні, роль та принципи їх використання;

4) дослідити тенденції трансформації навчального процесу в Україні внаслідок пандемії Covid-19, зокрема становлення змішаного навчання як вимоги сьогодення;

5) визначити сильні та слабкі сторони національної системи освіти в умовах розвитку сучасних педагогічних технологій.

Детальний аналіз окресленої в науковій роботі проблематики дозволяє зробити висновок, що сучасні педагогічні технології набули широкого вжитку серед викладачів вітчизняних ЗВО. Такі тенденції вимагають проведення глибинних досліджень доцільності актуальних трансформацій у сфері освіти, впливу таких змін на результати і успіхи студентів, а також переваги застосування сучасних педагогічних технологій в контексті оптимізації комунікації між викладачем і студентом. Відповідно, дослідження проблематики присвячено праці таких вітчизняних науковців, як С. Ніколаєнко [8], В. Мізюк [9], О. Барна [10], О. Кривонос, О. Коротун, К. Осадча, В. Осадчий, В. Круглик, О. Спірін [11], В. Биков, О. Пінчук [12], Т. Вакалюк, Н. Лобанчикова, Л. Марцева, І. Новицька, В. Концедайло [13], К. Колос [14], О. Муковіз, Н. Коломієць [15] та ін.

С. Ніколаєнко аналізує процеси зміни традиційної освіти, досліджує переваги сучасних педагогічних технологій (зокрема дистанційних чи змішаних) в порівнянні із тими методиками, які були актуальними в умовах очної освіти. Науковцем визначено, що сучасна педагогіка має на меті максимізувати ефективність навчального процесу у ЗВО. Доведено, що в умовах застосування новітніх технологій майбутні фахівці можуть

отримати не лише професійні знання і навички, а і забезпечити розвиток таких якостей, як критичне мислення і аналіз, креативність, оригінальність, ініціативність, когнітивну гнучкість, витривалість, стресостійкість, а також формування емоційного інтелекту та схильності до логічної аргументації [8, с. 5] та інші базові навички, які може розвинути кожен із студентів відповідно до його амбіцій, цілей чи пріоритетів.

В. Мізюк досліджує концепцію змішаного навчання як сучасну педагогічну методику. Автором визначено, що змішане навчання студентів ЗВО – це інноваційний підхід до організації навчального процесу, за якого «шлях набуття студентами знань, умінь і навичок супроводжується раціональним поєднанням традиційних, цифрових технологій та інновацій» [9, с. 174]; перевагою такої освіти є планомірність та висока організованість навчання, що створює оптимальні умови для підвищення ефективності взаємодії викладача і студента. Погляди науковця стосовно сучасних педагогічних технологій було сформовано на основі праць таких дослідників, як О. Барна, О. Кривonos, О. Коротун, які так само приділяють значну увагу дослідженням сучасної педагогіки, зокрема аспектам розвитку змішаного навчання у ЗВО України. Так, О. Барна стверджує, що сьогодні педагогічні технології це не просто інструменти навчання і виховання студентів; це «освітня концепція, в рамках якої особа, що здобуває чи вдосконалює знання, отримує можливість формувати власну компетентність самостійно, обираючи не лише традиційні, а і оптимальні онлайн методики навчання»; таким чином, змішане навчання як сучасна педагогічна концепція є симбіозом традиційних методик та актуальних цифрових технологій [10, с. 26].

К. Осадча, В. Осадчий, О. Спірін, В. Круглик досліджують переваги використання платформи Moodle в

рамках сучасної педагогічної діяльності. Науковці визначили її беззаперечні переваги, зокрема зручність в контексті персоналізації та індивідуалізації навчального процесу, а також високий ступінь гнучкості, зручності, модульності, економічної ефективності, інтерактивності, різноманіття інструментів контролю знань (в т. ч. можливості використання журналу оцінок та раціональних засобів планування навчання студентів) [11, с. 42].

В. Биков, О. Спірін, О. Пінчук досліджують об'єктивні передумови трансформації навчального процесу у вітчизняних ЗВО. До таких науковці відносять:

1) становлення системи мобільного навчання, орієнтованого на поширення використання інформаційно-комунікаційних технологій як інструментів спрощення доступності електронного навчального матеріалу для студентів;

2) застосування у педагогічній практиці технологій віртуалізації навчального матеріалу, а також актуалізація процесів використання корпоративних, загальнодоступних і гібридних ІКТ-інфраструктур;

3) вдосконалення практик викладання із застосуванням електронних інформаційних баз і систем, особливо таких, як Big Data, Data Mining, Data Bases); пріоритетне ставлення до електронних бібліотек (Electronic Libraries, Repositories) та електронних наукометричних баз даних (Scientometric Data Bases) як альтернативи для підтримки навчального процесу в умовах карантинних обмежень;

4) розвиток штучного інтелекту (далі – ШІ) та робототехніки;

5) розгортання топології широкосмугових високошвидкісних каналів електронних комунікацій (Broadband Communication Channels), оптимізація ІКТ-просторів бездротового доступу користувачів до електронних даних (Cordless Access to Digital Data, Wi-Fi, Bluetooth, Cellular Networks);

б) зміцнення ринку ІКТ-послуг та ринку ІКТ-аутсорсерів, формування розгалуженої мережі постачальників ІКТ-послуг в Україні [12, с. 192].

Окрім того, О. Пінчук аналізує сучасні імерсивні педагогічні технології; на думку дослідника, важливість таких технологій у навчанні пов'язана із їх здатністю до зміни навчального контенту. Розвиток педагогічних технологій спричиняє зміни в типології навчальних матеріалів: друковані, друковані з мультимедійними додатками, електронні як аналог друкованих, електронні з мультимедійним контентом, навігацією і гіперпосиланнями на зовнішні джерела, друковані з об'єктами доповненої реальності, віртуальні, а також книги змішаної реальності [13, с. 258].

Т. Вакалюк, О. Спірін, Н. Лобанчикова, Л. Марцева, І. Новицька та В. Концедайло досліджують необхідність розробки та впровадження дистанційного курсу «Хмарні технології в навчальному процесі в умовах карантину» [14] як методу вдосконалення методичного забезпечення навчання у ЗВО та збереження результативності університетської освіти в умовах унеможливлення підтримки соціальної взаємодії між студентами і викладачами. Окрім того, тему необхідності дистанційних методик навчання в умовах карантину продовжують досліджувати О. Спірін та К. Колос. На думку дослідників, дистанційну освіту, яка вже давно стала самостійним механізмом організації навчання у ЗВО, можна трактувати як сучасну педагогічну технологію, ефективність якої визначається прагненням вчителя ознайомити студента із навчальним матеріалом, з одного боку, та готовністю студента до самоорганізації, самодисципліни, навчання в умовах обмеження безпосереднього контролю, з іншого боку. Таким чином, сучасна педагогіка забезпечує чітке, логічне і системне поєднання трьох компонентів, а саме: а) необхідних засобів для організації навчання; б) передумов використання електронного

освітнього ресурсу; в) основних елементів і структури дистанційного курсу, що сприяє створенню умов до навчання у діяльності та співробітництві [15, с. 54].

О. Муковіз, К. Колос та Н. Коломієць до основних переваг сучасних педагогічних методик, побудованих на основі ІКТ та технологій дистанційного навчання, відносять наступні: побудова навчального процесу на засадах використання електронних освітніх ресурсів (далі – ЕОР) та платформ, яким притаманні автоматичне та своєчасне оновлення до версії, необхідної для ефективної комунікації між студентом і викладачем; високий рівень захисту навчального процесу та інформаційних матеріалів від несанкціонованого доступу; можливості одночасного доступу кількох користувачів до навчальних ресурсів та можливості використовувати ресурси в будь-якому місці або в будь-який час [16].

Важливу роль у дослідженнях сучасних педагогічних технологій відіграють праці зарубіжних дослідників. Зокрема, М. Gregson [1], Р. Henderikx, D. Jansen [3], М. Pegrum [4], R. B. Reynolds [17], A. Kukulska-Hulme, T. Coughlan [18-19] та ін. Rebecca B. Reynolds аналізує динаміку трансформації навчального процесу в умовах карантину та стверджує, що кардинальна зміна освіти за досить короткий проміжок часу не здатна забезпечити ефективності навчання. Ознака «екстреності» навчання, на думку науковця, руйнує ідею створення «надійної освітньої екосистеми» [17]. Відповідно, сучасні педагогічні технології потребують часу на їх адаптацію до традиційних освітніх систем, буденності суспільства. Нажаль, сьогодні педагогічні методики, в значній мірі, мають на меті лише забезпечення швидкого, проте в той же час тимчасово надійного, доступу до навчання та педагогічної підтримки, яка студентам особливо потрібна під час кризи та волатильності в державі [17]. Відповідно, сучасні

педагогічні технології мають бути розроблені таким чином, щоб практика їх застосування була адаптованою та узгодженою із традиціями організації університетського навчання, а також основами інклюзивної освіти, яка особливо важлива в контексті збереження соціально-орієнтованого вектору розвитку держави [15, с. 31].

A. Kukulska-Hulme, C. Bossu, T. Coughlan та ін. [18-19] аналізують процеси впровадження інновацій у сучасну педагогіку, а також трансформацію навчання під тиском актуалізації інноваційної діяльності. Науковці, формуючи щорічний звіт щодо результатів розвитку інноваційних технологій та їх застосування у педагогічних методиках, наголошують на ключових тенденціях трансформації навчального процесу: 1) динамічний розвиток практики навчання студентів ЗВО із застосуванням роботів, механізованих розумних помічників та штучного інтелекту; 2) поєднання теоретичного та практичного складника навчального процесу.

Сьогодні досягнення балансу між теорією і практикою у навчанні відбувається шляхом створення сприятливих для студентів умов для прийняття участі ними у віртуальних студіях чи онлайн лабораторіях – навчальних центрах із можливістю моделювання практичних ситуацій на основі вивчених теоретичних знань і концептуальних основ дисципліни. Ефективність такої педагогічної методики пов'язана із: по-перше, легкістю організації навчального процесу, а по-друге, розвитком креативності у студентів, самопідготовкою та адаптацією до реалізації власного потенціалу в умовах цифрового постіндустріального суспільства [20].

Організація навчального процесу студентів на основі використання відкритих баз даних (Open Data Bases) та електронних цифрових ресурсів дозволяє викладачам відокремити актуальні джерела інформації, а студентам –

спростити процеси самостійного опрацювання, аналізу, інтерпретації отриманих знань [21-22].

Мета дослідження є розкриття концептуальних основ застосування сучасних педагогічних технологій у навчальному процесі ЗВО.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні ефективною визначається лише та економіка, яка функціонує на засадах мінімізації нераціональності використання ресурсів та максимізації продуктивності застосування нових знань і умінь. Така економіка є інноваційною. Окрім того, Індустрія 4.0 стала логічним продовженням еволюції промисловості, її сутність полягає у інтеграції виробництва, освіти та новітніх інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ). Відповідно, трансформації зазнає не лише бізнес-середовище, а і система освіти, у структурі якої на зміну традиційним технологіям навчання приходять сучасні, прогресивні, гнучкі. Таким чином, враховуючи актуалізацію процесів поширення інновацій у різних сферах життєдіяльності суспільства необхідним є оновлення інструментів та векторів управління освітніми процесами із врахуванням сучасних технологій, які дедалі продовжують займати важливе місце у буденності громадян (в т.ч. студентів та викладачів).

Зміна традицій у навчанні є процесом складним, кардинальне впровадження інновацій та сучасних педагогічних технологій може зруйнувати той базис, який було сформовано з моменту набуття державою незалежності та до сьогодні. Відповідно, українська освіта знаходиться на етапі реформування. Прагнення держави побудувати потужний сучасний механізм організації навчального процесу у ЗВО є не випадковим, оскільки сьогодні Україна належить до переліку тих країн, які розвиваються, а розвиток людського потенціалу, як відомо, є основою для зростання. Відповідно, бажання сформувати ефективну

систему освіти є однією із амбітних цілей держави в рамках стратегії сталого соціально-економічного розвитку.

Сучасний стан системи освіти в Україні є неоднозначним, на що вказують дані світових рейтингів, наприклад, таких, як QS Higher Education System Strength Rankings [23] або U21 Ranking of National Higher Education Systems [24].

QS Higher Education System Strength Rankings – це рейтинг, який систематизує 50-ть країн з найбільш сильною системою вищої освіти. Оцінка відбувається шляхом визначення чотирьох індикаторів, які мають рівну вагу у структурі показника:

–перший індикатор – показник положення національної системи вищої освіти у глобальному рейтингу; для його розрахунку до уваги береться кількість навчальних закладів, визначених рейтингом QS World University Rankings;

–другий індикатор – це показник доступності вищої освіти, тобто можливість вступити до університету, який має світове визнання, для жителів цієї країни;

–третій індикатор – це оцінка результатів діяльності провідного закладу («національного флагману»), визначена відповідно до рейтингу QS World University Rankings; оцінка цього індикатора ґрунтується на розумінні здобутків провідного університету країни як роботи всієї національної системи вищої освіти;

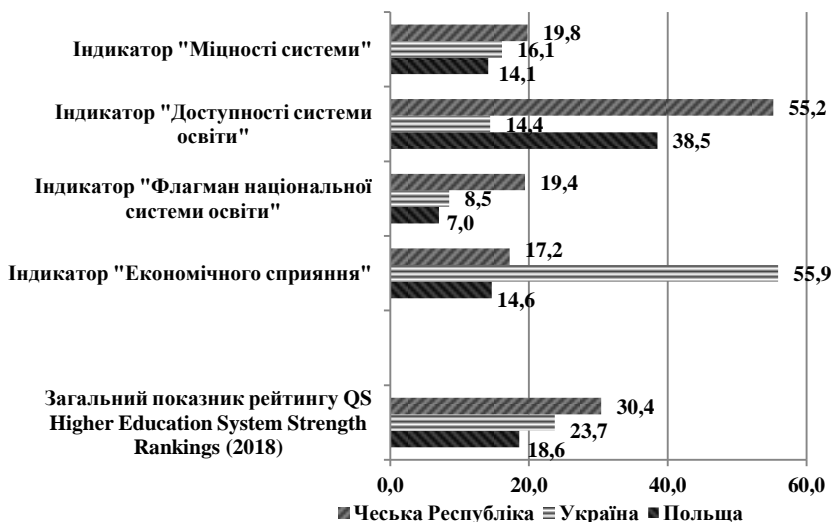
–четвертий індикатор – це показник, який оцінює економічний контекст підтримки розвитку системи вищої освіти в державі [23].

За результатами 2018 року Україна потрапила до рейтингу та зайняла 44-е місце, що є прийнятним показником для країни, яка розвивається та прагне вдосконалити систему освіти шляхом проведення перманентних реформаций. Трохи кращі позиції зайняла

Чехія – 41-е місце, і трохи гірші Польща – 46-е місце (рис. 1).

Рис. 1. Рейтинг QS Higher Education System Strength Rankings та місце України в структурі його показників
Джерело: складено автором за даними [23].

Узагальнюючи наведені на рис. 1 дані щодо стану розвитку освіти в Україні, можна виокремити наступні тенденції:

–за показником міцності системи освіти Україна отримала оцінку 16,1 (зі 100). Таке значення є достатньо низьким в порівнянні із показниками високорозвинених країн (наприклад, Великої Британії, міцність системи освіти якої було оцінено у 98,7 чи Німеччини – 94,3). Проте, в порівнянні із тими державами, стан соціально-економічного розвитку яких знаходиться орієнтовно на такому ж рівні, що і вітчизняний (наприклад, Чеської Республіки – 19,8 або Польщі – 14,1), українська система освіти тримає впевнені позиції;

–за показником доступності освіти Україна отримала оцінку 14,4 (зі 100), що значно гірше, ніж показники Польщі – 38,5, Чеської Республіки – 55,2, Великої Британії – 97,6, Німеччини – 97,1;

–за показником результатів діяльності провідного закладу Україна має найгірші результати – 8,5 (із 100), лідерами є Велика Британія – 99,5, Німеччина – 91,1, оцінка Чеської Республіки є на рівні 19,4, а Польщі – гірша за українську – 7. Оцінювання цього критерію відбувається на основі даних світового рейтингу QS World University Ranking, до якого потрапило 6-ть українських університетів у 2018 році. Показник базується на передумові, що результати діяльності провідної установи в країні є досягненням загальної системи, часто внаслідок національних інвестицій у розвиток флагманського університету;

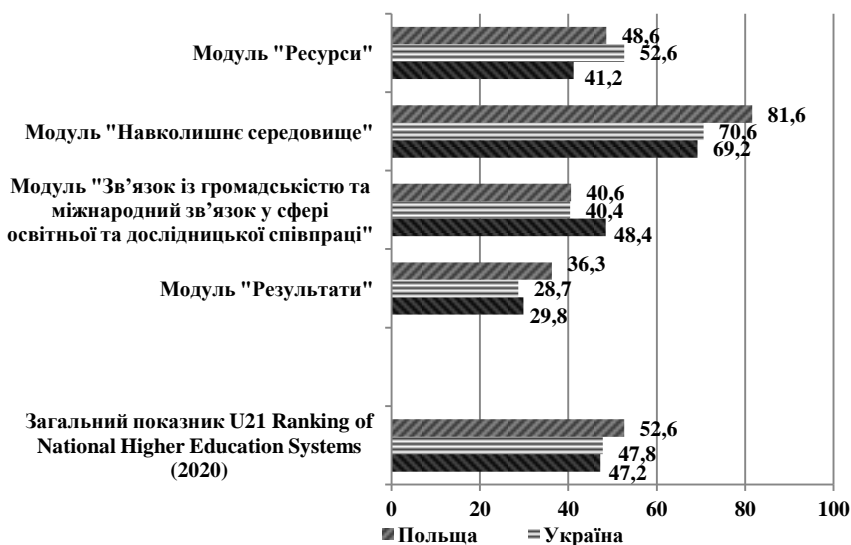
–за показником економічного сприяння розвитку освіти в державі Україна має найвище значення – 55,9 (із 100). Лідерами рейтингу все ж залишаються Велика Британія – 98,3, Німеччина – 91, Чеська Республіка отримала оцінку 17,2, аутсайдером є Польща – 14,6. Високе значення для України пояснюється двома факторами: по-перше, високими позиціями університетів у світових рейтингах (хоча цей аспект не є визначальним для окресленого індикатора), а по-друге, низьким рівнем ВВП на душу населення в країні (що має більший вплив на результати рейтингу, ніж перший аспект). Таким чином, цей індикатор є найбільш інформативним в контексті визначення залежності розвитку ЗВО та загалом системи освіти від економічної підтримки. Показник наочно відображає вплив національних інвестицій на вдосконалення вищої освіти, враховуючи економічний стан кожної країни, визначений за її результатами у міжнародних рейтингах.

U21 Ranking of National Higher Education Systems – це

рейтинг, який оцінює 50-ть національних систем вищої освіти з усіх континентів за 24-ма показниками. Всі 24-и показники систематизовані у 4-и великі групи – модуль «Ресурси» (вага індикатора – 20%), модуль «Навколишнє середовище» (вага індикатора – 20%), модуль «Зв'язок із громадськістю та міжнародний зв'язок у сфері освітньої та дослідницької співпраці» (вага індикатора – 20%) та модуль «Результати» (вага індикатора – 40%) [24] (рис. 2).

Рис. 2. Рейтинг U21 Ranking of National Higher Education Systems та місце України в структурі його показників

Джерело: складено автором за даними [24].

Дані, зазначені на рис. 2, є показниками рейтингу U21 Ranking of National Higher Education Systems, складеного за результатами 2020 року. Україна посіла 36-те місце за 21-м показником індексу 47,8, покращивши позицію з 2014 року

на 6-ть позицій; порівнюючи позицію України у 2019 та 2020 роках нашої державі так само вдалось покращити показники розвитку національної системи освіти на два пункти (станом на 2019 рік Україна перебувала на 38-ій сходинці рейтингу U21 Ranking of National Higher Education Systems). Поряд з Україною опинилися Польща – 32-ге місце (52,6). До топ-5 лідерів рейтингу 2020 року потрапили США із оцінкою 100, Швейцарія – 90,1, Данія – 85,7, Сінгапур – 84,5, Швеція – 84,3; шосту сходинку зайняла Велика Британія – 83,6 [24].

Слід зазначити, що найвищі позиції система освіти України має за показниками модуля «ресурси», де посідає 27-ме місце, за модулем «навколишнє середовища» Україна зайняла 39-у сходинку, за модулем «зв'язок із громадськістю та міжнародний зв'язок у сфері освітньої та дослідницької співпраці» – 38-е місце та найнижчі значення Україна отримала за показниками модуля «результати» – 42-ге місце:

–показники модуля «ресурси»: Україна посідає 6-те місце за часткою державних витрат на вищу освіту у ВВП. Однак загальні витрати на одного студента не характеризуються високим рівнем. Витрати на дослідницьку активність та науково-дослідні розробки ЗВО України у структурі ВВП мають низький рейтинг – 46-е місце;

–показники модуля «зв'язок із громадськістю та міжнародний зв'язок у сфері освітньої та дослідницької співпраці»: Україна посідає 18 місце – за критерієм активності наукової діяльності (зокрема здійснення спільних публікацій), яка проводиться у взаємодії із господарюючими суб'єктами промислового сектору, але лише 46-е місце – за критерієм обміну знаннями; 35-е місце – за критерієм активності спільних публікацій із міжнародними авторами і 45-е місце – за критерієм обміну знаннями із бізнесом;

–показники модуля «результати»: Україна посідає 45-е місце за загальним обсягом публікацій, 47-е – за обсягом

публікацій на душу населення і 50-е – за рівнем впливу публікацій на розвиток системи освіти загалом. За рівнем вищої освітньої кваліфікації та кваліфікованістю робочої сили Україна займає досить високу сходинку – 8-е місце. Відповідно, рівень безробіття серед випускників ЗВО є достатньо низьким в порівнянні із рівнем безробіття серед випускників закладів загальної середньої освіти. За кількістю дослідників загальнонаціонального рівня наша країна зайняла 41-е місце [24].

Враховуючи обсяги ВВП на душу населення, можна стверджувати, що загальний рейтинг України поступово покращується, а показники за результатами рейтингу 2020 року перевищили очікувані позначки.

Узагальнюючи результати рейтингу U21 Ranking of National Higher Education Systems аналітиками, було сформовано такі тези щодо стану розвитку освіти сьогодні та необхідності її трансформації:

- по-перше, дослідницька активність може бути вищою в разі збільшення фінансової підтримки, оскільки між показниками використання дослідницького потенціалу та фінансування є прямий взаємозв'язок;

- по-друге, не завжди поєднання приватного і державного фінансування є ефективним. В контексті тематики дослідження варто наголосити, що державна фінансова підтримка сучасних педагогічних технологій та ІКТ в освіті в перспективі має бути вищою;

- по-третє, середні за територіальними масштабами та обсягами населення країни (до яких належить і Україна) мають вагомі переваги в частині легкості підтримки неформальних взаємозв'язків між ЗВО, бізнесом та урядом;

- по-четверте, доцільно зберігати компроміс між державним контролем та регулюванням процесів навчання студентів та обсягами фінансової підтримки їх навчального процесу. Існує закономірність, що найменш розвинені

освітні системи характерні для країн, які поєднують жорсткий державний контроль з обмеженим державним фінансуванням. Для України доцільним є знаходження цього балансу з метою унеможливлення зниження ефективності навчального процесу;

–по-п'яте, за умови відсутності дієвих педагогічних технологій підвищується мобільність студентів, а тому можна стверджувати про наявність негативних аспектів, пов'язаних із надмірною міжнародною співпрацею – студент, який не достатньо вмотивований до здобуття освіти в межах держави, матиме бажання продовжити навчання за її межами. Відповідно, в перспективі, кожній національній системі освіти повинна бути притаманна помірна автономність;

–по-шосте, в контексті розвитку дослідницького потенціалу держави міжнародна співпраця є важливим фактором. Враховуючи це, механізм міжнародної співпраці має бути ретельно побудований, забезпечувати помірну мобільність студентів та динамізацію процесів міждержавного обміну досвідом в контексті реалізації глобальних дослідницьких проектів.

Таким чином, в умовах динамічних трансформацій якісно нові вимоги ставляться до навчання студентів, оскільки вища освіта та освіта впродовж життя вже давно визнані ключовими елементами формування людського капіталу в країні. На шляху вдосконалення діяльності ЗВО та збереження високого рівня результативності навчального процесу педагог має можливість самостійно обирати підходи викладання, інструменти комунікації із студентами, методи налагодження механізмів безперервного навчання. Відповідно, із усієї сукупності педагогічних технологій найбільш актуальними у сучасних умовах є такі, як інформаційні, інтерактивні та технології, спрямовані на розвиток дослідницького потенціалу студентів (табл. 1).

Таблиця 1

Сучасні педагогічні технології

Технології навчання	Характеристика
Інформаційні технології навчання	Це спосіб організації навчального процесу, сутність якого полягає у зборі, переробці та передачі інформації для одержання нових даних про об'єкт, який досліджується. Інформаційні технології навчання також можна охарактеризувати не лише з огляду на організаційний аспект (тобто як метод організації навчального процесу), а з огляду на теоретичний аспект. Тобто, це сукупність знань та теоретичних положень про способи і засоби роботи студентів із інформаційними ресурсами; з огляду на таке визначення, інформаційні технології є органічними складовими педагогічного процесу.
Інтерактивні (неформальні) технології навчання	Переважно, інтерактивними технологіями навчання називають такі, які ґрунтуються на основі застосування комп'ютерних і відео-комп'ютерних засобів організації навчального процесу. Проте, таке трактування є обмеженим, оскільки до інтерактивних педагогічних технологій належать і дискусійні технології навчання, технології навчання у співробітництві – кооперативне навчання, технології ситуаційного навчання – імітаційні, ігрові технології, соціально-психологічний тренінг у формі ділової гри, технології педагогічного спілкування (або нейролінгвістичного програмування).
Технології дослідницького навчання і проєктивної освіти	Сутність технології дослідницького навчання полягає у побудові процесу навчального пізнання як системи завдань та розробці на основі цих завдань алгоритму дій студента.

Джерело: складено автором за даними [25].

Сукупність інформаційних педагогічних концепцій включає автоматизовані навчальні системи, TV-технології,

технології навчання у мережі Інтернет (в т.ч. інноваційні технології як автономний напрям сучасних педагогічних методик) та змішані педагогічні концепції, які є симбіозом вище перерахованих. Використання інформаційних технологій у навчанні є підпорядкованим сукупності концептуальних принципів, до них належать: 1) принцип пріоритетності психолого-педагогічних підходів до всіх аспектів технології; 2) принцип модульного підходу до відбору та конструюванню змісту технології, її програмно-методичного забезпечення та організації навчального процесу; 3) принцип максимально можливої інтеграції технології навчання у структуру навчального процесу; 4) принцип формування інформаційного середовища (Web-середовища) відповідно до цілей, завдань та моделей технології; 5) принцип підготовленості студента ЗВО до використання технології у структурі навчального процесу (або принцип стартового рівня); 6) принцип перманентної комунікації між студентом і викладачем, а також підтримки активного зворотного зв'язку [25, с. 103].

Автоматизовані навчальні системи набувають широкого вжитку серед педагогів більшості вітчизняних ЗВО. Їх зручність пов'язана із можливістю раціонального комбінування навчально-методичних матеріалів (демонстраційних, теоретичних, практичних, контролюючих) та комп'ютерних програм, які, по суті, і керують навчальним процесом. В умовах цифрових трансформацій актуалізуються процеси застосування технологій неконтактної інформаційної взаємодії та гіпертекстової технології, які все ж таки пріоритетною визначають електронну складову навчання та побудовані на основі використання віртуальної реальності. Окрім того, в умовах застосування гіпертекстових технологій виникає можливість роботи із сукупністю навчальних матеріалів та

інформаційних даних, розміщених не тільки в різних файлах, а й на різних комп'ютерах.

На основі розвитку інформаційних педагогічних технологій відбувається трансформація і навчального процесу, і методичного матеріалу, який його забезпечує. Характерним є виникнення електронного підручника; його беззаперечними перевагами є висока технологічність створення й експлуатації; високий рівень системності подання навчально-методичних матеріалів; різноманітні функції, а отже, і можливості в процесі навчання [25, с. 102].

Технології навчання в мережі Інтернет та TV-технології є особливо актуальними сьогодні, їх варто віднести до тих, які забезпечують найвищий рівень ефективності навчального процесу. Основним принципом застосування мережі Інтернет, а також ІКТ у педагогічній діяльності є пред'явлення, відображення, корекція, оновлення та зберігання інформації в електронному форматі, що підвищує рівень контролюваності обміну навчальним матеріалом, достовірності такої інформації та зручності використання відповідно до можливостей чи обставин, притаманних буденності студентів ЗВО.

До сукупності інформаційних технологій навчання можна віднести і інноваційні, які побудовані на основі використання ІІІ (наприклад, чат-ботів – спеціалізованих електронних помічників у вивченні навчального матеріалу або сприянні розвитку навичок студента [26, с. 168]) або матеріалів платформ масових відкритих онлайн курсів – МВОК (massive open online courses – MOOC). На вітчизняному ринку інформаційних освітніх послуг процеси застосування ІІІ допомагають у виконанні двох взаємоузгоджених функцій – навчання і контроль: 1) функція навчання полягає у можливості забезпечення оптимальної структури організації навчання та її адаптивності до традиційної освіти і буденності студентів;

2) функція контролю полягає у виконанні ІІІ ролі віртуальних помічників, завданням яких є перевірка і моніторинг рівня засвоєння навчального матеріалу шляхом моделювання реальної ситуації [26, с. 169].

Інтерактивні педагогічні технології, як окремий напрям організації освітнього процесу у ЗВО, спрямовані на максимальну інтеграцію студентів у навчання, процеси обміну власними судженнями та поглиблення знань. В умовах обмеження соціальної взаємодії актуалізується використання саме комп'ютерних технологій. Проте, високою результативністю характеризуються і такі, що ґрунтуються на безпосередній взаємодії студентів чи студента і викладача.

Дискусійні технології навчання – це технології цілеспрямованого і підпорядкованого обміну ідеями, судженнями, думками у групі заради пошуку істини; дискусія є діалогічною за своєю соціальною сутністю, а тому її застосування у навчанні сприяє розвитку критичного мислення, прилученню студентів ЗВО до культури демократичного суспільства.

Україна, як держава, яка обрала соціально-орієнтований вектор розвитку, прагне забезпечити високий рівень демократизації освіти відповідно до динаміки процесів, що відбуваються в суспільстві. Що є позитивним саме в контексті аналізу вітчизняної педагогічної практики, так це те, що державою в особі органів виконавчої влади перманентно підтримується атмосфера пошуку нових підходів та засобів впровадження новацій в систему освіти.

Технології навчання у співробітництві – це побудова навчального процесу на основі відтворення одночасно предметного і соціального аспекту науково-пізнавальної діяльності. Базовою ідеєю навчання у співробітництві є навчання студентів у групі, а не просто спільне виконання завдань в межах навчальної програми [25, с. 153].

Визначальною рисою, яка відрізняє технології навчання у співробітництві від інших інтерактивних педагогічних концепцій, є необхідність досягнення спільного результату на засадах співпраці студентів, а не конкурування. Таким чином, на перший план в контексті застосування вище зазначеної педагогічної технології виходить індивідуальна відповідальність, за якої настає усвідомлення студентів двох ключових аспектів навчання у співробітництві: по-перше, успіх усієї команди/групи залежить від внеску кожного учасника, що передбачає допомогу членів команди один одному; по-друге, рівні можливості передбачають, що кожен учасник має удосконалювати свої власні досягнення.

Психологічні дослідження підтверджують, що групові зусилля, які було реалізовано студентами в ході отримання загального результату, призводять до максимізації ефективності процесу досягнення цього результату, а, відповідно, і до вищого рівня вмотивованості кожного із учасників навчального процесу.

Ситуаційні технології навчання (або кейс-технології), як специфічний метод інтеракції студентів, являє собою демократичний підхід організації навчального процесу у ЗВО, який не допускає жодних обмежень, окрім тих, які задані ситуацією [27, с. 75]. Ситуація, закладена в основу кейсу, апріорі не має однозначних рішень, що дає можливість студентам вдосконалювати свої логічні здібності, моделювати розвиток подій відповідно до того алгоритму, який вони вважають найбільш ефективним в умовах, визначених кейсом.

Технологія педагогічного спілкування – це сукупність базових аспектів щодо організації комунікації між викладачем і студентом у такий спосіб, який забезпечить взаємопорозуміння між сторонами.

З метою забезпечення розуміння педагога студентами необхідно дотримуватись базових правил комунікації, які у

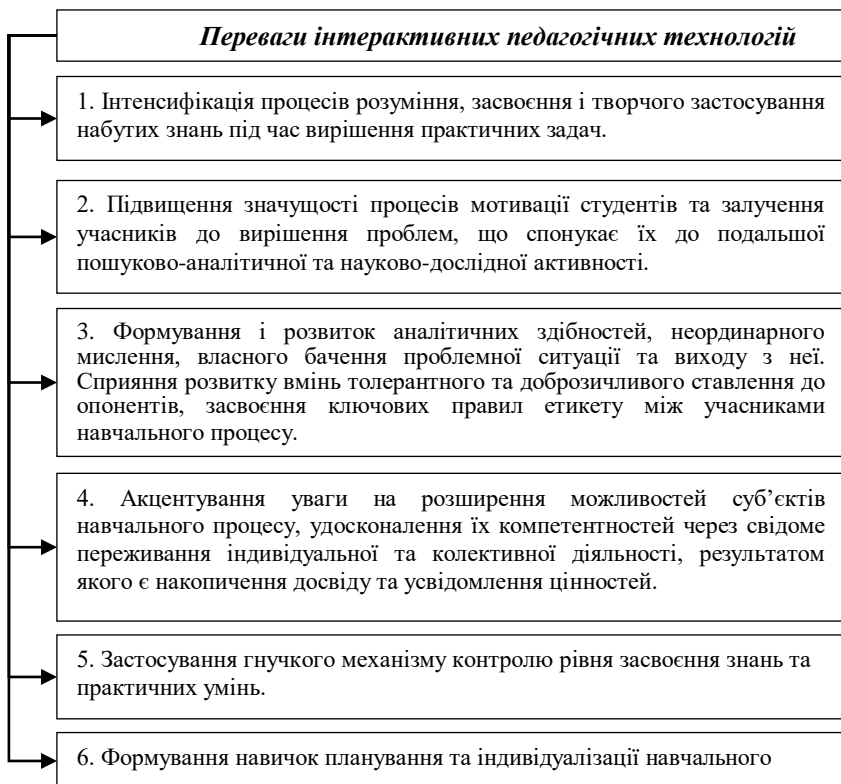

сукупності отримали назву «етикет». Етикет полягає не у зовнішньому примусі учасників до збереження ввічливого тону спілкування, а у внутрішній готовності суб'єктів навчального процесу до тактовного і делікатного спілкування. Психологічними умовами збереження ефективності взаємодії є такі: використання педагогом єдиної професійної мови; врахування рівня інтелекту, загальної культури студентів загалом, як цільової аудиторії, так і окремо кожного, як індивіду; надання детальної інформації задля забезпечення конкретики під час комунікації викладача і студентів, зниження ризиків двоякого трактування задач; врахування індивідуальних характеристик студентів, таких як темперамент, характер, інтереси, здібності та інші особливості; збереження логічності та послідовності викладання навчального матеріалу; концентрація уваги студентів, зокрема шляхом зниження одноманітності навчального процесу, комбінування різних педагогічних технологій як методу підтримки зацікавленості студентів у навчанні [25, с. 174-175].

Таким чином, узагальнюючи доцільність використання інтерактивних технологій навчання у педагогічній практиці можна виокремити сукупність їх функціональних переваг (Рис. 3).

Рис. 3. Функціональні переваги інтерактивних технологій навчання як сучасної педагогічної концепції організації навчального процесу

Джерело: складено автором за даними [28, с. 41].

Сутність концепції дослідницького навчання та проєктивної роботи відображається через її мету, яка пов'язана із [25, с. 203]:

–по-перше, допомогою студенту усвідомити проблемність пропонованих завдань (тобто, акцентуванням уваги студента на наочності проблематики, підкресленням значення результатів її практичного вирішення);

–по-друге, підкресленням ролі саме студента у розв’язанні проблеми, наголошенням на необхідності задіяння дослідницького потенціалу учасників навчального процесу;

–по-третє, навчанням студентів бачити та аналізувати проблемні ситуації, виділяти проблеми і завдання із сукупності типових навчальних задач.

Незалежно від вибору механізмів, методів та підходів організації навчання, технологічним початковий процес вважається тоді, коли він гарантує досягнення стратегічної мети – отримання високоякісної освіти та набуття студентами базових професійних компетентностей. При цьому, тактичними завданнями педагога (як головного організатора навчального процесу) є такі: 1) концентрація уваги студентів на навчанні; 2) створення дієвої системи мотивації студентів, допомога у формуванні їх перспективних цілей та методів реалізації власних амбіцій; 3) систематизація навчального матеріалу; 4) стимулювання і управління навчальною діяльністю; 5) перевірка досягнень студентів – проміжних результатів, які відображають не лише успіхи здобувача знань, а і є показниками правильності вибору технологій навчання, а також рівня готовності студентів до подальшої самореалізації; 6) організація системи перманентного моніторингу на основі проведення періодичного тестового контролю, розробка пропозицій щодо необхідності корекції методів організації навчального процесу [25, с. 17].

Підготовка майбутніх професіоналів, здатних і готових до інноваційної творчої діяльності, є стратегічною ціллю як держави, так і кожного ЗВО України. За умов домінантної ролі освіти у буденності сьогоденного суспільства сучасні педагогічні технології – це не просто методологія організації роботи викладача із студентом; це сукупність

психологічних, мотиваційних, особистісних та організаційних установок, що визначають спеціальний набір і компонування форм, методів, способів, прийомів навчання, а також виховання у студента почуттів відповідальності за саморозвиток та рівень своєї майбутньої професійної компетентності.

Система сучасних педагогічних технологій зазвичай включає як мотиваційний аспект, так і організаційний. Мотиваційний аспект отримав своє відображення у психолого-педагогічних компонентах, сутність яких полягає у створенні сприятливих для виконання завдань навчання, виховання і розвитку особистості умов, за яких студент матиме внутрішнє бажання та мотиви для саморозвитку. В основі мотиваційних заходів закладено саме ті технології, які забезпечують не лише активну, а і комфортну для кожної із сторін комунікацію (наприклад, шляхом застосування телекомунікаційного зв'язку). Таким чином, можна визнати, що вмотивованість студента напряму залежить від ефективності взаємодії учасників навчального процесу, ретельності організації індивідуальної роботи студентів із структурованим навчальним матеріалом, представленим в електронному вигляді. Організаційний аспект відображає особливості практичної організації навчального процесу у ЗВО. На сучасному етапі карантинні обмеження внесли певні корегування у структуру освітньої системи, а тому на зміну традиційним технологіям організації університетського навчання прийшли ІКТ – технології роботи із навчальним матеріалом в умовах онлайн комунікації. За новоутворених в результаті пандемії Covid19 обставин викладач пропонує сукупність електронних матеріалів та джерел інформації, а студент отримує можливості самостійного вибору оптимальних для себе методів організації навчального процесу, інструментів

комунікації із викладачем, а також джерел навчального матеріалу.

Отже, сучасні педагогічні технології навчання – це: по-перше, цілісна концепція насичення навчального процесу студентів електронно-цифровими пристроями, засобами, системами; по-друге, методологія налагодження електронно-комунікаційних зв'язків між учасниками освітнього середовища, які значно зменшують інтегральну взаємодію віртуального та фізичного комунікування, тобто створюють електронний освітній простір.

Трансформація парадигмальної освітньої ідеї триває, проте її зміна не є результатом еволюції, а скоріш є наслідками виникнення певних обставин, за яких система освіти перестала бути достатньо ефективною та потребувала нагального оновлення. Відповідно, зміна освітньої парадигми під тиском цифрових трансформацій є ключовим фактором розвитку сучасних педагогічних технологій. До інших передумов застосування нових методів і технологій навчання студентів можна віднести такі [29, с. 32]: 1) динамічний ріст значення освіти, як фактора суспільного розвитку – генератора й провідника знань та інформації; 2) компетентнісний аспект, який має втілення у зміні вимог і до змісту, і до форм навчального процесу; 3) посилення процесів інтернаціоналізації освіти, яка спричиняє потребу у необхідності уніфікації освіти; 4) зміна організаційних форм освітньої діяльності (концентрація ЗВО та вимог до компетентності фахівців, диверсифікація – розширення власних компетенцій з метою максимального застосування особистісного потенціалу в межах професійної діяльності, а також паралельна освіта як метод диверсифікації знань і умінь); 5) глобалізація ринку освітніх послуг (актуалізація процесів мобільності студентів, зростання чисельності іноземних студентів у вітчизняних ЗВО, становлення транскордонної освіти, яка вимагає дотримання інтересів

кожного із студентів незалежно до приналежності особистості до певної етнічної групи, його світогляду чи життєвих пріоритетів).

В контексті аналізу природи трансформацій, які відбуваються у структурі вітчизняної освіти сьогодні, доцільною є характеристика концептуальних положень, якими керуються держава в особі органів виконавчої влади, керівники ЗВО, викладачі, студенти та інші учасники навчального процесу на шляху реалізації змін. Таким чином, нижче наведені принципи одночасно і підкреслюють важливість, і відображають перспективність реформ, які відбуваються: 1) педагогічна технологія повинна сприяти створенню умов для рівного доступу студентів ЗВО до знань; 2) застосування сучасних педагогічних технологій у навчальному процесі повинно створювати додаткові переваги як для студентів, так і для викладачів; 3) інновація, як ключовий елемент процесу побудови сучасного, інноваційно-орієнтованого освітнього середовища, має бути інструментом підвищення якості навчання (своєю чергою, прогресивні ІКТ та цифрові технології, як методи підтримки безперервної комунікації між студентами і викладачами, повинні забезпечити продуктивність і результативність навчального процесу); 4) сучасні педагогічні технології навчання мають сприяти інформатизації національної системи освіти та її інтеграції до глобального освітнього середовища; 5) використання інноваційних технологій, роль яких в умовах цифрового суспільства динамічно актуалізується, повинно сприяти спрощенню взаємодії між ЗВО різних держав та обміну їх прогресивним досвідом у вивченні різних дисциплін; 6) сучасні педагогічні технології у освітніх системах мають підвищувати рівень якості освіти в державах, які знаходяться на етапі розвитку до рівня, притаманного високорозвинутих державам; 7) застосування високотехнологічних педагогічних концепцій має сприяти

підвищенню рівня довіри з боку студентів до якості освіти та достовірності інформації, яка використовується з метою розвитку їх професійних компетентностей; 8) сучасні педагогічні технології спрямовані на підвищення рівня контрольованості та урегульованості навчальних процесів, якості знань та успіхів студентів.

В умовах динамічних трансформацій до освіти висуваються нові стандарти організації, якості та результативності, які отримали своє відображення у меті реформаций, а саме «забезпечення сталого інноваційного розвитку України через підготовку висококваліфікованих фахівців, створення та поширення знань, формування інтелектуального, соціального та духовного капіталу суспільства, готового до викликів майбутнього» [30, с. 35]

З огляду на процеси, які відбуваються у структурі національної системи освіти в умовах пандемії Covid-19 можна стверджувати про пріоритетність сучасних інформаційних технологій навчання студентів ЗВО, саме на базі яких відбувається розвиток дистанційного та змішаного навчання. Всю сукупність актуальних інформаційних педагогічних методик можна розподілити на дві групи:

1) синхронні (synchronous communication tools) – це саме ті технології, які передбачають повну інтеграцію процесу навчання у життя студента і викладача. Таким чином, взаємодія учасників навчального процесу відбувається у реальному часі. Для організації синхронного навчання використовуються електронні ресурси, платформи, віртуальні класи, а тому такий метод організації навчального процесу характеризується не лише як інформаційний, а і як електронно-дистанційний;

2) асинхронні (asynchronous communication tools), які використовуються в організації традиційно-дистанційного навчання – обмін навчальними матеріалами через електронну пошту та інші засоби передачі інформації.

З впровадженням кардинальних змін у структуру навчального процесу ЗВО України, необхідність яких була пов'язана із пандемією Covid-19 та обмеженням можливостей соціальної взаємодії, було проведено опитування серед вітчизняних здобувачів та викладачів. Результати відобразили, що думка респондентів стосовно ефективності сучасних інформаційних технологій навчання розділилась. Так, кожний сьомий респондент з числа здобувачів вищої освіти (а це орієнтовно 15,0% відповідей) вважає, що навчання за допомогою використання дистанційних методів та інформаційних педагогічних технологій не є ефективним, оскільки не має належного організаційно-методичного підґрунтя та сучасного інструментарію реалізації. Окрім того, інформаційно-цифрова грамотність вітчизняного населення також має недостатньо високий рівень. Проте, решта респондентів переконана, що інформаційні технології у навчанні студентів є перспективними, а тому, в загальному, респонденти позитивно розглядають питання розробки та практичного впровадження педагогічних концепцій із використанням ІКТ [31, с. 15]. В ході опитування було встановлено, що найбільш ефективними інструментами для комунікації та обміну інформацією здобувачами освіти визначено такі, як (рис. 4): 1) асинхронні методи навчання: месенджери (Viber, Messenger, Telegram та ін.) – 51,5% студентів ЗВО надають прихильність; електронна пошта – 30,0% студентів ЗВО надають прихильність; 2) синхронні методи навчання: віртуальні освітні середовища (Moodle та ін.) – 50,1% студентів ЗВО надають прихильність; засоби відеозв'язку (Zoom, Skype, Meet та ін.) – 46,8% студентів ЗВО надають прихильність.

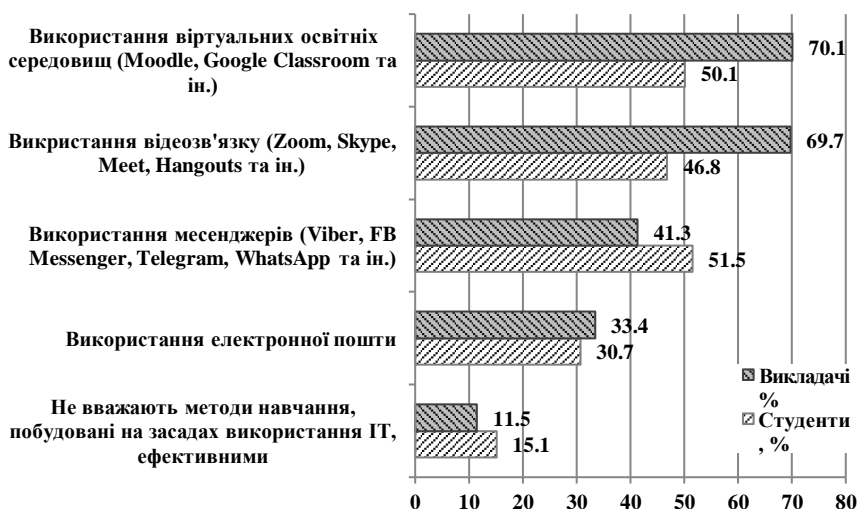
Серед науково-педагогічного складу більшу прихильність отримали синхронні методи взаємодії, зокрема:

1) віртуальні освітні середовища визнані 70,1% респондентів як ефективні; викладачі підтвердили ефективність їх застосування у сучасних підходах організації навчального процесу студентів;

2) результативність асинхронних інструментів засвідчили лише 39,5% викладачів, 41,0% респондентів прихильність віддали використанню месенджерів та 38,0% – використанню електронної пошти [31, с. 15].

Рис. 4. Напрями використання інформаційних технологій у сучасних педагогічних методиках навчання студентів ЗВО України

Джерело: складено автором за даними [31, с. 15-16].

Серед сучасних педагогічних технологій, які набули широкого вжитку у якості інструментів підтримки комунікації між учасниками навчального процесу, варто виділити віртуальні освітні середовища. Вони є цілісними

системами, які організовують процес навчання, визначають можливості студентів та викладачів, систематизують їх функціональні обов'язки та завдання.

Актуалізація процесів застосування інформаційних педагогічних технологій навчання відбулась саме в умовах карантину; це є не випадковим, оскільки такі платформи, як Moodle, Google Classroom та Sakai здатні відтворити навчальний процес у тому вигляді, яким він є в умовах університетської освіти, проте враховує вимоги щодо дистанціювання та усі визначення карантинні обмеження, необхідні для збереження здоров'я студентів і викладачів (табл. 2).

Таблиця 2

Порівняльна характеристика платформ Moodle, Google Classroom та Sakai

Онлайн платформи для навчання	Moodle	Платформа Moodle дає можливість реалізовувати прагнення студентів у навчанні, застосовуючи необхідні матеріали та ресурси. Платформа інтегрує безліч матеріалів та інформаційних даних, має значний потенціал для використання мультисенсорних методів навчання. Викладач може наповнювати курс цікавим, пізнавальним і сучасним матеріалом. Переваги платформи полягають у розширених дидактичних можливостях використання навчально-методичних матеріалів; можливостях організації/керування навчальним процесом; формуванні навичок самостійної роботи та самоорганізації студентів.
	Google Classroom	Google Classroom – це інструмент, який поєднує в собі переваги використання Google Drive – для створення та розповсюдження завдань, Google Docs, Sheets and Slides – для написання звітів, Gmail – для спілкування та Google Calendar – для планування діяльності, а також пошукова система Google для допомоги у проектуванні. Основними можливостями використання Google Classroom є взаємодія та спільна робота учасників навчального процесу, економія часу, а також зручна підтримка для адміністраторів.

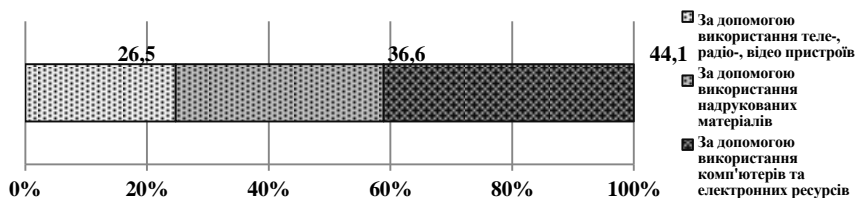

	Sakai	Можливості Sakai для викладачів включають в себе: налаштування почергової появи завдань, повідомлень або нових матеріалів курсу на основі фіксованих дат або активності учасників курсу, додавання матеріалів для групи або окремого студента, створення групи навіть поза межами курсів, перегляд оцінок студентів, створення різноманітних тестів та індивідуальних завдань, встановлення часу, коли студенти можуть отримати доступ до проходження тестів, та обмеження часу їх проходження. Можливості Sakai для студентів: можливість самостійно записатися на курс, створювати особисті папки, в які вони можуть завантажувати файли та в які їм можуть завантажувати матеріали викладачі, використовувати пошук за темами форумів та документів, виконувати тести декілька разів, отримувати оцінки за результатами тестів одразу ж після їх виконання.
--	-------	--

Джерело: складено автором за даними [32, с. 137; 33, с. 40; 34, с. 320-321].

В результаті поширення практики застосування сучасних педагогічних технологій відбувся розвиток методу мультисенсорного навчання, який являє собою концепцію збалансованого залучення різних органів сприйняття інформаційних матеріалів; відповідно, робота з інформацією передбачає використання аудіо-, відео- та текстових носіїв окремо або в комбінації (рис. 5).

Рис. 5. Стан сприйняття студентами мультисенсорних методів навчання

Джерело: складено автором за даними [35].

Узагальнюючи результати проведеного в роботі аналізу можна стверджувати про існування стійких тенденції трансформації традиційної очної освіти в Україні у напрямку її доповнення інформаційними технологіями та сучасними педагогічними підходами організації навчального процесу. На основі таких змін національна система освіти, з одного боку, стає сильнішою, сучаснішою, ефективнішою. Проте, з іншого боку, кожна зміна вимагає проходження певного періоду її адаптації та корегування відповідно до тих умов, які були сформовані у системі освітніх процесів протягом багатьох років. Таким чином, основними перевагами застосування сучасних педагогічних технологій є такі [36, с. 28]:

- можливість збалансованого застосування різних форм подання навчального матеріалу; комунікація між суб'єктами навчального процесу шляхом використання сучасних форм взаємодії (проведення чатів, форумів, використання блогів); можливість роботи у віртуальних групах чи професійних спільнотах, за допомогою яких викладачі і студенти можуть спільно розв'язувати проблемні практичні ситуації;

- розвиток індивідуально-психологічних якостей осіб (внутрішня мотивація до навчання, саморозвиток, індивідуальний стиль організації освітнього процесу), адаптивність і вища мотивація, підвищення рівня цифрової грамотності та компетентності (які впливають на рівень конкурентоспроможності майбутнього фахівця); вдосконалення комунікативних навичок на відстані, що є важливою рисою для сучасних працедавців;

- вільний вибір закладу освіти незалежно від місця знаходження учасників навчального процесу, відсутність часових та просторових обмежень, а також нівеляція вікових обмежень; гнучкість і мобільність навчального процесу; можливість паралельно здобувати інші необхідні професійні компетентності.

Незважаючи на беззаперечні переваги сучасних трансформацій, залишаються і проблемні аспекти, які значно знижують ефективність навчального процесу. До таких належать наступні:

- зміна форми організації навчального процесу, проте відсутність змін у змісті педагогічної діяльності – невідповідність пропорцій між потребами ринку праці та кількістю висококваліфікованих фахівців;

- збереження недостатньо високої якості вищої освіти незалежно від зміни технологій підготовки спеціалістів, професійні компетентності яких не відповідають актуальним потребам суспільства та національної економіки;

- невикористання в повній мірі цифрового потенціалу як засобу інтенсифікації та налагодження плідної співпраці між наукою, державою і бізнесом;

- збереження низького рівня фінансування освіти, в т. ч. незадовільне матеріально-технічне забезпечення, що знижує можливості ефективного застосування інформаційних педагогічних технологій у практичній діяльності;

- погіршення кадрового забезпечення, невідповідність потенціалу викладачів вимогам цифрового суспільства;

- слабка інтеграція вищої освіти України у світовий та європейський освітньо-науковий простір [30, с. 71].

Висновки. В результаті дослідження тенденцій застосування сучасних педагогічних технологій навчання студентів ЗВО в Україні було визначено, що рівень ефективності навчального процесу залежить від стану розвитку національної системи освіти, її готовності до змін та оновлення інструментів забезпечення освітніх процесів. Таким чином, було встановлено, що найбільш ефективними в умовах трансформації національної системи освіти є концепції викладання, пов'язані із інформаційними

технологіями, методами інтеракції та дослідницькими технологіями.

В умовах пандемії Covid-19 найбільш доцільними було визнано інформаційні технології навчання студентів у ЗВО. Їх пріоритетність пов'язана із можливостями застосування електронних засобів передачі і представлення навчального матеріалу; збереження перманентної комунікації між суб'єктами навчального процесу шляхом використання різних форм взаємодії у реальному часі; можливостями збереження наукової колективної роботи шляхом прийняття участі у віртуальних групах чи професійних спільнотах. Таким чином, навіть в умовах карантинних обмежень сучасні педагогічні технології спрямовані на збереження взаємоузгодженої роботи та спільного розв'язання проблемних науково-практичних ситуацій.

Подальша практика трансформації педагогічної діяльності має бути пов'язана із вдосконаленням методів навчання студентів ЗВО задля підвищення компетентності та кваліфікованості майбутніх фахівців. А тому, вважаємо, що подальші реформації, які відбуватимуться у національному освітньому середовищі, повинні бути пов'язані із побудовою конкурентоспроможної системи вищої освіти. В свою чергу, навчальні заклади такої системи, завдяки співпраці з науковими установами та підприємницьким сектором, мають всебічно підтримувати процеси вдосконалення педагогічних технологій та зміцнення фахового і науково-освітнього потенціалу нації на засадах безперервного професійного й особистісного розвитку. Таким чином, трансформації будуть ефективними в разі, якщо вони орієнтуватимуться на досягнення перспективних цілей та підтримку процесів інтеграції у світовий освітній та дослідницький простір.

Список використаних джерел:

1. Gregson M. In Practice: The Importance of Practitioner Research in Vocational Education. *Education Sciences*. 2020. №10. p. 79. DOI:10.3390/educsci10030079
2. Gregson M., Kessell-Holland P. Practice! Practice! Practice! In: *Practice-Focused Research in Further Adult and Vocational Education Shifting Horizons of Educational Practice, Theory and Research*, 2020. p. 279.
3. Henderikx P., Jansen D. The changing pedagogical landscape: In search of patterns in policies and practices of new modes of teaching and learning. EADTU, 2018. Available at: https://eadtu.eu/documents/Publications/LLL/2018_-_The_Changing_Pedagogical_Landscape.pdf (дата звернення 23.11.2021)
4. Pegrum M. Digital literacies in language education. *Matraga - Revista Do Programa de Pós-Graduação Em Letras Da UERJ*. 2019. № 26 (47). DOI:10.12957/matraga.2019.44077
5. Guàrdia L., Clougher D., Anderson T., Maina M. IDEAS for Transforming Higher Education: An Overview of Ongoing Trends and Challenges. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*. 2021. № 22(2). pp. 166-184. DOI: <https://doi.org/10.19173/irrodl.v22i2.5206>
6. Цюрупа Є. В., Берегеля Л. М. Сучасні педагогічні технології навчання. Актуальні питання сучасної педагогіки: творчість, майстерність, професіоналізм: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кременчук, 16 березня 2021 р.). Кременчук: Методичний кабінет, 2021. С. 857-864.
7. Osberg D., Biesta G. Beyond curriculum: Groundwork for a non-instrumental theory of education. *Educational Philosophy and Theory*, 2020. pp. 1-14. DOI:10.1080/00131857.2020.1750362
8. Ніколаєнко С. Якість вищої освіти – запорука конкурентоспроможності українських університетів. *Вісник*

НАПН України. 2020. №2(2). С. 1-7. DOI: <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-2-13-5>

9. Мізюк В. А. Змішане навчання як інноваційний підхід інтеграції навчального процесу у закладах освіти. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки. 2019. № 3. С. 172-177.

10. Барна О.В. Технологія змішаного навчання в курсі методики навчання інформатики. Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету. 2016. Вип. 2. С. 24-37.

11. Осадча К., Осадчий В., Спірін О., Круглик В. Реалізація індивідуалізації та персоналізації навчання засобами Moodle. Молодь і ринок. 2021. №1 (187). С. 38-43.

12. Биков В., Спірін О., Пінчук О. Проблеми та завдання сучасного етапу інформатизації освіти. Наукове забезпечення розвитку освіти в Україні: актуальні проблеми теорії і практики (до 25-річчя НАПН України) / за ред. С.В. Бартош. Київ: Видавничий дім «Сам», 2017. С. 191-198.

13. Пінчук О. Імерсивні технології в навчанні: проблема чи перспектива?: матер. XII Міжнар. наук.-практ. конф. «Інтернет – Освіта – Наука-2020» (м. Вінниця, 26-29 травн. 2020 р.). Вінниця: ВНТУ, 2020. С. 257-258.

14. Vakaliuk T. A., Spirin O. M., Lobanchykova N. M., Martseva L. A., Novitska I. V., Kontsedailo V. V. Features of distance learning of cloud technologies for the organization educational process in quarantine. Journal of Physics: Conference Series. 2021. №1840. Available at: <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1742-6596/1840/1/012051/pdf> (дата звернення 27.11.2021)

15. Спірін О. М., Колос К. Р. Технологія організації масового дистанційного навчання учнів в умовах карантину на базі платформи Moodle. Інформаційні технології і засоби навчання. 2020. Т. 79. №5. С. 29–58.

16. Mukoviz O., Kolos K., Kolomiiets N. Distance Learning of Future Primary School Teachers as a Prerequisite of Their Professional Development Throughout Life, Information Technologies and Learning Tools. 2018. Vol. 66. № 4. Available: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/2265> (дата звернення 27.11.2021)

17. Greenhow Ch., Reynolds R. B. What are the pedagogical advantages of online learning, compared to in-person classroom learning? Quotes from Experts: COVID-19 and Extended Online Learning. Available at: <https://www.sciline.org/covid-expert-quotes/online-learning#toc> (дата звернення 27.11.2021)

18. Kukulska-Hulme A., Beirne E., Conole G., Costello E. et al. Innovating Pedagogy 2020: Open University Innovation Report 8. Milton Keynes: The Open University, 2020. p. 48.

19. Kukulska-Hulme A., Bossu C., Coughlan T., Ferguson R. et al. Innovating Pedagogy 2021: Open University Innovation Report 9. Milton Keynes: The Open University, 2021. p. 51.

20. Pegrum M. From blogs to bombs. Crawley: UWA Publishing, 2009. 146 p.

21. Coughlan T. The use of open data as a material for learning. Educational Technology Research and Development. 2019. №68. pp. 383-411. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11423-019-09706-y>

22. Zimmer M. But the data is already public. Ethics and Information Technology. 2010. №12 (4). pp. 313-325. DOI: [10.1007/s10676-010-9227-5](https://doi.org/10.1007/s10676-010-9227-5).

23. QS Higher Education System Strength Rankings (HESS), 2018. Available at: <https://www.qs.com/top-higher-education-systems-in-the-world/> (дата звернення 27.11.2021)

24. Williams R., Leahy A. U21 Ranking of National Higher Education Systems 2020, 2021. Available at: https://universitas21.com/sites/default/files/2020-04/U21_Rankings%20Report_0320_Final_LR%20Single.pdf (дата звернення 27.11.2021)

25. Лебедик Л.В., Стрельніков В.Ю., Стрельніков М.В. Сучасні технології навчання і методики викладання дисциплін. Полтава: АСМІ, 2020. 303 с.
26. Вікторова Л. В., Кочарян А. Б., Мамчур К. В., Коротун О. О. Застосування штучного інтелекту та чат-ботів під час вивчення іноземної мови. Інноваційна педагогіка. Інформаційно-комунікаційні технології в освіті. 2021. Вип. 32. Т. 2. С. 166-173. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/32-2.33>
27. Гунько І. В., Волошина О. В. Застосування кейс-методу в процесі викладання іноземної мови в умовах навчально-науково-виробничого комплексу «Всеукраїнський науково-навчальний консорціум». Інноваційна педагогіка. Теорія і методика навчання (з галузей знань). 2021. Вип. 32. Т. 2. С. 75-79. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/32-2.15>
28. Григор'єва Т., Михайлова О., Гуманкова О. Інтерактивні методи навчання іноземних мов дорослих. Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка». 2021. №12 (44). С. 36-45. DOI: <https://doi.org/10.24919/2413-2039.12/44.5>
29. Батечко Н., Михайліченко М. Еволюція освітніх парадигм у сучасному науковому дискурсі. Освітологія. 2020. №9. С. 29-37. DOI: <https://doi.org/10.28925/2226-3012.2020.9.4>
30. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки / Міністерство освіти і науки України, 2020. Київ. Available at: <https://mon.gov.ua/> (дата звернення 27.11.2021).
31. Інформаційно-аналітична довідка про результати опитування щодо стану використання технологій дистанційного навчання у закладах вищої освіти України / Державна служба якості освіти України, 2021. Київ. Available at: www.sqe.gov.ua/ (дата звернення 27.11.2021).
32. Цвях Л. В., Яковенко Н. В., Дьомкін О. Л., Карасьова Л. А. Використання електронної платформи Moodle у процесі навчання іноземної мови здобувачів вищої

освіти. Молодий вчений. Серія: Педагогічні науки. 2020. №6 (82). С. 135-139.

33. Войтович І. С., Трофименко Ю. С. Особливості використання Google Classroom для організації дистанційного навчання студентів. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 2: Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання. 2019. №20 (27). С. 39-43.

34. Романюк С. М. Дистанційне навчання іноземної мови: порівняльний аналіз сучасних платформ та онлайн-сервісів. Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія. 2016. № 1. С. 318-325.

35. Education and training / European Commission, 2021. Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/education-and-training/overview> (дата звернення 27.11.2021).

36. Романовський О.Г., Квасник О.В., Мороз В.М., Підбуцька Н.В., Резнік С.М., Черкашин А.І., Шаполова В.В. Фактори розвитку та напрями вдосконалення дистанційної форми навчання в системі вищої освіти України. Інформаційні технології і засоби навчання. 2019. №74 (6). С. 20-42.

ODDÍL 11. EKOLOGIE: BIOLOGIE INTERAKCE

*§ 11.1 SOLID HOUSEHOLD WASTE IN THE CITY OF
MELITOPOL: CURRENT SITUATION AND PROBLEMS
(Yorkina N.V. Melitopol State Pedagogical University named
after Bohdan Khmelnytsky, Cherniak Ye.B. Melitopol State
Pedagogical University named after Bohdan Khmelnytsky)*

Introduction. According to experts from the World Health Organization, the health status of the population is determined by about 50% of lifestyle (nutrition, working conditions, recreation, life, etc.), 20% by heredity and 10% by health measures. The remaining 20% is determined by environmental conditions. However, if such studies were conducted for Ukraine, the latter figure would significantly exceed 20%, because it is difficult to find another country in Europe with such a variety of environmental problems [15].

Along with global environmental problems, the problem of solid waste accumulation is looming. The historic document of the Conference in Rio de Janeiro in 1992 "Agenda for the XXI century" recognized the problem of solid waste as one of the obstacles to sustainable development of the world economy [5, 11, 28].

In Ukraine, about 35 million m³ or 1.5 billion tons of solid household waste (MSW) are generated annually in urban cities and towns, which are disposed of in 770 municipal landfills and incinerators. In total, the state has accumulated about 30 billion tons, and waste storage cities occupy large areas - more than 150 thousand hectares. Due to the low level of technological processes, the volume of industrial waste in Ukraine is 6.5 times higher than in the United States and 3.2 times higher than in the EU. Solid waste collection and disposal is one of the most

multifaceted and serious environmental issues [28].

According to environmentalists of Zaporozhye region, packaging is 30% by weight and 50% by volume of all solid waste [5]. Packaging waste is one of the most serious factors of negative impact on the environment.

The growth rate of landfills in developed countries is outpacing population growth. Thus, the world's population increases by one and a half to two percent per year, and the volume of landfills - by 6% [10].

Thus, product packaging has a significant social and economic function, however, it creates certain environmental problems. These problems, as the experience of developed countries shows, can be solved only by achieving a balance of environmental and economic interests of society.

In recent years, Ukraine has established a system of packaging and packaging waste management, which does not address the most important issue for society - reducing the impact of packaging and packaging waste on the environment.

Due to ineffective decisions and actions of the authorities, the country has not created an integrated system of packaging and packaging waste, which exacerbates the environmental situation and narrows the potential for secondary resources, limiting their involvement in economic turnover [36].

Melitopol is a large city, according to the categories of cities adopted in Ukraine, because the city has more than 100,000 peoples. Accordingly, the problem of solid waste, namely the sanitation of the carriageway of streets, sidewalks and inner-neighborhood areas exists and is one of the most important. Analysis of the problem of solid waste in the city is a necessary condition for the development of long-term programs for overcoming the crisis. That is why the problem of researching the current state of solid waste is timely and relevant.

Results and discussions.

Garbage collection organizations of the city

In Melitopol, the problem of solid waste is dealt with by two organizations – the municipal enterprise "Cleanliness" and the municipal enterprise "Melitopolkomuntrans".

Utility company "Cleanliness". The communal enterprise "Cleanliness" of the Melitopol city council of the Zaporozhye region, further - the Enterprise, belongs to the communal property of the territorial community of the city of Melitopol. The founder of the Company is Melitopol City Council of Zaporizhia region.

The company was established in accordance with the Constitution of Ukraine, Laws of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine", "On labor protection", "On property" and other regulations of Ukraine, guided in its activities by these regulations and the Charter.

The company is a business entity that operates on the principles of self-sufficiency and self-financing.

The name of the enterprise is the communal enterprise "Cleanliness" of the Melitopol city council of the Zaporozhye region. Abbreviated name: KP "Chistota" MMR ZO.

Purpose and subject of activity.

The company was established to ensure the sanitary condition of the city, maintenance of roads, streets, sidewalks in good condition, providing services in crop production, landscaping and profit from business activities, meeting the needs of the city, businesses and organizations in providing transport services for sanitation from solid household and liquid waste.

The subject of activity of the enterprise are:

- current maintenance of roads, city streets in sanitary condition, in accordance with the requirements of the legislation; winter road maintenance;
- maintenance of roads, stops, small architectural forms, road safety elements, bridges;
- maintaining the sanitary condition of individual cities during citywide events;

- participation in the complex maintenance of areas along roads, streets, sites, temporarily unused areas of the city;

- provision of services to legal entities for individuals to perform works in accordance with their main activity, motor transport services;

- provision of services for the collection and removal of solid waste from private sector buildings, PRZHEO, HBC, enterprises and organizations of the city;

- pumping and removal of liquid sewage from unsewered toilets;

- organization and operation of the landfill, its reclamation;

- organization of the proper condition of the drain station, periodic cleaning of its units;

- cleaning of cesspools and cesspools, care for technical and public toilets;

- cleaning garbage from public garbage cans;

- catching stray dogs and other animals;

- waste treatment activities;

- processing and use of secondary raw materials and production waste;

- introduction of new technologies and "know-how" in the activities of the profile;

- landscaping, care and redevelopment of the landscape, including the establishment and maintenance of parks and gardens, cemeteries, etc., greenery along roads, railways and other roads, greenery near industrial and commercial buildings, as well as facade greenery, greenery of sports and playgrounds;

- planting and care of ornamental trees, including pruning, transplanting large trees;

- freight and passenger transportation by road;

- performance of repair and construction works;

- trade and intermediary activities;

- wholesale and retail, foreign trade in food and industrial goods, spare parts for cars, fuel and petroleum products;

- repair and maintenance of equipment, machinery, machinery;

- carrying out other activities not prohibited by law.

But in reality the organization performs only such functions as:

- cleaning of leaf sediment that accumulates along the side of highways;

- removal of accumulated garbage from catering enterprises along the roadsides;

- cleaning of the soil that accumulates along the side of the main roads (B. Khmelnytsky Ave., Lomonosova St., Heroes of Ukraine St., Mashinostroitelnaya St. and others);

Leaf sludge and garbage from food companies are taken to the city landfill. It should be noted that the soil is not exported to landfills. The company itself must find a place to use it. These are construction sites, landscaping sites, road repair materials.

According to KP Chistota, in 2019, an average of 243.6 m³ of garbage was removed to the landfill per month during the year, which is 2923 m³ of garbage per year. Therefore, the volume of solid waste generation during the year is uneven and is highest in April, August and October.

As for the removal of soil, the collection volumes during the year are very uneven. The largest amount of soil is formed in March, April and June. In the cold period of the year there is a tendency to reduce the amount of soil formation.

On average, 33.1 m³ of soil is exported every month. This is 398 m³ of soil per year.

The data for 2020 are slightly different from the data for 2019. For example, the average monthly volume of garbage collection at the city landfill in 2020 is 342 m³ compared to 243.6 m³ in 2019. Garbage is also more uneven throughout the year.

Municipal enterprise "Melitopolkomuntrans"

Municipal Enterprise "Melitopolkomuntrans" Melitopol City Council of Zaporozhye region (hereinafter - the Enterprise)

is based on the communal property of the territorial community of Melitopol.

The enterprise was established in accordance with the decision of the Melitopol City Council "On the establishment of the municipal enterprise" Melitopolkomuntrans "and referred to the management of the Executive Committee of the Melitopol City Council.

Name and location

Full name - Municipal Enterprise "Melitopolkomuntrans" Melitopol City Council of Zaporozhye region; abbreviated - KP "Melitopolkomuntrans".

The company was established to provide services for sanitation and waste disposal.

The subject of activity of the enterprise are:

- removal of solid and liquid household waste;
- removal of construction and industrial waste;
- waste disposal;
- operation of drainage stations;
- operation of the city landfill;
- treatment of waste and scrap;
- provision of transport and forwarding services to the population, enterprises and organizations;
- trade activities, including wholesale, retail, retail, commission, trade and procurement and trade and intermediary activities;
- wholesale and retail trade in fuels and lubricants;
- collection, procurement, processing, purchase and sale of scrap and waste of non-ferrous metals;
- collection, procurement, processing, purchase and sale of scrap and waste of ferrous metals;
- repair of rolling stock of car companies.

According to Melitopolkomuntrans (Table 1), the amount of solid waste and liquid household waste has been growing by an average of 12-15% over the last 3 years.

Table 1.

Garbage collection volumes

	2018	2019	2020
solid household waste	161322 m ³	183380 m ³	69048 m ³ *
liquid household waste	25777 m ³	25400 m ³	7623 m ³ *

* - data for the period January-October 2020.

Landfills of Melitopol district

In Melitopol district there are 7 landfills for solid waste:

- KATP landfill - 082803 (Melitopol, 115 O. Nevskoho Street);

- landfill for landfills of Novovasylivka DCP (Novovasylivka town, 72 Kooperativna Street);

- landfill for household waste of Kyrylivka village council (tenant of Azov Service LLC, Kyrylivka village, 1 Stepova Street);

- landfill for solid waste of Pryazovsky VUZHKH (town of Pryazovske, Pokrovskaya Street, 5a);

- landfill of Myrne VUZhKH (Myrne town, 7 Tsentralna Street);

- Radivonivka landfill of Radivonivka DCP (village of Radivonivka, Yakymiv district);

- Landfill of Yakymivskiy VUZHKH and PO (Yakymivka township, 2a Komunalna Street).

The largest of them is the landfill KATP - 082803, both in area and capacity. Only two of them - Priazovsky and Yakymivsky landfills - do not meet current sanitary standards.

Analysis of the work of the enterprises "Purity" and "Melitopolkomuntrans" shows that in this area there are the following shortcomings:

- inconsistency of actions with the charter of these enterprises;
- garbage collection only from main routes;
- the need for independent search for options for disposal of soil that accumulates along the side of highways;

- Organizations have small limits on the amount of garbage taken to landfills, above which they must pay fines in large enough amounts;

- sorting of solid waste in the city is not carried out;

- Garbage removal from the private sector of the city is carried out once a week, and the formation of solid waste significantly exceeds the norms of their removal, which leads to the emergence of unauthorized landfills;

- except for landfills, other methods of solid waste disposal are not used;

- The above-mentioned problems are related to insufficient city funding, which is manifested in the use of obsolete equipment that is not actually repairable, lack of necessary modern equipment and innovative technologies.

Waste and packaging waste management in Melitopol city

The problem of accumulation of solid household waste and packaging waste also applies to our city: despite the fact that the sanitary-administrative inspection of the Executive Committee of Melitopol City Council regularly conducts inspections of the city of Melitopol to identify unauthorized landfills, utilities and utilities. KP "Melitopolkomuntrans" accepts this waste free of charge at the city landfill, the number of contaminated areas is not reduced [44].

Waste storage conditions often do not meet environmental standards, which is one of the factors of intensive pollution of surface and groundwater, soil and air. Of the 54 waste storage sites registered, 38 do not meet current regulations, and only 26 are subject to environmental monitoring.

Since the beginning of 2018, the results of surveys revealed 57 unauthorized landfills, with a total waste of 3668 m³. Of these, 52 were liquidated, with a total volume of 3208 m³. Waste in these landfills is recognized as ownerless and disposed of at the city landfill. The costs of liquidation of natural dumps amounted to about UAH 250,000. from the local budget [44].

The Department of Public Works and Ecology of the Executive Committee of the Melitopol City Council is inspecting business entities for contracts with specialized enterprises for the removal of solid waste. First of all, these are enterprises whose territory is located near highways. Kiosks, shops, cafes, located along the roads, take their waste to the edge of the roadway. KP "Cleanliness" is forced to collect this waste and take it to the city landfill.

The Patrol Police Department of the Melitopol City Department of the National Police of Ukraine in the Zaporizhia Region monitors vehicles and violators of environmental legislation on a daily basis. These entities are being prosecuted.

In the first half of 2020, the Environmental Prosecutor's Office conducted more than 12 inspections to comply with environmental legislation. The inspections were carried out with the involvement of specialists of the State Ecological Inspectorate in the Zaporizhia region and the bodies of sanitary and epidemiological supervision with a visit to the place of activity of enterprises. According to the decisions of the environmental prosecutor, the perpetrators were brought to administrative responsibility [38].

The Executive Committee of the Melitopol City Council proposed an investment project "Construction of a plant for the processing of solid waste." Under this project it is planned to build a plant for processing solid waste in the city of Melitopol. The city authorities are ready to offer the investor a plot of land with the necessary infrastructure on mutually beneficial terms. At present, the level of readiness of the investment project is under development [21].

The cost of the project, including own funds, is \$ 2.5 million. Method of attracting investments: creation of an enterprise with the participation of one or more investors registered on the territory of Melitopol. The payback period of the project is 4.5 years [21].

However, neither the measures taken by local governments to improve the environment, improve and clean the city of garbage, nor administrative penalties do not currently solve the problem of pollution of Melitopol with solid waste. This problem will never go away until it becomes a habit for every resident to maintain cleanliness and tidiness not only in the middle of their home or workplace, but also near them.

Several enterprises are registered in the city and procure and perform raw material processing and primary processing.

In Melitopol there is a branch of CJSC "Zaporizhzhyaavtorresursy", which performs procurement and processing of secondary raw materials.

The company has 2 stationary points of reception of secondary raw materials, which are located in Melitopol. There are also drivers-procurers who carry out the departure and collection of used packaging on request.

The following types of secondary raw materials are accepted:

- polyethylene (heat-shrinkable films);
- PET bottles;
- waste paper (cardboard and paper packaging);
- cullet (glass bottles), etc.

In recent years, the company does not accept worn-out tires. All harvested secondary raw materials are sent to the city of Zaporozhye to the main base. From there, secondary raw materials, according to previous agreements, go to processing plants. Rubezhnoye Cardboard Factory in Donetsk Region is a permanent partner in the purchase of waste paper.

The point of reception of the used container of PE "Bozhok Vladimir Pavlovich" works 11 years. At the beginning of the enterprise, glass containers and cullet were procured. Then attempts were made to receive from the population used polymer packaging (shrink films, PET bottles) and waste paper. But it turned out to be unprofitable, so they refused to procure waste

paper, and the procurement of used polymer packaging is carried out in small quantities.

There are no direct agreements with processing companies for the supply of secondary raw materials. Recyclables enter processing plants through a number of intermediaries.

On the territory of Melitopol there are special containers for collecting PET bottles, which belong to a natural person, entrepreneur Vlasenko VA.

Also on the territory of the city (Kakhovka highway) there is a limited liability company "Polymer-Plast". The enterprise carries out collection and primary processing of waste of container and packing.

Procurement of the following names of secondary raw materials is carried out:

- high pressure polyethylene (shrink films);
- low pressure polyethylene (boxes, canisters, corks);
- waste paper (cardboard and paper packaging).

Cooperates under direct agreements with processing enterprises of Ukraine.

The results of our study of the system of solid waste management and packaging and packaging waste in Melitopol indicate the presence of only procurement companies and the absence of the system itself. There is no organized separate garbage collection, which would greatly facilitate the work of procurement and processing enterprises.

Conclusions.

As a result of the study, the set goal was achieved and all tasks were completed. Based on this, we can draw the following conclusions:

1. Analysis of the scientific literature showed that one of the most important environmental problems of modern cities of Ukraine is the problem of solid waste management. The volume of solid waste is growing from year to year, their composition is

gradually changing, and a significant (up to 60%) share of them is used packaging and wrapping.

2. In recent years, Ukraine has established a system of packaging and packaging waste management, which does not address one of the most important issues for society - reducing the impact of packaging and packaging waste on the environment. Due to ineffective decisions and actions of the authorities, the country has not created an integrated system of packaging and packaging waste management, which exacerbates the environmental situation and narrows the potential for the use of secondary resources, limiting their involvement in economic turnover.

3. There are 6 enterprises in Ukraine that have a license for processing and disposal of solid waste, including containers and packaging. This number of processing plants is not able to meet the needs of the country.

4. The largest areas of waste disposal sites in the Zaporizhia region are located in the city of Zaporizhia - 266.3 hectares, which is 25.3% of the total area.

5. The volume of accumulated hazardous waste on the territories of enterprises and in warehouses of organized storage is constantly growing (from 41.0 million tons in 2000 to 108.22 million tons in 2018). In terms of accumulated waste, the city of Zaporizhia ranks first (77%), the city of Energodar - 23%, the city of Berdyansk (13%). In terms of waste accumulation, the average beam is the largest (30 million m³ of waste).

6. The current state of the city of Melitopol, in relation to the problem of solid waste management, is characterized as environmentally dangerous, which requires the development of effective urban programs to overcome this situation.

7. Waste management in the city of Melitopol is carried out by only two KP: "Cleanliness" and "Melitopolkomuntrans" Melitopol City Council. Analysis of their work revealed the following problems:

- garbage collection only from main routes;
- the need for independent search for soil disposal options;
- small limits on the volume of garbage removal to landfills;
- lack of solid waste sorting in the city;
- garbage removal from the private sector of the city once a week;
- Insufficient amount of modern equipment and innovative technologies.

8. Accumulation of packaging and packaging waste has a negative impact on the environment of Melitopol. Glass, polymer, metal containers and packaging are very stable in terms of decomposition and can accumulate over the years. In the city of Melitopol there are only procurement companies that collect, sort and primary processing of packaging and packaging waste. The main problem of waste management in the city of Melitopol is the lack of funding.

References:

1. Akimova T.A., Kuzmin A.P., Khaskin V.V. Ecology. Nature - Man - Technique – M.: UNITI-DANA, 2001. – 343 p.
2. Akimova T.A., Khaskin V.V. Ecology. Man - Economy - Biota - Environment. – M.: UNITI-DANA, 2001. – 566 p.
3. Andersen JM Ecology and environmental sciences: biosphere, ecosystems, people. – L.: Gidrometeoizdat, 1985. – 165 p.
4. Bigon M., Harper J., Townsend K. Ecology. Individuals, populations and communities. – M.: Mir, 1989. - Vol. 1. 667 s. T. 2. – 477 p.
5. Brovdiy V.M., Gatsa O.O. Laws of ecology (socio-economic, geophysical and geochemical). K.: NPU. Dragomanova, 2003. – 179 p.
6. Velichko O.M., Zerkalov D.V. Environmental monitoring: A textbook. – Kyiv: Scientific World, 2001. – 426 p.

7. Velichko OM, Zerkalov DV Pollution control: Textbook. way, 2002. – 256 p.

8. Glukhovskiy I.V. and other Modern methods of neutralization, utilization and burial of toxic industrial waste: textbook. K.: GIPK Ministry of Ecological Safety of Ukraine, 1996. - 100 p.

9. Golubets M.A. The city as an environmental and social problem // Visn. USSR Academy of Sciences. – 1989, 12. – P. 47 - 58.

10. City-ecosystem / E.A. Likhacheva, D.A. Timofeev, M.P. Zhidkov et al. – M., 1996. – 336 p.

11. Dajo R. Fundamentals of Ecology. – M.: Progress, 1975. – 415 p.

12. Eco-environment and modernity. Vol. 4. Strategy of regional development and eco-environment: Monograph / Doroguntsov S.I., Khvesyuk M.A., Gorbach L.M., Pastushenko P.P., 2006. - 362 c.

13. Zlobin Y.A., Kochubey N.V. General ecology. – Amounts: VTD Univ. book, 2003. - 416 p.

14. Zuev V. Legal regulation of environmental management in Ukraine and ways to improve it / Management in the field of environmental protection and nature management in Ukraine: problems and ways to solve them. VEGO, 2003. – p. 51-91.

15. Investment proposals [electronic resource] / Melitopol City Council – official page, Melitopol. // Official web portal of Melitopol. Internet representation of Melitopol City Council. – 21.03.2010. Access mode: <http://www.mlt.gov.ua>

16. Waste classifier DK 005 – 96. State classifier of Ukraine. Approved and put into effect by the order of the State Standard of Ukraine of February 29, 1996, № 89.

17. Klimenko LP Technoecology. – Odessa: Ecoprint Foundation; Simferopol: Tavriya, 2000. – 542 p.

18. Klimenko M.O., Prischepa A.M., Voznyuk N.M. Environmental Monitoring: A Textbook, 2006. – 360 p.

19. Fundamentals of environmental safety / Sweet VD, Tovazhnyansky LL, Sakara YD etc. – H.: NTU "KhPI", 2002. – 176 p.
20. Krasnoshchekov G. P., Rosenberg G. S. Ecology "in law". – Togliatti, 2001. – 336 p.
21. Kucheriavyi V.P. Ecology. - Lviv: Svit, 2001. – 500 p.
22. Kucheriavyi A.P. Urban ecology: Textbook. – Lviv: Svit, 2001 – 440 p.
23. Kucheriavyi A.P. Phytomelioration. – Lviv: Svit, 2003. – 539 p.
24. Mirkin B. M., Naumova L. G. Fundamentals of General Ecology. – M.: University book, 2005. – 240 p.
25. National report of Ukraine on the harmonization of the life of society in the environment. - K.: 2003. – 132 p.
26. Nobel B. Environmental Science. – M.: Mir, 1993. – 420 p.
27. Palgunov P.P., Sumarokov M.V. Utilization of industrial waste. - M.: Stroyizdat, 1990. – 352 p.
28. Petrov K.M. General geocology. - St. Petersburg, 2004. – 440 p.
29. Pianca E. Evolutionary ecology. – M.: Mir, 1981. – 399 p.
30. Pozachenyuk E.A., Rudyk A.N. Ecology and urban planning. – Simferopol: Share, 2003. – 270 p.
31. Standardization of anthropogenic load on the environment/ Nekos V.Yu., Maksimenko N.V., Vladimirova O.G., Shevchenko A.Yu. – H.: KhNU. V.N. Karazina, 2007. – 288 p.
32. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 07.09.2020 № 391 "On approval of the Regulations on the state environmental monitoring system".
33. Zaporizhia Oblast Environmental Monitoring Program. – Zaporozhye, 2018. – 181 p.
34. Order of the Cabinet of Ministers of 31 December 2004 "On Approval of the Concept of the State Program for Environmental Monitoring".
35. Statistical data of the State Ecological Inspectorate in Zaporizhia region for 2015 – 2019. – Zaporozhye, 2019. – 265 p.

36. Your future is a land beyond the thresholds. – Zaporozhye: KP "ZMD" Dnieper Metallurgist, 2005. – 92 p.

37. Your future is a land beyond the thresholds. – Zaporozhye: KP "ZMD" Dnieper Metallurgist, 2006. – 163 p.

38. Yorkina N., Cherniak Ye. Ecological-coenotic analysis of phytocommunities of antropogenically transformed territories / C91 Moderní aspekty vědy: XIII. Díl mezinárodní kolektivní monografie/ Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2021. str. 368-390.

39. Yorkina N., Cherniak Ye., Yorkin V. Current problems of medical waste disposal in the context of reducing anthropogenic impact on the ecosystem / The I International Science Conference on Multidisciplinary Research. – Berlin, 2021. – P. 129-131. DOI - 10.46299/ISG.2021.I.I

40. Yorkina N. Impact of technogenic pollution of urban environment on indicators of vitality of urban biota (mollusk fauna, soil mesofauna, epiphytic lichens). *Moscow University Biological Sciences Bulletin. Seriya 16. Biologiya*. 3, 2016. – 73-80.

41. Yorkina N., Cherniak Ye. Medical and biological monitoring as an important condition for genetic safety of the population / The V International Science Conference Theoretical and scientific bases of development of scientific thought. – Rome, 2021. – P. 70-72. DOI - 10.46299/ISG.2021.I.V.

42. Yorkina N., Cherniak Ye. Separate collecting system of garbage problems and prospects / The XXII International Science Conference Interaction of society and science: prospects and problems. – London, 2021. – P. 46-48. DOI - 10.46299/ISG.2021.I.XXII.

43. Yorkina N., Cherniak Ye. Types of ecological monitoring of the state of urban ecosystem under conditions of increased anthropogenic load / The XXXII International Science Conference Actual problems of modern science and practice, Boston, 2021. – P. 54-57. DOI - 10.46299/ISG.2021.I.XXXII.

44. Yorkina N., Cherniak Ye. Environmental problems of Ukrainian cities (on the example of Melitopol) / The IX International Science Conference Innovative technologies in science and education. – Jerusalem, 2021. – P. 43-46. DOI - 10.46299/ISG.2021.I.IX.

45. Yorkina N., Cherniak Ye. Regional and socio-ethical aspects of ecological monitoring of aerotechnogenic pollution of the city of Melitopol / The VII International Science Conference Modern trends in development science and practice, 2021. – Varna. – P. 61-63. DOI - 10.46299/ISG.2021.II.VII.

ODDÍL 12. PRÁVO

§ 12.1 СУЧАСНІ ЗАКОНОДАВЧІ ІНІЦІАТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ В УКРАЇНІ (Гусаров С.М. Харківський національний університет внутрішніх справ)

Вступ. Забезпечення безпеки дорожнього руху залишається одним із найважливіших напрямів державної політики в Україні, одним з головних завдань для відповідних уповноважених органів. Спираючись на позитивний досвід інших держав та підлаштовуючи його під вітчизняне правове поле, Україна може випрацювати комплекс підходів та заходів щодо розв'язання та поліпшення проблематики безпеки дорожнього руху, адже ситуація на українських дорогах все ще залишається досить напруженою. Так у 2020 році у порівнянні із 2019 роком зросла загальна кількість дорожньо-транспортних пригод, кількість ДТП з постраждалими, а також кількість загиблих та травмованих осіб. Так, у 2019 було вчинено 150 120 дорожньо-транспортних пригод, у 2020 – 160 675; кількість дорожньо-транспортних пригод із постраждалими складало у 2019 році 24 294, а у 2020 – 26 052. Загинуло осіб під час дорожньо-транспортних пригод 3 350 у 2019 та 3454 у 2020 році.

Тільки за 9 місяців 2021 року було вчинено 137 286 дорожньо-транспортних пригод, з них 18 032 ДТП с постраждалими; загинуло 2 225 осіб, постраждало 22 200 осіб [1].

Зрозуміло, що МВС України, органи Національної поліції та інші суб'єкти реалізації державної політики у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху докладають максимальних зусиль для зниження аварійності,

попередження вчинення нових правопорушень, а також притягнення винних до відповідальності.

Так 1 червня 2020 року відбувся офіційний запуск системи автоматичної фото- відеофіксації дорожнього руху. Інформація про час, місце правопорушення, перевищену швидкість, а також про номерні знаки автомобіля передається до центру автоматизованої обробки даних патрульної поліції. За даними МВС України станом на 20 жовтня 2021 року в Україні вже працює 207 подібних приладів, причому 40 з них було встановлено протягом вересня-жовтня поточного року. 1 жовтня 2021 року стартував черговий етап проведення осіннього комісійного огляду автомобільних доріг, вулиць та залізничних переїздів. Тепер для проведення огляду патрульна поліція використовує дорожні лабораторії інструментальної перевірки, які оснащені найсучаснішим обладнанням, що відповідає усім державним стандартам. За допомогою обладнання лабораторії поліція може з високою з точністю перевірити: рівність проїзної частини, коефіцієнт зчеплення, ухили проїзної частини, світлоповертальну спроможність дорожньої розмітки тощо.

Виклад основного матеріалу. Разом із вищевикладеним майже найважливішим питанням, що потребує обговорення та аналізу є нормативно-правове забезпечення безпеки дорожнього руху. Підґрунтям забезпечення безпеки дорожнього руху передусім необхідно розуміти низку нормативно-правових актів, затверджених на законодавчому рівні, які виступають у ролі юридичних регуляторів та формують національне законодавство з безпеки дорожнього руху.

У правовому регулюванні діяльності Національної поліції в сфері забезпечення безпеки дорожнього руху основоположну роль відіграє Конституція України [2], Закон України «Про Національну поліцію» [3], Закон України

«Про дорожній рух» від 30.06.1993 р. [4], Правила дорожнього руху, затверджені Постановою КМ України від 10.10.2001 р. № 1306 [5], Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. [6], Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. [7], Положення про Департамент патрульної поліції: затверджене наказом МВС України від 06.11.2015 р. № 73 [8], Інструкція з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі, затверджена наказ МВС України від 07.11.2015 р. № 1395 [9] та ін. Центральне місце в системі загальнообов'язкових правил, пов'язаних з безпекою дорожнього руху, займають законодавчі акти, що приймаються Верховною Радою України та мають вищу юридичну силу.

При цьому всі законодавчі акти в сфері дорожнього руху можна умовно розділити на дві підгрупи: ті, що регламентують організацію дорожнього руху, а також ті, що регламентують діяльність патрульної поліції у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. Окрім законодавчих актів, Верховна Рада України з метою регулювання правовідносин у сфері дорожнього руху видає також постанови. В таких постановах, як правило, формулюються завдання, що потребують першочергового вирішення, включаючи вимоги щодо зміцнення правопорядку. Ряд загальнообов'язкових правил у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, недотримання яких тягне застосування підрозділами патрульної поліції заходів адміністративного примусу, встановлюється також в указах Президента України та постановах Кабінету міністрів України. Водночас, як було доведено вище, переважна більшість правових норм, що регулює діяльність патрульної поліції в сфері дорожнього руху, міститься у відомчих нормативних

актах МВС України. Також, правову основу діяльності патрульної поліції в сфері забезпечення безпеки дорожнього руху складають також міжнародні правові акти, ратифіковані в установленому порядку, а також двосторонні та багатосторонні договори.

Але рівень забезпечення безпеки дорожнього руху не визначається кількістю нормативно-правових актів, а залежить саме від їхньої якості, а від неї, в свою чергу, у більшості випадків залежить й реалізація у державі принципу невідворотності відповідальності за вчинені порушення правил дорожнього руху. Тому вважаємо за доцільне зупинитися на останніх змінах у нормативно-правовому регулюванні даного питання, а також проаналізувати зміст законодавчих ініціатив, що були внесені на розгляд Верховної Ради України протягом 2021 року.

Законом України від 16.02.2021 № 1231-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху» були встановлені нові розміри штрафів за порушення правил дорожнього руху. Наприклад, були підвищені штрафи за водіння у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння. Якщо водій перебував у стані сп'яніння, йому буде загрозовувати штраф розміром 17 тисяч грн. (до цього штраф становив 10,2 тисячі) з позбавленням водійських прав на рік. За повторне порушення протягом року санкція складає 34 тис. грн із позбавленням права керування транспортними засобами на строк 3 роки з оплатним вилученням автомобіля або без такого [10].

Були переглянуті покарання за вчинення дорожньо-транспортної пригоди з постраждалими (стаття 286-1 Кримінального кодексу України. За вчинення ДТП в стані алкогольного, наркотичного або іншого сп'яніння, унаслідок

якого потерпілий отримав травми середньої тяжкості, позбавлятимуть волі на строк до трьох років із позбавленням права керувати транспортними засобами на строк від 3 до 5 років. Такі ж дії, в разі тяжких тілесних ушкоджень потерпілого, будуть каратися позбавленням волі на термін від 3 до 8 років з позбавлення прав від 5 до 8 років. У разі смерті потерпілого, суб'єкту злочину загрожує позбавлення волі на термін від 5 до 10 років із позбавленням права керування на термін від 5 до 10 років.

Важливим є те, що цим законом впроваджується новий підхід до обчислення строків позбавлення водійських прав. Тепер терміни будуть не замінюватися, а складатися. Тобто, якщо людину позбавили прав строком на 1 рік, то у випадку другого порушення 1 рік замінювався трьома роками. Тепер терміни будуть складатися.

Додамо, що тепер мінімальний штраф за непристібнутий ремінь, відсутність шолома в мотоцикліста, неосвітлений номерний знак, розмову по телефону за кермом без гарнітури, порушення правил проїзду перехресть, зупинок, проїзд на заборонний сигнал світлофора, правил обгону підвищили до 510 гривень, а штраф за втечу з місця ДТП становитиме 3,4 тисячі гривень [10].

Протягом 2021 року найбільш знаковими законодавчими ініціативами у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, що наразі опрацьовуються комітетом Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності можна назвати наступні:

1. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення ролі суспільства у заходах контролю за безпекою дорожнього руху та дотриманням правил зупинки, стоянки, паркування транспортних засобів (реєстр. № 5798 від 16.07.2021)».

Проектом закону пропонується удосконалити чинний режим фотозйомки (відеозапису) та додати до переліку

суб'єктів які можуть його здійснювати фізичних осіб, які є безпосередніми свідками порушення. Режим фотозйомки (відеозапису) пропонується розповсюдити на всі порушення передбачені частинами першою, другою, третьою, п'ятою, шостою і сьомою статті 122 КУпАП «Перевищення встановлених обмежень швидкості руху, проїзд на заборонний сигнал регулювання дорожнього руху та порушення інших правил дорожнього руху» (з певними виключеннями), а також на порушення передбачені частиною першою статті 123 КУпАП «Порушення правил руху через залізничні переїзди» та частинами першою, другою, шостою та восьмою статті 152-1 КУпАП «Порушення правил паркування транспортних засобів».

Обов'язковою умовою для здійснення режиму фотозйомки (відеозапису) стане використання спеціальних програмних засобів, які будуть забезпечувати ідентифікацію користувача через «Дію», гарантуватимуть цілісність та автентичність створених матеріалів фотозйомки (відеозапису), забезпечать визначення часу, дати та географічних координат здійснення фіксації. За допомогою спеціальних програмних засобів буде реалізована технічна передача матеріалів фотозйомки (відеозапису) до органів, які розглядають справи про адміністративні правопорушення. Пропонується щоб порядок впровадження та експлуатації таких засобів встановлювався Міністерством внутрішніх справ України.

Громадяни, які зафіксували порушення в режимі фотозйомки (відеозапису) та звернулися з відповідною інформацією до уповноваженого органу, отримують статус сповіщувача та в разі притягнення винної особи до відповідальності та сплати нею накладеного штрафу можуть отримати винагороду в розмірі 10% від цього штрафу [11].

2. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо заборони розміщення реклами на автошляхах (реєстр. № 4534 від 22.12.2020).

До Кодексу України про адміністративні правопорушення пропонується додати нову частину 4 статті 140, якою встановити відповідальність за порушення визначених законодавством заборон розміщення рекламних засобів на автомобільних дорогах, вулицях, залізничних переїздах. У законопроекті також передбачено підвищення розмірів штрафу за порушення правил, норм і стандартів при утриманні автомобільних доріг і вулиць, невжиття заходів щодо своєчасної заборони або обмеження руху. У запропонованих змінах до законів України «Про автомобільні дороги», «Про рекламу» пропонується встановити заборону розташовувати засоби зовнішньої реклами на автомобільних дорогах, вулицях, залізничних переїздах, зокрема: на пішохідних доріжках та алеях; на велосипедних доріжках; у межах смуги відведення автомобільних доріг загального користування та на відстані менш ніж 10 метрів від краю такої смуги; у межах смуги відведення вулиць і доріг населених пунктів та на відстані менш ніж 5 метрів від краю такої смуги; над проїзною частиною автомобільних доріг; на відстані менш ніж 50 метрів від місця перехрещення дороги із залізничними коліями [12].

3. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо відповідальності за порушення правил дорожнього руху особами, які керують самобалансуючими транспортними засобами обладнаними електродвигунами (електросамокат, сігвей, сегвіл, гіроскутер) (реєстр. № 5732 від 05.07.2021).

Законопроектом пропонується доповнити статтю 127 Кодексу України про адміністративні правопорушення приписами в частині відповідальності за порушення правил дорожнього руху особами, які керують самобалансуючими транспортними засобами обладнаними електродвигунами (електросамокат, сігвей, сегвіл, гіроскутер) [13].

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері безпеки експлуатації колісних транспортних засобів відповідно до вимог Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (проект оприлюднено на сайті Міністерства інфраструктури 5 квітня 2021 року).

В Україні обов'язковий техогляд для всіх автомобілів скасували у 2011 році. Насамперед – через корупційну складову, адже в тих умовах наявність талона не завжди означала, що автомобіль справний. Зараз обов'язкове проходження техогляду передбачене лише для комерційних транспортних засобів: автобусів, вантажівок, ліцензованих таксі. Процедуру техогляду з 2012 року проводять приватні компанії, які мають дозвіл від Міністерства інфраструктури та внесені до реєстру МВС України. Однак до вересня 2022 року проходження техогляду в Україні має стати обов'язковим для всіх. Підписавши у 2014 році угоду про асоціацію з ЄС, Україна зобов'язалася повернути технічний огляд для всіх власників автомобілів. Ця вимога міститься в 40-й та 45-й директивах ЄС. Реалізувати це зобов'язання держава має не пізніше, ніж за п'ять років після набуття чинності угоди в повному обсязі, тобто до вересня 2022 року.

Проект передбачає наступну періодичність проходження обов'язкового технічного контролю транспортних засобів:

- для перевезення пасажирів та їх багажу, що містять не більше восьми місць для сидіння, крім сидіння водія - через 4 роки від дати першої реєстрації, надалі кожні 2 роки;
- для перевезення пасажирів із кількістю місць для сидіння не більше ніж дев'ять, з місцем водія включно, що використовуються як таксі - через 1 рік від дати першої реєстрації транспортного засобу, надалі щорічно;
- для перевезення пасажирів та їх багажу, що

мають більше восьми сидячих місць, крім сидіння водія - через 1 рік від дати першої реєстрації, надалі щорічно впродовж дев'яти років, кожні шість місяців після десяти років від дати першої реєстрації та ін. [14].

Також водії, які здійснюють перевезення пасажирів та/або вантажів транспортними засобами відповідної категорії, будуть зобов'язані кожні 5 років проходити періодичну підготовку та підтвердження професійної компетентності.

Висновки. Досягнення позитивного результату у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху можливе лише за умови удосконалення чинної нормативно-правової бази, імплементації позитивного зарубіжного досвіду, підвищення правової свідомості учасників дорожнього руху та покращення транспортної інфраструктури.

У якості висновків хочу зазначити, що сфера безпеки дорожнього руху є дуже мінливою, а тому завдання наукової спільноти полягає, насамперед, в оперативному відстеженні нормативних та організаційних змін чи ініціатив з метою надання до зацікавлених сторін науково обґрунтованих пропозицій та рекомендацій з тим, щоб безпека на наших дорогах була реальною.

Список використаних джерел:

1. Статистика Департаменту патрульної поліції України. URL: <http://patrol.police.gov.ua/statystyka> (дата звернення 25.10.2021).
2. Конституція України : Основний Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 20.11.2021).
3. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення 20.11.2021).

4. Закон України «Про дорожній рух» від 30.06.1993 р.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text> (дата звернення 20.11.2021).

5. Правила дорожнього руху, затверджені Постановою КМ України від 10.10.2001 р. № 1306. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#Text> (дата звернення 20.11.2021).

6. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення 20.11.2021).

7. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 20.11.2021).

8. Положення про Департамент патрульної поліції: затверджене наказом МВС України від 06.11.2015 р. № 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0777-15#Text> (дата звернення 20.11.2021).

9. Інструкція з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі, затверджена наказ МВС України від 07.11.2015 р. № 1395. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1408-15#Text> (дата звернення 20.11.2021).

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху: Закон України від 16.02.2021 № 1231-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1231-20#Text> (дата звернення 25.10.2021).

11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення ролі суспільства у заходах контролю за безпекою дорожнього руху та дотриманням правил зупинки, стоянки, паркування транспортних засобів. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72564 (дата звернення 25.10.2021).

12. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо заборони розміщення реклами на автошляхах. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70733 (дата звернення 25.10.2021).

13. Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо відповідальності за порушення правил дорожнього руху особами, які керують самобалансуючими транспортними засобами обладнаними електродвигунами (електросамокат, сігвей, сегвіл, гіроскутер). Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72433 (дата звернення 25.10.2021).

14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері безпеки експлуатації колісних транспортних засобів відповідно до вимог Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Офіційний сайт Міністерства інфраструктури України. URL: <https://mtu.gov.ua/projects/262/> (дата звернення 25.10.2021).

§ 12.2 КОМПАРАТИВНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ
КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ТА ОЗНАК ШАХРАЙСТВА В
КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ СПОЛУЧЕНИХ
ШТАТІВ АМЕРИКИ ТА УКРАЇНИ В СФЕРІ НЕРУХОМОГО
МАЙНА (Кушнар'ова О.Б. Одеський державний університет
внутрішніх справ)

Вступ. В контексті компаративного дослідження особливий інтерес викликає досвід США з криміналізації та визначення ознак шахрайства в сфері нерухомого майна.

Розуміння шахрайства (fraud) в американському праві, в тому числі в законодавстві окремих штатів, істотно відрізняється від українського. В той час як в нашій країні дане діяння являє собою окремий склад злочину, в американському - категорія шахрайства є збиральною і охоплює комплекс злочинних діянь. В ході дослідження цього аспекту ми доведемо, що практично будь-яким зазіханням на чуже майно, способом скоєння яких є обман, розглядаються американським законодавством як шахрайство. Норми про відповідальність за неправомірне заволодіння чужою нерухомістю, а також суміжні з цим склади злочинів містяться в законодавстві більшості штатів, при цьому моментом закінчення більшості злочинів вважається початок протиправних дій.

Виклад основного матеріалу. Активний розвиток ринку нерухомості в США в другій половині 2000-х років, обумовлений перш за все розвитком доступного іпотечного кредитування і збільшенням купівельної спроможності громадян, призвело до різкого збільшення кількості угод на ринку. Згідно з даними Національної асоціації ріелторів США індекс продажу будинків, базується на угодах купівлі-продажу, в травні 2013 р досяг свого найвищого показника з кінця 2006 р.[1]

Поряд з цим в США в другій половині 2000-х р.р. відзначається стрімке зростання економічних злочинів, перш

за все шахрайських дій щодо нерухомого майна. Згідно з даними Мережі з розслідування фінансових злочинів (підрозділ Міністерства Фінансів США) кількість повідомлень про підозрілі фінансові операції, що надходять від фінансових установ США, у 2011 р. склало 92000, у 2012 р - 69000, тобто відзначається 25% зниження. За даними Федерального бюро розслідувань США (далі - ФБР) в 2011 р. розслідувалась 2691 кримінальна справа, пов'язана з шахрайськими діями відносно нерухомого майна, 1223 - обвинувальних висновків направлено до суду, винесено 1082 звинувачувальні вироки; у 2012 - розслідувались 1954 кримінальні справи, 1079 обвинувальних висновків направлено до суду, винесено 1026 обвинувальних вироків. Станом на березень 2013 року в провадженні ФБР перебували 1954 кримінальні справи, збитки від більшої частини даних злочинів (72%) перевищує 1 000 000 доларів США. Найбільша кількість шахрайств даної категорії здійснюється в штатах Флорида, Невада, Аризона, Іллінойс, Нью-Джерсі, Каліфорнія, Мічиган, Джорджія, Нью Йорк.

Всі звіти про підозрілі операції з нерухомістю направляються наглядовими органами США (Мережа з розслідування фінансових злочинів Мінфіну США, Федеральне податкове управління США) в ФБР, основна кількість шахрайств (51%) виявляється на стадії розгляду кредитної заявки, 31% - в ході подальшої перевірки, 10% - у разі дефолту, 4% - на підставі заяв потерпілих. [2, с. 6]

Шахрайські дії щодо нерухомого майна в США, як правило, визначаються законодавцями і різними регуляторами за допомогою категорії «іпотечне шахрайство» («mortgage fraud»), містить конкретні склади злочинів.

Злочинними вважаються дії особи, яка навмисно робить свідомо неправдиві заяви стосовно доходу, активів, боргових зобов'язань або навмисно завищує вартість землі

або майна, з метою надання впливу на рішення кредитної установи про надання позики або кредиту, що і є визначенням іпотечного шахрайства в цілому. Зріст іпотечного шахрайства і суміжних з ним складів злочинів пов'язаний в першу чергу з розвитком конкуренції на ринку іпотечного кредитування США, зниженням вимог до позичальників і спрощенням порядку розгляду заявок на надання іпотечного кредиту, високою агентської комісією агентів з нерухомості та іпотечних брокерів. [3, с. 342-352].

Шахрайство в сфері нерухомості на рівні федерального законодавства представлено у вигляді сукупності норм, тою чи іншою мірою охоплюють механізм неправомірного вилучення нерухомості. Поміж цих норм слід назвати: заяви або записи в цілому (пар. 1001 Титулу 18 Зводу законів США) 174; угоди з Міністерством житлового будівництва і міського розвитку »(пар. 1010 Титулу 18 Зводу законів США); позики і заявки на отримання кредиту в цілому (пар. 1014 Титулу 18 Зводу законів США); шахрайство і пов'язані з ним дії щодо документів, що засвідчують особу (пар. 1 028 Титулу 18 Зводу законів США); шахрайство і шахрайські дії» (пар. тисячу триста сорок одна Титулу 18 Зводу законів США); фіктивне ім'я або адреса (пар. 1342 Титулу 18 Зводу законів США); шахрайство з використанням електронних засобів повідомлення (пар. 1343 Титулу 18 Зводу законів США); кредитне шахрайство (пар. 1 344 Титулу 18 Зведення США); замах або змова (пар. тисячі триста сорок дев'ять Титулу 18 Зводу законів США); легалізація (відмивання) грошових коштів (пар. 1956 Титулу 18 Зводу законів США). [4]

Згідно пар. 1341 Титулу 18 Зводу законів США «Шахрайство і шахрайські дії» «особа, яка зробить або має намір здійснити шахрайські операції з метою заволодіння грошима чи чужою власністю, використовуючи при цьому обман або брехливі факти і обіцянки, карається штрафом на

суму не більше тисячі доларів або тюремним ув'язненням на термін не більше п'яти років або застосуванням обох покарань. Якщо подібні порушення вчинені щодо фінансової організації, на особу, яка вчинила злочин, може бути накладено штраф не більше 1 млн. доларів США, або її може бути засуджено до тюремного ув'язнення на термін не більше тридцяти років, або до неї можуть бути застосовані обидва ці покарання». [5, с. 29].

Згідно пар. 1343 Титулу 18 Зводу законів США «кредитне шахрайство карається штрафом до 1 млн. доларів або позбавленням волі до 30 років, або одночасно обома покараннями, особа, свідомо вчиняє чи намагається здійснити махінацію: 1) для шахрайського обману фінансової організації або 2) для заволодіння будь-якими грошовими засобами, фондами, кредитами, активами, цінними паперами або іншим майном, що перебуває у володінні або під опікою або під контролем фінансової організації, шляхом помилкових або шахрайських свідомо неправильних обіцянок або представлених фактів». [6, С. 22]

Відповідальність за шахрайські дії щодо нерухомого майна міститься в Кримінальних кодексах окремих штатів.

Наприклад, Кримінальний кодекс Штату Нью-Йорк містить положення про відповідальність за шахрайство щодо іпотечного житлового кредитування. Стаття 187 КК Штату Нью-Йорк визначає шахрайство щодо іпотечного житлового кредитування як умисні дії особи, спрямовані на отримання житлової іпотеки з наданням завідомо недостовірної інформації про позичальника. Згідно ст. 187.25 КК Штату Нью-Йорк особа вважається винною в скоєнні шахрайства відносно іпотечного житлового кредитування першого ступеня в разі, якщо вона отримає злочинний дохід від даного злочину в розмірі понад 1 000 000 доларів США. Даний злочин є фелонією ступеня «В» і карається позбавленням волі від 1 до 3 років і від 8 до 25 років. Нижня

межа покарання застосовується щодо осіб, які раніше не притягувалися до кримінальної відповідальності. Верхня межа - для осіб, які раніше притягувалися до кримінальної відповідальності за вчинення шахрайства щодо іпотечного кредитування.

Слід зазначити, що за замах на вчинення злочину або вступ в злочинну змову в США, на відміну від кримінального законодавства України, встановлюється ідентична кримінальна відповідальність, як і за вчинення самого злочину, що був об'єктом змови. [7]

У зв'язку з тим, що в більшості американських штатів діють власні кримінальні кодекси, проаналізуємо також в аспекті даної проблематики КК Техасу 1973 р.

КК Техасу 1973 р. підкреслює, що в гл. 32 термін «майно» охоплює як рухомі, так і нерухомі речі (п. «а» ч. 2 ст. 32.01). Міститься і визначення деяких видів нерухомості, наприклад, житло і будівлі. Згідно ч. 1 ст. 28.1 КК Техасу «Визначення», житло означає будова або транспортний засіб, пристосовані для ночівлі людей. За змістом закону в останньому випадку мова може йти й про рухомі речі. Згідно ч. 2 ст. 28.1 КК Техасу «Визначення» будівлю означає будь-яке будова або будівництво, призначені для використання або заняття з метою проживання або для будь-якої торгової, виробничої, декоративної або іншою користувальницькою метою. [8, С. 325]

Обман як елемент складу шахрайства, в тому числі з нерухомим майном, в КК Техасу розуміється, як: 1) створення або підтвердження словом або поведінкою помилкового враження про право або факт, що здатне вплинути на рішення іншого учасника угоди, яке представляється помилковим самому діячеві; 2) не усунення помилкового враження про право або факт, здатного вплинути на рішення іншого учасника угоди, раніше створеного або підтвердженого словом або поведінкою

діяча, яке видається хибним самому винному; 3) перешкоджання отриманню іншим учасником угоди інформації, здатної вплинути на його рішення; 4) продаж, інша передача майна без розкриття інформації про наявні обтяження, застави (іпотеки), вимоги на майно або іншому правовому обмеженні права володіння майном, незалежно від дійсності або вимоги офіційної реєстрації такого обтяження ..., домагання на майно чи іншого правового обмеження права володіння майном; 5) обіцянка виконання зобов'язання ... яке діяч ... не має наміру виконати або свідомо знає про це ... (ст. 31.01). Ми бачимо, що розуміння обману в Кримінальному кодексі Техасу вельми казуїстично, але близько до того змісту, який вкладає в цю категорію український законодавець, який використовує більш абстрактні формулювання (ч. 1 ст. 190 КК України).

Техаський законодавець не виділяє в окрему групу посягання на нерухоме майно. Разом з тим в деяких складах даної групи воно може виступати предметом злочину. В даному контексті інтерес представляє кримінально карана підробка (ст. 32.21), в тому числі в разі, коли особа, підробляючи документи, отримує право власності на нерухомість; надання неправдивих відомостей з метою отримання майна, в тому числі нерухомого, або кредиту (ст. 32.32); перешкоджання здійсненню прав кредитором, має забезпечення боргу (ст. 32.33); складання або підписання іншого документа за допомогою обману (ст. 32.46), в тому числі документа, що посвідчує право на нерухоме майно. Розглянуті вище дії з точки зору санкції, встановленої за їх вчинення, можуть бути як фелоніями, так і мисдимінорами.

Спеціальних складів, які передбачають відповідальність за захоплення земельної ділянки або іншого об'єкта, а також за самовільне будівництво, КК Техасу не передбачає.

В американській доктрині та практиці виділяється кілька видів шахрайства в сфері нерухомості (іпотечного шахрайства).

1. Шахрайство з метою проживання (20% виявлених злочинів). Як правило, злочин скоюється однією особою - позичальник надає свідомо неправдиві відомості про дохід та заборгованості за іншими кредитами, страхування життя з метою придбати нерухомість, проживати в ній і, в кінцевому результаті, погасити іпотеку.

2. Шахрайство з метою вилучення злочинного доходу (80% виявлених злочинів). Характерно вчинення даного злочину групою осіб за попередньою змовою, проведення ланцюжка перепродажів, підробці звітів про оцінку нерухомості, наявності підставних покупців («Straw buyer»).

Суб'єктами іпотечного шахрайства в США є в основному іпотечні брокери, оцінювачі і самі позичальники. Оскільки близько 70% іпотечних угод в США відбувається з використанням брокерів, останні зацікавлені у видачі максимальної кількості кредитів і отримання агентської комісії від угоди. Оцінювачі також грають важливу роль, оскільки сума кредиту залежить від звіту про оцінку об'єкта, нерухомості який купується. Злочинні дії самих позичальників виражаються в наданні свідомо неправдивих відомостей про доходи, майно, заборгованості за кредитами і позиками.

3. «Порятунок» від стягнення за заставною. Дана злочинна схема націлена на домовласників, по кредиту яких настав дефолт і є істотний ризик стягнення за заставною. Існують різні способи «Порятунку» від стягнення за заставною, наприклад, здавання в оренду з правом зворотного викупу, коли власнику пропонується продати свою нерухомість приватній компанії (як правило, за ціною нижче ринкової) з зобов'язанням орендувати її, орендні платежі зараховуються до вартості зворотного викупу. Однак дана схема часто призводить до повної втрати власності, оскільки новим власником може бути встановлена висока ставка оренди та викупна вартість вище ринкової.

4. Схема оренди з правом зворотного викупу. Злочинець пропонує купити у потерпілого нерухомість, дозволяючи при цьому проживати в ній, при умові внесення ним орендної плати. Злочинець переконує жертву, що дана власність буде мати тимчасовий характер, і в останнього буде можливість зворотного викупу після зміни умов по кредиту. Після придбання права власності на нерухомість злочинець негайно рефінансує борг за залишковою вартістю квартири. Весь цей час злочинець отримує орендні платежі, не будучи власником. Внаслідок шахрайських дій злочинця потерпілий позбавляється своєї нерухомості і виявляється ще в більш скрутному фінансовому положенні. Злочинець, навпаки, може далі продати нерухомість третій особі. Дана схема може бути реалізована в тому числі і з використанням злочинцем підставного покупця, при цьому злочинці самі готують заявку на отримання іпотечного кредиту в банк, спотворюючи дані про доходи, майно, заборгованості по кредитах підставного покупця, а також виготовляючи підроблений звіт оцінювача про ринкову вартість нерухомості яка купується, істотно завищуючи її ринкову вартість.

Яскравим прикладом реалізації даної схеми є кримінальна справа, яка знаходилась у провадженні ФБР і Прокуратури Південного Округу Нью-Йорка (Підтримувала обвинувачення в суді) щодо Ш. Ховелла, Д. Мура, Ж. Персауд, О. Анкрума. Механізм вчинення злочину був наступним. Шахраї в м. Нью-Йорк, США, підшукували об'єкти нерухомості, іпотечна заборгованість за якими становила до 100% їх ринкової вартості, далі за підробленими отримували на підставних покупців кредити в банках. Підставні покупці підбиралися з раніше засуджених осіб, чий кредитний рейтинг перевищував пороговий бар'єр надання кредиту. З моменту погашення іпотеки права власності передавалися злочинцям. Підставним покупцям

було обіцяно, що платежі по іпотеці за них будуть робити самі злочинці, а пізніше нерухомість буде у них викуплена. Злочинці крім підробки документів, що підтверджують кредитоспроможність позичальника (довідки про дохід майно, залишках грошових коштів на рахунках), також виготовляли звіти про завищену ринкової вартості майна і далі, на підставі цих документів отримували іпотечні кредити, розмір яких істотно перевищував ринкову вартість майна і ціну договору купівлі-продажу з продавцем. Внаслідок різниці між сумою кредиту і ціною договору купівлі-продажу становила злочинний дохід - «вершки», яку шахраї пізніше переводили на свій розрахунковий рахунок. [9]

5. Наступна схема - «грошова винагорода (комісія) від забудовника». Дана злочинна схема часто використовується недобросовісними забудовниками для швидкої реалізації квартир в новобудовах, а також житлових будинків. При цьому покупцям, а також агентам по нерухомості обіцяється сплата грошової винагороди (комісії).

Розглянемо реалізацію даної схеми на прикладі кримінальної справи, котра знаходилась в провадженні ФБР і Прокурора США по округу штату Невада Данієла Д. Богдо (підтримував обвинувачення в суді) щодо П. Вагнера, девелопера житлової нерухомості в м Лас-Вегас. У період з 2007 по 2009 р.р. П. Вагнер розробив та реалізував попередню схему з метою швидкого продажу будівель - шляхом «грошового позначення», яке містить платежі по кредитах забудовника П. Вагнера, комісійний агент по нерухомості за залученням покупців, а також авансових платежів за нові будинки самих покупців. Для забезпечення сплати «грошового знаходження» П. Вагнер за допомогою недобросовісних оцінників, виготовляв неправдиві звіти про ринкову вартість будинків, які він реалізовував, на основі яких залучав банківське фінансування. Реалізувавши цю

злочинну схему, П.Вагнер продав 75 будинків. Після того як П.Вагнер перестав сплачувати свої платежі по кредиту, банки почали стягнення по заставних. Своїми діями П.Вагнер заподіяв шкоду кредитним установам у розмірі 18000000 доларів США.

Підсудний П. Вагнер 22.07.2013 засуджений до 14 років позбавлення волі з перебуванням під наглядом протягом 5 років після звільнення з штрафом в розмірі 4400000 доларів США за пар. 1344 «кредитне шахрайство» і пар. 1343 «Шахрайство з використанням електронних засобів сполучення» Титулу 18 Зводу законів США; [10]

Висновок. Правоохоронні органи США, які здійснюють профілактику шахрайства та суміжних з ним складів злочинів, мають ширші повноваження в ході профілактики злочинів, а також виявлення та встановлення осіб, які їх готують. Законодавчо допускається розумна провокація з метою викриття злочинної діяльності, якщо це виявить позитивний вплив на перебіг профілактичного заходу або розслідування. Діяльність правоохоронних органів по лінії «Протидія шахрайству» знаходиться на якісно високому рівні. Слід зазначити серйозний відомчий контроль за їх діяльністю метою недопущення зловживань із боку працівників правоохоронного органу.

Список використаних джерел:

1. Annual mortgage fraud report [Electronic resource] // Lexis Nexis. — 2013. — 7 p. — Mode of access: <http://mortgagefraudblog.com/wp-content/uploads/2013/09/15th-Annual-Mortgage-FraudReport-LexisNexis.pdf> (дата звернення: 08.06.2021).

2. Бортников Г.П. Риск мошенничества в ипотечном кредитовании. Управление в кредитной организации. 2008. № 6. С. 6.

3. Волеводз А.Г. Регулирование в праве США конфискации денежных средств, находящихся на счетах в иностранных финансовых организациях. Библиотека криминалиста. Научный журнал. 2018. № 1(36). С. 342-352

4. Art.1001 U.S. Code «Statements or entries generally» [Electronic resource] // Legal Information Institute. – Mode of access: <http://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/1001> (дата звернения: 08.06.2021)

5. Ларичев В.Д. Как уберечься от мошенничества в сфере бизнеса. Москва. Юристъ, 1996. 128 с.

6. Волженкин Б.В. Мошенничество: Серия Современные стандарты в уголовном праве и уголовном процессе. СПб.: Изд-во С.-Петербург. юрид. ин-та Генеральной прокуратуры РФ, 1998. 34 с.

7. Art.1349 «Attempt and conspiracy», U.S. Code [Electronic resource]// Legal Information Institute. – Mode of access: <http://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/1349> (дата звернения: 08.06.2021)

8. Уголовный кодекс штата Техас / науч. ред. И.Д. Козочкин; пер. с англ. Д.Г. Осипова, И.Д.Козочкина. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2006. 576 с.

9. Indictment. USA v. SHARMON HOWELL, DAVID MOORE, JUNE PERSAUD, and OSCAR ANCRUM [Electronic resource] // United States Attorney for the Southern District of New York, 2009. - №09CRIM.145. – 3 p. – Mode of access: <http://mortgagefraud.squarespace.com/storage/Howell20Sharmon20et20al.20Indictment.pdf> (дата звернения: 11.08.2021).

10. DISTRICT ACCOMPLISHMENTS [Electronic resource] // DISTRICT OF NEVADA UNITED STATES ATTORNEY'S OFFICE, 2012. – 6 p. – Mode of access: <http://www.justice.gov/usao/nv/downloads/2012news.pdf> (дата звернения: 11.08.2021)

*§ 12.3 СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ПРОВАДЖЕННЯ
СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ, ЩО ОБМЕЖУЮТЬ
НЕДОТОРКАННІСТЬ ЖИТЛА ЧИ ІНШОГО ВОЛОДІННЯ
ОСОБИ (Салманов О.В. Харківський національний
університет внутрішніх справ)*

Вступ. Процесуальний порядок проведення слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, неможливо розглядати у відриві від з'ясування кола суб'єктів провадження таких дій і їх основних повноважень. У зв'язку з чим маємо ціль, яка полягає у визначенні поняття та системи суб'єктів провадження слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи.

У кримінальній процесуальній науці використовують терміни «учасник кримінального процесу (кримінального провадження)» та «суб'єкт кримінального процесу (кримінального провадження)». Проте, як слушно відзначає В.В. Косов, указані терміни не є тотожними. Вчений пропонує учасниками кримінального процесу вважати осіб, які ведуть кримінальний процес, осіб, які обстоюють власні інтереси, та осіб, які сприяють кримінальному судочинству і не мають власного інтересу у справі, а під суб'єктами кримінального процесу розуміти державні органи та службових осіб, які ведуть кримінальний процес або осіб, що мають власну зацікавленість у ході кримінального провадження, вступають між собою в процесуальні правовідносини, набуваючи відповідних прав і виконуючи певні обов'язки на підставі норм кримінально-процесуального законодавства [1, С.20; 2, С.9]. Виходячи з наведених положень, можна дійти висновку, що суб'єктами провадження слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, є особи, які на підставі та в порядку, визначеним кримінальним

процесуальним законодавством України, вступають в процесуальні правовідносини у зв'язку з проведенням сукупності пізнавальних і пошукових дій, пов'язаних із проникненням у житло чи інше володіння особи, задля отримання та перевірки доказів та інформації про них.

Виклад основного матеріалу. Вважаємо, що здійснювати систематизацію суб'єктів провадження слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, доречно за таким критерієм як функції, які вони виконують. Вказана риса є важливою у визначенні обсягу повноважень такого суб'єкта, адже, як цілком слушно підкреслює В. Вапнярчук, серед характерних ознак суб'єктів кримінального провадження (своєрідна мета, завдання, функції, права та обов'язки) найбільш проблемним є визначення саме кримінально-процесуальної функції, яка здійснюється вказаними суб'єктами [3, С.161]. Більше того, саме кримінальні процесуальні функції визначають основні напрями процесуальної діяльності, які, в свою чергу, об'єднують різних учасників судочинства в окремі групи; визначають зміст їх правового статусу; розмежовують у процесуальній діяльності суперечливі інтереси й направляють їх на досягнення загальних цілей і завдань кримінального судочинства [4, С.103]. Причому варто відзначити, що основні функції (функції обвинувачення, функції захисту, функція здійснення правосуддя, функція сприяння здійсненню правосуддя) як суб'єктів кримінального провадження взагалі, так і суб'єктів провадження слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, можуть деталізуватися в залежності від їх ролі в конкретному випадку.

Тож за вказаним критерієм пропонуємо виокремлювати наступних суб'єктів провадження слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи:

– тих, які ініціюють проведення слідчої (розшукової) дії, пов'язаної з проникненням у житло чи інше володіння особи (слідчий, дізнавач, прокурор, сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження);

– тих, які безпосередньо проводять слідчу (розшукову) дію, що обмежує недоторканність житла чи іншого володіння особи (слідчий, дізнавач, прокурор, оперативні підрозділи);

– тих, що здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення слідчої (розшукової) дії, що обмежує недоторканність житла чи іншого володіння особи (прокурор);

– тих, що здійснюють судовий контроль за проведенням слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи (слідчий суддя);

– тих, що сприяють провадженню слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи (спеціаліст, перекладач, свідок).

Також в якості критерію для систематизації суб'єктів провадження слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, поряд із їх функціями варто виокремлювати процесуальний інтерес. Він може бути або публічного, або особистого характеру, а відтак і суб'єктів слід виділяти тих, діяльність яких спрямована на захист публічних інтересів і які в силу своїх службових обов'язків зобов'язані виконувати певні процесуальні дії та приймати офіційно-владні рішення, й тих, які в кримінальному провадженні захищають свій особистий (підозрюваний, обвинувачений, потерпілий та ін.) та чужий особистий інтерес (захисник, представник потерпілого, представник цивільного позивача та ін.) [3, С.161; 5, С.162]. Відповідно за таким критерієм варто розрізняти суб'єктів провадження слідчих

(розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, які здійснюють захист публічних інтересів (слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя, оперативні підрозділи) чи захищають особистий інтерес (особа, чії права обмежуються в результаті провадження слідчих (розшукових) дій, пов'язаних з проникненням в житло чи інше володіння особи; захисник; законний представник підозрюваного, обвинуваченого; законний представник потерпілого; законний представник цивільного позивача; представник потерпілого; представник цивільного позивача, цивільного відповідача; представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження).

Зупинимось детальніше на характеристиці окремих суб'єктів провадження слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи.

Так, відповідно до ч. 3 ст. 234 КПК України «у разі необхідності провести обшук слідчий за погодженням з прокурором або прокурор звертається до слідчого судді з відповідним клопотанням». Щодо проведення огляду житла чи іншого володіння особи та слідчого експерименту, що проводиться в житлі чи іншому володінні особи, то вони, виходячи з положень ч. 2 ст. 237 і ч. 5 ст. 240 КПК України, також ініціатива або за слідчим, або за прокурором. З приводу ініціювання проведення негласних слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, то відповідно до ч. 2 ст. 246 КПК України «рішення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій приймає слідчий, прокурор, а рішення про проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії, як контроль за вчиненням злочину, має право прийняти виключно прокурор» [7]. Більше того, в Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні

зазначається, що: «рішення про проведення негласної слідчої (розшукової) дії слідчий, прокурор викладає в постанові (п. 2.1.); у разі прийняття рішення про проведення негласної слідчої (розшукової) дії, у ході якої необхідно провести іншу негласну слідчу (розшукову) дію, яка вимагає постановлення ухвали слідчого судді, слідчий, прокурор звертається до нього з клопотанням (п. 2.3.1)» [8]. Якщо вести мову про ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, під час досудового розслідування кримінальних проступків, то згідно зі ст. 300 КПК України «... дозволяється виконувати всі слідчі (розшукові) дії, передбачені цим Кодексом, та негласні слідчі (розшукові) дії, передбачені частиною другою статті 264 та статтею 268 цього Кодексу...» [7]. Відповідно в таких випадках суб'єктом, який ініціював питання про провадження слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, буде дізнавач.

З приводу суб'єктів безпосереднього проведення слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, то: 1) відповідно до ст. ст. 233, 234, 237, 240, 300 КПК України слідчі (розшукові) дії, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи (обшук, огляд, слідчий експеримент), вправі проводити слідчий, прокурор, дізнавач; 2) проводити негласні слідчі (розшукові) дії, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, має право «слідчий, який здійснює досудове розслідування кримінального правопорушення, або за його дорученням – уповноважені оперативні підрозділи Національної поліції, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового і митного законодавства, органів, установ виконання покарань та

слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України, органів Державної прикордонної служби України; за рішенням слідчого чи прокурора до проведення негласних слідчих (розшукових) дій можуть залучатися також інші особи (ч. 6 ст. 246 КПК України)» [6]. В Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні в п. 3.1 також вказується, що «слідчий може проводити негласні слідчі (розшукові) дії самостійно, спільно з уповноваженими оперативними підрозділами, залучати до їх проведення інших осіб, а також доручати їх проведення уповноваженим оперативним підрозділам» [7]. Уповноваженість вказаних суб'єктів безпосередньо проводити слідчі (розшукові) дії, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, також закріплена в:

– п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України, згідно з яким «прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, уповноважений брати участь, а в необхідних випадках – особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії в порядку, визначеному цим Кодексом»;

– п. 2 ч. 2 ст. 40 КПК України, згідно з яким «слідчий уповноважений проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, встановлених цим Кодексом»;

– п. 2 ч. 2 ст. 40¹ КПК України, згідно з яким «дізнавач уповноважений проводити огляд місця події, обшук затриманої особи, опитувати осіб, вилучати знаряддя і засоби вчинення правопорушення, речі і документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку або виявлені під час затримання, а також проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, установлених цим Кодексом»;

– ч. 1 ст. 41 КПК України, згідно з якою «оперативні підрозділи органів Національної поліції, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового і митного законодавства, органів Державної прикордонної служби України, органів, установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора, а підрозділ детективів, оперативно-технічний підрозділ та підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України – за письмовим дорученням детектива або прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури».

Окрему увагу слід приділити повноваженням прокурора як суб'єкта провадження слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, адже він у відповідності до: 1) п. 2 ч. 1 ст. 131¹ Конституції України «здійснює організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку» [8]; 2) ч. 2 ст. 36 КПК України «здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням». У рамках такої діяльності він уповноважений «доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх проведення чи брати участь у них; доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним

оперативним підрозділам; погоджувати або відмовляти у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій у випадках, передбачених цим Кодексом, чи самостійно подавати слідчому судді такі клопотання»; тощо.

Прокурор, здійснюючи повноваження в частині проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, як зазначає Р. Н. Гасанов, забезпечує своєчасне й оптимальне з точки зору додержання законів проведення комплексу необхідних слідчих (розшукових) дій задля швидкого, всебічного, повного та неупередженого досудового розслідування кримінальних правопорушень; охорону прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження під час проведення слідчих (розшукових) дій; запобігає порушенням закону при проведенні слідчих (розшукових) дій; виявляє, усуває порушення законів, допущених при проведенні слідчих (розшукових) дій; поновлює права і законні інтереси учасників кримінального провадження, необґрунтовано порушені (обмежені) при проведенні слідчих (розшукових) дій [9, С.16]. При цьому реалізація повноважень прокурором у частині проведення досліджуваної групи слідчих (розшукових) дій має наглядовий характер та охоплюється категорією «нагляд за додержанням законів», оскільки: процесуальне керівництво є формою нагляду за додержанням законів під час досудового розслідування (ч. 2 ст. 36 КПК); чинне законодавство України визначає прокуратуру як наглядову інстанцію, а не як орган досудового розслідування (ст. 216 КПК).

Характеризуючи суб'єктів провадження слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, не можна оминати увагою питання про судовий контроль за проведенням таких дій. Як зазначає,

В. Городовенко, з огляду на вимоги Конституції України і міжнародних документів у галузі захисту прав людини та кримінальної юстиції підвищується роль суду в механізмі охорони прав та законних інтересів особи, що можуть бути обмежені на досудових стадіях кримінального процесу [10, С.15]. У цьому контексті варто навести твердження В. Вапнярчука з приводу того, що судовий контроль на стадії досудового розслідування, який здійснюється слідчим суддею, спрямований не на вирішення питання про кримінальну відповідальність, а на створення умов для підготовки провадження судового розгляду і на захист у кримінальному процесі прав людини. Однак, такі підготовчі судові дії є частиною всієї судової діяльності в конкретному кримінальному провадженні, які, як й інші її складові, спрямовані на вирішення головного питання кримінального процесу – питання про кримінальну відповідальність. І в цьому сенсі судовий контроль є елементом правосуддя. А те, що судовий орган починає свою роботу ще на стадії досудового розслідування, говорить лише про високий ступінь розвитку діяльності правосуддя та її системний характер [3, С.165]. Так, слідчий суддя в кримінальному провадженні згідно з положеннями ст.ст. 233–235, 237, 240, 246–248, 250, 267, 271, 274 КПК України реалізує функцію здійснення судового контролю за дотриманням прав і свобод людини і громадянина під час обмеження такого конституційного права як недоторканність житла чи іншого володіння особи в ході проведення слідчих (розшукових), у тому числі негласних, дій, що пов'язані з проникненням до житла чи іншого володіння особи.

Висновки. Отже, суб'єктів провадження слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, слід визначити як осіб, які на підставі та в порядку, визначеним кримінальним процесуальним законодавством України, вступають в

процесуальні правовідносини у зв'язку з проведенням сукупності пізнавальних і пошукових дій, пов'язаних із проникненням у житло чи інше володіння особи, задля отримання та перевірки доказів та інформації про них. Суб'єктів провадження слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, систематизовано за такими критеріями, як функції, які вони виконують, і їх процесуальний інтерес.

Список використаних джерел:

1. Косов В.В. Суб'єкти судово-контрольного провадження на досудових стадіях кримінального процесу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2012. 20 с.
2. Стахівський С.М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів: науково-практичний посібник. Київ: Атіка, 2009. 64 с.
3. Вапнярчук В. Суб'єкти кримінального процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1 (76). С. 160-168.
4. Смирнов А. В., Калиновский К. Б. Уголовный процесс: учебник для вузов / под общ. ред. А. В. Смирнова. 2-е изд. Санкт-Петербург: Питер, 2006. 699 с.
5. Лазарева В. А. Доказывание в уголовном процессе: учебно-практическое пособие. Москва: Высшее образование, 2009. 344 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
7. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України,

Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5 // Законодавство України / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text>.

8. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. №30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

9. Гасанов Р.Н. Здійснення повноважень прокурором в частині проведення слідчих (розшукових) дій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2017. 24 с.

10. Городовенко В. Судовий контроль за проведенням слідчих (розшукових) і негласних слідчих дій. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 1 (2). С. 15-20.

§ 12.4 ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ СФЕР РЕГУЛЯТИВНОГО ВПЛИВУ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТИВ МВС УКРАЇНИ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ (Салманова О.Ю. Харківський національний університет внутрішніх справ)

Вступ. З моменту відновлення незалежності України в нашій державі було прийнято величезну кількість нормативно-правових актів, загальна кількість яких обчислюється в тисячах. Крім того, їх прийняття нерідко відбувалось стихійно, здійснювалось без чітко визначеної концепції розвитку національної правової системи, обґрунтованої методології нормотворення. Внаслідок цього утворився складний законодавчий лабіринт, що характеризується відсутністю системності та чіткості, наявністю великої кількості правових норм, досить часто суперечливого змісту [1, С.16]. Все це негативно відобразилось і відображається ще сьогодні на реформуванні адміністративного законодавства, розвитку законодавства про поліцію та практичної діяльності Національної поліції в нашій державі.

Розв'язати цю складну проблему, головним чином в частині оптимізації законодавчого врегулювання діяльності НПУ, покликано МВС України за рахунок його нормотворчих повноважень. Саме тому, за останні роки активної нормотворчої діяльності міністерства ним було розроблено та видано низку нормативно-правових актів, роль яких важко переоцінити, в першу чергу, в рамках питання, яке ми аналізуємо.

Виклад основного матеріалу. Загалом, варто наголосити, що нормотворча діяльність у МВС України є напрямком діяльності структурних підрозділів апарату МВС, що здійснюється за встановленою законодавством процедурою з метою підготовки та прийняття нормативно-

правових актів, спрямованих на регулювання службової діяльності органів системи МВС України. При цьому, правову основу нормотворчої діяльності цього міністерства становлять Конституція України [2], закони України, акти Президента України, Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти Міністерства юстиції України, МВС України, Інструкція з організації нормотворчої діяльності в Міністерстві внутрішніх справ України (далі — Інструкція нормотворчості МВС) [3] та Інструкція з оформлення документів у системі МВС (далі — Інструкція з оформлення документів) [4].

Сам по собі процес створення та видання нормативно-правових актів МВС України являє собою діяльність, яка здійснюється за певними стадіями: 1) встановлення необхідності видати нормативний акт або внести зміни й доповнення у чинний акт, зважаючи на завдання, які стоять перед міністерством; 2) визначення розробників проекту нормативного документа; 3) підготовка проекту акта (оптимізація підготовки проекту досягається попереднім наданням розробникам завдань щодо визначення: мети видання НПА, основних засобів її досягнення; кола осіб, що беруть участь в розробці проекту НПА; строків підготовки проекту; основних джерел отримання інформації); 4) узгодження проекту НПА із зацікавленими службами (МВС погоджує проект акта, головним чином, якщо необхідно виконати вимоги законодавчих чи інших НПА України; є пряме доручення вищого органу (посадовця) про таке погодження; ОВВ брали участь у розробленні проекту НПА як співвиконавці; у проекті НПА врегульовуються питання, що належать до компетенції інших ОВВ); 5) подання проекту нормативного документа керівництву міністерства; 6) розгляд проекту; 7) прийняття рішення за представленим проектом; 8) видання НПА (після чого такий акт, як правило, стає юридично значимим документом) [5, С.215].

Як виходить з вищевикладеного, створення нормативно-правових актів МВС України є складним багатоетапним процесом, який потребує значної уваги та кропіткої роботи усіх учасників нормотворчого процесу на всіх відповідних стадіях. Саме тому положеннями Інструкції нормотворчості МВС організація та здійснення такої діяльності визнаються відповідальною діяльністю, тому в структурних підрозділах МВС України керівники цих підрозділів несуть персональну відповідальність за своєчасну та якісну підготовку проектів нормативно-правових актів МВС, їх подання на державну реєстрацію до Міністерства юстиції. Разом з тим, в структурних підрозділах МВС здійснюються систематизовані обліки відомчих нормативних актів, що регулюють напрями діяльності підрозділу, їх перегляд і приведення у відповідність до єдиного електронного реєстру нормативно-правових актів МВС (такий реєстр веде Департамент юридичного забезпечення МВС України), узагальнюється практика застосування та виконання НПА й, відповідно, здійснюється їх удосконалення з метою підвищення ефективності правового регулювання напрямів діяльності органів системи МВС України. З цього питання наказом керівника створюються відповідні постійно діючі комісії. Координацію нормотворчої діяльності в апараті МВС України та відповідний контроль здійснює Департамент юридичного забезпечення МВС [6].

Слід зауважити, що результатом такого складного процесу нормотворчої діяльності МВС України виступають, зокрема, нормативно-правові акти, що є: офіційними письмовими документами, які приймаються міністерством, як суб'єктом нормотворення, згідно з визначеною законодавством процедурою та встановленою формою; актами, спрямованими на регулювання відповідних суспільних відносин; актами, що містять норми права,

мають неперсоніфікований характер і розраховані на неодноразове застосування. Окрім того, необхідно звернути увагу на те, що нормативно-правові акти МВС України характеризуються управлінською природою, позаяк, як зазначає Н.В. Лазнюк, такі, з однієї сторони, є результатом управлінських рішень, а з іншої – виступають в якості одного з інструментів в руках управляючої підсистеми і є важливою складовою юридичного механізму втілення у життя державної політики у відповідній галузі [7, С.161].

Загалом, відповідно до змісту п. 2.1 – 2.5. Інструкції нормотворчості МВС, Міністерством видаються такі нормативні акти:

- накази – це нормативно-правовий акт, що видається з найбільш важливих питань функціонування МВС, НПУ і спрямований на забезпечення виконання їх основних завдань і функцій, правове регулювання різних напрямків оперативно-службової діяльності, проходження служби у МВС тощо;

- положення або статuti – нормативні акти, що визначають правові засади організації діяльності структурних підрозділів МВС, закладів вищої освіти, науково-дослідних установ, підприємств та установ забезпечення МВС;

- інструкції та правила - нормативні акти, що регулюють основні види (форми) організаційної, науково-технічної, фінансової, оперативно-службової діяльності структурних підрозділів МВС і порядок її здійснення конкретними працівниками (поліцейськими, військовослужбовцями тощо);

- настанові – нормативні акти, у яких викладаються норми, що регламентують порядок дій конкретних структурних підрозділів МВС у певній ситуації, спрямованих на реалізацію та виконання відповідних завдань та функцій.

У разі необхідності можуть видаватися й інші види нормативних актів, які обов'язково затверджуються наказом. Не допускається видання нормативних актів МВС у вигляді розпоряджень, вказівок, директив, рішень, листів, телеграм та інших подібних документів [8].

Аналізуючи сутність та правовий характер вказаних видів нормативно-правових актів МВС України, можемо дійти висновку, що міністерство, видаючи кожен з цих видів правових актів, якщо такі прямо чи опосередковано будуть стосуватись поліції та поліцейської діяльності, суміжних сфер діяльності поліції, зможе прямо чи опосередковано впливати на діяльність Національної поліції, враховуючи також і правотворчу діяльність поліції.

Загалом, говорячи про роль і значення НПА МВС України для правотворчої діяльності Національної поліції України, слід звернути увагу на те, що в рамках координаційної діяльності Міністр внутрішніх справ України повинен забезпечувати нормативно-правове регулювання діяльності поліції (зокрема, розробляючи та видаючи власні накази), погоджувати та подавати на розгляд Кабінету Міністрів України розроблені поліцією та МВС України проекти законів, актів Кабінету Міністрів України з питань діяльності поліції. У зв'язку із цим, варто наголосити на тому, що МВС не лише може, а й повинно здійснювати вплив на правотворчу діяльність НПУ з метою оптимізації та підвищення ефективності такої діяльності поліції.

Особливої уваги в питанні визначення значимості нормативно-правових актів МВС України для правотворчої діяльності Національної поліції України заслуговує нормотворчість міністерства в ході координаційної діяльності на підставі статей Закону України «Про Національну поліцію» від 02 липня 2015 року № 580-VIII [9] та Положення «Про Національну поліцію» [10]. Як вже зазначалось, в процесі координаційної діяльності МВС

розробляє для Національної поліції України плани проектних робіт [11], якими поліція керується у процесі здійснення власної нормотворчої діяльності. Виходячи із цього, вважаємо, що таку координаційну роль МВС для поліції важко переоцінити, позаяк, як слушно зазначає Д.В. Журавльов, обсяги нормопроектних робіт свідчать про «основну, координуючу та визначальну роль центральних органів виконавчої влади у сфері нормотворчої діяльності та формуванні національного правового поля» [12, С.86].

Окрім того, важливе значення для правотворчої діяльності Національної поліції України мають ті нормативні акти МВС України, що спрямовані на виконання міжнародних договорів України, що належать до сфер діяльності поліції. Міжнародно-правові акти, що зобов'язалась дотримуватись та виконувати наша держава і які містять норми про поліцію та поліцейську діяльність, впливають на нормотворчу діяльність НПУ через нормативні акти МВС внаслідок того, що: а) в нормативно-правових актах міністерства, що прямо чи опосередковано регулюють діяльність поліції, з'являються такі міжнародно-правові норми, в результаті чого правові акти поліції будуть визнаватись такими, що повинні будуть приведені у відповідність до вказаних положень; б) міністерство видає відповідні програми, плани, стратегії реалізації таких міжнародно-правових положень, які вважаються прямою вказівкою МВС (як правило, плановою, з визначенням виконавців, періодів та прогнозуванням очікуваних результатів) до НПУ щодо приведення власних правових актів поліції у відповідність до програмних змін [13, С.121].

Таким чином, доходимо висновку, що роль та значення НПА МВС України для правотворчої діяльності НПУ полягають в тому, що такі акти міністерства: а) становлять основу правової бази (поряд із законами, актами Президента України та КМУ), на підставі та в рамках якої створюються

правові акти поліції, з урахуванням того, що саме нормативно-правовими актами МВС, на відміну від актів Президента та Уряду, прямо здійснюється спеціальний та профільний регуляторний вплив на сфери, в яких повноважна надавати поліцейські послуги НПУ; б) в окремих випадках прямо визначають межі та порядок здійснення нормотворчих повноважень Національною поліцією України.

Найбільшого впливу правотворча діяльність Національної поліції зазнає в результаті видання Міністерством внутрішніх справ нашої держави відповідних наказів, зокрема, таких як:

1) Наказ МВС України від 6 листопада 2015 року № 1376 «Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції» [14]. Ця інструкція встановлює низку правил видання основних адміністративно-юрисдикційних правових актів поліції. Так, зокрема, вказаним документом зазначається, що уповноважені на те посадові особи органів поліції можуть складати протокол про адміністративне правопорушення, протокол адміністративного затримання, розглядати справи та виносити постанови по справі на місці вчинення окремих адміністративних проступків. Інструкція з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції також містить декілька додатків, зокрема: протокол про адміністративне правопорушення, протокол про адміністративне затримання; технічний опис бланка протоколу про адміністративне правопорушення та про адміністративне затримання; журнал обліку доставлених осіб, які вчинили адміністративні правопорушення; постанова по справі про адміністративне правопорушення та про закриття справи про адміністративне правопорушення;

2) Наказ МВС України від 07 листопада 2015 року № 1395 «Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі» [15]. Така інструкція була розроблена та затверджена з метою встановлення нормативно-правового регулювання здійснення проваджень уповноваженими особами НПУ у справах про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі, зокрема, для врегулювання питань видання зазначеними суб'єктами постанов у справі про адміністративне правопорушення – специфічних поліцейських правових актів застосування (актів індивідуальної дії), що виступають доказами у справі, на підставі яких встановлюються наявність чи відсутність адміністративного правопорушення, винуватість особи в його вчиненні та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи [16, С.37, С.55, С.8]. Інструкція встановлює: підстави та порядок складання поліцейськими протоколів про АПП у вказаній сфері; реагування на порушення правил дорожнього руху водіями транспортних засобів ЗСУ або інших утворених відповідно до законів України військових формувань; правила оформлення протоколів про АПП у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, а також складання та винесення постанови по справі про адміністративне правопорушення; особливості оформлення матеріалів про АПП, вчинені повторно, тощо.

Разом із цим, слід наголосити, що найзначніший вплив на правотворчу діяльність Національної поліції України МВС України робить саме за рахунок видання наказів на виконання власного обов'язку забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави, протидії

злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку, а також надання поліцейських послуг. Однак, не можна не відзначити того факту, що нормотворча діяльність міністерства, як органу галузевого (і навіть, міжгалузевого) управління, саме у вказаних сферах вже сьогодні зумовила низку проблем розуміння та розмежування сфер регулятивного впливу нормативно-правових актів поліції та МВС України. При цьому, фахівцями не завжди враховується та обставина, що в цьому питанні визначальними факторами розмежування регуляторного впливу нормативно-правових актів цих двох органів центральної виконавчої влади нашої держави є:

–відмінність технологічних процесів. Слід врахувати той факт, що нормотворча діяльність поліції та МВС України є схожими, однак, різними специфічними технологічними процесами, які характеризуються властивими кожній з них специфічними рисами. Також в такій діяльності використовуються різні технологічні способи, прийоми, процедури різної направленості, що відображається і на характері результату такої діяльності та специфіці відповідних правових приписів;

–різний об'єм нормотворчих повноважень МВС та НПУ. У вказаному аспекті необхідно підкреслити, що обсяг нормотворчих повноважень поліції обмежується прийняттям нормативно-правових актів внутрішньовідомчого характеру, яке фактично виключає можливість видання поліцією, як суб'єктом нормотворчості, актів надвідомчого характеру. При цьому, поліція у своїй діяльності щодо створення та видання нормативно-правових актів не може зачіпати виключних повноважень МВС, головним чином у питаннях нормотворчої діяльності.

Окрім того, слід врахувати той факт, що за допомогою актів МВС: реалізуються завдання, функції та компетенція міністерства як центрального органу виконавчої влади у

сфері внутрішніх справ; визначаються конкретні завдання, права та обов'язки, повноваження і відповідальність учасників внутрішньосистемних управлінських відносин; у передбачених законодавством випадках здійснюється правове регулювання діяльності непідвідомчих підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, громадських об'єднань і поведінки громадян; формулюються основні положення взаємодії між різними суб'єктами правоохоронної системи держави; встановлюються в необхідних випадках обмеження та заборони, спеціальні обов'язки чи повноваження; здійснюються правоохоронні функції управлінського характеру; здійснюється застосування норм права як підстава для видання індивідуальних (правозастосовних) актів, зокрема, повноважними особами Національної поліції України.

Висновки. Таким чином, спеціалізація та профільність регуляторного впливу цих органів влади є різними за об'ємом, а такий вплив пересікається лише в окремих сферах. Саме тому варто зауважити, що регулятивний вплив НПУ та МВС України не є в повній мірі дотичним, головним чином тому, що МВСУ та НПУ є центральними органами виконавчої влади, які здійснюють правоохоронну діяльність на території нашої держави, і повноваження у цьому напрямку міністерства є значно ширшими, ніж у Національної поліції України. Так, слід врахувати той факт, що МВС України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах: 1) забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, а також надання поліцейських послуг; 2) захисту державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні; 3) цивільного захисту, захисту

населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності; 4) міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів [17, С.143]. В свою чергу, Національна поліція України є спеціальним органом центральної виконавчої влади, що реалізує державну політику у сферах: 1) забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави; 2) протидії злочинності; 3) підтримання публічної безпеки і порядку.

Як вбачається з вищевикладеного, сфери регулятивного впливу МВС України та НПУ, хоча і є дотичними, однак, відрізняються широтою та методами їх досягнення. Так, якщо в Положенні «Про Міністерство внутрішніх справ України» від 28 жовтня 2015 року [18] зазначається, що МВС є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у вказаних сферах, то в Положенні «Про Національну поліцію» від 28 жовтня 2015 року вказується, що НПУ є центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у вказаних сферах. І забезпечення, і реалізація державної політики однакових сфер державної політики можуть здійснюватися, серед іншого, шляхом розроблення та видання відповідних нормативно-правових актів, однак, таке не означає, що такі нормативно-правові акти, видані або для забезпечення, або для реалізації напрямку державної політики, можуть містити дублюючі норми права, позаяк «реалізація» не є синонімом «забезпечення», відповідно, вказані правотворчі повноваження обох органів влади буквально не стосуються одних і тих же питань відання.

Відтак, можемо дійти висновку, що своїми нормативно-правовими актами у відповідних сферах, МВС України створює всі необхідні умови для здійснення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку, а також надання поліцейських послуг. В свою чергу, НПУ в своїх правових актах реалізує концептуальні та стратегічні норми, що містяться в актах міністерства, та/або виконує їх в рамках створення та видання поліцейських правових актів застосування, актах індивідуальної дії, тобто в адміністративно-юрисдикційних правових актах, якими реалізує свої обов'язки щодо охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку, тощо. Іншими словами: якщо МВС України створює нормативні приписи, якими встановлює правила та стандарти у відповідних сферах, то Національна поліція України переважно створює нормативні приписи на виконання й реалізацію цих правил та стандартів.

Список використаних джерел:

1. Ленгер Я. І. Нормотворчість в контексті реформування права / Я. І. Ленгер, Ю. Ю. Бисага // Порівн.-аналіт. право. 2013. № 1. С. 15-19.
2. Конституція України : Основний Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
3. Про затвердження Інструкції з організації нормотворчої діяльності в Міністерстві внутрішніх справ України : Наказ МВС України від 27.07.2012 р. № 649 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0649320-12#Text>.
4. Про затвердження Інструкції з оформлення документів у системі МВС : Наказ МВС України від

27.07.2012 р. № 650 (в ред. від 28.03.2014 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0650320-12#Text>.

5. Петришин О. В. Теорія держави і права : підруч. / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Х. : Право, 2015. 216 с.

6. Про затвердження Положення про Департамент юридичного забезпечення Міністерства внутрішніх справ України : наказ МВС України від 15.03.2018 р. № 206. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MVS837?an=8&ed=2018_03_15.

7. Лазнюк Н. В. Нормативно-правові акти Міністерства внутрішніх справ України (Теоретичні питання) : дис. ... к.ю.н. : 12.00.01 / Наталія Василівна Лазнюк. К., 2002. 196 с.

8. Про затвердження Інструкції з організації нормотворчої діяльності в Міністерстві внутрішніх справ України : Наказ МВС України від 27.07.2012 р. № 649. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0649320-12#Text>.

9. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

10. Про затвердження Положення про Національну поліцію : Постанова КМУ від 28.10.2015 № 877. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/248607704>.

11. Див. напр.: Про затвердження Плану діяльності МВС з підготовки проєктів регуляторних актів на 2021 рік : Наказ МВС України від 14.12.2020 р. № 859. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MVS991>; Про затвердження змін до Плану діяльності МВС з підготовки регуляторних актів на 2021 рік : Наказ МВС України від 20.10.2021 р. № 776. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MVS1021>.

12. Журавльов Д.В. Правові форми діяльності центральних органів виконавчої влади України / Д.В. Журавльов // Публ. право. 2013. № 1 (9). 175 с.

13. Салманова Е.Ю. Роль и значение нормативно-правовых актов МВД Украины для правотворческой деятельности Национальной полиции Украины. *Leges vitae* (Закон и жизнь). Молдова. 2016. № 7/2. С. 120-123.

14. Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції : Наказ МВС України від 06.11.2015 № 1376. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1496-15>.

15. Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі : Наказ МВС України від 07.11.2015 № 1395. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1408-15#Text>

16. Див. напр.: Крамник А. Н. Рассмотрение дел об административных правонарушениях / А. Н. Крамник // Юстиц. Беларуси. 2011. № 7. С. 34-39; Пархоменко П. І. Особливості протоколу про адміністративне правопорушення у справах про адміністративну відповідальність за керування транспортними засобами / П. І. Пархоменко // Вісн. Акад. адвокат. України. 2013. № 2 (27). С. 51-56; Собко Я. Зависит от инстанции / Я. Собко // Судебно-юр. газ. 2015. № 25 (293). С. 8-10.

17. Салманова О.Ю. Види адміністративних стягнень за порушення міграційного законодавства, порядок та строки їх застосування / О.Ю. Салманова // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. Харків. 2014. № 1 (64). С. 140-150.

18. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : постанова КМУ від 28.10.2015 № 878. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF#Text>.

§ 12.5 ПОНЯТТЯ СТІЙКОСТІ ЗЛОЧИННИХ ОБ'ЄДНАНЬ: АНАЛІЗ ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЙ ВЕРХОВНОГО СУДУ (Шульженко Н.В. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

Вступ. Проблеми кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями мають досить давню історію, проте у зв'язку із прийняттям постанов Верховного Суду ці питання набули актуальності.

Виклад основного матеріалу. Розпочнемо наше дослідження із розгляду питання щодо обов'язковості постанов Верховного Суду. Зокрема, у ч. 6 ст. 368 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) вказано, що обираючи і застосовуючи норму закону України про кримінальну відповідальність до суспільно небезпечних діянь при ухваленні вироку, суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановах Верховного Суду [1], також у ч. 5 ст. 442 КПК постанова Верховного Суду є остаточною і оскарженню не підлягає [1].

Відповідно до ч. 5, 6. ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права та у ч. 6 вказано, що висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права [2].

Зазначимо, що у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними

об'єднаннями» від 23. 12. 2005 р. № 13 у п. 11 зазначено, що *стійкість* організованої групи та злочинної організації полягає в їх здатності забезпечити стабільність і безпеку свого функціонування, тобто ефективно протидіяти факторам, що можуть їх дезорганізувати, як внутрішнім (наприклад, невизнання авторитету або наказів керівника, намагання окремих членів об'єднання відокремитись чи вийти з нього), так і зовнішнім (недотримання правил безпеки щодо дій правоохоронних органів, діяльність конкурентів по злочинному середовищу тощо). На здатність об'єднання протидіяти внутрішнім дезорганізуючим факторам указують, зокрема, такі ознаки: стабільний склад, тісні стосунки між його учасниками, їх централізоване підпорядкування, єдині для всіх правила поведінки, а також наявність плану злочинної діяльності і чіткий розподіл функцій учасників щодо його досягнення. Ознаками зовнішньої стійкості злочинної організації можуть бути встановлення корупційних зв'язків в органах влади, наявність каналів обміну інформацією щодо діяльності конкурентів по злочинному середовищу, створення нелегальних (тіньових) страхових фондів та визначення порядку їх наповнення й використання тощо. Набуття організованою групою крім ознак внутрішньої ще й ознак зовнішньої стійкості (за наявності ієрархічної побудови та мети вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів), як правило, свідчить про те, що ця група трансформувалась у злочинну організацію [3]. Як бачимо, постановою виділено види стійкості, зокрема внутрішню, що характерна для організованої групи, та внутрішню і зовнішню, що є необхідними для наявності злочинної організації. Стабільність розуміється досить широко, зокрема розглядається як притаманна такому злочинному об'єднанню здатність протидіяти дестабілізуючим факторам. Якщо виходити з цього, то на практиці при

доведенні наявності стійкості у злочинного об'єднання необхідно встановити відповідні внутрішні й зовнішні дестабілізуючі чинники. Зрозуміло, що це може зайняти багато часу, який треба в першу чергу спрямувати на розслідування злочинної діяльності конкретних осіб, а не на пошук обставин, що можуть і не впливати на стійкість групи [4].

Перейдемо до розуміння поняття «стійкість» у постановках Верховного Суду. Так, у постанові Верховного Суду від 14. 11. 2018 р. у справі № 484/1134/16-к вказується, що визначальною рисою організованої групи є *стійкість* такого об'єднання. Групу можна визнати *стійкою* лише за умови, якщо вона є стабільною та згуртованою. Згуртованість групи проявляється у наявності постійних міцних внутрішніх зв'язків між учасниками групи, їх правил поведінки, організатора, чіткого визначення ролі кожного учасника, високого рівня узгодженості дій учасників, єдиного плану, в якому передбачено розподіл функцій учасників групи і який доведено до їх відома. Стабільність групи виявляється у системності та детальній організації функціонування групи, здатності до заміни учасників, прикритті своєї діяльності, як своїми силами, так і за допомогою сторонніх осіб, наявності для функціонування групи фінансових та інших матеріальних засобів. Враховуючи кількість вчинених злочинних дій протягом значного періоду часу та підтримання тривалих стабільних відносин у зв'язку з підготовкою та вчиненням злочинів, встановлені у справі обставини щодо домовленостей між засудженими про вчинення злочинів та узгодженість, аналогічність і послідовність їх дій, вжиття заходів конспірації (вчинення злочинів у нічний час), суд дійшов висновку, щодо наявності стійкої організованої групи. Так, організована група, на відміну від групи з попередньою змовою (без попередньої змови), утворюється не

одномоментно, а впродовж тривалого часу. Утворення (створення) організованої групи слід розуміти як сукупність дій з організації (формування, заснування) стійкого злочинного об'єднання для зайняття злочинною діяльністю. Зазначені дії за своїм змістом близькі до дій з організації до злочину і включають підшукування співучасників, об'єднання їхніх зусиль, детальний розподіл між ними обов'язків, складання плану, визначення способів його виконання. Проте основною метою організатора такої групи є утворення стійкого об'єднання осіб для зайняття злочинною діяльністю, забезпечення взаємозв'язку між діями всіх учасників останнього, упорядкування взаємодії його структурних зв'язків [5].

У постанові Верховного Суду України від 19 лютого 2015 року в справі № 5-38кє14 щодо ОСОБА_13, зазначено, що конструктивною ознакою організованої групи, яка виділяє цю форму співучасті, є не попередня змова, а стійкість групи, тобто набуття нею таких внутрішніх механізмів, які убезпечують її існування, і спроможність протидіяти дезорганізуючим факторам (зовнішнім чи внутрішнім) [6].

Постанова Верховного Суду 31 травня 2018 року у справі № 263/4688/15-к зробила висновок, що стійкість злочинного об'єднання (організованої групи) не можна розуміти тільки як ступінь деталізації злочинного плану і розподілу обов'язків між учасниками об'єднання. Ці критерії не є свідченням стійкості, а, як правило, визначаються характером злочину, який готується [7].

У постанові Верховного Суду №338/378/16-к від 27. 11. 2018 р. зазначено, що *стійкість* організованої злочинної групи полягає в її здатності забезпечити стабільність свого функціонування, тобто ефективно протидіяти факторам, що можуть її дезорганізувати, – як внутрішнім, так і зовнішнім [8].

У постанові Верховного Суду від 17 грудня 2019 року у справі № 336/93/18 вказано, що *стійкість* такої групи

полягає в їх здатності забезпечити стабільність і безпеку свого функціонування, тобто ефективно протидіяти факторам, що можуть їх дезорганізувати. На здатність об'єднання протидіяти дезорганізуючим факторам указують стабільний склад, тісні стосунки між його учасниками, їх централізоване підпорядкування, єдині для всіх правила поведінки, а також наявність плану злочинної діяльності та чіткий розподіл функцій учасників щодо його досягнення тощо [9].

Проте, як правильно зазначено у судових рішеннях і вбачається з матеріалів провадження, в цьому кримінальному провадженні органом досудового розслідування не доведено стійкості групи, відсутні дані, що ОСОБА_2 був обізнаний з усіма намірами ОСОБА_1 та особи, матеріали щодо якої виділено в окреме провадження. Натомість відповідно до наявних доказів ОСОБА_2 тривалий час займався наданням послуг з перевезення, мав різних клієнтів, у тому числі ОСОБА_1, на замовлення якого виконував функцію перевезення сировини та готової алкогольної продукції у гаражі, девона виготовлялася та зберігалася, однак не транспортував її конкретним покупцем та не був обізнаний про них. Розмір оплати за свою роботу визначав самостійно погодинно або в залежності від кілометражу. Також суди дійшли обґрунтованого висновку про те, що між співучасниками не існувало такої згуртованості та узгодженості їхніх дій, яка б свідчила про тісне поєднання їх зусиль, спрямованих на досягнення єдиного злочинного результату [9].

Як убачається із змісту вказаних постанов Верховного Суду стійкість, визначається основною ознакою стійких злочинних об'єднань. І розкривається через такі словосполучення як «стабільність», «згуртованість», «здатність забезпечити стабільність і безпеку свого функціонування». Вважаємо, що зазначені тлумачення не

повною мірою вирішили ситуацію, що скалася у слідчо-судовій діяльності, до недоліків можемо віднести: нечітке розмежування ознак, їх фактичне співпадання, пояснення поняття «стійкість» через оціночні категорії та інші ознаки.

Також варто зазначити, що такий підхід розуміння ознаки стійкості був характерний для судової практики і встановлений ще у постанові Пленуму Верховного Суду України від 7 липня 1995 р. № 9 «Про судову практику у справах про бандитизм», що втратила чинність, зокрема у абз. 2 п. 2 в якій зазначалось, що «групу слід вважати стійкою за умови, якщо вона є стабільною і згуртованою, а особи, які входять до неї, мають єдині наміри щодо вчинення злочинів» [10].

Різні погляди на цю ознаку є і науковій літературі. Наведемо позицію М. І. Панова, який вказував, що стійкість – широке оціночне поняття. Оцінка – це нормальне явище. Але коли в самому законі використовуємо оціночні поняття, треба встановити такі критерії, які давали б можливість зробити висновок, що дійсно це угруповання і що ступінь суб'єктивних зв'язків є стійкими, тобто їх стабільність не викликає жодних сумнівів. Учений вважає, що необхідно розробити низку об'єктивних показників стійкості між її співучасниками. Ними можуть бути: (а) високий рівень зорганізованості співучасників, тобто вони діють як єдиний механізм; (б) розподіл ролей між співучасниками, тобто так звана їх поліфункціональність, коли кожен виконує певну роль у вчиненні злочину: один є виконавцем, інший фінансує, ще хтось забезпечує прикриття, здійснює розвідувальну або контррозвідувальну діяльність для скоєння задуманого; (в) конспіративність діяльності організованої злочинної групи [11]. Як зазначає С. О. Єфремов стійкість виявляється насамперед у змінності персонального складу організованої групи, збереженні певної ієрархії відносин між її членами, установленого

розподілу ролей, визначеності правил поведінки й незмінності злочинних намірів. До інших показників групи ним віднесено ті, що характеризують сталість діяльності злочинного об'єднання, зокрема, систематичність учинення злочинів, спеціалізацію у скоєнні певних видів злочинів, стереотипність форм і методів злочинної діяльності. Учений вказує також на особливі відносини групи із зовнішнім середовищем, здатність вистояти проти несприятливих зовнішніх впливів [12].

А. А. Вознюк вказує, що стійким слід визнавати об'єднання під час вчинення його учасниками другого та наступних злочинів, незалежно від того закінчені вони чи ні. За винятком випадків, коли перший та другий злочин утворюють ідеальну сукупність[13]. Не можемо погодитись з цим твердженням, оскільки вважаємо, що організована група утворюється для вчинення декількох кримінальних правопорушень (двох і більше) чи навіть однокримінального правопорушення, який потребує довготривалої підготовки. На вчинення декількох кримінальних правопорушень вказує постійна злочинна діяльність та діяльність групи протягом довгого періоду.

Ю. В. Біла доводить, що поняття «стійкість» має оціночний характер і тому не відповідає вимозі нормативної чіткості. Науковець вказує, що саме загальна мета в нерозривному зв'язку з об'єктивними можливостями групи дозволяє останній набувати організованості й забезпечує реальну можливість провадити довготривалу злочинну діяльність. Не завжди всі учасники такої групи обізнані з планом учинення злочинів, а тому вчена пропонує відмовитися від названих ознак у законодавчому тлумаченні поняття злочину, вчиненого організованою злочинною групою. Визначає поняття організованої групи як злочин, якщо в його підготовці або вчиненні брали участь декілька суб'єктів злочину (три або більше), які попередньо домовилися про спільне вчинення цього та іншого (інших)

злочинів, об'єднаних єдиним планом, із розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану [14].

Таким чином, стійкість організованої групи означає, що вона має відносно постійний склад учасників (не менше двох осіб – суб'єктів кримінального правопорушення), можливо і змінюваний, але внутрішньо і зовнішньо забезпечується збереження загальної кількості і єдності (організаційної і психологічної) її членів. До того ж, стійкість організованої групи – не тільки на стадії її утворення (організації), а й при вчиненні нею злочинної діяльності – може свідчити про наявність організатора (організаторів), оскільки ним (ними) одноособо або колегіально розробляється план злочинних дій, розподіляються ролі між членами групи, спрямовуються й коригуються їх злочинні дії, підтримується дисципліна у групі, відбувається схилення інших учасників на вчинення кримінального правопорушення тощо [4].

Висновки. Із урахуванням вищевикладеного, складниками стійкості, як обов'язкової ознаки організованої групи й вчинення нею кримінального правопорушення є наявність плану, розподіл функцій і ролей між її учасниками (у цілому ці елементи закладаються під час зорганізованості учасників групи на етапі її створення з трансформацією у її стійкість на етапі вчинення кримінального правопорушення(-нь)), що забезпечує стабільний і згуртований склад членів угруповання; також можлива наявність єдиних для всіх правил поведінки, корупційних зв'язків (останні належать до необов'язкових складників стійкості).

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n3044>

2. Про судоустрій і статус суддів від 02.06.2016. р.
№ 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>

3. Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» від 23.12.2005 № 13.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05#Text>

4. Детально це питання розглянуто: Шульженко (Невідома) Н.В. Вчинення злочину організованою групою: монографія / Н.В. Невідома. – Х.: Право, 2017. – 224 с. С. 121-143

5. Постанова Верховного Суду від 14. 11. 2018 р. у справі № 484/1134/16-к URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77968934>

6. Постанові Верховного Суду України від 19 лютого 2015 року в справі № 5-38кц14 URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/88F767B1E30C2FD4C2257E37001D2083](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/88F767B1E30C2FD4C2257E37001D2083)

7. Постанова ККС ВП від 31.05.2018 року у справі №263/4688/15-к URL: https://protocol.ua/ru/postanova_kks_vp_vid_31_05_2018_roku_u_spravi_263_4688_15_k/

8. Постанова 27 листопада 2018 року у справі № 338/378/16-к <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/78192638>

9. Постанова Верховного Суду від 17 грудня 2019 року у справі № 336/93/18 <https://verdictum.ligazakon.net/document/86505923>

10. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 липня 1995 р. № 9 «Про судову практику у справах про бандитизм» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-95#Text>

11. Панов М. І. Щодо поняття організованих злочинних груп. Проблеми боротьби з організованою злочинністю в регіоні (на матеріалах Харківської та Полтавської обл.) : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., Харків 26–27 квіт. 1999. Харків, 2000. с. 23–26. С. 25, 26

11. Єфремов О. Організоване злочинне угруповання як вид злочинного об'єднання. Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України : наук.-практ. зб. Київ, 2003. № 1. С. 11–16. С. 14

12. А.А. Вознюк Актуальні питання визначення стійкості злочинних об'єднань. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. № 1, 2014. с. 28-39. С. 38

13. Біла Ю. В. Відповідальність за групові злочини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ю. В. Біла ; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. – Дніпропетровськ, 2009. – 20 с. – С. 11

ODDÍL 13. POLITOLOGIE

§ 13.1 THEORETIERUNG VON MODUS DER ZIVILGESELLSCHAFT IN DER LANGFRISTIGEN PERSPEKTIVE: DIE UKRAINE UND DIE EU IN ZEITEN EXOGENISCHER HERAUSFORDERUNGEN (Wolkiwskyj M. Nationale Taras-Schewtschenko-Universität Kyjiw, Olijnyk A. Nationalen Taras-Schewtschenko-Universität Kyjiw)

Einführung. Ein echtes Verständnis der Unterschiede zwischen den Aktivitäten und der Struktur der Zivilgesellschaft von Land zu Land hat uns zum optimalen Schritt geführt - die Typen (oder Modi) zu finden, die in verschiedenen Regionen vorherrschen. Eine solche Trennung ermöglicht es uns, selbst bei einer kursorischen Beschreibung, eine geopolitische Karte mit einer realistischen Vorhersage der Reaktionen der Menschen auf Veränderungen zu erstellen, wenn sie eintreten. Dieses Thema erregte unsere Aufmerksamkeit am meisten mit dem Beginn der Kronenkrise und der Einführung einer Reihe von Beschränkungen, die eine miserable Wahrnehmung und ungleichmäßige Aktivität der Gesellschaften in Europa und der Welt verursachten. Die Aufklärung dieser Merkmale veranlasste uns, soziologische Forschungen und Umfragen zu analysieren, bei denen festgestellt wurde, dass einige Gruppen der kollektiven Sicherheit Vorrang vor dem Recht auf individuelle Ausübung bürgerlicher Freiheiten einräumen. Da die Ergebnisse von Land zu Land unterschiedlich waren, konnten wir über die empirischen Gründe für die Segregation sprechen, auf die wir im Folgenden eingehen werden. Der Katalysator in Form von Quarantänebeschränkungen hat das Problem der faktischen Bereitschaft der Zivilgesellschaft (bzw. des Privatsektors) aufgezeigt, auch bei höherer Gewalt subjektiv zu bleiben. Am

Vorabend der Sperrung wurde der Informationsraum mit Nachrichten über die Bedeutung von Umweltbewegungen, Gemeindeführern, Geschlechterparität, Demokratisierung der Gesellschaft, Beseitigung aller Formen von Diskriminierung, Stigmatisierung und Stereotypisierung überflutet; der Einfluss der Kulturdiplomatie und der öffentlichen Meinung ist gestiegen; mehr Zeit (einschließlich Sendezeit) wurde Aktivisten und Demonstranten gewidmet. Inmitten all dieses Lärms schien es für einen Moment, dass die Zivilgesellschaft als solche ein zwingendes Merkmal unserer modernen Welt ist: Mit ihr wird zu jeder Zeit, an jedem Ort und unter allen Umständen gerechnet, insbesondere mit resonanten Prozessen, und ihr unanfechtbarer Status wird nicht sogar die Meinung zu fördern, Maßnahmen zu ergreifen, die keinen zentralen Platz im Gesamtsystem haben.

Die bisherige Meinung wurde durch die Tatsache verstärkt, dass europäische Gesellschaften (zu denen natürlich auch die Ukrainer gehören) als recht informativ bezeichnet werden können und daher das Fehlen einer praktischen Notwendigkeit, bei der Veranstaltung, Veranstaltung oder Kundgebung anwesend zu sein, den illusorischen Glauben ermöglichte, dass der Transfer der Aktivitäten in den Cyberspace wird es keine Fiktion bleiben, sondern im Gegenteil - ein nicht weniger wirksames Mittel zur Beeinflussung (in positiver Konnotation) der Entscheidung und mehr noch der Strategie der Umsetzung von Entscheidungen sein, die von den Behörden offen getroffen werden. Natürlich zeigen einige Krisen, die zwischen verschiedenen Regierungsebenen aufgetreten sind, zum Beispiel in der Ukraine, die unterschiedlichen Ansichten nicht nur zwischen dem bedingten "Darsteller" und dem "Empfänger", sondern auch zwischen Managern auf nationaler, regionaler und kommunaler Ebene Ebenen. Dies ist jedoch eine demonstrativere Aussage, um die problematischen Fragen, die zwischen den politischen Akteuren aufgetreten sind, am besten zu beleuchten

und sollte daher als Versuch gesehen werden, das multifaktorielle Phänomen zu verstehen.

Das Hauptproblem der Studie war die Beschreibung der Dynamik politischer Prozesse und unser eigener Versuch, die Typen der Zivilgesellschaft auf der Grundlage von Aktivität und realem Einfluss in Staaten zu typisieren, also den Rollenwandel zu klären und zu berücksichtigen von politischen Akteuren; Katalysieren weiterer transitiver Prozesse; Vektor des Fortschritts und Akteure seiner Definition und Verwirklichung; gesellschaftliche Trends im Allgemeinen, die Folgen zukünftiger Veränderungen usw. Daher haben wir versucht, ein breites Spektrum von Themen abzudecken, die jetzt als dringend angesehen werden und dies für einen relativ langen Zeitraum sein werden, da die Intellektuellen auf ein Phänomen aufmerksam gemacht haben, das in den kommenden Jahren erhebliche Veränderungen hervorrufen könnte. All dies ist natürlich eng verflochten mit der Wirtschaftspolitik und weiteren Versuchen der führenden Nationen der Welt, negative Auswirkungen zu beseitigen, die manchmal größtenteils durch vorzeitiges oder asymmetrisches Handeln von Managern auf Bedrohungen verursacht werden, die zeitlich entweder hyperbolisiert oder lithonisiert wurden. Das Interessanteste für uns ist der Status der Zivilgesellschaft, die sich im Leben verändert. Darüber hinaus stellt sich angesichts der jüngsten Ereignisse in Europa und den Vereinigten Staaten ein Problem, wie Massenaktionen von Bürgern richtig einzuordnen sind: das Recht der Bürger, nationale (staatliche) Politiken oder inspirierte (nicht unbedingt exogene) destruktive Aktionen zu bestimmen die den üblichen formalen Verfahren widersprechen. Ich betone, dass die Autoren nicht ihre Einschätzung konkreter Ereignisse äußern, die in einem bestimmten Zeitraum und an einem bestimmten Ort stattfanden, sondern lediglich auf die Analyse zivilgesellschaftlicher und Krisenmomente zurückgreifen, die auch unter strengen Quarantänebeschränkungen zu

Massenaktionen führten. Wie wir sehen, werden diese Themen oft Gegenstand von Fachdiskussionen sein, und daher ist es besonders wichtig, dass ihre Analyse von Menschen durchgeführt wird, die mehr oder weniger in die Spezifika ubiquitärer Prozesse eingetaucht sind, die noch kein vollständiges Bild davon haben.

Der Zustand der Zivilgesellschaft in der Ukraine wurde insbesondere von NO Bondarenko, M. Shumka, SM Tretyak, VA Golovenko, MI Ivanyuk, KV Pavlyuk, M. Bader, S. Moroz, Yu. Bidenko, G. Berchenko, V. untersucht Timoschenko, A. Mernyk, A. Kohut, G. Zelenko, O. Semenets, O. Pankevych, N. Shapovalova, I. Hlovyuk, Y. Shaigorodsky und viele andere. Die Zivilgesellschaft in Polen und Europa wurde von K. Podemsky, E. Korolchuk, S. Raabe, A. Los-Tomiak, K. Chizh, N. Sasinovsky, G. Pekhota, K. Ozheshin, K. Jasnos, A. Bilevich. untersucht, E. Petzhak, E. Korolchuk, L. Boyarski, K. Ivinska, B. Bogorodich, M. Karchevska usw. Der unbestrittene Verdienst der Kollegen ist die Untersuchung und Systematisierung einer breiten Palette von Materialien und Epochen der Geschichte beider Gesellschaften, die eine Reihe von theoretischen und Überblicksdaten erstellt haben. Ihr Einsatz im Arbeitsprozess war im Vergleich wichtig.

Präsentieren des Hauptmaterials. Die ursprünglichen Vorschläge der Autoren, die Typologie und ihre Kommentare können von Managern, Wissenschaftlern, Pädagogen und anderen verwendet werden, um Situationen zu verhindern und weiter zu lösen, die ein potenzielles Konfliktszenario aufweisen, das den Absichten der Behörden und der Gesellschaft insgesamt widerspricht; das Thema weiter studieren; bessere Vorhersage; Ableitung neuer Typen und mehr. Unserer Meinung nach wird die Lösung einer Reihe problematischer Fragen eine konsistenten Vorhersage der Dynamik politischer Prozesse ermöglichen; vermeiden Sie ausgeprägte endogene Antagonismen; die gesetzten Ziele einer nachhaltigen Entwicklung erfolgreich erreichen; den demokratischen Charakter politischer Regime

bewahren; um die scharfen und unvorhersehbaren Folgen sozialer Explosionen usw. zu verhindern. Versuchen wir, die Rolle der Zivilgesellschaft in unserem Koordinatensystem während der Corona-Krise zu berücksichtigen. Zunächst muss das präventive Potenzial der Öffentlichkeit gegenüber offensichtlichen Verstößen der Behörden anerkannt werden. Selbst solche Veränderungen und Versuche, die Situation unter Kontrolle zu bringen, waren nicht vollständig und weit verbreitet (wie ich bereits sagte, entschieden sich nicht alle Länder und Regionen zu entschlossenen Maßnahmen), und die Behörden kritisierten und berücksichtigten weiterhin die Wünsche der Bürger, um zusätzliche finanzielle Mittel zu finden, um ihren Mindestbedarf zu decken und Verluste durch Geschäftsinaktivität zu decken. Zudem werden wir demnächst Anfechtungsversuche gegen bestimmte Entscheidungen und Klagen beobachten können. All dies hielt irgendwie die Hand der Regierung, die beginnen könnte, viel breiter und härter zu handeln.

Zum anderen ist es eine wichtige Grundlage des Staates, da ein erheblicher Teil derer, die nach wie vor arbeitsunfähig waren, auf Fernsteuerung umgestiegen oder umgeschult wurde und somit die Bürger die Integrität des Systems weiterhin wahren. Häufiges ehrenamtliches Engagement, Wohltätigkeit und Fürsorge für Familie oder Nachbarn haben mehr Leben gerettet als starre Vorschriften durch Institutionen. Drittens ermöglichten die Innovationen der Bürger bei kontaktlosen Aktivitäten ihnen nicht nur die Rückkehr an den Arbeitsplatz und die Ausübung zusätzlicher optionaler Aufgaben, wie im vorherigen Absatz erwähnt; sondern auch Kollegen bei der Durchführung der notwendigen Änderungen in ihren spezifischen Tätigkeiten zu beraten; Beratung zur Verbesserung der psychischen Gesundheit und zur Anpassung an neue Lebensumstände. Viertens sind es Bürger und Nichtregierungsorganisationen, die sich auf den Weg gemacht haben, Ressourcen zu beschaffen und den am stärksten

betroffenen Sektoren, wie beispielsweise der Kultur, Hilfe zu leisten. So entstehen und funktionieren, ähnlich wie aus Einzelmitteln finanzierte und von den Behörden initiierte Zuschüsse, ähnliche Wege, um die Wiederherstellung öffentlicher Vereine zu unterstützen.

In den Ländern, in denen die Wahlen kürzlich stattfanden, besteht Konfliktgefahr. Dies gilt insbesondere in den Ländern, in denen der Abstand zwischen den Favoriten minimal war und daher jede Entscheidung des Tabellenführers auf breiten Widerstand stoßen wird, vor allem wegen der gegensätzlichen ideologischen Ausrichtung. In solchen Ländern müssen sich die Bürger ansammeln und als Stabilisator wirken, denn die Lage bleibt prekär. Nur die Vermittlung einer breiten Öffentlichkeit kann eine mächtige politische Krise verhindern. Obwohl man auf eine aktivere Rolle und häufigere Manifestationen in verschiedenen Bereichen der Zivilgesellschaft hoffen könnte, reagiert sie auch in dieser "Geschwindigkeit" effektiv und in großem Umfang auf Bedrohungen. Natürlich gibt es einige Probleme, manchmal sogar Widersprüche, aber die asymmetrische Interaktion zwischen Staat und Zivilgesellschaft nimmt wieder symmetrische Formen an. Die Hauptaufgabe besteht nun darin, solche Rechtsnormen zu entwickeln, die diese Symmetrie unter anderen Bedingungen nicht automatisch verlassen würden. Auch diesmal gibt es ein breites Diskussionsfeld, aber nur die Gewährung eines solchen besonderen Platzes der Zivilgesellschaft bestimmt einen sicheren und produktiven Weg der Entwicklung, in dem die Gesellschaft wieder zu einem "Fortschrittsmotor" wird und nicht zu einem Anhängsel dessen wird, umständliche Verwaltungsressourcen aufzuwenden. Es ist möglich) eine aktualisierte Organisation. Trotz alledem ist die Zivilgesellschaft in der Ukraine weiterhin aktiv, aber leider nicht oft erfolgreich. Dies gilt für Unternehmer, normale Aktivisten, Leiter verschiedener Organisationen und Meinungsführer. Im Rahmen der Studie werden die

Empfehlungen allgemein gehalten, da der Entwicklungsstand der Zivilgesellschaft in verschiedenen europäischen Ländern einen gemeinsamen Schwerpunkt hat. Als Besonderheit würde ich die Notwendigkeit einer kontinuierlichen Koordination und Kontrolle nennen, anstatt sporadischer Aktionen von situativen Punkten aus. Kohärenz, Wiederholung und Nähe fehlen der Zivilgesellschaft in vielen osteuropäischen Ländern angesichts der Erfahrungen von 2020 bis 2021 und der fehlenden einheitlichen Reaktion auf staatliche Maßnahmen.

Es ist eindeutig notwendig, dem Beispiel Westeuropas zu folgen und die inländischen Aktivitäten zu überprüfen. Neben der Korruptionsbekämpfung sollten alle Verfahren transparent sein, Rechtsstaatlichkeit gefordert und demokratische Verfahren eingehalten werden; gemeinsam den Rechtsstaat verteidigen und der Willkür regierungsfreundlicher Gremien (korrupte Strukturen, die die Interessen von Finanz- und Industriekonzerne verteidigen) widerstehen. Darüber hinaus ist es notwendig, eigene nationale Strategien zu entwickeln, die sich von europäischen und asiatischen unterscheiden, aber den EU-Standards entsprechen. Dies wiederum vermeidet Ineffizienzprobleme und ist formell bereit, der EU beizutreten. Basierend auf den oben genannten Kriterien haben wir versucht, eine eigene Typologie zu erstellen, die Länder- und Regionalgruppen umfasst. Es ist anzumerken, dass unsere Wahl maßgeblich von Bewertungen der Wirksamkeit politischer Regime beeinflusst wurde, da viele wichtige Indikatoren wie Meinungsfreiheit, Medienaktivität, Protestkultur, Korruption von Regimen usw. unsere Vision von deren Trennung beeinflussten. Die Hauptsache war natürlich die Analyse der Erscheinungsformen und der Wirksamkeit der Zivilgesellschaft, die als unabhängige und einflussreiche Kraft im Staat angesehen werden konnte oder nicht. [Hier verstehen wir den Begriff: "Der Begriff Zivilgesellschaft (engl. civil society) hat sich als Bezeichnung für die Arena kollektiven Handelns in der

Gesellschaft neben denen des Marktes und des Staates durchgesetzt. Die hierzu gehörenden Akteure werden als zivilgesellschaftliche Organisationen (ZGO) bezeichnet (engl. civil society organisations – CSO).³²] Eine bestimmte Matrix sieht also so aus:

1. Zivilgesellschaft, die sich in Europa bildet und operiert: die Europäische Union und ihre unmittelbaren Nachbarn, wo es eine historische Tradition der Staatlichkeit sowie den Widerstand gegen die Zentralregierung, ihre Opposition, gab. Ausdrucksstarke Vertreter werden Deutschland, Niederlande, Polen, Frankreich, Schweden, Italien sein. Konventioneller Name für den Eurocontinental-Typ mit Farbvariationen, wobei Blau für maximale Aktivität, Grün für mittlere und Grau für minimale Aktivität steht. Zum Beispiel wird Nordmazedonien auch zum eurokontinentalen Typ gehören, jedoch aufgrund des Aktivitätsgrads seiner Bürger grau: Wir werden die politische Kultur, die Beteiligung an politischen Prozessen, die Möglichkeiten zur Durchsetzung eigener Interessen, die allgemeine Situation berücksichtigen auf dem Land und so weiter. Gemeinsamkeiten der Zivilgesellschaft: hohe Aktivität, hohe Inklusion, schnelle Integration und Sozialisation, lange historische Tradition, Vertrauen in Institutionen, Stabilität des Protests.

2. Die Zivilgesellschaft in den Vereinigten Staaten und einigen anderen amerikanischen Ländern wie Argentinien, Chile oder Brasilien wird vorläufig als „Festland“ bezeichnet. Das höchste, blau, ist typisch für die Vereinigten Staaten, grünes Argentinien, hellgrünes Chile, graues Brasilien und so weiter.

---

³² Rupert Graf Strachwitz. Juli 2020. Opusculum Nr.140 Basiswissen Zivilgesellschaft. URL: https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/68884/ssoar-2020-strachwitz-Basiswissen_Zivilgesellschaft.pdf

Hier hat die Zivilgesellschaft keine lange historische Tradition (außer in den Vereinigten Staaten), die politische Kultur steckt noch in den Kinderschuhen, politische Prozesse haben nicht viel Aufregung (außer in den Vereinigten Staaten und außergewöhnlichen Kampagnen in amerikanischen Ländern), es gibt Segmente der Gesellschaft, die Paternalismus sucht, durchschnittliche Bürgerbeteiligung. Der Privatsektor selbst (außer den Vereinigten Staaten) ist mäßig frei, mit mäßiger Integration neuer Mitglieder, schneller Sozialisation, durchschnittlichem Vertrauen in Institutionen (oder in vielen Ländern gering) und Protestinstabilität.

3. Auch die Zivilgesellschaft in der arabischen Welt ist vielfältig und von Land zu Land unterschiedlich. Am meisten entwickelt in Tunesien, Algerien, Ägypten. Symbol: "Inter-Zivil-Typ". Sie zeichnet sich durch geringe politische Aktivität, geringe Unabhängigkeit, schwierige Integration und moderate Sozialisation aus; fehlende historische Tradition; sporadische Bildung politischer Kultur, Neigung zur Bevormundung oder Ermächtigung nicht wettbewerbsfähiger Einheiten usw. Sie steht zwischen dem klassischen Begriff der Zivilgesellschaft (dem blauen Eurokontinental und der Identifikation des Landes mit seinen Menschen); Explosivität der Proteste.

4. Die Zivilgesellschaft Großbritanniens, seiner abhängigen Gebiete, der Länder, die formell vom Monarchen regiert werden, und der Mitglieder einiger Mitglieder des Commonwealth. Die höchsten Aktivitäten werden im Vereinigten Königreich Großbritannien und Nordirland, Kanada, Australien, Neuseeland und Indien verzeichnet. Dieser Typ wird konventionell als "British Isles" bezeichnet. In der Karibik wird es weniger Aktivitäten geben und so weiter. Es zeichnet sich durch hohe politische Partizipation, historische Tradition, geprägt von politischer Kultur, Nicht-Protest-Typ, volle Autonomie, schnelle Sozialisation, moderate Integration, nominelle Hierarchie aus.

5. Die Zivilgesellschaft Chinas und der verbündeten Länder sozialistischer Natur kann bedingt als "Endothermalist" bezeichnet werden. Sie wird geprägt sein von hoher politischer Partizipation, vollständiger Abhängigkeit von staatlichen Institutionen, rascher Integration und Sozialisation; opportunistischer Typ, Mangel an historischer Tradition, implantierte politische Kultur, nomineller Egalitarismus und mehr.

6. Zivilgesellschaft Russlands und seiner Verbündeten: Weißrussland, Zentralasien. Bedingter Name "Expliziter oder Fassadentyp". Es zeichnet sich durch minimale Autonomie, geringe politische Aktivität, Dominanz staatlicher Institutionen, moderate Integration, moderate Sozialisation, Nicht-Protest-Typ, politische Kulturbildung, losgelöste historische Tradition aus.

7. Zivilgesellschaft südlich der Sahara. Bedingter Name "Moderner Typ". Es zeichnet sich durch eine tief verwurzelte historische Tradition, moderate politische Partizipation, Protesttyp, schnelle Integration, schnelle Sozialisation, moderate Autonomie, politische Kulturbildung und mehr aus.

Nach diesem System ist es nun möglich, Länder nicht nur nach Grad (Farbe), sondern auch nach Typ zu klassifizieren, da Forscher diesen wichtigen Punkt oft übersehen. Es ist nicht richtig, den endothermalistischen Typ der Zivilgesellschaft mit der interzivilen Gesellschaft sowie den euro-kontinentalen Typ mit dem Festland zu vergleichen. Dieser Ansatz verkompliziert die Studie, wenn völlig unterschiedliche Bedingungen, Faktoren, Typen identifiziert und gemeinsame Bemerkungen oder Empfehlungen gemacht werden. Das vorgeschlagene System kann erweitert und um weitere Koordinatensysteme ergänzt werden, die den modernen Typus beispielsweise nach den Einflussbereichen des Eurokontinents oder der Britisch-Inseln unterteilen. Zusammen wird dies eine detailliertere Karte liefern und bei der weiteren Anpassung für Forschung und Vorhersage helfen. Ähnliche Verteilungen können in Amerika vorgenommen

werden. Die Ukraine fällt aufgrund der Wiederherstellung der Unabhängigkeit vor nur 30 Jahren unter den eurokontinentalen Typ einer neuen Säule. Wir sind überzeugt, dass dieses System nützlich sein und weit verbreitet sein wird, und planen, detaillierte Studien des euro-kontinentalen Typs mit der Isolierung von Subtypen und Vektoren fortzusetzen.

Schlussfolgerungen. Die ukrainische Zivilgesellschaft kann als sich entwickelnd bezeichnet werden, aber ich würde die Dynamik als neutral bezeichnen, oder besser gesagt als "träges Wachstum", was eher den tatsächlichen Verlauf der Ereignisse widerspiegelt. Allerdings rechnet die Regierung damit und weicht oft von jenen Initiativen ab, die den Bürgern überzogen erscheinen. Das Problem des dauerhaften Aufenthalts in einer asymmetrischen Position trägt nicht zur Entwicklung bei, sondern nur zur Aufrechterhaltung des bisherigen Aufenthaltsniveaus. Es ist wichtig, diesen gefährlichen Trend umzukehren, denn er wird natürlich entweder zu unkontrollierten sozialen Explosionen führen (eher ist es so) oder zu einem Entzug von Aktivität und Bewegung, der die Bürger zu einem Anhängsel macht. Aus diesem Grund wird die Entwicklung des Rechtsrahmens, die Säuberung der Justiz und die Nichteinmischung der Behörden in die öffentlichen Angelegenheiten für mehrere Jahre diesen stärken und auf das für die Erhaltung einer demokratischen politischen Ordnung im Lande unmittelbar erforderliche Niveau (Garantie) entwickeln.

Die eigene vorgeschlagene Typologie ermöglicht die Unterscheidung von 7 expliziten Typen der Zivilgesellschaft mit einer farblichen Klassifizierung nach dem Aktivitätsgrad von Land zu Land. Diese Idee wird in Zukunft zu einer klareren und instrumentellen Forschung beitragen. Gleichzeitig gibt es vielfältige Perspektiven, die Idee zu erweitern, neue Koordinatensysteme und Berechnungen anzuvertrauen. Wir glauben, dass diese Idee in der Politikwissenschaft breite Perspektiven hat.

Der direkte Zusammenhang zwischen der Art des politischen Regimes, dem wirtschaftlichen Entwicklungsstand und der etablierten Form der Zivilgesellschaft verdient besondere Aufmerksamkeit. Vorläufige Analysen haben gezeigt, dass dies nicht immer der Fall ist, daher werden wir uns später auf dieses interessante Thema konzentrieren. Exogene Einflüsse sind im weitesten Sinne zu interpretieren, nicht nur als gezielte Eingriffe in die Arbeit, sondern im Gegenteil als allgemeine zivilisatorische Tendenz.

Ergänzende Literatur:

1. André Sapir. Why has COVID-19 hit different European Unioneconomies so differently? Policy Contribution Issue n°18 | September 2020 URL: <https://www.bruegel.org/wp-content/uploads/2020/09/PC-18-2020-22092020-final.pdf>
2. European Economic Forecast, Autumn 2020. ISSN 2443-8014 (online). URL: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/autumn_20_forecast.pdf
3. Elise Ann Allen. Pope echoes UN call for a global ceasefire amid coronavirus pandemic. URL: <https://cruxnow.com/vatican/2020/03/pope-echoes-un-call-for-a-global-ceasefire-amid-coronavirus-pandemic/>
4. Emma Charlton. How experts are fighting the Coronavirus 'infodemic'. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2020/03/how-experts-are-fighting-the-coronavirus-infodemic>
5. Giorgio Agamben. L'invenzione di un'epidemia. URL: <https://www.quodlibet.it/giorgio-agamben-l-invenzione-di-un-epidemia>
6. Henri Malosse. L'Union européenne a-t-elle été emportée par le virus ? URL: <https://www.sauvonsleurope.eu/henri-malosse-lunion-europeenne-a-t-elle-ete-emportee-par-le-virus/?fbclid=IwAR3Zy-XwYi9am5pwZw0gChhmWWa7-tGIhJQQgsykBBBVmeyy0DgooFF06Bk>

7. Rupert Graf Strachwitz. Juli 2020. Opusculum Nr.140 Basiswissen Zivilgesellschaft. URL: https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/68884/ssoar-2020-strachwitz-Basiswissen_Zivilgesellschaft.pdf
8. Кіссінджер: пандемія коронавірусу назавжди змінить світовий порядок. URL: https://zn.ua/ukr/WORLD/kissindzher-pandemiya-koronavirusu-nazavzhdi-zminit-svitoviy-poryadok-343996_.html
9. Максим Білявський. Геополітика пандемії: світ після коронавірусу не буде колишнім. П'ять сценаріїв. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/geopolityka-pandemii-svit-pislia-koronavirusa-ne-bude-kolyshnim-piat-stsenariiv>
10. Україна у 2020-2021 роках:наслідки пандемії. Консенсус-прогноз. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, Київ, квітень 2020 р. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/Concensus%20Forecast%2051%20April%202020%20ukr.pdf>

Vydavatel:

Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.
se sídlem V Lázních 688, Jesenice 252 42
IČO 03562671 Česká republika

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XIV mezinárodní kolektivní monografie

Podepsáno k tisku 10. prosince 2021
Formát 60x90/8. Ofsetový papír a tisk
Headset Times New Roman.
Mysl. tisk. oblouk. 8.2. Náklad 100 kopií.